

PODRAVINA

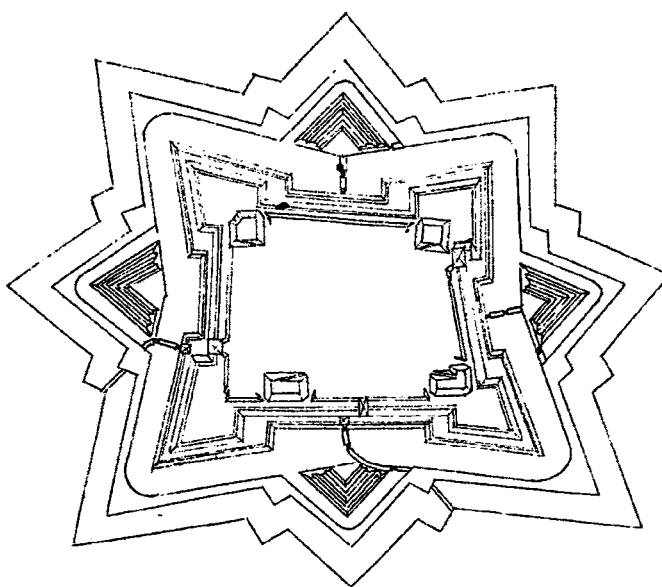
Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

Broj 35 Volumen XVIII. lipanj 2019.
No. 35 Vol. XVIII June 2019

Cijena 150 kuna
Price 150.-

ISSN 1333-5286
ISSN 1333-5286

UDK 908 (497.5-3 Podravina)
UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezo/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUŽJAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Saboles VARGA (Pečuh), prof. dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), akademkinja Alice WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), Robert ČIMIN (Koprivnica), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), doc. dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica/Rijeka), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), izv. prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici

Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva

Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom

Layout

Saša BOGADI

Nakladnik

Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici

Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1
POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike

Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva

Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548

Uz potporu

With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti i
obrazovanja RH

Na naslovnici

Front cover

Zgrada šumarije u Goli 1940-ih godina

UDK klasifikacija

UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak

Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, lipanj, 2019.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)

ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom "a₂" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.) Za društvene znanosti vrijedi kao časopis s oznakom "a₁" jer se referira u SCOPUS-u.

K A Z A L O

Ivan VALENT, Siniša KRZNAR, Tatjana TKALČEC

- NOVI ARHEOLOŠKI LOKALITETI S METALURŠKOM DJELATNOŠĆU NA PROSTORU PODRAVINE
NEW ARCHEOLOGICAL LOCALITIES WITH SMELTING ECONOMY IN PODRAVINA REGION 5

Ladislav HEKA

- VLAŠKI STATUTI I NJIHOVA USPOREDBA S POVLASTICAMA MAĐARSKIH HAJDUKA
THE VLACH LAW AND ITS COMPARISON TO THE PRIVILEGES OF HUNGARIAN BRIGANDS 26

Zvonimir IŠTVAN

- POVIJEST ŠUMARSTVA PODRAVINE I PRIGORJA – ŠUMARIJA GOLA I LOVIŠTE REPAŠ U PREKODRAVLJU
 (U POVODU 145. GODIŠNJICE)
*HISTORY OF FORESTRY IN PODRAVINA AND PRIGORJE – FORESTRY OFFICE GOLA AND HUNTING-GROUND
 REPAŠ IN PREKODRAVLJE (ON THE OCCASION OF 145TH ANNIVERSARY)* 46

Monika BALIJA

- ISELJAVANJE IZ HRVATSKE – RAZVOJNO I/ILI SIGURNOSNO PITANJE?
EMIGRATION – QUESTION OF DEVELOPMENT AND/OR SAFETY? 105

Dragutin BABIĆ, Filip ŠKILJAN

- ROMI U PITOMAČI: IZMEĐU ETNOMIMIKRIJE I OČUVANJA ROMSKOG IDENTITETA
ROMA IN PITOMAČA: BETWEEN ETHNOMIMICRY AND PRESERVATION OF ROMA IDENTITY 122

Marko GREGUR

- WEISS-MERHAUT-VOŠICKI ILI POGLED U KOPRIVNIČKO IZDAVAŠTVO U PRVIM DESETLJEĆIMA 20. STOLJEĆA
*WEISS-MERHAUT-VOŠICKI OR PERSPECTIVES OF PUBLISHING TRADE IN KOPRIVNICA IN THE FIRST DECADES
 OF THE 20TH CENTURY* 138

Jasna POŽGAN, Ivana POSEDI

- RUDNICI UGLJENA NA PODRUČJU MEĐIMURJA I KOPRIVNIČKE PODRAVINE NAKON 1945. GODINE
COAL MINES IN THE AREA OF MEĐIMURJE AND PODRAVINA REGION AROUND KOPRIVNICA AFTER 1945 156

Hrvoje PETRIĆ

- O KRANJCIMA U HRVATSKO-SLAVONSKOJ VOJNOJ KRAJINI OD KRAJA 16. DO POČETKA 18. STOLJEĆA.
 PRILOG POZNAVANJU SLOVENSKO-HRVATSKIH VEZA U RANOME NOVOM VIJEKU
*ABOUT THE PEOPLE FROM CARNIOLA IN CROATIAN-SLAVONIAN MILITARY BORDER FROM THE END OF THE
 16TH TO THE BEGINNING OF THE 18TH CENTURY. CONTRIBUTION TO KNOWLEDGE OF SLOVENE-CROATIAN
 RELATIONS IN THE EARLY MODERN PERIOD* 177

Melita SRPAK, Silvija ZEMAN, Goran SABOL

- ANALIZA I POSTOJEĆE STANJE IZVORA GEOTERMALNIH VODA NA PODRUČJU VARAŽDINSKE ŽUPANIJE
ANALYSIS AND EXISTING STATUS OF GEOTHERMAL WATER SOURCES IN THE VARAŽDIN COUNTY AREA 190

Lóránt BALI, Nóra HEGEDÚSNÉ BARANYAI

- VRIJEDNOSTI I ANALIZA TURIZMA TRIJU ZNAČAJNIH KUPALIŠNIH GRADOVA NA OBALI JEZERA BALATON U
 DESETLJEĆU I POL 21. STOLJEĆA
*VALUE AND ANALYSIS OF TOURISM OF THE THREE SIGNIFICANT BATHING TOWNS AT THE COAST OF THE
 LAKE BALATON IN THE FIRST DECADE AND A HALF OF THE 21ST CENTURY* 201

Sandra KANTAR, Gordana PINTARIĆ, Kristina SVRŽNJAK

- GASTRONOMSKA PONUDA PODRAVINE U FUNKCIJI RURALNOG TURIZMA
GASTRONOMY OFFER OF PODRAVINA IN FUNCTION OF RURAL TOURISM 205

Silvije JERČINOVIĆ

- UTJECAJ POJEDINIH ČIMBENIKA INSTRUMENTA MARKETINGA NA USPJEŠNOST SUBJEKTA LOKALNOG
 TRŽIŠTA HRANE U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJ
*THE EFFECTS OF CERTAIN MARKETING INSTRUMENT FACTORS ON PERFORMANCE OF LOCAL FOOD MARKET
 SUBJECTS IN KOPRIVNICA – KRIŽEVCI COUNTY* 217

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

DRAGUTIN FELETAR, IVAN PEKLIČ: »RADNIK« D.D. KRIŽEVCI, 70 GODINA DJELOVANJA (ĐURO ŠKVORC)	226
CRIS. ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, BROJ 1. /2018. (MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ)	227
IVAN ZVONAR, DVIJE DONJODUBRAVSKE RUKOPISNE PJESMARICE MATIJE FELETARA (MIHAELA CIK)	233
MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP »POVIJEST OKOLIŠA RIJEKE DRAVE« (NIKOLA CIK)	234
DRAŽEN PODRAVEC, MOJ ZELEN ZAVIČAJ (PETRA SOMEK)	237
J. BEDEKOVIĆ, D. FELETAR, M. BERLJAK, L. LOGOŽAR: PRINOSI ZA POVIJEST ŠTRIGOVE. (PETAR FELETAR)	238
RADOVI, BROJ 12/2018. (DRAGUTIN FELETAR)	239
SCIENTIA PODRAVIANA, BROJ 33 (PETAR FELETAR)	240
BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA VELIKI GRĐEVAC (DRAGUTIN FELETAR)	241
DOMINIK KOLARIĆ, ČETIRI KNJIGE: SVATOVSKI OBIČAJI, SJEĆANJE NA PROŠLOST (PETAR FELETAR)	242
PERIVOJ HRVATSKIH VELIKANA – RONDEL UČENIKA GIMNAZIJA U OSIJEKU (DRAGUTIN FELETAR)	242
VLADIMIR LEGAC, KRUNOSLAV MIKULAN, 100 GODINA NASTAVE NA HRVATSKOM JEZIKU I 140 GODINA OD OSNUTKA UČITELJSKE ŠKOLE U ČAKOVCU (PETAR FELETAR)	243
D. FELETAR, H. PETRIĆ, N. ŠETIĆ: ZRINSKI I FRANKOPANI, 100 GODINA OD POVRATKA U DOMOVINU (NIKOLA CIK)	244
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLE' CONTRIBUTORS	247

U TRIDESET I PETOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADJUJU:

1. Ivan VALENT, arheolog-kustos, Muzej Grada Koprivnice
2. Dr. sc. Siniša KRZNAR, Institut za arheologiju, Zagreb
3. Dr. sc. Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju, Zagreb
4. Dr. sc. Ladislav HEKA, Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju, Pravni fakultet, Szeged, Mađarska
5. Zvonimir IŠTVAN, dipl. ing. šumarstva, Hrvatske šume, Koprivnica
6. Monika BALIJA, doktorantica, Geografski odsjek PMF, Zagreb
7. Dr. sc. Dragutin BABIĆ, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
8. Dr. sc. Filip ŠKILJAN, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
9. Marko GREGUR, postdiplomand, Sveučilište Sjever, Koprivnica
10. Jasna POŽGAJ, povjesničarka, Državni arhiv za Međimurje, Štrigova
11. Ivana POSEDI, arhivist, Državni arhiv Varaždin, Sabirni centar Koprivnica
12. Melita SRPAK, Zavod za prostorno uređenje, Varaždin
13. Silvija ZEMAN, prof., Međimursko veleučilište, Čakovec
14. Goran SABOL, prof., Međimursko veleučilište, Čakovec
15. Dr. sc. Loránd BALI, Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely, Mađarska
16. Dr. sc. Nóra HEGEDÜSNE BARÁNYAI, Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely, Mađarska
17. Dr. sc. Sandra KANTAR, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
18. Gordana PINTARIĆ, diplomand, Križevci
19. Dr. sc. Kristina SVRŽNJAK, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
20. Dr. Sc. Silvije JERČINOVIĆ, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
21. Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
22. Dr. sc. Đuro ŠKORC, povjesničar, Križevci
23. Prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, sveuč. prof. u miru, Zagreb
24. Mihaela CIK, prof. književnosti, Đurđevac
25. Nikola CIK, prof. povijesti, Đurđevac
26. Dr. sc. Petar FELETAR, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
27. Petra SOMEK, prof. pov. umjet., Meridijani, Zagreb
28. Akademik Dragutin FELETAR, HAZU Zagreb, Koprivnica

NOVI ARHEOLOŠKI LOKALITETI S METALURŠKOM DJELATNOŠĆU NA PROSTORU PODRAVINE

NEW ARCHEOLOGICAL LOCALITIES WITH SMELTING ECONOMY IN PODRAVINA REGION

Ivan VALENT

Muzej grada Koprivnice

Trg dr. L. Brozovića 1, 48 000 Koprivnica

ivalent@muzej-koprivnica.hr

Siniša KRZNAR

Institut za arheologiju

Ljudevita Gaja 32, 10 000 Zagreb

sinisa.krznar@iarh.hr

Tatjana TKALČEC

Institut za arheologiju

Ljudevita Gaja 32, 10 000 Zagreb

ttkalcec@iarh.hr

Primljeno / Received: 3. 5. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2018.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: [903.4:669] (497.525)

[904:669] (497.525) "652/653"

81'373.212:[903+904] (497.525)

SAŽETAK

Tijekom prvih dviju godina rada na istraživačkom projektu Hrvatske zaklade za znanost TransFER (IP-06-2016-5047), »Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba« koji se, pod vodstvom dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan iz Instituta za arheologiju, provodi na prostoru Podravine, u nekoliko su navrata provedeni sustavni terenski pregledi (rekognosciranja) u svrhu definiranja arheoloških lokaliteta s tragovima metalurške djelatnosti. U radu se prikazuju rezultati terenskih pregleda više položaja, a dio kojih je odabran na temelju toponomastičkih kartografskih podataka te zračnih snimaka. Tijekom navedenih pregleda definirani su brojni novi arheološki lokaliteti iz razdoblja prapovijesti, antike i srednjeg vijeka. Na nekoliko ustanovljenih lokaliteta zabilježeni su i tragovi obrade željezne rude. S obzirom na rezultate terenskih pregleda u radu se raspravlja i o primjenjivosti metoda korištenih prilikom pregleda u odnosu na tip istraživanih lokaliteta.

Ključne riječi: terenski pregledi, arheološki lokaliteti, toponimija, zračne snimke, metalurgija, pretpovijest, antika, srednji vijek

Key words: field inspections, archeological localities, toponymy, air footage, smelting economy, prehistory, Antique, Middle Ages

UVOD

U sklopu prikupljanja podataka vezanih uz topografiju arheoloških lokaliteta s prisutnim tragovima metalurške djelatnosti na prostoru Podravine tijekom 2017. i 2018. godine poduzeti su sustavni terenski pregledi i reambulacije terena. Ti su pregledi provedeni u sklopu istraživačkog projekta Hrvatske zaklade za znanost TransFER (IP-06-2016-5047), »Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba« koji se, pod vodstvom dr. sc. Tajane Sekelj Ivančan, provodi u Institutu za arheologiju. Terenski pregledi su tijekom 2017. godine provedeni u tri djela,

od kojih je svaki imao različitu polazišnu točku, tj. različit metodološki pristup odabira prostora za preglede. Uz preglede obavljene tijekom 2017. godine, u 2018. godini provedena je i druga faza sustavnih terenskih pregleda kao dio redovne djelatnosti Muzeja grada Koprivnice.

Terenski pregled odabranih širih zona i trasa te reambulacija dosad poznatih arheoloških lokaliteta s tragovima metalurške djelatnosti proveden je tijekom 2017. godine.¹ Drugoj fazi terenskih pregleda prethodio je pregled digitalnih kartografskih izvora čiji je cilj bio pronalazak indikativnih toponima na prostoru dravske nizine radi prepoznavanja potencijalnih arheoloških lokaliteta koji se mogu vezati uz proizvodnju ili obradu željeza,² dok je trećoj fazi prethodio pregled zračnih snimaka iz mrežno dostupnih izvora (Geoportal, ARKOD preglednik, GoogleEarth, Informacijski sustav prostornog uređenja sa snimkom iz 1968. godine³) na temelju kojih su izabrane određene lokacije za obilazak.⁴ Budući da su rezultati prve faze terenskih pregleda provedenih tijekom 2017. godine već objavljeni⁵ u radu se prikazuju rezultati obilaska terena obavljeni na temelju toponomastičkih podataka i zračnih snimaka, koji su dosad bili tek preliminarno obrađeni,⁶ te rezultati terenskih pregleda provedenih tijekom 2018. godine.

TERENSKI PREGLEDI PROVEDENI NA TEMELJU ZRAČNIH SNIMAKA

Daljinska interpretacija zračnih snimaka izvanredan je izvor podataka za prepoznavanje potencijalnih arheoloških lokaliteta u prostoru te za sagledavanje odnosa naselja i komunikacija spram prirodnih datosti krajolika. Međutim, unutar projekta *TransFER* željeli smo provjeriti primijenjenost ove metode u specifičnom segmentu arheologije – da li se, i uolikoj mjeri, aktivnosti predindustrijske obrade željeza, očuvane tek u arheološkim slojevima, pozitivno manifestiraju na zračnim snimcima površina tala, te postoje li jasni pokazatelji koji će na zračnim snimkama ukazati na talioničku djelatnost, za razliku od općih pokazatelja tragova naseljenosti nekog područja. U tu svrhu kao model je uzeto područje arheološkog nalazišta Velike Hlebine, na kojem su provedena arheološka istraživanja u kojima je otkrivena talionička djelatnost.⁷ Tijekom ljeta i jeseni 2017. godine (1. lipnja – 15. studenoga) pregledane su brojne zračne fotografije širokog područja Podravine iz mrežno dostupnih izvora (Geoportal, ARKOD preglednik, GoogleEarth s različitim datumima snimaka, Informacijski sustav prostornog uređenja - <https://ispu.mgipu.hr/> sa snimkom iz 1968. godine). Na više lokacija prepoznati su tragovi koji ukazuju na arheološku naseljenost, međutim, sa ciljem provjere primijenjenosti ove metode u prepoznavanju talioničke djelatnosti, odlučeno je izabrati lokacije, tj. područja što sličnijih prirodnih i geografskih obilježja samom lokalitetu-modelu, a na kojima su na zračnim snimkama prepoznate slične indikativne manifestacije ispodpovršinskih pojava kao na zračnim snimcima samog lokaliteta-modela Velikih Hlebina. Takav je slučaj prepoznat na oko 5 km Hlebinama južnijem području oko sela Delovi i Jeduševac. U obzir su uzete i još neke južnije položaje (do 10 km udaljenosti od Hlebina), a to su položaji oko sela Vlislav, Srdinac i Plavšinc. Posljednja tri područja izabrana su kao dodatno širenje

¹ VALENT, IVAN. Izvješće o provedenim rekognosciranjima i reambulaciji arheoloških lokaliteta s metalurškim značajkama na prostoru Podravine, Koprivnica, 22. veljače 2018. (dostupno na: http://transfer.iarh.hr/images/Valent%20Ivan_Izvije%C5%A1%C4%87e_1-426.pdf, 20. 3. 2019.).

² KRZNAR, Siniša. Izvješće o pregledu kartografskih izvora te rekognosciranju indikativnih toponima na prostoru Podravine, Zagreb, siječanj 2018., 2.

³ Dostupno na: <https://ispu.mgipu.hr/>

⁴ TKALČEC, Tatjana. Izvješće o pregledu zračnih snimaka i rekognosciranju izabranih položaja na prostoru koprivničke Podravine, Zagreb, prosinac 2017. (dostupno na: <http://transfer.iarh.hr/images/Izvije%C5%A1%C4%87e%20Zracne%20Podravina.pdf>, 20. 3. 2019.).

⁵ VALENT, IVAN. Rekognosciranje Muzeja grada Koprivnice u 2017. godini, *Podravski zbornik* 44, 2018, 77-98.

⁶ VALENT, Ivan, KRZNAR, Siniša, TKALČEC, Tatjana, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Terenski pregled koprivničke i đurđevačke Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV No. 1, 2018, 142-147.

⁷ SEKELJ IVANČAN, Tajana, VALENT, Ivan. Ostaci talioničke radionice na lokalitetu Hlebina – Velike Hlebine, *Anali Instituta za arheologiju*, Vol. XIII, 2017, 73–76; SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak istraživanja talioničke radionice i naselja na lokalitetu Hlebina – Velike Hlebine, *Annales Instituti Archaeologici* XIV, 2018, 65-71.

baze terenskih pregleda područja na već uzdignutom povišenom terenu na jugu podravske nizine i spoju sa sjevernim bilogorskim obroncima.⁸

Jeduševac – Stari Jeduševci 1

Lokalitet je smješten na glavici te južnim i zapadnim padinama istaknutijeg brijega u južnom porječju vodotoka Brzave. Nalazi se oko 500 m zapadno od prvih kuća zapadnog odvojka sela Delovi. Okolni prostor je većinom ravničarski s mjestimice istaknutijim uzvišenjima. Izrazitije uzdignuto područje n. v. 127,6 m središte je arheološkog nalazišta koje se svakako širi od tog područja zapadnije i južnije (Karta 1:1).

Na najvišem dijelu brežuljka pronađeni su ostatci arheoloških objekata, odnosno 4 mrlje tamnije zemlje s površinskim nalazima keramike označene kao Jama 1 – 4. Zapuna Jame 1 osim tamnije, gotovo crne zemlje sadrži i crveno zapečenu zemlju. Na njejoj površini pronađeno je 6 ulomaka keramike; 4 ulomka tijela posude tamno sive/crne boje stjenke te sivog presjeka i 2 ulomka uvučenog ruba posude čije su stjenke i presjek smeđe, odnosno sive boje. Na temelju svojih karakteristika ovi ulomci, a time i jama, mogu se datirati u starije željezno doba, odnosno HaC1 period. Nekih 30 m prema jugu zamijećena je Jama 2, tamnije sive boje. S njene površine prikupljena su 4 ulomka keramike (1 izvučeni rub i 3 ulomaka trbuha) narančasto-smeđe boje stjenke i sivog presjeka, koji se mogu datirati u kasno brončano doba. Oko 11 m jugozapadno od Jame 2 zamijećena je Jama 3, u kojoj je pronađen 1 ulomak tijela lonca kojem je vanjska stjenke narančaste, a presjek i unutrašnja stjenka sive boje te 1 ulomak keramičke kugle. Oba ulomka se mogu datirati u razvijeni ili početak kasnoga srednjega vijeka. Nadalje, 14 m južno do Jame 3 zamijećena je mrlja Jame 4. U njoj je pronađeno 8 ulomaka keramike. Od toga 6 ulomaka tijela lonaca i 2 ulomka dna. Vanjska stjenka posude je smeđe, a unutarnja stjenka i presjek su tamnije sive boje. Na ulomcima je prisutan ukras i to: nizovi jednostavnih vodoravnih crta – 3 ulomka; nizovi kotačića – 1 ulomak; nizovi sudarajućih jednostrukih valovnica – 2 ulomka. Na većem ulomku dna očuvan je i blago ispupčeni križ. Svi pronađeni ulomci mogu se datirati u razvijeni / kasni srednji vijek, odnosno 13. / 14. stoljeće. Oko 1,3 m južnije od Jame 4 nalazila se još jedna manja mrlja - Jama 5 u slučaju koje je možda riječ o jednome oranjem razvučenome objektu. Na površini Jame 5 nije bilo nalaza.

Osim opisanih jama na svim oranim površinama lokaliteta pronađeni su ulomci keramike iz različitih arheoloških razdoblja. Najveći broj ulomaka pripada prapovijesnim razdobljima: 45 ulomaka keramičkih posuda čije su stjenke narančaste, svijetlo ili tamno sive ili svijetlo smeđe boje dok im je presjek najčešće sivi ili svijetlo smeđi ne mogu se pobliže datirati u određeni prapovijesni period. Nadalje, 2 ulomka tankih stjenki te tamno sive boje stjenki i presjeka vjerojatno se mogu datirati u srednje brončano doba. Najveći broj ulomaka (86) može se datirati u kasno brončano doba, odnosno dio njih i u prijelazni period prema starijem željeznom dobu. Stjenke tih posuda uglavnom su svjetlo i tamno sive, smeđe te narančaste boje, a presjek je većinom sive boje. Uglavnom se radi o tijelima posuda, no prisutno je i nekoliko rubova. Ulomci svjetlo i tamno sive grafitirane keramike (7 komada) mogu se sigurno datirati u mlađe željezno doba. Veći broj ulomaka pripada periodu mlađega željeznoga doba ili rane antike. Većina te keramike je sive boje stjenki sa sivim presjekom, no prisutna je i keramika narančastih stjenki sa svijetlo sivim presjekom. Ističe se 1 ulomak tijela s metličastim ukrasom, te vodoravno izvučeni rub, oštre uglate profilacije – možda dio kantarosa (?).

Srednjem vijeku pripada manji broj ulomaka. Uglavnom je to grublja keramika smeđe ili sivkaste boje stjenki s primjesama pijeska i sitnih kamenčića. Na lokalitetu su pronađeni i ulomci novovjekovne te recentne keramike. Ti ulomci su uglavnom narančaste boje (stjenke i presjek), a izrađeni su od fino pročišćene gline. Pojedini ulomci keramike premazani su glazurom kao i ulomak zeleno glaziranog pećnjaka. Osim ulomaka keramike na lokalitetu je pronađen i 1 mikrolit, 1 glačani kamen, 1 ulomak kovačke zgure, te 1 vjerojatno recentni željezni predmet trokutastog presjeka.

⁸ Terenski pregled izabranih lokacija obavljen je 16. studenoga 2017. godine. U terenskom pregledu sudjelovali su Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan i Siniša Krznar iz Instituta za arheologiju te Ivan Valent iz Muzeja grada Koprivnice.

Delovi – Podkućnice

Lokalitet je smješten istočno uz put koji iz Delova vodi u Plavšinc, oko 150 m južnije od groblja (Karta 1:2). Nalazi se jugoistočno od nalazišta Jeduševac – Stari Jeduševci 1, preko puta makadamske ceste, odnosno južno od plitkog suhog kanala smjera istok-zapad koji predstavlja najnižu kotu između dva brežuljka – južnog, nešto nižeg, na čijem je vrhu i sjevernim padinama ustanovljen lokalitet Delovi – Podkućnice, te sjevernijeg, istaknutijeg i višeg, na kojem se danas nalazi groblje, ali i arheološki lokalitet Delovi – Podkućnice; tj. iza groblja, a koji se prostire na oranicama iza groblja na istočnoj padini brijega (Karta 1:3). Na položaju Delovi – Podkućnice na uzoranim dijelu sjeverne polovine glavice brijega zamijećena je najveća koncentracija površinskih nalaza, no nalazi se u manjem broju javljaju i dalje na nižem području, prema položaju »iza groblja«. Svakako je za pretpostaviti da se lokalitet prostire i na okolnom i južnim padinama te glavice gdje pregled nije bio moguć također zbog raslinja i usjeva. Velika većina prikupljenih ulomaka keramike (52) može se datirati u kasno brončano doba. Radi se o ulomcima keramike sive, narančaste ili smeđe boje stjenki i uglavnom sivog presjeka koji pripadaju tijelima posuda. Znatno manji broj ulomaka, svega 8, može se opredijeliti u period mlađega željeznoga doba ili antike. Stjenke i presjek 5 ulomaka su sive boje, dok su kod preostala 3 stjenke narančaste. Dalje, 2 se ulomka eventualno mogu datirati u kasni srednji vijek, a preostalih 13 u novi vijek. Ta keramika je narančaste, sive ili oker boje, a posebice se ističe 1 zeleno glazirani komad. Osim ulomaka posuda na lokalitetu su pronađena i 2 pršljena: 1 visoki bikonični narančaste boje (vis. 3,4 cm, šir. 3,8 cm, promjer rupe 1,05 cm) i 1 niski narančasto smeđi prstenasti (šir. 4,3 cm, vis. 1,5 cm, promjer rupe 1,6 cm).⁹

Sličan repertoar nalaza zamijećen je i na zapadnim padinama susjednog sjevernijeg, višeg brijega, iza suvremenog groblja, na položaju Delovi – Podkućnice, iza groblja te je možda riječ o istome lokalitetu. Na ovom položaju prikupljen je 21 ulomak prapovijesne (brončanodobne?) keramike. Uglavnom je sive boje stjenki (svijetle i tamne nijanse) sa sivim presjekom, no pojedini komadi imaju narančaste stjenke i sivi presjek. U antičko razdoblje mogu se datirati ulomci finije strukture, sive boje stjenki i presjeka (5 komada), a 7 se ulomaka može datirati u novi vijek. Dio tih ulomaka ima zelenu, smeđu ili oker glazuru.

Delovi – Staro selo

Lokalitet se nalazi na istaknutijem uzvišenju, jugozapadno od položaja Delovi – Podkućnice, preko dubokog kanala. Smješten je oko 370 m zapadno od zadnjih kuća na jugu sela Delovi (Karta 1:4). Središte lokaliteta pretpostavlja se na samome uzvišenju (kat. č. 1536 i šire), međutim zbog »strnišća« od kukuruzovine vidljivost nije bila dobra, tj. pregled na tome mjestu nije bio moguć. Pregledana je oranica zapadnije (smjera sjever-jug), podalje od brijega, a na njoj nisu nađeni površinski nalazi te se očito naselje/naselja ne spuštaju toliko daleko u nizinu. Međutim, na samoj sjevernoj padini uzvišenja, prikupljena je manja količina površinskih nalaza. Periodu antike pripadaju svega 4 ulomka. Radi se o posudama sive boje te sivog presjeka. Neznatno više prikupljenih ulomaka (12) mogu se datirati u kasni srednji vijek i prijelaz na novi vijek (vjerojatno 15. / 16. stoljeće). Stjenke posuda su kao i presjek uglavnom narančaste boje, no pojedini ulomci su i djelom sive boje. Ulomci većinom pripadaju tijelu posude, no prisutan je i 1 rub, 1 ulomak dna te 1 noga tave.

Jeduševac – Staro selo 2

Položaj je smješten u nizinske području, južno od lokaliteta Jeduševac – Stari Jeduševci 1, na velikim izoranim površinama zapadno od puta koji iz Plavšince vodi u Delove (Karta 1:5). Blago povišeni teren u prošlosti je bio istaknutiji, no intenzivnim poljoprivrednim radovima je zaravnat. Pregledane su oranice na kojima su u nizu u smjeru zapad-istok na zračnim snimkama zamijećene indikativne mrlje. Pregledom na samome terenu ustanovljeno je da su mrlje ukazivale na površine na kojima je bila velika koncentracija riječnog šljunka, dakle na geološku pojavu. Međutim, nešto sjevernije od tog mjesta zamijećeni su sporadični nalazi keramike.¹⁰ Ukupno je pronađeno svega 22 ulomka keramike. Od

⁹ VALENT, Ivan, KRZNAR, Siniša, TKALČEC, Tatjana, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Terenski pregled..., 146.

¹⁰ Najveća koncentracija površinskih nalaza zamijećena je na kčbr. 788/2, k.o. Plavšinc.

Karta 1: Položaji i areal rasprostriranja arheoloških lokaliteta Jeduševac - Stari Jeduševci 1 (1), Delovi - Podkućnice (2), Delovi - Podkućnice-iza groblja (3), Delovi - Staro Selo (4), Jeduševac - Staro Selo 2 (5) (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

toga 3 ulomka fine fature, sive odnosno sivo/narančaste boje stjenki i presjeka, koji se mogu datirati u antički period. Najveći broj ulomaka (16) moguće je datirati u razvijeni (možda i prijelaz na kasni) srednji vijek. Svi ulomci pripadaju tijelima posuda te su uglavnom sive boje stjenki i presjeka. Tek 3 ulomka su ukrašena i to snopovima vodoravnih linija i / ili tankom češljastom valovnicom. Pronađen je i dio ručke te 2 ulomka tijela posude narančaste boje od kojih 1 ima tragove glazure. Ova 3 ulomka mogu se datirati u novi vijek. Osim keramike, na lokalitetu je prikupljen i 1 komad kovačke zgure.

Vlaislav

Na prostoru sela Vlaislav običena su dva položaja: Vlaislav – Raletuša i Vlaislav – Brzava. Na položaju Vlaislav – Raletuša pregledana je velika izorana površina sjevernih obronaka istaknutih brjegov uz Podravsku magistralu. Iako je vidljivost bila dobra površinski nalazi nisu zamijećeni izuzev na izoliranoj manjoj površini na zapadnom dijelu u podnožju samoga brijega. Tamo je pronađeno 6 ulomaka keramike i kameni brus. Od toga su 2 ulomka novovjekovna ili recentna, a preostala 4 fakturom slične kasnosrednjovjekovnoj keramici. U slučaju ovih nalaza možda je riječ o materijalu koji je sekundarno dospio na taj položaj (u blizini je put na koji se nasipavalo smeće), a možda niti ne pripadaju srednjem vijeku, nego recentnom razdoblju, kojem uostalom može pripadati i sam brus. Na temelju navedenih nalaza ovaj se položaj, za sada, ne može proglasiti arheološkim lokalitetom.

Brzava

Položaj je smješten u brežuljkasti krajolik krajnjih sjevernih bilogorskih obronaka s kojih se dalje prema sjeveru otvara podravska nizina. Radi se o gredi koja se uzvisuje nad selom Vlaislav, oko 200 m istočno od kuća, odnosno oko 400 m južno od Podravske magistrale (Karta 2). U njenom zapadnom podnožju kroz samo selo teče vodotok Brzava. Lokalitet s vidljivim površinskim nalazima keramike i mnoštvom krupnijih komada lijepa prostire se na povišenoj gredi izduženoj u smjeru sjever-jug. Na oranicama su zamijećeni i tragovi tamnijih mrlja izoranih jama. Zapadno se teren spušta prema selu, a istočno također isprva pada, a zatim se uzdiže u višu paralelnu izduženu gredu, na kojoj terenski pregled zbog kukuruza nije bio moguć te ga valja ponoviti kako bi se ustanovilo je li i ona bila naseljena u prošlosti. Međutim, na samoj istočnoj padini grede na kojoj je ustanovljen lokalitet, nalaza je manje, tako da se naselje možda niti ne širi na susjednu višu gredu, nego se prije samom gredom širi prema jugu pa i zapadu prema današnjem selu.

Karta 2: Položaj i areal rasprostiranja arheološkog lokaliteta Vlajslav - Brzava (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

Keramički materijal prikupljen na lokalitetu može se većinom datirati u kasni neolitik ili eneolitik. Od 69 ulomaka iz tog vremena, njih 32 su sivo smeđe boje stjenki i presjeka, a 37 ulomka je narančasto oker boje. Najveći broj ulomaka pripada dijelovima tijela posuda, no prisutan je i ulomak niske noge, ulomci ručki, bukli i jedan blago izvučeni rub. Znatno manje ulomaka keramike (8) uglavnom sive boje stjenki i presjeka, može se datirati u mlađe željezno doba. Dalje, 2 ulomka ruba i 1 ulomak tijela ukrašen valovnicom izrazito su grafitirani. Preostali dio pronađene keramike po svojim karakteristikama može se datirati u novi vijek. Ta keramika je uglavnom narančaste boje, a pojedini ulomci su zeleno ili bijelo glazirani. Pored keramike pronađena su i 23 komada lijepa te 1 ulomak glačanog kamena.

Plavšinc

Pregledom zračnih snimaka anomalije slične kao na Velikim Hlebinama zamijećene su i kod sela Plavšinc i to na položaju u samome selu istočno od sela. Položaj u samom selu nije se mogla obići, no pregledane su oranice sjevernije, odnosno sjeverozapadno od crkve, preko ceste, iza današnjih kuća. Indikativni toponim tih sjevernijih polja – »Klisa« davao je također poticaj za pregled tog područja. Pregledano je i područje istočno od sela, međutim na toj velikoj površini nisu pronađeni površinski nalazi koji bi ukazivali na postojanje arheološkog lokaliteta. Izuzetak čini manja površina bliže seoskim kućama gdje su nađeni površinski nalazi novovjekovne (moderno doba) keramike, označena kao Plavšinc – Leščare.

Klisa

Klisa je područje koje je vjerojatno dobilo naziv po postojećoj obližnjoj crkvi. Na oranicama nisu zamijećeni tragovi koji bi upućivali na još neku stariju crkvu, međutim ni to nije isključeno. Nalazi opeke na jednom mjestu upućuju na postojanje zidanog objekta, no možda je riječ o srušenoj kući u mlađim novovjekovnim razdobljima, na što upućuju i okolni nalazi keramike. Prikupljena su 32 ulomka novovjekovne keramike te 4 ulomka zeleno glaziranih također novovjekovnih pećnjaka. Keramika je narančaste ili sive boje, s uglavnom svijetlo sivim presjekom. Osim ulomaka tijela prisutni su i ulomci rubova te ručki posuda. Očito se na ovoj površini, ili barem njenom manjem dijelu, selo također prostiralo i u novom vijeku, međutim velik dio materijala mogao je na površinu doći i sekundarno zbog same blizine naselja. Sjevernije na oranicama, dalje od sela, nalaza keramike sve je manje. Na osnovi sadaš-

njih spoznaja, usprkos evidentnim potencijalima, za sada nema dovoljno osnova za registriranje ovog položaja kao novovjekovno arheološko nalazište.

Leščare

Položaj Leščare smješten je na manjem području istočno od sela Plavšinar, tik iza današnjih kuća. Tamo je pronađeno 13 ulomaka keramike (7 ulomaka tijela lonaca, 1 ulomak poklopca, 3 ulomka zeleno i smeđe glaziranih posuda, 1 ulomak ručke vrča i 1 ulomak plohe dna) koji se mogu datirati u novi vijek. Ovi površinski nalazi keramike ukazuju naprosto na naseljenost u novijim i modernim razdobljima te na osnovi tih činjenica i malog broja nalaza držimo da nije potrebno lokaciju registrirati kao arheološki lokalitet.

Srdinac

Anomalije slične kao na Velikim Hlebinama zamijećene su i kod sela Srdinac. Međutim, terenskim pregledom ne samo da nije ustanovljeno postojanje talioničkih djelatnosti, nego na toj površini nisu ustanovljeni ni arheološki lokaliteti.

TERENSKI PREGLEDI PROVEDENI NA TEMELJU INDIKATIVNIH TOPONIMA IZ KARTOGRAFSKIH IZVORA

Osim zračnih snimaka, tijekom ljeta 2017. godine (lipanj – kolovoz) pregledani su i digitalni kartografski izvori u potrazi za indikativnim toponimima u nizini Dravskog sliva radi prepoznavanja potencijalnih lokaliteta koji se mogu vezati uz proizvodnju ili obradu željeza.¹¹ Obuhvaćen je prostor Koprivničko-križevačke, Bjelovarsko-bilogorske te Virovitičko-podravske županije, na istoku do Pitomače, na kojem je ustanovljeno 29 indikativnih toponima. Međutim, kako se većina uočenih toponima nalazi na prostoru Bilogore i relativno daleko od same Dravske nizine, ne mogu se povezati s taloženjem željeza i njegovom obradom u močvarnim prostorima u slivu rijeke Dravu. Zbog toga je odlučeno da će se terenski pregledati samo oni toponimi koji se nalaze u prostoru koji je bio pod izravnim utjecajem rijeke Drave. Radi se o prostoru obuhvaćenom sa 7 toponima: Budrovac – Vuglenice, Đurđevac – Kopčice, Kalinovac – Vuglenice, Kutnjak – Kovačice, Pitomača – Zakovačnice, Veliki Otok – Rudina Jokna i Vlislav – Kovačica.¹² Na većini položaja pronađeni su arheološki tragovi. Uglavnom se radi o površinskim naseobinskim nalazima iz prapovijesnih razdoblja te srednjega i novoga vijeka. Na 3 položaja pronađena je i talionička troska. Na lokacijama Budrovac – Vuglenice i Vlislav – Kovačica nisu pronađeni arheološki ostaci.

Pitomača – Zakovačnice

Položaj se nalazi u samom mjestu Pitomača. Proteže se u smjeru zapad-istok, sjeverno od Ulice Ivana Mažuranića. Obuhvaća vrtove i njive između kuća i poljskog puta. Prilikom terenskih pregleda pregledan je i dio njiva sjeverno od poljskog puta prema Ulici Tina Ujevića. Na prostoru koji zahvaća toponim ustanovljeno je 5 njiva¹³ na kojima su pronađeni keramički ulomci različitih posuda koji se mogu datirati u novi vijek. Ukupno je pronađeno 28 ulomaka koji su uglavnom narančaste boje (stjenke

¹¹ Pregled toponima obavljen je putem aplikacije Google Earth Pro, te na web stranicama www.mapire.eu, www.arcod.hr i <https://geoportal.dgu.hr>. Upravo se i Geoportal Državne geodetske uprave pokazao kao najbolji alat za pretraživanje indikativnih toponima.

¹² Djelatnici Instituta za arheologiju Tajana Sekelj Ivančan i Siniša Krznar proveli su 9. i 10. studenoga 2017. godine terenski pregled 5 lokaliteta sa ciljem prikupljanja mogućih površinskih ostataka te njihova definiranja. Prvog dana pregledani su položaji Pitomača – Zakovačnice te Kalinovac – Vuglenice. Uz djelatnike Instituta za arheologiju u rekognosciranju tih položaja sudjelovao je i Josip Cugovčan iz Podravske Sesveta. Idućeg dana terenskom pregledu pridružio se i Ivan Valent, kao suradnik na projektu iz Muzeja grada Koprivnice, kada su pregledani lokaliteti Veliki Otok – Rudina Jokna, Kutnjak – Kovačice te Vlislav – Kovačice. Preostala 2 položaja (Đurđevac – Kopčice i Budrovac – Vuglenice) obišli su Siniša Krznar i Ivan Valent 22. siječnja 2018. godine.

¹³ Dio zemljišta koje obuhvaća toponim Zakovačnice je bio pod poljoprivrednom kulturom ili se tamo nalazila livada čime terenski pregled nije bilo moguće provesti.

i presjek). Na 9 ulomaka prisutni su tragovi zelene ili smeđe glazure. Kako su ovi ulomci nađeni na njivama u neposrednoj blizini kuća upitno je radi li se o njihovom primarnom položaju ili su tu dospjeli tijekom poljoprivredne obrade zemlje (oplemenjivanje zemlje stajskim otpadom).¹⁴

Kalinovac – Vuglenice

Položaj Kalinovac – Vuglenice smješten je u ravničarskom prostoru istočno od Kalinovca, južno od ceste koja iz Kalinovca vodi u Batinske te zapadno od šume Crni jarki. Toponim obuhvaća veliku površinu na kojoj su zabilježena 2 arheološka lokaliteta: višeslojni Vuglenice 1 i kasnosrednjovjekovni Vuglenice 2.

Vuglenice 1

Lokalitet je smješten istočno od Kalinovca, oko 550 m južno od ceste koja iz Kalinovca vodi u Batinske te oko 800 m zapadno od šume Crni jarki (Karta 3:1). Radi se o ravničarskom prostoru, no na mjestu gdje je pronađena najveća koncentracija keramike te talionička zgura, položaj je lagano uzdignut u odnosu na okolno područje.¹⁵ Očito je da je ovaj položaj bio veoma pogodan za naseljavanje budući da su na njemu prikupljeni ulomci keramike koja se može datirati od prapovijesti do novoga vijeka.

Pronađeni ulomci prapovijesne keramike mogu se podijeliti u dvije skupine od kojih jednu možemo najvjerojatnije datirati u neolitik, a drugu u kasno brončano doba. Starijem periodu pripada 15 ulomaka grube keramike uglavnom sivo smeđe boje stjenki i presjeka s primjesom pijeska u strukturi. U kasno brončano doba može se opredijeliti 16 ulomaka. Kao i kod starije keramike uglavnom se radi o ulomcima tijela posuda. Stjenke su sive, smeđe ili narančaste boje, a presjek uglavnom sive.

Razdoblju ranoga i razvijenoga srednjega vijeka pripada 9 ulomaka. Ulomci su izrađeni od gline pomiješane s manjom ili većom koncentracijom sitnih zrnaca pijeska, a od ukrasa je na 1 ulomku prisutna valovnica. Najveći količina pronađene keramike može se datirati u novi vijek. Osim ulomaka tijela posuda pronađen je i 1 ulomak dna. Ulomci su većinom narančaste boje, no prisutno je i nekoliko sivih, a na 4 ulomka očuvani su tragovi glazure.

Nešto južnije od samog uzvišenja pronađena su i 4 ulomka keramike od pročišćene gline s primjesom pijeska. Stjenke i presjek su sive boje. Ovi ulomci se mogu

Karta 3: Položaji i areal rasprostriranja arheoloških lokaliteta Kalinovac - Vuglenice I. (1) i Kalinovac - Vuglenice II. (2) (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

¹⁴ Veoma je zanimljiva činjenica da su na 6 položaja unutar prostora ovog toponima u tlu pronađeni tragovi najvjerojatnije željeznih oksida. Radi se o diskoloraciji tla te prisustvu manjih ili većih grumenčića oksida.

¹⁵ Pronađeni arheološki nalazi su rasprostranjeni na velikoj površini, no vrlo vjerojatno svi pripadaju istom višeslojnom lokalitetu.

datirati u period antike. Posebno je važna činjenica da su na ovom lokalitetu pronađeni i komadi talioničke te kovačke zgure što ukazuje kako se ovdje najvjerojatnije odvijala obrada željezne rude.¹⁶

Vuglenice 2

Lokalitet Vuglenice 2 smješten je jugoistočno od lokaliteta Vuglenice 1. Nalazi se na lagano povišenoj gredi koja se proteže u smjeru sjever-jug neposredno uz šumu Crni jarki te oko 1000 m južno od ceste koja iz Kalinovca vodi u Batinske (Karta 3:2). Prve kuće s južne strane udaljene su oko 520 m. Lokalitet tijekom terenskih pregleda nije bio poljoprivredno obrađen, no relativno velik broj ulomaka kasnosrednjovjekovne keramike te komad keramičke kugle pronađeni su na mjestima gdje su zemlju izrovale, najvjerojatnije, divlje svinje u potrazi za hranom. Ulomci su sive, smeđe i narančaste boje stjenki i uglavnom sivog presjeka. U strukturi je prisutno manje ili više primjesa pijeska, a kod grublje keramike i sitni kamenčići. Većinom pripadaju tijelima posuda i prisutno je svega nekoliko ulomaka ruba te 1 ulomak poklopca. Osim kasnosrednjovjekovne keramike na položaju su pronađena i 3 ulomka novovjekovne keramike te 1 komad kovačke zgure.

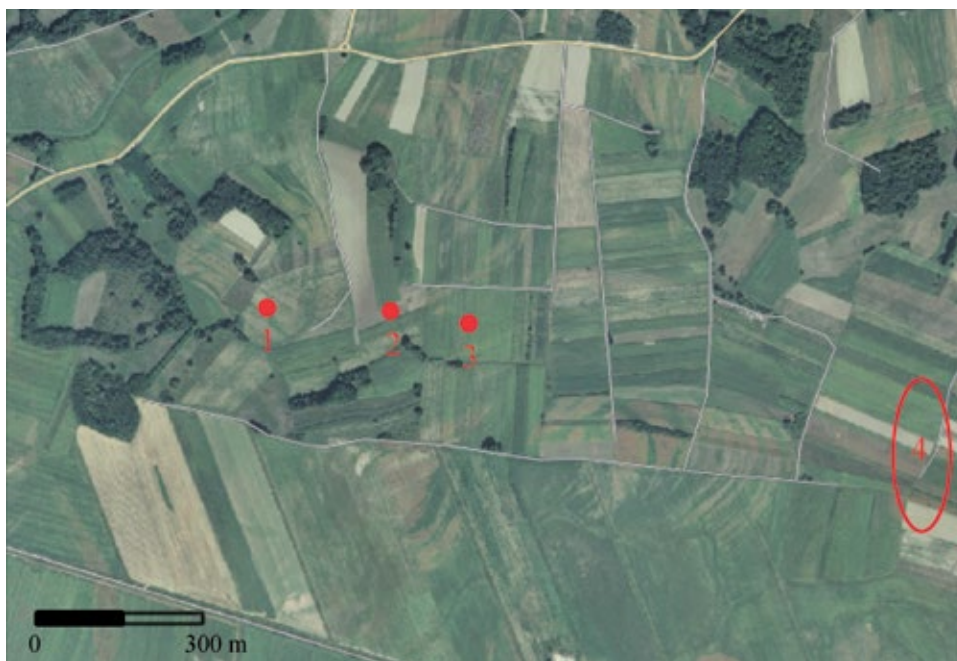
Veliki Otok – Rudina Jokna

Toponim Rudina Jokna smješten je južno od mjesta Veliki Otok i proteže se u smjeru zapad-istok prema Malom Otoku. Obuhvaća veliku površinu nizinskog prostora koji se danas velikom većinom nalazi pod poljoprivrednom obradom. Prilikom terenskih pregleda ustanovljeno je nekoliko položaja s nalazima keramike, no uglavnom se radi o malom broju ulomaka novovjekovne keramike koja je na ovaj položaj mogla dospjeti sekundarno, poljoprivrednom obradom (Karta 4:1). Nešto više keramike, koja nam sugerira postojanje arheološkog lokaliteta, pronađeno je na položaju jugoistočno od mjesta Veliki Otok, udaljenom od njega približno 1000 m zračne linije (Karta 4:2). Podjednako je udaljen i od Malog Otoka, koji se nalazi prema istoku. Južno od lokaliteta nalazi se potok prema kojem teren blago pada i od kojeg je lokalitet udaljen oko 100 m. Ovdje je prikupljena keramika koja se uglavnom može datirati u rani srednji vijek. Skupljeno je 19 sitnih ulomaka. Keramika je izrađena od gline s primjesom pijeska i sitnih kamenčića. Uglavnom je sive i smeđe boje. Pored ulomka tijela posuda pronađen je i 1 ulomak dna. Osim navedenih ranosrednjovjekovnih ulomaka prikupljeno je i 6 ulomaka koji pripadaju razvijenom / kasnom srednjem vijeku te 7 njih koje se može opredijeliti u novi vijek.

Karta 4: Prostor rasprostranjenosti nalaza recentne keramike na prostoru južno od Velikog Otoka (1) i areala arheološkog lokaliteta Veliki Otok - Rudina Jokna (2) (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

¹⁶ Zanimljivo je da je oko 300 m sjeveroistočno od vrha uzvišenja zamijećena veća količina lomljenog kamenja koji nije prisutan na okolnom terenu. Na pojedinim komadima vidljivi su tragovi morta ili žbuke. Kako su na tom položaju u potpunosti izostali dijagnostički nalazi, ovu pojavu, za sada, nije moguće datirati.

Karta 5:
Položaji nalaza
keramike na
toponimu
Kutnjak -
Kovačice
(1-3) i areala
rasprostiranja
arheološkog
lokaliteta
Imbriovec -
Jablanec 3
(4) (podloga:
geoportal.dgu.
hr, izradio: I.
Valent)

Kutnjak – Kovačice

Položaj Kovačice smješten je u ravničarskom prostoru na pola puta između sela Kutnjak i Koledinac. Nalazi se jugoistočno od ceste koja iz Koledinca vodi prema selu Zablatje, oko 500 m južno od križanja na kojem se od te ceste odvaja cesta za Kutnjak. Na tom prostoru ustanovljena su 3 položaja na kojima je prisutna keramika (Karta 5).

Na zapadnom dijelu prostora koji pokriva ovaj toponim, najbliže cesti (Karta 5:1), pronađeno je 6 ulomaka novovjekovne keramike, od toga 1 ulomak ručke ta 2 ulomka ruba. Svi ulomci su narančaste boje, a na 2 ulomka su prisutni i tragovi glazure. Upitno je radi li se ovdje o nekom novovjekovnom lokalitetu ili je pronalazak te keramike na ovom položaju posljedica poljoprivredne obrade (oplemenjivanje zemlje). Nešto istočnije (Karta 5:2) pronađeno je 5 ulomaka dna iste posude te još 4 ulomka za koje nije sigurno pripadaju li istoj posudi. Vanjska stjenka dna je narančasto smeđe boje, a unutarnja je kao i presjek tamno siva. Na temelju svojih karakteristika ova posuda može se datirati u kasno brončano doba. Dalje na oko 150 m istočnije od nalaza dna posude (Karta 5:3) pronađena su još 4 ulomka prapovijesne keramike. Nadalje, 2 ulomka su narančaste boje sa sivim presjekom dok je kod posljednjeg ulomka vanjska stjenka narančasta, a presjek i unutarnja stjenka tamno sive boje. Od ostalih se ulomaka ovaj se razlikuje i po strukturi odnosno primjesi sitnih kamenčića. Značajno je da je uz ovu keramiku pronađena i veća količina lijepa (20 komada) što nam govori o smještaju većeg prapovijesnog naselja u okolnom prostoru. Budući da se oko 800 m istočnije od ovog položaja (Karta 5:4) nalazi brončano-dobni lokalitet Imbriovec – Jablanec 4,¹⁷ ovaj bi položaj mogao predstavljati zapadni areal njegova rasprostiranja.

Đurđevac – Kopčice

Položaj Đurđevac – Kopčice smješten je na jugoistočnom rubu grada Đurđevca. Proteže se u smjeru sjeverozapad-jugoistok između Ulice kralja Tomislava i potoka / kanala Čivičevca te obuhvaća istočnu padinu grede koja se proteže u smjeru sjever-jug. Na prostoru rasprostiranja toponima ustanovljena su 3 arheološka lokaliteta.

¹⁷ VALENT, Ivan. Terenski pregled trase otpremnog plinovoda od čvora Međimurje do CPS-a Molve, *Podravski zbornik* 42, 2016, 121-134.

Kopčice 1

Lokalitet je smješten u južnom dijelu prostora koji obuhvaća toponim Kopčice. Nalazi se između Ulice kralja Tomislava i potoka / kanala Čivičevca te je podjednako udaljen od Podravske magistrale i pročistača otpadnih voda grada Đurđevca (oko 700 m) (Karta 6:1). Okolni prostor je većinom ravničarski, ali je lokalitet smješten na istočnoj padini grede koja se pruža u smjeru sjever-jug. Padina se blago spušta od ceste prema potoku Čivičevcu.¹⁸ Na lokalitetu su pronađeni ulomci keramike koji se mogu datirati od mlađega željeznoga doba do novoga vijeka. Svega 5 pronađenih ulomaka se može datirati u mlađe željezno doba, no radi se o karakterističnim komadima izrađenim od fino pročišćene gline sive boje stjenki i presjeka. Svakako između njih valja izdvojiti 1 ulomak grafitirane keramike. Nešto više ulomaka (10 komada) potječe iz perioda antike. Također se uglavnom radi o ulomcima sive boje, no prisutno je i nekoliko ulomaka s narančastim stjenkama i sivim presjekom. Najveći broj prikupljenih ulomaka može se datirati u razdoblje razvijenoga / kasnoga srednjega vijeka. Ta keramika je grublje fakture s primjesama pijeska i sitnijih kamenčića. Stjenke su smeđe, sive ili narančaste boje. Ukrašavanje je prisutno na svega nekoliko komada i radi se o nizu horizontalnih linija te valovnici. U novi vijek može se datirati 20-ak ulomaka svjetlo smeđe i oker narančaste boje. Na nekoliko ulomaka prisutna je zelena, smeđa ili oker glazura. Veoma je značajno što je na lokalitetu, osim keramike, pronađen i 1 komad talioničke zgure te 1 komad stjenke peći, što nam sugerira provedbu metalurške djelatnosti na ovom položaju.

Kopčice 2

Lokalitet je smješten na sjevernom dijelu prostora koji zauzima toponim Kopčice. Nalazi se oko 200 m zapadno od pročistača otpadnih voda grada Đurđevca i oko 60 m istočno od najbližih kuća u Ulici kralja Tomislava (Karta 6:2). Nalazi se oko 500 m sjeverno od lokaliteta Kopčice 1. Na sjeveroistočnoj padini grede pronađeni su ulomci kasnobrončanodobne keramike. Svi ulomci (23) prikupljeni su na manjoj površini uz jugozapadni rub parcele te se može pretpostaviti da se radi o nekom izoliranom objektu. Keramika je uglavnom narančastih stjenki i sivog presjeka, no pojedini ulomci imaju narančastu vanjsku, a sivu unutarnju stjenku ili obrnuto. Uglavnom se radi o dijelovima tijela posuda, no pronađena su i 2 veća ulomka dna različitih posuda.

Karta 6: Položaji i areal rasprostiranja arheoloških lokaliteta Đurđevac - Kopčice I., II., III. (1-3) (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

¹⁸ Lokalitet se prostire na više njiva između kojih se nalaze prostori koji nisu pregledani jer su bili neobrađeni ili obrasli u vegetaciju, ali se na temelju položaja i pronađene keramike može se tvrditi kako se radi o istom lokalitetu.

Kopčice 3

Lokalitet je smješten nekih 130 m sjevernije od položaja Kopčice 2, uz stari isušeni kanal koji povezuje Ulicu kralja Tomislava i potok Čivičevac (Karta 6:3). Nalazi se oko 90 m istočno od prvih kuća, te oko 200 m zapadno od pročistača otpadnih voda, na samom sjevernom kraju grede. Na lokalitetu je pronađen samo 1 ulomak keramike koji se ne može datirati, no pronađen je i 1 komad talioničke zgure. Kako se radi o komadu zgure nastale u procesu taljenja željeza ne može se povezati sa susjednim kasno-brončanodobnim lokalitetom Kopčice 2 pa je ovaj položaj izdvojen kao zaseban lokalitet.

TERENSKI PREGLEDI 2018. GODINE

Tijekom siječnja i ožujka 2018. godine nastavljeni su sustavni terenski pregledi i reambulacije prostora Podravine od strane djelatnika Muzeja grada Koprivnice Roberta Čimina i Ivana Valenta te amatera arheologa Ivana Zvijerca iz Torčeca. Ti su pregledi poduzeti kao nastavak terenskih pregleda i reambulacija vršenih tijekom 2017. godine,¹⁹ ali i kao dio sustavne djelatnosti koju Muzej grada Koprivnice obavlja na prostoru svoga djelovanja. Pregledi su obuhvatili dijelove općine Novigrad Podravski (okolica sela Delovi), dio općine Koprivnički Bregi (okolica sela Glogovac) te dijelove općina Molve i Koprivnica.

Delovi – Banovice

Položaj Banovice nalazi se sjeverno-sjeveroistočno od farme za tov junadi u Delovima. Radi se o ravničarskom prostoru u kojem su se spajali potoci Bistra i Brzava,²⁰ kroz koji se u smjeru (sjevero) zapad-(jugo)istok proteže dugačka niska pjeskovita greda visine od oko pola metra (n. v. iznosi 121,5 – 122 m). Sustavnim terenskim pregledom prostora definirane su 3 cjeline na kojima su prikupljeni ulomci keramike i talioničke zgure, ali i različite druge vrste pokretnog arheološkog materijala (Karta 7).²¹

Navedeni se položaji nalaze sjeverno uz položaj Delovi – Poljane 6, a uzimajući u obzir ukupnu pojavu talioničke zgure na položajima Delovi – Poljane 1, 4 – 8²² te položajima Banovice 1 – 3, može se pretpostaviti da se radi o istoj zoni na kojoj se kroz duži vremenski period odvijala talionička djelatnosti. Taj podatak sugerira da je navedeni prostor bio pogodan za nastajanje i obnavljanje prirodnih izvora barske rude koja je korištena u taljenju.²³

Banovice 1

Položaj se nalazi na zapadnom djelu navedene grede, južno uz nekadašnji potok Brzavu. Prilikom pregleda položaja prikupljeni su komadi talioničke zgure, 1 ulomak keramičke kugle te ulomci keramike koji se mogu svrstati u 3 skupine.²⁴ Prvoj skupini pripadaju 3 ulomka trbuha grubljih posuda rađenih rukom. Ulomci su izrađeni od fino pročišćene gline s malim udjelom sitnih zrnca pijeska, a u sastavu jednog od njih nalaze se i usitnjeni komadiće keramike. Stjenke su im smeđe ili oker boje, a u presjeku su sivi. Materijal se može pripisati prapovijesnom razdoblju, no uzimajući u obzir činjenicu da se na položaju Banovice 2 nalazi naselje lasinjske kulture, može ga se povezati s istim.

¹⁹ I. VALENT. Izvješće...; I. VALENT. Rekognosciranja...; I. VALENT, S. KRZNAR, T. TKALČEC, T. SEKELJ IVANČAN. Terenski pregled...

²⁰ Stara su korita potoka danas vidljiva u prostoru, no kroz njih ne protječe voda budući da su umjetno regulirani. Gledajući Hrvatsku osnovnu kartu ta su stara korita, kao i mjesto njihova spajanja jasno vidljivi (geoportal.dgu.hr, 10. 1. 2019.).

²¹ Položaj Banovice otkriven je tijekom siječnja 2018. godine od strane Ivana Zvijerca iz Torčeca koji je i definirao opseg rasprostiranja triju cjelina.

²² VALENT, Ivan, ZVIJERAC, Ivan, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Topografija arheoloških lokaliteta s talioničkom djelatnošću na prostoru Podravine, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 16, br. 32, 2017, 15-16.

²³ I. VALENT, I. ZVIJERAC, T. SEKELJ IVANČAN. Topografija..., 21.

²⁴ Uz navedene 3 grupe materijala prikupljen je i po 1 ulomak recentne keramike i stakla koji su na vjerojatno na parceli završili tijekom poljoprivrednih radova.

Karta 7: Položaji i areal rasprostriranja arheoloških lokaliteta Delovi - Banovice I., II., III., III.A (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

Drugoj skupini materijala pripadaju 2 ulomka trbuha posuda izrađeni na kolu od kojih su jednom stjenke i presjek narančaste, a drugom sive boje. Izrađeni su od pročišćene gline s primjesom pijeska. Ova se 2 ulomka okvirno mogu datirati u antičko razdoblje.

Trećoj skupini materijala pripadaju ulomci srednjovjekovne keramike i navedeni ulomak keramičke kugle. Od ulomaka su zastupljeni dijelovi oboda, trbuha i dna keramičkih posuda, a svi su izrađeni na brzom lončarskom kolu. Ulomci su izrađeni od gline pomiješane s manjom ili većom koncentracijom sitnih zrnaca pijeska, a nekoliko njih koji su grublje fakture u sebi sadrže i sitne kamenčiće. Unutrašnje i vanjske stjenke najčešće su iste boje; svijetlo i tamno sive, svijetlo i tamno smeđe, narančaste; no na pojedinim se ulomcima razlikuju. U presjeku su svijetlo ili tamno sivi. Od ukrasa na trbusima zastupljeno je ukrašavanje urezivanja jednostrukih valovnica ili horizontalnih linija, a 1 od ulomaka ukrašen je plitkim horizontalnim žlijebovima. Prikupljeno je 6 ulomaka oboda od kojih su 2 jednostavno izvijena, 1 ima blago polukružno zadebljanje ruba, a na 3 se ispod ruba nalazi blaže ili jače izraženo trokutasto rebro. S obzirom na navedene karakteristike, ali i prisutnost ulomka keramičke kugle, materijal se može datirati u razvijeni i kasni srednji vijek.

Banovice 2

Ovaj se položaj nalazi na istočnoj strani ranije opisane grede. Prilikom pregleda prikupljen je keramički materijal koji se također može svrstati u dvije skupine. Uz ulomke keramike prikupljeno je i nekoliko komada talioničke zgure, 2 ulomka kamenih bruseva, 2 ulomka kamenih žrvnjeva / mlinskih kamena²⁵ i 1 kamena alatka. Prikupljeni keramički materijal identičan je onom s položaja Banovice 1, no na ovom je položaju veća zastupljenost eneolitičkog materijala u odnosu na srednjovjekovni.²⁶

Uz netom opisane karakteristike lasinjskih ulomaka s položaja Banovice 1 na ovom su položaju prikupljeni ulomci čija je stjenka i presjek smeđe boje te ulomci svijetlo smeđih ili narančastih stjenki sivog presjeka. Zastupljena su 2 ulomka jednostavno izvijenih zaobljenih rubova, 1 ulomak s pseudo-

²⁵ Determinacija ova 2 ulomka kao dijelova mlinskih kamena / žrvnjeva zasniva se na ulomcima iste vrste kamena u arheološkim zbirkama Muzeja grada Koprivnice i Arheološkoj zbirki obitelji Zvjerac u Torčecu koji su dijelovi takvih predmeta.

²⁶ Ovaj podatak može upućivati na činjenicu da se na zapadnom djelu pjeskovite grede nalazi središte srednjovjekovnog lokaliteta.

ručnikom (roščićem) te 1 ulomak ukrašen urezanim horizontalnim linijama uz koje se nalaze nizovi sitnih rupica nastalih ubadanjem. Srednjovjekovni materijal s ovog položaja ima iste karakteristike kao i materijal s Banovica 1, uz iznimku 1 ulomka ukrašenog usko izvedenom urezanom češljastom valovnicom.

Banovice 3, 3A

Položaj Banovice 3 nalazi se oko 600 m istočno od položaja Banovice 2. Na njemu je prikupljeno tek nekoliko ulomaka keramike, 1 kamena alatka i 1 ulomak ručnog žrvnja. Većina materijala pripada komadima talioničke zgure i dijelovima stjenki talioničkih peći, a prikupljena su i 2 ulomka keramičkih sapnica. Prikupljeni keramički materijal može se povezati s ulomcima zastupljenim na prethodna 2 položaja, uz naznaku da je na položaju Banovice 3 pronađen i 1 ulomak trbuha keramičke posude koji se može pripisati antičkom razdoblju.²⁷ Na položaju Banovice 3A, uz veliku količinu talioničke zgure, prikupljena su 2 novovjekovna ulomka; 1 ulomak ručke te 1 ulomak noge tripodne posude.

Prikupljeni su ulomci talioničke zgure bili rasprostranjeni na širem prostoru, no na jednom je djelu lokaliteta njihova koncentracija bila izrazito velika. Iz tog je razloga taj položaj izdvojen i definiran kao Banovice 3A.²⁸ Uz komade talioničke zgure, stjenke peći i 3 ulomka sapnica, na položaju 3A prikupljene su 2 keramičke ručke koje se mogu pripisati razdoblju novoga vijeka, 1 metalni predmet nepoznate namjene te nekoliko komadića modernog stakla.

Molve – Jendrotine 3 (Sigeček)

Položaj Jendrotine 3 (Sigeček) smješten je na ovalnom uzvišenju smjera zapad-istok koje se nalazi južno uz sutok potoka Komarnice u potok Bistru, istočno uz pročistač vode na kraju sela Molve. Korito potoka koje se nalazi južno uz uzvišenje danas je isušeno budući da je potok preusmjeren, no promatrajući topografski kartu 18. stoljeća vidljivo je da još tada položaj *Szigehecz* (Sigeček) funkcionirao kao riječni otok, tj. ada.²⁹ Lokalitet je otkriven tijekom sustavnih terenskih pregleda od strane Ivana Zvijerca iz Torčeca koji je prethodno ubicirao i položaje Molve – Jendrotine 1, 2 i 2A.³⁰ Uz keramički materijal iz triju različitih razdoblja, koji se može podijeliti u 4 grupe, na položaju je prikupljen i 1 ulomak žrvnja ili mlinskog kamena te veća količina talioničke zgure, stjenki peći i 2 sapnice koji, kao i u slučaju lokaliteta Jendrotine 1, 2 i 2A, upućuje na postojanje radionice za taljenje željezne rude na ovom mjestu.

Najveća količina materijala pripada ujedno i najstarijem razdoblju. Radi se o rukom rađenim ulomcima keramičkih posuda čije su stjenke narančaste, svijetlo ili tamno sive ili svijetlo smeđe boje dok im je presjek najčešće sivi ili svijetlo smeđi. Izrađeni su od pročišćene gline s primjesama dosta pijeska te pokojim sitnim kamenčićem. Pojedini u sebi sadrže i razmrvljena zrnca keramike. Najzastupljeniji su ulomci trbuha posuda, no prikupljeno je i nekoliko komada dna, 1 ručka u obliku jezičca te 2 oboda keramičkih posuda. Prvi je koso izvijen i ima sužen i zaobljen rub, dok je drugi jednostavno izvijen, također sa suženim i zaobljenim rubom. Materijal se okvirno može datirati u kasno brončano doba.

Drugu grupu nalaza čine ulomci trbuha posuda izrađenih na brzo rotirajućem lončarskom kolu čije su stjenke i presjek svijetlo sive, narančaste ili sivo-smeđe boje. Izrađeni su od pročišćene gline s dosta pijeska. Ta se grupa materijala datira u antičko razdoblje.

Trećoj grupi pripadaju 3 ulomka trbuha koji se mogu datirati u ranosrednjovjekovno razdoblje. Izrađeni su na sporom lončarskom kolu. Jednom su stjenke i presjek svijetlo sive boje, dok su dvama vanjske stjenke narančaste, a presjek i unutrašnja stjenka sive boje. Izrađeni su od pročišćene gline s

²⁷ Ulomak je sive boje, izrađen na lončarskom kolu, s horizontalnim tragovima prstiju na unutrašnjoj stjenki.

²⁸ Izrazito velika koncentracija talioničke zgure na užem prostoru može se interpretirati kao središnji prostor talioničke radionice, ali i kao prostor odlaganja otpada iz radionice kao što je slučaj s djelom položaja Virje – Sušine istraživanog u sklopu zaštitnih arheoloških iskopavanja 2013. godine (SEKELJ IVANČAN, Tajana. Četvrta sezona arheoloških istraživanja nalazišta Virje – Volarski breg / Sušine, *Annales Instituti Archaeologici* X, 2014, 100).

²⁹ <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=osm%2C163%2C165&bbox=1893161.2640245047%2C5799157.903139635%2C1899605.8609717984%2C5801068.828846765> (13. 1. 2019.).

³⁰ I. VALENT, I. ZVIJERAC, T. SEKELJ IVANČAN. Topografija..., 16.

primjesom pijeska i sitnim kamenčićima. Među njima, 2 su ulomka ukrašena; prvi grubo urezanom jednostrukom valovnicom, drugi plićom jednostrukom horizontalnom linijom.

Posljednju grupu materijala čine ulomci koji se mogu datirati u razdoblje razvijenoga srednjega vijeka. Izrađeni su na brzom lončarskom kolu, iz gline s primjesom pijeska. Zastupljeni su trbusi, dna i dva oboda posuda. Prvi je obod vertikalno izvučen i rub mu je zašiljen, dok je drugi izvijen; na prijelazu oboda prema vratu nalazi se blago zaobljeno rebro, rub mu je proširen i unutar njega nalazi se udubljenje, usne su zašiljene.

Glogovac – Palfijev jarek 1

Položaj Palfijev jarek smješten je u potolini, na n. v. 165, m koja se otvara između obronaka Bilo-gore na mjestu gdje potok Pivnica utječe u potok Jaružica. Radi se o prostoru sjeverno iza obiteljske kuće k. br. 33A u Vinogradarskoj ulici (Karta 8:1), a sam toponim u sklopu kojeg je ubiciran položaj, »Selište«, već sam po sebi ukazuje postojanje naselja na tom mjestu.³¹ Prilikom pregleda prikupljena je veća količina ulomaka keramičkih posuda koje se, s obzirom na tipološke karakteristike, mogu razvrstati u dvije grupe. Uz njih je prilikom pregleda prikupljen i 1 komad kovačke zgure koji se može pripisati mlađem razdoblju.

Mlađoj grupi materijala pripadaju ulomci izrađeni od gline s dosta primjesa pijeska, koji su oblikovani na brzo rotirajućem lončarskom kolu. Boja stjenki im je siva, tamno siva, oker, svijetlo ili tamno smeđa ili narančasta, dok su u presjeku sivi, smeđi ili oker. Od prikupljenih su ulomaka najzastupljeniji komadi trbuha lonaca, no prikupljen je i veći broj oboda, dna i poklopaca. Svi su obodi izrazito izvijeni, najčešće blage kaležaste forme. Na vanjskoj im se stjenki, na prijelazu oboda prema vratu ili na vratu, nalaze niska ili naglašena trokutasta ili zaobljena rebra. Pojedini ih ulomci imaju i na unutrašnjoj stjenki na prijelazu oboda prema vratu. Zastupljeni su i jednostavno izvijeni horizontalno odrezani obodi. Rubovi su zaobljeni ili zašiljeni. Od ukrasa je zastupljeno žlijebljenje, jednostruke urezane (žlijebljene) valovnice i horizontalne linije, koso utiskivanje noktom po rubu i utiskivanje motiva. Ova se grupa materijala može datirati u kasni srednji vijek (15. – 16. st.).

Drugoj skupini materijala pripadaju rukom oblikovani ulomci većinom grublje fature, izrađeni iz pročišćene gline s dosta sitnih kamenčića i pijeska te pokojim komadom razmrvljene keramike. Ulomci finije fature imaju tanje stjenke i u sebi ne sadrže sitne kamenčiće ni razmrvljenu keramiku. Vanjske i unutarnje stjenke ulomaka su narančaste, svijetlo ili tamno smeđe ili tamno sive boje, dok su u presjeku svijetlo smeđe te tamno ili svijetlo sive. Najzastupljeniji su ulomci trbuha, no prikupljeno je i nekoliko ulomaka dna i oboda koji su većinom jednostavno izvijeni sa zaobljenim rubom, od kojih je jedan ukrašen utiskivanjem noktom. Jedan se obod razlikuje, horizontalno je odrezan, a na proširenom mu se rubu nalazi plastična traka ukrašena utiskivanjem uz pomoć prsta. Od ostalih tipova ukrašavanja zastupljeno je utiskivanje prstom u stjenku trbuha i urezivanje horizontalnih linija koje tvore motiv riblje kosti. Ovu se grupu materijala može datirati u srednje brončano doba i pripisati Licenskoj kulturi.

Glogovac – Palfijev jarek 2

Položaj se nalazi na sjevernom izlazu iz Palfijevoj jarka, na oranici sjeverno od obiteljskih kuća k. br. 41H i 41G u Vinogradskoj ulici (Karta 8:2). Radi se o blago uzdignutom položaju, tj. manjoj terasi od n. v. 158 m koja se proteže zapadno iznad potoka Jaružica.

Prilikom pregleda prikupljena je manja količina ulomaka keramike³² koja se može svrstati u 4 različite grupe i 1 komad stjenke peći čiju dataciju nije moguće odrediti. Najmlađoj grupi pripadaju novovjekovni ulomci trbuha posuda, 2 oboda i 1 ulomak dna. Ulomci su na stjenkama i u presjeku iste boje – narančaste, sive, svijetlo smeđe i oker. Izrađeni su od fino pročišćene gline s malim udjelom pijeska, na brzom lončarskom kolu, među kojima je 1 ulomak trbuha na unutrašnjoj je stjenki premazan zelenom glazurom, dok je 1 ulomak oboda zaobljenog ruba (vjerojatno dio tanjura) premazan žutim premazom preko kojeg je nanesena siva glazura.

³¹ Položaj je imenovan kao Palfijev jarek kako se ne bi poistovjetio s položajem Glogovac – Selište koji se nalazi 1,7 km sjeveroistočno.

³² U vrijeme terenskog pregleda na oranici se nalazila posijana poljoprivredna kultura.

Karta 8: Položaji i areal rasprostiranja arheoloških lokaliteta Glogovac - Palfijev jarek 1 i 2 (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

Drugoj skupini pripadaju ulomci izrađeni na brzom lončarskom kolu iz pročišćene gline s većim udjelom pijeska i pokojim sitnim kamenčićem. Boja stjenki im je pretežno siva, svjetlo ili tamno smeđa ili narančasto-siva. Presjek im je najčešće iste boje, no na pojedinima je sivi. Uz iznimku 1 ulomka dna, prikupljeni su ulomci dijelovi trbuha posuda. Okvirno ih se može smjestiti u kasnosrednjovjekovno razdoblje i povezati s materijalom prikupljenim na nedalekom položaju Palfijev jarek I.

Iduća grupa materijala zastupljena je sa svega 3 ulomka trbuha posuda, među kojima su 2 na stjenkama i u presjeku žućkasto-sive boje, dok je 1 na vanjskoj stjenki smeđe, a u presjeku i na unutrašnjoj stjenki narančaste boje. Svi su izrađeni na brzo rotirajućem lončarskom kolu. Okvirno ih se može datirati u antičko razdoblje.

Najstarijoj grupi materijala pripadaju 3 ulomka trbuha grubih posuda izrađenih rukom: prvi je na stjenkama narančaste i sive boje u presjeku, drugome je vanjska stjenka žućkaste boje, presjek i unutrašnja stjenka sive dok su trećem stjenke tamno smeđe, a presjeku tamno sive boje. Ulomci su dosta grube fature, izrađeni su od djelomično pročišćene gline i u sebi sadrže pokoji kamenčić i malo pijeska, dok 1 ulomak u sebi sadrži i razmrvljene komadiće keramike te je ukrašen žlijebom. Ulomke se, kao i u slučaju druge grupe keramike, može povezati s materijalom prikupljenim na položaju Palfijev jarek 1 i datirati ih se u srednje brončano doba.

Glogovac – Veliko polje 2

Položaj se nalazi sjeverno (sjeverozapadno) od Koprivničke ceste koja iz Bakovčica vodi prema Glogovcu. Radi se o ravničarskom prostoru podno prvih obronaka Bilogore, n. v. 160,5 m, unutar kojeg se nalazi niska potolina u kojoj se tijekom kišnog vremena zadržava voda (Karta 9). Pronađeni je materijal, koji se može razdvojiti na dvije grupe, prikupljen izričito unutar te ovalne potoline, smjera jugo(istok)-sjevero(zapad), duljine oko 150 i širine nekih 50 do 60 m.³³

Manjoj grupi materijala pripadaju ulomci izrađeni na brzom lončarskom kolu iz pročišćene gline pomiješane s pijeskom i sitnim kamenčićima. Većina ulomaka dijelovi su trbuha posuda, no prikupljena su i 2 ulomka oboda posuda. Prvi ima blago kaležasti rub i koso prema van odsječen rub, a drugome kaležasta forma nije toliko naznačena, rub je sužen i zaobljen, na prijelazu oboda prema vratu nalazi se šire zaobljeno rebro kojem na unutrašnjoj stjenki odgovara niže trokutasto rebro. Ulomci su narančaste,

³³ Materijal je prikupljan u kasnu zimu tako da je prostor bio izuzetno vlažan i djelomično pod vodom što je otežalo vidljivost i prikupljanje površinskog materijala.

sive, svijetlo smeđe ili sivo smeđe boje na stjenkama, sive ili narančaste u presjeku. Okvirno ih se može datirati u kasni srednji vijek.

Većoj skupini materijala prikupljenog s ovog položaja pripadaju ulomci keramike izrađeni rukom čije su stjenke narančaste, tamno sive, svijetlo ili tamno smeđe boje, dok su u presjeku narančasti ili tamno sivi. Zastupljeni su komadi grublje i finije fature. Ulomci finije fature izrađeni su od pročišćene gline pomiješane s malo pijeska, dok grublji ulomci u sebi sadrže sitne kamenčiće, a pojedini i razmrvljene komadiće keramike. Većina komada pripada dijelovima trbuha posude, prikupljeno je nekoliko ulomaka dna, 1 ručkica šalice (?) te 4 komada oboda. Prva 3 oboda pripadaju posudama, imaju jednostavno izvijen obod te blago sužen i zaobljen rub, a četvrti ulomak pripada vjerojatno zdjeli, rub mu je blago zaobljen, a na obodu, koji je sužen u odnosu na trbuh nalazi se trokutasto rebro. Ukrašavanje je prisutno samo na 1 ulomku trbuha, u obliku niskih bradavičastih ispupčenja. Materijal se može datirati u brončano doba (vjerojatno srednje brončano doba).

Karta 10: Položaji i areal rasprostriranja arheoloških lokaliteta Glogovac - Veliko polje 2, 3, 4 (podloga: geoportal.dgu.hr, izradio: I. Valent)

Glogovac – Veliko polje 3

Nekih 100-tinjak m istočnije od položaja Veliko polje 2 (Karta 9), prikupljena je manja količina materijala³⁴ koji pokazuje ista svojstva kao i netom opisani materijal. Razlika je u odnosu materijala, tj. u činjenici da je na ovom položaju prikupljeno više srednjovjekovnog materijala i tek 2 ulomka trbuha brončanodobne keramike. Iz navedenog se može zaključiti kako se središte brončanodobnog lokaliteta nalazi na položaju označenom kao Veliko polje 2, dok se njegov širi areal rasprostriranja proteže i na položaj Veliko polje 3. Istovremeno je situacija sa srednjovjekovnim položajem obrnuta. Od srednjovjekovnih ulomaka može se izdvojiti 1 ulomak trbuha ukrašen širim horizontalnim žlijebovima te 2 ulomka oboda. Oba su jednostavno izvijena sa zaobljenim rubovima od kojih je jednom rub naglašen, a ispod njega se na unutrašnjoj stjenki nalazi niski zaobljeni utor za poklopac. Drugi se razlikuje po tome što se na njegovoj unutrašnjoj stjenki oboda nalazi nisko naglašeno trokutasto rebro. Uz opisani se materijal srednjovjekovnom razdoblju mogu pripisati i 2 komada kovačke zgure blago staklaste površine.

Glogovac – Veliko polje 4

Gotovo 600 m sjevernije od položaja Veliko polje 3, tj. oko 650 m sjeverno (sjeveroistočno) od posljednje kuće na izlazu iz Bakovčica prema Glogovcu na 2 je mjesta (Karta 9, položaji A i B), međusobno udaljena oko 200 m, prikupljen keramički materijal koji pokazuje iste karakteristike.³⁵ Položaj se

³⁴ Materijal je prikupljen na prostoru samo jedne oranice budući da je okolni prostor bio pod visokim rastom različitih poljoprivrednih kultura što je onemogućilo pregled.

³⁵ Prostor između položaja razdijeljen je kanalom, a prilikom terenskog pregleda međuprostoru pod visokim rastom poljoprivredne kulture što je onemogućilo pregled. Iz navedenog se razloga smatra da se u slučaju

nalazi u ravničarskom prostoru n. v. 151 m. Osim ulomaka keramičkih posuda na položajima su prikupljeni i komadi talioničke zgure.

Većina ulomaka pripada trbusima keramičkih posuda, no prikupljeno je i nekoliko dna i oboda. Posude su bile izrađene na brzo rotirajućem lončarskom kolu od pročišćene gline koja u sebi sadrži pijesak. Većina ulomaka u sebi sadrži i sitne kamenčiće, a pojedini i razmrvljenu keramiku. Stjenke su svijetlo smeđe, sive, oker i narančaste boje, a presjeci najčešće iste boje kao i stjenke ili sive. Ukras je zastupljen samo na 1 ulomku u vidu plitko urezane jednostruke horizontalne linije. Obodi ulomaka na oba položaja su jednostavno izvijeni, a svega 3 pokazuju blago kaležastu formu i na prijelazu prema vratu imaju manja trokutasta rebra. Jednostavno izvijeni obodi završavaju koso odrezanim ili zaobljenim rubom ispod kojih pojedini imaju i nisko trokutasto ili zaobljeno rebro. Materijal se okvirno može smjestiti u razvijeni srednji vijek.

Glogovac – Velebit

Položaj Velebit smješten je na uskoj terasi sjevernih obronaka Bilogore, na n. v. 177 m. Za njega su djelatnici Muzeja grada Koprivnice saznali od jednog lokalnog mještana i dobivene obavijesti o pronalazenju ulomaka keramičkih posuda pri obradi poljoprivrednog zemljišta iza obiteljskih kuća u Cvjetnoj ulici u selu Glogovac. Obilaskom položaja od strane Ivana Valenta prikupljena je manja količina keramičkog materijala iz srednjovjekovnog i antičkog razdoblja.

Srednjovjekovni je materijal izrađen na brzo rotirajućem lončarskom kolu. Vanjske i unutrašnje stjenke ulomaka su oker, svijetlo narančaste, sive te svijetlo i tamno smeđe boje, dok su u presjeku najčešće sive boje ili je presjek iste boje kao i stjenke. Od ulomaka su najzastupljeniji komadi trbuha posuda, no prikupljeno je i nekoliko komada dna i oboda. Većina materijala izrađena je iz pročišćene gline pomiješane s pijeskom, no komadi grublje fature (i debljih stjenki) u sebi sadrže i sitne kamenčiće. Obodi su na prijelazu prema vratu raščlanjeni s najčešće jednim zaobljenim ili trokutastim rebrom, a pojedini na unutrašnjoj stjenki imaju utore za poklopac. Rubovi su zaobljeni ili zašiljeni, pojedini i suženi. Ukrašavanje je zastupljeno samo na 1 ulomku trbuha posude, u obliku plitko urezane (žlijebljene) jednostruke linije. Okvirna datacija materijala može se smjestiti u kasni srednji vijek.

Antički je materijal zastupljen samo s 1 ulomkom oboda zdjelice, fine fature, narančaste boje s tragovima tamno crvene glazure na unutrašnjoj stjenki. Uz to, isti mještanin na položaju je pronašao i rimski novac, ali toliko izlizane površine da ga nije moguće preciznije datirati.³⁶

Koprivnica – Miholjansko polje

Prostor Miholjanskog polja nalazi se na oranicama sjeverno od pješačkog pružnog prijelaza na ulazu u Štaglinec od strane Koprivnice. Radi se o ravničarskom prostoru, n. v. 141 m, kroz koji protječe potok Glogovac, unutar kojeg se, na oranicama iza kuća k. br. 10/1 i 10/2 u Ulici Ivana Trnskog nalazi blago ovalno uzvišenje. Položaj je prvi puta zabilježen od strane dr. Leandera Brozovića, osnivača Muzeja grada Koprivnice.³⁷ Iako se toponim Miholjansko polje nije do danas zadržao u narodu, položaj lokaliteta bilo je jednostavno rekonstruirati iz postojećeg zapisa. Kao što i sam Brozović navodi, radi se o položaju crkva Sv. Mihajla,³⁸ oko koje je bilo smješteno i istovremeno srednjovjekovno naselje. Ostaci nekadašnje crkve danas su prepoznatljivi u obliku razlomljenih komada opeka i morta koji se pronalaze na površini.

Keramički materijal koji je prikupljen izrađen je na brzom lončarskom kolu od pročišćene gline s primjesom pijeska. Pojedini ulomci u sebi sadrže sitnije i veće kamenčiće te razmrvljene komadiće keramike. Najzastupljeniji su ulomci trbuha posuda, no prikupljeno je i nekoliko komada dna i oboda posuda. Obodi su izvijeni prema van ili blago kaležasti. Na prijelazu iz oboda prema vratu na vanjskoj se stjenki oboda nalaze trokutasta ili ovalna rebra kojima na unutrašnjoj stjenki odgovaraju plitka ili

ova 2 položaja radi o jedinstvenom lokalitetu, a što potvrđuje i prikupljeni površinski materijal.

³⁶ Postoji vjerojatnost kako je taj novac na ovaj položaj donesen s nekog drugog antičkog lokaliteta.

³⁷ BROZOVIĆ, Leander. Velika i mala Koprivnica, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, Knjiga 1, Koprivnica, 1946, 20.

³⁸ BUTURAC, Josip. Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine, Zagreb, 1984, 76.

naglašenija udubljenja. Od ukras je zastupljeno urezivanje jednostruke horizontalne linije ili valovnice te široki horizontalni žlijebovi. Materijal se može datirati u širi period između kraja razvijenoga i tijekom kasnoga srednjega vijeka. Od ostalog materijala na položaju su prikupljena i 4 komada kovačke zgure koji sugeriraju obavljanje metalurške aktivnosti u sklopu naselja. Budući da se župa ne spominje više u Popisu župa Zagrebačke nadbiskupije iz 1501. godine moguće je da je i okolno naselje do toga trenutka prestalo funkcionirati.

Starigrad – Piljevo

Pregledavajući prostor oko srednjovjekovne utvrde Kamengrad u Starigradu³⁹ u potrazi za položajem na kojem se nalazilo naselje podno utvrde i čiji su se stanovnici pokapali oko kapele Sv. Emerika,⁴⁰ na 2 su mjesta prikupljene manje količine materijala (položaji A i B) koji se može pripisati razdoblju funkcioniranja utvrde.⁴¹ Širi toponim na kojem su ubicirana ova 2 položaja naziva se Piljevo, a karakteriziraju ga manje terase i brežuljci koji su dio sjevernih obronaka Bilogore. Položaj A nalazi na manjoj terasi koja se nalazi sjeverno uz kompleks Podravkinog rekreacijskog centara (PRC), na n. v. 169 m, dok se položaj B nalazi na najvišem djelu grede koja se rasprostire oko 150 m istočno od ulaza u PRC, na n. v. 171,5 m. Između oba položaja protječe potok Jagnjedovec.

Materijal s oba položaja pokazuje iste karakteristike. Radi se o kasnosrednjovjekovnim ulomcima poklopaca, trbuha, dna i oboda keramičkih posuda izrađenim na brzom lončarskom kolu. Vanjske su im stjenke svijetlo ili tamno sive, žućkaste, narančaste, svijetlo ili tamno smeđe ili oker boje, dok su im presjeci sivi ili boje stjenke. Prikupljeni obodi su izvijeni, na prijelazu prema vratu ili na početku vrata imaju zaobljeno ili trokutasto rebro, a na unutrašnjoj stjenki nalazi se utor za poklopac, ponekad u kombinaciji s manjim trokutastim rebrom. Od ukrasa je zastupljeno jedino urezivanje horizontalnih linija na tek 1 ulomku poklopca.

ZAKLJUČAK

Terenskim pregledima položaja odabranih na temelju indikativnih toponima te zračnih snimaka utvrđeno je kako na zračnim satelitskim i zrakoplovnim snimcima nije moguće prepoznati one s talioničkim djelatnostima u prošlim razdobljima. Na većini odabranih položaja ustanovljeni su arheološki lokaliteti, no oni većinom nisu imali veze sa specifičnim segmentom gospodarske djelatnosti – predindustrijskom obradom željeza. Usprkos odabira položaja koje su imali slične značajke na zračnim fotografijama kao i lokalitet-model Hlebine – Velike Hlebine niti na jednom, tako odabranom, pregledanom području nije pronađen nalaz talioničke zgure. Nalaz talioničke i kovačke zgure ustanovljen je na 3 arheološka lokaliteta, odnosno na prostoru koji obuhvaćaju 2 toponima (Đurđevac – Kopčice i Kalinovac – Vuglenice) od ukupno 7 odabranih na temelju indikativnih toponima. Stoga se daje zaključiti kako ovakav pristup pronalaženja položaja na kojima se odvijala talionička djelatnost u prošlosti nije primjenjiv.

S druge strane, terenskim pregledima usmjerenima prema obilasku dosad još neobiđenih položaja, bez primjene pomoćnih metoda pregleda zračnih snimaka i topografski indikativnih toponima, ustanovljen je veći broj lokaliteta na kojima je prikupljen pokretni arheološki materijal koji upućuje na obavljanje metalurške djelatnosti na tim položajima. Na prostoru 7 toponima utvrđeno je ukupno 10 arheoloških lokaliteta od kojih su se pojedini sastojali od nekoliko položaja / mikrocjelina: Delovi – Banovice 1 – 3A, Glogovac – Veliko polje 4 (položaji A i B), Starigrad – Piljevo (položaji A i B). Nalazi talioničke zgure prikupljeni su na 4 lokaliteta, tj. na 8 položaja (Delovi – Banovice 1 – 3A, Molve – Jendrotine 3,

³⁹ MARKOVIĆ, Zorko. Starigrad – Zakleti breg, Kamengrad, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. M. Šimek), Bjelovar, 1997, 196.

⁴⁰ MARKOVIĆ, Zorko. Starigrad – sv. Mirko (Emerik), *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. M. Šimek), Bjelovar, 1997, 195.

⁴¹ Pregledan je samo dio okolnog prostora podno utvrde budući da je većina istoga prostor bila pod visokim rastom različitih poljoprivrednih kultura što je onemogućilo detaljniji terenski pregled.

Glogovac – Veliko polje 4A i 4B, Koprivnica – Miholjansko polje) dok su nalazi kovačke zgure zabilježeni na položajima Glogovac – Palfijev jarek 1 i Glogovac – Veliko polje 3.

Veći broj ustanovljenih arheoloških lokaliteta s nalazima zgure na pregledanom prostoru u okolici Delova, Molvi, Glogovca i Koprivnice upućuje na činjenicu da se radi o prostorima koji su bili pogodni za nastanak barske rude koja je korištena u predindustrijskom procesu proizvodnje željeza. Pojedini su položaji zasad »izolirani« u prostoru (Glogovac – Palfijev jarek 1, Koprivnica – Miholjansko polje) na način da u njihovoj bližoj okolici, zbog stupnja istraženosti, još nisu zabilježeni arheološki lokaliteti s nalazima zgure, stjenki peći ili sapnica, dok većina njih čini cjeline s većim arheološkim zonama na kojima su i ranije utvrđeni tragovi metalurške djelatnosti. Tako se lokalitet Delovi – Banovice 1 – 3A nadovezuje se na lokalitete Delovi – Poljane 1, 4 – 8,⁴² lokalitet Molve – Jendrotine 3 (Sigeček) nadovezuje na lokalitete Molve – Jendrotine 1 – 2A,⁴³ dok se položaji Glogovac – Veliko polje 3 i 4 nadovezuju na lokalitete Glogovac – Selište⁴⁴ i Glogovac – Groblje 2.⁴⁵

LITERATURA

1. BROZOVIĆ, Leander. Velika i mala Koprivnica, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, Knjiga 1, Koprivnica, 1946, 20.
2. BUTURAC, Josip. Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, Zagreb, 1984, 43-108.
3. KRZNAR, Siniša. Izvješće o pregledu kartografskih izvora te rekognosciranju indikativnih toponima na prostoru Podravine, Zagreb, siječanj 2018. (dostupno na: http://transfer.iarh.hr/images/Izvj%C5%A1%C4%87e%20Toponimi%20Podravina_4.pdf, 20. 3. 2019.)
4. MARKOVIĆ, Zorko. Starigrad – sv. Mirko (Emerik), *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. M. Šimek), Bjelovar, 1997, 195.
5. MARKOVIĆ, Zorko. Starigrad – Zakleti breg, Kamengrad, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* (ur. M. Šimek), Bjelovar, 1997, 196.
6. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Četvrta sezona arheoloških istraživanja nalazišta Virje – Volarski breg / Sušine, *Annales Instituti Archaeologici* X, 2014, 99-103.
7. SEKELJ IVANČAN, Tajana. Nastavak istraživanja talioničke radionice i naselja na lokalitetu Hlebine – Velike Hlebine, *Annales Instituti Archaeologici* XIV, 2018, 65-71.
8. SEKELJ IVANČAN, Tajana, VALENT, Ivan. Ostaci talioničke radionice na lokalitetu Hlebine – Velike Hlebine, *Anali Instituta za arheologiju*, Vol. XIII, 2017, 73-76.
9. TKALČEC, Tatjana. Izvješće o pregledu zračnih snimaka i rekognosciranju izabranih položaja na prostoru koprivničke Podravine, Zagreb, prosinac 2017. (dostupno na: <http://transfer.iarh.hr/images/Izvj%C5%A1%C4%87e%20Zracne%20Podravina.pdf>, 20. 3. 2019.)
10. VALENT, IVAN. Izvješće o provedenim rekognosciranjima i reambulaciji arheoloških lokaliteta s metalurškim značajkama na prostoru Podravine, Koprivnica, 22. veljače 2018. (dostupno na: http://transfer.iarh.hr/images/Valent%20Ivan_Izvj%C5%A1%C4%87e_1-426.pdf, 20. 3. 2019.)
11. VALENT, Ivan. Rekognosciranja Muzeja grada Koprivnice u 2017. godini, *Podravski zbornik* 44, Koprivnica, 2018, 77-98.
12. VALENT, Ivan. Terenski pregled trase otpremnog plinovoda od čvora Međimurje do CPS-a Molve, *Podravski zbornik* 42, 2016, 121-134.
13. VALENT, Ivan, ZVIJERAC, Ivan, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Topografija arheoloških lokaliteta s talioničkom djelatnošću na prostoru Podravine, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 16, br. 32, 2017, 5-25.
14. VALENT, Ivan, KRZNAR, Siniša, TKALČEC, Tatjana, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Terenski pregled koprivničke i đurđevačke Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV No. 1, 2018, 142-147.

⁴² VALENT, Ivan, ZVIJERAC, Ivan, SEKELJ IVANČAN, Tajana. Topografija..., 15-16.

⁴³ Isto, 16.

⁴⁴ Isto, 11.

⁴⁵ VALENT, Ivan. Rekognosciranja..., 85.

SUMMARY

During the first two years of work on the research project of the Croatian Science Foundation Transfer(IP-06-2016-5047), »Iron production along Drava river in the Antique period and in the Middle Ages: creation and transfer of knowledge, technologies and goods« which is implemented in the Podravina region under the management of , Tajana Sekelj Ivančan, Ph.D. from the Institute for archeology, systematic field inspections were carried out on several occasions with the objective of defining archeological localities with traces of smelting economy. The paper presents results of field inspections of several positions, a part of which were selected based on toponomastics cartographic information and aerial footage. During the above mentioned inspections numerous new archeological localities from the periods of prehistory, Antique and the Middle Ages were identified. On several established localities traces of iron ore processing were observed. With reference to preliminary archeological research the paper also discusses applicability of methods used during field inspection in relation to the type of the researched localities.

VLAŠKI STATUTI I NJIHOVA USPOREDBA S POVLAŠTICAMA MAĐARSKIH HAJDUKA

THE VLACH LAW AND ITS COMPARISON TO THE PRIVILEGES OF HUNGARIAN BRIGANDS

Ladislav HEKA

Pravni fakultet

Institut za poredbeno pravo i pravnu teoriju

Szeged, Mađarska

Primljeno / Received: 10. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 355.48(497.5:439)“16/17”(094)
3.071.3(497.5:439)“16/17”(091)

SAŽETAK

Ustrojavanjem Vojne krajine (Vojna granica, njemački Militärgrenze) u Hrvatskoj i Ugarskoj u službu Habsburgovaca su kao graničari stupili mnogi bivši kmetovi, stočari nomadi i izbjeglice iz područja pod Osmanlijama. Među njima su se izdvajali Vlasi i hajduci koji su u 17. stoljeću dobili povlastice (Vlaške statute i hajdučke privilegije) i postali privilegirani slojevi društva.

Vlasi doseljeni s Balkana donijeli su sa sobom svoje običajno pravo, zadrugu kao staru slavensku društveno-ekonomsku zajednicu, knezove i svoju samoupravu te sudstvo, odnosno vojvode kao vojne zapovjednike. Habsburgovci su im uz to dali porezne i ine povlastice, a zauzvrat su Vlasi kao graničari nadzirali važnije putove, planinske tjesnace, osiguravali putnike i prijevoz tereta. Kasnije su austrijski vojni zapovjednici uvidjeli kako je neizbježno sagraditi i tvrđave u Vojnoj krajini. Prvi je sagrađen Karlovac 1581. godine. Kod njegova nastanjivanja je naseljenicima obećano nasljedno vlasništvo nad zemljištem i kućama, održavanje dva sajma godišnje i jedan tržišni dan tjedno. Bečki dvor je na taj način ostvario nekoliko ciljeva: jeftinu vojsku za obranu granica, grupiranje graničara unutar jednoga čvrsto zatvorenoga prostora, prikupljanje svih novčanih sredstava na jednomu mjestu i ustrojavanje središnjih institucija i centraliziranoga vojnopolitičkoga poretka. Graničari su bili vezani uz ovaj poredak putem prava na zemljište i osobnu slobodu te darovanu im samoupravu. Zato su kralju bili beskrajno odani te ih je mogao koristiti ne samo u borbama protiv Turaka, nego i u unutarnjim sukobima, kod ustanaka seljaka ili plemića.

Ugarski hajduci su bili sličnoga socijalnoga podrijetla kao i hrvatski graničari, a uključivanjem u regularnu vojsku (u 16. stoljeću) legaliziran je njihov poseban društveni status. Od tada se naziv hajduk uglavnom odnosio na mađarsko pješništvo nastalo iz redova seljaka. Za razliku od Vlaha koji su povlastice dobijali od Habsburgovaca, hajduci su ih primali od feudalnih gospodara (knez Bočkai im je darovao naselja i kolektivno plemstvo unutar njih), ali i od Osmanlija (1608. godine su im nadvojvoda Matija i budimski paša zajedničkom izjavom potvrdili povlastice koje su dobili od kneza Bocskaija) te od Habsburgovaca (narečene privilegije im je potvrdio car i kralj Ferdinand III.).

U ovom radu analiziramo Vlaške statute i povlastice hajduka, kao i pokušaje hrvatskoga i ugarskoga plemstva da graničare potčine pod svoju vlast.

Ključne riječi: Vojna krajina, Vlasi, hajduci, Statuta Valachorum, povlastice hajdučkih gradova, nastojanja hrvatskoga i ugarskoga plemstva za potčinjavanjem graničara pod njihovu vlast

Key words: Military Border, Vlachs, brigands, Statuta Valachorum, privileges of brigand towns, aspirations of Croatian and Hungarian nobility to bring border-guards under their power

1. VOJNA KRAJINA

Nakon provale Osmanlija, Hrvatska i Slavonija nisu uspijevale osigurati učinkovitu obranu granica. Za vladanja kralja Maksimilijana odstupili su s banske stolice banovi Juraj Drašković i Gašpar Alapić, jer u nedostatku materijalnih sredstava nisu mogli organizirati zaštitu svoje države, koja je svedena na »ostatke ostataka Hrvatskog Kraljevstva«. Hrvatski su plemići pokušali vlastitim banderijima sačuvati svoje posjede, ali uzalud. Poslije seljačke bune Matije Gupca (1573.) Hrvatski je sabor donio odluku o uvođenju stajaće vojske koja se sastojala se od pješništva (»haramija«) raspoređenoga ne samo uz granicu, nego i u unutrašnjosti, u Zagorju. Haramije nisu bili podvrgnuti vrhovnom kapetanu krajiške vojske, nego banu.¹

Kako je Ferdinand I. Habsburgovac već 1526. godine obećao obraniti južne granice Hrvatske, stoga je ulogu graničara namijenio brojnim prebjecima s Balkana koji su se od Osmanlija sklonili u Habsburškoj Monarhiji (velikim dijelom na području oko Temešvara, te u Lici i Krbavi). Prebjeci su većinom bili »grkoistočne« vjeroispovijesti, pa su uz jamčenje vjerskih sloboda i uz oslobađanje od plaćanja desetine prihvatili graničarsku službu. Oslanjajući se na njih Ferdinand I. je ustrojio Vojne krajine ne štedeći ni novac, ni ljudstvo, pa je na to područje poslao svoje časnike (vidi Zak. čl. 1536:I., VII., XXV.) koji su zajedno s hrvatskim vojnicima i časnicima te plaćenicima branili granicu. Na području Hrvatske je uz Hrvatsku (*Kroatische Granitz, Confinia croatica*) i Slavonsku vojnu krajinu (*Windische Granitz, Confinia slavonska*) koje su se do sredine 16. stoljeća nalazile pod ingerencijom glavnoga zapovjedništva u Grazu, odnosno Ljubljani, postojala i Banska krajina pod banskim zapovjedništvom.² Kralj Rudolf je 25. veljače 1578. imenovao štajerskoga nadvojvodu Karla za kraljevskoga namjesnika na području Vojne granice (Zak. članak 1578:XV.) čime je osigurano jedinstveno i učinkovitije zapovijedanje. Ovaj zakonski članak je doveo do velikoga nezadovoljstva kod hrvatskih velikaša, napose odredba prema kojoj je banu zabranjeno uplitanje u nadvojvodine vojne odluke. Hrvatski je sabor 15. srpnja 1578. primio na znanje kraljevu odluku, ali je svojim zaključkom pridodao da nadvojvoda mora surađivati s banom kako se ne bi povrijedilo neko pravo ili sloboda Hrvatskoga Kraljevstva.

¹ Budak, Neven: Habsburzi i Hrvati. U: Kolo, br. 3. Zagreb, 2002. www.matica.hr/kolo/288/Habsburzi%20i%20Hrvati/. Pristupano: 14. ožujka 2019.

² Vidi inter alia: Čulinović, Ferdo: *Državnopравни razvitak Vojne krajine: (s naročitim osvrtom na Slavoniju)*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke, Zagreb, 1969.; Holjevac, Željko: *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine*. Samobor, 2004.; Holjevac, Željko - Močanin, Nenad: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.; Holjevac, Željko: *Ogulska pukovnija (1746.-1873.)*. Polazišta. Matica hrvatska, Ogranak Ogulin. Ogulin, 2012.; Kussan, Paul: *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*. (Prema sabranim spisima i poveljama Paula Kussana). Prevela Sonja Perković. SKD Prosvjeta. Zagreb, 2010.; Lazanin, Sanja: Grof Josip Rabatta i slika hrvatskih krajišnika (kraj 17. i početak 18. stoljeća). U: *Migracijske i etničke teme*, God.19 (2003), 4, str. 413-432.; Mažuran, Ive: *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*. Državni arhiv u Osijeku. Osijek, 2005.; Močanin, Fedor: Radovi iz povijesti Vojne krajine. Priredila Nataša Štefanec. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2016.; Petrić, Hrvoje: Tko su »Slovenci« ili Slavonci u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini tijekom 17. stoljeća. U: *Radovi*, Knj.39 (2007), str. 23-38.; Petrić, Hrvoje: *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću = Frontier societies and the environment: Varaždin Generalate (Slavonian Military Frontier) and Križevci County in the 17th century*. Meridijani Samobor; Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Zagreb, 2012.; Skenderović, Robert - Andrić, Stanko ured.: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija = Franz Vaniček and the historiography of the military frontier*. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavanskom Brodu 23. i 24. listopada 2014. Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2017.; Roksandić, Drago: *Vojna Hrvatska = La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809-1813)*. Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1988.; Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Srednja Europa. Zagreb, 2011.; Turkalj, Jasna: Pravaška Hrvatska o prilikama u Vojnoj krajini 1871. godine. U: *Časopis za suvremenu povijest*, God.30. Zagreb, 1998., 2, str. 277-290.; Valentić, Mirko: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1981.; e izvori Turković, Milan: *Die Geschichte der ehemaligen croatisch-slavonischen Militärgrenze*. Primorski štamparski zavod, Sušak 1937.

Hrvatska vojna krajina je izgradnjom Karlovca (njemački: *Karlstadt*, latinski: *Carlostadium*, naziv je gradu dan u čast nadvojvode Karla) dobila svoje sjedište, te je sve više postajala autonomna političko-terijatorijalna jedinica. Sjedište Slavonske krajine bilo je u Varaždinu. Ratom protiv Turaka u razdoblju od 1593. do 1606. godine počelo je novo razdoblje u povijesti Vojne krajine, jer od tada karlovački general te njemački časnici i vojnici više nisu uopće surađivali s banom i sa saborom. Postali su samovoljni, a graničari su se u nedostatku sredstava za život odavali pljački. Hrvatski sabor je uzalud prosvjedovao kod dvora i nadvojvode, te je bezuspješno nastojao od kralja izmoliti raspuštanje Vojne krajine i njezino podvrgavanje pod jurisdikciju bana i sabora.

U 16. stoljeću ih povijesni izvori nazivaju još i *uskocima*, *martalozima* i *hajducima*. Éva Somogyi spominje pismo stanovitog Jánosa Bazila Ferdinánd Herolda koji je 1556. godine u svezi rata protiv Osmanlija graničare opisao kao ljude »koje naši nazivaju hajducima, Iliri uskocima, a neki drugi martalozima, mordalima i chymeritima (?)«.³ Spominje i Pétera Bizarusa koji je 1560-ih godina zabilježio: »Ovu vrstu čine skoro bez izuzetka ljudi koji su pljačkaši, ubojice, remetilački čimbenici što uznemiruju okolicu. Oni su agresivni, jake tjelesne građe, ničega se ne boje. Njih Mađari zovu hajducima, Dalmatinci uskocima, a Turci i Iliri martalozima.«⁴ Tijekom vremena je ta skupina stočara sa specifičnim društvenim statusom u feudalnoj državi, postala jedna zasebna grupa, čiji razvoj je tekao odvojeno od drugih staleža.

Bečke su ih vlasti pokušale svesti u zakonske okvire tako što su ih uključili u obrambeni sustav. Taj je proces počeo u 16. stoljeću, a uspjehe je polučio u narednom vijeku. Glede položaja Vlaha nije bilo odlučujuće jesu li dobijali plaću za vojnu službu, nego je li zemlja na koju su se naselili bila u vlasništvu feudalnoga gospodara, ili ne. Sukladno tomu su se među njima mogle razlikovati dvije kategorije. Jednu su činili oni koji su se nastanili na slobodnim parcelama, pa nisu bili vezani uz bilo kojega feudalnoga ili crkvenoga gospodara, a u drugu grupu su spadali oni koji su stupili u službu hrvatskoga bana i zagrebačkog biskupa (u banskoj Hrvatskoj).⁵

Bečke vlasti su ih nastavile pozivati da se nastane u Krajini nudeći im povlastice. U razdoblju od 1597. do 1600. godine došlo je do njihova masovnoga preseljavanja iz osmanske Slavonije, uglavnom na područje oko glavnih krajiških utvrđenja i u pravcu osmanske granice.⁶ Nadvojvoda Ferdinand je početkom 1597. izdao zaštitno pismo za slavonske Vlahe, kojim im je jamčio oslobođanje od svih podavanja, te im je obećao »uskočke slobostine«. Za razliku od slavonskih Vlaha koji su se masovno naselili u kratko vrijeme (»Mala Vlaška«), ostali Vlasi su na područje Hrvatske pristizali u valovima sve do druge polovice 17. stoljeća.⁷ Njihova doselidba isprva nije predstavljala problem autohtonom pučanstvu, jer je bilo je dosta napuštene zemlje u pograničnom području, a kako su vlasti tvrdile da je naseljavanje privremeno, to se feudalcu nisu bunili. No, kako su Vlasi nastavili dolaziti, hrvatski velikaši su zahtjevali feudalnu rentu od svojih zemalja, kao i podvrgavanje Vlaha pod vlast bana i sabora. Tomu su se doseljenici odlučno suprotstavili smatrajući da bi ih stavljanje pod vlast zagrebačkoga biskupa ili hrvatsko-slavonskoga plemstva dovelo do prelaska u red zavisnoga seljaštva. Novodoseljene pravoslavce su u tomu podupirali štajerski vojnokrajiški zapovjednici i Ratno vijeće u Grazu.⁸ S obzirom da su vlaške povlastice bile primamljive za hrvatske kmetove, oni su počeli bježati u Vojnu krajinu, gdje su

³ Somogyi, Éva: A határörvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században (Horvátországi parasztfelkelés 1653–59). U: *Történelmi Szemle*, 5. évf. 2. sz. Budapest, 1962., str. 149–172., 150. str.

⁴ Szabó, István: A hajdúk 1514-ben. U: *Századok*. Budapest, 1950., str. 188. Priopćava: Somogyi, Éva op. cit, str. 152.

⁵ Somogyi, Éva op. cit, str. 153.

⁶ U Hrvatskoj je do većega naseljavanja došlo u prvoj polovici 17. stoljeća kada su se Vlasi doselili u Gomirje (1600. i 1604.), Lič (1605.), okolicu Ogulina, Modruša i Oštarija (1609. i 1612.), okolicu Brinja, Brloga i Otočca (1611.), u Vitunj (1639.), Ponikve (1641) i Dabar (1672.).

⁷ Vlasi su se kao pravi nomadi preseljavali i na mletački ili osmanski teritorij, na kojemu su obavljali istu graničarsku službu, ali pod za njih povoljnijim uvjetima.

⁸ Petrić, Hrvoje: O vlaškom pitanju u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini u 17. stoljeću. Hrvatski povijesni portal. <https://povijest.net/o-vlaskom-pitanju/>. Pristupano: 14. ožujka 2019.

dobivali status graničara. Hrvatsko-slavonski staleži su tražili od krajiških vlasti sprječavanje daljnjega bijega, odnosno povratak odbjeglih kmetova njihovim zemaljskim gospodarima. No, tomu se nije udovoljavalo, niti se feudalcima omogućavalo hvatanje odbjeglih kmetova, jer im se osporavala nadležnost u Vojnoj krajini. Na Saboru 1620. godine mnogobrojno se plemstvo žalilo da njihovi kmetovi bježe u nova naselja koja su na svojim posjedima u blizini Vojne krajine podizali magnati, plemići i slobodni gradovi.⁹ Sabor je svojim zaključkom odredio da se odbjegli kmetovi mogu u roku od tri godine od bijega hvatati i vraćati njihovim bivšim zemaljskim gospodarima.¹⁰ No, ni to nije polučilo značajnijega uspjeha.

Unatoč povlasticama Vlasi i njihovi zapovjednici nastavili su sa samovoljom, pa ih je osim pritužaba Hrvatskoga sabora i Požunska diaeta Zakonskim člankom XXXIII. iz 1618. godine optužila za »obijsno ponašanje, zločine i pričinjenu štetu, zabranivši kapetanima miješanje u ovlasti zemljišnih gospodara i slobodnih gradova«.¹¹ Slijedom toga je kralj 1620. izuzeo Vlahe ispod jurisdikcije vojnih vlasti i stavio ih je pod nadzor civilnih, što im je priopćeno na zboru u Rovištu u srpnju 1623. godine. Oni su na to zaprijetili kako će se radije »izginuti« i vratiti se natrag Turcima, nego li se podvrgnuti vlasti hrvatskog plemstva.¹² Godinu dana kasnije je bečki dvor ustrojavanjem »Vlaškoga odbora« pokušao urediti odnose između hrvatskog plemstva i vlaških graničara.

Međutim, kako je kralju Ferdinandu II. bila neophodna vojska za dugotrajni rat, stoga je Vlasima pismom od 15. studenoga 1627. darovao pravo uživanja zemljišta na kojemu su se naselili, bez obzira na to tko je bio vlasnik nekretnine. S obzirom da hrvatsko plemstvo često nije imalo pismenih dokaza o vlasništvu, kralj je mogao takve posjede ekspropriirati i proglasiti ih komorskim vlasništvom. Unatoč tomu su graničari i dalje bili nezadovoljni, a njemački zapovjednici su upozorili bečke vlasti, da bi se mozebitnim vraćanjem Vlaha u turski dio Slavonije, granice mogle opasno ugroziti. Zbog toga im je na novosazvanom zboru u Rovištu u ljeto 1628. godine, obećano kako će ostati pod vojnom upravom i usto će im se posebnim statutom regulirati pravni položaj.¹³ Poslije toga je Hrvatsko-slavonski sabor 1629. inicirao tzv. »Vlaški zakon«, koji je Vlasima jamčio slobodu uz ograničena podavanja i uz njihovo uključivanje u okvire Hrvatskog kraljevstva, dakle pod jurisdikciju bana i sabora. Ali, oni ni to nisu prihvatili, nego su nastojali ostati pod zapovjedništvom varaždinskoga generala. Slavko Gavrilović navodi kako su hrvatske vlasti bile sklone priznati im čak i autonomiju uz barem simboličnu gestu lojalnosti, ali su Vlasi to odbili.¹⁴

Naposlijetku je kralj 5. listopada 1630. godine donio Vlaške statute (*Statuta Valachorum*) osiguravajući graničarima široke povlastice. Premda su se statuti odnosili samo na Vlahe u Slavonskoj krajini, oni su se ubrzo počeli primijenjivati i na području Hrvatske krajine, dakle Karlovačkog generalata. Njima su prvenstveno bili obuhvaćeni pravoslavni Vlasi, ali su ipak njihove odredbe vrijedile za sve graničare bez obzira na vjersku pripadnost. Statuti nisu dokinuli sporove između vojnih i civilnih vlasti i vlaškog stanovništva, nego su ih još više produbili. Institucionalizirali su teritorijalnu zasebnost pograničnoga područja, iako sama zamisao o posebnoj vojnoj krajini nije izvorno potekla s bečkoga dvora.

⁹ Valentić, Mirko: Vojna krajina u 17. stoljeću. U: *Povijest Hrvata* II. Zagreb, 2005., str. 111-121. Vidi: Šokčević, Dinko: *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux. Zagreb, 2016., str. 161.

¹⁰ Petrić, Hrvoje op. cit.

¹¹ Kršev, N. Boris: Statuta Valachorum – Pravna osnova nastanka Vojne granice – Krajine. Fakultet za pravne i poslovne studije. U: *Civitas*. br. 2. Novi Sad, 2011., str. 130-148. http://www.civitas.rs/02/article/pdf/Civitas02_article11.pdf Pristupano: 16. ožujka 2019.

¹² Isto.

¹³ Isto, 138. str.

¹⁴ Gavrilović, Slavko: *Građa za istoriju Vojne granice u XVIII veku*. Knjiga II. Banska krajina XVII-XVIII vek. Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1997.; <https://www.scribd.com/doc/47306268/Slavko-Gavrilovic-Gradja-Za-Istoriju-Vojne-Krajine-u-XVIII-Veku-Knjiga-2-Banska-Krajina-XVII-XVIII-Vek>. Pristupano: 5. tranja 2019. Usp. Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze 1535-1881*. Wien - Köln - Weimar, 1997.

Naime, već je kralj Matija Korvin ustrojio pogranične banovine, a što je pak bila izvorna ideja Sigismunda Luksemburškog.¹⁵

Statuta Valachorum su dvoru omogućili izravan nadzor nad Krajinom i graničarima, a Vlasima su osiguravali stanovitu autonomiju. No, ipak su u njima mnoga pitanja (napose zemljišni odnosi u Vojnoj krajini) ostala neuređena, vjerojatno zato da se ne izazove još veće nezadovoljstvo hrvatskoga plemstva. Nisu definirali pitanje vlasništva nad zemljom u Slavonskoj vojnoj krajini, niti ovlasti Hrvatsko-slavonskog sabora i bana, što je praktički značilo prešutno isključivanje njihove jurisdikcije s područja »između rijeka Save i Drave.« Ova potonja formulacija je imala za posljedicu to da vlaške povlastice nisu vrijedile za Vlahe koji su služili na vlastelinstvima u dijelu Hrvatsko-slavonskog kraljevstva pod vlašću bana i sabora. Zemljišno pitanje na području krajine riješeno u 18. stoljeću, tako što su sva krajiška zemljišta proglašena carskim lenom i oduzeta plemstvu.

Vlaški statuti su u značajnoj mjeri utjecali na promjenu etničke slike ovoga dijela Hrvatske. Naime, nekadašnji stanovnici su u velikom broju, zajedno sa svojim feudalnim gospodarima izbjegli u zapadnu Ugarsku. Vinotoč Ferenc Batthyány dobio je već u proljeće 1524. dopuštenje od Ljudevita II. da na svojim mađarskim posjedima (napose u Enyingu u Veszprémskoj županiji i Battyánu u Bijeloj županiji) naseli one Hrvate, kojima su Turci zapalili domove i natjerali ih na izbjeglištvo. Iste godine je i austrijski nadvojvoda Ferdinand pristao na doseljavanje hrvatskih plemića u Austriju. Pored Batthyányevih su i drugi velikaši (Nádasdyjevi, Erdődyjevi, Keglevići i Zrinski) spoznali kako neće moći zaustaviti pustošenja svojih krajiških veleposjeda, pa su svoje kmetove preselili na posjede u Ugarskoj na kojima je bila nužna radna snaga. Na području od Novigrada (Németújvár, *Güssing*), preko Kermiena (Körmend), Rohonce, Szalonaka, Željeznog (Kismarton, Eisenstadt), Soprona i Beča, sve do Požuna naselile su se hrvatske plemićke i kmetске obitelji. Novopridošle su jedno vrijeme popisivali po njihovim prezimenima uz koje su dodavali pridjev Horvat (dakle Hrvat, odnosno iz Hrvatske). Kada je desetljećima kasnije postalo razvidno da se ovo stanovništvo neće vratiti svojim domovima, onda su postupno njihova prezimena izostavljana iz popisa, te je u njima ostala samo nacionalna odrednica Horvat. Plemići su pak zadržali svoja prezimena (Fešetić, Kolonić, Keglević, Patačić, Grašalković itd.) iz kojih je postupno uklanjan pridjev Horvat. Jamačno su se mnogi od njih pomađarili, pa je i to bilo razlogom izostavljanja odrednice Horvat.

Umjesto izbjeglih Hrvata su se na spomenuto područje u velikom broju naselili pravoslavni Vlasi među koje su se kasnije infiltrirali i brojni Hrvati katolici. Hrvoje Petrić navodi kako je zagrebački biskup Franjo Ergelski 1635. tvrdio da je među pravoslavnim Vlasima bila gotovo polovica ranijih katolika.¹⁶ Jednim dijelom su to bili kmetovi pobjegli iz Hrvatsko-slavonskog kraljevstva (Slavonci), a drugim dijelom Hrvati iz Bosne koji su nazivani predavcima. Mnogi pridošli kmetovi su prelazili na pravoslavlje i postajali Vlasima, a neki su u svojim ranijim naseljima ostavljali supruge, te su se u Vojnoj krajini ponovo ženili s pravoslavkama. No, bilo je takvih slučajeva i među ženamakatolkinjama koje su udajom konvertirale na pravoslavlje.¹⁷

Vlaški statuti ostali su na snazi do 1737. kada su proglašeni novi propisi, no sam proces dokidanja samouprave vlaških zajednica započeo je već s ukidanjem prava biranja velikoga suca 1666. godine.

2. VLASI I HAJDUCI KAO PRIVILEGIRANI GRANIČARI

Osim u Hrvatskoj i Slavoniji, državnu granicu su od Osmanlija branili i u Ugarskoj i Sedmogradskoj (Erdelju, Transilvaniji). Na području Hrvatske i Slavonije plaćeni graničari su bili Vlasi, uskoci, martolozi, dok su u Ugarskoj i Sedmogradskoj to bili Raci, Vlasi, martolozi i hajduci. Vlasi u Hrvatskoj i hajduci u Ugarskoj uživali su ne samo osobne, nego i teritorijalne povlastice. Velika razlika među njima je bila u tomu što naziv Vlah pokriva etničku, pa čak i vjersku odrednicu (pravoslavci), dok ime hajduk nema tu konotaciju, nego uglavnom označava poseban društveni sloj. Hajduci su doduše, većinom bili

¹⁵ Šokčević, Dinko op. cit., str. 161.

¹⁶ Petric, Hrvoje op. cit.

¹⁷ Isto.

protestanti, ali ih je bilo i katolika i pravoslavaca. Dok su se pravoslavni Vlasi u Hrvatskoj posrbili, dotle su u Ugarskoj Vlasi, Raci i drugi etniciteti uživajući hajdučki status uglavnom asimilirali u mađarski nacionalni korpus, čemu je jamačno pomogla i činjenica da su mnogi pravoslavni hajduci (Vlasi i Raci podjednako) prihvatili uniju s Katoličkom crkvom i postali grkokatolici.

a) VLASI

Vlasi (mađarski: *oláh* latinski: *vlachus*, turski: *eflak*) kao posebna etnička skupina javljaju se oko 1200. godine na južnim obroncima Sedmogradske (Erdelj, Erdély, Transilvanija, Siebenbürgen). Pretpostavlja se da su nastali miješanjem romaniziranih Tračana i Ilira s tamošnjim Slavenima na području Ilirika, Dalmacije Moesie i Dardanije. Postoji i mišljenje da su oni bili stočari iz južne Italije koji su preko Otrantskih vrata stigli na teritorij današnje Albanije i tamo se pomiješali s Albancima. U njihov su jezik ušle mnoge latinske i albanske riječi, što upućuje na srodnost s Albancima, koja je dokazana s južnim Toskima, ali ne i sa sjevernim Gegima. O povezanosti Albanaca i Vlaha i njihovu sličnu mentalitetu svjedoči i zakonik srpskoga cara Dušana iz 1349. godine koji o njima govori kao o putujućim nomadima.¹⁸ **Članak 82.** »*O vlasima i arbanasima*« propisuje: »*Gde prestoni Vlah ili Arbanasin na selu, na tome selu da ne stane drugi, za njim idući, akoli silom stane, da plati potku* (kazna za povredu međe, odnosno imanja – op. autora) *i što je popasao.*«¹⁹ Premda su Vlasi pokrštaivanjem dospjeli pod okrilje Pravoslavne crkve te pod politički i kulturni utjecaj Bizantskog carstva, ipak ih Dušanov zakon u etničkom pogledu jasno razlikuje od Srba.

U Ugarskoj ih prvi pisani tragovi prije tatarske provale 1241. spominju kao stočare pridošle s Balkanskoga poluotoka.²⁰ Ti nomadi su se nastavili naseljavati u Grčku, Makedoniju i Albaniju, gdje su ih nazivali *arumunima* (u Albaniji *farseriotima*, a u dolini Vardara *meglenitima*). Jedan njihov dio je kasnije, vjerojatno bježeći od Turaka, stigao čak do Istre odnosno Italije, dok je glavnina njih ostala u današnjoj Rumunjskoj i Moldovi.²¹

Mađarski kraljevi su im nakon odlaska Mongola dopustili naseljavanje u opustošene krajeve Ugarskoga kraljevstva, pa su nastanjivali županije Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad, Békés, Torontál, Temes i Krassó-Szörény. Ugarski kralj Endre II. spominje teritorij na kojemu su stanovali pod nazivom *Terra Blachorum*. Do 14. stoljeća su uživali samoupravu, a zauzvrat su bili obvezni čuvati granice. Prva politička jedinica koju su ustrojili bila je Severinski banat (*Szörényi-bánság*), a 1346. je nastalo vojvodstvo Moldova.

U 15. stoljeću je, poslije pada Bugarskog carstva pod sultanovu vlast, veliki dio tamošnjih Vlaha (*Vlach*, *Valach*) pristigao na područje između Drave i Save (tadašnje Slavonije), a dio njih je nastavio put preko Drave u Ugarsku. Jedan erdeljski zakon iz 1689. godine bilježi da su Vlasi pristigli iz osmanlijskih područja nastanili područje Erdelja na kojemu su ranije stanovali Mađari, koji su izbjegli pred Turcima. Ugarski vladari su im ostavili nedirnutu društvenu i upravnu organizaciju. Kralj Ferdinand I. im je 1535. omogućio nasljedne povlastice unesene u zemljišne knjige (oslobođenje od plaćanja poreza i nameta na rok od dvadeset godina, a poslije toga razdoblja plaćanje manjih nameta itd.). Povlastice su im Ferdinand I. i Maksimilijan III. potvrdili 1564. i 1594. godine, usto su 1564. oslobođeni i od plaćanja carine i tridesetnine, ali im je zabranjeno bavljenje trgovinom. Ovako široki privilegiji su jamačno pridonijeli pristizanju velikoga broja novih izbjeglica (uskoka, martologa, morlaka, pribega itd.). Dobijene povelje o povlasticama pravoslavni su krajišnici čuvali u svojim samostanima, te su ih u »teškim vremenima« kaluđeri na crkveno-narodnim saborima znali pročitati okupljenima, a napose neizostavni *Statuta Valachorum*.²²

¹⁸ Heka, László: *A szláv népek joga*. A Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei. Szeged, 2006., 176. str.

¹⁹ Jasić, Stojan: *Dušanov Zakonik*. Beograd, 1968. https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/javno-pravo/srbija/Dusanov_zakonik.pdf. Pristupano: 4. travnja 2019.

²⁰ Vidi: Mirdita, Zef: Vlasi – polinomičan narod. U: *Povijesni prilozi* 33, Zagreb 2007.

²¹ Tamás, Lajos: Románok (oláhok). U: *Erdély*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1940. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/10.html>. Pristupano: 12. siječnja 2019.

²² Suppan, Arnold: Törökellenes küzdelem és modernizáció. U: *História*, 1994. 6. sz. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/94-056/ch07.html>. Pristupano: 27. ožujka 2019.

U Sedmogradskoj ih je zakon obvezivao na plaćanje crkvenoga poreza mađarskomu svećenstvu koje je ostalo bez vjernika izbjeglih pred Turcima. Međutim, Vlasi su se nerijetko usprotivili uzdržavati »kalvinističkog svećenika« obrazlažući to time što imaju svoga pravoslavnoga »popa«. Početkom 17. stoljeća počinju izgradnju svojih crkava u Sedmogradskoj.

U najvećem broju su živjeli u Banatu (Bánság) u čijih pet županija je 1720. živjelo 45.000 stanovnika. Isusovci koji su ih pokušavali privoljeti na uniju s Katoličkom crkvom, procjenjivali su u to vrijeme ukupan broj Vlaha na 200.000 duša. Nešto kasnije je vlaški episkop (1733.) popisao 425 tisuća Vlaha, a u vrijeme cara Josipa II. je u Erdelju živjelo njih 800.000.²³

U liturgiji su dugo koristili staroslavenski, sve dok im erdeljski knez Franjo (Ferenc) I. Rákóczi nije dao prevesti Bibliju na vlaški jezik i tiskati 1648. godine.

Jedan dio Vlaha nastanio se u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, na području koje je od konca 15. stoljeća bilo mjestom stalnih ratova, napose na prostoru južno od Kupe. Ovdašnje stanovništvo se tada preselilo u zapadnu Ugarsku, pa su na njihovo mjesto doseljeni izbjeglice, mahom pravoslavci iz krajeva pod Osmanlijama. Postali su graničari i nazivani su »pribezima« ili »predavcima«, dok se početkom 17. stoljeća udomaćio naziv »Vlasi«. Boris N. Kršev navodi kako je do polovice 16. stoljeća u sjevernu Slavoniju naseljeno oko 900 Vlaha pod oružjem, predvođenih svojim vojvodama, a poslije bitke kod Siska 1593. godine uslijedio je njihov najveći doseljenički val. Tomu je pridonijela odluka pravoslavnog episkopa Vasilija da prijeđe na austrijsku stranu 1595. godine. Iste godine je vladika iz Orahovice obnovio samostan (srpski: manastir) Marča kraj Čazme, u Ivaničkoj krajini u koji se preselio i koji je postao episkopalna rezidencija i prva episkopija Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Pravoslavni graničari su od tada bili pod snažnim utjecajem srpske ideje te je Srpska pravoslavna crkva imala odlučujuću ulogu u procesu njihove kasnije nacionalne identifikacije.²⁴ Do toga procesa je došlo u 19. stoljeću kada su se stanovnici kasnije Rumunjske asimilirali u Rumunje, Vlasi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini postali su Srbi, dok su se katolici iz njihovih redova pohrvatili. Danas se samo manji dio nekadašnjih Vlaha izjašnjava tim imenom. Na njihovo posrbljivanje jamačno je utjecala činjenica da su se vrlo rano povezali s pravoslavnim izbjeglicama iz Srbije i s Kosova, koji su se početkom 16. stoljeća nastanili u južnoj Ugarskoj i Hrvatskoj.

Njih su ovamo na svoje dobijene posjede doveli srpski velikaši koji su stupili u službu ugarskoga kralja. Mađari su ih izvorno nazivali Raci (*Rácok*, *Rasci*) i oni su već u vojsci Ivana Zapolje imali svoga posebnoga vojnoga zapovjednika (*supremus capitaneus Rascionum*). Naziv Rac pojavljuje se u brojnim onodobnim ispravama. Jedna zemljopisna karta nastala u Mlecima 1564. godine za Srijem koristi naziv *Rascia* (Raška, *Rácorság*), drugi zemljovid nastao 1577. u Antwerpenu šire područje oko rijeke Tamiš (mađarski: Temesköz) naziva Rasci, a mađarski izvori su u 17. stoljeću područje između Marosa (Moriš) i Körösa, odnosno dviju obala Dunava nazivali Racka zemlja (*Rácorság*).²⁵ Na temelju ovoga nazivlja je mađarska historiografija desetljećima razne južnoslavenske nacije i etničke skupine nazivala Srbima poistovjećujući ih s nazivom Rascia. Premda je jamačno većinom doista bila riječ o Srbima, ipak je odrednica Raci šira te obuhvaća sve južne Slavene osim Bugara. Razlog tomu je u vrlo šarolikom nazivlju pojedinih nacija i etničkih skupina doseljenih u Ugarsku. Neke od njih su razlikovali po vjeroispovijesti kao »Race katolike«, naime, Dalmatine, ili kako ih se danas naziva Bunjevce (koji su bili podrijetlom iz Dalmacije).²⁶ Raci su većinom postali Srbi, ali u Mađarskoj postoje i »Racki Hrvati«,

²³ Árkay, Kálmán (szerk.): *Vasárnapi Könyv 16-ik füzet*. Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1916. <http://www.angelfire.com/realn3/hmult1/cikkek/olah3.htm>. Pristupano: 16. siječnja 2019.

²⁴ Podatci o vjeroispovijesti stanovnika Vojne krajine od 31. listopada 1857. godine govore da je Hrvatsko-slavonska krajina imala 675.817 stanovnika, od toga 58,8% katolika, 40,3% pravoslavnih, 0,8% evangelika. Katoličko pučanstvo prevladavalo je u otočackoj, ogulinskoj, križevačkoj, đurđevačkoj, brodskoj i gradiškoj pukovnji, a pravoslavno u ličkoj i 1. i 2. banskoj, dok je slunjska pukovnija bila podijeljena između katolika i pravoslavaca.

²⁵ Somogyi, Éva op. cit., str. 168.

²⁶ Vidi: Heka, László: *A szegedi dalmáták*. Gold Press, Szeged. 2000.; Heka, Ladislav: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica, Budapest és Frankovits és Társa, Pécs 2004.; Heka László: *A szegedi dalmáták (bunjevácok) története - Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*. Bába Kiadó, Sze-

mahom u Tukulji, Baćinu i Dušnoku. Mađarska historiografija je pridošlice iz Bosne i nastanjene u Slavoniji, koje danas uobičajeno zovemo Hrvatima (Slavoncima, Šokcima) nazivala Bošnjacima i razlikovala ih je od Hrvata (dakle, doseljenika iz Hrvatske). Benyámin Kállay je naime, poslije okupacije BiH (1878.) svekoliko tamošnje pučanstvo nazvao Bošnjacima, ali su se s tim imenom identificirali samo muslimani, dok su pravoslavci (»Vlasi«) i katolici postali Srbima odnosno Hrvatima. Naziv Bošnjak za pripadnike hrvatskoga naroda podrijetlom iz Bosne i Hercegovine danas se zadržao još samo u Baranjskoj županiji (primjerice u Pečuhu i selima Kulinj, Katolj, Pogan, Salanta, Semelj, Udvar), dok se u Baču, Baji, Jankovcu i Somboru (u Bačkoj) oni već od 17. stoljeća nazivaju Šokcima ili Bunjevcima. Mađarska historiografija Bošnjacima, odnosno »južnoslavenskim katolicima« naziva još i pučanstvo na području Lipova, Temišvara i Karansebeša (u današnjoj Rumunjskoj).

O doseljavanju »Raca« u Ugarsku palatin Miklós Esterházy je 1629. zapisao: »*Prije dolaska paše Sinana (1593.) i zauzeća Egera (1596.) na području između Dunava i Tise se od Titela sve do Jankovca, Szegeda i Kiskunhalasa nastanilo racko stanovništvo. Njih prije prodora paše Sinana uopće nije bilo u Zadunavlju, dakle u Mohaču, Szekszárdu, te Baranyi i Somogyu, ili su bili u zanemarljivom broju. Ovdje su uvijek živjeli Mađari.*«²⁷

U Ugarskoj su se Raci kao vojnici nalazili u službi dvaju protukraljeva (Habsburgovaca i Zapolje), ali u borbama s Osmanlijama nisu imali značajnijih uspjeha. Njihovi sunarodnjaci su pak isto tako odano služili u turskoj vojsci kao martolozi (»*Rasciani sive martolozü*«), čineći većinu u njihovim pograničnim postrojbama. Osmanlije su naime, pravoslavcima osiguravali vjersku slobodu za razliku od katolika), pa su tako 1557. obnovili Pečku patrijaršiju.

Unatoč ovih brojnih etničkih skupina u pogledu nacionalnoga nazivlja su stanovnici Ugarske nazivani *Hungarus*-ima, oni u Hrvatskoj su bili *Croata*-e, a u Sedmogradskoj *Transilvanus*-i, neovisno od etničke pripadnosti i jezika kojim su govorili.²⁸

b) HAJDUCI

Tursko zaposjedanje značajnoga dijela Ugarske imalo je za posljedicu velike društvene promjene. Brojni ljudi su ostali bez posla i egzistencije, značajan njihov dio je izbjegao te se organizirao u bande. Njima su se priključili ljudi izvan zakona (lopovi, luralice, sluge i kmetovi pobjegli od svojih feudalnih gospodara i vojnici odbjegli iz svojih postrojba), pa su preživljavali od pljački. Kada su uslijed osmanlijskih prodora spaljeni domovi mnogih mađarskih kmetova i sitnih plemića, nije im preostalo drugo nego pobjeći na još slobodno područje Sedmogradske i u dijelove Ugarske pod kraljevom vlašću, te se pridružiti ovim naoružanim grupama koje su nazivali hajducima (*hajdú*, u množini: *hajdúk*).²⁹ Neki smatraju da naziv dolazi od riječi *hajtó* (gonič) ili *hajdó*, kako su nazivali goniče stoke, koji su otpratili goveda sve do Austrije, Italije i Njemačke, gdje su ih prodavali po povoljnoj cijeni. Za vrijeme osmanlijske vlasti to je bio glavni izvor prihoda u Ugarskoj. Unatoč naprijed opisanom hajduci su u mađarskoj historiografiji opisani kao »dobri momci«, naročito u vrijeme komunizma. Zatim se padom berlinskog zida počelo pisati i o njihovoj »tamnijoj strani«. Tada je postalo upitno tko su oni, odakle su došli, te jesu li uopće bili Mađari. Jedni naime, tvrde da je i sam naziv južnoslavenskoga podrijetla, dok drugi smatraju da se radi o mađarskoj riječi. U južnoslavenskim jezicima je iz turskoga preuzet naziv *hajduk* kao oznaka za pljačkaša (konja, stoke itd.), čovjeka koji napada muslimanske trgovce. No, među balkanskim narodima on je postao neka vrsta nacionalnoga junaka koji se bori protiv turskih osvajača, a ne kao pljačkaš.

ged, 2009. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/horvatok/szeged/a_szege-di_dalmatak_bunyevacok_tortenete/pages/horvat/000_bibliografski_podaci.htm; Heka, Ladislav: *Dalmatini (Bunjevci) u slobodnim kraljevskim gradovima Segedinu i Subotici*. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica i Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Subotica - Budimpešta, 2015.

²⁷ Pálffy, Géza: *A hódoltság kora. Magyarország törökkori története*. Pannonica, 2000. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltság-a-hodoltság-kora-magyarország-torokkori-tortenete-1/a-tizenhatodik-szazad-tortenete-2/honkeresok-197/szerbek-es-bosnyakok-utja-magyarorszag-1A3/>. Pristupano: 29. ožujka 2019.

²⁸ Szabó, István op. cit., str. 188-189.

²⁹ Kelenik, József: *A hajdúk. U: Nagy Képes Milleniumi Hadtörténet*. Budapest, 2000. 126. str.

Hajduci su već 1514. činili vojnu bazu u seljačkom ustanku pod vodstvom Györgya Dózse. Njihov rubni društveni status hajduka značajno se promijenio nakon što su neki od njih postali graničari i vojnici u pojedinim kraljevskim utvrdama. Tada su postali pripadnici regularne vojske, a ne više odbjegli kmetovi, haramije.³⁰ Poslije potpisivanja mira u Drinapolju 1568. godine jedan dio hajduka je sasvim napustio dotadašnji pljačkaški život, pa se posvetio sjedilačkom načinu života, poljoprivredi ili trgovini u mirnodopskim uvjetima. Uključivši se u obrambene postrojbe, legalizirali su svoj status, pa se od sredine 16. stoljeća naziv hajduk uglavnom odnosio na mađarsko pješaštvo nastalo iz redova seljaka.³¹ Hajduci su se isticali velikom hrabrošću u borbi protiv Turaka, ne ustručavajući se ni od upada na područja koja su Osmanlije zaposjeli. Nakon što su 1599. zapalili jedan dio osiječkoga mosta, Turci su velike snage usmjerili na borbu protiv njih. No, oni se nisu borili samo protiv Turaka, nego su se 1604. godine stavili u službu ugarskog i erdeljskog kneza Stjepana (István) Bocskaija (1557.-1606.) i suprotstavili se carskoj vojsci.

Bocskaijev ustanak počeo je napadom carskih postrojbi na posjede ovoga biharskoga magnata. On je prije toga bio jedan od najodanijih pristaša Habsburgovaca i borbe protiv Turaka, ali se razočarao u dvor zato što ni nakon više pokušaja nije provedeno ujedinjenje Ugarske i Erdelja. Kada se Beču 1602. požalio zbog strahovlade carske vojske u Sedmogradskoj, protiv njega je pokrenut sudski spor te je na dvije godine interniran u Prag. Na povratku u svoju županiju Bocskai je promijenio svoja politička stajališta te je bio sklon prihvatiti vazalni odnos Erdelja prema Osmanlijama. O tomu se izjasnio u pismima upućenim Gáboru Bethlen (kasnijem erdeljskom knezu, od 1613. do smrti 1629. godine, te izabranom ugarskom kraljem 1620-1621.). Kada su austrijske vlasti saznale za to (Bethlen se tada nalazio na području pod Osmanlijama) krenuo je vojni pohod protiv Bocskaija. On se u očajanju za pomoć obratio tada još lutajućim hajducima.³² Obećao im je povlastice, što su oni prihvatili, pa su stupili u njegovu mađarsku vojsku. Ustanak je tako poprimio nacionalne karakteristike i u povijest je ušao kao prvi veliki protuhabsburški mađarski ustanak, odnosno borba za slobodu (»Bocskai-szabadságharc«).³³

³⁰ Vidi inter alia: Balogh, István: *Hajdúság*. Budapest, 1969.; Császár, Edit: *A hajdúság kialakulása és fejlődése*. Debrecen, 1932.; Dudás, Gyula: *Aszabad hajdúk története a XVI. és XVII. században*. Szeged, 1887.; Komáromy, András: *A szabad hajdúkra vonatkozó levéltári kutatások*. Budapest, 1898.; Módy, György szerk.: *A hajdúk a magyar történelemben*. AHajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. sz. Debrecen, 1969.; Nagy, László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961.; Nagy, László–Nyakas, Miklós: *Hajdútszesség tüköre*, Hajdúböszörmény, 2001.; Rácz, István: *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969.; Szabó, István: *A hajdúság kialakulása*. Debrecen, 1956.

³¹ Benda, Kálmán: *Letelepített katonák. Hajdúk a magyar történelemben*. U: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-056/ch08.html>. Pristupano: 5. travnja 2019.

³² O radovima napisanim o Bocskaijevom ustanku i njegovom odnosu s hajducima mogla bi se sastaviti cijela jedna knjiga. Ovdje upućujemo na izabranu bibliografiju objavljenu u: Bényei, Márta (ured.): *Bocskai és a hajdúk*. Válogatott bibliográfia. Debrecen, 2004.

³³ O tomu je li to bila borba za slobodu i nacionalni ustanak, ili pokret protiv Habsburgovaca vidi: Pálffy, Géza: *Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma?* U: Magyar Tudomány, 2009.február. <http://www.matud.iif.hu/2009/09feb/09.htm>. Pristupano: 8. travnja 2019. Usp. Isti: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)* [Die Stände des Königreichs Ungarn und die Bewegung von Stephan Bocskai (1604-1606) / The Estates of the Kingdom of Hungary and the Movement of István Bocskai (1604-1606)]. Magyar Történelmi Társulat, Századok Füzetek, 3. Budapest, 2009. Da je bila riječ o borbi za slobodu tvrdi jedna od najpoznatijih istraživačica ovoga pitanja: R. Várkonyi, Ágnes: *A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere* (Európai jelenlét és ma gyar történelmi távlat). In: »Frigy és békesség legyen...« A bécsi és a zsitvatoroki béke. Papp, Klára – Jeney-Tóth, Annamária (ured.), Debrecen, 2006., str. 21–38. Ista: *Die internationale Hintergründe des Bocskai-Freiheitskampfes* (Die ungarische Geschichte aus europäischer Perspektive). U: »Einigkeit und Frieden sollen auf Seiten jeder Partei sein« Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606). Hrsg. János Barta – Manfred Jatzlauk – Klára Papp. Debrecen 2007., str. 13–29. Sándor Papp ju u svojoj akademskoj doktorskoj disertaciji naziva ustankom: Papp, Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai felkelés történetéhez*. Akadémiai doktori disszertáció. Szeged, 2013. http://real-d.mtak.hu/665/7/dc_208_11_doktori_mu.pdf pristupano: 8. travnja 2019.

Hajdučka je vojska u tom prvom sukobu u noći s 14. na 15. listopada 1604. vođenom na području između Álmosda i Bihardiószege, porazila carsku vojsku koju je vodio košički glavni kapetan grof Giovanni Giacomo Barbiano conte di Belgiojoso. Bocskai je 15. listopada osvojio Debrecen i Varadin, odnosno Tokaj, a 11. studenoga i Košice. Narednoga dana je iz Košica pozvao plemstvo da se priključi njegovoj borbi. Ubrzo je i istočna Ugarska došla pod njegovu vlast. Ustanicima su se pridružili brojni novoodbjegli kmetovi, pa je vojska narasla na 20–30 tisuća ljudi (od kojih su polovicu činili hajduci, a ostatak odbjegli kmetovi). No, Bocskaiju su se pridružili i pripadnici srednjega plemstva, čak i dio magnata te građani nezadovoljni zbog nasilja stranih plaćenika i protureformacije. Na saboru u Szerencsu održanom 17. travnja 1605. godine Bocskai je izabran za kneza Ugarske i Erdelja. Do kraja te godine je cijelo područje Ugarske (osim onoga dijela koji je bio pod sultanom) prešlo u knezove ruke, pa je kralj Rudolf bio primoran pregovarati radi postizanja mira. I Bocskaiju je odgovorio mir, jer je s jedne strane unutar njegove vojske prijetio razdor između hajduka i plemstva, a s druge strane nikako nije htio prekinuti vezu s Habsburgovcima, jer bi time bio sultanova lagana lovina. Zato je nastojao održati se između dvaju moćnih »zaštitnika«. Snubeći ga na svoju stranu Porta mu je poslala krunu kojom se okrunio. Glasine kako je on odbio krunu, koju je inače sam zatražio, današnja historiografija odbacuje, držeći da ih je sam knez širio kako bi si ostavio mogućnost pomirbe s Habsburgovcima. Osim toga je veću opasnost vidio u sultanu Ahmedu I. čiji je vazal bio, nego u kralju.

Bečki mir kojim je okončan Bocskaijev ustanak sklopili su 23. lipnja 1606. austrijski nadvojvoda Matija (u ime kralja Rudolfa I.) i erdeljski knez István Bocskai. Knez se pokazao kao misleći državnik, pa pogodan politički trenutak nije iskoristio za ostvarivanje trenutnih interesa, nego kako bi zastupao i interese kraljevske Ugarske (dijela koji nije pao pod osmanlijsku vlast) koju je zamišljao u zajednici sa Sedmogradskom i pod njezinim vodstvom. U tom smislu se izborio za priznanje neovisnosti Erdelja, suverenitet kneževske vlasti za sebe i nasljednike u muškoj lozi, povezivanje s Ugarskom i utjecaj na tamošnje prilike, popunjavanje palatinskog stolca, vraćanje gradskih povlastica, poštivanje staleških prava. Protestanti su dobili vjerske slobode, pa kneza Bocskaija slave kao svoga velikoga zaštitnika (kip mu je podignut i u Ženevi).³⁴ Bečki mir je usto obvezao cara i kralja na završetak petnaestogodišnjega rata i sporazum s Portom, što je i postignuto u studenom 1606. mirom u Zsitvatoroku.

Poslije toga je Sedmogradska živjela svoje zlatne godine, a njezini knezovi su desetljećima bili branom od samovolje Habsburgovaca i pokušaja ukidanja mađarske državnosti.

c) VJERSKO PITANJE

Osmanlije su sa sobom donijeli i islamsku vjeru. Kako su Habsburgovci i ugarsko plemstvo smatrali tursku vlast privremenom, zato su zabranili kmetovima održavanje bilo kakvih veza s Turcima.³⁵ Ako se netko obratio kadiji u stvarima u kojima su se ugarske vlasti držale nadležnima, onda je takav čovjek zbog »*turcizma*« bio osuđen na smrt.³⁶ U Ugarskoj je bilo između pedeset i sto tisuća Osmanlija što nije bilo dostatno da stvarno zavladaju nad 850 000 Mađara. Za razliku od Balkana gdje su utjecali na vojni, politički, upravni te kulturni i vjerski život, u Ugarskoj im to nije uspjelo. »Turci« su i ovdje bili mahom južni Slaveni, napose oni iz najviših upravnih krugova, islamizirani tek naraštaj ili dva ranije, pa zato njihov vjerski život nije bio sasvim u duhu šerijata.³⁷ István György Tóth navodi izvješće jednoga misionara iz 1625. godine u kojemu stoji kako su u okolici Prizrena »Turci« omogućili duhovničko djelo-

³⁴ Tarján M., Tamás: 1606. június 23. A bécsi béke. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1606_junius_23_a_becsi_beke/. Pristupano: 8. travnja 1606.

³⁵ Fodor, Pál: »A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb«. Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról U: *Századok*. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-tor-tenete-1/a-kincstar-szamara-a-hitetlen-a-leghasznosabb-az-oszmanok-magyarorszag-i-vallaspolitikajar-rol-25F9/>.

³⁶ Szakály, Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997, str. 43–50. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

³⁷ Hegyi, Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. U: *Történelmi Szemle* 40:4 (1998), str. 229–256.

vanje samo onim svećenicima, koji su bili voljni krstiti, ispovijedati i pričestiti supruge i djecu Albanaca koji su netom prije konvertirali na islam.³⁸ S obzirom da unatoč prelaska na islam, neki muslimani u početku nisu prakticirali vjeru, stoga ih je sultanov dvor katkada čak i kažnjavao zbog toga.³⁹ Međutim, to ne treba čuditi, jer su jamačno mnogi konvertirali isključivo zbog materijalnih pogodnosti.⁴⁰ Nenad Moaćanin spominje kako su bosanski seljaci plaćali 45% manje poreza u slučaju prelaska na islam, pa je zato islamizacija u Bosni tekla brže, nego u drugim dijelovima Turskoga carstva.⁴¹ No, za razliku od južnoslavenskoga područja, u Ugarskoj islamizacija nije polučila skoro nikakav uspjeh.

Osmanlije su i u Ugarskoj, kao i na Balkanu najbolju suradnju ostvarili s Pravoslavnom crkvom. Ne samo zato što su podnosile doseljavanje pravoslavaca, nego su ga čak i poticale, jer se radilo o njima lojalnim podanicima. Turci su pod nadležnost 1557. godine obnovljene Pečke patrijaršije podvrgnuli pravoslavce u Ugarskoj i Hrvatskoj. Patrijarh je dobio ovlasti imenovanja episkopa i metropolita, ubirao je crkveni porez od njih i od svećenstva, za što su Osmanlijske vlasti osiguravale oružanu pratnju. Na području Ugarske je u razdoblju od 1552. do 1690. djelovalo petnaestak srpskih biskupija te još više samostana (u Budimu, Lipovi, Temišvaru itd.). Budimski paša je 1585. u Grabovcu (Grábóc, županija Tolna) dopustio pravoslavnim redovnicima osnivanje samostana i gradnju nove crkve, a usto im je darovao i zemljište te šumu.⁴² Mađarski povjesničari ističu kako su onodobne mađarske vlasti i opće javno mišljenje Srbe neprijeporno držali turskim saveznicima. O utjecaju Srpske pravoslavne crkve svjedoči i činjenica kako je 1609. godine vladika Vratanja prihvatio uniju s Katoličkom crkvom i priznao zagrebačkoga biskupa za svoga crkvenoga poglavara. Tako su on i članovi njegove crkvene općine postali grkokatolici, što se pravoslavicima nije svidjelo. Između njih nije bilo mira, a kako su govorili isti jezik (»ilirski«), to je razdvajanje među njima i nacionalno svrstavanje, kao i na cijelomu Balkanu, teklo prvenstveno po crti konfesionalne pripadnosti. Do jasne nacionalne diferencijacije je došlo u 19. stoljeću, kada su se pravoslavci (bivši Vlasi) većinom izjasnili kao Srbi, a katolici i grkokatolici (među njima i Vlasi) su se opredjeljivali kao Hrvati. Premda neki mađarski autori misle da su pravoslavci odbijali ponudenu im uniju zbog povlastica koje su srpski svećenici uživali, ipak su razlozi druge prirode. Zoran primjer za to je izjava jednoga pravoslavnoga redovnika data katoličkomu svećeniku u svezi unijačenja: »Ja bih radije pristao uz Turke, nego uz vas Latine, koji nas mrzite i proganjate.«⁴³

Za razliku od Hrvatske, u Ugarskoj, a napose u Erdelju je protestantizam naišao na plodno tlo. Luterani su stanovali u Zapadnoj i Sjeverozapadnoj Ugarskoj i bili su brojni među njemačkom populacijom u gradovima, a kalvini i unitarijanci u istočnoj Ugarskoj i Erdelju. Nji njih turske vlasti nisu proganjale kao katolike. No, i odnos prema katoličkom pučanstvu i svećenstvu ipak je donekle ublažen nakon zaključenja Bečkoga mira iz 1615., kada su (točka 7.) Osmanlije prihvatile djelovanje katoličkoga svećenstva i isusovačkih misionara na području pod turskom vlašću. Sveta kongregacija za nauk vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) je organizaciju duhovnoga života katolika povjerila bosanskim franjevcima i mreži dubrovačkih trgovaca, odnosno misionarima. Sjedište misionarske aktivnosti

³⁸ Tóth, István György, Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli vikárius levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. U: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits, Enikő. Budapest, 1998, str. 263–264; Usp. Isti: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582). U: *Történelmi Szemle* 39:3–4 (1997) str. 455, 467–469.

³⁹ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 71, 610/1. (7. svibnja 1618.). Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

⁴⁰ Vidi: Dávid, Géza: Limitations of Conversion: Muslims and Christians in the Balkans in the Sixteenth Century. U: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*. Ed. by Eszter Andor and István György Tóth. Budapest, 2001, str. 149–156.

⁴¹ Moaćanin, Nenad: Mass Islamization of Peasants in Bosnia: Demistifications. U: *Mélange Prof. Machiel Kiel*. Ed. by A. Temimi. Zaghouan, 1999, str. 353–358.

⁴² Szilágyi, Mihály, *A grábóci szerb orthodox kolostor története*. Szekszárd, 1999, str. 14–15, 36–37. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

⁴³ Hadrovics, László: *Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*. Budapest, 1991., str. 16. Priopćava: Fodor, Pál op. cit.

bila je Beogradska biskupija utemeljena 1624. godine, ali su misije postojale i u ugarskim gradovima.⁴⁴

Hajduci su u velikom broju bili protestantske vjeroispovijesti, mnogi su se Bocskaijevoj vojsci priključili zbog nezadovoljstva protureformacijom. Premda su bečkim mirom dobili traženu slobodu vjeroispovijedanja, ipak mnogi među njima nisu bili tolerantni prema katolicima. Žrtve hajdučkoga nasilja bila su i tri sveca Katoličke crkve, Sveti Marko Križevčanin (ostrogonski kanonik, profesor teologije i ravnatelj sjemeništa u Trnavi), Sveti Melkior Grodziecki i Sveti Stjepan (István) Pongrácz. Sva trojica su mučeni i ubijeni u Košicama 7. rujna 1619. godine. Naime, hajdučka vojska erdeljskoga kneza Gábor Bethlena zauzela je u kolovozu 1619. veliki dio gornje Ugarske te je 3. rujna stigla u Košice, tadašnje čvrsto kalvinističko središte u Ugarskoj. Zapovjednik carske vojske András Dóczy je uvidio da njegove malobrojne snage nisu u stanju oduprijeti se hajducima, tim prije što je i protestantsko gradsko poglavstvo bilo na strani hajduka. Zbog toga se narednoga dana carska vojska povukla iz grada. U sporazumu o predaji dogovoreno je da nikomu od malobrojnoga mjesnoga katoličkoga pučanstva i svećenstva neće biti nanaseno nikakvo zlo. No, kada su 5. rujna hajduci kapetana Jurja (Györgya) Rákóczija ušli u grad, odmah su Dóczyja stavili u okove i odveli u Erdelj, a trojicu svećenika su zatvorili i pokušali ih prisiliti da se odreknu katoličke vjeroispovijesti. Nakon dva dana izgladnjivanja i mučenja 7. rujna su ocu Marku i Melkioru odrubili glave, dok su oca Stjepana bacili u jednu jamu misleći da je mrtav. No, on je od bolova preminuo narednoga dana. Vlasti nisu dozvolile dostojan pokop trojice mučenika, nego je do toga došlo tek pola godine kasnije.

Tada su mirovni pregovori između kneza Bethlena i predstavnika kraljevske Ugarske vođeni u zgradi u kojoj su ubijena trojica mučenika. Poslije večere kojom su okončani pregovori erdeljski knez je zamolio za ples Katalin Pálffy, suprugu palatina Zsigmonda Forgácha. Ona je na to pristala ali uz uvjet da joj preda tijela trojice svećenika. Knez je na to pristao, pa ih je grofica umotane u crvenu svilu (znak mučeništva) dala pokopati u Crkvi na svom posjedu u Sebesu. Odatle su 1635. preneseni u samostan klarisa u Trnavi, u kojemu je predstojnica bila groficina kći Mária Forgách. Kada je car Josip II. ukinuo ovaj red tijela trojice mučenika prenesena su 1785., uz dozvolu primasa Batthyánya, u Crkvu opatica iz reda Svete Uršule u Trnavi.⁴⁵ Postupak beatifikacije trojice svećenika pokrenuo je još 1628. ostrogonski nadbiskup kardinal Péter Pázmány. Poslije provedene kanonske istrage o mučeništvu, nadbiskup je u ime cijelog episkopata Ugarskog kraljevstva zamolio papu Urbana VIII. da se tim mučenicima može iskazivati javno štovanje.⁴⁶ Blaženima ih je 15. siječnja 1905. proglasio Sveti papa Pio X., a svetima Sveti Ivan Pavao II. u Košicama 2. srpnja 1995. godine

Nedostojno postupanje hajduka prema katolicima nastavilo se i kasnije tijekom ustanka Ferenc Rákóczi II. (1703.-1711.), kada su većinu ustanika činili protestanti. Rákóczijeva baka Zsófia Báthori udala se u Alba Iuliji 1643. za tadašnjega varadinskoga kapetana i kasnijega erdeljskoga kneza Jurja (György) Rákóczi II. Nedugo potom je konvertirala s katoličke vjeroispovijesti i postala kalvinka, ali se poslije suprugove smrti 1660. vratila u okrilje Katoličke crkve zajedno sa sinom Franjo (Ferencom) Rákóczi I. Pristala je uz kralja Leopolda I. i kao odana katolkinja bila bliska isusovcima. Franjo Rákóczi I. oženio se s Jelenom Zrinskom i u tom braku je rođen Franjo Rákóczi II. Premda je bio katolik i u pismima Hrvatima se pozivao na to da je »napola Zrinski«, dakle i Hrvat, hrvatski redovi nisu prihvatili njegov poziv da se pridruže ustanku protiv Habsburgovaca. Razlog tomu bio je dijelom i u činjenici što su većinu njegovih vojnika činili protestanti koji su se neprijateljski ponašali prema katolicima bez obzira na njihovu nacionalnost, dakle i prema Mađarima.⁴⁷

⁴⁴ Fodor, Pál op. cit.

⁴⁵ Szent Márk, István és Menyhért kassai vértanúk. Szeptember 7. <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0907.html>. Pristupano: 8. travnja 2019.

⁴⁶ Sveti Marko Križevčanin. U: *Zagrebačka nadbiskupija*. <http://www.zg-nadbiskupija.hr/sveci-i-blazenici-crkve-u-hrvata/sveti-marko-krizevczanin>. Pristupano: 8. travnja 2019.

⁴⁷ Heka, László: II. Rákóczi Ferenc és a horvátok. U: Miklós, Péter (ured.): *A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről*. Belvedere Szeged, 2013., str. 87-103.

3. PRAVA I OBEVEZE VLAHA PREMA VLAŠKIM STATUTIMA

Vlaške statute (Statuta Valachorum) izdao je kralj Ferdinand III. u Regensburgu 5. listopada 1630. godine Vlasima koji »dosele već trideset godina imaju prebivalište u krajevima Našega Kraljevstva Slavonije« i koji »borave« na prostoru između Save i Drave.⁴⁸ Oni su dobili pravo slobodnoga upravljanja zemljišnim posjedom, organizirali su vlastitu samoupravu u civilnim poslovima, uz obvezu vojne službe. Pored toga im je zajamčena sloboda trgovine, nasljeđivanje i prodaja imovine. Sami su si birali lokalne organe vlasti, koji su imali stanovite ovlasti u upravnom, prekršajnom i sudskom postupku (u manje važnim predmetima, a u kaznenom postupku su imali tek pravo na provođenje istrage). Na čelu sela nalazili su se knez i sudac, dok su na razini kapetanija (Križevačke, Koprivničke i Ivaničke) vlast obnašali vrhovni sudac i osam prisjednika. General je bio najviši organi vojne vlasti u Slavonskoj (kao i u Hrvatskoj) krajini.

Povelja sadrži glave o poglavarstvima (deset članaka), o sudovanju (deset članaka), o imovinskim pitanjima (devet članaka), o privatnim i javnim kaznenim djelima (dvanaest članaka) te o vojnim poslovima (trinaest članaka). U prvoj glavi se propisuje da se na čelu svakoga sela nalazi knez i sudac koje su mještani (»općina«) birali svake godine na blagdan svetog Jurja (Đurđevdan) i o tomu izvještavali generala, koji je izbor potvrđivao. U trima kapetanijama su seoski knezovi, starješine i prisežnici, birali po jednoga vrhovnoga suca i osam prisjednika, također na Jurjevo i to na mandat od jedne godine, uz mogućnost reizbora. Njih je zatim potvrđivao general. Suci, prisjednici i knezovi su prisizali »živim Bogom, časnom Bogorodicom Djevicom Marijom i svim svecima i odabranicima Božjim« da će Bogu, kršćanskoj državi, zakonitim kraljevima Ugarske, generalu i vrhovnim kapetanima iskazivati vjernost i podložnost, te da će u svim sporovima udijeliti pravedan i valjan sud, pravdu i ovrhu sukladno svojim mogućnostima.⁴⁹

Knezovi su vodili evidenciju o broju kuća, obitelji, muških glava s navršenih sedamnaest godina života te su se skrbili o tomu da starješine prehranjuju sve članove svojih obitelji. Morali su budno i revno nastojati preduhitriti sve prijestupe i kaznena djela, osigurati hvatanje kradljivaca i pohranu otuđenih stvari kod vrhovnog suca i potom njihovo vraćanje vlasnicima. Knez je mogao biti pozvan na odgovornost za izdaju i za suučesništvo u počinjenu prijestupa. U slučaju sudskoga pravorijeka o njegovoj krivici, vrhovni sudac i prisjednici su ga, kao nečasnoga otpustili s dužnosti i kaznili zasluženom kaznom. U slučaju da mu se imala izreći smrtna kazna trebao je biti predan Ratnomu vijeću.

Suci su presuđivali u stvarima iz svoje nadležnosti. U građanskim parnicama sudio je veliki sudac s prisjednicima i notarom, a protiv njihovih presuda bio je dopušten priziv na generala. U kaznenim sporovima bilo je propisano razgraničenje nadležnosti između velikih sudaca i vojnih sudova. Kazne su bile: redovni zatvor, prisilni rad ili tjelesne kazne. Vojni sud je kažnjavao isključivo tjelesnim kaznama, a nije mogao izricati novčane kazne ili konfiskaciju imovine. Redovni sudovi su izricali uglavnom novčane kazne, a one su bile namijenjene za plaće sudaca i ostalih službenika, te za druge troškove suda. U kaznenim djelima protiv javnoga reda i mira te onima za koje je propisan smrtna kazna knezovi su bili dužni počinitelje bezodvlačno uhititi i izručiti vrhovnom kapetanu svoga područja, a ovaj ih je predao Ratnom vijeću. Tamo ih se kažnjavalo tjelesnom kaznom, prisilnim radom ili drugim kaznama, ali ne i oduzimanjem dobara ili novčanom kaznom.

Suđenje se odvijalo u prisutnosti zaprisegnutoga vrhovnog suca i osmorice prisjednika Vlaha, te također zaprisegnutoga bilježnika. Odsutnost jednoga ili dvojice prisjednika, pa čak i izočnost vrhovnoga suca nisu bili prepreka za održavanje ročišta, jer je u potonjem slučaju predsjedavao »prisjednik najbliži po redu«. Sudac je imao unaprijed uglaviti sudbene dane, tako da rokovi poziva na sud ne prelaze petnaest dana. I tuženika se valjalo pozivati na sud, ali on nije bio obavezan odazvati se, ukoliko

⁴⁸ Vidi: Kaser, Karl: *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergehenden Kultur*. Böhlau Verlag Wien, 1995.; Sučević, Branko P.: Razvitak Vlaških Prava u Varaždinskom generalatu. U: *Historijski Zbornik*, br. 6., 1953. str. 33—70. http://www.historiografija.hr/hz/1953/HZ_6_4_SUCEVIC.pdf Pristupano: 14. ožujka 2019.

⁴⁹ Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje. SKD Prosvjeta. Zagreb, 1999. Prijevod izvornika: Zrinka Blažević. <https://dokumen.tips/documents/zrinka-blazevic-statuta-valachorum.html>. Pristupano: 20. veljače 2019.

mu poziv nije uručen pravovaljano. No, ako se ne bi odazvao ni trećem pozivu na sud, protiv njega se pokretao postupak radi neposlušnosti i izricala mu se novčana kazna. Sudski postupak bio je jednostavan, bez odgodnih rokova. U dokaznom postupku je kod svjedočenja bilo nedopušteno zaklinjati se »po slavenskom običaju, na dušu nekoga drugog«, nego je svatko pod prisegom svjedočio o onome što je vidio i što zna. Sudac i prisjednici su potom odredili čiji su dokazi bolji. Nakon dokaznog postupka sud je donosio presudu protiv koje je bio dopušten priziv generalu u roku od deset dana. U protivnom je presuda postajala pravomoćnom te su knezovi ili jedan od prisjednika pristupili izvršenju presude.

Sankcije za počinjenje kaznenih djela bile su stroge. Vrhovni suci su okovima ili javnim radom kažnjavali počinitelje *krađe* predmeta čija vrijednost ne prelazi trideset, a u slučaju *provale* dvadeset ugarskih forinta, te su potom poslani Ratnomu vijeću, gdje su kažnjavani tjelesnim, a ne novčanim kaznama. Ratnomu vijeću su se imali predavati i *recidivisti* koji su dva ili tri puta uzastopce uhvaćeni u *krađi* predmeta čija vrijednost nije prelazila četrdeset forinta. *Krađa* i *otimačina uz primjenu sile* kažnjavali su se novčanom kaznom od četiri do deset forinta i nadoknadom štete, a *nanošenje ozljede* također novčanom kaznom, ali u višem iznosu (do sedamnaest forinta). Međutim, sudac je, uzimajući u obzir slabije imovno stanje počinitelja, ili težinu kaznenoga djela mogao izreći zatvorsku kaznu ili sankciju javnog rada ili sličnu kaznu. Vlasnik stoke koja je nanijela štetu drugomu bio je dužan nadoknadi štetu u iznosu u kojemu su ju procijenili susjedi. Oštećeni je do isplate obeštećenja mogao zadržati stoku koja mu je nanijela štetu, no ako ju nije vratio ni nakon isplate štete, onda je morao platiti kamatu. *Ubojstvo* ili *ozljeđivanje stoke* koja je počinila štetu kažnjavana je nadoknadom štete, ali i posebnom kaznom zbog zlonamjernosti. Krivac za *svađu* i *prepirku* koja je dovela do prolijevanja krvi bio je dužan platiti novčanu kaznu u iznosu od pet do osam forinta i troškove liječenja, odnosno štetu koju je ozlijeđeni pretrpio. Ako nije bilo prolijevanja krvi, onda je morao platiti iznos od pola do četiri forinta. No, sud ih je mogao umjesto toga osuditi na druge tjelesne kazne ovisno o značajkama osobe ili počinjenoga djela. Ako u ovim slučajevima oštećeni nije podigao tužbu, sud ju je mogao pokrenuti istragu po službenoj dužnosti. Osobe zatečene *in flagranti* u počinjenju kaznenoga djela *bludničenja* kažnjavale su se stavljanjem u okove na nekoliko dana ili javnim radom, dok su se *preljubnici* i *silovatelji* trebali predati Ratnomu vijeću. *Neposlušni sinovi* ili djeca koja su se ogriješila o roditelje kažnjavala su se tamnicom ili sličnim kaznama, a suci su ih u naročito teškim slučajevima mogli predati Ratnomu vijeću. U slučaju lakših prijestupa sudski postupak se provodio samo onda, ako su ih roditelji prijavili, ali ne i po službenoj dužnosti.

Vlasi su se mogli seliti iz jednoga mjesto u drugo, ali su o tome morali prethodno obavijestiti vrhovnog suca, prisjednike i kneza. Glede naselidbe u Vojnu krajinu strani pridošlica je o tomu nužno morao obavijestiti vrhovnoga kapetana dotične kapetanije.

U *imovinski pitanjima* je bilo propisano da svako naselje ima utvrđene granice, da su valjani kupoprodajni ugovori dokazivi uz dvojicu ili trojicu svjedoka, s tim da su se prodaja ili zalog nekretnine trebali učiniti pred knezom i dvama ili trima svjedocima. Bilo je dopušteno uvoziti i izvoziti volove, konje, krave, ovce, koze, svinje, vino i žitarice svake vrste unutar i izvan područja kapetanije. U slučaju založivanja imovine dužnik je nakon isteka roka zaloga bio obvezan isplatiti dug, na što ga je pozivao knez. Ako to nije učinio u roku od tri mjeseca, onda su knez i dvojica ili trojica seoskih starješina procijenili zalog i prodali ga. Od dobijenoga iznosa se vjerovniku namirio dug zajedno s kamatama, a preostali iznos se vraćao vlasniku zaloga. Naknada štete bila je propisana za slučaj korištenja tuđe imovine suprotno sporazumu i volji posjednika.

Vlaški zakoni poznavali su i *oporučno nasljeđivanje*. Oporuke su se obznanjivale u nazočnosti kneza i četvorice ili petorice vjerodostojnih svjedoka ili u nazočnosti svećenika i dvojice ili trojice vjerodostojnih svjedoka. Osim njih je tomu činu trebao pribivati i bilježnik ili dvojica drugih zakonitih svjedoka umjesto njega.

U slučaju smrti oženjenoga muškarca bez djece, njegovim domom su ravnali najstariji mu brat ili najbliži rođak zajedno s udovicom. Ako bi pak preminuli, pored udovice, ostavio za sobom i djecu, onda su na čelu obitelji bili njegova udovica zajedno sa skrbnicima ili starateljima, a nasljedno pravo su imala sva djeca bez obzira na spol.

Vlasi su zajedno s ostalim plaćenicima potpadali pod vojne zakone. *Vojvode* kao vojni zapovjednici morali su biti besprijeckorna vladanja i neporočna života. S obzirom da su stajali na čelu plaćeničkih postrojba, stoga im je jedna od zadaća bila isplata plaća i njihovo »razdjeljivanje prema propisu i drevnom običaju«. Ako je netko od njih bio osumnjičen za zločin ili optužen zbog zlodjela, onda su se takvi navodi trebali ispitati u nazočnosti kapetana ili potkapetana te njihovih vojnih službenika, među kojima su morala biti najmanje trojica ili četvorica vojvoda. Ukoliko je utvrđena vojvodina krivnja, onda ga se kažnjavalo unutar zajednice, ili ga se isporučivalo Ratnom vijeću. Vojnici koji su u svojim haramijama optuženi za neko zlodjelo odgovarali su pred sudom sastavljenim od kapetana ili potkapetana i vojnih službenika te trojice vojvoda. Kaznu za lakše djelo izricao je taj sud, dok je u slučaju težih djela optuženika trebalo predati Ratnomu vijeću.

Imovinske svađe i prepirke »između ili protiv vojvoda i haramija i drugih plaćenih vojnika«, rješavali su suci i prisjednici. U slučaju smrti vojvoda, barjaktara i drugih vojnih službenika ili gubitka časti na temelju sudske presude, pravo predlaganja njihovih zamjenika pripadalo je općini, a imenovanje je bilo u ovlasti generala.

Osim prava i povlastica, Vlasi su imali i *dužnosti*. Glavna od njih bila je čuvanje granica, što nije bila obveza samo plaćenika, nego i onih, koji za to nisu dobijali plaću. Ovi potonji su bivali rapoređeni u dnevnu ili noćnu stražu, te su na drugi način čuvali granicu. U slučaju napada ili sumnje u vojne pokrete »svi Vlasi, ma koliko ih ima, iz svih kapetanija, pa čak i mladići ispod osamnaest godina« trebali su biti pripravnici »smjesta (...) udruženim snagama sa svih strana protjerati Turke i neprijatelje po cijenu života i prolijevanja krvi.« Njih najmanje šest ili sedam tisuća trebalo se na vojnički znak upućen od strane generala, u roku od dva-tri sata pod punom ratnom spremom okupiti na propisanom mjestu, dok su im se oni iz udaljenijih krajeva imali naknadno priključiti. U slučaju ratovanja izvan granica Vojne krajine (u krajevima pod Osmanlijama) graničari nisu dobijali plaću za vojnu službu ako je ona trajala do četrnaest dana, odnosno osam dana ako se rat vodio drugdje. Ako je ratovanje trajalo duže, onda im je pripadala plaća. No, kako je ona često izostajala, a plaćenici su bili malobrojni, stoga im je general bio dužan besplatno davati olova i pušćanoga praha za streljivo.

Premda su Vlasi prvenstveno obavljali vojne poslove i ratovali, ipak su bili obvezni svake godine krčiti šumu između Save i Drave, ostavljajući u utvrdama samo neophodnu stražu, kao i svojim radom pripomagati izgradnju tvrđava. Svaki od njih je uz prijetnju kazne trebao prijaviti smutnje i spletkarenja. Među zabranama valja istaknuti kako im je pod prijetnjom smrtno kazne bilo zabranjeno održavanje zborova i skupova, osim onih koji se održavaju radi izbora knezova, sudaca i prisjednika.

4. HAJDUČKE POVLAŠTICE

S obzirom da su se hajducima priključili brojni kmetovi odbjegli od njihovih feudalnih gospodara, stoga su ugarski magnati tražili od kneza Bocskaija da im izruči njihove kmetove. On tomu nije udovoljio, pa se morao suočiti s njihovim nezadovoljstvom. Premda se plemstvo nadalo da će privoljeti svoje kmetove na povratak na njihove posjede, to se nije dogodilo. Knez im je u ime zahvale za vojne uspjehe, ali i radi osiguranja obrane granica podijelio povlastice.⁵⁰ To se dogodilo na saboru u Korponi 12. prosinca 1605. kojim je označen kraj Bocskaijeva ustanka. U obrazloženju odluke knez je istaknuo vojne uspjehe njegove hajdučke vojske, koji su primorali kralja Rudolfa na sklapanje mira i povratak ustavnoga stanja u zemlji. U ispravi István Bocskai daje kolektivno plemstvo hajducima i pravo naseljavanja na njegovim »posjedima u županiji Szabolcs i to cijeli grad Kálló koji pripada našoj tvrđavi Tokaju, kao i naše pustare Nánás, Dorog i Varjas, te posjede Hadház, Vámospércs, Sima i Vid, zajedno sa svim koristima i prihodima.«⁵¹ Zauzvrat se u armalnom pismu kao uvjet određuje hajducima da »se oni i njihovi nasljednici nama, Ugarskoj i Sedmogradskoj prisegom obvežu (...) da će oružjem i opremom

⁵⁰ Orosz, István: A hajdúk autonómiaja a 17. században. U: Bánkiné Molnár, Erszébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben*. Kiskun Múzeum Baráti Köre, Kiskunfélegyháza, 2003. 91. str.

⁵¹ Isto.

dobro opremljeni na našu zapovijed ili na zapovijed naših nasljednika sudjelovati u svakom našem vojnom pohodu i domovini odano služiti.»⁵²

Ove povlastice je dobilo 9.254 hajduka, a ako im još pribrojimo i članove njihovih obitelji, onda se može zaključiti da je privilegijom obuhvaćeno oko četrdeset tisuća ljudi. Oni su dobili kolektivno plemstvo i pravo naseljavanja na Bocskaijevim posjedima.⁵³ Knez je novom ispravom izdanom u Košicama s nadnevkom 2. rujna 1606., iste ove povlastice dao i naseljenicima svoga posjeda Szoboszló, na kojemu su se nastanili hajduci konjanici pod zapovjedništvom kapetana Crnog Petra Halaškog (*Halasi Fekete Péter*). Danas sva ova naselja u županiji Hajdú-Bihar nose predznak Hajdú.⁵⁴ Bočkai je ovim povlasticama u značajnoj mjeri utjecao na mađarsku povijest. Povlašteni hajduci nisu potpadali pod vlast feudalnih gospodara, nisu bili dužni ni na kakva podavanja, činili su zajednice slobodnih seljaka koji su samostalno odlučivali o svojim unutarnjim pitanjima. Priznavali su samo vlast erdeljskoga kneza, na čiji su poziv morali odmah krenuti u rat. Na taj su način ušli u red povlaštenih ugarskih staleža, doduše kao posljednji u hijerarhiji. Ugarska i Sedmogradska su u njima dobili vojsku koju nije trebalo plaćati, a mogla se koristiti i protiv Osmanlija, kao i protiv carske vojske. U narednih stotinu godina hajduci su sudjelovali u svakom ratu, uvijek na prvoj liniji fronte. Njihovo uključivanje u redove plemstva označilo je prekretnicu i u mađarskom feudalnom sustavu i bilo je predmetom jala kmetstva i slobodnog seljaštva, ali i uzorom i statusom koji su priželjkivali dosegnuti.

Privilegirani hajdučki gradovi, sela i naselja bili su smješteni u istočnoj Ugarskoj, na teritoriju županija Szabolcs i Bihar, gdje su se susretali kraljevska Ugarska, Sedmogradska i Osmansko carstvo. S obzirom da niti jedan od ova tri čimbenika nije bio dostatno jak preuzeti vlast, stoga su slabo naseljena, siromašna i neobrađena hajdučka područja mogla sačuvati svoj poseban položaj.

Premda su na saboru u Korponi ugarski redovi i staleži potvrdili Bočkaijevu odluku o davanju plemstva hajducima, poslije njegove smrti potkraj 1606. godine se hajdučko pitanje opet pojavilo na dnevnom redu. Davanje naprijed navedenih povlastica izazvalo je nezadovoljstvo plemstva, ali i onoga dijela (daljnjih dvadesetak tisuća) hajduka, koji nisu bili njima obuhvaćeni i čija budućnost je ostala neizvjesna. Nadvojvoda Matija je poslije potpisivanja bečkoga mira u carevo ime prihvatio obvezu primiti u graničnu službu pet do šest tisuća hajduka te za to isplatiti 55 000 talira. Taj je novac, međutim, bio dostatan tek za jednomjesečnu plaću vojsci od 12-13 tisuća hajduka, ali ni to nije ostvareno. Knez Bocskai umro je u prosincu 1606. kada je u zemlji ostalo neisplaćenih skoro dvadeset tisuća hajduka.

Ovi nezadovoljnici su u listopadu 1607. pod vodstvom hajdučkog kapetana Andrása Nagya pokrenuli novi ustanak. Predvodili su ga oni među njima koji su željeli ostvariti dobijene a nerealizirane povlastice.⁵⁵ Hajduci su u tom trenutku već uživali i tursku pomoć. Sultanu je bilo u interesu da se ti naoružani nezadovoljnici pokušaju privoljeti na mirnodopski život, ali su putem njih nastojali napraviti pritisak na Beč s ciljem provedbe mira u Zsitvatoroku. Nadvojvoda Matija je također vidio korist u naoružanim hajducima i sredstvo da se bolesnog cara Rudolfa privoli na odstup. Sve to je uvjetovalo porast značenja hajduka koji je vrhunac doživio 1608. godine. Tada su nadvojvoda Matija i budimski paša zajedničkom izjavom potvrdili hajducima povlastice koje su dobili od kneza Bocskaija. Ustanička vojska se potom rasula. Erdeljski knez Gábor Báthory, kojega su poduprli u preuzimanju vlasti, postao

⁵² Isto.

⁵³ Szendrey, István: *Hajdúszabadságlevelék*. Debrecen, 1971., str. 11-16. Vidi još: Nagy, László: *Bocskai István a hadak élén*. Zrínyi. Budapest, 1981.; Papp, Sándor: *Török szövétség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez*. KGRE L'Harmattan. Budapest, 2015.

⁵⁴ Danas ovaj pridjevak nose gradovi: Hajdúböszörmény s 32.220 stanovnika, Hajdudorog s 9.640, Hajdúhadház s 13.070, Hajdúnánás s 18.235, Hajdúsámson s 11.293 i Hajdúszoboszló s 23.677 stanovnika te općine Hajdúbagos s 1.981. i Hajdúszovát s 3.200 stanovnika. Premda je Hajdúböszörmény najveći među njima, najznačajniji gradovi su Hajdudorog kao povijesno središte Grkokatoličke Crkve (*Archidioecesis Hajdudoroghensis*) u Mađarskoj i Hajdúszoboszló kao turističko središte i najveće kupalište s termalnom vodom u zemlji.

⁵⁵ Kelenik, József op. cit., str. 130.

je njihovim najvećim zaštitnikom. On je 1608-09. godine ustrojio nova privilegirana hajdučka naselja Tamási, Berettyóújfalu, Szentkozma, te je darivao manjim posjedima hajdučke kapetane.⁵⁶

Naposljetku im je i sabor ozakonio privilegije, ali su se hajduci morali odreći Kállóa umjesto kojega su 1609. dobili Böszörmény, a sličnom zamjenom im je pripao i Polgár.⁵⁷ Naselje Dorog i posjed Tokaj koji su u smislu bečkoga mira dospjeli pod vlast palatina Györgya Thurzóa, palatin je 4. srpnja 1616. uvrstio u red hajdučkih gradova pozivajući se na povlastice koje je ono imalo, kao i na njegove stanovnike hajduke. Palatin je Dorog darovao u posjed lipovskog hajdučkog kapetana Delije Save (*Deli Száva*), što je kralj Ferdinand III. potvrdio svojom poveljom od 10. kolovoza 1632. godine. Time je i ovaj grad ušao u red od kralja priznatih povlaštenih »sedam hajdučkih gradova,« koji status su dakle imali: Nánás, Dorog, Hadház, Vámospercs, Szoboszló, Böszörmény és Polgár.⁵⁸

Davanje hajdučkih povlastica nije prestalo ni poslije Báthoryjeve smrti, nego je nastavljeno i od strane novoga kneza Gábora Bethlena (Požunski sabor ga je 8. siječnja 1620. izabrao i za kneza Ugarske). Potražnja za hajducima bila je velika zbog učestalih ratova, a kako nije bilo novaca za njihovo plaćanje, to su naknadu dobijali putem dodijeljenoga im zemljišta bez obveze ikakvih podavanja. Premda je više zakona (1635., 1638.) zabranilo veleposjednicima stvaranje vlastite vojske, ipak su i oni koristili usluge hajduka, ne samo radi obrane svojih posjeda, nego i u cilju obrane feudalnoga uređenja.⁵⁹

Do trećega ustanka hajduka došlo je poslije smrti Gábora Bethlena (1630-31.) s ciljem očuvanja stečenih povlastica. Naime, na temelju mira u Nickolsburgu kraljevskoj Ugarskoj je trebalo pripasti sedam gornjougarskih županija, među kojima i Szabolcs, što su hajduci pokušali onemogućiti. U savezu s hajducima iz biharske županije porazili su kraljevsku vojsku te su za kneza imenovali Györgya Rákócziya. On je doista očuvao njihov položaj, ali su se hajduci njegovim izborom umiješali u državno-političke odnose, preko čega nisu mogli prijeći ni Beč, ni sultan. Knez Rákóczi je stoga bio primoran odreći se sedam županija i pristati na pacifikaciju hajduka. Zauzvrat je car i kralj Ferdinand III. potvrdio povlastice koje je svojedobno knez Bocskai pisanim putem dodijelio hajducima u sedam hajdučkih gradova u Szabolcsu. Uz njih su privilegije, a time i pripadnost najvišim hajdučkim krugovima dobili i mještani u dvadeset naselja u Biharu. Njihove povlastice su uključivale oslobođanje od bilo kakvoga državnoga i veleposjedničkoga podavanja i plaćanja poreza. Zemljište su zajedno sa svim služnostima i pravom uživanja na njemu dobili u nasljedno vlasništvo. Svojim naseljima su upravljali putem slobodno izabranih samoupravnih tijela, a bili su podvrgnuti samo kraljevoj vlasti. Zauzvrat su trebali obavljati vojnu službu tijekom određenoga dijela godine. Drugu kategoriju privilegiranih hajduka činili su oni smješteni na posjedima feudalnih gospodara, koji također nisu podliježali obvezi plaćanja poreza i podavanja veleposjednicima, ali su njihove obveze i stupanj dobijenih povlastica bili propisani privatnopravnim ugovorom sklopljenim s vlasnikom zemljišta na kojemu su se nastanili. Imali su samoupravu i prvostupanjsko sudstvo, ali je prizivni sud u njihovim parnicama uglavnom bio sud feudalnoga gospodara. Ovi hajduci su se mogli slobodno kretati i seliti, samostalno su raspolagali svojom imovinom i kućom, ali je zemljište na kojemu su živjeli ostajalo u vlasništvu feudalca. Opasnost kojoj su bili izloženi nalazila se u pravu vlasnika zemljišta da otkáže ugovor kada više nije imao potrebe za vojnom službom hajduka. S pravnog aspekta su ove vrste povlastica de jure bile nezakonite, jer privatne osobe nisu imale ovlasti izdvojiti bilo koga ispod jurisdikcije državnih i pravosudnih tijela. To su explicite zabranili zakoni iz 1635. i 1638. godine.⁶⁰ No, kako je ova vrsta povlastica i dalje postojala, narečeni zakoni su potvrđeni 1647., 1649. i 1659. godine.

⁵⁶ Isto, 131. str.

⁵⁷ Rácz, István: A hajdúkérdés Bocskai szabadságharca után – Nagy András hajdúgenerális. U: *Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyv*, Debrecen, 1965. IV. évfolyam.

⁵⁸ Béres, András (ured.): A hajdúk a magyar történelemben. U: *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*, 10. szám. Debrecen, 1969., 58-59. str.

⁵⁹ Kelenik, József op. cit., 132. str.

⁶⁰ Isto.

Kategorija kraljevskih hajduka bila je u znatno nesigurnijem i nepovoljnijem gospodarskom položaju. Oni su trebali preživjeti od plaće dobijene za službu u kraljevskim utverdama, ali im je ta plaća znala kasniti »i do tri odnosno pet godina (!)«, pa su se snalazili na razne načine.⁶¹ Najčešće tako što su obrađivali napuštene posjede u okolici tvrđave, ili su se bavili trgovinom, utjerivanjem poreza, a neki su prihvatili biti oružanom pratnjom službenim osobama, odnosno trgovcima koji bi ih unajmili.

Naposljetku spomenimo kako su najbrojniju skupinu činili tzv. slobodni hajduci. Njih se moglo unajmiti kao plaćenike. S obzirom da su povlašteni hajduci sve više bivali skloni ostanku na svojim posjedima, zbog toga je postojala velika potražnja za ovom potonjom kategorijom iz čijih redova su proizišli kuruci. Njih u hajdučkim gradovima nisu rado primali, s njihovim vojno-političkim ciljevima se nisu slagali, a prema njihovom vojskovođi grofu Imreu Thökölyju su bili neprijateljski raspoloženi, jer je cijeli njegov pokret značio povredu njihovih interesa. Naime, do tada su kuruci, većinom odbjegli kmetovi, osiguravali jeftinu radnu snagu hajdučkim gradovima, a kada im je Thököly obećao plaću, onda su napustili polja i postali vojnici. Zbog izostanka plaće kuruci u svojim pljačkama nisu poštedjeli ni povlaštene hajdučke gradove. S druge strane su hajdučkim gradovima veliku prijetnju predstavljale županijske vlasti koje su ih pokušavale podvrgnuti pod svoju vlast i oporezovati. Kralj Leopold I. je to otklonio i time je na svoju stranu pridobio hajduke, koji se dakle, nisu pridružili kurucima, premda im je Franjo Rákóczi II. (Ferenc Rákóczi) 1709. godine dao nove povlastice (zadnje koje su hajduci dobili).

Protokom opasnosti od Osmanlija nije više bilo potrebe za vojnom službom nekadašnjih kmetova, pa su postupno ukidane i njihove povlastice. Zaseban status sačuvalo je samo sedam povlaštenih hajdučkih gradova: Nánás, Dorog, Hadház, Polgár, Vámospércs, Szoboszló (povlastice su dobili od Bocskaija) i Böszörmény (privilegij mu je 1609. dodijelio Gábor Báthory). To područje je od tada nazvano Hajduštvom (Hajdúság) i činilo je posebnu upravnu jedinicu. To je potrajalo do 1876. godine, kada je na njezinom području stvorena županija Hajdú sa sjedištem u Debrecenu.⁶² Tada su i spomenuti hajdučki gradovi izgubili svoje povlastice.

5. VOJNA KRAJINA U 18. I 19. STOLJEĆU I UKIDANJE POVLAŠTICA

Vlaški statuti su izazvali nezadovoljstvo u redovima plemstva ali i crkvenih velikodostojnika, jer je u Vojnoj krajini i Rimokatolička Crkva ostala bez prihoda. Nezadovoljnika je bilo i unutar Krajine. Vlasi su se često bunili zbog kršenja njihove autonomije, a početkom 17. stoljeća su već zahtijevali i vlasništvo nad zemljom između Save i Drave. Njihove pretenzije ipak nisu ozbiljnije razmatrane, jer je doskora nestala pogibelj od Osmanlija, pa više nije bilo potrebe za graničarima. Postupno je ukinuto i njihovo materijalno pomaganje, što je izazivalo nered u Vojnoj krajini, pa je ona sredinom 18. stoljeća temeljito reorganizirana po uzoru na carsku vojsku i njezine regularne pukovnije. Tada su prestali važiti Vlaški statuti, ukinute su sve dotadašnje kapetanije i vojvodstva, a umjesto njih su ustrojeni generalati, pukovnije i satnije.⁶³ Tzv. *Hildburghausen*ovim pravilnikom iz 1746. godine Vojna krajina je podijeljena na jedanest »regimenti« i to: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvije banske (petrinjsku i glinsku), križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku.⁶⁴ Sva uprava bila je u vojničkim rukama, službeni jezik u vojsci, u školama, upravi i sudstvu bio je isključivo njemački. Krajišnici su od tada bili profesionalni vojnici, obvezni ratovati po dobivenoj vojnoj zapovijedi, dok je Vojna krajina bila golema vojarna, kakvu nije imao ni jedan vladar u Europi. Nezadovoljni odlukom da se graničari sami trebaju

⁶¹ Isto 133. str.

⁶² Boldisár, Kálmán: *Bocskay hadi népe*. Debrecen, 1906., str. 14-20.; Darabos, Balázs: *Kismarjai Bocskay István és hajdú vitézei*. Debrecen, 1931., str. 45-53.; Benda, Kálmán: *A Bocskai szabadságharc*. Budapest, 1955., str. 124-129.

⁶³ Varaždinska krajina je u svom sastavu imala Križevačku i Đurđevačku pukovniju, Karlovačku krajinu su činile Lička, Otočka, Ogulinska i Slunjska pukovnija, Slavonsku krajinu Gradiška, Brodska i Petrovaradinska pukovnija, dok se u sastavu Banske krajine nalazila Prva i Druga banska pukovnija.

⁶⁴ Pored njih postojale su i Banatska (1779.-1873.), Pomoriška (1700.-1750.) i Erdeljska vojna krajina (1764.-1850.), te šajkaško područje. Dvorsko ratno vijeće je sredinom 18. stoljeća institut Vojne krajine proširio i na Temeški banat, gdje je graničarsku službu obnašala tzv. »Banater Miliz« sastavljena većinom od Srba.

brinuti o svojemu opremanju, krajišnici su se 1751. pobunili, pa je kraljica Marija Terezija 1754. godine donijela pravilnik nazvan »*Militargrenzrechte für das Karlstadter u. Varasdiner Generalat*«. Njime su izjednačeni Karlovački i Varaždinski generalat, ukinuti su ostatci krajiške samouprave, te su sve zemlje pretvorene u vojničko leno. Nakon ovoga pravilnika uslijedio je 1787. godine novi, pod nazivom »*Systemalverordnung*«, a iza ovoga pak 1807. godine »*Opći zakonik za Karlovačku, Varaždinsku, Hrvatsku, Slavonsku i Bansku krajinu*«.

Sredinom 19. stoljeća je u Vojnoj krajini vladala velika zbrka, o čemu svjedoči i Antal Csengery, tajnik ugarskoga kraljevinskog odbora na pregovorima o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. On je u svojim memoarima zapisao kako su se Mađari čudili zašto Hrvati ne inzistiraju na povratku Vojne krajine u hrvatski ustavnopravni poredak, kada je to već tri stoljeća tinjajuća želja Hrvatskog sabora. Članovi hrvatskog odbora su u neslužbenim razgovorima objasnili da bi se varaždinska i đurđevačka pukovnija bezbolno mogle vratiti u sastav građanske Hrvatske, jer je tamo živjelo »*mirno pučanstvo koje se bavi zemljoradnjom*«, no da je utjelovljenje drugih krajeva bilo vrlo teško provodivo. Naime, tamošnje pučanstvo je bilo vrlo siromašno, živjelo je isključivo od plaće koju je za graničarsku službu (neredovno) dobijalo od dvora, plodnoga zemljišta je jedva bilo, a industrije nimalo. Kada su im prestale stizati plaće, onda su se krajišnici okrenuli pljačkanju. Zbog toga se hrvatski kraljevinski odbor pribojavao razvojačenja cijele Vojne krajine. S tim u svezi su Ferenc (Franjo) Deák pojedini članovi hrvatskog izaslanstva upozorili kako se ne bi trebalo žuriti s povratkom svekolikoga područja Krajine u ustavnopravni i upravni poredak Trojedne Kraljevine. Csengery je o tome zabilježio sljedeće: »*Oni žive od prihoda drugih pukovnija. Kako se veli: Die übrigen Brüder unterstützen sie. Bilo bi opasno pokušati ih uključiti u građanski život, barem dok se vlada ne pobrine da se na tom području podigne i razvije nekakva industrija, pa da tamošnje pučanstvo dobije mogućnost za zaradu. Mirko Bogović, hrvatski pjesnik, a sadašnji veliki župan zagrebački, rekao je Deáku, da ako bi se danas ukinula ova Gornja krajina, onda bi za dva tjedna Zagreb bio opljačkan. Kada je Deák razgovarao o tome s barunom Rauchom, te mu je spomenuo Bogovićevo mišljenje, onda je Rauch izjavio da je Bogović pogriješio.*

- Kako? – pitao je Deák.

- Zato što ne bi opljačkali samo Zagreb, nego i Ljubljanu – odgovorio je Rauch.⁶⁵

Zakonski članak I. iz 1868. (u Ugarskoj je to Zak. članak 1868:XXX.) poznatiji kao Hrvatsko-ugarska nagodba, odredio je u svome članku 65. kako će se na državnom saboru promptno zahtijevati »*da se onaj dio Vojne krajine koja ka Kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji spada, skupa sa vojnim krajiškim komunitetima sjedini sa spomenutim kraljevinama u obziru*

zakonodavstva, uprave i sudstva.« Razvojačenje Vojne krajine dovršeno je 8. kolovoza 1873., a odluka o ponovnom ujedinjenju s maticom zemljom donesena je 15. srpnja 1881. godine.

ZAKLJUČAK

Turski prodor na područje Balkana, a zatim i pohod prema srednjoj Europi izazvali su potrebu za ustrojavanjem Vojne krajine kao obrambene zone na južnim granicama Habsburškoga carstva. Na to je područje bečki dvor dao naseliti izbjeglice s Balkana osiguravajući im stanovite povlastice i plaću, a zauzvrat su pridošlice stupile u vojnu službu i branili granice. U Hrvatskoj se za te izbjeglice udomaćio naziv Vlasi kao etnička oznaka za nomade doseljene s Balkana, dok su u Ugarskoj graničnu službu obavljali hajduci. Bili su to mahom bivši članovi oružanih bandi, osiromašeni plemići i odbjegli kmetovi, koji su u nacionalnom pogledu uglavnom bili Mađari kao i domicilno stanovništvo.

U vjerskom pogledu su Vlasi najvećim dijelom bili pravoslavci, a hajduci ponajviše protestanti, ali su i jedni i drugi bili nepovjerljivi prema katolicima i Katoličkoj Crkvi. Unatoč tomu su kao graničari u 17. stoljeću dobili široke povlastice (Vlaške statute i hajdučke privilegije) i postali privilegirani slojevi društva. Vlasi su zadržali svoje običajno pravo, zadrugu kao staru slavensku društveno-ekonomsku zajednicu, knezove i svoju samoupravu te sudstvo, odnosno vojvode kao vojne zapovjednike. Habsburgovci su im uz to dali porezne i ine povlastice. Hajduci su povlastice dobijali od feudalnih gospodara,

⁶⁵ Csengery, Antal: *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, Budapest, 1928, str. 202.

knezova Sedmogradske (Istvána Bocskaija, Gábora Báthoryja, Gábora Bethlena i Ferenc Rákóczi II.), koje im je kasnije potvrdio ne samo bečki dvor, nego i Porta. Od Bocskaija su dobili kolektivno plemstvo koje se najduže održalo u sedam hajdučkih gradova koji su činili posebnu upravnu jedinicu nazvanu Hajduštvom (Hajdúság).

Položaj graničara znatno se promijenio protekom opasnosti od Osmanlija. Naime, tada više nije bilo potrebe za njihovom vojnom službom, pa su postupno ukidane i njihove povlastice. Za vrijeme Marije Terezije prestali su važiti Vlaški statuti, ukinute su sve dotadašnje kapetanije i vojvodstva, a umjesto njih su ustrojeni generalati, pukovnije i satnije. U Ugarskoj su privilegiji hajdučkih gradova ukinuti 1876. godine, kada je na području Hajduštva stvorena županija Hajdú sa sjedištem u Debrecenu.

SUMMARY

When Military Border was established (Croatian - Vojna granica; German - Militärgrenze) in Croatia and Hungary, numerous former serfs, nomad farmers and immigrants from the areas occupied by the Ottoman Empire assumed the duty of border-guards for the Habsburg Monarchy. Most distinct among them were the Vlachs and brigands that acquired privileges in the 17th century (the Vlach law and brigand privileges) and became privileged classes of society.

The Vlachs that emigrated from the Balkans brought along their customary law, cooperative as an old Slavic socio-economic community, dukes and their self-government and judicial system, i.e. dukes as military commanders. The Habsburgs also gave them tax reductions and other privileges and in return the Vlachs as border-guards supervised major roads and mountain passages and ensured safety of travelers and cargo transport. The Austrian military commanders later on realized that it is necessary to build fortresses in the area of the Military Border. The first one was built in Karlovac in 1581. When it became inhabited, the inhabitants were promised hereditary ownership of land and houses, organisation of two fairs per year and one market day a week. In this way the Vienna court accomplished several objectives: cheap army for border defense, grouping of border-guards within a single firmly enclosed area, collection of all financial resources in one place and structuring of central institutions and centralized military and political order. The border-guards were linked to this order through their right on land and personal freedom and the self-government assigned to them. For that reason, they were endlessly loyal to the king and he could use them not only in battles against the Turks, but also for internal confrontations such as rebellions of peasants or noblemen.

Hungarian brigands were of similar social origin like Croatian border-guards, and their inclusion in regular army (in the 16th century) led to legalisation of their special social status. Since then the term brigand primarily denoted Hungarian infantry consisting mainly of peasants. Unlike the Vlachs, who obtained privileges from the Habsburgs, the brigands obtained privileges not only from their feudal masters (Duke Bocskai gave them settlements and collective peerage within them), but also from the Ottomans (1608 the Archduke Matija and the Budin Pasha by joint declaration confirmed the privileges obtained from the Duke Bocskai) and the Habsburgs (the privileges mentioned above were confirmed by the King Ferdinand III).

This paper analyses the Vlach law and brigand privileges, as well as attempts of the Croatian-Hungarian nobility to bring border-guards under their power.

POVIJEST ŠUMARSTVA PODRAVINE I PRIGORJA – ŠUMARIJA GOLA I LOVIŠTE REPAŠ U PREKODRAVLJU (U POVODU 145. GODIŠNJICE)

HISTORY OF FORESTRY IN PODRAVINA AND PRIGORJE – FORESTRY OFFICE GOLA AND HUNTING-GROUND REPAŠ IN PREKODRAVLJE (ON THE OCCASION OF 145TH ANNIVERSARY)

Zvonimir ISTVAN

Hrvatske šume

Uprava šuma Podružnica Koprivnica

Virovska 22, HR-48327 Molve

e-mail: zvonimir.istvan@hrsume.hr

Primljeno / Received: 2. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: [630*6+630*93] (497.525)“17/20”(091)
639.1.053(497.525)“18/20”(091)

SAŽETAK

Na području Podravine i Prigorja od 1784. godine, kada su osnovane Đurđevačka i Križevačka imovna općina, postoji organizirano šumarstvo i gospodarenje najvećim nacionalnim blagom. Dakle, šumama ovog područja se sustavno brine punih 145 godina. U radu je predstavljen povijesni prikaz zakonskih propisa vezanih za šumarstvo promatranog područja te osnivanje i djelovanje Đurđevačke imovne općine i šumskih uprava/šumarija. Posebno je prikazano djelovanje kotarske šumarije u Goli od 1893. godine te razvoja lovišta Repaš od 1877. godine.

Ključne riječi: Đurđevačka imovna općina, šumarstvo, lovstvo, šumarija Gola, lovište Repaš.

Key words: property district of Đurđevac, forestry, hunting, forestry office Gola, hunting ground Repaš.

UVOD

Obzirom da su diobnim odlukama Đurđevačkoj i Križevačkoj imovnoj općini dodijeljene šume i šumsko zemljište 1874. godine, što je omogućilo i građanskom društvu intenzivnije iskorištavanje šuma, upravo se ta godina smatra početkom organiziranog šumarstva Podravine i Prigorja.

Danom predaje šuma i šumskih zemljišta u vlasništvo imovnih općina započelo je i djelovanje gospodarstvenih odbora i gospodarskih ureda, odnosno kotarskih šumarija ili šumskih uprava.

Upravo se ove godine navršava 145 godina od tog povijesnog, za ovaj kraj vrlo značajnog događaja, ne samo na području šumarstva, već i cjelokupnog gospodarstvenog života. Ovaj rad će biti prilog boljem poznavanju društvenih zbivanja toga vremena, ali i temeljitijem poznavanju šumarstva kao struke koja ima višestoljetnu tradiciju.

1. POVIJEST ŠUMARSTVA PODRAVINE I PRIGORJA

1.1. Propisi vezani za šumarstvo

Hrvatsko pa tako i šumarstvo Podravine i Prigorja ima dugu bogatu i uspješnu tradiciju, koja seže povijesno puno dalje od ovih 145 godina.¹ No, vezano na već ustaljene tradicije, i u ovom radu će 1874.

¹ U veljači 1765. godine rimsko-njemačka carica i hrvatsko-ugarska kraljica Marija Terezija odobrila je osnivanje uprave šuma Karlovačkoga generalata s prve tri šumarije (Oštarije, Krasno i Petrova Gora), što se

godina biti polazišna za šumarstvo ovog kraja, kada su osnovane Đurđevačka i Križevačka imovna općina, koje su diobom dobile značajne površine šuma i šumskih zemljišta na upravljanje.

Prvi propisi koji se tiču šumarstva na području ovog dijela Hrvatske sežu u sredinu 18. stoljeća kada je 22.12.1769. godine Marija Terezija izdala prvi šumarski zakon na hrvatskom jeziku pod nazivom Šumski red. Patent »o trajnom čuvanju šuma u dobrom i naprednom stanju« s 55 članaka, distribuiran je po cijeloj kraljevini. Zakon je izdan zbog sve većeg propadanja šuma te se kao prvi hrvatski zakon o šumama smatra i prvom stručnom hrvatskom literaturom o šumarstvu. Ovim zakonom je uvedeno i potrajno, odnosno održivo gospodarenje šumama u Hrvatskoj, koje se zadržalo do današnjih dana.²

Godine 1787. u Vojnoj krajini uvedena je *kantonska uprava* (zadržala se do 17.9.1800. godine) te novi šumski red, po kojem su *normalni šumski propisi sa najvišeg mjesta uzsljedili po kom su sve graničarske šume aerarsko vlasništvo*.³ Radi sve većeg iskorištavanja šuma u Vojnoj krajini donijet je 24. travnja 1787. godine šumski red, *Schumske Uredbe Za Cesarsku Kraljevsku kraicnicsku Schumu, Slavnoske, Varsdinske i Banalske Kraine*,⁴ kojim su detaljnije uređeni šumski odnosi na području krajine, a po prvi puta i na području Banske krajine (Petrinja). Šumski red ima uvod i 49 odlomaka, izdan je na njemačkom jeziku, ali je preveden i na hrvatski kako bi bio dostupan većem broju zainteresiranih strana. Njime se daju upute za plansko gospodarenje, zatim za iskorištavanje i upotrebu najkvalitetnijeg drveta hrasta, odgovorno gospodarenje šumama, pošumljavanje te ostale bitne odrednice za šumarstvo poput doznake, vrijeme sječe i izvoza iz šume.⁵

Temeljem ovog šumskog reda, sve su šume nanovo omeđene i obilježene te podijeljene na lugarije. Nadzor nad svim šumama u Vojnoj krajini vodio je bečki *Hofkriegsrath*, a u Hrvatskoj se vrhovna uprava nad šumama sastojala od dva ravnateljstva šuma i to jedno za Karlovačku krajinu i drugo za Križevačku krajinu. Kod svake pukovnije sistematizirano je mjesto *obilazitelja šuma* (Waldberiter), kojem su dodijeljena po dva *jahača lugara*, a za svakih 1.000 do 3.000 jutara/rali šuma po jedan lugar ili čuvar šuma. Ova reorganizacija bila je temeljena isključivo na vojnom principu jer pravih izučenih šumara praktički tada nije niti bilo.⁶

Dana 15. srpnja 1807. godine *vojno zapovjedništvo u Zagrebu* izdalo je *Odredbu glede gojenja i čuvanja šuma* u Krajini, odnosno županiji Belovarskoj. Tom odredbom je određeno da se obnavljanje i gradnja kuća izvodi od kamena, cigle ili pletera s nabijenom zemljom, kako bi se spriječilo krčenje šuma, obzirom na to da je stanovništvo koristilo povlasticu dobivanja građevnog drva za kuće i gospodarske zgrade bez naknade. Upravo zbog toga je pukovnik Baron Hüller izdao naredbu prema kojoj se više niti u jednom kraju pukovnije ne dopušta obiteljima pograničnog područja oblagati zidove kuća ili gospodarskih zgrada drvetom. Šumar (lugar) ili upravitelj šumarije izdaje dozvolu za izvoz drveta iz šume pod vlastitom odgovornošću i to iznimno zbog materijala potrebnog za pokrov kuće (šindra).⁷

U Novigradu Podravskom se u to vrijeme spominje lugar Đuro Maljak (umro je 1824. godine), koji je još 1815. godine bio i *stražmeštar*, odnosno načelnik mjesta Novigrad,⁸ a spominju se i Juraj Ivandija,

službeno smatra početkom organiziranoga gospodarenja šumama na hrvatskim prostorima.: Šumarski list CXXXIX, 5-6/2015 (V.-VI. 2015.), 283.

² KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 68.-94.

³ Šumarski list XIV, 7/1890 (1.7.1890.), 293.

⁴ Naziv originala: *Wald-Ordnung für die königl. Gräntz Wäldung der slawonischen, Waresdiner und banal Gräntze*, a autor šumskog reda je Wilhelm Ludvig grof Wartensleben.: GOLEC, Ivica: *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2014*. Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji i Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«-Zmajski stol u Sisku, 2014., 292.; CIK, Nikola: *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevac: Meridijani, 2016., 114.-117.

⁵ GOLEC, Ivica: *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2014*. Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji i Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«-Zmajski stol u Sisku, 2014., 292.

⁶ KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 31.-66.

⁷ Šumarski list V, 4/1881 (1.7.1881.), 202.-203.

⁸ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 199

lugar đurđevačke regimente te Josip Lovašen, nadzornik lugova đurđevačke regimente, koji su od samog osnivanja Gospodarskog društva 3. veljače 1841. godine njegovi članovi.⁹

Reorganizacijama Vojne krajine donosile su se i svako malo nove naredbe i propisi vezani uz gospodarenje šumama. Tako je 29.6.1812. godine donijeta naredba o guljenju kore johe po kojoj *se guljenjem kore imade početkom svibnja početi, a na stojećih se stablih samo onda smjela guliti ako li su i dotična stabla ovako i onako već sječi namijenjena bila*. Jednom drugom naredbom od 5.12.1815. godine bilo je regulirano izdavanje u zakup *pepelarenja* ¹⁰po kojem je zakupnina određena prema količini dobivene *pepeljike*.¹¹

Iz prethodnih navoda vidljivo je da se je šumama Vojne krajine dobro gospodarilo pa je i njihova vrijednost bila izuzetno velika. Upravo je to bogatstvo privuklo brojne strane poduzetnike s obzirom na proces industrijalizacije koji je tada zahvatio Europu. Kako je Vojna krajina bila ustrojena na visokom vojnom nivou, tako su šume i šumarstvo bile na zavidnoj razini te se početkom 19. stoljeća počinje sustavno organizirati šumarska služba osnivanjem šumskih direkcija (Gränz-Wäld-Directionen). Tako 1822. godine osnovane: Karlovačka, Gospička, Varaždinska, Banska, Srijemska, Slavonska, Banatska i Sedmogradska direkcija šuma. Varaždinska direkcija je imala sjedište u Bjelovaru, a Banska u Petrinji s nadležnošću za obje banske pukovnije. Od 1826. godine u Vojnoj krajini djeluje pet direkcija (ravateljstava), a Varaždinska i Banska su ujedinjene u jednu (Warasdiner-Banal-Wald-Direction) sa sjedištem u Bjelovaru. Sjedište ove direkcije seli se 1830. godine u Petrinju. Ravnatelj je bio Joseph Straube, a od 1842. Wenzel Tereba. Direkcija je podijeljena na četiri pukovnije-regimente, kojima je dodijeljen po jedan lugar na konju (Waldbereiter). Lugar dodijeljen Varaždinsko-križevačkoj pukovniji je lugar Fanz Frembt, a Varaždinsko-đurđevačkoj Stanislaus Draganicsich v. Drachenfeld. Objе pukovnije imaju sjedište u Bjelovaru. Od 1850. godine sjedište Varaždinske direkcije šuma je u Zagrebu, a Banske u Petrinji, dok od 1857. godine na području cijele Vojne krajine djeluju samo dvije direkcije šuma i to za Hrvatsko-slavonsku u Zagrebu i Banatsko-srpsku u Temišvaru.¹²

Nakon ukidanja kmetstva 25. travnja 1848. i ukidanja Vojne krajine 8. lipnja 1871. godine, odvajaju se vlastelinske i državne šume te se stvaraju nove kategorije vlasnika šuma, a to su imovne općine i zemljišne zajednice. Ukidanjem Vojne krajine osnivane su Imovne općine¹³ pa je na ovome području 1874. godine osnovana Đurđevačka imovna općina (ĐIO) sa sjedištem u Bjelovaru i šumska uprava Virje (kasnije Novigrad) koje će gospodariti šumama Prekodravlja sve do 1893. godine kada je osnovana šumarija Gola.

Već je 10. srpnja 1848. godine ban Josip Jelačić izdao *Priopćenje* kojim se krajišnike između ostalog obavještava kako će zemlja biti njihova i da s njom mogu raditi što god žele, ali mora biti najmanje tri rali potkućnice. Iz državnih šuma će moći svaki dan dobivati i voziti *leževinu*, a bukvu će moći sjeći i ljeti. Trgovanje šumama bit će moguće tek uz odobrenje općine, a građu i daske za izgradnju objekata dobivati će na što jednostavniji način. Branjevine u šumama će određivati općina, a svi stanovnici krajine imat će besplatno žirenje i pašu u šumama i livadama (proplancima). Sječu i izvoz drva za časnike,

⁹ Šumarski list XLIX, 1/1925 (1.1.1925.), 8.

¹⁰ Pepelarenje je poseban oblik iskorištavanja šuma radi dobivanja pepeljike odnosno potaše (kalijev karbonat). Pepeljika se upotrebljavala u industriji stakla, porculana i sapuna. Na području šume Repaš, židovski trgovci iz Mađarske su sredinom 19. stoljeća organizirali pepelarenje. Spominje se čak 9 kotlova za pepelarenje, a po tom načinu iskorišćivanja šuma jedan lokalitet i zaseok danas nose naziv Pepelara.

¹¹ KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 66.-68.

¹² GOLEC, Ivica: *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2014*. Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji i Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«-Zmajski stol u Sisku, 2014., 294.-295.

¹³ Krajišnici su *Oktobarskom diplomom* Franje Josipa iz 1850. godine postali vlasnici livada i oranica, ali ne i šuma. Razvojačenjem Vojne krajine i segregacijom carskih šuma otkupljena su servitutna prava (pravo služnosti šumom za građu i ogrjev) krajišnika, što je bila posljedica osnivanja Imovnih općina, koje su imale zadatak upravljati šumama koje su dodijeljene krajišnicima. Imovnim općinama je dodijeljena polovica krajiških šuma, ali po financijskoj vrijednosti, ne po površini.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije*. // Ekonomska i ekohistorija 4/2008., Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2008., 78.-79.

činovnike, svećenike, škole itd. treba dati u najam. Svatko će na svojoj zemlji moći saditi vinograde i šume, a *mjerjenje zemaljsko (Kataster) ima se što prije moguće bude učiniti*.¹⁴

Kako su iste godine Hrvatska i Slavonija postale pokrajinama carevine Austrije, bečka vlada je proširila zakone i njihovu primjenu i na taj dio zemlje. Tako je austrijski *Opći šumski zakon* 1852. godine postao važeći u Hrvatskoj i Slavoniji od 1.1.1858. godine, a od 27.3.1858. i u Dalmaciji. U Vojnoj krajini je 3.2.1860. godine proglašen novi Opći zakon o šumama kao i Naputak za uređenje uprave i gospodarenja šumama Krajine.¹⁵

Sabor je na svojoj sjednici održanoj 2. prosinca 1870. godine pod točkom 6. prihvatio prijedlog Vlade i Odbora za proračun *da se za pospješjenje šumarstva imenuje za svaku županiju po jedan nadšumar i da se u tu svrhu 9100 forinti doznači*.¹⁶

Naredbom br. 2144-295 Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 4.3.1871. godine, predviđeno je da se uprava i gospodarenje općinskim šumama organizira preko 7 županijskih nadšumara te općinskih šumara i lugara, a osnivanjem Bjelovarske županije u lipnju iste godine s ukupno osam županijskih nadšumara.¹⁷

Još od sredine 16. stoljeća pa do 1871. godine, dio Podravine i Prigorje te područje Prekodravlja nalazilo se pod upravom Vojne krajine, koja je osnovana i djelovala kao obrambeni sustav protiv prodora Osmanlija u ove krajeve. Vojna krajina i sve njene institucije ukinute su carskim manifestom 8. lipnja 1871. godine. Samim time ukinuta je i *virovska kumpanija*. Od 2. kolovoza 1871. godine Virje postaje središte kotarske oblasti, odnosno političke i civilne uprave.¹⁸

Uspostava šumarske uprave na teritoriju zemlje po županijama i općinama tekla je relativno sporo radi nedostatka kadrova, ali i zbog nezadovoljstva postavljanjem nekih županijskih nadšumara koji nisu bili hrvatskog porijekla, nisu poznavali hrvatski jezik niti su bili dovoljno stručno osposobljeni.

Dodatne poteškoće stvarali su novi oblici vlasništva nad šumama, nastali pripajanjem Vojne krajine civilnom dijelu zemlje. Prema tadašnjem stanju, šume su se dijelile na državne šume, šume imovnih općina, šume zemljišnih zajednica,¹⁹ zajedničke šume,²⁰ privatne šume i šume ostalih šumovlasnika poput gradova, sela, crkvi i drugih.

Nakon izlučivanja imovnih šuma iz državnog posjeda, državne šume su činili pretežito cjelovitiji kompleksi kvalitetnijih šumskih sastojina, ali iste financijske vrijednosti kao i šume imovnih općina. Državnim šumama na području Đurđevačke i Križevačke pukovnije u vrijeme Vojne krajine gospodario je Šumsko upravni ured u Bjelovaru. Nakon razgraničenja, 1. srpnja 1885. godine ovaj ured zamjenjuje *Kraljevsko šumarsko ravnateljstvo u Zagrebu* (kasnije nosi naziv *Direkcija šuma*), a s isti dan je osnovano 5 šumarija radi gospodarenja državnim šumama i to u Dragancu, Ivanovom Selu, Ivanjskoj, Pito- mači i Sokolovcu.²¹

Kako je gore i navedeno, prije osnivanja ovih pet šumarija, državnim šumama su upravljali šumsko upravni uredi preko svojih šumarija. Danom predaje šuma i šumskih zemljišta u vlasništvo imovnih

¹⁴ Šumarski list LXV, 8-9/1941 (8.-9.1941.), 387.-390.

¹⁵ POVIJEST ŠUMARSTVA HRVATSKE 1846. – 1976. kroz stranice Šumarskog lista. Zagreb: Savez inženjera i tehničara šumarstva i drvne industrije Hrvatske, 1976., 178.-181.

¹⁶ Narodne novine XXXVI, 276/1870 (3.12.1870.), 1. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁷ POVIJEST ŠUMARSTVA HRVATSKE 1846. – 1976. kroz stranice Šumarskog lista. Zagreb: Savez inženjera i tehničara šumarstva i drvne industrije Hrvatske, 1976., 305.

¹⁸ MATIŠIN, Martin: *Civilna uprava od 1871. do 1945. // Virje na razmeđu stoljeća IV, Virje: Zavičajni muzej Virje*, 1991., 33.-34.

¹⁹ Šume zemljišnih zajednica su nastale iz posjeda bivših krajiških mjesnih općina ili kao rezultat odcjepljivanja pojedinih dijelova posjeda od imovnih općina. Zakonom o uređenju zemljišnih zajednica iz 1894. godine, ove šume su stavljene pod javni nadzor i stručnu upravu s propisom potrajnog gospodarenja na temelju odobrenih stručnih gospodarskih osnova i programa.

²⁰ Zajedničke šume su nastale segregacijom veleposjeda.

²¹ *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 77.-78.; Šumarski list IX, 7-8/1885 (1.7.1885.), 318.-319.

Slika 1. Zgrada kraljevske državne šumarije Sokolovac na razglednici s početka 20. stoljeća (vl. Z. Ištvan, Molve).

Slika 2. Zgrada kraljevske šumarije Pitomača na razglednici iz 1905. godine (vl. šumarija Pitomača).

općina 1. ožujka 1874. godine, započelo je djelovanje gospodarstvenih ureda i kotarskih šumarija kod DIO i djelovanje šumsko upravnog ureda državnih šuma, odnosno šumarija Pitomača i Sokolovac.²² Još prije osnivanja šumarije Sokolovac, trgovac Weiss već krajem 1871. godine kupuje 2500 jutara bukovih šuma iz kraljevskih državnih šuma kod Lepavine, koje su pod nadležnošću kraljevskog šumara Karla Moravca, koji između ostalog dočekuje 15. listopada 1876. godine članove skupštine Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva na prvom izletu u državnim šumama oko Lepavine.²³

Šumarija Sokolovac²⁴ se spominje 1881. godine u Šumarskom listu s viješću da je kraljevski nadšumar Gustav Hottovy u jesen 1880. godine u državnim šumama posadio tisuću komada duglazije.²⁵

²² Šumarski list XVI, 3/1892 (1.3.1892.), 104.-123.

²³ Šumarski list I, 3/1877 (1.7.1877.), 183.-189.

²⁴ Godine 1869. nije bilo ni šumara ni Šumarije Sokolovac što saznajemo iz jednog teksta objavljenog u Narodnim novinama 1869. godine, gdje autor navodi kakvo je stanje u mjestu što se tiče stanovništva, kuća i mještne inteligencije. Navodi da selo (prije se zvalo Kukavica) ima 19 kuća i 201 stanovnika, 1 kapetana, 1 liječnika, 2 časnika, svećenika i 1 učitelja, a trgovaca, krčmara i majstora nema.: Narodne novine XXXV, 277/1869 (3.12.1869., 2.-3. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>)).

²⁵ Šumarski list V, 1/1881 (1.1.1881.), 51.

Prije nego je osnovana državna šumarija Pitomača, u Grabrovnici je djelovala šumarija,²⁶ koja se uz šumariju Sokolovac spominje 9.9.1882. godine u jednom oglasu zakupa šumskih površina za žirenje i pašu na razdoblje od 1.10.1882. do 31.3.1883. godine. U šumariji Grabrovnica se daje u zakup 7818 jutara šume, a u Sokolovcu 5270 jutara.²⁷ Neposredno prije osnivanja Kraljevskog šumarskog ravnateljstva u Zagrebu i spomenutih 5 šumarija, u šumariji Grabrovnica (11.303,89 jutara šume) djeluju kotarski šumar Ivan Hell s 4 lugara, dok su u Sokolovcu (13.763,61 jutara šume) Gustav Hottovy i 7 lugara.²⁸ Njih dvojica će novom organizacijom nastaviti upravljati sa šumarijama Pitomača i Sokolovac na istoj površini i s istim brojem osoblja.²⁹ Međutim, Gustav Hottovy već 26. listopada iste godine umire u 53. godini života nakon duge i teške bolesti, a na njegovo mjesto dolazi Makso Brausil, rodom iz Jablanca.³⁰

Imovnim općinama³¹ su diobom pripale šume koje su površinski gledano bile veće, kvalitetom lošije, ali po financijskom izračunu potpuno iste vrijednosti kao i državne šume.

Kod svake imovne općine osnovan je gospodarstveni ured za upravu i nadzor imovnih šuma, a podređen je upravljajućem odboru imovne općine. Gospodarstveni ured čini upravitelj (šumarnik ili nadšumar), jedan *protustovnik* (vodi knjigovodstvo i računovodstvo, a zamjenjuje i upravitelja u njegovoj odsutnosti), jedan ili više činovnika te jedan *poslužnik*. Šumarsko nadzorno osoblje na nivou kotara čini kotarski šumar na svakih 10.000 do 30.000 rali šuma te jedan lugar na svakih 1.000 do 3.000 rali.

Tek je s 1. siječnja 1872. sistematizirano mjesto nadšumara u Bjelovarskoj županiji, a na mjesto nadšumara *Visoko kraljevsko ugarsko ministarstvo financijah* imenovalo je šumara Eduarda Wiethea³² s godišnjom plaćom od 1.800 forinti, godišnjim paušalom za putovanja od 500 forinti te stanom ili naknadom za stanovanje od 200 forinti.³³ Na ovo radno mjesto je trebao biti postavljen Josip Ettinger, *kako se je čvrsto nadao*, ali se to nije dogodilo iako je kao nadšumar u Bjelovaru radio još od 1866. godine. Budući da nije postavljen za nadšumara Bjelovarske županije, Ettinger 1872. godine seli u Zagreb, gdje nastavlja svoje poznato djelovanje na području šumarske struke.³⁴

Carskom naredbom od 8. lipnja 1871. godine, ukida se Varaždinski generalat (Vojna krajina) i uvodi građanska uprava, odnosno osniva se *Belovarska* županija sa sjedištem u Bjelovaru. Bila je to osma i najmlađa županija koja je osnovana u Kraljevini Hrvatskoj. Novoosnovana Bjelovarska (Belovarska) županija podijeljena je na osam kotara, a kotari na općine koje predstavljaju bivše satnije. U središnji *Bjelovarski kotar* spadaju kapelska i trojstvena satnija đurđevačke pukovnije (općine Kapela i Trojstvo) te gudovačka i ivanska satnija križevačke pukovnije (općine Gudovac i Ivanska). *Garešnički kotar* činile su općine Garešnica, Vukovje, Hercegovac i Berek. *Kloštarivanički kotar* činile su općine Bešlinac, Križ, Čazma i Kloštar Ivanić dok su *Svetoivanski kotar* sačinjavale općine Farkaševac, Sv. Ivan

²⁶ Šumarija je djelovala u lugarnici, odnosno rodnoj kući hrvatskog pjesnika Petra Preradovića.

²⁷ Narodne novine XL, 210/1882 (14.9.1882.), 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

²⁸ Hrvatski šumarski koledar za 1885. godinu., 179.

²⁹ Hrvatski šumarski koledar za 1886. godinu., 179.

³⁰ Šumarski list IX, 12/1885 (1.12.1885.), 508.; Šumarski list IX, 12/1930 (1.12.1930.), 517.

³¹ Temeljem članka 2. Zakona o ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što krajiški stanovnici imaju u državnim šumama nalazeći se u Vojnoj krajini, na području 11 pukovnija osnovano je 10 imovnih općina: Otočka, Ogulinska, Slunjska, I banska, II banska, Križevačka (sjedište u Bjelovaru), Đurđevačka (sjedište u Bjelovaru), Gradiška, Brodska i Petrovaradinska. Lička imovna općina nije osnovana odmah zbog sastava šumskog fonda iz kojeg se nisu mogle podmiriti potrebe za drvom kao niti troškovi uprave općine. Osnovana je tek 1880. godine, no i dalje su se pravoužitnici namirivali iz državnih šuma.

³² Kraljevski šumarnik Eduard Wiethe, rođen je 1828. godine, a umro 23.1.1882. u 54. godini života. Bio je domaćin prvog izleta članova šumarskog društva u državne šume kod Lepavine 14. i 15. listopada 1876. godine zajedno s upraviteljem (vjerojatno tadašnje šumarije Virje), Karlom Moravcem: Šumarski list VI, 2/1882 (1.2.1882.), 113.; Šumarski list I, 3/1877 (1.7.1877.), 183.-189.

³³ Narod I, 40/1872 (19.3.1872.), 3. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

³⁴ Šumarski list XXXII, 3/1908 (1.3.1908.), 83.-84.

(Žabno) i Vojakovec. *Peteranečki kotar* obuhvaća sokolovačku i peteranečku satniju sa sjedištem ureda i suda u Peterancu dok novogradska i virovska satnija (općine Novigrad, Virje i Molve) pripadaju pod *Virjanski (Virovski) kotar*, čiji je politički ured u Virju, a kotarski sud u Novigradu. Đurđevački kotar s političkim uredom u Đurđevcu, a kotarskim sudom u Pitomači čine đurđevačka i pitomačka satnija odnosno općine Đurđevac, Budrovac, Kalinovac, Ferdinandovac, Kloštar Podravski i Pitomača. *Grubišnopoljski kotar* u svom sastavu ima severinsku, kovačičku, račansku i grubišnopoljsku satniju, odnosno općine Severin, G. Kovačica, Rača i Grubišno Polje. Istovremeno je privremeni upravitelj županije (9.7.1871.- 9.3.1872.) Ivan vitez Trnski,³⁵ preuzeo zadaću pobrinuti se za stanove županijskog šumskog nadzornika i šestorice kotarskih šumara.³⁶

Jedan od te šestorice kotarskih šumara bio je i šumar Virovskog kotara, odnosno šumarije Virje, tadašnji kraljevski šumar Karlo Moravec porijeklom iz Češke.³⁷ U Stališu duša župe Virje od 1868. godine, pod kućnim brojem 166 vodi se *Statio Praefecti Silvae* (kuća glavnog šumara, upravitelja šuma) u kojoj tada živi kraljevski šumar Karlo (Carolus) Moravec³⁸ s obitelji koju čine: supruga Milka r. Relić, kći Maria te sinovi Karlo i Eduard. Nakon Karlove 1877. godine, supruga Milka se udaje za trgovca Josipa Totara iz Virja. Njihov sin Karlo (rođen 11.6.1866.) umire 16.11.1871. godine, a sin Eduard (rođen 16.3.1869.) u dobi od 12 godina, odlukom visoke zemaljske vlade broj 12022 od 18.5.1881. godine mijenja prezime u Totar. Kći Maria Moravec, koja je rođena u Sokolovcu, udala se 5.11.1882. godine za gimnazijskog učitelja iz Požege, Danu Grubera.³⁹

Trnski, kao privremeni upravitelj županije, porijeklom iz krajiške zadruge u Novigradu Podravskom, imao je težak zadatak po kraljevskoj naredbi podijeliti novoosnovanu županiju na 8 kotara. Svoj Novigrad je htio uzdignuti na viši nivo, ali pritom nije htio zakiniti niti Virje, tada najveće hrvatsko selo. Na kraju je ipak Virje postalo sjedište kotarske oblasti, odnosno političke uprave, dok je Novigrad postao sjedište kotarskog suda i poreznog ureda s nazivom »virovski kotar«.⁴⁰

Kotarski sud je djelovao u Novigradu Podravskom u kući koju su nazivali *velika štacija*, sve do 15.5.1874. godine kada je premješten u Virje, gdje je s radom počeo već 3. lipnja, jer u Novigradu nije bilo odgovarajuće kuće za nesmetani rad suda. U Virju je sud bio smješten u kući trgovca Ignjata Čikvara u Mitrovici, a kasnije je u toj kući bila Jansonova ljekarna. Uredbom Pravosudnog odjela zemaljske vlade od 14.2.1875., sud iz Virja se preselio u Đurđevac. Ono što je zanimljivo uz postojanje i djelovanje kotarskog suda je činjenica da je cijelo vrijeme djelovanja u Virju, sud nosio naziv *Kraljevski kotarski sud u Novigradu*.⁴¹

Porezni ured za cijelu Podravinu, odnosno peteranečki i virjanski kotar, bio je smješten u Novom gradu (Novigradu Podravskom), u zgradi na trgu Pod lipama od 1.1.1872. do jeseni 1882. kada je preseljen u Koprivnicu.⁴²

³⁵ Trnski je imenovan privremenim upraviteljem županije 9.7.1871. godine, a svečanu prisegu položio je 26.7.1871. godine kod hrvatskog bana Kolomana pl. Bedekovića. MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 322.

³⁶ SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad 2/2008., Bjelovar: 2008., 9-33.; Obzor I, 21/1871 (25.8.1871.), 3.

³⁷ Status animarum župe Virje (uvid: 28.8.2018.); <https://www.familysearch.org>.

³⁸ Moravec je rođen 1829. godine u Podiebradu (Poděbrady) u Češkoj, završio je šumarstvo na Carskoj i kraljevskoj visokoj šumarskoj školi u Mariabrunnu kod Beča. Bio je članom Sveučilišne zaklade u koju 1872. uplaćuje 2 forinta. Umro je 21.3.1877. u dobi od 48 godina u Šemovcima, pokopan je 23.3. na mjesnom groblju u Virju za službovanja župnika Martina Šantoša. Status animarum župe Virje (uvid: 28.8.2018.); <https://www.familysearch.org>.

³⁹ Status animarum župe Virje (uvid: 28.8.2018.); Narodne novine, Službeni list br. 97, 28.4.1873., 3.; Narodne novine, Službeni list br. 255, 7.11.1882., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>); Šumarski list XXXI, 8/1907 (1.8.1907.), 326.; <https://www.familysearch.org>.

⁴⁰ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 322.

⁴¹ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 151.-152.

⁴² Obzor I, 21/1871 (25.8.1871.), 3.; MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 152.-153.

Nova reorganizacija Bjelovarske županije uslijedila je na temelju *Zakona ob ustroju političke uprave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* od 15.11.1874. godine, kojim općine Sv. Ivan Žabno, Vojakovac, Sokolovac, Virje, Novigrad, Drnje i Molve prelaze u nadležnost Križevačke županije. Naredni preustroj uslijedio je 5.2.1886. godine novim Zakonom⁴³ kojim se Bjelovarska i Križevačka županija spajaju u Bjelovarsko-križevačku županiju sa sjedištem u Bjelovaru, a konačni oblik i unutarnji ustroj ova županija dobila je 30.6.1886. godine *Naredbom kojom se opredjeljuje broj i teritorijalni obseg upravnih kotarah i sjedišta kotarskih oblasti u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Ovom naredbom županija je podijeljena na sedam kotara: Kotar Bjelovar, Kotar Đurđevac (općine Đurđevac, Virje i Pitomača), Kotar Koprivnica (općine Novigrad, Sokolovac i Peteranec), Kotar Grubišno Polje, Kotar Garešnica, Kotar Križ i Kotar Križevci (općine Raven, Sv. Petar Orehovec, Vrbovec, Vojakovac i Sv. Ivan Žabno. Ovakvom novom podjelom Varaždinskoj županiji pripajaju se općina Sudovec iz križevačkog kotara te općine Đelekovec, Kuzminec i Ludbreg iz Koprivničkog kotara. U Varaždinskoj županiji je do tog vremena postojalo šest kotarskih šumarija i to u Varaždinu s 4.060 jutara i 30 čuvara, Ivancu s 2.309 jutara i 11 čuvara, Krapini s 3.040 jutara i 21 čuvarom, Zlataru s 2.785 jutara i 13 čuvara, Ludbregu⁴⁴ s 4.462 jutara i 29 čuvara te u Križevcima s 2.250 jutara i 12 čuvara. U svakoj šumariji je djelovao po jedan kotarski šumar, a ukupno su u ovih šest kotarskih šumarija gospodarili s 19.918 jutara šuma. Budući da su ovom organizacijom Varaždinske županije pripojene neke općine, a i do tada je postojalo mišljenje o prevelikom broju kotarskih šumara, 1. travnja 1888. godine dolazi do reorganizacije kotarskih šumarija. Tako su pripadajuće šume podijeljene na četiri kotarske šumarije i to na Varaždinsko-ivančku s 4.096 jutara, Krapinsko-zlatarsku s 5.352 jutara, Novomarovsku s 4.222 jutara i na Ludbrešku šumariju s 4771 jutrom. Svakom kotarskom šumaru u novoosnovanim šumarijama pripadala je godišnja plaća od 700 forinti te pripadajući putni i pisarnički paušal po 200 forinti.⁴⁵

Tri godine kasnije, 13.11.1889., zbog nezadovoljstva postojećim granicama te mnogih prijedloga za preustrojem, županijska skupština je donijela odluku da se porezne općine Ždala i Molve odcijepi od Upravne općine Virje u đurđevačkom kotaru te da se pripoje koprivničkom kotaru. Istovremeno se Rakitnica, Hampovica i Miholjanec iz koprivničkog sele u đurđevački kotar, a Lepavina i Branjska iz koprivničkog u križevački kotar. Ovakav ustroj Bjelovarsko-križevačke županije zadržao se sve do 1.12.1918. godine (do stvaranja Kraljevine SHS), odnosno 26.6.1922. kada su županije ukinute, a zemlja podijeljena na oblasti.⁴⁶

Ovom reorganizacijom 1889. godine osnovana je i *upravna obćina* Gola, čije je sjedište bilo u Goli, a pripadale su joj porezne općine Gola, Gotalovo i Ždala koje su do tada pripadale općinama Virje i Peteranec. Novoosnovana općina Gola počela je s radom 15. siječnja 1890. godine.⁴⁷ Izbori za članove zastupnike u novoj općini održani su 6. ožujka 1890. godine. Na izborima su izabrana 24 zastupnika, koji su već 15. ožujka održali prvu sjednicu te donijeli i proračun općine za tekuću godinu s odobrenih 10% *nameta* (poreza). Upravu općine preuzeo je dotadašnji općinski bilježnik Ivan Zat luka, kojeg će kasnije naslijediti Pavao Šavor. Sjednici je prisustvovao i kraljevski kotarski upravitelj Koloman pl. Mattachich, koji je imao velike zasluge oko osnivanja nove općine i općinskog poglavarstva i koji je

⁴³ *Zakon ob ustroju županijah i uredjenju uprave u županijah i kotarih* od 5. veljače 1886. Temeljem ovog zakona, odjel za unutarnje poslove kraljevske zemaljske vlade odredio je šumarske izvjestitelje koji će imati pravo glasa i djelovati u skupštinama novoosnovanih županija. Tako je za Bjelovarsku (Bjelovarsko-križevačku) županiju određen nadšumar Jakov Furlan, a za Varaždinsku kotarski šumar Ferdo Biskup.: Šumarski list X, 10/1886 (1.10.1886.), 455.

⁴⁴ Šumarijom Ludbreg je od 1881. do sredine 1883. godine, kad je premješten u Novigrad Podravski, upravljao Aleksander (Šandor) pl. Köröskényi.

⁴⁵ SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad 2/2008., Bjelovar: 2008., 9-33.; Šumarski list XIII, 4/1889 (1.4.1889.), 141.-148.

⁴⁶ SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad 2/2008., Bjelovar: 2008., 9-33.

⁴⁷ Narodne novine, Službeni list br. 14., 18.1.1890., 5. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

već krajem 1890. godine postao zakupnik prekodravskog lovišta Repaš zajedno s ljekarnikom Antom Kögloom iz Našica. Osim Kolomana, sjednici je prisustvovao i župnik Pavao Kušter u dobi od 83 godine te tadašnji upravitelj župe Gola, Stevo Mihinić.⁴⁸

1.2. Šume Đurđevačke imovne općine

Od 1871. godine na snazi je i *Privremena naredba o upravi, gospodarenju i uživanju općinskih šuma u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, a već 15. lipnja 1873. godine donijet je *Zakon o imovnim općinama u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini* u kojem se određuje osnivanje Gospodarskog ureda i šumarija s minimalnim brojem šumarskih stručnjaka. Spomenuti zakon je kao prvi zadatak Gospodarskog ureda odredio izradu plana gospodarenja pod nazivom *Opći nacrt šumske radnje* na osnovu kojeg se svake godine mora izraditi *Nacrt o sječbi drva i o težanju. Diobnom odlukom c. i kr. povjereništva G. V. Abth. Forst Nro 637.* od 1. ožujka 1874. godine, ĐIO su dodijeljene šume i šumsko zemljište⁴⁹ površine 44.445 ha s ukupnom drvnom zalihom od 4.642.410 m³, odnosno 105 m³/ha, a sastojale su se od 232. manje šumske površine. Od ukupne površine obraslo je 39.562 ha, čistine čine 2.011 ha, neplodno je 729 ha, a *gruntovno reklamiranih*⁵⁰ površina provedenih na ĐIO bilo je 1.879 ha te 264 ha neprovedenih.⁵¹ U Šumarskom listu broj 9/1885., 2/1892. i 3/1892. nalazi se podatak da je diobom površina šuma 77.295 rali (44.480 ha) s drvnom zalihom od 6.240.000 m³ (140 m³/ha) i ukupnom vrijednosti 9.878.575 forinti.⁵² U bivšoj Đurđevačkoj pukovniji, prije spomenute diobe bilo je 111.217 jutara i 1383 čhv šume ukupne vrijednosti 19.757.150,97 forinti. Od te ukupne površine državi je pripalo 33.922 jutara i 691 čhv, a imovnoj općini 77.295 jutara i 692 čhv šuma. Iako je državi pripala manja površina šuma, financijski su bile podjednake s iznosom od 9.878.575,48 forinti. Ovom diobom đurđevačka imovna općina je dobila svega 0.8 jutara šuma po stanovniku s vrijednošću od 128 forinti po jutru, dok je prije diobe prosjek bio 1,3 jutara po stanovniku i vrijednosti 177 forinta po jutru šume. S druge strane, vrijednost državnih šuma iznosila je 291 forint po jutru.⁵³

Danom predaje šuma i šumskih zemljišta (1.3.1874.) u vlasništvo imovnih općina, započelo je djelovanje gospodarstvenih odbora i gospodarstvenih ureda, odnosno kotarskih šumarija.⁵⁴ Kako su Bjelovarski i Virovski kotar u novonastaloj *Belovarskoj županiji* bili najveći, logično je bilo i osnivanje prvih kotarskih šumarija upravo u tim mjestima. Kasnije će se šumarija Virje preseliti u Novigrad Podravski pa će s vremenom promijeniti i ime u šumarija Novigrad.

Najprije su osnovane dvije šumarije i to šumarija Bjelovar s 24 lugarije i šumarija Virje s 27 lugarija.⁵⁵

Ove dvije šumarije su gospodarile šumama ĐIO sve do 1885. godine kada se spominje šumarija Rača čiji je upravitelj te godine Aleksander Kőröskényi. Godine 1887. osnovana je šumarija Đurđevac,⁵⁶ čiji je upravitelj Martin Starčević. Šumarija Sokolovac osnovana je 1889. (upravitelj Đuro Ciganović), a naredne 1890. šumarija Koprivnica umjesto one u Sokolovcu. Upravitelj novoosnovane šumarije u Koprivnici ostao je upravitelj iz Sokolovca, Đuro Ciganović. Šumarija Gola osnovana je 1893. godine, a upravitelj joj je bio Leo Kadeřavek. Godine 1894. osnovane su šumarije Pitomača sa 7 lugarija

⁴⁸ Narodne novine, Službeni list br. 66., 20.3.1890., 5. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

⁴⁹ Šume i šumsko zemljište u bivšoj Vojnoj Krajini bile su vlasništvo vojnog krajiškog erara.

⁵⁰ Ovdje se radi o spornim i manjim privatnim posjedima.

⁵¹ *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 44.-45.

⁵² <http://sumlist.sumari.hr/188509.pdf>, 398. (31.7.2018.); <http://sumlist.sumari.hr/189203.pdf>, 108. (4.8.2018.).

⁵³ NANICINI, Dragutin: *Imovne obćine u bivšoj vojnoj krajini*. Zagreb: Knjigotiskara Mirko Supek, 1898., 12.-16.

⁵⁴ Šumarski list XVI, 3/1892 (1.3.1892.), 104.-123.

⁵⁵ PRKA, Marinko: Šumarstvo na području Bjelovarsko-bilogorske županije od njezina osnutka do danas. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički radu u Bjelovaru, 2/2008., Bjelovar: 2008., 147.

⁵⁶ Šumarija Đurđevac se spominje još u prosincu 1885. godine u jednom oglasu za prodaju stabala objavljenom u Narodnim novinama 29.12.1885. godine.

kojom je upravljao Ivan Hell i šumarija Grubišno Polje s 9 lugarija kojom je upravljao Slavoljub Šimunović.⁵⁷

Da bi se ispravili zakonski propusti iz 1873. godine, donesen je 11.7.1881. godine novi zakon s tri naputka, A, B i C. Prvi naputak zvao se *A-Naputak za uređenje zajedničkog uživanja šuma i šumskih zemalja izlučenih za pravoužitnike krajiškog područja*. Ovaj naputak propisuje način i mjere zajedničkog uživanja šuma i šumskoga zemljišta za pravoužitnike te pravo nasljeđivanja. Prema tom naputku, pravoužitnici su bili crkvene, upravne i školske općine te potomci krajiških obitelji i zadruga. Pravo uživanja šuma je nasljedno pravo, odnosno bez realne podloge (kuće u kojoj se loži vatra) ne može se niti ostvariti tzv. Šumsko pravo. To je seljačko-zemljoradničko pravo koje ima svoj pravni korijen u obavljanju krajiške vojne službe. Ovim naputkom detaljno je propisano sastavljanje katastra pravoužitnika prema vrsti i opsegu uživanja šuma. Drugi naputak zvao se *B-Naputak za izmjeru, procjenu i uređenje gospodarenja sa šumama Imovnih općina u hrvatsko slavonskom krajiškom području*. Ovaj naputak propisuje način mjerenja i kartiranja šuma, uspostavu gospodarskog sustava, izračunavanje prihoda, sastavljanje i provedbu gospodarskih osnova, evidencije, revizije i obnove te primanje šumarskog osoblja, uprave i pregleda gospodarskih radnji. Trećim naputkom *C-Naputak za službovanje i gospodarenje kod Imovnih općina* propisuje se državna vrhovna uprava i nadzor po svojem šumskom nadzorništvu. Opisuje se poslovanje i službovanje kod gospodarstvenog ureda, djelokrug i dužnosti šefova ureda i kontrolora, vođenje zapisnika i blagajne.⁵⁸

Uređivanjem šumskog posjeda i novim otkupima šuma i šumskih zemljišta, površina Đurđevačke imovne općine se povećala pa 1930. godine iznosi 45.675,21 ha, od čega je obraslo 40.989,30 ha, pod čistinama je 2.444,10 ha, neplodno je 1421,26 ha, a pod reklamacijama je 820,55 ha.⁵⁹

Između ostalih kupnji šuma i šumskih zemljišta,⁶⁰ ĐIO je 1929. godine kupila posjed Špišić-Bukovicu⁶¹ veličine 1796 ha i drvnom masom od 82.213 m³ od firme *Drach* iz Zagreba za 10.200.000 dinara te je novo kupljeni posjed pripojen šumskoj upravi broj VII u Pitomači. Kako bi se namirila kupnja spomenutog posjeda, u tu su svrhu u Podravini prodavane nesuvisle površine šumskih zemljišta, koja su duže vremena bila davana u zakup. Ukupno je prodano 794 ha takvih površina u predjelu Crnac, Drvosjeci, Limbuš i Repaš.⁶²

U Repašu su u tu svrhu tijekom 1929. godine prodani predjeli Štvanja XI i XII, što je vidljivo na karti gospodarske jedinice Štvanja iz 1920. godine. To je današnji prostor između državne ceste i zapadne granice šumskih odjela 45, 46 i 47, približne površine 65 ha.

⁵⁷ *Hrvatski šumarski koledari* za godine od 1883. do 1896.

⁵⁸ Šumarski list VI, 1/1882 (1.1.1882.), 12.-24.

⁵⁹ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih općina. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 47.

⁶⁰ ĐIO 1899. godine kupuje *Đurđevačke pijeske* s vinogradom ukupne površine 453 ha i predaje na gospodarenje šumariji Đurđevac. Godine 1926. kupuje *Orsagovicu* površine 336 ha, a 1928. godine *Mikulin jarak* površine 198 ha, kod Ludbrega te obje površine predaje na gospodarenje šumariji Koprivnica.: *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 46.

⁶¹ Posjed »Špišić-Bukovica« je samo jedan mali dio »vlastelinstva virovitičkog« čiji je vlasnik prvotno obitelj grofova Pejačević, barunice Špišić-Bukovačke te plemića Mihalović. Od njih je to vlastelinstvo kupio knez Đuro Schaumburg Lippe, a nakon njegove smrti dio vlastelinstva kupuje grof Draskovich. Za Božić 1911. godine, Špišić-Bukovicu i ostale posjede ukupne površine 30.000 jutara te podravske šume (17.000 jutara), kupuje grof Ivan Draskovich Trakošćanski. Kako je Draskovichu više odgovaralo zadržati posjede i šume u slatinskom kotaru, jer su se naslanjali na njegov posjed u Ugarskoj kod Šeljina, odlučio je posjede i šume u virovitičkom kotaru rasprodati, što je u konačnici i uspio po vrlo povoljnoj cijeni. Vjerojatno je firma Drach iz Zagreba kupila od njega posjed »Špišić-Bukovicu«, koji je onda ta firma prodala đurđevačkoj imovnoj općini. Imovna općina je posjed kupila iz razloga što je nakon I. svjetskog rata bilo sigurnije ulagati glavnica u nekretnine, čija je vrijednost stalnija, negoli u vrijednosne papire.: Šumarski list LIV, 9-10/1930 (rujan-listopad, 1930.), 424.-430.

⁶² *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 46.

Slika 3. Đurđevačka i Križevačka imovna općina sa sjedištima kotarskih šumarija i granicama nadležnosti (BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933.).

Budući da su diobnom odlukom imovnoj općini dodijeljene šume i šumsko zemljište 1874. godine, što je omogućilo i građanskom društvu intenzivnije iskorišćivanje šuma, upravo se ta godina smatra početkom organiziranog šumarstva Podravine i Prigorja, mada je još Zakonom iz 1871. godine, *Naputkom A* bilo propisano potrajno šumsko gospodarenje.⁶³

Potrajno gospodarenje je temeljno načelo hrvatskoga šumarstva koje ima za cilj očuvanje prirodne strukture i biološke raznolikosti šuma te trajno povećanje stabilnosti i kakvoće gospodarskih i općekorisnih funkcija šuma.

Šumska uprava u Novigradu (šumarija Virovska 1) bila je smještena u kući na broju 207 (danas je na tom mjestu Poljoprivredna ljekarna Agronom) zvanj »mala štacija« u kojoj je stanovao natporučnik Waberer. Izgradila ju je Đurđevačka krajiška pukovnija, a nakon razvojačenja prelazi u vlasništvo financijskog erara, koji ju prodaje 1880. godine Đurđevačkoj imovnoj općini za ured šumarije Novigrad i stan za upravitelja. Ista zgrada je 1933. godine u vlasništvu Zemljišne zajednice Novigrad Podravski.⁶⁴ U ovoj zgradi živio je i nadšumar Juraj Franješ sa suprugom Marijom r. Vartić, sinovima Mijom i Jurjem te kćerkom Paulom sve do proljeća 1916. kada je premješten u Bjelovar. Nakon Franješa u ovoj kući stanuje nadšumar Vladimir Odžić (Odjić) sa suprugom Marijom r. Šepić i kćerkom Bojanom.⁶⁵ Odžić je bio i direktor Direkcije šuma (Gospodarstvenog ureda) ĐIO od 1926. do 1930. godine,⁶⁶ a bio je i

⁶³ STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 44.

⁶⁴ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 150.-187.

⁶⁵ Status animarum župe Novigrad Podravski. (14.4.2018.).

⁶⁶ STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 70.

predavač iz područja šumarstva na zimskoj gospodarskoj školi u Novigradu 1920. godine, koju je organiziralo novigradsko Gospodarsko društvo.⁶⁷ Sjedište šumarije nalazi se 1937. godine u ovoj zgradi.⁶⁸

Ova šumska uprava (šumarija Novigrad) gospodarila je šumama na obroncima Bilogore u 8 srezova (označeni brojevima od 13 do 20) i nizinske šume uz Dravu, srezove 21 i 22. Srezu 13 pripadale su šume oko mjesta Gornji Mosti (527,30 jutara), srezu 14 Srednji Mosti (388,30 jutara), 15 Donji Mosti (1016,57 jutara), 16 Javorovac (1066,73 jutara), 17 Donje Zdjelice (686 jutara), 18 Srdinac (1033,66 jutara), 19 Borovljani (816,81 jutara), 20 Bakovčice (1211,89 jutara), 21 Jeduševac (638,85 jutara), a srez 22 su činile šume uz Gabajevu Gredu i Molve (Sušinski berek) s površinom od 1133,35 jutara. Ukupna površina Šumske uprave Novigrad iznosila je 8.519,71 jutro.⁶⁹

Iz gornjih navoda je vidljivo da šume Prekodravlja 1937. godine nisu pripadale šumariji Novigrad, već kako je to vidljivo i na karti ĐIO sa sjedištima kotarskih šumarija i granicama nadležnosti (BARANAC, 1933.), šumariji Koprivnica. Međutim, od osnivanja šumarije Virje (kasnije Novigrad Podravski) 1874. godine pa sve do 1893. kad je osnovana šumarija Gola, o šumama u Prekodravlju su brinuli lugari virovske/novigradske šumarije.

Iz raspoložive literature nije pouzdano utvrđeno tko je upravljao šumarijom Virje u razdoblju od 1874. pa do 1879. godine, no s obzirom da je osnivanje šumarske uprave išlo prilično sporo zbog nedostatka domaćih šumarskih stručnjaka, ali i novih oblika vlasništva nad šumama, za pretpostaviti je da su prvotno osnivanje šumarije Virje i Bjelovar kao sjedišta dvaju najvećih kotara osnovanih 1871. godine.⁷⁰ Dodatno u prilog ovome ide i činjenica kako jedan kotarski šumar dolazi na svakih 10.000 do 30.000 rali šume (ĐIO je diobom dobila 77.295 rali), što bi u početku pokrivala dva kotarska šumara u Virju i Bjelovaru.

Budući da se Zakonom o imovnim općinama od 15.3.1873. godine osnivaju gospodarstveni uredi, a 1.3.1874. diobnom odlukom je imovna općina dobila šume i šumsko zemljište na upravljanje, šumarija Virje je i formalno pravno počela djelovati 1874. godine.

Uzmemo li u obzir sve navedene okolnosti iz tog vremena, za pretpostaviti je kako je tadašnju upravu državnih šumarija Sokolovac i Pitomača te imovne kotarske šumarije Virje istovremeno, preuzeo kraljevski šumar Karlo Moravec, koji je još 1868. godine u stališu duša mjesta Virje popisao na kućnom broju 166 (*Statio Praefecti Silvae*-kuća glavnog šumara, upravitelja šuma), što dokazuje postojanje šumske uprave u Virju i prije osnivanja ĐIO.

Imovna općina 1880. godine kupuje zgradu u Novigradu na kućnom broju 207 za ured šumarije Novigrad i stan upravitelja pa iz tog možemo pretpostaviti da od te godine šumarija Virje djeluje u Novigradu Podravskom jer šumarija Novigrad s vremenom dobiva nastavak u Virju pa u službenim šumarskim tiskovinama toga vremena nalazimo nazive: šumarija Novigrad/ska broj 1 u Virju. Međutim, u oglasu za prodaju stabala u šumama đurđevačke imovne općine iz 1883. godine, spominje se kotarska šumarija Virovska br. 1,⁷¹ a također u tiskovinama toga vremena nalazimo nazive šumarije Virje sve do 1887.,⁷² ali isto tako nalazimo i naziv: šumarija Novigrad, Novigradska u Virju i Novigrad broj 1 od 1885. godine pa na dalje.⁷³

⁶⁷ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 182.

⁶⁸ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 182.

⁶⁹ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 189.

⁷⁰ Virje postaje središtem Virovskog kotara 2. kolovoza 1871. godine.

⁷¹ Narodne novine, Službeni list br. 11, 15.1.1883., 3. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

⁷² U Hrvatskom šumarskom koledaru za 1885. godinu spominje se kotarski šumar Martin Starčević u Virju koji upravlja s površinom od 41.311,51 jutara šuma. Uz njega se spominju i pomoćnik Gjoko, Đuro Ciganović koji će 1888. preuzeti upravljanje šumarijom Novigrad na tri mjeseca, 2 nadlugara, 25 lugara i 1 stražar. U šumarskom listu 7/1887. od 1. srpnja 1887. godine na strani 335 spominje se šumarija Virje koja je uplatila članarinu za lugarsko osoblje.

⁷³ Narodne novine, Službeni list br. 297, 29.12.1885., 7.

Prvi šumar za kojeg pouzdano znamo da je bio upravitelj šumarije Virje bio je Martin Starčević još 1880. godine, kojeg je na tome mjestu naslijedio njegov školski kolega Aleksander (Šandor) pl. Köröskényi⁷⁴ sredinom 1883. godine došavši iz Ludbrega, gdje je bio kotarski šumar.

Đurđevačka imovna općina je diobom dobila 77.295 rali šuma kojima 1885. godine upravljaju kotarski šumari: Martin Starčević u Virju s površinom od 41.311,51 jutara šume, šumarski pristav Gjoko Ciganović, 2 nadlugara, 25 srezkih lugara i 1 stražar te Škender pl. Köröskényi, kao privremeni upravitelj gospodarstvenog ureda u *Belovaru* s površinom od 35.984,19 jutara šume, 2 nadlugara, 26 srezkih lugara i 2 stražara.⁷⁵

Privremeni upravitelj Gospodarstvenog ureda ĐIO 1886. godine više nije Köröskényi, već nadšumar Bogoslav Hajek, a kotarski šumari su: Martin Starčević u Rači, Škender pl. Köröskényi u Novigradu te Gjoko Ciganović, kao šumarski pristav u Bjelovaru.⁷⁶ Iste godine Hrvatsko-slavonskom šumarskom društvu su pristupili lugari, kao članovi II. razreda *kod šumarije Novogradske u Virju*: Jakob Grahovac, Nikola Hanžeković, Stjepan Jakopović, Mio Kranjac (Kranjec), Bolto Kovaček, Martin Kovač, Tomo Petrović, Stjepan Požgaj, Josip Petras, Andro Prelac, Martin Pinter, Makso Renac, Ladislav Turčić, Tomo Vuičić, Petar Vinković i Gjuro Žarković. Kod kraljevske šumarije Sokolovac članovi su postali Stjepan Kržak i Petar Brateljević.⁷⁷ Šumarija Virje je u drugom tromjesečju 1887. godine uplatila članarinu za svoje lugarsko osoblje kako stoji: Šumarija Virje imovne općine gjurjevačke za lugarsko osoblje 53 for.⁷⁸ Punih deset godina prije 1876., članovi ovog društva postali su i lugari virovske šumarije Franjo Škaurin, Pero Kolarac, Jakov Maleković i Stjepan Marinčić,⁷⁹ a naredne 1877. godine, članovi postaju lugari Martin Hunjeta i Mirko Slukić.⁸⁰

Upravitelj Gospodarstvenog ureda 1888. godine je Vilim Dojković, dok su kotarski šumari: Aleksander pl. Köröskényi u Novigradu, Martin Starčević u Đurđevcu i Virgil Malin u Bjelovaru. Köröskényi u Novigradu upravlja s 24.458,98 jutara šuma i ima 18 lugara i lugarskih pomoćnika. Starčević u Đurđevcu ima površinu od 23.288,01 jutara šuma te 12 lugara i lugarskih pomoćnika, dok Malin u Bjelovaru s 15 i šumarski pristav Mato Kolibaš sa 7 lugara pokrivaju površinu od 7.042,67 jutara šuma.⁸¹

Tijekom 1889. godine reorganizirana je ĐIO te su uz postojeće šumarije u Novigradu, Đurđevcu i Bjelovaru osnovane šumarije u Rači⁸² (upravitelj je Virgil Mallin sa 16 lugara) i Sokolovcu (upravitelj je Gjoko Ciganović s 8 lugara i 2 stražara). U Novigradu je tada upravitelj Julio Vraničar, u Đurđevcu Martin Starčević, a u Bjelovaru Fran Fusić.⁸³

Godine 1893. dolazi do ponovne reorganizacije u ĐIO pa brojem 1 postaje šumarija Koprivnica, brojem 2 šumarija Novigrad, brojem 3 šumarija Đurđevac, brojem 4 šumarija Bjelovar, brojem 5 ozna-

⁷⁴ Aleksander pl. Köröskényi se u tiskovinama s kraja 19. i početka 20. stoljeća navodi još i kao: Šandor pl. Köröskényi, Köröskényi de Prona Aleksander, Šandor Kereškenji i možda još koja inačica imena odnosno prezimena. Rodom je iz Vinice kod Varaždina, a apsolvirao je na Kraljevskom gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima 1879. godine, gdje je počeo školovanje 1875. godine. Članom šumarskog društva postao je 1882. godine. Na mjesto kotarskog šumara imovne općine đurđevačke (šumarija Novigrad) došao je sredinom 1883. godine (vijest o imenovanju objavljena je u Šumarskom listu 4/1883. od 1. srpnja 1883. godine na stranici 198.) s mjesta kotarskog šumara u Ludbregu. Godine 1884. i 1885. privremeno upravlja i gospodarstvenim uredom đurđevačke imovne općine u Bjelovaru s površinom od 35.984,19 jutara šume, 2 nadlugara, 26 sreskih lugara i 2 stražara. Članom Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva postao je 1881. godine, a od 1882. je član I. razreda istog društva. Od 1889. do 1896. godine šumar (voditelj) je urbarskog posjeda Čabar sa 6 lugara u Modruško-riječkoj županiji, a od 1897. do 1902. je kraljevski kotarski šumar u Našicama.

⁷⁵ Hrvatski šumarski koledar za 1885. godinu., 180.-181.

⁷⁶ Hrvatski šumarski koledar za 1886. godinu., 182.

⁷⁷ Šumarski list X, 4/1886 (1.4.1886.), 190.

⁷⁸ Šumarski list XI, 7/1887 (1.7.1887.), 335.

⁷⁹ Šumarski list XI, 2/1887 (1.2.1887.), 96.

⁸⁰ Šumarski list X, 5/1886 (1.5.1886.), 230.

⁸¹ Hrvatski šumarski koledar za 1888. godinu., 227.

⁸² Šumarija Rača se spominje još 1885. godine s 20 lugara, a i 1886. godine, kada je tamo kotarski šumar Martin Starčević.

⁸³ Hrvatski šumarski koledar za 1890. godinu., 225.-226.

Ime i prezime šumara/upravitelja	Razdoblje upravljanja	
	od	do
Karlo Moravec	1874.	1877.
?	1877.	1879.
Martin Starčević	1880.	1883.
Aleksander pl. Köröskényi	1883.	30. 4. 1888.
Đuro (Gjoka) Ciganović	1. 5. 1888.	31. 8. 1888.
Dragutin Lasman	1. 9. 1888.	31. 8. 1889.
Julije (Julio) Vraničar	1. 9. 1889.	31. 8. 1894.
Josip Borijanec (Borianec)	1. 9. 1894.	28. 2. 1895.
Dragutin Wiethe	1. 3. 1895.	31. 3. 1905.
Juraj Franješ	1. 4. 1905.	31. 3. 1917.
Vladimir Odžić (Odjić)	1. 4. 1917.	23. 3. 1924.
Marko Šuveljak	24. 3. 1924.	22. 4. 1924.
Vladimir Odžić (Odjić)	23. 4. 1924.	31. 3. 1925.
Hinko Runje (Runjer)	1. 4. 1925.	30. 9. 1925.
Ivan Pater	1. 10. 1925.	31. 10. 1925.
Ivan Rotter (Roter)	1. 11. 1925.	30. 4. 1930.
Stjepan Cestar	1. 5. 1930.	XII. 1935.
Srdjan (Srđan) Uvalić	1. 1936.	30. 3. 1936.
Ivan Hrska	31. 3. 1936.	1940.
Ljubomir Nežić	1. 3. 1941.	31. 12. 1944.

Tablica 1. Upravitelji šumarije Virje, odnosno Novigrad u razdoblju od 1874. do 1941. godine

IZVOR: MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 189.; IŠTVAN, Zvonimir: 145 godina organiziranog šumarstva na području Općine Virje. // Virje na razmeđu stoljeća-Zbornik 8/2018., Virje: Općina Virje, 2018., 106.; <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god.>; Hrvatski šumarski koledari za godine od 1893. do 1926.

čena je šumarija Rača i brojem 6 novoosnovana šumarija Gola. Ovom reorganizacijom šumarija Novigrad više ne gospodari šumama Prekodravlja, a također ostaje i bez lugarskog osoblja koje prelazi pod upravu šumarije u Goli.⁸⁴

Nakon 1889. pa sve do 1941. godine šumarijom Novigrad su upravljali šumari koji se navode u tablici 1. U prezentiranoj tablici su korišteni podaci o razdobljima upravljanja iz knjige Blaža Magjera: Časti i dobru zavičaja, koje je pribavio ravnatelj škole u Novigradu Podravskom, Stjepan Nikšić. Istražujući šumarsku literaturu iz tog razdoblja, pronašli smo još neke šumare koji su bili upravitelji novigradske šumarije, a koje Magjer ne spominje. Bili su to Ivan Pater, Srdjan (Srđan) Uvalić i Ljubomir Nežić.

Šumarijom Novigrad je jedno vrijeme upravljao i Ivan Pater iz Dubrovnika, vjerojatno tijekom listopada 1925. godine.⁸⁵ U to isto vrijeme, Mađer u svojoj knjizi navodi Marka Šuveljka kao upravitelja u Novigradu, međutim Šuveljak je bio nadlugar i moguće je da je bio samo privremeno na tom položaju.⁸⁶

Ivan Hrska je upravljao šumarijom do pred kraj 1940. godine, kada je premješten za kotarskog šumarskog referenta u Karlovcu,⁸⁷ a nakon njegovog odlaska iz Novigrada, v. d. upravitelj postaje Ljubomir Nežić, sve do kraja 1944. godine.⁸⁸

⁸⁴ IŠTVAN, Zvonimir: 145 godina organiziranog šumarstva na području Općine Virje. // Virje na razmeđu stoljeća-Zbornik 8/2018., Virje: Općina Virje, 2018., 106.

⁸⁵ Šumarski list XLIX, 11/1925 (1.11.1925.), 699.

⁸⁶ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 189.

⁸⁷ BIŠKUP, Josip: Hrvatski šumarski životopisni leksikon, knjiga 2 (G-K). Zagreb: Tutiz Leksika, 1987., 169.

⁸⁸ Šumarski list LXV, 3/1941 (1.3.1941.), 112.; www.sumari.hr

O stanju šumarstva u Kotaru Virje⁸⁹ 1883. godine u Šumarskom listu piše kotarski šumar u Virju, Martin Starčević.⁹⁰ On je tijekom 168 dana 1882. godine obišao cijeli virovski kotar i snimio situaciju na terenu te između ostalog o stanju u šumarstvu piše: ... *Prije spomenuh da ovaj kotar broji 7988 prijavljenih šumskih prekršajah, a gdje su neprijavljeni! U drugih predielih, gdje je mara, ljubavi i volje za šumarstvo, bi se vodile stroge iztrage i potraživala sredstva, kako da se na put stane tomu haranju – kod nas pako bude istom nakon jedne ili dvie godine pozvat na likvidaciju – ako dodje dobro – ako ne, još bolje – prestupnik bude odsuđen iz ogluhe – a tada u mjesto da se dosudjena odšteta utjera – spravi se prešlušni kazneni registar u trajno stanje mira. Imade seljakah, koji su cijeli svoj posjed prepisali na ženu, dugujući imovnoj občini po 200 do 400 for. radi samih šumskih štetah, da im nebi tobože poslie bio prodan. Branjevine većinom su uništene, grabe zarušene, plot raztrgan – narod znajući da će istom nakon godine ili dvie biti pozvat na račun, a na platež odštete nikada pritjeran, nastoji sve svoje potreboće kao: sol, obuću, porez, svietlo itd. iz šume namiriti, pa nebude li naskoro otomu lieka, bojat se je, da će nas morat poput Mlietčanah proklinjati, i suznima očima sjećati se današnje uprave. U Virju, 2. srpnja 1883.*⁹¹

Godine 1891. kotarski šumar Julio Vraničar (upravitelj šumarije Novigrad od 1889. do 1894. godine), u jednom od Šumarskih listova piše o stanju šuma kojima gospodari Šumarija Novigradska u Virju i načinu gospodarenja. On navodi da se »Skoro kod svih imovnih občina tuže pravoužitnici, da dobivaju premalo drva za ogriev, pa dočim možemo posve zadovoljni biti još sa sadanjom obskrbom s drvi, jer ovom nedostatku leži krivnja u razsipnosti s drvi samih pravoužitnika u njihovu kućanstvu, to je izgled i budućnost svakako ozbiljan, čim populacija veća bude«. Nadalje piše: *Gojitba šuma* (misli na uzgajanje postojećih te obnovu i podizanje novih šuma) *imovnih občina sastoji se jedino u »nekakvoj« sjetvi i sadnji, te u gajenju i proredjivanju šume. Potonje preduzima se u novije vrijeme ponajviše samo u tu svrhu, da se namire ogrievom oni pravoužitnici, koji se nisu mogli u sječinah dospjele šume s drvi namiriti. Za sjetvu i sadnju rekoh, da je nekakva, jer se malo obaziremo na sličnu takvu radnju u drugih zemaljah, a nemarimo ni za pisane ciele knjige o izboru vrsti drveta, uzgoja, o razlikovanju tla itd. Glede izbora vrsti drveta naročito spominjem, da je ovdje a valjda i po drugih imovnih občina Podravine i Posavine nastala, reč bi, prava manija za crnogoricom. Smreka, jela, pa i ariš su danas na dnevnom redu.* U daljnjem tekstu komentira da je do pomame za crnogoricom došlo iz razloga jer je proizvodnja tih vrsta dosta jeftina i kako je nakon čistih sječa puno lakše podići novu mladlu šumu nego li to raditi s autohtonim vrstama kroz oplodne sječe, što je puno teže i zahtjevnije. Također navodi da u novigradskoj šumariji nema puno crnogorice osim nekoliko *borika* s običnim borom koji su još za vrijeme Vojne krajine podignuti vjerojatno *na takovih plešina, na kojih se prirodnim načinom gajenja još od prije postojeća listaća nije mogla podignuti. Dotična mjesta bijahu po svojoj prilici plandišta za marvu kroz dugo vrijeme, te ih moradoše umjetno pošumiti.* O crnogorici u Podravini nadalje zaključuje kako su postojeći borici prekrasni i kako šumar u njihovom razvoju ne treba puno učestvovati sve do kraja

⁸⁹ Tadašnji Kotar Virje obuhvaćao je područje od Apatovca kod Križevaca do Turnašice kod Virovitice s 47.000 rali šuma, 65 sela i 8650 selišta. U sastavu kotara su bile političke općine Pitomača, Đurđevac, Virje, Novigrad, Peteranec i Sokolovac. Kotarske šume lugar je morao obići barem 4 puta godišnje te o stanju šuma načiniti izvješće.

⁹⁰ Kotarski šumar u Virju, Martin Starčević postao je *pravim* članom Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva 1.1.1881. godine. Starčević je rođen 1854. godine u Ličkom mjestu Žitnik, na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima počeo je školovanje 1876., a apsolvirao je 1879. godine zajedno s Aleksanderom (Šandorom) pl. Kőröskényiem. Iste godine je imenovan šumarom kod Otočke imovne općine. Članom šumarskog društva postaje s 1.1.1881. godine kada je već kotarski šumar u Virju. Na mjestu kotarskog šumara u Virju ostaje sve do sredine 1883. godine kada ga zamjenjuje Kőröskényi. Kotarski je šumar u Virju i 1885., jer Kőröskényi tada privremeno upravlja gospodarstvenim uredom u Bjelovaru, a već 1886. je kotarski šumar u Rači. Potom je upravitelj šumarije Đurđevac 1887., 1888., 1889. i 1890. godine, kada ga početkom 1891. godine nasljeđuje Rudolf pl. Rukavina Liebstadtski. Jedno vrijeme bio je i ravnatelj »Banke za Podravinu«. Surađivao je u časopisu Šumarski list pišući o problematici imovnih općina i komentirajući tadašnji zakon o šumama. Umro je u 54. godini života, 21.9.1908. godine u Đurđevcu.: <http://sumlist.sumari.hr/188102.pdf> (26.2.2015.); www.sumari.hr; HRVATSKI ŠUMARSKI KOLEDARI za godine 1885.-1891.

⁹¹ <http://sumlist.sumari.hr/188305.pdf>, 251.-252. (31.7.2018.); Šumarski list XXXII, 10/1908 (1.10.1908.), 400.

ophodnije, ali Vraničar već tada daje odličan savjet šumarima: *Ova vrst crnogorice može se dakle za nuždu, ali samo prelazno još dalje uzgajati; nu nipošto ne valja, da se trajno i na velikih površina goji.* Na žalost i sramotu velikog broja šumara, ovaj savjet nije dobro došao do onih koji su 60-ih godina prošlog stoljeća odlučivali i propisivali unos crnogorice u ove naše krajeve (poglavito uz rijeku Dravu i na području Prekodravlja kojim gospodari šumarija Repaš) tako da se neke šumarije još i danas bore s obnovom tih površina zbog štetnika koji su crnogorične sastojine doslovno poharali.

Vraničar nastavno u svom tekstu konstatira kako je pitomi kesten skoro potpuno nestao iz šuma jer su stari kestenici posječeni, a novi se ne sade *jer je sjeme tobože skupo i jer bi se zasadjeno sjeme opet pokralo.* Za područje uz Dravu piše kako: *krasno bi uspjela srednja šuma, u kojoj bi glavna tvarina nadstojnog drvlja bila hrast, briest i jasen.* No, ovakav tip šume bi bio nepovoljan za ovaj kraj, jer je uzgoj teži, a izostala bi i paša u njima, zaključuje Vraničar. *Trenutno u nas imademo mladih čistih hrastika, koji će dozrijeti tek za kojih 60 do 100 godina, pak su se već liepo pročistili i dalje se čiste, te bi bilo u horu, da ih sada zaštitnim drvljem podsadimo, a poslije možemo lako tu vrst pridržati i pravilnu srednju šumu stvoriti. Zemljište oko Drave prodaje se jutro po 200 i 300 for., a šumišta, koja su jur rabljena za oranje i sijanje, iznajmljuju se i nakon pet do osam godina još uvijek za godišnjih 15 do 20 for. po jutru, iz česa je vidjeti, da je tlo izvrstne plodnosti i da neima nikakove koristi od nekih ovdašnjih šuma, u kojih ima jedva 5 do 15 prestarih hrastova po jutru. Prema tomu trebalo bi, da odsad intenzivnije šumarimo i da se latimo od agrikulturnog gospodarstva slobodnijeg šumarskog poslovanja.*⁹²

Iako su uz otežane uvijete pravoužitnici dobivali drvo za građu i ogrjev u šumama, trebalo je to drvo i pribaviti iz šume. Uz tadašnje primitivne alate te nedovoljno iskustvo i obrazovanje, naročito u starim i debelim hrastovim sastojinama, često su se događale nesreće. Jedna od mnogobrojnih i zabilježenih dogodila se u šumi Repaš 10. veljače 1884. godine, kada je seljak Gjuro Franjo iz Molva obarao oveći hrast. Pri pri padu stabla zahvatilo ga je granje iz krošnje i na mjestu ga usmrtilo.⁹³

Ništa lakše nije bilo niti doseljenicima u ove krajeve u pogledu dobivanja, odnosno priznavanja pravoužitništva. Jedan takav slučaj pravne zavrzame zabilježen je 1897. godine u Šumarskom listu, u kojem šumar imovne općine đurđevačke Franjo Fusić objašnjava novonastalu situaciju. Naime, Imbro Žitnjak iz Kranjske, doselio se u Molve i oženio Baru Ivančan na kućnom broju 30. Zajedno s Barom je imovnoj općini 1895. godine uputio zamolbu za priznavanjem pravoužitništva. Međutim, ĐIO je odbila tu zamolbu, jer je doseljeni Imbro Žitnjak nepravoužitnik, a pravoužitnički dio koji je supruga Bara od oca Mije Ivančana donijela u brak nije prenosiv na zeta mu Imbru, dok se pravoužitnički udio Bare priznaje. Uslijedila je ponovna zamolba Imbre i Bare 11.10.1895. godine i tako je to trajalo sve do 8. ožujka 1897. godine kada je visoka kraljevska zemaljska vlada po tom predmetu izdala naredbu kojom se ne priznaje pravoužitništvo na kraju niti Bari, jer doseljenom Žitnjaku iz Kranjske, *kao glavi obitelji koji svoju obitelj representira manjka kvalifikacija, koje se zahtievaju za pravoužitnička prava.*⁹⁴

O velikim problemima oko manjka drva i samim time snabdijevanja pravoužitnika drvom piše i Nanicini 1898. godine u svojoj knjizi o krajiškim općinama. U jednom dijelu on navodi: *Pomanjkanje drva baca siromašni narod u drugu nevolju, jer si potrebu na drvima namiruje pravljenjem šumske štete. Ovo je posve naravski, jer kada se odmjeruje, da zadruga mora izići sa 2-3 fati drva na godinu, a ona treba dva i tri puta toliko, nije čudo, da si manjak prisvoji iz šume na svoju ruku bez dozvole. Ovo je žalostan ali istinit pojava, a čudnovat s toga, što naš narod pravljenje šumske štete nesmatra za kakav prekršaj, a najmanje za kradju. Pravljenje šumski šteta ima zli posliedica i po šumsko gospodarstvo, jer se ovo nemože u takvim prilikam učvrstiti, odnosno sastavljene i odobrene gospodarstvene osnove nemaju svrhu, te će se jednog liepog dana dogoditi, da će imovne općine imati osnove, ali ne šume. Uz to navodi i podatke o količini učinjenih šteta (koje se rade u državnim jednako kao i u šumama imovne*

⁹² <http://sumlist.sumari.hr/189108.pdf>, 373.-377. (2.3.2015.).

⁹³ Šumarski list VIII, 3/1884 (1.5.1884.), 155.

⁹⁴ Šumarski list XXI, 12/1897 (1.12.1897.), 574.-575.

općine) za đurđevačku imovnu općinu do 1882. godine, koje broje 7.600 prijava i s financijskim iznosom od 14.000 forinti, a do 1897. godine čak 18.000 prijava i 55.000 forinti.⁹⁵

Važnu ulogu u popularizaciji i obavještavanju javnosti, ali i samog šumarskog osoblja imao je Šumarski list, glasilo Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva (HSŠD), koji neprekidno izlazi još od 1877. godine. Upravo u tom glasilu nalazimo mnogo vrijednih podataka koji se odnose na šumarstvo i lovstvo na području Prekodravlja, ali i šire. Između ostalog iz tog glasila saznajemo tko su bili šumari u to vrijeme, kakvo je stanje šuma bilo, o problematici gospodarenja šumama, o nekim značajnim i rijetkim događajima vezanim uz šumarstvo i lovstvo kao i mnogo drugih korisnih informacija. O članovima Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva, odnosno o šumarima koji djeluju na području tadašnje šumarije Gola saznajemo također iz jednog broja. Tako su kao članovi II. razreda HSŠD još 1876. godine postali šumari (lugari) Šumarije Novigradske br 1. u Virju: Franjo Škaurin, Pero Kolarac, Jakov Maleković i Stjepan Marinčić, a već sljedeće godine i Martin Hunjeta te Mirko Slukić. Deset godina kasnije u društvo se učlanjuju i Jakob Grahovac, Nikola Hanžeković, Stjepan (Stevo) Jakopović, Mio Kranjec, Bolto Kovaček, Martin Kovač, Tomo Petrović, Stjepan Požgaj, Josip Petras, Andro Prelac, Martin Pinter, Makso Renac, Ladislav Turčić, Tomo Vuičić, Petar Vinković i Gjuro Žarković.⁹⁶ Neki od navedenih lugara će godinama raditi u Prekodravlju što je vidljivo iz tablice broj 3.

Iz tablice *Brojno stanje nadlugara i lugara po kotarskim šumarijama Đurđevačke imovne općine u razdoblju od 1885. do 1913. godine*, za 1893. godinu je vidljivo povećanje broja lugara u odnosu na proteklo razdoblje. Ovo povećanje se odnosi na novo zapošljavanje lugara, jer će naredne godine već postojeći lugari potpasti pod kotarsku šumariju Gola, koja je osnovana 1893. godine i djeluje na pet lugarija pa je stoga broj lugara 1894. godine u Novigradskoj šumariji za isti broj manji. Novoosnovana šumarija Gola tada ima dva lugara u Goli (Petar Vinković i Martin Parag) i tri lugara u Ždali (Štefan Kranjčić, Josip Kuček i Martin Mihaldinec).

Nakon *Zakona o imovnim općinama u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini* iz 1873. godine, 22. siječnja 1894. godine donijet je zakon kojim se uređuje šumarsko tehnička služba kod političke uprave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Ovim zakonom osnovan je kod zemaljske vlade i odjela za unutarnje poslove poseban Šumarski odsjek s potrebnim osobljem. Županijama su dodijeljeni županijski šumarski nadzornici sa šumarskim vježbenicima kao pomoćnicima, a kotarskim oblastima dodijeljeni su kotarski šumari s vježbenicima i nadlugarima kao pomoćnicima. Prvi puta je ovim zakonom propisano akademsko obrazovanje, dvogodišnja praksa i položen državni ispit za samostalno vođenje šumskog gospodarstva.⁹⁷

Šumari su u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća uživali posebne časti i bili cijenjeni pojedinci među ostalim pukom. Uz već nabrojene uvijete koje su morali zadovoljiti glede zapošljavanja i vođenja šumskih gospodarstava, imali su i neke neobične zabrane. Jedna od tih zabrana je bila i zabrana ženidbe bez odobrenja nadležnih vlasti. Naime, kraljevska zemaljska vlada-odjel za unutarnje poslove, izdao je Naredbu broj: 29430 od 4.8.1893. godine, koja glasi: *Svaki šumarski vježbenik (pripravnik) i šumarski pristav (pomoćnik šumara) namješten kod imovnih obćinah bivše vojne krajine i kod urbarskih posjednika, koji žele stupiti u brak, ima predhodno potražiti propisanim službenim putem dozvolu kraljevske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove. Šumarski vježbenik i šumarski pristav, koji se ogriješe o ovu naredbu, smatrati će se, da je napustio svoju službu. Oženjeni nemože biti primljen za šumarskog vježbenika i šumarskog pristava. Ova naredba stupa u kriepost danom proglašenja.*⁹⁸

Ovo je bila ciljana naredba, jer je to vrijeme kada nedostaje kvalitetnog šumarskog osoblja (pogotovo hrvatskog) na terenu, šumskih šteta je sve više pa je čuvanje šuma jedna od značajnijih zadaća šumara, a šumare su često i premješтали iz jednog mjesta u drugo, odnosno iz jednog kraja zemlje u drugi.

⁹⁵ NANICINI, Dragutin: *Imovne obćine u bivšoj vojnoj krajini*. Zagreb: Knjigotiskara Mirko Supek, 1898., 50.-51.

⁹⁶ <http://sumlist.sumari.hr/188702.pdf>, 96. (2.3.2015.).

⁹⁷ <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god>

⁹⁸ Šumarski list XVII, 10/1893 (1.10.1893.), 438.

Godina	Radno mjesto	Šumske uprave/kotarske šumarije Đurđevačke imovne općine								
		Rača	Novigrad	Belovar	Gjurgjevac	Koprivnica	Gola	Pitomača	Grubišnopolje	Ukupno
1885.	Nadlugar		2	2						4
	Lugar		25	26						51
1886.	Nadlugar									?
	Lugar	20	19	5						44
1887.	Nadlugar									?
	Lugar		18	?	?					?
1888.	Nadlugar									?
	Lugar		18	22	12					52
1889.	Nadlugar									?
	Lugar									?
1890.	Nadlugar		1		2					3
	Lugar	16	11	8	14	8				57
1891.	Nadlugar	1	1		2					4
	Lugar	15	11	7	14	9				56
1892.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	14	11	9	15	12				61
1893.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	19	15	13	17	12				76
1894.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	17	10	12	17	12	5			73
1895.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	11	10	12	11	12	5	7	9	77
1896.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	11	10	12	11	12	5	7	9	77
1897.	Nadlugar	1	1	1	1					4
	Lugar	11	10	11	11	11	5	6	9	74
1898.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	11	10	11	12	11	5	7	7	74
1899.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	10	10	11	11	11	5	6	8	72
1900.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	10	10	11	11	11	5	6	8	72
1901.	Nadlugar	1	1		1					3
	Lugar	10	10	11	11	11	5	6	8	72
1902.	Nadlugar	1	1							2
	Lugar	6+5	9+1	10+2	11+3	11	5+1	6+3	5+6	63+21
1903.	Nadlugar	1	1							2
	Lugar	11	10	12	14	11	6	9	11	84
1904.	Nadlugar	1	1							2
	Lugar	11	10	12	14	11	6	9	11	84
1905.	Nadlugar		1	1						2
	Lugar	12	10	10	14	12	5	10	11	84
1906.	Nadlugar		1	1						2
	Lugar	12	10	10	14	12	5	10	11	84
1907.	Nadlugar			1						1
	Lugar	12	10	13	14	12	5	10	11	87
1908.	Nadlugar									?
	Lugar	12	10	?	?	12	5	10	11	?
1909.	Nadlugar									?
	Lugar	12	10	?	?	12	5	10	11	?
1910.	Nadlugar	1	3	5	1	3	1	4		18
	Lugar	12	7	8	11	10	4	4	12	68
1911.	Nadlugar	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	Lugar	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1912.	Nadlugar	?	?	?	?	?	?	?	?	?
	Lugar	?	?	?	?	?	?	?	?	?
1913.	Nadlugar	2	4	5	5	4	1	1	1	23
	Lugar	11	7	7	9	9	5	9	11	68

Tablica 2. Brojno stanje nadlugaru i lugara po kotarskim šumarijama Đurđevačke imovne općine u razdoblju od 1885. do 1913. godine

IZVOR: Hrvatski šumarski koledar za godine 1885. do 1913.

NAPOMENA UZ TABLICU 2.: Nazivi kotarskih šumarija navedeni su u obliku u kojem su se koristili u ono vrijeme. Godine 1890. kod šumarije Koprivnica je upisano 8 lugara, koji su zapravo lugari šumarije Sokolovac, ali se ista više ne spominje jer je umjesto nje osnovana šumarija Koprivnica. Od 1898. godine ne spominje se više mjesto/lugarija u kojem pojedini lugar radi. Za godine 1889., 1911. i 1912. nema podataka o broju lugara i nadlugaru. Također, za godine 1896., 1901., 1903., 1904., 1908. i 1909. nema podataka o broju šumarskog osoblja, već je za te godine dat podatak na temelju prethodne odnosno naredne godine. Za godinu 1902. prvi broj predstavlja broj redovnih lugara, a drugi je broj privremenih lugara (pripravnika). Od godine 1910. spominju se lugari I. i II. reda.

Zakonom od 26. ožujka 1894. godine, uređuje se stručna uprava i šumsko gospodarenje u šumama stojećima pod osobitim javnim nadzorom. Zakonom je propisano da se šumama većim od 100 jutara mora upravljati i gospodariti prema gospodarskim osnovama, a šumama ispod 100 jutara površine gospodarskim programom. I gospodarsku osnovu i gospodarski program mogu izrađivati samo potpuno osposobljeni šumarski stručnjaci.⁹⁹

Ubrzo nakon ovog zakona, 25. travnja 1894. godine, donijet je zakon *O uređenju zemljišnih zajednica* koji sadrži propise o gospodarenju šumama, o korištenju prihoda iz njih, a naročito izvanrednog prihoda uz strogo provođenje potrajnog gospodarenja.¹⁰⁰

Zakon o šumama koji se do 1894. godine primjenjivao, bio je austrijski Zakon od 3. prosinca 1852. godine. Taj se zakon od 1. siječnja 1858. godine primjenjuje i na civilnu Hrvatsku, a 1860. godine i na Vojnu krajinu i tek je zakonom od 22.1.1894. godine u potpunosti stupio na snagu. Zakon o šumama ostao je važeći sve do 1929. godine, kada na snagu stupa novi jugoslavenski Zakon o šumama od 21.12.1929.

Propašću Austro-Ugarske Monarhije, šumarska struka je tražila da šumama na hrvatskom teritoriju gospodari isključivo hrvatski dio novoosnovane Kraljevine SHS. Međutim, šumari u tome nisu uspjeli pa se vrhovna uprava tih šuma nalazila u tadašnjem Ministarstvu šuma i rudnika u Beogradu.¹⁰¹

Naredbom Ministarstva šumarstva i rudnika 4.5.1922. godine podržavljena je uprava imovnih općina, a u pravo vlasništva se nije diralo. Na nivou imovne općine je gospodarstveni ured (tada je na čelu ĐIO Gustav Lach, kraljevski šumarski nadsavjetnik), kojemu su podređene kotarske šumarije Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar, Rača, Gola, Pitomača i Grubišno Polje.¹⁰²

Na području Hrvatske i Slavonije je 1.1.1925. godine izvršena nova organizacija šumarstva s tri vrste šumarske uprave: političke oblasti (zagrebačka, primorsko-krajiška, osječka i srijemska), uprava državnih šuma (direkcije u Zagrebu, Vinkovcima i Sušaku) te direkcije šuma imovnih općina. Kod zagrebačke političke oblasti djeluju sreski šumarski referenti: u Ivancu s 1.870 jutara šuma zemljišnih zajednica i 19.122 jutara privatnih šuma, u Križevcima s 27.010 jutara šuma kod zemljišnih zajednica i 12.127 jutara privatnih šuma, u Ludbregu s 5.518 jutara šuma kod zemljišnih zajednica i 9.354 jutara privatnih šuma i u Varaždinu. Pri direkciji državnih šuma u Zagrebu djeluju šumske uprave Sokolovac i Pitomača, a kod direkcije šuma imovne općine đurđevačke djeluju šumske uprave Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar, Rača, Gola, Pitomača i Grubišno Polje.¹⁰³

Zakonom o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja od 3.10.1929. godine dolazi do promijenjene naziva države i do novog teritorijalnog preustroja. Ovim zakonom Prekodravlje je potpalo pod kotar Koprivnicu u Savskoj Banovini, a novim *Zakonom o šumama* od 21.12.1929. godine (stupio na snagu 1.6.1930.), šume Prekodravlja potpadaju pod nadležnost šumarije Koprivnica, čime šumarija Gola prestaje s radom.¹⁰⁴

Osnutkom Banovine Hrvatske 1939. godine, šume su izuzete iz kompetencije Ministarstva šuma i rudnika kao vrhovne uprave. Početkom Drugoga svjetskog rata područje đurđevačke imovne općine pripada pod Nezavisnu Državu Hrvatsku, a šume koje se danas nalaze na području Prekodravlja ponovo spadaju pod upravu šumarije Gola.

Tijekom rata je 9. svibnja 1944. godine osnovano *Povjereništvo šumarstva i šumske industrije* kao najviši organ za šumarstvo u Hrvatskoj. Isto je Povjereništvo svojom okružnicom broj 409, 20. travnja 1945. godine dalo smjernice o preuzimanju organizacije šumarstva te se osnivaju ispostave kotarskih narodno-oslobodilačkih odbora (KNOO). Tako su osnivane šumarije kao ispostave Odjela za poljoprivredu i šumarstvo KNOO i to: Đurđevac, Gola, Koprivnica, Novigrad Podravski, Pitomača, Repaš i

⁹⁹ <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god>

¹⁰⁰ <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god>

¹⁰¹ <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god>

¹⁰² MARINOVIĆ, Milan: Šumarstvo naše države. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1923., 24.

¹⁰³ NENADIĆ, Gjuro: *Borošićev šumarsko-lovački kalendar za 1926. godinu*. Zagreb: Gjuro Nenadić, 1925. 356.-364.

¹⁰⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Kraljevina_Jugoslavija

Sokolovac. Dana 10. studenog 1945. godine, osnovano je Zemaljsko šumsko poduzeće Hrvatske (ZEM-ŠUMPOH) s iskorištavanjem i preradom drveta u nadležnosti Ministarstva industrije.¹⁰⁵

Nakon Drugoga svjetskog rata vlasnički odnosi u području šumarstva riješeni su 17. travnja 1947. godine, kada Sabor NR Hrvatske donosi *Zakon o proglašenju imovine zemljišnih zajednica i njima sličnih zajednica, te krajiških IO narodnom imovinom* (NN 36/1947.). Tim datumom završava postojanje imovnih općina, a šume i šumska zemljišta prelaze u nadležnost Ministarstva poljoprivrede i šumarstva. Šume se svrstavaju u tri kategorije i to prema značaju: šume saveznog, republičkog i lokalnog značaja. Sve tri kategorije šuma iskorištavane su prema *vlastitom* ili *općedržavnom planu*. Iste godine (6.8.1947.) osniva se Šumsko gospodarstvo »Garjevica« u Bjelovaru (jedno od osam novoosnovanih šumskih gospodarstava u NR Hrvatskoj) i od tada pa nadalje svakih nekoliko godina dolazi do reorganizacija šumarstva uzrokovanih promjenama u političkoj, administrativnoj i privrednoj upravi države, a najmanje zbog samih potreba šumarstva. Godine 1948. djelatnost iskorištavanja se izdvaja iz djelatnosti šumarija i prelazi pod nadležnost drvne industrije. Već sljedeće godine (27.6.1949.) ukidaju se Šumska gospodarstva i osnivaju se lokalna šumska gospodarstva kao privredna poduzeća na teritoriju pripadajućeg kotarskog narodnog odbora Koprivnica. Osim u Koprivnici, gdje je osnovano poduzeće »Kalnik«, osnovana su nova poduzeća i u Bjelovaru (»Garjevica«) te Virovitici (»Bilo Gora«). Nije prošlo dugo vremena pa se već 1. srpnja 1950. godine ponovno organiziraju velika gospodarstva (»Garjevica« u Bjelovaru) kao iz 1947. godine u koje šumarije ulaze kao teritorijalne jedinice za neposredno upravljanje šumama. Tada su osnovane šumarije: Koprivnica, Repaš, Đurđevac i Pitomača. Naredne, 1951. godine, odlukom Privrednog republičkog savjeta o ujedinjavanju svih općenarodnih šuma pod jednim rukovodstvom, reorganizira se gospodarenje šumama zbog nejedinstvenosti i neuravnoteženosti rukovođenja šumama prema značaju. Tada je provedena i nova organizacija šumarija te šumska gospodarstva prestaju biti privredna poduzeća, odnosno postaju ustanove sa samostalnim financiranjem pod rukovodstvom Glavne uprave za šumarstvo. Iste godine ukinuta je šumska milicija, koja je čuvala šume od 1948. godine. Iduće 1952. godine, ukida se Glavna uprava za šumarstvo pa šumska gospodarstva postaju samostalna, najprije kao poduzeća, a zatim kao ustanove sa samostalnim financiranjem. Godine 1954., Izvršno vijeće NRH donijelo je Uredbu o ukidanju šumskih gospodarstava i Uredbu o osnivanju šumskih inspektorata, kao organa uprave za šumarstvo Sekretarijata za poslove narodne privrede NRH. Šumarije postaju kotarske privredne ustanove sa samostalnim financiranjem, ponovno se ukidaju velika gospodarstva iz 1947. i 1950. godine, a kontrolu zakonitosti i stručni nadzor vršio je kotarski šumarski inspektor.¹⁰⁶

Godine 1955. slijedi uvođenje kolektivnog načina upravljanja šumarijama, obzirom da su se ustalile kao samostalne ustanove. Upravni odbor šumarije tada čine dva predstavnika kolektiva šumarije i četiri predstavnika vlasti (narodnih odbora), a sedmi član je upravitelj šumarije.¹⁰⁷

Godinu dana kasnije, potpuno se odvaja iskorištavanje šuma iz šumarstva i prelazi u DIP-ove koji su bili dužni izvoditi sve vrste sječa, dok su se šumarije bavile uzgojnim radovima, zaštitom šuma, rasadničkom proizvodnjom i stručnim nadzorom u sječinama koje su izvodili DIP-ovi. Iduće 1958. godine, osnovan je Fond za unapređenje šumarstva (FUŠ) koji je omogućio prelijevanje sredstava iz šumarstva većim dijelom na krška područja, a manjim dijelom u drvnu industriju. Godine 1961. ponovo se osnivaju šumska gospodarstva (sada kao privredne organizacije s radničkim samoupravljanjem) u Bjelovaru, Križevcima, Koprivnici i Daruvaru na temelju Osnovnog zakona o šumama iz 1961. godine. Šumska gospodarstva su prema tom zakonu osnovana na temelju prirodnih i ekonomskih uvjeta. Tako osnovano *Poljoprivredno-šumsko gospodarstvo Koprivnica* sa *Sektorom poljoprivrede* i *Sektorom šumarstva* već 1964. godine razdvaja svoj sektor šumarstva na Pogon za šumarstvo Koprivnica i Pogon za šumarstvo Đurđevac. U sastavu tadašnjeg đurđevačkog Pogona djelovala je i Šumarija Đurđevac,

¹⁰⁵ *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 387.-392.; Šumarski list LXXIX, 11-12/1955 (11.-12.1955.), 503.-517.

¹⁰⁶ Šumarski list LXXIX, 11-12/1955 (11.-12.1955.), 503.-517.

¹⁰⁷ Za vrijeme kad je bio predsjednik skupštine općine Molve, autorov daljnji rođak Ivan Ištvan je bio član upravnog odbora šumarije Repaš.: Šumarski list LXXIX, 11-12/1955 (11.-12.1955.), 503.-517.

koja je gospodarila šumama koje se danas nalaze na području Općine Virje. Iste godine dolazi do spajanja Šumskih gospodarstava Bjelovar, Daruvar i Križevci u novo Šumsko-poljoprivredno gospodarstvo »Mojica Birta« Bjelovar. Nakon četiri godine (1970.), ŠG Koprivnica i ŠG »Mojica Birta« Bjelovar osnivaju *Združeno šumsko poduzeće Bjelovar*, a 1974. godine na temelju Ustava, osnivaju se u okviru šumskih gospodarstava osnovne organizacije udruženog rada (OOUR-i), osim u Koprivnici i Đurđevcu gdje OOUR-i postaju Pogoni za šumarstvo, a šumarije Radne jedinice. Godine 1975. osnovana je Poslovna zajednica šumarstva i drvne industrije Bjelovar, u čiji sastav su ušla šumska gospodarstva Bjelovar, Koprivnica i Varaždin, a 1. rujna 1981. godine ŠG Koprivnica ulazi u sastav SOUR Bilokalnik Koprivnica. Nakon donošenja Zakona o šumama SR Hrvatske (NN 54/83.) od 23.12.1983. godine, šumama na području Prekodravlja od 1. siječnja 1985. godine upravlja Šumsko gospodarstvo »Mojica Birta« Bjelovar, OOUR za uzgajanje i zaštitu šuma Koprivnica i OOUR za iskorišćivanje šuma Đurđevac.¹⁰⁸

Zakonom o šumama od 5. listopada 1990. godine Sabor Republike Hrvatske osniva jedno javno poduzeće za obavljanje djelatnosti gospodarenja šumama i šumskim zemljištima u državnom vlasništvu. Temeljem čl. 7. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama (NN 41/90.) osnivaju se »Hrvatske šume« - javno poduzeće za gospodarenje šumama i šumskim zemljištima u Republici Hrvatskoj, p.o. Zagreb, a prema čl. 43. spomenutog Zakona Poduzeće za šume počinje s radom 1. siječnja 1991. godine. Prema čl. 2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama (NN 13/02.) javno poduzeće »Hrvatske šume« p. o. Zagreb preoblikovano je u trgovačko društvo. Shodno tome, od 8. travnja 2002. godine u RH djeluju »Hrvatske šume« d.o.o. u vlasništvu Republike Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu. Tvrtka je organizirana na tri razine s Direkcijom u Zagrebu, 16 Uprava šuma Podružnica i 169 šumarija.¹⁰⁹ Od 1. siječnja 2019. godine, osnovana je i sedamnaesta Uprava šuma Podružnica Slatina. Ova je Podružnica nastala spajanjem šumarija Suhopolje i Virovitica iz UŠP Bjelovar; Pitomača iz UŠP Koprivnica te šumarija Čačinci, Čeralije, Slatina i Voćin iz UŠP Našice.

1.3. Privatne šume nakon II. svjetskog rata

Privatnim šumoposjednicima od II. svjetskog rata do 2006. godine u gospodarenju i unapređenju stanja u njihovim šumama pomažu djelatnici šumarija na čijem području su se te šume nalazile.

U svrhu unapređenja šuma u privatnom vlasništvu na području tadašnje općine Đurđevac, Narodni odbor istoimene općine osnovao je 23. veljače 1963. godine *Fond za unapređenje šuma u građanskom vlasništvu* s pravilima fonda. Cilj fonda bio je unaprijediti privatne šume kroz njihov uzgoj i umjereno iskorištavanje. Prihode fonda su činili doprinosi vlasnika šuma s područja općine Đurđevac od sječe drvne mase za prodaju ili otuđivanje. Doprinos nije bio obvezujući ukoliko se posječena drvna masa koristila za vlastite potrebe ili darovanja za društveno korisne svrhe. Upravni odbor fonda koji raspolaže sredstvima, Općina može koristiti za unapređenje privatnih šuma, za stručne inspekcijske nadzore, za suzbijanje biljnih bolesti i štetnika te za ostale troškove fonda. Naročitu pozornost šumarsko osoblje mora voditi o neobraslom šumskom zemljištu, koje treba privesti određenoj kulturi.¹¹⁰

Godine 2006., Uredbom Vlade RH, osnovana je Šumarska savjetodavna služba koja preuzima ovlasti nad privatnim šumama s ciljem unapređenja njihovog stanja. Izmenom Zakona o šumama (Narodne novine 124/2010.) ukida se Šumarska savjetodavna služba, a trgovačko društvo Hrvatske šume d.o.o. dužno je za šume šumoposjednika obavljati sve Zakonom određene radnje. Izmenama zakona o Poljoprivrednoj savjetodavnoj službi, 11. prosinca 2013. godine, poslovi unapređenja gospodarenja šumama i šumskim zemljištima iz Hrvatskih šuma prelaze u nadležnost spomenute službe, a zakonom od 14. veljače 2018. godine u nadležnosti su Hrvatske poljoprivredno-šumarske savjetodavne službe. Novim zakonom o prestanku važenja Zakona o Hrvatskoj poljoprivredno-šumarskoj savjetodavnoj službi od

¹⁰⁸ Šumarski list LXXIX, 11-12/1955 (11.-12.1955.), 503.-517.

¹⁰⁹ ISTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 270.-276.; Osnova gospodarenja za Gospodarsku jedinicu »Đurđevački Peski« 1.1.2017. – 31.12.2026.

¹¹⁰ Glas Podravine XV, 9 (23.2.1963.), 1.

12. prosinca 2018. godine, ova savjetodavna služba prestaje s radom 1. siječnja 2019. godine, a poslovi vezani uz šume šumoposjednika prelaze u nadležnost Ministarstva poljoprivrede.¹¹¹

2. ŠUMARSTVO PREKODRAVLJA

2.1. Šumarija Gola

Prekodravlje svojim prirodno – geografskim položajem spada u gornju hrvatsku Podravinu, kao tipični panonski pridravski kraj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Veliki utjecaj na oblikovanje današnjeg izgleda reljefa i prostora Prekodravlja imala je rijeka Drava koja je čestim plavljenjima tijekom proljetnih i jesenskih mjeseci usijecala svoje korito te meandrirajući nanosila šljunak i pijesak na svoje obale. Bogatstvo tih nanosa i regulacija rijeke podizanjem obrambenih nasipa, omogućili su krajem 18. stoljeća i prva naseljavanja u neposrednoj blizini rijeke te prva iskorištavanja tih nanosa u poljoprivredne svrhe. Uz već postojeće čistine, krčile su se šume i podizale nastambe za boravak ljudi i stoke na tzv. konacima.¹¹²

Prekodravlje (*Repaš waldung*) je kroz povijest bio interesantan dio hrvatske teritorijalne pripadnosti mnogim osvajačima. Često osvajano od raznih naroda i predmetom mnogih rasprava o pripadnosti na carskim i kraljevskim dvorovima. Godine 1751. županija Šomođska (Somogy megye) iz Ugarske traži da se Prekodravlje pripoji Ugarskoj, međutim carica Marija Terezija donosi odluku kojom 1753. godine Prekodravlje pripaja Đurđevačkoj pukovniji.¹¹³

No, to nije bilo i konačno rješenje, jer su se i nadalje nastavili prijepori oko pripadnosti Prekodravlja jednoj ili drugoj zemlji. Konačno je, temeljem *Spomenice dra Matije Lisičara* naručene od dr. Ferde

Slika 4. Položaj Prekodravlja (Gotalovo, Gola, Ždala, Repaš) te granice gospodarskih jedinica s prikazom šumskih površina u Koprivničko-križevačkoj županiji (kartu izradio: Davor Šalamon, UŠP KC, svibanj 2019.).

¹¹¹ www.nn.hr

¹¹² FELETAR, Dragutin; FELETAR, Petar: *Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine*. // Podravina 13/2008., Koprivnica: Meridijani, 2008., 167.-212.

¹¹³ VALENTIĆ, Mirko: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Đurđevačka pukovnija*: Hrvatski institut za povijest, Zagreb – 2003., 42.

Slika 5. Šumske površine u Prekodravlju i oko naselja Ždala na prvoj vojnoj karti (Jozefinska izmjera 1763.-1787.) Austrijskog carstva (www.mapire.eu).

Šišića, a prema odluci pariške Mirovne konferencije u prosincu 1919. godine, Prekodravlje pripojeno Kraljevini SHS. Tom odlukom Kraljevini SHS pripojeno je 10909 jutara i 231 havat zemlje (uključujući i šume) sa 736 kuća i 4744 stanovnika.¹¹⁴

O stanju šuma u prošlosti na području Prekodravlja saznajemo iz opisa Jozefinske karte iz 1782. godine, gdje za šume i prostor Prekodravlja stoji: »Veliki potez zemlje između jarka Ždale i rijeke Drave, od kojeg najveći dio leži u 4. sekciji, naziva se Repaš i obrastao je i u ovoj i u 4. sekciji visokim stablima i gustim grmljem. U njemu se nalaze razna, dijelom i ponešto povišena iskrčena korisna šumska zemljišta, koja ipak većinom, kao i cijeli Repaš, budu poplavljena svake godine dva, pa i tri puta....

... u takozvanom Repašu, kako se zove cijeli kraj između Drave i jarka Ždale, šume se većinom sastoje od žbunja pomiješanog s rijetkim visokim stablima i ispresijecane su, kao i cijeli spomenuti kraj, jarcima i potočićima.

Takozvana šuma Repaš obrasla je gustim stablima i gusto zarasla žbunjem i mladim drvećem. Udubljenja i močvare koje se u njoj nalaze vidljive su po duljini i širini, kao i veze između njih koje idu jarcima. Kroz šumu se izvan tih označenih mostova i putova nigdje ne može proći.

Kod opisa sela Ždala stoji: Leži vrlo nisko, tik na granici s Kraljevinom Ugarskom. Selo se ne može vidjeti prije no što se dođe na 200 koraka od njega jer čini samo malo, iskrčeno mjesto u šumi. Osim njega nema, međutim, više niti jednog sela. Cijeli taj veliki komad zemlje između jarka Ždale, koji se u 8. sekciji opet izliva u Dravu, i same Drave zove šuma Repaš. Šuma ima, međutim-kako je vidljivo na planu-znatno velike iskrčene i iskoristive krčevine te dijelom i zimi nastanjene konake ili staje za stoku.«¹¹⁵

¹¹⁴ KOLAR, Mira: *Granica na Dravi od 1848. do 1919. godine.* // Ekonomska i ekohistorija 7/2011, Koprivnica: Meridijani, 2011., 90.-91.

¹¹⁵ VALENTIĆ, Mirko: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Đurđevačka pukovnija:* Hrvatski institut za povijest, Zagreb – 2003., 107.-166.

Šumu Repaš je dobio Varaždinski generalat u zamjenu za šumu koja mu je 1762. godine oduzeta i dana gradu Petrinji. U Repašu su se privatni posjedi izmjerili i na njih se imao narod naseliti. U toj šumi nijesu smjeli sjeći dubeća stabla, već su se smjele upotrebljavati samo izvale. U njoj kožari više nijesu smjeli guliti stabla za koru, već su smjeli sabirati samo šišku, pa kupiti od privatnika stabla za gulenje kore za strojenje kože. Šuma je imala dobiti i svog upravitelja.¹¹⁶

Upravo iz tog vremena imamo detaljniji opis šume Repaš, jer je 10.4.1769. godine komisija Varaždinskog generalata sastavila dokument o stanju cijelog tog područja,¹¹⁷ u kojem između ostalog stoji: da se šume nalaze dijelom u nizinskom, a dijelom u močvarnom području, a najveći dio koji je nenaseľjen naziva se Repaš. Šuma se nalazi s druge strane Drave. Dio je nizinski, močvaran i često plavljen. U tim šumama ima uglavnom starog hrasta, bijele bukve, a može se naći i nešto crnogorice, lipe i šikara.¹¹⁸

Sukobi između stanovnika grada Petrinje i vlasti Vojne krajine trajali su od 1753. godine, kada je Petrinja izdvojena iz Varaždinskog generalata i pripojena Banskoj krajini. Stanovnici Petrinje su tada već tri godine imali u posjedu šumu u neposrednoj blizini sela Taborište (kupljena 1750.), šumu *Plan-dište* nedaleko od Hrastovice, šumu *Trsje* kod Mošćenice, a kasnije i šumu zvanu *Brestje*. Godine 1822. dobili su Petrinjci od cara Franje I. na dar i šumske površine *Klupice*, *Matičev jarak*, *Parnice* i *Medmostmi*. Cijeli taj šumski posjed s vremenom je nazvan šuma Kotar (Petrinianer Communitás Walde Kottar). Vojne vlasti su im negirale posjedovanje tih šuma (šuma Kotar) pa su se Petrinjci još 3.6.1761. godine žalili banu radi velikih šteta u šumama. Spor je obnovljen 1803. i 1806. godine na štetu Petrinjaca s jednim od nekoliko zaključaka: *Petrinskomu se magistratu u obće poriče da je ikad imao samostalnu upravu nad šumom Kotar*. U vrijeme kada je načelnik Petrinje major Josip Plavšić, dolazi do aktualizacije tog pitanja, jer on opovrgava prijašnje odluke vezane uz šumu Kotar, obzirom da je u gruntovnici šuma upisana kao vlasništvo petrinjskog komuniteta (Petrinianer Communitaet). On predmet šalje na rješavanje zagrebačkoj Generalkomandi, a ova Ministarstvu rata u Beč, koje predmet vraća *donjoaustrijskoj financijskoj prokuraturi*, gdje je radio Franjo Žigrović, Jelačićev prijatelj te jedan od vodećih inicijatora u rješavanju urbarijalnog pitanja u Hrvatskoj 1848. godine. Žigrović je 25.12.1863. godine donio rješenje po kojemu je šuma Kotar vlasništvo petrinjske gradske općine i kojom može nakon dugo vremena samostalno raspolagati.¹¹⁹

Varaždinski generalat je dobio šumu Repaš kao teritorijalnu kompenzaciju za Petrinju što je usko povezano s formiranjem obrane u Vojnoj krajini u to vrijeme.¹²⁰

Prethodno je u povijesnom dijelu navedeno da je šumama Prekodravlja od osnivanja Đurđevačke imovne općine, odnosno šumske uprave Virje (kasnije šumarija Novigrad) upravljala spomenuta šumska uprava sve do 1893. kad je osnovana šumarija Gola.

Da se repaškim šumama odavno gospodarilo i brinulo govori nam zapis u Narodnim novinama iz 1864. godine, u kojem nepoznat lugar govori o velikoj zmiji koju se spremaju ubiti: *Jedan lugar pripovijedaše da je u preko-dravskoj šumi vidio zmiju do 5 hvatih dugu (1 hvat=1,9 m), koja pod niekom kladom stanuje; te se spravlja ju, da će koi dan više njih ići, da to strašilo ubiju*.¹²¹

¹¹⁶ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 377.

¹¹⁷ Moguće je s tim datumom Varaždinski generalat i preuzeo šumu Repaš.

¹¹⁸ ROKSANDIĆ, Drago: *Drava u očima Jozefinista*. // Ekonomska i ekohistorija 7/2011, Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2011., 27.-28.

¹¹⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije*. // Ekonomska i ekohistorija 4/2008., Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2008., 88.-91.; Šumarski list XIV, 7/1890 (1.7.1890.), 291.-294.; GOLEC, Ivica: *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2014*. Petrinja: Matrica hrvatska u Petrinji i Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«-Zmajski stol u Sisku, 2014., 291.-301.

¹²⁰ Više o tome u ROKSANDIĆ, Drago: *Drava u očima Jozefinista*. // Ekonomska i ekohistorija 7/2011, Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2011., 25.-30.

¹²¹ Narodne novine XXX, 199/1864 (1.9.1864., 2. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

Slika 6. Središte Gole pred kraj 19. stoljeća, u vrijeme kada je osnovana šumarija Gola. Sasvim lijevo, pri dnu je potpis upravitelja šumarije Gola, Lea Kaderžaveka. Razglednicu uz Lea potpisuju župnik Ivan Čvaličar te učitelj Matija Iverović (razglednica iz zbirke Zvonimira Ištvana, Molve).

Godine 1878. spominje se Bolto Cirkvenac iz Novigrada Podravskog kao lugar u Goli, koji je već 1880. godine pretplatnik tadašnjeg šumarskog lista,¹²² a sljedeće godine i lugari: Mijo Novak, Stjepan Blažeković, Jozo Petras, Boltek Kovaček, Jozo Kuček i Boltek Crkvenac (Bolto Cirkvenac).¹²³ Spomenuti lugari su u šumskom predjelu Štvanja posadili svaki po 50 *pirovnih* hrastovih sadnica u proljeće 1879. godine.¹²⁴

I ostali lugari Đurđevačke imovne općine zasadili su *pirovna*, odnosno *svadbena stabla*.¹²⁵ Tako je lugar Benedikt Lauš u Širinama posadio 50 sadnica hrasta, a lugari Gjuro Bazijanec, Martin Fuček, Gjuro Dorčec i Boltek Lebinec svaki po 100 sadnica hrasta u šumskom predjelu Seča. Josip Dečina je u predjelu Lepa greda zasadio 50 sadnica hrasta, a lugari Andro Smrček, Martin Kos, Matija Frainić i Martin Predragović svaki po 200 sadnica hrasta u predjelu Banovbrod II. U predjelu Duga greda, lugar Boltek Vinković zasadio je 53 sadnice hrasta i 5 crnog bora. U Šalovici je Ignac Galović zasadio 40 hrastova, 15 lipa i 4 jablana. Kotarski šumar Zobundjia zasadio je u Šandrovcu 110 krimskih jela, a lugar Martin Hunjet 50 ariša i omorika.¹²⁶

Osim u šumama pojedinih šumskih predjela, *pirovna* stabla su sađena i u nekim našim mjestima oko škola, crkvi, zgrada općina ili šumarija, a ova aktivnost je zabilježena u šumarskom listu. Na području Prekodravlja su tako 1879. godine, zasađena u Goli 8 i u Gotalovu 4 divlja kestena. I u drugim mjestima

¹²² MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 192.; Šumarski list IV, 3/1880 (1.7.1880.), 145.

¹²³ Šumarski list IV, 1/1880 (1.1.1880.), 34.

¹²⁴ Šumarski list IV, 1/1880 (1.1.1880.), 34.

¹²⁵ Svatbena (svadbena) stabla, pirovna ili pirna stabla su stabla koja su se sadila u spomen na srebrni pir (25 godina braka) cara Franje Josipa I. i carice Jelisave, koji je obilježen 24. travnja 1879. godine. Inicijativu o sadnji takvih stabala dalo je ravnateljstvo Austrijskog državnog šumarskog društva, a u Hrvatskoj je tu ideju podržao gospodarstveni odbor II. banske imovne općine na svojoj sjednici održanoj 26. ožujka 1879. godine.: Šumarski list III, 4/1879 (1.10.1879.), 225.-226., Šumarski list III, 2/1879 (1.4.1879.), 90.-91.

¹²⁶ Šumarski list IV, 1/1880 (1.1.1880.), 34.

Slika 8. Popis članova Hrvatskog slavonskog šumarskog društva iz imovne općine đurđevačke u 1893. godini, gdje se prvi put spominje Kotarska šumarija VI Gola (Šumarski list XVII, 6/1893 (1.6.1893.), 258.).

Imovna općina gjurgjevačka, Belovar.	
Šumarija Novigradska br. 1.	Renac Mile, 1890.
Jakopović Stevo, 1886.	Slukić Mirko, 1888.
Križevčan Franjo, 1891.	Sović Gjuro, 1890.
Kalanja Gjuro, 1891.	Vuičić Niko, 1887.
Kaladjić Marko, 1889.	
Krančić Stefan, 1893.	Šumarija br. 4. Belovar.
Prelac Andro, 1888.	Barić Mijo, 1892.
Slukić Mirko, 1888.	Gačesa Andro, 1889.
Vuičić Mirko, 1888.	Habuzin Filip, 1893.
	Kodumilo Ignjac, 1892.
Šumarija br. 5 Koprivnica.	Kralić Ivan, 1892.
Bazianec Gjuro, 1887.	Mikulinić Filip, 1889.
Benac Mile, 1890.	Tandarić Gjuro, 1892.
Betlehem Gjuro, 1887.	Vlaković Niko, 1892.
Hunjata Martin, 1888.	
Jaić Jovo, 1891.	Šumarija br. 2 u Rači.
Kaladjić Marko, 1889.	Kot. šum. Gola VI.
Matiašević Niko, 1888.	Parag Martin, 1893.
Prelac Andro, 1886.	

Već je ranije u tekstu spomenuto povećanje broja lugara 1893. godine, što je vidljivo iz tablice br. 2. *Brojno stanje nadluga i lugara kotarske šumarije Novigrad Podravski u Virju u razdoblju od 1885. do 1913. godine.* Ovo povećanje je posljedica novog zapošljavanja lugara, jer će naredne godine već postojeći lugari potpasti pod kotarsku šumariju Gola.

Novom reorganizacijom Imovne općine 1893. godine, osnovana je šumarija Gola, koja djeluje na pet lugarija pa je stoga broj lugara 1894. godine u novigradskoj šumariji za isti broj manji. Novoosnovanoj šumariji Gola tada je na čelu upravitelj Leon (Leo) Kadeřavek uz nadluga Stjepana Jakopovića, dva lugara u Goli (Petar Vinković i Martin Parag) i tri lugara u Ždali (Štefan Kranjčić, Josip Kuček i Martin Mihaldinec).

Članovima Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva iste su godine (1893.) postali i prekodravski lugari Martin Parag te Stjepan Kranjčić (Štefan Kranjčić).¹³⁰

Šumarija Gola gospodari šumama Prekodravlja zaključno s 31.5.1930. godine, kada novim Zakonom o šumama (21.12. 1929., a stupa na snagu 1.6.1930.) ove šume potpadaju pod šumariju Koprivnica. To je vidljivo iz knjige Šumsko gospodarstvo imovnih općina (Baranac, 1933.), gdje se navode šumske uprave đurđevačke imovne općine u 1930. godini s površinom te brojnim stanjem šumarskog osoblja, međutim ne spominje se šumarija (šumska uprava) Gola. U popisu Baranac navodi šumarije: Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar, Nova Rača, Pitomača i Grubišno polje s ukupnom površinom od 45.675,21 hektara. Svaka šumarija ima upravitelja osim šumarije Pitomača u kojoj tu dužnost obavlja nadlugar. Također, svaka šumarija ima po dva *zvaničnika* (činovnika), osim šumarije Đurđevac koja ima tri te šumarija Grubišno polje koja ima jednog zvaničnika. Istovremeno, u Koprivnici je 16 lugara, u Novigradu 9, Đurđevcu 13, Bjelovaru 12, Novoj Rači 10, u Pitomači 13 te u Grubišnom Polju 10 lugara. Ranijih godina su šumarije Koprivnica, Đurđevac i Rača imale i po jednog pripravnika, kao pomoćnike upravitelja, ali su radi štednje ta radna mjesta ukinuta.¹³¹

Šumarija Gola se ne spominje niti u *Zborniku šumarskih zakona i propisa* iz 1932. godine, u kojem se navodi sedam šumskih uprava Direkcije šuma đurđevačke imovne općine Bjelovaru i to: Bjelovar, Đurđevac, Grubišno Polje, Koprivnica, Novi Grad, Pitomača i Rača.¹³²

¹³⁰ Šumarski list XVIII, 12/1894 (1.12.1894.), 560.

¹³¹ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih općina. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 55.

¹³² BOROŠIĆ, Josip; SARNAVKA, Roman: *Zbornik šumarskih zakona i propisa*. Zagreb: Ministarstvo šumarstva i rudnika, 1932., 177.

Ime i prezime lugara	1890.		1891.		1892.		1893.		1894.		1895.		1896.		1897.		1888.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.
	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Gola	Ždala	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	Prek	
Martin Parag	+		+				+		+		+		+		+		+	+	+	+												
Mijo Furdek		+		+			+						+		+		+	+	+	+	+											
Martin Mihaldinec		+		+					+		+		+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Andrija Gačeša		+		+																												
Tomo Vučić					+		+																									
Šandor Poček						+																										
Petar Vinković								+		+		+		+																		
Josip Kuček								+		+		+		+		+		+	+	+	+	+										
Božo Lukačin								+										+	+	+	+	+										
Štefan Kranjčić									+		+		+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Štefan Čore										+		+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Mijo Pomper																+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Janko Grčić																					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Antun Škrlec																						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Petar Sinjeri																													+	+	+	+
Vid Mihaldinec																																
Stjepan Danko																																

Tablica 3. Lugari u Prekodravlju po godinama i mjestima službovanja u razdoblju od 1890. do 1913. godine

IZVOR: Hrvatski šumarski koledar za godine 1885. do 1913., Šumarski list 1885.-1913.

NAPOMENA UZ TABLICU 3.: Od 1890. do 1899. godine posebno je navedeno mjesto/lugarija u kojoj pojedini lugar službuje. Od 1900. spominju se lugari u šumariji Gola, odnosno u Prekodravlju, Preku. Od 1898. godine ne spominje se više mjesto/lugarija u kojem pojedini lugar radi. Za godine 1896., 1901., 1903., 1904., 1908., 1909., 1911. i 1912. nema podataka o imenima lugara, već je za te godine dat podatak na temelju prethodne odnosno naredne godine. Za godine 1908., 1909., 1911. i 1912. nije bilo moguće utvrditi koja su još dvojica lugara službovala u Prekodravlju.

I kad opisuje stanje u lovstvu, Baranac spominje da je najbolje lovište Repaš u zakupu Pongratza i Dunderskog, *bivše područje šumske uprave u Goli*.¹³³

Još je jedan dokaz da u to vrijeme ne djeluje šumarija Gola. Vidljivo je to iz tablice *Pregled šumskih kompleksa po šumskim upravama*, također iz Barančeve knjige, gdje se šumski predjeli Ljevača (1390,40 ha), Štvanja (912,83 ha) i Telek (965,87 ha) vode pod šumskom upravom Koprivnica, srez Koprivnica.¹³⁴

Šumariju Gola ne nalazimo niti u *Borošićevim* šematizmima za 1933., 1934. i 1935. godinu. U tim godinama djeluju šumske uprave Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar, Nova Rača, Pitomača, Grubišno Polje i Ugljenokop u Glogovcu.¹³⁵

Prelaskom prekodravskih šuma u nadležnost šumarije Koprivnica, povećao se i broj nadlugara i lugara u koprivničkoj šumskoj upravi. Naime, u razdoblju od 1930. do 1935. godine, šumarija Koprivnica ima zaposlenog 1 nadlugara i 16 lugara, dok je u vremenima prije toga (ovisno od pojedine godine) imala zaposleno do 13 lugara i nadlugara.¹³⁶

Kod Direkcije šuma u Bjelovaru 1937. godine (prije je to bio Šumskogospodarski ured) djeluje 7 šumskih uprava: Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar, Nova Rača, Pitomača i Grubišno Polje s ukupno 88 čuvarskih rajona (srezova), 14 činovnika i činovničkih pripravnika, 71 zvaničnika lugara, 25 služitelja lugara te 13 stalnih dnevničara lugara.¹³⁷

¹³³ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 52.

¹³⁴ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 54.

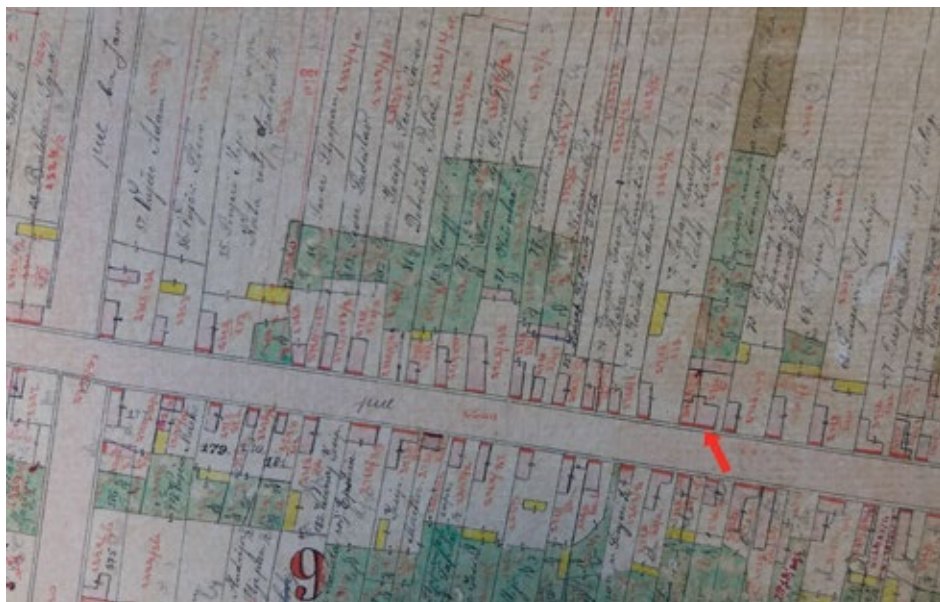
¹³⁵ BOROŠIĆ, Josip: Šematizam i status osoblja u resoru Ministarstva šuma i rudnika. Zagreb: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 68.-69.; 1934., 69.-70.; 1935., 69.-70.

¹³⁶ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 55.; BOROŠIĆ, Josip: Šematizam i status osoblja u resoru Ministarstva šuma i rudnika. Zagreb: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 68.-69.; 1934., 69.-70.; 1935., 69.-70.

¹³⁷ MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 363.

Slika 9.

Pozicija zgrade šumarije Gola u Gornjoj ulici na katastarskom planu mjesta Gole iz 1907. godine (izvor: DGU).

Osnutkom Banovine Hrvatske 26.8.1939. godine, šume su izuzete iz nadležnosti Ministarstva šuma i ruda. Početkom II. svjetskog rata područje Imovne općine Đurđevac pripada pod Nezavisnu Državu Hrvatsku te su pripojene državnim šumama, a šume koje se danas nalaze na području Prekodravlja ponovo spadaju pod upravu šumarije Gola.

Da je šumarija Gola djelovala u vrijeme II. svjetskog rata, osim po upraviteljima šumarije navedenih u tablici 4., saznajemo i iz jednog zapisnika sa sjednice školskog odbora škole u Gotalovu, održane 27. kolovoza 1944. godine, u kojem se spominje šumarija Gola, koja je ovoj školi *doznačila* (osigurala, dodijelila) 13,50 m³ ogrjevnog drveta za školsku godinu 1944./45.¹³⁸

Šumarija Gola je po završetku II. svjetskog rata imala površinu od 4209,47 ha i bila je podijeljena na 6 lugarija.¹³⁹

Sjedište šumarije Gola bilo je u zgradi na kućnom broju 71 (do 1907. godine to je broj 41) u *Gornjoj ulici*, a to je sadašnja ulica Stjepana Radića 22 i vlasništvo obitelji Stančer. Kuću s dvorištem u kojoj će biti sjedište šumarije Gola, kupila je Đurđevačka imovna općina 20. studenog 1893. godine od golskog učitelja i orguljaša Gjura Sentmartonjia¹⁴⁰ za 800 forinti. Odlukom od 31. siječnja 1914. godine, prema članku 16. Zakona o uređenju zemljišnih zajednica od 25.4.1894. godine, ovo zemljište pripada zemljišnoj zajednici mjesta Gola. Temeljem zakonskih odredbi od 19.11.1941. godine, zemljište i u međuvremenu izgrađena zgrada prelazi u vlasništvo Ministarstva šumarstva i ruda NDH, a Uredbom FNRJ iz 1947. godine postaje općenarodna imovina kojom upravlja Šumsko gospodarstvo Bilogora-Garjevica. Odlukom radničkog savjeta Šumskog gospodarstva Koprivnica od 4.2.1968. godine te pravomoćnog rješenja Općine Koprivnica od 22.9.1969. godine nekretnina dobiva na korištenje Medicinski centar Dr. Tomislav Bardek Koprivnica. Kupoprodajnim ugovorom od 20. siječnja 1975. godine, vlasnikom ove nekretnine postaje »Podravka« prehrambena industrija Koprivnica, a rješenjem Općinskog sekretarijata za komunalne poslove, urbanizam i građevinarstvo Općine Koprivnica kao i nagodbe od 27.1.1975. godine, nekretnine postaju vlasništvo Ivana Stančera (prvog župana Koprivničko-križevačke županije) iz Gole.¹⁴¹

¹³⁸ Knjiga zapisnika škole Gotalovo. Knjiga se čuva u Osnovnoj školi Gola.(29.4.2014.).

¹³⁹ Šumarski list LXXXIII, 4-5/1959 (IV.-V.1959.), 108.

¹⁴⁰ Đuro Sentmartoni je bio orguljaš u golskoj crkvi od 1.10.1872. (te je godine postao i učitelj u Goli, a kasnije je bio i ravnatelj iste škole) do 20.9.1891. godine, kada je premješten u školu Molve.; IŠTVAN, Zvonimir: *Glazbeni život Prekodravlja*. Gola: Općina Gola, 2015., 80.

¹⁴¹ Zemljišnoknjižni odjel Koprivnica (11.2.2019.).

Slika 10. Zgrada šumarije Gola snimljena pred II. svjetski rat, izgrađena je krajem 19. stoljeća (detalj razglednice Gole iz zbirke razglednica Zvonimira Ištvana).

Slika 11. Zgrada nekadašnje šumarije Gola u ulici Stjepana Radića 22 (snimio: Z. Ištvan, 7.11.2018.).

U toj je kući (šumariji) u vrijeme sastavljanja Stališa duša (Status animarum) 1910. godine živio i upravitelj šumarije Gola, Vladimir Odžić (Odjić) sa suprugom Marijom r. Šepić te kćerkom Božicom i sinom Ivanom rođenim u svibnju, a umrlim u listopadu 1909. godine.¹⁴² Odžić će od 1. travnja 1917. preuzeti upravljanje šumarijom Novigrad Podravski sve do 31.3.1925. godine.

Uprava šumarije Gola je sve do 1947. bila smještena u toj zgradi, a do 1948. godine bila je tu i uprava šumarije Repaš, koja je kasnije preselila u sadašnju zgradu u ulici Vladimira Nazora 16, u Ždali.¹⁴³

¹⁴² Status animarum župe Gola, uvid: 8.3.2015.

¹⁴³ IŠTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 274.

2.2. Upravitelji šumarije Gola

Prvi upravitelj šumarije u Goli je Leo Kadeřavek, koji je na toj funkciji od 1893. sve do 1905. godine. Iste godine postaje nadšumar, a 1906. preuzima šumariju Bjelovar.

Šumar Eugenius Leo Kadeřavek (Leon Kaderžavek, Kadržavek) rođen je 16.4.1866. godine u Našicama na kućnom broju 119, od majke Katarine i oca Ferdinanda. Šumarstvo je upisao na Kraljevskom gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima 1873., a apsolvirao je 1876. godine. Gospodarstveni ured ĐIO imenuje ga 1888. godine privremenim šumskim vježbenikom, a godine 1889. do 1891. ima status privremenog šumskog pristava u šumariji Rača, Đurđevačke imovne općine. Ban kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, imenuje ga šumarom II. razreda 1892. godine pri gospodarstvenom uredu ĐIO u Bjelovaru i na tom radnom mjestu ostaje do jeseni 1893. godine. Iste godine postaje i član Hrvatskoga slavonskoga šumarskoga društva. U međuvremenu, u razdoblju od 12. do 15. listopada 1891. godine, polaže ispit za samostalno vođenje šumskog gospodarstva.

Upravitelj šumarije Gola postao je 1893. godine i odmah se uključuje u društveni i kulturni život mjesta. Bio je podupirući član DVD-a Gola, a 22.5.1898. izabran je i za člana upravnog odbora. Financijski je pomagao rad DVD-a pa je već 4.9.1892. godine ĐIO doznala potporu od 40 forinti, a 15.1.1899. od 25 forinti. U društvu se zalagao da svi članovi redovito podmiruju svoje obveze, a radio je i na uključivanju mjesne inteligencije u članstvo društva. Također je inicijator uključivanja vlastelina i trgovca Josipa Steinera iz Barča u društvo kao člana utemeljitelja. Kao svjedok, prisustvovao je svečanosti ustoličenja prvog ždalskog župnika, Stjepana Štefanca u Ždali 17. studenoga 1895. godine. Počasnim članom DVD-a Ždala postao je 1897. godine, kao znakom zahvale za darovano drvo kod izgradnje vatrogasnog doma 1894. godine, ali i zato što im je povoljno davao u zakup zemljište, koje su oni opet davali u podzakup.

Leo je bio upravitelj šumarije u Goli do 1905. godine. U kolovozu iste godine postaje nadšumar u IX. činovnom razredu, a naredne 1906. godine preuzima šumariju Bjelovar, kojom upravlja do 1914. godine (moguće i dulje !). Iako službuje u Bjelovaru, ostao je vezan uz Prekodravlje pa tako 1910. godine daruje 10 kruna školi u Goli za nabavu *nagradnih knjiga* za školsku djecu. Leo je umro u 56. godini života od moždanog udara, 4. siječnja 1922. godine u Bjelovaru. Iza njega je ostala supruga Josipa r. Mark i sin Ferdinand Adolf (1910.-1993.). Pokopan je 5.1. na župnom groblju sv. Andrije u

Selo: <i>Gola</i>		Godina, mjesec i dan		
Broj: <i>71</i>	Stanik: <i>Stanik</i>			
Znak smrti:	Obiteljsko slovo:	Ime kuće		
		<i>Šumarija</i>		
		rođenja	vjenčanja	smrti
	<i>A</i>	<i>Čičić Vladimir</i>		
	<i>A</i>	<i>Špić Marija</i>		
	<i>a</i>	<i>Božica</i>		
	<i>a</i>	<i>Jovan</i>	<i>1909. 10. 5.</i>	<i>1909. 10. 6.</i>

Slika 13. Detalj iz knjige »Status animarum« župe Gola s upisanim kućnim brojem 71 i žiteljima u zgradi šumarije Gola u vrijeme sastavljanja statusa 1910. godine (snimio: Z. Ištvan, 11.4.2014.).

Slika 12. Leon (Leo) Kadeřavek, prvi upravitelj šumarije Gola u razdoblju od 1893. do 1905. godine (izvor: Spomenice DVD-a Gola).

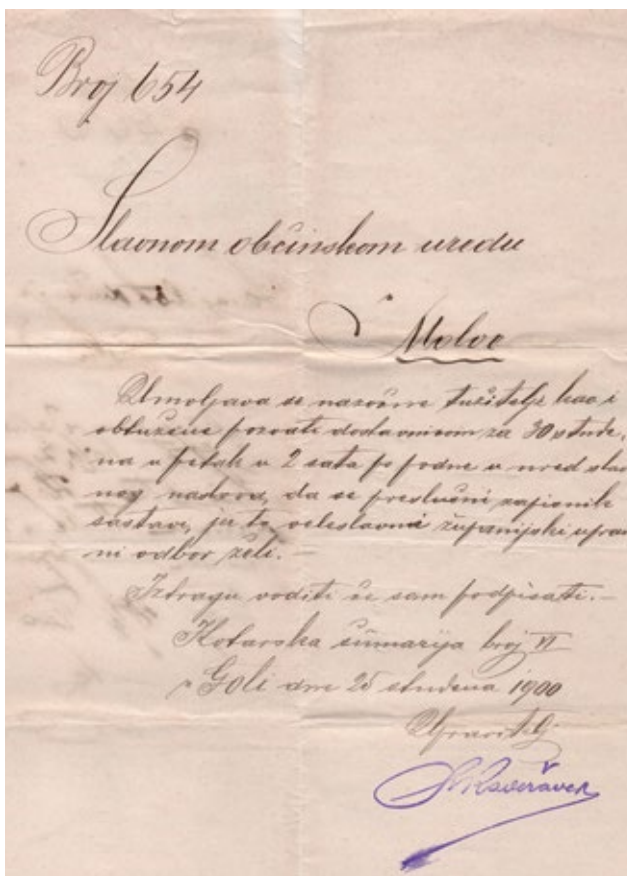
Bjelovaru, a posljednji ispraćaj vodio je svećenik u miru Ivan Mikac.¹⁴⁴

Nakon premještanja u šumariju Bjelovar, na njegovo mjesto u Golu dolazi šumar Dragutin Wiethe, koji je do tada bio upravitelj novigradske šumarije.¹⁴⁵

U preko pedesetgodišnjem razdoblju djelovanja šumarije Gola od 1893. do 1945. godine, na rukovodećem mjestu upravitelja šumarije smjenjivali su se mnogi šumari što je vidljivo iz tablice br. 4. Iz proučene dostupne literature tog vremena nije moguće ustanoviti točna razdoblja upravljanja pojedinih upravitelja, kao niti tko je bio upravitelj šumarije Gola u razdoblju nakon Ive Čeočića od 1921. do 1922. godine, odnosno nakon Viktora Böhma (Bema)¹⁴⁶ od 1926. do 1930. godine. Od 1930. godine, nakon što je stupio na snagu novi zakon o šumama iz 1929. godine, šumama Prekodravlja gospodari šumarija Koprivnica, kojoj je tada na čelu Juraj Franješ.

Zvonimir Srbljinović, šumarski pristav X. činovnog razreda je iz državne šumske manipulacije u Kostajničkom Majuru imenovan za upravitelja šumarije u Goli u proljeće 1942. godine, međutim nije poznato tko je bio upravitelj prije njega.¹⁴⁷ Srbljinovića je u rujnu 1942. godine zamijenio Vladimir Korica koji je na mjesto upravitelja u Goli premješten s pozicije visokog šumskog pristava IX. činovnog reda u šumariji Psunj kod Okučana.¹⁴⁸ Do kada je točno bio Korica upravitelj u Goli nije poznato, ali je poznato da je još u ožujku 1944. godine uplatio članarinu Hrvatskom šumarskom društvu iz Gole,¹⁴⁹ a za šumariju Gola uplaćuje članarinu u srpnju 1944. godine.¹⁵⁰

Međutim, nije sasvim jasna situacija Srbljinovića, za kojeg u iskazu članstva HŠD 1943. godine stoji da je u Goli, a za Koricu da je u Okučanima¹⁵¹ te njegova uplata članarine u ožujku 1944. godine iz

Slika 14. Dopis iz kotarske šumarije broj VI. u Goli od 25.11.1900. godine, kojeg potpisuje upravitelj Leo Kadeřavek (vl. Z. Ištvan, Molve).

¹⁴⁴ NEIDHARDT, Nikola; ANDROIĆ, Milan: *Šumarska nastava u Hrvatskoj 1860.-1960.*. Zagreb: Šumarski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 1963.; <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god->; VEČENAJ, Ivan: *Moje-mu zavičaju*. Gola: NIŠP Prosvjeta i Sirela, 1992., 150.; Knjiga umrlih župe sv. Terezije Avilske u Bjelovaru, 1922., strana 141., rb. 3. (Državni arhiv Bjelovar).

¹⁴⁵ IŠTVAN, Zvonimir: *145 godina organiziranog šumarstva na području Općine Virje. II Virje na razmeđu stoljeća-Zbornik 8/2018.*, Virje: Općina Virje, 2018., 106.

¹⁴⁶ Viktor Böhm je u srpnju 1926. godine premješten iz Gole za šefa šumske uprave Jamina u Morović. Već krajem 1926. godine premješten je u Vinkovce, a 1929. postaje šefom šumske uprave u Fužinama.: Šumarski list L, 8-9/1926 (1.8.1926.), 519.; Šumarski list LI, 1/1927 (1.1.1927.), 51.; Šumarski list LIII, 6-7/1929 (1.1.1927.), 302.

¹⁴⁷ Šumarski list LXVI, 6-7/1942 (1.6.1942.), 219.

¹⁴⁸ Šumarski list LXVI, 10-12/1942 (1.10.1942.), 335.

¹⁴⁹ Šumarski list LXVIII, 5-6/1944 (V-VI.1944.), 115.

¹⁵⁰ Šumarski list LXVIII, 7-12/1944 (VII-XII.1944.), 199.

¹⁵¹ Šumarski list LXVII, 1/1943 (1.1.1943.), 22.

Br. 2942. (5493)

3-3

Prodaja stabaloh na pismene ponde.

Ustav drevnjaka osnovan za godinu 1904/5, odobreno po vie, re. razmjerno vidi od 16. listopada i p. re. 49,794, ratno po vie, re. razmjerno vidi od 4. oktobra i p. re. 49,889 za 1903. godinu drevnjaka osnovan za godinu 1903/4, re. prodaja drevnjaka, re. upravljači stabaloh odobreni da na dan 29. prosinca 1903, re. 11 sati prije pođu u gospodarskom uredu izmova ijeva gjeorgjevske u Belovaru ili same pismne pondeh razpore na 4 razlika ijeva luvovje naravnosti sjeđe drva.

Vrijeme razpore	Kazalište kazališta	Štenci osnov	Pismina obilna	S e m a	Oznake drevnjaka pondeh	I broj stabaloh	Stranici		Ukupna suma		O p a z k a	
							odnosno i gjeorgjevske drevnjake i. II. razreda.		Ukupna suma			
							izb. i prot. nat.	nat. i izb.	izb. i prot. nat.	nat. i izb.		
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												
17												
18												
19												
20												
21												
22												
23												
24												
25												
26												
27												
28												
29												
30												
31												
32												
33												
34												
35												
36												
37												
38												
39												
40												
41												
42												
43												
44												
45												
46												
47												
48												
49												
50												
51												
52												
53												
54												
55												
56												
57												
58												
59												
60												
61												
62												
63												
64												
65												
66												
67												
68												
69												
70												
71												
72												
73												
74												
75												
76												
77												
78												
79												
80												
81												
82												
83												
84												
85												
86												
87												
88												
89												
90												
91												
92												
93												
94												
95												
96												
97												
98												
99												
100												

* Špilne pol tektonih br. 2, 4, 5 i 6 jesu od drevnjaka osnovani za godinu 1903/4, zaostaju, dolim utvrditi od čega godišnje u drubiti staju.

Financije prodaje principio na 12 sati prije pođu na vie, da se u bilježnicu, na mjestu odnosa pojedina starija kupci ili kupci podjednako gale, da se na dan istaknuti dolim prodavati čija imena, prema listu razpisnom 292, bilježnici odnosa bilježnicu prodaje na svedu, da se jednolično prihvati pozuati, to se na dan iste prihvati prodavati. Na čemu imadu najviše glasi: Poneka je pismena drubila drubila kod luvovje imadu dolim gjeorgjevske u Belovaru na 18. prosinca 1903.

Financije imadu prodaje dolim kod prednje pismene ponde, imadu dolim pale natko odobreni na 12. razmjerno vidi.

Financije imadu prodaje dolim kod prednje pismene ponde, imadu dolim pale natko odobreni na 12. razmjerno vidi.

Financije imadu prodaje dolim kod prednje pismene ponde, imadu dolim pale natko odobreni na 12. razmjerno vidi.

Sveukupno-gospodarskom uredu imadu dolim gjeorgjevske.

U Belovaru, 28. studenoga 1904.

Slika 17. Jedan od mnogih oglasa za prodaju stabala s kraja 19. stoljeća (Narodne novine L, 12.12.1884., 7).

Tablica 4. Upravitelji šumarije Gola u razdoblju od 1893. do 1945. godine

Ime i prezime šumara/upravitelja	Razdoblje upravljanja	
	od	do
Leo Kadeřavek	1893.	1905.
Dragutin Wiethe (Víte)	1906.	1909.
Vladimir Odžić (Odjić)	1910.	29. 2. 1912.
Petar Kovač	1. 3. 1912.	1915.
Ivo Čeović	1916.	1920.
?	1921.	1922.
Viktor Böhm (Bem)	22. 10. 1922.	7. 1926.
?	1926.	31. 5. 1930.
Upravlja šumarija Koprivnica	1. 6. 1930.	1939.
?	1939.	5. 1942.
Zvonimir Srblijinović	5. 1942.	9. 1942.
Vladimir Korica	9. 1942.	1944.

IZVOR: Hrvatski šumarski koledari za godine od 1893. do 1926.; <https://www.sumari.hr>

Slika 15. Ivo Čević (Gornji Andrijevci 1886. – Zagreb 1971.), upravitelj šumarije Gola od 1916. do 1920. godine (izvor: <http://www.hls.com.hr/urednici-lovackog-vjesnika/>).

Slika 16. Vladimir Korica (Varaždin 1912. – Rijeka 1988.), upravitelj šumarije Gola u vrijeme II. svjetskog rata (izvor: <http://www.sumari.hr/leksikon/orgs.asp?i=0020378>).

Gole.¹⁵² Moguće je da je Srblić mijenjao Koricu za vrijeme kada je bio bolestan oko godinu dana, jer Korica ostaje upravitelj i nakon oslobođenja te pred kraj 1945. dobiva premještaj u Novoselec Križ za upravitelja Šumske manipulacije.¹⁵³

3. GOSPODARSKE AKTIVNOSTI U REPAŠKIM ŠUMAMA

3.1. Prodaja stabala

Hrastovina, ali i ostale vrste drveća iz Repaških šuma u Prekodravlju, oduvijek su imale svoje kupce. U prilog tome govore i brojne dražbe koje su održavane kod gospodarstvenog ureda ĐIO u Bjelovaru, a ovdje će biti navedene samo neke od njih.

No, i prije formiranja ĐIO objavljujane su licitacije za repašku hrastovinu i ostale vrste drveća. Tako je jedna licitacija prema odluci Đurđevačke pukovnije od 19.10.1860. godine, objavljena u Carsko-kraljevskim službenim narodnim novinama 27.10. 1860. godine. Na istoj je ponuđeno 800 do 1000 stabala hrasta lužnjaka pogodnih za proizvodnju trupaca, a dražba je najavljena za 15.11.1860. godine u 9 sati.¹⁵⁴ Godine 1868. Đurđevačka pukovnja (satnija Virje), daje na dražbu 500 klaftri (2000 prm) grabovog ogrjevnog drveta, a licitacija je najavljena za 27. srpnja 1868. godine u Bjelovaru.¹⁵⁵ Godine 1870. Đurđevačka graničarska pukovnja broj 6 je ponudila na licitaciju 170 jasenovih stabala iz šume Repaš za 13. prosinca iste godine u 9 sati.¹⁵⁶

Usljedile su licitacije (dražbe), koje je svojim odlukama propisivala i provodila đurđevačka imovna općina:

- Šumarija Virovska 1, objavila je 1883. godine prodaju stabala u šumskim predjelima Pilajevo (oplodna sječina) sa 139 hrastova; Ljevača V (Peplara)-redovna sječina sa 74 hrasta, 4 brijesta i 4 jasena; Štvanja (oplodna sječina) sa 190 hrastova, 47 brijestova i 33 jasena te u predjelu Telek VIII sa 96 hrastova, 3 brijesta i 8 stabala jasena.¹⁵⁷

- U razdoblju od 1. studenog do 21. prosinca 1884. godine, prodano je iz šume Repaš, sječine Visoka greda 85 hrastova za 3.166,55 forinti ili 37,25 forinti po stablu. Istovremeno su iz sječine *Panje* (kod Hlebina) prodana 232 hrasta po cijeni od svega 7,73 forinta po stablu.¹⁵⁸

- Dana 21. prosinca 1884. godine, održana dražba 1931 hrastovog stabla te 976 brijestovih, jasenovih i bukovih stabala, procijenjene vrijednosti 44.995,60 forinti. Od toga je prodano hrastovih stabala u predjelu *Telek VIII*, J. Mayerhofferu za 9.000 forinti i u predjelu *Telek IX*, A. pl. Weissu za 8.400 forinti. Sječine: *Peplara*, *Ljevača niska*, *Ljevača V*, *Ljevača-Peplara*, *Štvanja* te *Uzka luka IX* i *X* s ukupno 773 hrasta, 22 brijesta i 41 jasenom, procijenjene na 20.910,68 forinti, nisu prodane.¹⁵⁹

- Dana 15. siječnja 1886. godine, održana je dražba za sječine u šumskom kotaru I, političke općine Virje i to: sječina *Ljevača*, za 37 hrastova neto mase 329 m³ i procijenjenih na 1.987 forinti; sječina *Štvanja*, za 52 hrasta neto mase 374 m³ i procijenjenih na 2.570 forinti te za sječinu *Telek*, 10 hrastova neto mase 78 m³ i procijenjenih na 471 forint.¹⁶⁰

¹⁵² Šumarski list LXVIII, 5-6/1944 (V-VI.1944.), 115.

¹⁵³ <https://www.sumari.hr/sumari/kart.asp?id=9785>.

¹⁵⁴ Carsko-kraljevske službene narodne novine XXVI, 248., 27.10.1860., 3. (<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=f338c031-0a3a-41dc-bfbd-32c33cf388b4>).

¹⁵⁵ Narodne novine, Službeni list br. 165., 25.6.1868., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁵⁶ Narodne novine, Službeni list br. 280., 9.12.1870., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁵⁷ Narodne novine, Službeni list br. 11, 15.1.1883., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁵⁸ Šumarski list IX, 7-8/1885 (1.7.1885.), 332.-333.

¹⁵⁹ Šumarski list IX, 1/1885 (1.1.1885.), 41.

¹⁶⁰ Šumarski list X, 2/1886 (1.2.1886.), 90.-91.

Br. 5.484 – 1885. (5813)

Prodaja stabalah.

Na temelju odobrene naredbom vis. kr. zemaljske vlade br. 43.879 od 28. listopada 1885. dvostručne osnove za godinu 1885./6. prodavati će se dne 15. siječnja 1886. u pisarni podpiisanog ureda putem pismene dražbe nize iskazana raznovrsna stabla.

3–2

Svrha	Šumski kotar	Srez	U podružja političke obline	S u m a	Sječina	S t a b a l a h						Procijen-bena vrijednost for. n.	O p a z k a	
						vrst	broj komadah	sadržaj u drvu za ciepsku gradnju m ³	protoka	koljena	u gotovu drvu priu. m ³			
1	12	Virje	Ljevača (Repai)	IV.		hrast	37	234.72	.	.	135.5	1957 5	1/4 sata od željezničke postaje Gola	
2	13	Virje	Štranja (Repai)			hrast	52	807.72	.	.	95.5	2669 92	1/4 sata od kolodvora Breznice, a 1 1/4 od Gole	
3	14	Virje	Telek (Repai)			hrast	10	55.72	.	.	32.9	471 29	1/4 sata od kolodvora Breznice	
4	15	Virje	Croco	IV.		hrast	21	44.65	11.50	.	58.9	464 57	Izvoz cestom preko Virja u Koprivnicu 5 sati ili Dravom	
5	17	Gjurgjevo	Mokiti			hrast	13	22.31	14.28	.	27.9	286 53	Cestom preko Gjurgjeva u Koprivnicu 6 sati	
6	19	Pitomača	Gjaretina			hrast	27	70.55	28.37	.	86.9	798 59	Dravom na kolodvoru Barcz 3 sata	
7	30	Trojstvo	Stari Borik	IV.		hrast	27	34.33	2.33	.	30.5	310 84	1/2 sata od Belovara	
8	30	Trojstvo	Novi Borik			hrast	98	130.84	0.89	.	112.5	1127 94	1/2 sata od Belovara	
						hrast	871	145.63	876.54	700	2410	891.6		
9	21	Pitomača	Uzka luka	IX. X. XI.		jasen	487	.	254.90	.	1295.9	15335 65	2 sata od kolodvora Barcz	
						hrast	8052	.	400.56	.	5213.9			
						grab i ina	1424	.	0.65	.	2312.9			
Ukupno						6119	1016.30	1692.75	700	2465	10285 3	23362 59		

uz sljedeće bitne uvjete:

1. Biljegevanje i propisno sastavljene pismene ponude, izobnim od 10% procijenbene vrijednosti obložene, dobro zapečaćene moraju najkasnije do 15. siječnja 1886. do 11 sati prije podne kod podpiisanog ureda predane biti, te na omotu točno stavke dražbenog oglasa izisknuti za koj. iste valjanost imaju.

2. Za izradbu i izvoz kupljenih stabalah ustanovljuje se za stavku 1. do 8. zadnji rok do 31. ožujka 1886., a za stavku 9. do 31. ožujka 1887.

3. U roku od 14 dana nakon odobrenja dražbe po vis. kr. zemaljskoj vladi imaju kupac cijelu dostavu svotu uplatiti.

4. Pobjedni uvjeti mogu se vidjeti kod podpiisanog ureda, zatim kod kotarske šumarije u Novigradu, Gjurgjevu i Belovaru.

Šumsko-gospodarsveni ured gjurgjevačke imovne obline.

U Belovaru, 18. prosinca 1885.

Slika 18. Oglas za prodaju stabala iz 1885. godine u kojem se pod točkom 4. uvjeta dražbe spominju šumarije Novigrad i Đurđevac (Narodne novine LI, 297/1885, 29.12.1885., 7.).

Slika 19. Radnici za vrijeme odmora u repaškoj šumi nakon sječe stabala za ždalskog trgovca i gostioničara Ivana Pichlera 1938. godine (na slici prvi s desna). Radnici drže u rukama tipični šumski alat iz tog vremena (vl. Z. Ištvan, Molve).

- Dražba je održana i 24. siječnja 1889. godine za sječine: *Ljevača* s 97 stabala hrasta i 4 stabla jasena, procijenjenih na 4.030 forinti i 35 novčića te *Štvanja* sa 114 hrastova, 6 jasena i 12 brijestova ukupne procijenjene vrijednosti od 4.006 forinti i 46 novčića. Obje sječine je kupio Salamon Mayerhoffer iz Velike Kanjiže (Nagykanizsa) u Mađarskoj za ukupno 10.677 forinti ili za 32,9% iznad isključne cijene. Istog dana je održana i dražba za sječine: *Telek* s 46 hrastova, 1 jasenom i 1 brijestom ukupno procijenjeni na 1.797,81 forint te sječina *Štvanja* s 95 hrastova za 4.420,26 forinti. I ove dvije sječine je kupio jedan kupac i to Albert Mautner za *Hrvatsku eskomptnu banku* i gospodina Pongratza za iznos od 7820 forinti, što je 25,8% više od isključne cijene.¹⁶¹

¹⁶¹ Šumarski list XIII, 3/1889 (1.3.1889.), 133.

Slika 20. Željeznička postaja Gola s kraja 19. stoljeća na razglednici iz zbirke razglednica Zvonimira Ištvana.

Kako je vidljivo, hrastovina je postizala dobre cijene na tržištu, a glavni kupci repaške hrastovine su bili trgovci iz Ugarske. Još je jedna dražba ostvarila odličan financijski učinak, a održana je 17. studenog 1893. godine za četiri sječine: *Kambičevo* i *Ljevaču* sa 79 hrastova procijenjenih na 3.087,90 forinti, koji su postigli cijenu od 3.824 forinta ili 23,8% iznad cijene, a kupac je bio Moritz Lang iz Čurga (Csurgó) te sječine *Ciganjevo* i *Štvanja* s 350 hrastova procijenjenih na 10.783,74 forinta, a prodanih za 16.205,07 forinta ili za 50,3% većoj cijeni. Kupac ove dvije sječine je Janoš Udvary iz mjesta Körmend u zapadnoj Ugarskoj.¹⁶²

Iz navedenih rezultata dražbi, vidljivo je da su kupci većim dijelom iz susjedne Ugarske pa je stoga i željeznička postaja u Goli, odnosno željeznička pruga Barcs-Murakeresztúr¹⁶³ odigrala važnu ulogu u transportu tehničkog drva iz Prekodravlja.

Veliki dio oblovine iz tadašnjih šuma Velikog i Malog Parmezira te Sekereša eksploatiran je putem željeznice i željezničke postaje u Goli.¹⁶⁴ *Imovna općina Gjurgjevačka*, pod čijim su vlasništvom bili veliki šumski kompleksi Prekodravlja, kojima je upravljala u početku šumarija Virovska I (Novigradska), kasnije i šumarija u Goli, također je bila korisnikom željezničke postaje u Goli.

Još je šumarija Virovska I 9. studenog 1882. godine objavila prodaju stabala iz oplodnih sječina u šumskim predjelima Pilajevo i Štvanja iz redovnih sječina u Ljevači V (Pepelara) i Telek VIII. Za njihov transport predviđjela je korištenje željezničke postaje Gola koja je od Pilajeva udaljena 15 minuta, od Ljevače 45, a od Štvanje 90 minuta. Za transport stabala iz Teleka predviđena je postaja u Berzencu do koje je 75 minuta vožnje.¹⁶⁵

Nakon osnivanja šumarije Gola, ista je također koristila željeznicu i spomenutu postaju za transport kupljenih stabala, a vidljivo je to iz *Oglasa* kojeg je 1909. godine objavila u Šumarskom listu br. 11/1909. Naime, u tom Oglasu prodaju se 10. studenog 1909. godine hrastova stabla u šumskom predjelu Sekereš¹⁶⁶ i to: 187 stabala do 80 cm prsnog promjera, 533 stabla od 81 do 105 cm prsnog pro-

¹⁶² Šumarski list XVII, 12/1893 (1.12.1893.), 534.-535.

¹⁶³ Prugu je izgradilo Društvo južnih željeznica Mađarske 1868. godine, a u promet je puštena 1. rujna iste godine.

¹⁶⁴ IŠTVAN, Zvonimir: Željeznička postaja Gola. // Podravski zbornik 44/2018., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018., 7.-17.

¹⁶⁵ Narodne novine, Službeni list br. 11, 15.1.1883., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁶⁶ Tada je to bio šumovit predjel Prekodravlja oko meandra Ješkovo, južnije od šumskog predjela Veliki Parmezir koji se nalazio na kraju Gole prema Novačkoj.

mjera i 151 stablo prsnog promjera većeg od 105 cm. Ukupna procijenjena vrijednost ovih 871 stabala iznosila je 96.418,08 kruna. Na prodaju u šumskom predjelu Štvanja¹⁶⁷ bila su ponuđena: 4 stabla jasena do 80 cm prsnog promjera te 5 stabala jasena promjera od 81 do 105 cm. Također su na prodaju bila i 302 stabla brijesta promjera do 80 cm i 233 stabla brijesta promjera od 81 do 105 cm. Ukupno su u tom predjelu ponuđena na prodaju 544 stabla čija je procijenjena vrijednost 35.989,52 kruna. Kupac je iz ponuđenih mu stabala mogao izraditi sve što je bilo njemu povoljno *izuzam stupova, kolja, žbica, naplataka i kocaka za taracanje*. Neizrađene dijelove stabala, vrhove, grane, triješće i ostali otpad bio je dužan izraditi kao ogrjevno drvo i pravilno ga složiti te ga predati šumariji po cijeni od 50 filira po prostornom metru.¹⁶⁸

Ukidanjem željezničke postaje u Goli 1951. godine te nakon izgradnje drvenog mosta na Dravi kod Repaša 1960. godine, sav promet oblovine i prostornog drva iz prekodravskih šuma usmjerava se na željezničku postaju u Virju sve do pred kraj 2008. godine, kada takav vid transporta gubi na značaju i u potpunosti ga preuzimaju kamionske ekipe.

3.2. Šumsko poljsko gospodarenje

Šumsko-poljsko gospodarenje¹⁶⁹ u đurđevačkoj imovnoj općini prisutno je od početka njenog osnivanja 1871. godine, a naslijeđeno je od državne uprave prilikom segregacije, jer se već ugovorene sječine s ovakvim načinom gospodarenja nisu mogle prekinuti pa ih je ĐIO kao takve preuzela. Kako se taj način gospodarenja pokazao dobrim s obzirom na neznatne troškove podizanja novih sastojina, ĐIO je nastavila s istim pa je već 1872. godine izdala prvi službeni zakup za sječinu Telek u Prekodravlju, na temelju odobrenog »Lizitations Protokoll« od strane zemaljskog financijskog ravnateljstva u Zagrebu od 17. listopada 1872. godine pod brojem 14737. Družbeni zapisnik je sastavljen 23. kolovoza 1872. godine s Mayerhofferom iz Čurga za 53 rali sječne površine uz godišnju zakupninu od 347 forinti i 15 novčića, odnosno 6 forinti i 55 novčića po rali. Družba drvnog materijala i površine može se odvojiti, odnosno zasebno licitirati. U tom slučaju je zakupnik dužan drveni materijal ukloniti iz sječine (osim velikih panjeva koji bi dodatno opteretili zakupnika financijski) i sječinu očistiti do 1.4.1873. godine. Prije dražbe zakupa, svi zainteresirani moraju uplatiti 10% jamčevine od isključne cijene tzv. žaobinu, u novcu ili rjednosnim papirima. Svima koji nisu prošli na dražbi se jamčevina vraća, a zakupnik je dužan doplatiti razliku do licitiranog iznosa zakupa. Zakup traje 3 do 4 godine, odnosno ovisi o urodu žira. Ako žir rodi u trećoj godini onda zakupnik mora posijati ozimu žitaricu, a šumarija će posaditi žir o svom trošku. Iduće godine se žito mora pokositi na dovoljnoj visini od tla kako se ne bi oštetile biljke. Ako žir rodi u četvrtoj godini, zakupnik je dužan sam posaditi žir (koji je sam i sakupio) u svaku treću brazdu (cca 60 cm razmak) i u jesen posijati žito koje onda naredne godine besplatno žanje. Ukoliko pak žir ne rodi, zakup se produljuje za godinu dana. Zakupnik je zakupljenu površinu dužan držati u redu, a zakupninu platiti do 1. ožujka za narednu godinu zakupa. U slučaju smrti zakup se prenosi na nasljednike, a ukoliko se zakupnina ne uplati do ugovorenog roka ili se neki uvjeti iz ugovora ne ispune, imovna općina može pokrenuti sudski postupak ili raskinuti ugovor i tražiti naknadu iz položene jamčevine. Nakon isteka zakupa, jamčevina se vraća zakupniku. Ako je neku parcelu uzelo u zakup više pravoužitnika onda između sebe moraju odabrati nekog tko će ih zastupati, a solidarno svi odgovaraju za zakupljenu parcelu.¹⁷⁰

Kod svakog oglasa dražbe je navedeno kako pravo dražbe imaju pravoužitnici Đurđevačke imovne općine. Strani ponuđači se mogu natjecati ukoliko ne bi bilo zainteresiranih ili ne bi mogli preuzeti cijelu parcelu.

¹⁶⁷ Na drugoj vojnoj karti Austrijskog Carstva (*Second Military Survey 1806.-1869.* – www.mapire.eu) ovaj šumski predjel nosi naziv *Istvaner Forst* po prezimenu Ištvan, ali za sada nema podatka koja bi to obitelj Ištvan bila.: IŠTVAN, Zvonimir: *Rodoslovlje obitelji Ištvan*. Molve: Općina Molve, 2018., 118.

¹⁶⁸ Šumarski list XXXIII, 11/1909 (1.11.1909.), 438.

¹⁶⁹ Šumsko-poljsko gospodarenje podrazumijeva na istoj površini kombinaciju šumskog i poljoprivrednog gospodarenja odnosno povremene proizvodnje poljoprivrednih kultura u prvim godinama ovakvog gospodarenja. Detaljnije o takvom načinu gospodarenja u nastavku teksta ovog poglavlja.

¹⁷⁰ Šumarski list XXIV, 7/1900 (1.7.1900.), 383.-393.

Zakupi.

Br. 1009 — 1887. (1112)
3 — 1

Zakup. U svrhu iznajmljenja niže navedenih sječinah na prelazno poljsko gospodarenje obdržavati će se na niže navedene dane javna ustmena dražba na licu mjesta u

području		sječini	plošt- noj iz- mjeri		na dne	u doba dana
kot. šu- marije	porezne občine		jutarah	□°		
novigradske	Delovi	Lug	13	48	1. travnja	u 10 sati prije podne
	Molve	Sušinski berek	34	896	2. travnja	
		Babinopolje	59	48	4. travnja	
	Ždala	ždalanska sje- čina	32	960	5. travnja	
		Pepelara	18	576	6. travnja	
Gola	čistina Belevina	19	15	6. travnja		
gjurje- vačke	Sesvete	čistina kod šip- kovog konaka	20	390	1. travnja	

Dražbeni uvjeti mogu se uvidjeti koli kod pod-
pisanog gospodarstvenog ureda, toli kod šumarije u
Novigradu i Gjurgjevcu, a i na licu mjesta prigodom
izdražbovanja.

Gospodarstveni ured imovne občine
gjurjevačke.
U Belovaru, 15. ožujka 1887.
Upravitelj:
D o j k o v i ć, nadšumar.

Slika 21. Oglas za zakup sječina na prelazno šumsko poljsko gospodarenje (Narodne novine LIII, 64/1887, 19.3.1887., 6.).

Godine 1884. u zakup na 4 do 5 godina uz dužnost pošumljavanja, daju se sječine na prelazno gospodarenje ukupne površine od 37 rali (jutara) i to: *Visoka greda ili Bukvina* s 19 parcela, a svaka po jednu ral; *Tellek (Babinopolje)* s 8 parcela i *Tellek* s 10 parcela. Sve su parcele veličine po jednu ral, a dražba ovih sječina za zakup zakazana je za 9. travnja 1884. godine u 9,00 sati za Visoku gredu te 10. travnja 1884. godine za Telek, u 14,00 sati na terenu kod svake parcele. Dražbeni uvjeti, a naročito upute oko obveze pošumljavanja mogu se vidjeti kod kotarske šumarije u Virju. Odluku o zakupu potpisuje upravitelj gospodarstvenog ureda, Aleksander pl. Köröskény.¹⁷¹

Šumsko-gospodarstveni ured imovne općine đurđevačke je 21.3.1885. godine raspisao dražbu za zakup sječina, a na temelju vladinog odobrenja (br. 40.743 od 6.11.1884. godine) *Zaključka zastupstva imovne općine đurđevačke* od 22. i 23. rujna 1884. godine za političke općine Peteranec, Virje, Đurđevac, Pitomača i Grubišno polje. Na području općine Virje (šumarija Virje) u zakup se daju sljedeće sječine u području čuvarije Ždala: *Pepelara (Ljevača) sječina nova* s 21 rali, *Pepelara (Ljevača) sječina stara* s 8,112 rali, *Telek stare sječine* s 45 rali i *Telek nove sječine* s 50,96 rali. Dražba je zakazana u dane od 9. do 11. travnja 1885. godine na terenu u 8,00 sati, parcele se daju u zakup na 4 godine, do 30. rujna 1888. godine, a početna cijena je 12 forinti po rali.¹⁷²

Godine 1887., kotarske šumarije Novigrad i Đurđevac također daju putem dražbe parcele (sječine) u zakup na prelazno poljsko gospodarenje. Šumarija Novigrad daje u zakup sječine: *Lug* kod Delova od

Tablica 5. Iskaz zakupljenih površina na šumsko-poljsko gospodarenje u razdoblju od 1876. do 1895. godine

Godina zakupa	Površina zakupa	Ostvarena cijena
	rali	forinti/rali
1876.	1127	6,22
1877.	1034	8,57
1878.	1286	9,23
1879.	1804	8,37
1880.	1880	9,02
1881.	1437	10,08
1882.	2113	9,80
1883.	2235	10,55
1884.	2286	10,84
1885.	2030	12,03
1886.	1852	11,02
1887.	2072	11,28
1888.	1148	19,54
1889.	2723	10,62
1890.	3517	11,80
1891.	3848	11,24
1892.	4272	11,43
1893.	3818	11,08
1894.	4161	11,56
1895.	3997	12,11

IZVOR: Šumarski list XXIV, 7/1900 (1.7.1900.), 386.

¹⁷¹ Narodne novine, Službeni list br. 73, 28.3.1884., 6. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁷² Narodne novine, Službeni list br. 77, 4.4.1885., 10. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

13,048 jutara; *Sušinski berek* kod Molva od 34,896 jutara; *Babino polje* kod Ždale od 59,048 jutara; *Ždalanska sječina* od 32,96 jutara; *Pepelara* od 18,576 jutara te čistinu *Belevina* kod Gole od 19,015 jutara. Šumarija Đurđevac daje u zakup čistinu kod Šipkovog konaka u poreznoj općini Sesvete s površinom od 20,39 jutara. Dražba je zakazana od 1. do 6. travnja 1887. godine s početkom u 10,00 sati kod svake parcele koja je na dražbi. Dražbeni uvjeti mogu se vidjeti kod navedenih šumarija ili u gospodarstvenom uredu imovne općine đurđevačke u Bjelovaru. Odluku o zakupu potpisao je 15. ožujka 1887. godine upravitelj gospodarstvenog ureda, Vilim Dojković.¹⁷³

Usporedimo li starost pojedinih šumskih sastojina danas s godinama izdavanja pojedinih površina u zakup možemo čak prilično točno ustvrditi, koje su sastojine i u kojim odjelima gospodarske jedinice tako nastale. Možemo tako sa sigurnošću kazati da je veliki dio današnje gospodarske jedinice Repaš-Gabajeva Greda (prvenstveno se ovdje misli na prekodravski dio) nastao upravo šumsko-poljskim načinom gospodarenja.

Prvim zakupom iz vremena Đurđevačke imovne općine 1872. godine na 53 jutra (30,5ha) nastala je sastojina hrasta lužnjaka u današnjem odsjeku 51a, koji je 2011. godine bio star 138 godina.

3.3. Sporedni šumski proizvodi

Osim drveta kao sirovine te divljači za lov i prehranu, šume su se koristile za pašu i žirenje kao i za sakupljanje sporednih šumskih proizvoda poput gljiva, ljekovitog bilja ili drugih plodova. Vrlo unosan posao je bio najam šuma za berbu šiške¹⁷⁴ što je vidljivo iz nekoliko oglasa u tiskovinama toga vremena. Tako je šumsko-gospodarstveni ured đurđevačke imovne općine 10. kolovoza 1882. godine objavio oglas u Narodnim novinama o zakupu šuma za skupljanje i otkup uroda šiške, koji je potpisao nadšumar Virgil Mallin. Dražba će se održati 30.8. u 10,00 sati u gospodarstvenom uredu imovne općine đurđevačke u Bjelovaru po *izključnoj cieni poprečno* za šume: *u I. kotarskoj šumariji virovskoj za šumu Repaš na 4.000 rali površine za 300 forinti, a za ostale šume u općini Sokolovac, Peteranec, Novigrad, Virje, Gjurgjevac i Pitomača 150 forinti.* te *u II. kotarskoj šumariji belovarskoj za sve hrastove šume u općini Kapela, Trojstvo, Severin, Rača, Grdjevac i Grubišnopolje za 50 forinti.*¹⁷⁵

Đurđevačka imovna općina objavila je oglas u Narodnim novinama i 1890. godine u kojem za 1. rujna zakazuje dražbu za prodaju šiški koje su ove godine urodile *u svih šumah gjurgjevačke imovne općine po pojedinim šumarijah, kao i Repaš napose.*¹⁷⁶

4. LOVSTVO

4.1. Povijest lovstva u Hrvatskoj

Lov i lovne aktivnosti u Hrvatskoj imaju dugu tradiciju. U početku je lov bio slobodan za sve žitelje, međutim plemstvo je kasnije počelo svojatati to pravo pa je regalno pravo lova na plemenitu divljač bilo i potvrđeno početkom 16. stoljeća dekretom kralja Vladislava II. Seljaci (kmetovi) su u tom slučaju mogli loviti samo grabežljivce, dok im je lov na jelene, srne, zečeve, veprove, fazane, trčke i lještarkе bio zabranjen, jer *oni se imaju baviti ratarstvom, a ne lovom.*¹⁷⁷

Dakle, plemenitu divljač moglo je loviti samo plemstvo, koje si je to privilegirano pravo dodatno ozakonilo 1802. godine na način da unutar granica vlastitog posjeda mogu izlučiti tzv. *zabranjeno lovi-*

¹⁷³ Narodne novine, Službeni list br. 64, 19.3.1887., 6. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁷⁴ Šiška je izraslina na listu ili izboju okruglastog ili kuglastog oblika, različitih veličina, gola ili s malim izraslinama, a nastaje djelovanjem ose šiškarice. Šiške su se koristile u kemijskoj industriji kao štavilo.

¹⁷⁵ Narodne novine, Službeni list br. 186, 16.8.1882., 5. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁷⁶ Narodne novine, Službeni list br. 192, 22.8.1890., 6. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁷⁷ IŠTVAN, Zvonimir: *Prilog povijesti lovstva u Hlebinama uz 70. obljetnicu LU Lisica Hlebine* – Podravski zbornik 42/2016., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016., 221.; Šumarski list XVI, 11/1892 (1.11.1892.), 495.-496.

šte u kojem mogu loviti samo oni, odnosno mogu i drugi lovci, ali uz njihovu izričitu dozvolu. Osim toga dodatno su ograničili lov i na pojedinu vrstu divljači pa je tako bilo zabranjeno loviti jelena od 15.9. do 1.6., a košute od 1.1. do 1.9., dok je za zečeve bila lovostaja od 1.2. do 1.5.¹⁷⁸

Privilegirano pravo lova se zadržalo sve do sredine 19. stoljeća, kada dolazi do novih društveno – političkih previranja u ovom dijelu Europe, ali i zbog naglog porasta krivolova i osiromašenja lovišta. Pitanje lovstva je tada privremeno riješeno *Obznanom* od 4. travnja 1859. godine. Lovišta koja si je zadržala tadašnja vlastela do 1858. godine su obznanom i potvrđena, dok su preostale površine formirale nova lovišta koja su se davala u zakup na 5 do 10 godina. Ovom obznanom nastojalo se je posvetiti veću pažnju i sigurnost razmnožavanju divljači, posebno jelenskoj i srnećoj te zečevima i divljim pticama.¹⁷⁹ Krajem 19. stoljeća (27.4.1893.) kralj Franjo Josip I. donosi zakon o lovu kojim je spojio pravo lova s pravom vlasništva nad zemljištem (dominalni sustav).¹⁸⁰

Naredbom od 31.5.1874. godine, članak 18. zakona o lovu iz 1870. godine, postao je važeći i na području hrvatsko-slavonske Krajine te je stoga na tom području ukinut slobodni lov. Po stavku 2. i 3. spomenutog članka pravo lova se stiče samo dozvolom, a ovlašteni su ga provoditi samo posjednici zemljišta od najmanje 200 katastarskih jutara ili općine ukoliko nema posjednika na njihovom prostoru. Slijedom toga je u 6 krajiških okružja izlučeno 439 lovišta s ukupnom površinom od 2.4.678 jutara, u 7 gradskih općina 8 lovišta s površinom od 39.704 jutara, a u 7 imovnih općina izlučeno je 208 lovišta s površinom od 302.950 jutara od kojih su 83 lovišta površine 167.530 jutara dana u zakup. U šumama koje su pod državnom upravom, izlučena su 252 lovišta od kojih je 180 lovišta s površinom od 471.138 jutara dano u zakup.¹⁸¹ Tada je kod imovne općine đurđevačke izlučeno lovište Repaš s površinom od 6880 jutara šuma i polja.¹⁸²

Zakonom o lovu od 27. travnja 1893. godine pravo lova imaju vlasnici zemljišta (privatnici, veleposjednici) čiji je posjed veći od 400 jutara (rali) odnosno upravne općine koje su također vlasnici zemljišta s površinom od najmanje 1000 jutara. Nakon ustanovljenja privatnih lovišta ustanovljuju se općinska lovišta u koja ulazi i sva površina koja nije ušla u privatna. Veleposjednik je mogao uzeti u zakup i ta *obćinska* lovišta, ali je zakupninu određivala kotarska oblast odnosno gradsko poglavarstvo. Ukoliko za ta lovišta nije bio zainteresiran niti jedan privatnik odnosno veleposjednik, takva općinska lovišta se daju u zakup na razdoblje od 15 godina najboljem ponuđaču, a ponuditelj mora položiti 50% isključne cijene za dotično lovište. U ovom slučaju općina ne može uzeti lovište u zakup, već ga u zakup mogu uzeti najviše petorica zakupnika. Uz dozvolu kotarske oblasti lovište se može dati i u podzakup. Nakon završene dražbe novi je zakupnik odmah morao izaslaniku kotarske oblasti položiti dvogodišnju zakupninu i to naravno u gotovini. Osim gotovine postojala je i mogućnost pologa državnih obveznica uz određene uvjete.¹⁸³

Na temelju članka 16. spomenutog zakona lov se nije smio obavljati kako slijedi: zec od 15. 1. do 31. 8., fazani od 15. 1. do 1. 9.; trčke od 15. 12. do 15. 8.; divlje guske, patke (moguće i s mrežama), golubovi i ptice močvarice od 15. 2. do 15. 6., a šljuke i prepelice od 15. 4. do 1. 8. Što se tiče visoke divljači, jeleni se nisu smjeli loviti od 15. 10. do 1. 7., a košute od 1. 1. do 15. 10. Srnjaci se nisu smjeli loviti od 1. 1. do 1. 10., ali dozvolom županijske oblasti lov srnjaka je bio moguć vabljenjem i od 1.

¹⁷⁸ KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 68.

¹⁷⁹ Lovostaja je za jelena bila od 15.9. do 31.5., za košute od 1.1. do 31.8., za srne od 1.1. do 30.6., za zečeve od 1.2. do 31.7., a za divlju perad od 1.3. do 30.6.: KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 68.-69.

¹⁸⁰ IŠTVAN, Zvonimir: *Prilog povijesti lovstva u Hlebinama uz 70. obljetnicu LU Lisica Hlebina – Podravski zbornik 42/2016.*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016., 221.; Šumarski list XVI, 11/1892 (1.11.1892.), 495.-496.; KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882., 68.-69.

¹⁸¹ Šumarski list I, 2/1877 (1.4.1877.), 124.-125.

¹⁸² Narodne novine, Službeni list br. 260, 12.11.1885., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁸³ Lovačko-ribarski viestnik II, 6/1893(lipanj, 1893.); KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira; WAGNER, Elizabeta, *Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*: Ekonomska i ekohistorija, Koprivnica – 2009., broj 5., 44.-58.

travnja. Ulovljena divljač se smjela prodavati, ali je bilo potrebno dokazati porijeklo iste i imati iskaznice koje su vrijedile 8 dana. Lov je bio zabranjen na oranicama od 1. veljače pa sve dok se usjevi ne uberu, a na livadama se nije smjelo loviti od 1. travnja do otkosa otave. Niti vinogradi nisu bili pošteđeni lovostaje, tako se u vinogradu ne smije loviti u razdoblju od 1. veljače pa sve do berbe grožđa.¹⁸⁴

Ovaj zakon je ostao na snazi sve do 1931. godine kada je donijet novi zakon o lovu kojim je omogućeno i seljacima licitaciju lovišta i tako ih iskoriste za svoje gospodarske potrebe.¹⁸⁵ Iste godine, 5. prosinca stupa na snagu spomenuti novi *Zakon o lovstvu*, kojim je ujedinjeno lovno pravo tadašnje države¹⁸⁶ na način da je pravo lova spojeno sa zemljišnim vlasništvom. Kako je do tog vremena lov bio uređen na zakupnom sistemu, uz naknadu i navod vlasnika zemljišta na kojem se lovilo, sada se uzimaju veći kompleksi zemljišta od najmanje 200 hektara kao jedna cjelina, odnosno cijele upravne općine pa se ta zemljišta daju u zakup pojedinim osobama. Zakupnina u tom slučaju pripada vlasnicima zemljišta odnosno upravnoj općini.¹⁸⁷

U listopadu 1939. godine Hrvatski seljački lovački pokret traži od vlasti Banovine Hrvatske da se na cijelom njenom području uvede jedinstveni zakupni (dominalni) sustav lova te da se lovstvo vodi kod Banske uprave u organizaciji i administraciji šumarstva. U tu svrhu su 17. listopada 1939. godine predali rezoluciju banu Šubašiću sa svim zahtjevima za promjenom. Također traže i promjenu Zakona o lovu jer je postojeći pristran, a po zimi bi napredni lovci trebali održavati tečajeve po selima. Kako je velik dio seljaka i građana zakupnika krivo razumio rezoluciju koju je tražio Hrvatski seljački lovački pokret (počeli su masovno krivoloviti) do značajnijeg pomaka u organizaciji lovstva nije došlo pa stoga traže i uspostavu lovočuvarske službe kao i poništenje svih dotadašnjih dražbi lovišta i ponovno uspostavljanje lovišta od 1940. godine. Krivim tumačenjem ove rezolucije procvao je krivolov¹⁸⁸, a i nado-lazeći Drugi svjetski rat bit će glavna prepreka napretku lovstva u Hrvatskoj.

U razdoblju od 1940. do 1945. provode se dražbe lovišta, ali se i osnivaju mnoga lovačka društva, potaknuta upravo dražbama lovišta na njihovim područjima. Prvi poslijeratni Zakon o lovu donijet je tek 1949. godine, a prije toga Opći zakon o lovu 1947. godine.¹⁸⁹

4.2. Lovište Repaš Đurđevačke imovne općine

O stanju okoliša i divljači, ali i drugih životinjskih vrsta na području Prekodravlja doznajemo iz jednog zapisa gorskog župnika Tome Ciglarića u župnoj spomenici, gdje odgovara na neka pitanja. Tako na pitanje: *Proizvodi poljski i gorsk i koji se tu nalaze, ime i vrste žita što se sije, stoka koja se tamo gaji, zvjerad, ptice, drvo u šumama, koje vrste rastu i rude koje se tamo nalaze?*, župnik Tomo Ciglarić, 23. ožujka 1850. odgovara: *Svake vrste žita imade, osobito kukuruza, stoka bijela, zvjerad, osobito zečevi, lisice ponešto, vukova malo, ali ih ima, mnogo vrsta malih ptičica, ima mnogo jarebica, divljih patka (raca), pupkov, osobito pak ima čavki (kavki) i vrana crnih koje velikoga kvara u kukuružu prave. Zatim ima mnogo vrabaca od kojih je teško očuvati pšenicu i proso.* Nadalje stoji: *da je ovo mjesto glasovito po velikim šumama u kojima ima najviše klenovog, jalšovog, vrbovog i vezovog drva dok bukavog je malo vidjeti.* U istom dokumentu na postavljeno pitanje: *Osobito ili posebno ime polja, poljane ili doline u kojem ovo mjesto leži?*, (misli se na mjesto Gola), stoji odgovor: »*Glasoviti Repaš*«. ¹⁹⁰

¹⁸⁴ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira; WAGNER, Elizabeta, *Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*: Ekonomska i ekohistorija, Koprivnica-2009., broj 5., 44.-58.

¹⁸⁵ ETTINGER, Josip: *Hrvatski lovčija, Priručnik za lovce, šumare i sve prijatelje lova*: Knjižara Lav. Hartmana, Zagreb – 1897., I. – IV.; MUSTAPIĆ, Zvonko: *Lovstvo*. Zagreb: Hrvatski lovački savez, 2004., 5.-14.

¹⁸⁶ Do tog datuma u čitavoj Kraljevini Jugoslaviji postojalo je nekoliko raznih zakona o lovstvu: srpski, crnogorski, bosansko-hercegovački, dalmatinski, hrvatsko-slavonski, mađarski, kranjski i štajerski.

¹⁸⁷ ŠUTE, Ivica: *Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova*: Ekonomska i ekohistorija, Koprivnica – 2009., broj 5., 115.-123.

¹⁸⁸ Krivolovom (lovom) su se bavili i seljaci i građani, jedni što su to pravo dobili, a drugi bojeći se da će ga tek izgubiti.

¹⁸⁹ ŠUTE, Ivica: *Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova*: Ekonomska i ekohistorija, Koprivnica – 2009., broj 5., 115.-123.

¹⁹⁰ ISTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada

Da je na području Prekodravlja u prošlosti bilo vuka govori i nekoliko slijedećih zapisa: godine 1879./80. bila je izrazito jaka zima, Drava je bila zamrznuta više od dva mjeseca, a po putovima se nalazilo smrznutih vukova. Također je 1886. godine nerast mještana Blažekovića iz Gole zaklao vuka.¹⁹¹

Odlukom podžupanije koprivničke, broj 9473 od 12. siječnja 1877. godine izlučena su lovišta na području političkih općina Sokolovac, Novigrad, Peteranec i Virje. Na području političke općine Sokolovac izlučeno je lovište broj I./a s oko 5800 katastarskih jutara šuma i polja; na području općine Novigrad, lovište II./b s oko 6133 jutara; na području općine Peteranec izlučeno je lovište broj III./c s površinom od oko 2553 jutara te na području političke općine Virje, (porezne općine Virje) lovište IV./d s površinom od oko 3000 jutara šuma i polja, a na području poreznih općina Ždala i Molve izlučeno je lovište V./e (lovište Repaš, op.a.) s oko 6880 katastarskih jutara šuma i polja (cca 3960 ha).¹⁹²

Spomenuta lovišta je đurđevačka imovna općina ponudila u zakup odlukom od 5. studenog 1885. godine na razdoblje od 1.12.1885. do 30.11.1890. godine. Dražba lovišta je održana 23. studenoga 1885. godine, međutim nije poznato tko je na toj dražbi dobio lovište Repaš.¹⁹³

Osim lovišta koja se nalaze u koprivničkoj podžupaniji, u zakup su ponuđena i lovišta koja su izlučena u bjelovarskoj podžupaniji, odlukom broj 11003 od 8. kolovoza 1876. godine. To su lovišta na području političke općine Pitomača: lovište VI. *Bilo* s površinom od 633 katastarska jutra šume, lovište VII. *Bilo* s površinom od 268 katastarskih jutara šume, lovište VIII. *Bilo* s površinom od 500 katastarskih jutara šume, lovište IX. *Gjuretina* površine 792 jutra šume, lovište X. *Pakaj* sa 251 jutrom šume i lovište XI. *Sesvete* s oko 8000 jutara šuma i polja. I na području političke općine Gjurjevac (Đurđevac), formirana su četiri lovišta. Lovište broj XIII. *Crni jarki* sa 2099 jutara šume, lovište XIV. *Preložnički berek* i Širine s 3425 jutara šume, lovište XV. *Lepa greda* sa 407 jutara šume i lovište XVI. *Budrovac* s 2844 katastarska jutra šume.¹⁹⁴

4.2. Zakupci lovišta Repaš

4.2.1. Podravsko lovačko društvo (Kögl i Matačić)

Lovište Repaš, đurđevačke imovne općine, je 1.12.1890. godine u zakup dobilo »Podravsko lovačko društvo«¹⁹⁵ na razdoblje od 10 godina. Društvo su činila četiri člana: ljekarnik Ante Kögl¹⁹⁶ iz Zagreba, ujedno i predsjednik tog društva zatim predstojnik koprivničkog kotara Koloman pl. Matačić (bio je u to vrijeme povjerenik vlade za grad Koprivnicu i kraljevski kotarski upravitelj kotara Koprivnica) i još dvojica prijatelja za koje trenutno ne znamo tko su bili.

Obzirom da su se Kögl i Marko Bombelles ml. dobro poznavali, međusobno surađivali i zajedno djelovali u *Društvu za obranu lova u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, možda je baš u razgovorima između njih dvoje došlo do ideje i na kraju odluke da Kögl u zakup uzme lovište Repaš.

Koprivnice, 2008., 278.-279.

¹⁹¹ IŠTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 278.-279.

¹⁹² Narodne novine, Službeni list br. 260, 12.11.1885., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁹³ Narodne novine, Službeni list br. 260, 12.11.1885., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁹⁴ Narodne novine, Službeni list br. 260, 12.11.1885., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).

¹⁹⁵ U nekim tekstovima iz tog vremena ovo društvo dolazi pod nazivom »Podravska lovačko društvo«, »Podravska lovačka udruga« i »Podravska lovačka udruga«.

¹⁹⁶ Ljekarnik, Ante Kögel-Vinkovčanin bio je član utemeljitelj i prvi dobrotvor *Obćeg hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva* u Zagrebu. Dugogodišnji član upravnog odbora istog društva te predsjednik ljekarničkog zbora u Zagrebu. Rođen je u Vinkovcima 1854., a umro je 30.3.1903. godine u Beču, u 49. godini života. Oporukom od 15.4.1902. godine, spomenutom društvu je ostavio svoju lovačku sobu s pokućstvom, lovačkim trofejima i slikama.: *Lovačko-ribarski viestnik* XII, 5/1903 (1. svibnja 1903.), 49.-50.

Marko Bombelles ml. i Ante Kögl su sudjelovali na sastanku *Društva za obranu lova u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, 24.11.1890. godine. Sastanak je imao za cilj preustroj spomenutog *Društva za obranu lova*, što je i ostvareno 3.3.1891. godine kada društvo mijenja naziv u *Prvo opće hrvatsko društvo za gojenje lova i ribarstva*, a Bombelles i Kögl dobivaju status utemeljitelja društva.¹⁹⁷

Lovište je i prije bilo u zakupu, no za sada ne raspoložemo podatkom tko je bio zakupnik. Kada su lovište preuzeli članovi *Podravskog lovačkog društva*, ono je bilo u *dosta žalostnom stanju*. Uz mnogo financijskih ulaganja i skrbi o divljači kao i o uređenju lovišta, u nekoliko godina lovište Repaš je postalo *jedno od najljepših lovištah u našoj domovini. Ono imade danas uz obilje gnjetela, trčaka i zečeva, već i znameniti broj stalno nastanjenih srna, a i 6 do 8 komada stalno udomljenih što jelena što košuta sa podmlatkom*.¹⁹⁸

I prije negoli je postao zakupnik lovišta Repaš, Kögl je lovio u tom lovištu. Prema zapisu lovova u njegovom *Lovačkom zapisniku*, prvi puta je u Repašu lovio 6. i 7. listopada 1887. godine te prvog dana odstrijelio 6 fazana i 5 trčki, a drugi dan 5 fazana. U drugom navratu, 8. i 9. studenog iste godine odstrijelio je 3 zeca i 6 fazana prvi dan te 4 fazana drugog lovnog dana. Osim u Repašu, iste godine je lovio i u Koprivnici i to 1. studenog kada je odstrijelio jednog zeca i jednu šljuku. Također je lovio i 29.3.1889. godine, kada je odstrijelio dvije šljuke.¹⁹⁹

Kako je već spomenuto, lovište Repaš je bilo u zakupu od 1.12.1885. do 30.11.1890. godine, ali je ostavljeno u dosta lošem stanju. Sam Kögl u jednom članku Lovačko-ribarskog viestnika iz 1900. godine, prilično detaljno opisuje stanje u lovištu, kao i kako je odstrijelio prvog jelena. *Prvih godina lovismo u onom poput »Praerija« divljem lovištu, dakako sa slabim uspjehom, jer nebijaše tu na čitavom površju, od kojih 4-5000 rali, većinom mlade šume, osim dva, tri puta na Dravu i nekoliko staza, baš niti jednoga porosjeka* (misli na prosjke gospodarske podjele šume). *Nu za kratko podje mi ipak za rukom, za te mlade branjevine neobhodno nuždne prosjke isposlovati. Ti prosjeci doduše ne odgovaraju baš podpuno potrebam lova, jer su pojedine table obkoljene sa šest metara širokimi prosjeci tri sto metara široke, a šest sto metara duge, dakle prevelike* (ovakva gospodarska podjela je zadržana sve do današnjih dana). *Nu ipak je time lovište pokrenulo na bolje. Sada smo se svojski zauzeli da uredimo visoka zasjedala (Hochstände), da hranilišta za fazane namjestimo, da puteljke za divljač uredimo i bezbrojne pustopašne pse, koji po ciele dane i noći divljač uznemiravahu, postreljamo. Zvjerokradicam dala je kr. kot. oblast iz Koprivnice puške oduzeti, i tako bude njezinom pomoću lovstvo u pravu kolotečinu dovedeno*.²⁰⁰

Kögl je već u prvim godinama uvidio kako teren Repaša odgovara jelenskoj divljači, jer je s vremenom na vrijeme nailazio na tragove, ali više prema granici lovišta grofa Tasila, Tadeja Feštetića (Tasziló Festetics de Tolna iz Keszthelya) na vlastelinstvu Somogy-Berzence. Upitavši svoje lovočuvare, *jesu li prijašnji zakupnici ikada odstrijelili jelena u Repašu?*, odgovorili su mu da nisu. Kad bi se jelen ili košuta našla u lovištu i za to seljani saznali, tjerali su divljač sve dok ih nisu odstrijelili, a pod izlikom šteta na poljoprivrednim usjevima. Kako i on sam ne bi na kraju zakupa lovišta ostao bez jelenskog trofeja, naredio je da se na jelensku divljač posebno pazi. I tako je već 30. studenog 1892. godine u lovištu Repaš, u predjelu Telek zamijećen *velejelen*, kojem su mještani nadjenuli ime *Sami* i koji je najvjerojatnije došao iz susjednog lovišta grofa Festetića. Na tog je jelena tada i pucano iz puške sačmarice, ali bez uspjeha.²⁰¹

¹⁹⁷ MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Humbert«, 2004., 61.; ORBAN, Ratimir: *Hrvatsko društvo za gajenje lova i ribarstva 1881-1981-2006*. Zagreb: HDGLIR, 2006., 4.

¹⁹⁸ Lovačko-ribarski viestnik III, 11/1894 (studen, 1894.), 170.-171.

¹⁹⁹ Lovački zapisnik Ante Kögla 1866.-1900. Zapisnik se čuva u Hrvatskom društvu za gajenje lova i ribarstva, Gajeva 6, Zagreb.

²⁰⁰ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.; Lovačko-ribarski viestnik III, 11/1894 (studen, 1894.), 170.-171.; Šumarski list XVIII, 10-11/1894 (1.11.1894.), 511.-512.

²⁰¹ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.; Lovačko-ribarski viestnik III, 11/1894 (studen, 1894.), 170.-171.; Šumarski list XVIII, 10-11/1894 (1.11.1894.), 511.-512.

Kasnije tijekom 1892. i 1893. godine viđena su prvotno dva jelena i jedna *jelenka* (košuta), a onda pred sezonu lova 1894. čak 7 jelena i jedna košuta.²⁰²

Predsjednik »Podravskog lovačkog društva« Ante Kögl iz Zagreba, u jednom broju Lovačko ribarskog viestnika donosi *izkaz* lovine u 1892. godini za lovište Repaš. Tako je spomenute godine, za *obrdžana tri društvena lova, te prigodom 9 puta, po pojedinih članovih, sa prepeličari preduzetih lovova, ustrjeljeno bje ukupno, od korisne divljadi: 485 zečeva, 212 gnjetela, 77 trčka, 39 prepelica i 4 šljuke ili ukupno 817 komada. Od štetočinaca pako: 1 lisica i 2 domaće mačke, nu osim toga ubijeno bje još po lovačkom osoblju: 3 komada lisica, 1 divlja mačka, 16 škanjaca, 51 vrana, 2 svrake, 29 jastreba, 19 lasica i 17 tvoraca, a otrovano pako: 1 lisica, 1 divlji mačak, 16 škanjaca, 51 vrana, 43 gavrana, 61 svraka, 17 jastreba i 12 lasica. Osim toga je stranom ustrjeljeno, a stranom pootrovano još 20 domaćih mačaka i 17 skitajućih se pasa. Dakle je sveukupno utamanjeno 368 komada raznovrstnih štetočinaca.*²⁰³

U blizini granice Hrvatske i Ugarske, grof Festetić je podigao uzgajalište fazana iz kojeg je svake godine, a naročito 1891., u svoje lovište ispuštao između 4.000 i 5.000 fazana. Kako divljač ne poznaje granice, dobar dio te divljači je preletio i na hrvatski teritorij, odnosno lovišta općine Gola i Ždala te lovište đurđevačke imovne općine Repaš.²⁰⁴

Ne čudi onda što se i u lovištu Repaš brojno stanje, ali i kvaliteta te divljači znatno popravilo, a posebno su tome pogodovale mnogobrojne hrastove branjevine te red kojeg su u lovištu uspostavili novi lovozakupnici.

U Đurđevcu je 1892. godine osnovano *Lovozaštitno i lovačko društvo*, koje broji 24 člana. Predsjednik društva je dr. Harazin, a tajnik je šumar i upravitelj šumarije Đurđevac od 1891. do 1896. godine, Rudolf pl. Rukavina Liebstadtski. Kao pripomoć plemenitom radu ovog društva, grof Marko Bombelles ml. (1858.-1912.) iz Opeke kod Varaždina, poslao je 25 fazana za rasplod pa je na taj način došlo do poboljšanja kvalitete tadašnje populacije te vrste divljači.²⁰⁵

Nakon prve dvije, loše lovne godine, stanje s odstrijelom u 1894. se poboljšalo te je Kögl već od travnja počeo loviti srnjake te je već 14. travnja u Teleku odstrijelio prvog srnjaka u lovištu Repaš.²⁰⁶ Lovio je po prvi puta puškom s užlijebljenim cijevima i šuljanjem (piršom), *nu to ne bijaše baš tako lahka stvar*. Te godine odstrijelio je deset srnjaka i prvog jelena u lovištu Repaš. Jelen se nalazio u hrastovoj branjevini u Teleku i Kögl ga je samo na trenutak uspio vidjeti, no kao iskusni lovac je bio toliko brz da je ipak uspio nanišanimi i opaliti hitac. Evo kako događaj opisuje pisac teksta (vjerojatno očevica i jedan od zakupnika lovišta, Koloman) u Šumarskom listu: *Ovih dana došao je predsjednik toga lovačkoga društva g. Kögel iz Zagreba u lov na jelene, pak je nakon četir dnevnog neumornog i uztrajnog hodanja, čekanja i traženja 10. rujna u hrastovoj branjevini Telek imao sreću samo za čas vidjeti jelena. Ovaj časak ili bolje reći trenutak, priligne k licu svoje ubojito oružje, povuče odponac, puška puče, a moj jelen ljaskac o zemlju, kakav je dug i širok. Ali gle biede i nevolje! Jelen se podiže, te teturajući ode u gustu branjevinu Telek. Uztrajnim traženjem i sliedom traga ranjenog jelena podje našem lovcu skoro pronaći ubijenog jelena. Prvi pogled na orijašku i divnu zvjer očara sve prisutne lovce, jer je jelen zaista velik, a uzradova neobično i strielca, kad je uočio divne velike rogove sa dvanaest parošnjaka. I tako pade 10. rujna t. g. po predsjedniku tog društva ubijen prvi jelen dvanaesterac u prekrasnom lovištu Repaš, a težio je 210 kilograma.*²⁰⁷ U jednom tekstu objavljenom u Lovačko-ri-

²⁰² Šumarski list XVIII, 10-11/1894 (1.11.1894.), 511.-512.

²⁰³ Lovačko-ribarski viestnik II, 4/1893 (travanj, 1893.), 58.

²⁰⁴ MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovski lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2004., 40.

²⁰⁵ Narodne novine LVIII 82, 9.4.1892., 4. (<http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>).; *Hrvatski šumarski koledari* za godine od 1893. do 1926.

²⁰⁶ Lovački zapisnik Ante Kögla 1866.-1900. Zapisnik se čuva u Hrvatskom društvu za gajenje lova i ribarstva, Gajeva 6, Zagreb.

²⁰⁷ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.; Šumarski list XVIII, 10-11/1894 (1.11.1894.), 511.-512.

Slika 22. Trgovina židova Pichlera (zgrada lijevo) u Ždali u kojoj je često odsjedao zakupnik lovišta Repaš, Ante Kögl (razglednica iz zbirke Zvonimira Ištvana, Molve).

barskom viestniku, saznajemo i zašto je jelen nakon pogotka ustao i otišao dalje u branjevinu: *Nu tako prerverni prisutni lugar od veselja i uzrujanosti-nije teško ranjenu zvier pustio, da mirno skapa-već ju u svojoj revnosti i nepoznavanju pravila lova na takovu divljač-prerano sliedio-pobjegne onako ranjena-tako, da su ju mogli tek nakon malo ne dvodnevnog traženja, jedva naći, skapanu skoro dva kilometra daleko od mjesta gdje bje streljana.*²⁰⁸

U tekstu također spominje kako je Đurđevačka imovna općina napravila mrežu prosjeka po cijelom lovištu pa lovište sada izgleda kao *perivoj*. Osim toga navodi, da se sitnoj i visokoj divljači izlaže mnogo hrane, a da su lovočuvari²⁰⁹ stalno zaposleni i dobro plaćeni te zaključuje kako je sve to doprinijelo da je u lovištu u tako kratkom razdoblju došlo do povećanja brojnosti divljači.²¹⁰

Osim u svom lovištu, Kögl lovi i kod svog susjeda u Ugarskoj, grofa Festetića. U tri dana lova (24.-26. kolovoza 1894.) u lovnim revirima Szenta, Perdocz i Lankocz odstrijelio je sveukupno 103 trčke, 3 prepelice i 2 goluba. U drugom navratu, od 5. do 8. siječnja 1895. godine lovio je u revirima Tarany, Bocskat i Bersencze te odstrijelio 217 zečeva, 12 fazana i 3 kunića. I naredne, 1896. godine 10. i 11. lipnja lovi u lovištu Csurgo (reviri Tirol i Lankocz) te odstrjeljuje 3 srnjaka, a 25. srpnja u Szenti 8 pataka. U rujnu (27. i 29.) lovi u Csurgu i Belovaru te odstrjeljuje 9 zečeva, 7 fazana i 7 trčki.²¹¹

Kako bi se osigurali uvjeti za što bolji razvoj plemenite divljači, đurđevačka imovna općina je redovno vršila trovanje nepoželjnih vrsta u lovištu. Tako je tijekom zime u lovnoj godini 1893./94. u lovištima Đurđevačke imovne općine od trovanja stradalo ukupno 389 životinjskih jedinki: 1 vučica, 43 lisice, 2 jazavca, 172 psa, 6 domaćih mačaka, 5 jastreba, 160 svraka i vrana. Naredne lovne godine,

²⁰⁸ Lovačko-ribarski viestnik III, 11/1894 (studenj, 1894.), 170.-171.

²⁰⁹ Lovočuvare je u to vrijeme Janko Toth, a lugari su Janko Grčić i Štefan Čorc.

²¹⁰ Šumarski list XVIII, 10-11/1894 (1.11.1894.), 511.-512.

²¹¹ *Lovački zapisnik* Ante Kögla 1866.-1900. Zapisnik se čuva u Hrvatskom društvu za gajenje lova i ribarstva, Gajeve 6, Zagreb.

1894./95. stradale su ukupno 663 životinjske jedinice i to: 1 vuk, 75 lisica, 4 jazavca, 2 divlje mačke, 2 kune, 191 pas, 3 domaće mačke, 28 jastrebova te 357 svraka i vrana.²¹²

Za lovišta kraljevske kotarske oblasti u Đurđevcu, održana je dražba 23. srpnja 1895. godine i to za deset općinskih lovišta na području upravnih općina Pitomača, Kloštar, Sesvete, Đurđevac, Molve, Virje i Ferdinandovac ukupne površine 12.000 jutara po isključnoj cijeni od 230 forinti.²¹³

Obćinsko lovište Gola-Gotalovec (Gotalovo se prije nazivalo Gotalovec) s površinom od 5013 rali uz isključnu cijenu od 41 forinta daje se u zakup na 15 godina, a dražba se održala 4.5.1898. u uredu kraljevske kotarske oblasti u Koprivnici. Isti dan je održana dražba i za ostala *oćinska* lovišta koprivničke kraljevske kotarske oblasti i to: lovište općine Peteranec-Herešin, površine 4746 rali za 60 forinti; lovište općine Drnje, površine 3153 rali za 55 forinti; lovište općine Hlebine, površine 8009 rali za 55 forinti; lovišta općina Glogovac-Plavšinc i Delovi, ukupne površine 6678 rali i cijenom od 10 forinti; lovište općine Novigrad-Javorovac površine 5414 rali i cijene 10 forinti; lovište općine Veliki Poganec s površinom od 4384 rali uz cijenu od 15 forinti; lovište općine Sokolovac-Rieka-Velika Mučna ukupne površine 1198 rali i po cijeni od 20 forinti i 10 novčića te lovište općine Srijem-Mala mučna, Ruševac-Jagudovac ukupne površine 11.121 ral i po cijeni od 20 forinti i 10 novčića.²¹⁴

Iste godine (1895.), Kögl je u svom lovištu Repaš, iz risanice odstrijelio 2 jelena i 6 srnjaka. Godine 1896., 14 srnjaka, a 1897. godine 12 srnjaka. Već 1898. odstrjeljuje 2 jelena i 16 srnjaka, a godinu kasnije 2 jelena i 1 srnjaka. Karakteristika srnjaka u lovištu Repaš u to vrijeme je *da se odlikuju baš prekrasnim i vanredno jako razvitimi parožci, kakovih je inače samo riedko gdje u susjednoj Magjarskoj naći*.²¹⁵

Kroz godine zakupa i mnogo boravka u lovištu, Kögl primjećuje sve više jelenskih tragova i to ne samo na rubnim dijelovima, već i u sredini lovišta. Obzirom da se jelenska divljač zadržavala i u unutrašnjosti lovišta, počeo je Kögl izlaziti na osmatranje i po noći, tijekom rujna i listopada, ne bi li čuo jelene kako riču! I sam ih je vabio rikalicom, međutim u pet godina boravka u lovištu nije niti jednom čuo da bi jeleni rikali. Tijekom jeseni 1899. godine u lovištu je bilo 7 jakih jelena i 10-12 stalnih košuta, što su ustanovili prebrojavanjem osmatranjem s čeka, a pri tome su mu pripomogli kum Stjepan, Tošo, Francek i Stanko. Stanko je te godine odstrijelio dvanaesterca, duljine grana 99 cm s rasponom od 70 cm, opsegom vijenca 24 cm i težine roga 6,1 kg.²¹⁶

Kögl je u vrijeme zakupa lovišta Repaš doista puno vremena trošio na lovne aktivnosti tijekom cijele godine, ali i u dane odmora, odnosno svetkovina pa je bio često sa svojim kolegama prozivan u ždalskoj crkvi. Osim toga, župnik je sve to zapisao i u župsku spomenicu: *Spomena je vrijedno da je župnik više puta prijavljivao lovačko društvo zagrebačko, koje je više puta-jedanputa i na Sve svete-držalo lovove u šumi imovne općine po nedjeljama i blagdanima tako, da si je uzelo više dječaka i čak školske djece za pogoniće, koji su onda u šumi u lovu svetkovali dan Gospodnji. Zadnji puta je bio u mjesecu travnju god. 1899. na preslušavanju (župnik) kod općinskoga poglavarstva u Goli radi toga što je veliki župan kom se župnik pismeno potužio – naložio, da ga imadu preslušati o lovcima i dječacima, da bude on znao (veliki župan), koji su to bili. Što će im učiniti veliki župan i hoće li lovovi po nedjeljama i blagdanima prestati-za sada nezna se*.²¹⁷

Čini se da se ništa značajnije nije dogodilo, jer je Kögl i dalje uspješno lovio. Tako je već 3. kolovoza 1899. godine pucao na jelena, no nakon prvog hica, a prije nego je lovac prepunio pušku, jelen se podignuo i nestao u branjevini. Dva mjeseca kasnije, 7. listopada, pucao je Kögl na istog jelena, skoro na istom mjestu, u Štvanji na Novom putu. Ovaj put ga je i pogodio, što je lovac dobro i vidio, ali su odmah krenuli u potragu za njim. Međutim, nisu mogli naći tragove krvi, a niti kamo je otišao zbog kiše

²¹² Lovačko-ribarski viestnik IV, 11/1895 (studenj, 1895.), 190.

²¹³ Lovačko-ribarski viestnik IV, 8/1895 (kolovoz, 1895.), 139.

²¹⁴ Lovačko-ribarski viestnik VIII, 5/1898 (svibanj, 1898.), 59.

²¹⁵ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.; Lovačko-ribarski viestnik III, 11/1894 (studenj, 1894.), 170.-171.

²¹⁶ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.

²¹⁷ Spomenica župe Ždala od 1895. do 1923. godine., 29.-30.

Slika 23. Slika jelena, kojeg je Kögl odstrijelio 7. listopada 1899. godine u Repašu, rad je hrvatskog slikara Otona Ivekovića iz 1899. godine. Slika se čuva u prostorijama Hrvatskog društva za gajanje lova i ribarstva u Zagrebu, a dimenzije slike su 68 x 193 cm (snimio: Z. Ištvan, 15.4.2019.).

Slika 25. Trofej repaškog jelena iz 1899. godine (snimio: Z. Ištvan, 5.4.2019.)

Slika 24. Ante Kögl, zakupnik lovišta Repaš od 1890. do 1900. godine s trofejom jelena odstrijeljenog 7. listopada 1899. godine u lovištu Repaš (vl. Z. Ištvan, Molve).

koja je padala. Kako se još k tome spuštala i noć, lovac odluči otići u selo, kod gostioničara Pichlera i tamo odmoriti te smisliti što će dalje. No, ubrzo je došao lugar Grčić s informacijom da je našao jelena i dopremio ga kolima u selo. Bio je to osmi po redu jelen kojeg je odstrijelio Kögl u lovištu Repaš, ali niti jedan do sada nije imao takvu trofeju. Bio je to šesnaesterac (jer je imao 16 pravilnih parožaka, ali se činio kao dvadesetčetverac), duljina desne grane 104,4 cm, a lijeve 110 cm. Razmak grana 98,5 cm, opseg desnog vijenca (tada ih nazivaju ruže) 25, a lijevog 25,5 cm. Težina trofeja 7,5 kilograma, a divljačine 160 kg. Još je jedan jaki jelen odstrijeljen 14. listopada (treći te godine), ali su još 4 jaka ostala

Slika 26. Koloman pl. Matačić, jedan od zakupnika lovišta Repaš od 1890. do 1900. godine (izvor: Muzej grada Koprivnice).

Slika 28. Julije pl. Janković, zakupnik je lovišta Repaš od 1900. do 1904. godine (izvor: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-52-2000-06-07.pdf>).

u lovištu. I sam Kögl si je postavio pitanje, hoće li još kojeg od njih naredne godine uspjeti odstrijeliti, jer koncem srpnja 1900. godine ističe mu zakup lovišta.²¹⁸

Za trofeju jelena kojeg je odstrijelio 7. listopada 1899. godine, Kögl je na Drugoj izložbi rogovlja i lovačkih trofeja u Zagrebu (16. travnja 1900. godine), osvojio treću nagradu, a na kraju je ta trofeja ocijenjena kao dvadeseterac.²¹⁹ Uz ovu trofeju bila je izložena još jedna iz lovišta Repaš, međutim nije poznato koja i kada je odstrijeljen jelen.²²⁰ Imao je Kögl izložke i na Prvoj izloži rogovlja i lovačkih trofeja u Zagrebu održanoj 1. veljače 1899. godine i to 20 trofeja rogova srnjaka te 5 jelenskih trofeja iz raznih lovišta u Hrvatskoj. Posebnost njegovih izložaka bila je trofeja jelena osmerca iz lovišta Ždala (Repaš) *sa vrlo dobro izradjenom jelenjom glavom*.²²¹

Prema evidenciji odstrijela, koju je Kögl osobno vodio u knjizi *Lovački zapisnik* od 1866. do 1900. godine, on sam je u lovištu Repaš odstrijelio: 6 jelena, 37 srnjaka, 414 zečeva, 814 fazana, 17 šljuka, 321 trčku, 58 prepelica, 3 goluba, 16 pataka, 2 lisice, 2 lasice, 2 škanjca, 2 jastreba, 6 vrana te 8 raznih drugih grabežljivaca. Jednog srnjaka je 15.5.1898. godine u Babinom polju odstrijelio krivolovac Vite-lić, a u evidenciji odstrijela ga je pisao pod svoje ime uz napomenu o krivolovu.²²²

U razdoblju od 16.1. do 15.3.1900. godine na području Đurđevačke imovne općine, odnosno šumarijskih lovišta izvršeno je trovanje *zvjeradi*, no zbog nepovoljnih vremenskih prilika uspjeh izlaganja otrova životinjama nije dao očekivane rezultate. Zbog vremenskih nepogoda, otrov nije izlagan na

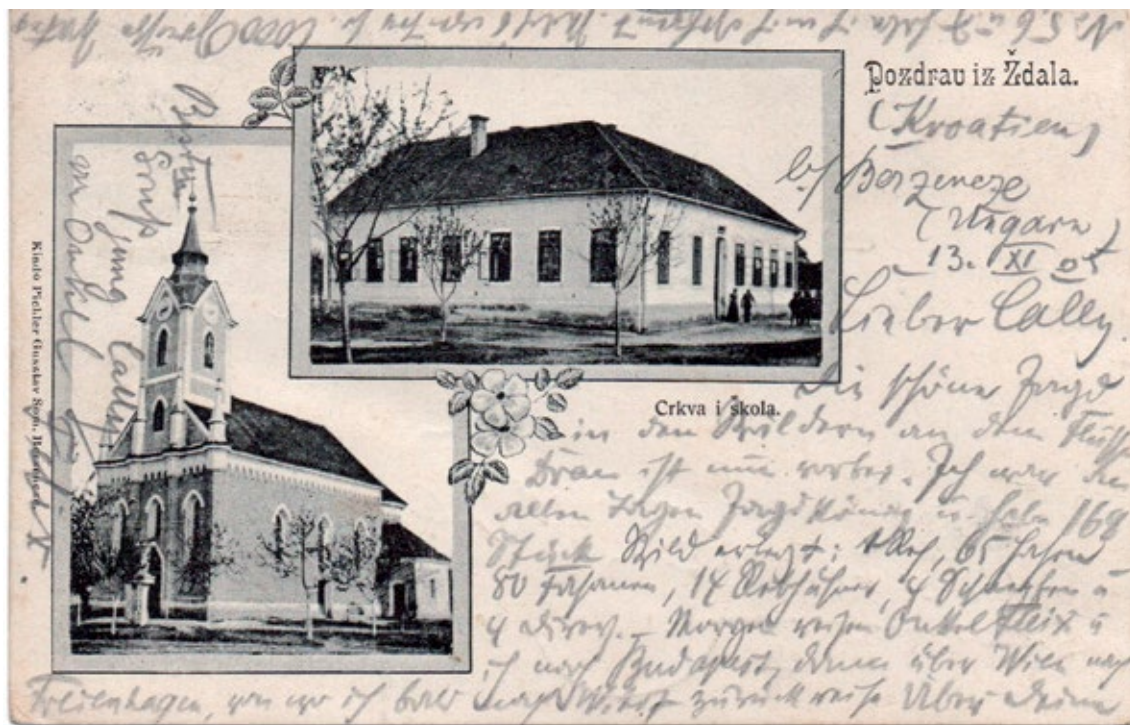
²¹⁸ Lovačko-ribarski viestnik IX, 3/1900 (ožujak, 1900.), 25.-27.

²¹⁹ Šumarski list XXIV, 5/1900 (1.5.1900.), 323.

²²⁰ Lovačko-ribarski viestnik IX, 5/1900 (svibanj, 1900.), 56.

²²¹ Lovačko-ribarski viestnik VIII, 3/1899 (ožujak, 1899.), 28.

²²² Lovački zapisnik Ante Kögla 1866.-1900. Zapisnik se čuva u Hrvatskom društvu za gajenje lova i ribarstva, Gajeva 6, Zagreb.

Slika 27. Središte Ždala s crkvom i školom na razglednici izdanoj prije 1905. godine u vrijeme kada je zakupnik lovišta Repaš, grof Julije Janković (vl. Z. Ištvan, Molve).

području šumarija Pitomača i Grubišno Polje, a na područjima šumarija Koprivnica, Novigrad, Đurđevac, Bjelovar i Rača uspjeh je sljedeći: 33 lisice, 84 psa, 47 vrana, gavrana i svraka, odnosno 164 jedinke.²²³

4.2.2. Gyula pl. Jankovich de Bésén, Fischer i Kropf

Iste godine (1900.) ističe zakup lovišta te na dražbi lovište Repaš, 14. srpnja 1900. godine, u zakup dobiva grof Gyula pl. Jankovich de Bésén (Julije Janković),²²⁴ veleposjednik iz okolice Kanjiže (Nagykanizsa) u Mađarskoj. Lovište je površine 5900 jutara, a godišnja zakupnina iznosi 6000 kruna.²²⁵ Prema pisanju tadašnjih tiskovina, to je jedno od najbolje zakupljenih lovišta u Hrvatskoj. Lovište Repaš tada čine hrastove branjevine starosti 5 do 15 godina na otprilike pola zakupljene površine, a o bogatstvu divljači govore podaci o ukupno odstrijeljenoj divljači u 1902. i 1903. godini. I Janković je zadržao tradiciju održavanja lova jednom godišnje pa je tako u razdoblju od 17. do 19. studenog 1902. godine, u lovovima odstrijeljeno: 1 srnjak, 326 zečeva, 122 fazana, 48 trčki, 2 prepelice, 25 šljuka i 11 komada razne druge divljači. Ukupno su u ta tri lovna dana, sedam lovaca, odstrijelili 535 komada razne divljači. Naredne godine, također sedmorica lovaca, od 12. do 14. studenog odstrijelili su: 1 srnjaka,

²²³ Lovačko-ribarski viestnik IX, 8/1900 (kolovoz, 1900.), 100.

²²⁴ Julije pl. Janković (Pakrac, 26.2.1820. – Beč, 14.11.1904.), posljednji je muški član obitelji Janković od Daruvara. Sin Izidora pl. Jankovića, već je sa 29 godina (1849.) preuzeo upravljanje vlastelinstvom Daruvar. Iste godine ban Josip Jelačić imenuje ga vrhovnim upraviteljem Požeške županije. Grofovski naslov je dobio 1857. godine, a 1861. godine postaje veliki župan Požeške županije i potpredsjednik Hrvatskog sabora. Bio je član hrvatskog izaslanstva prilikom sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Godinu dana ranije, odbio je poziv za krunjenje Franje Josipa ugarskim kraljem, a 1873. odbija i banski naslov nakon čega se počinje povlačiti iz politike. Nekoliko godina kasnije (1878.), prodaje daruvarski dvorac i vlastelinstvo udovici Magdalen Lechner, a on seli i s obitelji nastavlja živjeti na imanjima oko Beča.: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-52-2000-06-07.pdf> (16.12.2018.)

²²⁵ Lovačko-ribarski viestnik XIX, 8/1900 (kolovoz, 1900.), 100.

Slika 29. Trofej jelena običnog iz vremena kada je Repaš u zakupu Fischera i Kropfa. Jelena je odstrijelio lovac A. Justh, 3. rujna 1907. godine u šumskom predjelu Razljev, današnji odjel 2. Trofeja se čuva u šumariji Repaš, a ocijenjena je sa 172 CIC točke (snimio: Z. Ištvan, 15.2.2019.).

464 trčke i 12 šljuka, odnosno 4173 komada razne lovine.²²⁸

O uspjehu lova u lovištima Đurđevačke imovne općine (trovanjem grabežljivaca u vremenu od 15.1. do 31.3. 1903. godine) govori nam članak pod naslovom *Statistika lova* u Lovačko-ribarskom viestniku iz 1903. godine, gdje se navode podaci o broju i vrsti nađenih uginulih životinja na području lovišta, odnosno pojedinih šumarija. Na području šumarije broj 1 u Koprivnici, nije nađena niti jedna uginula životinja. Kod Novigradske šumarije broj 2, nađene su 4 lisice, 9 pasa, 8 svraka i jedna šojka (kreštalića). Na području šumarije broj 3, Đurđevac, nađene su 3 mačke, 3 psa, 1 jastreb, 1 svraka i 6 šojki. Kod šumarije broj 4, Bjelovar, nađene su 3 lisice, 1 tvor, 1 lasica, 17 pasa, 2 mačke, 2 jastreba, 3 vrane, 2 gavrana i 38 svraka. U šumariji Rača (broj 5), nađena je jedna lisica, 24 psa, 5 jastreba, 18 vrana i 25 svraka. Kod šumarije broj 6 Gola, nije nađena niti jedna uginula životinja. Na području šumarije broj 7 Pitomača, nađene su 4 lisice, 16 pasa, 2 jastreba, 34 vrane, 25 svraka i 10 šojki. I na kraju, kod šumarije broj 8 Grubišopolje, nađene su 3 lisice i 9 pasa. Ukupno je u navedenom razdoblju, a na području 8 šumarija Đurđevačke imovne općine, otrovano 15 lisica, 1 tvor, 1 lasica, 78 pasa, 5 mačaka, 10 jastreba, 55 vrana, 2 gavrana, 97 svraka i 17 šojki, odnosno 281 životinja.²²⁹

Godine 1904., u 85. godini života umire Julije grof Janković (Gyula pl. Jankovic Bésén), zakupnik lovišta Repaš i zadnji muški potomak plemićke i grofovske obitelji Janković Daruvarski. Nakon njegove smrti, lovište Repaš *ustupnicom* prelazi u zakup gospodi Fischeru i Kropfu iz grada Kassela u Njemačkoj. Oni će biti zakupnici lovišta sve do 31. srpnja 1912. godine. U prvoj godini je u razdoblju od 3. do 10. studenog 1905., odstrijeljeno 6 jakih jelena, 26 srnjaka, 386 zečeva, 275 fazana, 36 trčki, 19 šljuka i 18 komada ostale divljači.²³⁰

Podatke o odstrijeljenoj divljači za 1907. godinu u važnijim lovištima ĐIO, donosi Slapničar²³¹ također u jednom od brojeva Lovačko-ribarskog viestnika. Tako je te godine u lovištu Repaš od 5. do

417 zečeva, 320 fazana, 71 trčki, 1 prepelicu, 50 šljuka te 14 druge divljači, odnosno ukupno 874 komada razne divljači. Osim odstrijeljene divljači, u lovištu se procjenjuje da trenutno ima oko 120 komada jelenske te 500 komada srneće divljači.²²⁶

I tijekom zime 1900./1901. godine, na području Đurđevačke imovne općine opetovano je izvršeno trovanje nepoželjnih životinja u lovištima pa je ukupno otrovano 481 komad razne zvjeradi i to: 42 lisice, 1 jazavac, 148 pasa, 16 mačaka, 5 lasica, 3 sove, 16 jastreba, 62 vrane, 169 svraka, 6 gavrana i 13 šojki.²²⁷

Da je Prekodravlju susjedno lovište bilo bogato s divljači u to vrijeme, govori podatak iz lovova održanih u studenom 1902. godine u lovištu grofa Festetića kod Brežnice. Tom prigodom odstrijeljeno je 6 srnjaka, 1005 zečeva, 23 kunića, 2185 fazanskih kokota (fazana), 478 fazanskih kokoši (koka),

²²⁶ Lovačko-ribarski viestnik XXIII, 1/1904 (siječanj, 1904.), 9.

²²⁷ Lovačko-ribarski viestnik XX, 7/1901 (srpanj, 1901.), 82.

²²⁸ Lovačko-ribarski viestnik XXII, 1/1903 (srpanj, 1903.), 10.

²²⁹ Lovačko-ribarski viestnik XXII, 7/1903 (srpanj, 1903.), 82.

²³⁰ Lovačko-ribarski viestnik XXV, 2/1906 (veljača, 1906.), 22.

²³¹ Eduard Slapničar je bio direktor Gospodarstvenog ureda Đurđevačke imovne općine od 26.12.1900. do 30.3.1922. godine.

Slika 30. Lovačka kuća u Repašu (današnja zgrada šumarije Repaš) na fotografiji iz kolovoza 1929. godine, kada je u zakupu grofa Pongratza (izvor: ŠL LIII, 8/1929 (1.8.1929.), 318.).

7. studenog odstrijeljeno 199 zečeva, 123 fazana i 50 trčki, a tijekom kolovoza 12 jelena i 25 srnjaka. Lovište Repaš je sada u zakupu veletržaca Fischera i Kropfa iz Cassela. U lovištu Banov brod, gdje se lovilo 15. i 16. listopada 1907. godine, odstrijeljeno je 99 zečeva, 45 fazana i 11 trčki. U lovištima na području Molva, u Sušinskom bereku i Mekišu, gdje se lovilo 19. i 20. prosinca, odstrijeljena su 64 zeca i 13 fazana. U lovištu Limbuš, lovilo se 18. prosinca i tom je prigodom odstrijeljeno 20 zečeva, 6 fazana i 2 srnjaka. Uz ove podatke o uspjehu lova u pojedinim lovištima, Slapničar konstatira: *...ovi nam podatci pokazuju, da lov baš ni u tim imovinskim lovištima nije loš i na odmet – a uz to dodati, da su u obće prošlogodišnji uspjesi bili slabiji od onih g. 1906.*²³²

4.2.3. Guido pl. Pongratz

Obzirom da se bližio istek zakupa lovišta Repaš zakupnicima Fischeru i Kropfu iz Njemačke, Đurđevačka imovna općina raspisala je dražbu za lovište Repaš, 20. svibnja 1912. godine pod brojem 2597/1912. Lovište se nalazi u općini Gola, površine je 6519 jutara, daje se u zakup na 15 godina (počevši od 1.8.1912.), a u zakup uz lovište zakupniku pripada i prvi kat lovačke kuće²³³ u Repašu uz posebnu godišnju najamninu kao i pripadajuće garaže i prostorije za pohranu divljačine. Uz to, zakupnik je dužan u zakup uzeti i susjedna lovišta koja će ĐIO kupiti po istoj cijeni, koju traži i za lovište Repaš. Dražba je zakazana za 21. lipnja 1912. godine u 10.00 sati, a sve informacije (posebni uvjeti i

²³² Lovačko-ribarski viestnik XXVII, 2/1908 (travanj, 1908.), 46.

²³³ Lovačka kuća je sadašnja zgrada šumarije Repaš. Ne zna se tko ju je i kada izgradio, ali ono što se zna je to da je izgrađena u razdoblju od listopada 1899. do svibnja 1912. godine (jer još je 1899. godine lovozakupnik Kögl odsjeo kod ždalskog trgovca i gostioničara Pichlera, a tek u svibnju 1912. daje se zgrada kao lovačka kuća u zakup zajedno s lovištem). Pretpostavka je, na temelju proučene literature, gospodarskih aktivnosti i financijskog stanja đurđevačke imovne općine da je zgradu izgradila ĐIO vjerojatno sredinom prvog desetljeća 20. stoljeća i to do 1908. godine kada je izgrađena lugarnica u Gornjoj Šumi.

Slika 31. i 32. Zakupnici lovišta Repaš 40-tih godina 20 stoljeća. Josip Bombelles (izvor: <https://www.geni.com/people/Josip-Bombelles/>) i Gedeon Dunderski (izvor: Lovački glasnik XVIII, 8-10/1939 (kolovoz-listopad, 1939.), 257.).

iskaz lovine u zadnjih 15 godina) mogu se dobiti kod šumskogospodarstvenog ureda ĐIO ili šumarije broj 6 u Goli.²³⁴

Lovište je u zakup dobio veleposjednik iz mjesta Dornau (Dornava) u Štajerskoj, Guido pl. Pongratz.²³⁵ Uz lovište Repaš u zakup je uzeo i općinska lovišta Gola i Ždala.²³⁶

O stanju lovišta Repaš²³⁷ i odstrijeljenoj divljači u prvoj godini zakupa, u Lovačko-ribarskom viestniku piše tadašnji upravitelj šumarije Gola, Petar Kovač u članku pod nazivom: *Iskaz ubijene korisne divljači i štetne zvjeradi u g. 1913. u lovištu Repaš*. U tekstu navodi da je od korisne divljači odstrijeljeno: 5 jelena (po jedan osmerac, dvanaesterac, osamnaesterac i dva dvanaesterca težine rogovlja od 6 do 7 kilograma), 22 srndača, 1081 zec, 14 kunića, 1107 gnjetela (fazana), 313 trčki, 4 prepelice, 48 šljuka, 22 patke. Ukupno: 2616 komada. Također je u istoj godini ulovljeno štetne zvjeradi: 7 lisica, 7 divljih mačaka, 3 kune, 40 tvoraca, 124 lasice, 65 ježeva, 113 jastreba i škanjaca, 89 sova, 282 vrane, 400 svraka, 361 kreštalica (šojka), 84 pasa i 184 domaće mačke. Ukupno: 1757 komada.²³⁸

Uz brojno stanje odstrijeljene divljači i ulovljene štetne zvjeradi, Kovač donosi i nekoliko financijskih detalja za lovište Repaš pa tako iznosi podatak da je za nagrade za odstrijeljenu divljač trošak iznosio 2.069,20 kruna, a ukupni izdatak za lovne aktivnosti je iznosio 20.625,15 kruna. Istovremeno su prihodi od prodane divljači iznosili 7.164,99 kruna te se na kraju ispostavio negativan rezultat poslovanja lovišta od 13.340,16 kruna.²³⁹

²³⁴ Šumarski list XXXVI, 6/1912 (1.6.1912.), 243.

²³⁵ Guido pl. Pongratz (Ljubljana, 26.11.1865. – Dornava, 9.4.1943.) rođen je u Ljubljani, roditelji su mu Edler Oskar von Pongratz (1826.-1892.) i Marija Mauer Pongratz, a imao je brata i tri sestre. Nakon očeve smrti 1892. godine, naslijedio je imanje Dornavu u Štajerskoj (Slovenija), gdje je živio. Na imanju u Dornavi je uz park imao fazaneriju, a u parku su obitavale i druge vrste divljači s pripadajućim hranilištima. Bio je veliki lovački znalac i strastveni lovac te izvanredan strijelac. Umro je 9. travnja 1943. godine u Dornavi kod Ptuja, a sahranjen je 12.4.1943. u obiteljskoj grobnici u dvorcu Schönegg (Šenek) kod Polzele (ovaj posjed je nakon smrti oca dobila mlađa sestra Flora) u Sloveniji.: Lovačko-ribarski viestnik LII, 5/1943 (svibanj, 1943.), 160.; https://sl.wikipedia.org/wiki/Oskar_Pongratz (14.2.2019.).

²³⁶ Lovačko-ribarski viestnik LII, 5/1943 (svibanj, 1943.), 160.

²³⁷ Ukupna površina lovišta koje je u zakupu iznosi 8105 katastarskih jutara od čega je 5878 jutara pod šumom, a 2777 jutara su polja.

²³⁸ Lovačko-ribarski vjesnik XXXVIII, 2/1914 (veljača, 1914.), 23.-24.

²³⁹ Lovačko-ribarski vjesnik XXXVIII, 2/1914 (veljača, 1914.), 23.-24.

Nažalost, ovakav pozitivan trend uspona lovišta Repaš, doživio je tijekom, a naročito nakon Prvoga svjetskog rata i očekivanu devastaciju, koja je išla do te mjere da neki podaci govore kako su 1918. godine na području ovog lovišta evidentirana svega četiri jelenska grla.²⁴⁰

O katastrofalnom stanju u lovištu Repaš nakon Prvog svjetskog rata govori upravitelj šumarije Gola i lovišta Repaš, Ivo Čeović u jednom razgovoru za Lovački vjesnik 1953. godine: *Službujući kao upravitelj šumarije u Goli, bio sam ujedno i upraviteljem lovišta »Repaš« jednog od tada najbogatijih lovišta u Hrvatskoj. Preokret i krivo shvaćena sloboda poslije prvog svjetskog rata učinili su svoje. Potučeno je preko 400 grla jelenske i još više grla srneće divljači kao i sva divljač niskog lova, naročito fazani s kojima je to lovište bogato obilovalo.*²⁴¹

4.2.4. Guido Pongratz, Gedeon Dunderski i Josip Bombelles st.

Po isteku petnaestogodišnjeg zakupa od 1912. do 1927. godine, Pongratz je zajedno s Gedeonom Dunderskim (1875.-1939.)²⁴² i Josipom Bombellesom st. (1894.-1942.)²⁴³ ponovo zakupio lovište Repaš-Levača-Štvanja-Telek, u kojem se procjenjuje da ima oko 600 komada srneće divljači, dok o jelenima nema podataka. U zakup su uzeli i općinska lovišta Gola i Ždala. I ovaj put se lovištu dodjeljuje epitet najboljeg u državi, no unatoč tome, značajne su i štete od divljači, obzirom na veliku brojnost. Najveće štete radi upravo srneća divljač odgrizanjem vršnih pupova i grančica u branjevinama za vrijeme visokog snijega, a najveće štete su nastale tijekom 1928. godine, zbog čega su imovna općina i lovozakupnik u sudskom sporu, jer se radi o šteti od 200.000,00 dinara. Osim divljači, značajno su branjevine prijašnjih godina stradale i od ranog proljetnog mraza, naročito u predjelu Ljevača i u gospodarskoj jedinici Gabajeva Greda.²⁴⁴

Uz pomoć lovnog prijatelja, grofa Josipa Bombellesa, Pongratz je *dao urediti na veliko zasnovane fazanerije* u Repašu i tu dolazi do izražaja njegov uzgajivački rad. Tradicija i iskustvo u uzgoju divljači u lovištima grofova Bombelles,²⁴⁵ ali i znanje i umijeće grofa Pongratza, koje je prenio iz Štajerske, gdje je i sam imao fazaneriju, učinili su lovište Repaš bogatim ne samo fazanskom divljači, već i zeče-

²⁴⁰ IŠTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 278.-279.

²⁴¹ Lovački vjesnik LXII, 1/1953 (siječanj, 1953.), 13.

²⁴² Gedeon Geda Dunderski (Srbobran, 1.2.1875. – Budimpešta, 12.7.1939.) veleposjednik, industrijalac, pravnik po struci, bankar i dobrotvor iz Vojvodine u Srbiji. Bio je otvoren za sve što je novo i dobro u poslovanju te je takove spoznaje i primjenjivao na svojim imanjima. Pobornik racionalnog lovstva, nesebično je činio mnogo kako bi lovišta bila primjerena i napredna. Ne čudi stoga što je bio i jedan od zakupnika lovišta Repaš. Imao je nekoliko velikih posjeda s dvorcima, parkovima i lovištima, pivovaru, kudeljaru, ergelu i još mnogo toga.: https://sr.wikipedia.org/sr-el/Гедон_Гед_Дунђерски; Lovački glasnik XVIII, 8-10/1939 (kolovoz-listopad, 1939.), 257.-259.

²⁴³ Josip grof Bombelles stariji (Opeka, 26.5.1894. – Stara Gradiška, 25.3.1942.), sin je Marka grofa Bombellesa mlađeg (1858.-1912.) i grofice Marie Salm Reifferscheidt. Nakon smrti oca Marka preuzima brigu i nastavlja tradiciju uzgoja i organizacije lovova u lovištima Opeka, Zelendvor, Komar i Majerje. Bio je odličan strijelac, cijenjeni lovac i gostoljubiv domaćin. U životu se više bavio politikom na državnoj razini nego lokalnom politikom i razvojem Vinice kao njegov otac pa je u vrijeme NDH proglašen špijunom te ubijen 1942. godine. No, zahvaljujući baš Josipu, nakon prve agrarne reforme 1918. godine, njegovim angažmanom je opstalo i nastavilo s djelovanjem imanje Zelendvor.: MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2004.; <https://hrcak.srce.hr/file/164842> (10.12.2018.).

²⁴⁴ BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933., 52. – 53.; Lovačko-ribarski viestnik LII, 5/1943 (svibanj, 1943.), 160.; MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2004.

²⁴⁵ Marko Bombelles ml. (1858.-1912.) je 1870. godine uvezao prve fazane iz Južne Moravske i 1872. krenuo s njihovim prvim umjetnim uzgojem. Bombellesovo poznato lovište Zelendvor je otvoreno u jesen 1872. godine, a svečanosti otvorenja su nazočili između ostalih i grofovi Gjula (Julije) Janković (zakupio lovište Repaš 1900. godine) te Oskar Pongratz, otac Guide Pongratza, koji će 1912. godine zakupiti Repaš. U to vrijeme su se fazani počeli naseljavati i u druga hrvatska lovišta. Osim što su bili dobri uzgajivači, Marko i sin mu Josip (1894.-1942.) su bili i odlični lovci.: MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2004., 17.-37.; MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije II dio*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2005., 21.

Slika 31. Trofej jelena običnog iz vremena kada je Repaš u zakupu grofa Guide Pongratza. Jelen je odstrijeljen 1915. godine u šumskom predjelu Ražljevo (Ražljev-današnji odjel 2), ocijenjen sa 183 CIC točke i čuva se u šumariji Repaš. Prema inicijalima ispisanim na čeonoj kosti (Gv.P.M.), vjerojatno ga je odstrijelio netko od članova grofovske obitelji Pongratz (snimio: Z. Ištvan, 15.1.2019.).

medalje sa 179 (11. na izložbi) i 174,8 točaka (16. na izložbi). Jelen čija je trofeja imala 180,1 točku, odstrijeljen je 11.9.1915. godine, a onaj sa 180 točaka 13.9.1917. godine. Jelen sa 179 točaka odstrijeljen je 23.9.1917., dok je jelen sa 174,8 točki odstrijeljen 20.9.1917. godine. Šampion izložbe je bio jelen odstrijeljen u lovištu Belje, 20.1.1929. godine sa 200,10 točki, a odstrijelio ga je kralj Aleksandar I.²⁴⁸

Za vrijeme imovnih općina lovstvo je značajno sudjelovalo u izvanrednim (sporednim) prihodima jer su se lovišta redovno davala u zakup na 10 godina, što je vidljivo i na primjeru lovišta Repaš. Istekom zakupa lovišta grofu Pongratzu, isti je zakupio ponovno lovište Repaš 1930. godine. No, ovaj put je Imovna općina izdala u zakup samo dio lovišta, dok je oko 500 ha zadržala za šumariju Gola, gdje su lovili zaposlenici i gosti šumarije. Ovaj potez Imovne općine se pokazao vrlo korisnim, jer se lovištem gospodarilo racionalno, povećao se broj plemenite divljači, dok je broj grabljivaca smanjen. U to vrijeme je u lovištu Repaš evidentirano preko 600 komada srneće divljači.²⁴⁹

Ivan Večenaj – Tišlarov, kao trinaestogodišnjak bio je pogonič u lovovima grofa Pongratza u šumi Repaš. Sjeća se da su nekoliko puta bili u pogonu i tjerali fazane prema zgradi lovačke kuće, a danas šumarije Repaš, gdje su bili postavljeni lovci. Šume su bile bogate s fazanskom divljači, tjerajući kroz gustiš fazane kad bi digli mužjaka vikali su »tirol« i to je bio znak lovcima da smiju na njega pucati, a kad bi digli ženku vikali bi »koka« što je bio znak da se na nju ne puca. U lovovima su lovci znali odstrijeliti i lisice pa bi se na štreki našlo i do 6 lisica. Poznati lovočubar i lovnik Klauček,²⁵⁰ vodio je

vima, srnama i jelenskom divljači koju su se također tu uzgajali.²⁴⁶

Lovovi su u Repašu, za njegovog zakupa uvijek počinjali na dan sv. Huberta (3. studenoga) i bili su poznati po dobroj organiziranosti i ljubaznosti domaćina, ali i po obilju odstrijeljene divljači. Tako su na blagdan zaštitnika lovaca 1931. godine, deseterica lovaca uz 200-tinjak pogoniča odstrijelili ukupno 2303 komada razne vrste divljači, od čega je bilo 875 zečeva i 1355 fazana. Lov je bio odlično organiziran uz detaljan prikaz na planu svakog pojedinog *triba*, kretanje pogoniča te stajališta lovaca na terenu.²⁴⁷

O trofejnoj kvaliteti jelenskih grla odstrijeljenih u lovištu Repaš govore i stečene medalje na Prvoj šumarskoj i lovačkoj izložbi u Ljubljani, održanoj od 31.8. do 15.9.1930. godine. Tada su od 19 izloženih jelenskih trofeja bila izložena i 4 trofeja grofa Pongratza, koje je odstrijelio u lovištu Repaš. Od ta četiri, dva trofeja su osvojila druge medalje sa 180,1 (8. na izložbi) i 180 točki (9. na izložbi), a dva trofeja treće

²⁴⁶ Lovačko-ribarski viestnik LII, 5/1943 (svibanj, 1943.), 160.

²⁴⁷ Lovačko-ribarski viestnik LII, 5/1943 (svibanj, 1943.), 160.

²⁴⁸ Lovačko-ribarski vjesnik XXXIX, 10/1930. (listopad, 1930.), 118.-449.

²⁴⁹ IŠTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 278.-279.

²⁵⁰ Ljudevit Klauček (*upravitelj lovišta Pongratz* 1931. i 1932. godine) je rođen 1889. godine, vjerojatno u Garešnici gdje mu je otac bio bilježnik pri kotarskom sudu, a kasnije i općinski blagajnik. Otac Mijo je bio iz Novigrada Podravskog, a majka Veronika Mataušek iz tadašnje Čehoslovačke.: MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937., 239.

lovove i angažirao pogoniče iz okolnih sela koji su bili plaćeni 2 dinara po danu. Prema pričanju Večenaja bila je to lijepa zarada, ali se lovilo po cijeli dan i obično bi poderali svu odjeću koju su nosili na sebi radi gustih branjevina kroz koje su tjerali divljač.²⁵¹

4.3. Lovište Repaš nakon II. svjetskog rata

Nije poznato što se s lovištem Repaš događalo nakon smrti Guide Pongratza 1943. godine, no za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata lovstvo pa tako i šumarstvo, bilo je pod nadležnošću Oblasnog NOO Zagreb, odnosno Okružnih i Kotarskih NOO-a. Nakon rata, *Uredbom o lovnim odnosima* od 29.10.1945. godine, lovišta se dijele na državna, općinska i zemljišnih zajednica. Lovišta su pod nadležnošću šumarstva i mogla su se davati u zakup, ali samo lovačkim društvima. Vlastita lovišta se ukidaju, a divljač postaje društveno vlasništvo.²⁵²

U to vrijeme je osnovano i jedino lovačko društvo u Prekodravlju, prvotno kao *Lovačko društvo Gola sa sjedištem u Gotalovu* 22.10.1945. godine te nakon prekida rada od 1955. do sredine 1957. godine kada počinje djelovati pod nazivom *Zec Gola-Gotalovo* sve do današnjih dana.²⁵³

Godine 1947. na snazi je Opći zakon o lovu prema kojem je divljač općenarodna imovina, lovstvom upravlja država, a lovstvom se bave državne organizacije šumarstva i poljoprivrede.²⁵⁴

Odlukom Ministarstva šumarstva-Uprave gospodarenja, broj: 1960/48. od 12. kolovoza 1948. godine, na površini od 8100 ha formirano je uzgojno lovište Repaš, kojim od tada pa sve do današnjih dana (punih 70 godina) upravlja šumarija Repaš.²⁵⁵

ZAKLJUČAK

Imovne općine u Vojnoj krajini su imale osnovnu zadaću podmirivanja potreba svojih članova (pravoužitnika) šumskim proizvodima, prvenstveno drvom za ogrjev i građu. Osim krajiških obitelji, pravoužitnici su bili također i crkvene općine, upravne općine, školske općine te krajiške zadruge. Kako je vrijeme prolazilo, a broj stanovništva se povećavao, potrebe za namirenjem pravoužitnika bile su sve veće i nedostatne. Kao posljedica toga jedan dio zrelih sastojina je prodavan na dražbama, došlo je do smanjenja ophodnje sa 100 na 80 i 60 godina, a šumske štete se nisu smanjivale. Dugogodišnji proces likvidacije imovnih općina akumulirao je troškove poreza, prireza i ostalih općinskih nameta, a broj radno sposobnih službenika pretvorio se u povećanje umirovljenika. Uz ovakvu neodrživu situaciju izostale su financijske potpore lokalnoj zajednici i društvima.

No, osim ovih negativnih posljedica djelovanja imovnih općina, puno značajnija je ona pozitivna strana koju su ostvarile:

Slika 34. Logotip lovišta Repaš izradio je 2009. godine Mirko Vedriš iz Molva.

²⁵¹ Kazivač: VEČENAJ, Ivan (1920.-2013.): Dravska 40, Gola. (7.2.2008.).

²⁵² *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 259.

²⁵³ <https://gola.hr/drustveni-zivot/> (2.1.2019.).

²⁵⁴ *STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE*. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974., 259.

²⁵⁵ ISTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008., 279.; Lovno-gospodarska osnova za lovište VI/9 Repaš 2015.-2024., 31.

- šumama i šumskim zemljištima se oraganizirano i na temelju zakonskih propisa potrajno gospodarilo,
- redovita opskrba pravoužitnika šumskim proizvodima,
- razvoj rudarstva na Bilogori radi očuvanja šuma,
- podignut je standard i ekonomska moć stanovništva,
- sufinanciranje izgradnje cesta, željezničkih pruga, mostova, škola, vatrogasnih domova, bolnica, crkava te drugih objekata,
- financirale su izgradnju lugarnica, zgrada šumarija i stambenih zgrada,
- pomaganje rada pojedinih društava i dobrotvornih ustanova,
- povećanje šumskih površina,
- unapređenje lovnog gospodarstva,
- ostavile su nam u nasljeđe rasadnike i kvalitetne šumske sastojine, koje još i danas postoje,
- osim u šumarstvu, dale su veliki doprinos unapređenju voćarstva, vinogradarstva, stočarstva i sveukupnog gospodarstva.

I za kraj donosimo *Deset šumskih zapovjedi*, koje je napisao 1897. godine šumarnik Josip pl. Aue,²⁵⁶ zapovjedi aktualnih tada kada ih je napisao, ali također sve više i danas kada se svako malo neki upuštaju u šumarstvo te pritom ne poštuju kao osnovnu četvrtu zapovijed. Donosimo ovih deset zapovjedi u izvorniku kako ih je Aue zapisao i objavio.

I. Vjeruj! da je svako stablo, svaki mladik, i svaka šuma posrednik između neba i zemlje; gdje pako ovaj posrednik fali, preobraziti će se i najplodnija zemlja u mrtva pustinju.

II. Ne izusti rječ »šuma i gaj« nikada uzalud, već nastoj, da se bezkoristno grmlje koli na tvoju, toli na korist pučanstva u gustu šumu pretvori.

III. Sjeti se, o čovječe! da ti šuma najnuždnije i najvažnije potreboće za tvoj život pruža; da je uzrast iste sa tvojim životom počam od zibke, pa do groba uzko spojen, i da tvoja dobrobit od uspješnog napredka šume odvisi.

IV. Poštuj šumu i one, koji ju goje i čuvaju. Sadi i šteti šumu za tvoju djecu, te će i tebi i tvojim potomkom dobro biti.

V. Neubijaj! nijednu pticu i životinju, koja se sa škodljivimi zareznicima hrani, već podučavaj tvoju djecu, da sve šumoštetne kao i šumi korisne životinje upoznaju, da uzognu prve tamaniti a potomje čuvati.

VI. Ne zavedi se blistavim teorijama, koje ti pričaju o trenutačnoj koristi šuma, jer je uvijek lakše šumu izsjeci i unovčiti, nego li novu uzgojiti.

VII. Ne posjeci niti najmanje grančice iz objesti, jer je stablu grana ono, što je tebi prst na ruci.

VIII. Ne svjedoči krivo na korist šumoštetnika, a ne zašuti i ne zataji nikakovu štetu, već prijavi na kompetentnom mjestu svaki prekršaj i kradju da se krivac pronadje i kazni.

IX. Ne prisvoji si ništa iz šume tvog bližnjega ili susjeda, isto tako ne pronevjeri iz šume, koja ti je na čuvanje povjerena, niti jedne travke niti jednog zrna žira.

X. Ljubi šumu kao svoj vlastiti dom; kad god ju vidiš, sjeti se, da su tvoji pradjedovi prvu zaštitu, prvu kuću, prvu hranu za svoj obstanak iz šume crpili. Ako tako budeš mislio i radio, ne ćeš se morati bojati šumskog zakona, nego ćeš biti u šumi kao svoj u svomu.²⁵⁷

²⁵⁶ Josip pl. Aue (Slatina 1872.-Zagreb 1906.), završio je šumarstvo 1890. godine na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima. Službovao je najprije pri Gospodarstvenom uredu Križevačke imovne općine u Bjelovaru, a zatim kao kotarski šumar šumarije u Garešnici i Bjelovaru.: <https://www.sumari.hr/sumari/kart.asp?id=8659>.

²⁵⁷ Lugarski viestnik III, 11/1897 (1.11.1897.), 86.-87.

LITERATURA

1. BARANAC, Slobodan: Šumsko gospodarstvo imovnih opština. Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933.
2. BIŠKUP, Josip: *Hrvatski šumarski životopisni leksikon*, knjiga 2 (G-K). Zagreb: Tutiz Leksika 1987.
3. BOROŠIĆ, Josip: Šematizam i status osoblja u resoru Ministarstva šuma i rudnika. Zagreb: Ministarstvo šuma i rudnika, 1933.
4. BOROŠIĆ, Josip: Šematizam i status osoblja u resoru Ministarstva šuma i rudnika. Zagreb: Ministarstvo šuma i rudnika, 1934.
5. BOROŠIĆ, Josip: Šematizam i status osoblja u resoru Ministarstva šuma i rudnika. Zagreb: Ministarstvo šuma i rudnika, 1935.
6. BOROŠIĆ, Josip; SARNAVKA, Roman: *Zbornik šumarskih zakona i propisa*. Zagreb: Ministarstvo šumarstva i rudnika, 1932.
7. CIK, Nikola: *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*. Đurđevac: Meridijani, 2016.
8. ETTINGER, Josip: *Hrvatski lovdžija, Priručnik za lovce, šumare i sve prijatelje lova*: Knjižara Lav. Hartmana, Zagreb – 1897., I. – IV.
9. FELETAR, Dragutin; FELETAR, Petar: *Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine*. // Podravina 13/2008., Koprivnica: Meridijani, 2008.
10. FRKOVIĆ, Alojzije: Bibliografija Lovačko-ribarskog vjesnika 1892-1991. Zagreb: Hrvatski lovački savez, 1993.
11. GOLEC, Ivica: *Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2014*. Petrinja: Matica hrvatska u Petrinji i Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«-Zmajski stol u Sisku, 2014.
12. HRVATSKI ŠUMARSKI KOLEDAR za godine 1885. do 1913.
13. IŠTVAN, Zvonimir: *Grofovija Repaš u Prekodravlju (I.)* // Podravski zbornik 34/2008., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008.
14. IŠTVAN, Zvonimir: *Glazbeni život Prekodravlja*. Gola: Općina Gola, 2015.
15. IŠTVAN, Zvonimir: *Prilog povijesti lovstva u Hlebinama uz 70. obljetnicu LU Lisica Hlebine* – Podravski zbornik 42/2016., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016.
16. IŠTVAN, Zvonimir: *Izložba razglednica Prekodravlja*. Gola: Općina Gola, 2016.
17. IŠTVAN, Zvonimir: *Rodoslovlje obitelji Ištvan*. Molve: Općina Molve, 2018.
18. IŠTVAN, Zvonimir: *145 godina organiziranog šumarstva na području Općine Virje*. // Virje na razmeđu stoljeća- Zbornik 8/2018., Virje: Općina Virje, 2018.
19. IŠTVAN, Zvonimir: *Željeznička postaja Gola*. // Podravski zbornik 44/2018., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2018.
20. KESTETČANEK, Fran: *Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva u Hrvatskoj*. Zagreb: 1882.
21. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije*. // Ekonomska i ekohistorija 4/2008., Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2008.
22. KOLAR, Mira: *Granica na Dravi od 1848. do 1919. godine*. // Ekonomska i ekohistorija 7/2011, Koprivnica: Meridijani, 2011.
23. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira; WAGNER, Elizabeta: *Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*. // Ekonomska i ekohistorija 5/2009., Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2009.
24. MADJER, Blaž: Časti i dobru zavičaja. Zagreb: 1937.
25. MARINOVIĆ, Milan: *Šumarstvo naše države*. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1923.
26. MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2004.
27. MARTIĆ, Davor: *Bombelles – Grofovska lovišta Varaždinske županije II dio*. Split: Pučko otvoreno učilište »Hubert«, 2005.
28. MATIŠIN, Martin: *Civilna uprava od 1871. do 1945*. // Virje na razmeđu stoljeća IV, Virje: Zavičajni muzej Virje, 1991.
29. MATIŠIN, Martin: *Virje na kraju XX. stoljeća*. Virje: Zavičajni muzej Virje, 2000.
30. MUSTAPIĆ, Zvonko: *Lovstvo*. Zagreb: Hrvatski lovački savez, 2004.
31. NANICINI, Dragutin: *Imovne obćine u bivšoj vojnoj krajini*. Zagreb: Knjigotiskara Mirko Supek, 1898.
32. NENADIĆ, Gjuro: *Borošičev šumarsko-lovački kalendar za 1926. godinu*. Zagreb: Gjuro Nenadić, 1925.
33. NEIDHARDT, Nikola; ANDROIĆ, Milan: *Šumarska nastava u Hrvatskoj 1860.-1960.*. Zagreb: Šumarski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 1963.
34. ORBAN, Ratimir: *Hrvatsko društvo za gajenje lova i ribarstva 1881-1981-2006*. Zagreb: HDGLIR, 2006.
35. PETRIĆ, Hrvoje: *Pogranična društva i okoliš-Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Zagreb: Meridijani i Društvo za Hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2012.

36. POVIJEST ŠUMARSTVA HRVATSKE 1846. – 1976. kroz stranice Šumarskog lista.
37. Zagreb: Savez inženjera i tehničara šumarstva i drvne industrije Hrvatske, 1976.
38. PRKA, Marinko: Šumarstvo na području Bjelovarsko-bilogorske županije od njezina osnutka do danas. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2/2008., Bjelovar: 2008.
39. ROKSANDIĆ, Drago: *Drava u očima Jozefinista*. // Ekonomska i ekohistorija 7/2011, Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju; Meridijani, 2011.
40. SPOMENICA O PEDESETGODIŠNJEM POSTOJANJU KR. VIŠEG GOSPODARSKOG UČILIŠTA I RATARNICE U KRIŽEVCU. Križevac: Proforski zbor kraljevskog višeg gospodarskog učilišta, 1910.
41. STO GODINA ŠUMARSTVA BILOGORSKO PODRAVSKE REGIJE. Bjelovar: Združeno šumsko poduzeće Bjelovar, 1974.
42. SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije*. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad 2/2008., Bjelovar: 2008.
43. ŠUTE, Ivica: *Hrvatska seljačka lovačka društva i organizacija lova*. // Ekonomska i ekohistorija 5/2009., Zagreb-Samobor: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2009.
44. VALENTIĆ, Mirko: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Đurđevačka pukovnija*: Hrvatski institut za povijest, Zagreb – 2003.
45. VEČENAJ, Ivan: *Mojemu zavičaju*. Gola: NIŠP Prosvjeta i Sirela, 1992.

IZVORI

1. Arhiva šumarije Repaš.
2. Glas Podravine XV, 9 (23.2.1963.).
3. Knjiga umrlih župe sv. Terezije Avilske u Bjelovaru, 1922., strana 141., redni broj 3.
4. Knjiga zapisnika škole Gotalovo. Knjiga zapisnika čuva se u Osnovnoj školi Gola.
5. Lovački zapisnik Ante Kögla 1866.-1900. Zapisnik se čuva u Hrvatskom društvu za gajenje lova i ribarstva, Gajevo 6, Zagreb.
6. Lovačko-ribarski viestnik (1892.-1945.)
7. Lovno-gospodarska osnova za lovište VI/9 Repaš 2015.-2024.
8. Lugarski viestnik 11/1897.
9. Spomenica DVD-a Gola. Spomenica se čuva u DVD-u Gola.
10. Spomenica DVD-a Ždala. Spomenica se čuva u DVD-u Ždala.
11. Spomenica obće pučke škole u Novigradu (Podravskom). Spomenica se čuva u Muzeju grada Koprivnice.
12. Spomenica župe Gola. Spomenica se čuva u župnom uredu Gola.
13. Spomenica župe Novigrad Podravski. Spomenica se čuva u župnom uredu Novigrad Podravski.
14. Spomenica župe Ždala. Spomenica se čuva u župnom uredu Ždala.
15. Status animarum župe Novigrad Podravski. Status animarum se čuva u župnom uredu Novigrad Podravski.
16. Status animarum župe Virje. Status animarum se čuva u župnom uredu Virje.
17. Šumarski list (1877.- 1945.).

INTERNET

1. <http://dbhz.hr>
2. <http://sumlist.sumari.hr/188102.pdf> (26.2.2015.).
3. <http://sumlist.sumari.hr/188305.pdf> (31.7.2018.).
4. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-52-2000-06-07.pdf> (16.12.2018.).
5. <http://www.hrsume.hr/fond> (28.5.2018.).
6. <http://www.katastar.hr>
7. <http://www.kultura.hr/Zbirke/Stare-hrvatske-novine-Portal-digitaliziranih-novina>
8. <http://www.sumari.hr>
9. <http://www.sumari.hr/leksikon/orgs.asp?i=0020378>
10. <http://www.sumari.hr/sumlist/190912.pdf>, 482. (5.6.2013.).
11. https://sl.wikipedia.org/wiki/Oskar_Pongratz (14.2.2019.).
12. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Геодеон_Гедда_Дунђерски (?vidi u tekstu možda ima???)
13. <https://www.sumari.hr/sumlist/pregled.asp?x=god>

KAZIVAČI

1. VEČENAJ, Ivan (1920.-2013.): Dravska 40, Gola. (7.2.2008.).

SUMMARY

Since 1784, when the property districts of Đurđevac and Križevci were established, the areas of Podravina and Prigorje were marked by organized forestry and management of the most valuable national asset. It can be stated that the forests of this area have been systematically taken care of for 145 years. The paper presents a historical outline of legal regulations related to forestry of the researched area, along with foundation and activity of the property district of Đurđevac and forestry districts / forestry offices. The paper also presents activity of the district forestry office in Gola since 1893 and the hunting ground Repaš since 1877.

ISELJAVANJE IZ HRVATSKE – RAZVOJNO I/ILI SIGURNOSNO PITANJE?

EMIGRATION – QUESTION OF DEVELOPMENT AND/OR SAFETY?

Monika BALIJA

Poslijediplomski studij geografije
Prirodoslovno-matematički fakultet
Sveučilište u Zagrebu
monika.balija@gmail.com

Primljeno / Received: 30. 3. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 314.114(497.5)“20”

314.116-026.24(497.5)“20”

SAŽETAK

Demografska problematika suvremene Hrvatske obzirom na intenziviranje negativnih parametara i trendova sve više postaje ključnim pitanjem razvoja hrvatskog društva i prostora. Osim dugotrajnog prirodnog pada stanovništva, u posljednjim se godinama na tlu Hrvatske znatno ubrzava iseljavanje, povećava negativna vanjska migracijska bilanca i gubi razvojni demografski potencijal. Obujam i prostorni razmještaj ishodišta hrvatskih migracija, negativni migracijski saldo s inozemstvom i demografske strukture migracijskog kontingenta, pokazatelji su koji nameću pitanje o kratkoročnim i dugoročnim implikacijama na ukupni, a posebno društveno-gospodarski razvoj zemlje. Iseljavanjem mladog, obrazovanog i potencijalno reproduktivnog stanovništva ugrožavaju se gotovo svi temeljni sustavi u zemlji pa je važnost razmatranja osnovnih zakonitosti vezanih uz iseljavanje neupitna. Osim toga, intenziviranjem se egzodusa iz Hrvatske u uvjetima migracijske krize i kretanja velikog broja sjevernoafričkog i bliskoistočnog stanovništva prema Europi očekivano nameće nužnost razmatranja migracija i sa sigurnosnog aspekta.

Ključne riječi: migracije, iseljavanje, Hrvatska, razvoj, sigurnost

Key words: migrations, emigration, Croatia, development, safety

1. UVOD U PREDMET RAZMATRANJA

Migracije, posebno vanjske, obzirom na njihovu značajnu koherentnost s brojnim pitanjima vezanim uz postojanje, održivost i učinkovito funkcioniranje zemalja širom svijeta, danas su, bez obzira na brojne metodološke prepreke pri njihovim analizama, sve češći predmet interesa brojnih znanstvenika. Razlog je tome što migracija kao sastavnica ukupnog kretanja stanovništva izravno djeluje na broj ukupnog stanovništva i njegov prostorni razmještaj, na sastavnice prirodnog kretanja stanovništva (natalitet i mortalitet) te na demografski, društveno-gospodarski i kulturno-antropološki sastav stanovništva; trenutačno i s odgođenim učinkom. Pritom, na navedene značajke stanovništva migracija utječe istodobno u dva različita područja – polazištu i odredištu, te označava dva događaja – emigraciju stanovništva iz mjesta porijekla i imigraciju u mjesto primitka. Oba mjesta kao posljedica migracije karakterizira promjena broja stanovnika, njegovog prostornog razmještaja, razine nataliteta, mortaliteta, nupcijaliteta, raznih sastava stanovništva i sl., a učinci iseljavanja izravno ovise o broju stanovništva koje napušta mjesto porijekla kao i o njihovim demografskim karakteristikama. Nesumnjivo je stoga kako iseljavanje iz Hrvatske svojim obujmom, prostornim razmještajem svojih ishodišta te obilježjima migracijskog kontingenta nepovoljno djeluje na društveno-gospodarski, a u konačnici i ukupni razvoj zemlje.

Višestoljetno iseljavanje iz Hrvatske, uz ostale destabilizacijske uvjetnice demografskog razvoja poput ratnih gubitaka, bolesti i epidemija, demografskog starenja i sl., izravno je utjecalo na nepovoljno prirodno kretanje stanovništva, posebno na pad nataliteta. Nepovoljne uzročno-posljedične implikacije

između iseljavanja i prirodnog kretanja neizbježno su utjecale na pojavu prirodnog pada, a time i na depopulaciju u Hrvatskoj. Spomenuti su procesi uvjetovali poremećaje demografskih struktura, posebno dobnno-spolne i ekonomske, a sve je imalo vrlo nepovoljan učinak na ukupni razvoj zemlje kasnije.

Recentna silina iseljavanja mladog, radno sposobnog i potencijalno reproduktivnog stanovništva s vremenom se intenzivira i uz već dobro poznate negativne demografske trendove, ostavlja brojne destabilizacijske posljedice na osnovne sustave Republike Hrvatske – zdravstveni, mirovinski, radni, financijski i obrazovni. Poseban problem predstavlja intenzivnije iseljavanje iz pojedinih hrvatskih područja, a to dodatno uvjetuje i otvara problem asimetričnog prostornog razvoja. Unazad nekoliko godina pod utjecajem spomenutih procesa u Hrvatskoj dolazi do sve intenzivnijeg praznjenja prostora, posebno pojedinih, a svaki će ispražnjeni prostor postupno u budućnosti biti imigracijski izazov i vjerojatni smjer preseljavanja nerijetko i ne identitetskog stanovništva. Migracija se tog tipa naziva supstitucija stanovništva i nije u ljudskoj povijesti nepoznata pojava i bez obzira na demokraciju, društveni razvoj i sl. zemlje u kojoj se zbiva malokad se promatrala mirno.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKE POSTAVKE MIGRACIJA

Suvremene međunarodne migracije izrazito su složeni prostorni i društveni procesi pa ne čude analitički prijemori u istraživačkom pristupu različitih znanosti i struka, kako pri kvantifikaciji njihovog obujma, tako i kod utvrđivanja migracijskih tipova, njihovih uzroka, smjerova, posljedica i slično.

2.1. Teorijski pristup pitanju »Tko i zašto migrira?«

Migracije stanovništva pod stalnim su utjecajem ekonomske, političke, kulturne i etničke evolucije čovječanstva, a svako značajnije razdoblje u razvoju društva obilježila je migracija određenog tipa sa specifičnim uzrocima i posljedicama (Friganović, 1989). Upravo je zato, proučavanje spomenutog procesa od iznimne važnosti, a kako živimo u »doba migracija«¹, koje će prema sudu mnogih autora potrajati², ne čudi što istraživači i teoretičari migracija iz raznih znanstvenih disciplina sve češće svoju pozornost usmjeruju upravo na složena pitanja međunarodnih migracijskih i njihovih uzročno-posljedičnih zakonitosti.

Sve do kraja 19. st. nije postojalo sustavno bavljenje migracijama niti su postojali ozbiljniji pokušaji pronalazjenja pravilnosti unutar cijelog migracijskog procesa (Massey i dr., 1993). Jedan od prvih analitičkih pokušaja formalnog proučavanja migracija bio je geografa E. G. Ravensteina koji je prije više od sto godina utvrđivao zakonitosti migriranja (Sagynbekova, 2016) i na prvo je mjesto stavio ovisnost oblika i obujma migracije o razini privrednog razvoja. Njegov je cilj bio objasniti i predvidjeti obrasce migriranja unutar jedne ili između više nacija, a koristio se generalizacijom svojih empirijskih istraživanja i statistikom.³ Ravensteinov pokušaj »poznanstvljenja« migracija pokrenuo je velik broj istraživanja, posebice u području društvene geografije, a njegovi temeljni zakoni u 11 točaka⁴, naknadno

¹ Kao najznačajnije uvjetnice današnjeg »doba migracija« Castles i Miller (2009) navode: 1. Globalizaciju migracija – sve više i više zemalja je pod utjecajem migracijskih kretanja; 2. Ubrzavanje migracija – povećava se volumen međunarodnih tokova ljudi; 3. Diferencijacija migracija – većina zemalja nema samo jedan tip migranata već čitav spektar tipova odjednom; 4. Feminizacija migracija – žene igraju sve značajnu ulogu u svim regijama i u većini tipova migracija; 5. Pojava migracijske tranzicije – tradicionalno emigracijske zemlje postaju zemlje tranzitnih migracija, a nakon određenog vremenskog perioda i pretežitom imigracijske zemlje.

² Autori Castles i Miller (2009) navode razloge zbog kojih će vrlo vjerojatno doba migracija potrajati: 1. Rastuće nejednakosti u bogatstvu između zemalja sjeverne i južne polutke i dalje će poticati određeni broj ljudi na potragu za višim životnim standardom; 2. Politički, okolišni i demografski pritisci poticati će stanovništvo brojnih država na traženje utočišta izvan svojih vlastitih zemalja; 3. Politički ili etnički konflikti u brojnim regijama svijeta mogu rezultirati budućim masovnim bijegovima; 4. Stvaranja novih područja slobodne trgovine potaknut će daljnje kretanje rade snage.

³ Svoje istraživanje temeljio je na podacima o mjestu rođenja stanovnika Velike Britanije (1881. godine), a kasnije je istraživanje proširio s istim izvorima podataka na Sjevernu Ameriku i Europu. Namjera mu je bila iz obilja podataka utvrditi neka opća i svim migrantima zajednička obilježja.

⁴ 1. Glavnina migranata migrira na kratku udaljenost; 2. Migracija napreduje korak po korak; 3. Migranti na veliku udaljenost u većini slučajeva preferiraju jedan od velikih trgovinskih ili industrijskih centara; 4. Svaka

izmijenjeni dodatnim zakonitostima izvedenima iz njegovog rada, služili su kao polazište za velik broj teorijski i modelskih pristupa migracijama (Sagynbekova, 2016).

Migracijske teorije moguće je promatrati u nizu od uskih i specifičnih s tek jednom podvrstom ili jednim aspektom migracija, preko složenijih teorija o različitim migracijskim pitanjima i zakonitostima pa do vrlo uopćenih, a pritom je više mogućih teorija i paradigmi istovremeno (Mesić, 2002). Broj radova (King, 2012; Massey i dr., 1993; Mesić, 2014...) koji analiziraju i klasificiraju teorije migracija vrlo je velik, a kriteriji kojima se pri tome autori koriste nerijetko su vrlo različiti pa je teško uopće i zamisliti jednu, uopćenu teoriju koja bi obuhvatila sve vrste ili oblike migracija (dobrovoljne, nedobrovoljne, povijesne, suvremene,...).

Tragajući za odgovorom tko migrira, zašto se migracije događaju i kako se održavaju tijekom vremena oslonac u ovom radu biti će tipizacija (klasifikacija) M. Mesića (2014) i ukratko će se prikazati neke od tradicionalnih teorija (*push-pull* teorija, *neoklasična ekonomija*) i strukturalno-konfliktnih (*teorija segmentiranog tržišta rada*, *svjetsko-sistemska teorija*, *teorija mreža*), kao i globalizacijski pristup migracijama.

Tradicionalne teorije nastale su uglavnom početkom 20. stoljeća, a zasnivaju se na dva glavna pristupa – funkcionalističkoj teoriji društvene ravnoteže i »zakonima tržišta« koji putem međunarodnih migracija vode ponovnoj uspostavi ravnoteže. Spomenute teorije migraciju smatraju posljedicom ekonomske neravnoteže između ishodišnih i odredišnih zemalja migranata te procesom koji vodi ponovnoj uspostavi iste, a uzrocima međunarodnih migracija pristupaju kroz potisno-privlačni i neoklasični pristup.

Ostavljajući brojne, veće ili manje ekonomske, socijalne i kulturne posljedice na područja porijekla i primitka migranata, istraživanja migracija gotovo se uvijek temelje na čimbenicima stvarnog i potencijalnog odlaska, ali i onima koji privlače migrante i usmjeruju ih prema novom odredištu. Takva ideja društvene neravnoteže konceptualizirana je u okviru *push-pull* teorije⁵ čiji su »potisni« i »privlačni« čimbenici percipirani kao kauzalne varijable koje uvjetuju smjerove i opseg međunarodne migracije, a utvrđuju se *post festum*. Spomenuta teorija kao najvažniji potisni čimbenik ne navodi samo objektivne razloge, odnosno socioekonomski status, već jednako važnima smatra i osobnu percepciju o vlastitom statusu, zadovoljstvo (potencijalnog) migranta vlastitim životom kao i njegove životne aspiracije (Mesić, 2014).

Najstarija i najpoznatija teorija međunarodnih migracija izvorno razvijena kako bi objasnila migraciju radne snage u procesu industrijalizacije je *neoklasična ekonomija* (*neoclassical economics*), koja unutarnje i vanjske migracije objašnjava nejednakom prostornom raspodjelom radne snage i kapitala. Razlike u nadnicama radnike navode na migracije iz zemalja malih nadnica i obilja radne snage u zemlje visokih nadnica i oskudice radnika. Nakon nekog vremena u kapitalom siromašnim zemljama smanjuje se pritisak na tržištu rada što dovodi do povećanja nadnica, dok se u razvijenim zemljama događa suprotan proces; u trenutku kada početne razlike postanu toliko male da jedva pokrivaju troškove migracija ova teorija postulira prestanak migracija. Druga strana ovog procesa neravnoteže podra-

struja (tok) migracije proizvodi i svoju kontrastuju (kontratok); 5. Starosjedioci gradova manje su skloni migraciji nego oni iz seoskih područja; 6. Žene više sudjeluju u migraciji nego muškarci u državi gdje su rođene, a muškarci češće migriraju izvan nje; 7. Glavnina migranata su odrasli, cijele obitelji rijetko migriraju izvan svoje zemlje podrijetla; 8. Veliki gradovi rastu više pod utjecajem migracije nego prirodnog prirasta stanovništva; 9. Obujam migracije raste usporedno s razvojem industrije, trgovine i prometa; 10. Glavni smjer migracije ide iz poljoprivrednih područja u centra industrije i trgovine; 11. Glavni uzroci migracije ekonomske su prirode (King, 2012).

⁵ Ideje ranije spomenutog Ravensteina analizirali su i dopunjavali mnogi autori od kojih je najpoznatiji sociolog i demograf Everett S. Lee koji je izdvojio četiri grupe čimbenika koji djeluju na odluku pojedinca o migraciji; čimbenici vezani uz mjesto podrijetla migracije, čimbenici vezani uz odredište migracije, prepreke koje se postavljaju migraciji između mjesta podrijetla i odredišta i raznovrsni osobni čimbenici koji modificiraju gornje čimbenike u smislu odluke o migraciji. Time se u migracijskim studijama posebno izdvojio sa svojom i danas često referenciranom *push-pull* teorijom. Osim toga, prezentirao je i niz detaljnih hipoteza vezanih uz obujam migracije, postojeće migracijske struje/kontrastruje i pojedine karakteristike migranata (posebice u pogledu njihova obrazovnog, zdravstvenog i ekonomskog statusa) te je na taj način dodatno upotpunio Ravensteinove postavke migracija (Lee, 1966).

zumijeva migracije iz kapitalom bogatih prema kapitalom siromašnim zemljama vodeći se načelom isplativijih investicija i većeg dobitka. Različito od potonje spomenutog makroteorijskog aspekta neoklasične ekonomije, mikroteorijska se razina temelji na odlukama pojedinaca, odnosno racionalnim akterima koji o migraciji odlučuju ovisno o očekivanoj neto dobiti koja ukoliko je zadovoljavajuća potiče migraciju (Massey i dr., 1993).

Novi pristupi međunarodnim migracijama javljaju se 70-ih godina prošlog stoljeća, a svoja polazišta grade na kritici temeljnih postavki teorija ravnoteže i asimilacije. Jaz između stare i nove migracijske literature ogleda se u odmaku od stajališta koje međunarodne migracije smatra agregatnim kretanjima ljudi kao odgovor na različite prilike u mjestu podrijetla i mjestu odredišta, smatrajući taj proces konstitutivnim dijelom dinamike transnacionalne kapitalističke ekonomije koja istovremeno uvjetuje potisne i privlačne čimbenike (Mesić, 2014 prema Zolberg, 1989). Novi pristupi međunarodnim migracijama i društvenim problemima iz *strukturnalne perspektive*, eksplicitno su politički, a obzirom kako produbljuju nejednakosti između zemalja svjetskog kapitalističkog »centra« i »periferije« smatraju se *konfliktnima*. Nastavno tome, u okviru ovih teorija migracije se smatraju mehanizmima koji podržavaju vladajući svjetski poredak nejednakosti (Mesić, 2014). Različito od ranije spomenute neoklasične, ali i nove ekonomske teorije⁶ koje migracije smatraju rezultatom racionalnih kalkulacija pojedinca ili obitelji u odgovoru na tržišne prilike, *teorija segmentiranog tržišta* (*segmented (dual) labor market theory*) odstupa od individualnih odluka pojedinaca/obitelji i uzrocima migracija smatra potrebe razvijenih društava za određenom vrstom (strane) radne snage.

Sedamdesete godine 20. stoljeća dovode do razvoja i onih teorija koje izvore međunarodnih migracija povezuju sa strukturama svjetskog tržišta. Jedna od njih je i *svjetsko-sistemska teorija* (*world systems theory*) prema čijim je uvjetnicama prodor kapitalističkih ekonomskih odnosa u nekapitalistička društva stvorio pokretljivo stanovništvo spremno, osim unutarnjih i na vanjske migracije. Iseljavanje se iz perspektive ove teorije smatra prirodnim nusproizvodom procesa disrupcije i dislokacije karakterističnih za razvoj kapitalizma (Massey i dr., 1993).

Jedna od osnovnih manjkavosti tradicionalnih teorija jest i nedostatak obrazloženja nastavka međunarodnih migracija i nakon što su prvotni poticaji prestali djelovati; odgovore na ovakva i pitanja veza na uz individualne razlike u obrascima migracija pokušava dati *teorija mreža* (*network theory*). Migrantske mreže, prema ovoj teoriji, svojevrsni su setovi interpersonalnih veza koje u područjima podrijetla i primitka povezuju prijašnje, sadašnje migrante i nemigrante (putem krvnih srodstava, prijateljskih veza ili zajedničkog lokalnog porijekla) te smanjenjem troškova i rizika migriranja utječu na povećanje očekivanog neto dobitka, a samim time i na mogućnost međunarodnog migriranja (Massey i dr., 1993). Prema tome, jednom potaknuta međunarodna migracija s vremenom postaje sve neovisnija o izvornim potisnim čimbenicima te teži širenju, dok u migracijske procese ne uključi sve potencijalne migrante koji se u njih putem mreže mogu vrlo lako i isplativo uključiti (Mesić, 2014).

Globalizacija kao proces kojim se u suvremenom svijetu postupno ukidaju ograničenja protoka robe, ljudi, usluga i ideja među različitim dijelovima svijeta, međunarodne odnose, a ujedno i naglo rastuću pokretljivost ljudi preko državnih granica s razlogom prisvaja kao posljedičnu zakonitost. Rastu međunarodnih migracija kao globalnog procesa, prema nizozemskoj sociologinji i jednoj od najvažnijih teoretičarki globalizacije i međunarodnih migracija ljudi Saskii Sassen, pridonose nejednake razine razvoja između područja podrijetla i primitka migranata te sve intenzivnija internacionalizacija razvijenih gospodarstava koja stvara sponu među zemljama za potrebe kapitala (Mesić, 2002 prema Sassen, 2001). Multipliciranje migracija; diferencijacija socijalnih, ekonomskih i kulturnih zaleđa migranata; ubrzavanje migracijskih obrazaca; porast broja migranata; deteritorijalizacija kulturnih zajednica; feminizacija migracija i višestruki lojaliteti dijaspora izazivaju daljnje širenje međunarodnih migracija koje se više neće moći zaustaviti ni političkim ni ekonomskim mjerama. Globalizacija, izgleda, vodi turbu-

⁶ *Nova ekonomska teorija* (*new economics of migration*), poput neoklasične, pripada tradicionalnim istraživačkim okvirima te dokazuje kako međunarodne migracije nisu potaknute tek razlikama u nadnicama na tržištima, već iste proizlaze iz neuspjeha na drugim tržištima koji ugrožavaju materijalno blagostanje domaćinstva te stvaraju prepreke njihovom ekonomskom napretku. Samim time, ova teorija migracije uzdiže iznad racionalnog odlučivanja na mikro društvenoj razini te u aktere uz pojedince uvodi i porodice (Massey i dr., 1993).

lentnim tokovima migranata s različitim obrascima kretanja koji će nerijetko sudarati s migracijskim politikama i ekonomskim zahtjevima (Mesić, 2014).

Osim spomenutih teorija, među rijetkim novijim pristupima migracijama neophodno je spomenuti i kulturalna objašnjenja, koja motive migracija promatraju kroz kulturalnu perspektivu. Transnacionalizam je pristup prema kojem migranti mogu imati osjećaje pripadnosti za više lokacija ili više etničkih, odnosno lingvističkih grupa u isto vrijeme, a prisutne su i rodno osjetljive analize koje naglasak stavljaju na žene migrantice i rodne razlike (King, 2012).

Općenito gledajući, migracijsko je znanje poprilično zastarjelo jer se migriranje stalno događa i još uvijek nema jednoznačnog odgovora zašto jedni odlaze, a drugi ne, kao ni dokaze kako migriranjem ljudi vlada samo jedna sila (Mežnarić, 2003). Nastavno tome, obujam, složenost i dinamiku suvremenih (globalnih) migracija teško je definirati, a njihove posljedice nadilaze sva dosadašnja predviđanja i naslućivanja. Globalne su migracije nesvodive na jednu uopćenu teoriju i gotovo je nemoguće stvoriti jasan model ili se u analizama voditi samo jednim jasno strukturiranim obrascem međunarodnih migracija s neposrednim uzrocima i posljedicama.

2.2. Metodološke prepreke istraživanju migracija

Migracije stanovništva nesumnjivo su u znanstvenom smislu izrazito multidisciplinarno područje istraživanja prostornih i društvenih procesa (Brettel i Hollified, 2008) i posljedično utječu na pojedince i društva, a smatraju se geografskim, demografskim, ekonomskim, etnološkim, političkim, psihološkim, sociološkim itd. predmetom interesa. Upravo zato, ne čudi činjenica kako broj znanosti uključenih u istraživanje migracija neprestano raste (Aleshkovski i Iontsev, 2006), a svaka od njih suočena je s istim ili sličnim metodološkim preprekama.

Migracije su predmetno i metodološki najobuhvatnija i najsloženija varijabla kretanja stanovništva (Greenwood, 2005) pa su sukladno toj složenosti i metodološka odstupanja u cilju dodatnih razumijevanja migracija rjeđa (Šimičević i Gogala, 2005). Promatrajući tri demografska procesa koji izravno utječu na promjenu veličine i strukture populacije - fertilitet, mortalitet i migracije – upravo migracije imaju najmanje razvijen matematički (statistički) istraživački sustav (Aleshkovski i Iontsev, 2006; Mesarić Žabčić, 2006; Penava, 2011). Najvažniji razlog tome jest činjenica kako se u mnogim službenim statistikama ne raspolaže kvalitetnim podacima o migracijama, a to uvelike otežava izračune, kvantifikaciju i primjenu egzaktnih matematičkih i grafičkih metoda

Iako svako demografsko istraživanje u Hrvatskoj prati metodološka neujednačenost posljednjih nekoliko popisa stanovništva, kvantificiranje obujma i smjera migracija na državnoj, a posebice na razini nižih administrativnih jedinica predstavlja poseban problem.

Dva su izvora podataka o migraciji stanovništva u Hrvatskoj: popisi stanovništva i godišnje izvješće Državnog zavoda za statistiku o migraciji. Popisi stanovništva pružaju informacije o mjestu stanovanja u vrijeme popisa, državi i mjestu rođenja, prijašnjem naselju stanovanja i godini doseljenja, međutim bilježe podatke isključivo o posljednjem preseljenju i ne uzimaju u obzir moguće prijašnje migracije (Klempić Bogadi i Lajić, 2014). Godišnja izvješća Državnog zavoda za statistiku o migracijama temelje se na statistici koju vodi Odjel za upravne poslove MUP-a, ali ista je također neujednačena i nedovoljno precizna kako bi se dobio dovoljno pouzdan pokazatelj o migracijama. Podatci o unutrašnjoj migraciji stanovništva mogu se smatrati relativno pouzdanima, ali statističko praćenje vanjskih migracija predstavlja veći problem jer stanovništvo koje iseljava u inozemstvo u većini slučajeva ne odjavljuje svoje prebivalište u Hrvatskoj. Iako je krajem 2012. godine na snagu stupio Zakon o prebivalištu (*Narodne novine*, 144/2012), a nova zakonska obveza nalaže kako je osoba koja iseljava iz Hrvatske radi trajnog nastanjenja u drugoj državi dužna prije iseljenja odjaviti prebivalište (ili ako privremeno odlazi na dulje od godinu dana dužna je o tome obavijestiti policijsku upravu ili postaju na čijem području ima prebivalište) nemoguće je s apsolutnom sigurnošću utvrditi u kojoj se mjeri građani pridržavaju tog propisa. Premda nove zakonske mjere i metodologija pridonose većoj preciznosti podataka, ipak ne rješavaju osnovni problem nepostojanja sustavne statističke baze (registra) stanovništva u RH koja bi kao takva predstavljala najtočniji izvor podataka o migraciji.

Obzirom na navedeno, gotovo je nemoguće dati točan broj iseljenih iz Hrvatske u bilo kojem razdoblju, stoga se procjene broja iseljenih iz Hrvatske (posebno kada je riječ o iseljavanju u recentnom

emigracijskom valu) nerijetko, osim na podacima Državnog zavoda za statistiku, temelje i na dostupnim statistikama europskih zemalja u koje naše stanovništvo posljednjih godina najviše iseljava. Pritom, potrebno je imati na umu kako nije zanemariv ni broj naših iseljenika koje službena statistika nije registrirala te se u svakoj analizi migracija, osim domaćim i inozemnim statistikama, potrebno služiti i posrednim izvorima te procjenama (Akrap i dr., 2016).

Poznavanje socijalne, demografske, etničke i obrazovne strukture migranata, kao i njihove geografske smjerove te vremensku dinamiku prostorne pokretljivosti, od ključnog je značaja za nacionalnu i međunarodnu upravu. Stoga unatoč svim metodološkim preprekama i dalje postoji naglašena potreba za identificiranjem, stjecanjem, organiziranjem, pohranjivanjem, pronalaženjem i analiziranjem podataka vezanih uz proces migracije ljudi (Hristoski i Sotiroški, 2012; Wanner i Duchêne, 2002).

3. ISELJAVANJE IZ HRVATSKE – POVIJESNI KONTEKST

Povoljne reljefne, hidrografske, pedološke, klimatske, prometne i ostale karakteristike Hrvatske još su od davnina doprinosile privlačnosti ovog prostora za naseljavanje, što je posljedično pridonijelo vrlo dinamičnom demografskom razvoju zemlje. Obzirom na svoj geopolitički položaj, na raskršnici Srednje Europe i Mediterana te istoka i zapada Europe, teritorij je Hrvatske u prošlosti nerijetko bio predmet sukoba mnogih država i imperija koji su poticali brojna, mahom nedobrovoljna, kretanja stanovništva. Hrvatske migracije u razdoblju od 15. do 19. stoljeća pokazuju određene sličnosti s drugim državama u okruženju, posebice kada je riječ o nedobrovoljnim migracijama i posebnostima proizašlih iz takvih migracija, poput različitih vjerskih tradicija, heterogenog etničkog sastava i raznolikih kulturnih nasljeđa. Izrazita heterogenost, kada je riječ o stanovništvu Hrvatske, vidljiva je već tada, a ovisno o migracijskim valovima mijenjao se i omjer između pojedinih naroda i pripadnika različitih konfesija (Župarić-Iljić i Bara, 2014).

Iseljavanje iz Hrvatske u druge europske i prekooceanske zemlje gotovo je uvijek bilo vođeno spletom ekonomskih i političkih motiva, a krize u poljoprivredi i brodogradnji te agrarna prenapučenost oduvijek su djelovale kao snažni potisni čimbenici. Prvi imigranti u SAD i Kanadu počinju pristizati još sredinom 19. stoljeća, a značajnije iseljavanje počinje 1880-ih i traje cijelo razdoblje politike »otvorenih vrata« do Prvog svjetskog rata. Nakon rata, prekooceanske su zemlje zbog velike nezaposlenosti i siromaštva počele uvoditi restriktivne imigracijske mjere te ograničavati broj useljenika, posebice kada je riječ bila o useljenicima iz istočne i jugoistočne Europe. Unatoč tome, iseljavanje iz Hrvatske je nastavljeno, a uz legalne iseljenike s manjim brojem neregistriranih stigli su i prvi politički iseljenici pa su uz SAD⁷, sve popularnija odredišta emigranata iz Hrvatske zemlje Južne Amerike, Kanada, Australija i Novi Zeland (Župarić-Iljić i Bara, 2014). Ipak, zbog velike svjetske ekonomske krize te slabije privlačnosti i razvijenosti tih zemalja intenzitet iseljavanja u potonja odredišta nije bio poput onog prijeratnog (Nejašmić, 2014), a primjenom strožih imigracijskih mjera i propisa interes iseljništva premješta se s prekooceanskih na europske zemlje, poput Njemačke, Francuske i Belgije (Župarić-Iljić i Bara, 2014).

Kraj Prvog svjetskog rata, raspad Habsburške Monarhije te novonastale političko-teritorijalne i društvene promjene uvjetovale su iseljavanje brojnih pripadnika raznih naroda (Nijemaca, Mađara, Čeha i dr.) i njihovih obitelji iz Hrvatske u matične zemlje (Župarić-Iljić i Bara, 2014 prema Nejašmić, 1991), a proces nastavka repatrijacije manjina vidljiv je i nakon Drugog svjetskog rata (Župarić-Iljić, 2016).

Novo razdoblje iseljavanja iz Hrvatske trajalo je od 1945. do šezdesetih godina i obilježeno je bilo porastom emigracije potaknute ekonomskim i/ili političkim motivima, a najčešće je riječ bila o emigraciji trajnog karaktera čiji su sudionici uglavnom bili optanti i politički motivirani iseljenici. Nakon ukidanja državnih restrikcija, šezdesetih i sedamdesetih godina Hrvatsku legalno napušta veći broj radnih migranata (u službenim statistikama kategoriziranih kao »radnici na privremenom radu« -

⁷ Zbog straha od novog iseljeničkog vala iz juga i istoka Europe SAD 1921. godine donose restriktivne mjere u imigracijskoj politici (Zakon o kvotama), a 1924. godine još stroži zakon – »kvota je za svaku zemlju podrijetla smanjena na dva posto na temelju udjela pojedine etničke skupine u američkom stanovništvu 1890. godine (Nejašmić, 2014, 411 prema Nejašmić, 2005).

Gastarbeiteri), najčešće odraslih muškaraca. Najpoželjnija odredišta u tom razdoblju bile su zapadnoeuropske zemlje, a posebno Austrija, Njemačka, Švicarska i Italija. Iseljenom su se stanovništvu kasnije pridruživali i ostali članovi obitelji te je ovaj iseljenički val vrlo brzo od prvotnog privremenog velikim dijelom prerastao u trajni, pri čemu se tek trećina iseljenih vratila u Hrvatsku (Lajić, 2004; Župarić-Iljić, 2016). Ovaj tip emigracije svoj je vrhunac dosegao 1970-ih kada su zapadnoeuropske zemlje uvele ograničenja (Župarić-Iljić i Bara, 2014).

Nesigurne socio-političke okolnosti i rat koji je obilježio prvu polovinu devedesetih godina prošlog stoljeća doveli su do novog vala iseljavanja iz Hrvatske i raseljavanja oko petine stanovništva - 550 000 interno raseljenih osoba (prognanika) uz »150 000 hrvatskih državljana izbjeglica u zapadnoeuropskim i drugim zemljama, dolazak više od 400.000 izbjeglica iz BiH od 1992., kao i odlazak preko 250.000 srpskih izbjeglica iz Hrvatske nakon 1995.« (Župarić-Iljić, 2016, 2 prema Perković i Puljiz, 2001).

Obzirom kako su dijelovi teritorija današnje Hrvatske tijekom povijesti bili dio raznih jurisdikcija, a statistički su podatci i način njihovog prikupljanja nesistematični i neusporedivi, teško je ustanoviti točan broj iseljenika (ili useljenika) pa je stoga kada je riječ o broju iseljenih iz Hrvatske potrebno koristiti procjene (Župarić-Iljić i Bara, 2014 prema Mlinarić, 2008). Procjene se zbog spomenutih teškoća vezanih za izvore podataka u pojedinim analizama ponešto razlikuju, međutim, vodeći se procjenama demografa od sredine 19. stoljeća pa do danas Hrvatsku je napustilo gotovo 3 000 000 stanovnika.⁸

4. RECENTNO ISELJAVANJE IZ HRVATSKE

Hrvatska je tradicionalno emigracijska zemlja i kao takva se još u drugoj polovini devetnaestog stoljeća integrirala u europsko-atlantski gospodarski prostor, a isti se obrazac ponavlja i danas (Mežnarić, 2014). Ipak, rezultati dobiveni analizom podataka podložnih već utvrđenim nepreciznim i neujednačenim metodološkim kriterijima pokazuju kako se migracijski trend u prvom desetljeću 21. stoljeća promijenio u odnosu na desetljeće ranije. Hrvatska je usporedno s ekonomskim oporavkom i rastom te političkom stabilizacijom (Skupnjak Kapić, 2014) nakratko bilježila pozitivan migracijski saldo s inozemstvom.

4.1. Silina egzodusa

Podatci Državnog zavoda za statistiku pokazuju kako je od 2001. pa sve do 2008. godine migracijski saldo Hrvatske s inozemstvom pozitivan, a pojavom svjetske krize ponovno poprima negativan predznak (Tab. 1). Spomenute bi podatke ipak trebalo promatrati s određenom rezervom jer su podatci o vanjskoj migraciji do 2010. godine obuhvaćali samo državljane Republike Hrvatske i strance na stalnom boravku koji su prijavili/odjavili svoje prebivalište. Podatci o vanjskoj migraciji od 2011. godine pa nadalje obrađeni su prema novoj metodologiji temeljenoj na Preporukama UN-a, Europskog parlamenta i Vijeća Europe (Župarić-Iljić 2016 prema DZS, 2016) te ista nesumnjivo utječe na preciznije podatke, iako spomenuto i dalje ne rješava temeljni problem – nepostojanje registra stanovništva.

Negativnom migracijskom saldu koji obilježava Hrvatsku od 2009. godine pa do danas, s tendencijom stalnog porasta, ponajprije pogoduju nepovoljne gospodarske prilike, pad opće stope zaposlenosti i životnog standarda, loša poduzetnička klima, dugo čekanje na zaposlenje, nemogućnost pronalaska stalnog zaposlenja u struci, neadekvatne plaće itd. (Župarić-Iljić, 2016). Upravo su ekonomski razlozi među najvažnijim potisnim čimbenicima zbog kojih brojno hrvatsko stanovništvo donosi odluku o privremenom, a nerijetko i trajnom odlasku iz zemlje (Božić i Burić, 2005; Peračković i Rihtar, 2017; Šakaja i Mesarić, 2001).

Iako je trend iseljavanja hrvatskih državljana i stranaca iz Hrvatske uočljiv od 2009. godine i početka globalne ekonomske krize koja je zahvatila i Hrvatsku (Župarić-Iljić, 2016), znatno veći broj iselje-

⁸ Akrap i dr. (2016) procjenjuju kako je od početka 20. stoljeća do prvog tromjesečja 2016. godine iz Hrvatske iselilo oko 2,8 milijuna osoba, Nejašmić (2014) navodi kako je u razdoblju od 1900. do 2001. godine Hrvatsku napustilo 2,3 milijuna stanovnika, Čižmić i Živić (2005) bilježe oko 1,7 milijuna trajno iseljenih u razdoblju od sredine 19. stoljeća do kraja 1990-ih...

nika posebno je vidljiv u razdoblju nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine (Tab. 1). Ulazak Hrvatske u spomenutu zajednicu donosi promjene i u broju iseljenih prema zemlji odredišta; prije samog ulaska u Europsku uniju, 2012. godine, od ukupnog broja iseljenih (12 877) najviše osoba iselilo je u Srbiju (31,0%) i Bosnu i Hercegovinu (25,0%), dok je u zemlje Europske unije iselilo 30,1% od ukupnog broja iseljenih (od čega gotovo polovina (1 883) u Njemačku, DZS, 2013). Godine 2013., od ukupnog broja iseljenih (15 262) najviše osoba iselilo je u Bosnu i Hercegovinu (26,8%) i Srbiju (26,2%), dok je u zemlje Europske unije iselilo 31,2% od ukupno iseljenih, pri čemu gotovo polovina (2 193) u Njemačku (DSZ, 2014). Razlog tome jest činjenica kako su državljani Bosne i Hercegovine i Srbije slijedili tokove prijašnjih ekonomski motiviranih i povratnih te politički i etnički motiviranih migracija regionalnog karaktera. Godine 2014. od ukupnog broja iseljenih (20 858) najveći je dio iseljenika odse-lio u Njemačku (38,2%), zatim Srbiju (14,4%), Austriju (9,6%) te Bosnu i Hercegovinu (8,5%) (DZS, 2015), a posljednji

podatci Državnog zavoda za statistiku o migracijama pokazuju kako se sličan trend nastavlja i danas; 2017. godine, od ukupnog broja iseljenih (47 352) najviše je osoba iselilo u Njemačku (61,4%), zatim u Bosnu i Hercegovinu (5,8%), Austriju (5,7%) i Irsku (5,6%) (Tab. 2). Osim toga, iz tablice 2 jasno je vidljivo kako u strukturi emigranata prevladavaju hrvatski državljani (95,8%).

Tradicionalna odredišta koja su privlačila emigrante iz Hrvatske još u razdoblju od 1960. do 1980. godine, poput Njemačke, Austrije, Švicarske i Italije i danas su, uz Irsku i Švedsku, najvažnije zemlje primitka hrvatskih emigranata. Potvrđuje to i podatak od 70,2% ukupnog broja iseljenih iz Hrvatske u 2017. godini upravo u te zemlje (Tab.2). Potonje i ne čudi jer sukladno teoriji socijalnih migrantskih mreža⁹ u njima već postoje tradicionalne obiteljske, rodbinske, socijalne i druge veze koje pospješuju lakše integriranje u lokalne ekonomske i društvene tokove (Župarić-Iljić, 2016).

Predloženi su podatci u tablici 1 već i sami po sebi dovoljno zabrinjavajući i vrlo su jasan pokazatelj demografskog stanja Hrvatske, posebno ukoliko se pokazateljima migracije dodaju i oni vezani uz prirodno kretanje stanovništva. Usporedba pak istih s podacima službenih statistika zemalja useljavanja pokazuje kako je demografska destrukcija Hrvatske još intenzivnija. Razlika između podataka domaće i inozemne statistike tema je o kojoj bi se mogao napisati cijeli rad, ali će se ipak, ukratko na primjeru Njemačke, Austrije i Irske kao jednih od najpoželjnijih odredišta hrvatskih iseljenika prikazati nešto stvarniju sliku egzodusa iz Hrvatske. Usporedi li se, primjerice, za 2017. godinu njemački podatak (Statistisches Bundesamt) od 56 265 useljenih hrvatskih državljana s podatkom Državnog zavoda za statistiku od 29 053 iseljenih stanovnika iz Hrvatske u Njemačku (od čega su 28 972 hrvatska državljana), dolazi se velike razlike.¹⁰ Isti je slučaj i s podacima vezanima uz Austriju; dok Statistik Austria u

Tab. 1. Migracijski saldo RH u razdoblju od 2001. do 2017. godine

Godina	Doseljeni iz inozemstva	Odseljeni u inozemstvo	Migracijski saldo
2001.	24 415	7 488	16 927
2002.	20 365	11 767	8 598
2003.	18 455	6 534	11 921
2004.	18 383	6 812	11 571
2005.	14 230	6 012	8 218
2006.	14 978	7 692	7 286
2007.	14 622	9 002	5 620
2008.	14 541	7 488	7 053
2009.	8 468	9 940	-1 472
2010.	4 985	9 860	-4 875
2011.	8 534	12 699	-4 165
2012.	8 959	12 877	-3 918
2013.	10 378	15 262	-4 884
2014.	10 638	20 858	-10 220
2015.	11 706	29 651	-17 945
2016.	13 985	36 436	-22 451
2017.	15 553	47 352	-31 799

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2008. godini, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2017. godini

⁹ Objašnjenje teorije socijalnih mreža vidjeti u poglavlju *Teorijsko-metodološke postavke migracija*.

¹⁰ Iako pri interpretaciji podataka inozemnih statistika treba biti vrlo oprezan jer se njemački podatci primjerice

Tab. 2. Vanjska migracija stanovništva 2017. godine prema zemlji odredišta i državljanstvu

Izvor: Državni zavod za statistiku, Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2017., Vanjska migracija stanovništva 2017. prema zemlji podrijetla/ odredišta i državljanstvu, prilagođeni izračun autora

Odredište	Odseljeni u inozemstvo			
	Ukupno	Hrvatski državljani	Stranci	Nepoznato državljanstvo
Ukupno	47 352	45 367	1 977	8
Europa	45 432	43 878	1 551	3
Europska unija	39 071	38 432	638	1
Njemačka	29 053	28 972	81	-
Austrija	2 706	2 684	22	-
Irska	2 676	2 675	1	-
Švedska	802	786	16	-
Italija	794	662	132	-
Ostalo	3 040	2 653	386	1
Ostale europske zemlje	6 361	5 446	913	2
BiH	2 758	2 328	430	-
Srbija	2 049	1 868	179	2
Švicarska	702	687	15	-
Norveška	347	344	3	-
Ostalo	505	219	286	-
Azija	505	350	155	-
Afrika	71	44	27	-
Sj. i Srednja Amerika	757	683	74	-
Južna Amerika	29	15	14	-
Australija i Oceanija	260	255	5	-
Nepoznato	298	142	151	5

2017. godini bilježi 5 082 doseljena hrvatska državljana, hrvatski statistički podatci za istu godinu bilježe 2 706 iseljenih u Austriju (2 684 su hrvatska državljana). Popularo iseljeničko odredište hrvatskih državljana je Irska, a intenzitet iseljavanja u ovu zemlju najbolje potvrđuju PPS izdani brojevi¹¹; i dok DZS u 2017. godini bilježi 2 676 iseljenih u Irsku, irsko je Ministarstvo socijalne zaštite u istoj godini izdalo 4 908 PPSN-a (DEASP).

4.2. Selektivnost migracija

Brojna su specifična demografska i društveno-gospodarska obilježja migracijskog stanovništva u odnosu na ono koje ne sudjeluje u migracijama uvjetovana razlikama u uvjetima života i rada između mjesta ishodišta i odredišta migracija (Lajić, 2007). Uzimajući u obzir ukupno stanovništvo u mjestu ishodišta migracije, stanovništvo s određenim obilježjima (dob, spol, stupanj obrazovanja, bračni status, zanimanje i sl.) pokazuje veće tendencije migriranju od ostalog ne migracijskog stanovništva. Strukturne značajke migracijskog stanovništva, uz smjer migracije i kvantifikaciju njenog obujma, od iznimnog su značaja za svaku demografsku analizu kao i za istraživanja gospodarskog razvoja određenog prostora. Osim analize utjecaja migracija na razvoj stanovništva određenog područja, spomenute su značajke vrlo važne i pri utvrđivanju uvjetnica migracije te njihovih demografskih i društveno-gospodarskih

ne odnose na doseljenike iz Hrvatske, već na stanovnike s hrvatskim državljanstvom koji su u Njemačku mogli doseliti i iz drugih država, npr. iz BiH. Ipak tolika razlika između njemačkih i hrvatskih podataka ne može se odnositi samo na iseljene Hrvate iz neke druge zemlje, već samo dodatno potvrđuje dobro znanu činjenicu kako hrvatski pokazatelji ne obuhvaćaju sve iseljene.

¹¹ PPS (Personal Public Service) se broj može usporediti s OIB-om, a useljenicima u Irsku omogućuje pravo na zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, otvaranje računa u banci i sl.

posljedica, kako u području podrijetla, tako i u području primitka migranata (Wertheimer-Baletić, 1999).

4.2.1. Dobno-spolna i obrazovna struktura iseljenika

Dobno-spolna struktura iseljenika iz Hrvatske pokazuje kako u procesu emigracije prevladavaju muškarci (55,36%) i to najviše oni (48,92%) koji odlaze u najproduktivnijoj radnoj i reproduktivnoj dobi od 25 do 44 godine. Kada je riječ o radno sposobnom stanovništvu, 2017. godine ukupno je iselilo 36 215 osoba u dobi od 20 do 64 godine, odnosno 76,48% ukupnog iseljenog stanovništva. Uspoređujući ove podatke s podacima od prije nekoliko godina, primjerice s 2012, jasno je vidljivo povećanje udjela iseljenih maloljetnika (10,81% 2012. godine, 18,64% 2017. godine)¹², a to ukazuje na trend povećanja broja iseljenih koji iz Hrvatske odlaze motivirani spajanjem obitelji, odnosno na trend iseljavanja čitavih obitelji (DZS, 2013; DZS, 2018).

Obrazovno-profesijska struktura iseljenika obzirom na nedostatnost statistike i podataka o zanimanju i školskoj ili stručnoj spremi, koje u zbirku podataka o prebivalištu ili boravištu prikuplja Ministarstvo unutarnjih poslova temeljem slobodnog izjašnjavanja građana i bez predočavanja dokaza o istinitosti istih ili opravdavanja njihova neupisivanja, obilježje je o kojem je vrlo teško donijeti relevantan zaključak. Ipak, imajući na umu spomenuto, podatci ukazuju kako je ulaskom Hrvatske u Europsku uniju blago smanjen trend odlaska visokoobrazovane radne snage, a otvoreni pravni i društveni kanali omogućili su i dalje značajan odlazak nisko i srednje obrazovane radne snage. Intenzivniji su odlasci iz Hrvatske i osoba bez stručne spreme (Župarić-Iljić, 2016).

4.2.2. Struktura iseljenika prema županijama porijekla

Analizom strukture iseljenika prema županijama odlaska 2017. godine jasno je vidljivo kako po ukupnom broju iseljenih prednjači Grad Zagreb (6 814), a slijede Osječko-baranjska (5 094), Vukovarsko-srijemska (5 091), Sisačko-moslavačka (3 211) i Zagrebačka županija (3 201). Međutim, relativni brojevi pokazuju kako je najviše ljudi iselilo iz Vukovarsko-srijemske, Brodsko-posavske, Požeško-slavonske, Osječko-baranjske, Virovitičko-podravске i Ličko-senjske županije (Tab. 3).

Spomenuti podatci pokazuju kako su upravo Slavonija, Baranja i Srijem, odnosno pet najistočnijih županija Republike Hrvatske prostor iz kojeg stanovništvo relativno najviše iseljava. Usporedno s tim, Krapinsko-zagorska, Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska i Istarska županija iseljavanjem su izgubile najmanje stanovnika. Spomenuti podatci i intenzivno iseljavanje iz već ionako depopulacijskih prostora Hrvatske dodatno stvaraju problem asimetričnog prostornog razvitka zemlje (Lajić, 2002). Relativno najmanje iseljenih (4,7%) u odnosu na broj stanovnika 2017. godine imala je Krapinsko-zagorska županija, koja desetljećima pripada područjima s najmanjim brojem emigranata (Pokos, 2017).

Osim toga, tablica 4. pokazuje kako su podatci o vanjskoj migraciji negativni i prema migracijskom saldu s inozemstvom jer svih županija jedino Istarska bilježi veći broj useljenog (1 859) od broja iseljenog (1 543) stanovništva.

Spomenuti pokazatelji jasno potvrđuju kako je vanjska migracija značajan čimbenik populacijskog praznjenja posebno pojedinih dijelova Hrvatske te svojim obujmom i prostornom selektivnošću znatno utječe na diferencirani regionalni demografski razvoj Hrvatske (Nejašmić, 2014).

4.3. Posljedice selektivnog iseljavanja

Uspoređujući posljedice izrazito negativnih depopulacijskih trendova zbog prirodnog opadanja broja stanovnika u dužem vremenskom razdoblju s onima koje izazivaju iseljenički tokovi, potonji su bili sve do prije 10 godina sekundarne važnosti, međutim, novijim intenziviranjem iseljavanja postaju prevladavajućeg značenja. Iako pojedini autori nerijetko u svojim osvrtima na migracije primarno razmatraju »pozitivne« posljedice iseljavanja poput smanjenja opće stope nezaposlenosti, dugoročne su posljedice iseljavanja u većini slučajeva antonim pozitivnome.

Osim izravnog gubitka ljudskog kapitala koji se u 21. stoljeću smatra jednim od najvažnijih izvora gospodarskog rasta i razvoja (Bejaković, 2014; Tica, i Đukec, 2008), poremećaji na tržištu rada poput

¹² Slijedeći metodologiju Državnog zavoda za statistiku u potonje su podatke uključeni i 19-godišnjaci.

Tab. 3. Broj i udio iseljenih po županijama 2017. godine.

Izvor: Državni zavod za statistiku, Procjene stanovništva Republike Hrvatske 2017. godine (Procjena ukupnog stanovništva Republike Hrvatske po županijama sredinom godine od 2013. do 2017.), Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2017. (Vanjska migracija stanovništva po županijama), prilagođeni izračun autora

Županija	Procjena broja stanovnika 2017.	Broj iseljenih u 2017.	Udio u ukupnom br. iseljenih 2017. (u%)	Udio u ukupnom broju iseljenih obzirom na br. stan. županije (u ‰)
Republika Hrvatska	4 124 531	47 352	-	11,5
Zagrebačka	311 416	3 201	6,7	10,3
Krapinsko-zagorska	126 334	593	1,3	4,7
Sisačko-moslavačka	152 546	3 211	6,8	21
Karlovačka	118 263	1 194	2,5	10,1
Varaždinska	168 560	1 346	2,8	8
Koprivničko-križevačka	109 137	989	2,1	9,1
Bjelovarsko-bilogorska	109 822	1 015	2,1	9,2
Primorsko-goranska	286 667	2 962	6,3	10,3
Ličko-senjska	45 943	608	1,3	13,2
Virovitičko podravska	77 086	1 322	2,8	17,1
Požeško-slavonska	69 583	1 564	3,3	22,5
Brodsko-posavska	143 827	3 271	6,9	22,7
Zadarska	168 672	1 367	2,9	8,1
Osječko-baranjska	283 035	5 094	10,8	18
Šibensko-kninska	101 436	1 199	2,5	11,8
Vukovarsko-srijemska	159 213	5 091	10,8	32
Splitsko-dalmatinska	449 610	2 992	6,3	6,7
Istarska	208 229	1 543	3,3	7,4
Dubrovačko-neretvanska	121 381	788	1,7	6,5
Međimurska	110 999	1 187	2,5	10,7
Grad Zagreb	802 762	6 814	14,4	8,5

destabilizacije baze i strukture radne snage, smanjenja broja i udjela radno sposobnog stanovništva, i smanjenja gospodarske produktivnosti i bruto društvenog proizvoda posljedice su koje u mnogome destabiliziraju sve osnovne sustave Republike Hrvatske. Osim poremećaja u radnom, mirovinskom¹³ i zdravstvenom sustavu, brojne su posljedice vidljive i u obrazovnom sustavu po smanjenju broja djece na svim razinama odgojno-obrazovnog procesa; predškolskoj, osnovnoškolskoj¹⁴ i srednjoškolskoj, a to posljedično rezultira i smanjenjem broja razrednih odjela, zatvaranjem škola u manjim i udaljenijim sredinama, smanjenjem potrebe za stručnim odgajateljskim i obrazovnim kadrom itd. Neupitne su posljedice iseljavanja i kada je riječ o visokoobrazovanim osobama čije troškove studiranja uglavnom financira Hrvatska, a isti kasnije odlaze na rad najčešće u daleko razvijenije zapadne zemlje (»brain drain«, Bjelajac, 2007; Čavrak, 2014).

¹³ Sve intenzivnije iseljavanje mladog i radno sposobnog stanovništva dodatno pridonosi procesu starenja stanovništva i na taj način stvara snažan pritisak na izdrživost mirovinskog sustava (Družić, Beg i Raguž Krištić, 2016; Nestić, 2008); dok je 80-ih Hrvatska imala četiri radnika na jednog umirovljenika, danas je taj omjer gotovo izjednačen.

¹⁴ Usporedba podataka Državnog zavoda za statistiku pokazuje kako je broj učenika osnovnih škola u školskoj godini 2006./2007. s 380 777 u školskoj godini 2016./2017. smanjen na 318 173 (Osnovne škole, kraj šk. g. 2006./2007. i početak šk. g. 2007./2008.; Osnovne škole, kraj šk. g. 2016./2017. i početak šk. g. 2017./2018., Statistička priopćenja, Državni zavod za statistiku). Iako je spomenuto smanjenje dijelom posljedica smanjenja nataliteta u Hrvatskoj, intenzivno iseljavanje iz Hrvatske posljednjih godina tome primarno pridonosi.

Osim brojnih navedenih negativnih posljedica iseljavanja, ne mogu se izostaviti malobrojne pozitivne koje se očituju u tzv. »povratnim efektima«. Jedna od njih vezana je uz dotok novca i novčanih doznaka (Penava, 2011) koje ulaze u Hrvatsku od iseljenika na privremenom, odnosno trajnom boravku/radu u inozemstvu.¹⁵ Osim toga, pozitivne se posljedice mogu sagledati i u okviru razvoja potencijala u socijalnom, kulturnom, tehnološkom, inovacijskom itd. kapitalu koji iseljenici stječu izvan granica svoje zemlje, a kasnije transferiraju, investiraju i primjenjuju u zemlji porijekla, bez obzira planiraju li se vratiti u Hrvatsku ili ostati u iseljeništvu. Potonje je posebno važno obzirom na suvremene globalizacijske procese koji utječu na sve učestalije stvaranje transnacionalnih socijalnih prostora¹⁶ u kojima djeluje sve veći broj transmigranata. Osim toga, pojedine studije pronalaze i pozitivne učinke emigracije na kvalitetu vladanja, smanjenje korupcije i etničke diskriminacije (Čavrak, 2014 prema Docquier i Rapoport, 2009). Iseljeništvu se na taj način ne mora nužno shvaćati kao gubitak (ukoliko se razvije nacionalna strategija s ciljem poticanja mobilnosti), već kao resurs koji stječe nova znanja, iskustva i socijalni i financijski kapital i na taj način pomaže razvoj domicilne zemlje (Župarić-Iljić, 2016).

Bez obzira na pozitivne učinke iseljavanja, gubitkom demografske osnove i odljevom najkvalitetnijeg ljudskog resursa (radne snage) razvojna bi se politika trebala temeljiti i usklađivati prije svega prema demografskom potencijalu i negativnim učincima intenzivnog iseljavanja.

5. STANOVNIŠTVO KAO TEMELJ SIGURNOSTI

Zahvaljujući svom specifičnom geopolitičkom i geoprometnom položaju na kontaktnom području važnih europskih geografskih sastavnica te kao posljedica relativno burnih povijesno-političkih i društvenih događaja i procesa, hrvatski je državni prostor već duži niz stoljeća »otvoreno migracijsko područje« (Čizmić i Živić, 2005), a takav je i danas.

Tab. 4. Vanjska migracija stanovništva po županijama 2017. godine.

Županija	Broj doseljenih	Broj iseljenih	Migracijski saldo
Republika Hrvatska	15 553	47 352	-31 799
Zagrebačka	830	3 201	-2 371
Krapinsko-zagorska	192	593	-401
Sisačko-moslavačka	502	3 211	-2 790
Karlovačka	421	1 194	-773
Varaždinska	343	1 346	-1 003
Koprivničko-križevačka	185	989	-804
Bjelovarsko-bilogorska	162	1 015	-853
Primorsko-goranska	1 479	2 962	-1 483
Ličko-senjska	178	608	-430
Virovitičko podravska	167	1 322	-1 155
Požeško-slavonska	166	1 564	-1 398
Brodsko-posavska	348	3 271	-2 923
Zadarska	732	1 367	-635
Osječko-baranjska	598	5 094	-4 496
Šibensko-kninska	487	1 199	-712
Vukovarsko-srijemska	447	5 091	-4 644
Splitsko-dalmatinska	1 984	2 992	-1 008
Istarska	1 859	1 543	316
Dubrovačko-neretvanska	555	788	-233
Međimurska	203	1 187	-984
Grad Zagreb	3 715	6 814	-3 099

Izvor: Državni zavod za statistiku, Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2017. (Vanjska migracija stanovništva po županijama), prilagođeni izračun autora

¹⁵ Iako se novčane doznake iz inozemstva bilježe u milijardama kuna i kratkoročno imaju pozitivan učinak na BDP, dugoročni je efekt priljeva sredstava s jedne, a gubitka ljudi (radne snage) s druge strane zasigurno negativan (smanjenje potencijalne stope rasta BDP-a, sve nezavidniji demografski trendovi, pritisak na mirovinski i zdravstveni sustav, izostanak potencijalnih novih investicija...).

¹⁶ Objašnjenje *transnacionalne paradigme* vidjeti u poglavlju *Teorijsko-metodološke postavke migracija*.

Negativan migracijski saldo s inozemstvom koji Hrvatsku obilježava već deset godina i silina iseljavanja u posljednjih nekoliko godina dovode do postupnog praznjenja hrvatskog nacionalnog prostora, a posebno intenzivno pojedinih njezinih osjetljivih područja. Činjenica koja Hrvatskoj nikako ne ide u prilog je intenziviranje hrvatskog egzodusa u uvjetima velike migracijske krize i kretanja brojnog stanovništva iz Sjeverne Afrike i Bliskog istoka prema Europi; jer u svaki prostor koji se prazni postupno i s vremenom migrira novo stanovništvo. Riječ je zapravo o supstituciji stanovništva koja u recentnom razdoblju predstavlja najveću opasnost za identitetski opstanak Hrvatske (Šterc i Komušanac, 2012).

Donedavno dominantno ekonomski motivirane migracije iz sjevernoafričkog i bliskoistočnog prostora prema Europi u relativno su kratkom roku potisnute prisilnim s elementima planskih u posve drugoj funkciji i pritom ugrožavajući cijeli europski prostor. Slično današnjim kretanjima stanovništva prema projekcijama UN-a događat će se i u budućnosti jer velik porast broja stanovnika u Aziji i Africi te njihova stalna želja za migriranjem u najbliži razvijeni svijet (uglavnom preko Mediterana) stvorit će izravan sigurnosni problem za cijelu Europu. »Hrvatska je na tom migrantskom putu prema Europi u ne baš povoljnoj situaciji: izvan »Schengena«, populacijski malobrojna, velike dužine granice, gospodarski ne baš stabilna, društveno-politički još uvijek neuređena i s puno neriješenih problema (Šterc i Brekalo, 2017, 37)«

Organiziranost, uređenost, financijske mogućnosti, gospodarska i vojna moć nisu mogle, a neće ni u budućnosti, preusmjeriti ili zaustaviti takvu silinu imigracijskog vala. Plansko usmjeravanje stanovništva postat će novi model destabilizacije, kontrole i osvajanja prostora, a supstitucija novim stanovništvom u toj funkciji i s velikim brojem za posljedicu će vjerojatno imati ratne sukobe. Nijedna zemlja u svijetu neće mirno i bez obrane »gledati« supstituciju domicilnog stanovništva.

Migracijska se sigurnosna prijetnja europskom i hrvatskom prostoru u budućnosti gotovo neće moći izbjeći pa je pitanje samo razumijevanja važnosti problematike i uspostave sigurnosnih sustava prema velikim kretanjima stanovništva (Šterc i Brekalo, 2017). Važnost smislene migracijske politike i postavljanja migracijskog i integracijskog pitanja kao prioritetnog u ovakvim je okolnostima neupitna, a ista je, sudeći prema svemu, puno više od zamišljanja regulacije kretanja stanovništva preko granica, useljavanja i iseljavanja (Barbić, 2014; Božić, 2014).

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Posljednja dva desetljeća 19. stoljeća pa sve do danas u gotovo neprekinutom nizu Hrvatsku su obilježile migracije, koje su ujedno i bitna uvjetnica demografskog, društvenog, gospodarskog i ukupnog razvoja Hrvatske. Uzimajući u obzir brojne demografsko-statističke analize i procjene u spomenutom je razdoblju Hrvatsku napustilo gotovo 3 milijuna stanovnika. Iako je točan broj iseljenika iz Hrvatske teško egzaktno utvrditi prvenstveno radi statističkih ograničenja, brojni demografi ukazuju na to kako je obujam iseljavanja iz Hrvatske gotovo uvijek bio prevladavajući u odnosu na obujam useljavanja. Tek je dodavanjem potencijalnog prirodnog prirasta negativnom migracijskom saldu s inozemstvom moguće doći do procjene kako malobrojna hrvatska populacija zbog iseljavanja ima i znatno veće demografske gubitke. Pritom, svi su veliki iseljenički valovi primarno povezani s gospodarskim krizama i porastom nezaposlenosti, dok recentnom iseljavanju dodatno pridonose politička nestabilnost i neizvjesnost, pravna nesigurnost, nepotizam i slične karakteristike hrvatskog sustava i društva koje među iseljenicima, a posebno onima mlađih dobnih skupina izazivaju osjećaj nepovjerljivosti, beznađa, nesigurnosti... Drugim riječima, brojni su ekonomski i politički čimbenici koji iz dana u dan sve malobrojnije stanovništvo Hrvatske potiču na selidbu izvan granica vlastite zemlje. Prvotno se radi o kratkoročnoj selidbenoj namjeri, koja s vremenom nerijetko poprima trajni karakter, ostavljajući pritom nacionalni prostor sve praznijim, a razvoj zemlje sve upitnijim.

Iako Hrvatska već tradicionalno nosi obilježje iseljeničke zemlje, recentna se iseljavanja razlikuju od ranijih. Ranija su se iseljavanja odvijala uz relativno veliki prirodni kojeg više nema, a suvremeni će se trendovi sudeći prema analizama brojnih demografa nastaviti. Projekcije broja stanovnika Hrvatske do 2031., odnosno 2050. godine (Mišetić, 2008; Mrđen, 2004) predviđaju nastavak negativnih demografskih procesa i produbljivanje populacijske krize u Hrvatskoj. Domicilno stanovništvo u Hrvatskoj

nema više biološki potencijal ni za jednostavnu reprodukciju pa je usporavanje ili pak zaustavljanje negativnih demografskih procesa u potpunosti teško zamisliti bez migracije kao sastavnice ukupnoga kretanja stanovništva. Tek bi promjena intenziteta i smjera vanjskih migracija mogla dati pozitivan pomak negativnim demografskim kretanjima u Hrvatskoj (Mišetić, 2008). Ovakva i slična upozorenja brojnih znanstvenika trebala bi biti dovoljno zabrinjavajuća za promišljanje o smisljenoj migracijskoj politici s ciljem ublažavanja svih razvojnih negativnih kretanja u zemlji.

Dokumenti kojim se do sada nastojalo urediti pitanja migracija Hrvatske tzv. *Migracijska politika Republike Hrvatske za 2007./2008. godinu* i *Prijedlog migracijske politike Republike Hrvatske za razdoblje 2013. do 2015. godine* bili su usmjereni, umjesto na viziju strateškog razvoja budućih koristi od migracija, uglavnom na tehnička, regulatorna i statusna pitanja u vezi migracija. Spomenuta su se pitanja odnosila primarno na imigraciju vezanu uz populaciju radnih imigranata te osoba u traženju zaštite i njihova statusa, a tek dijelom i uz hrvatsku dijasporu. Razmatranja negativnog migracijskog salda s inozemstvom koji Hrvatska ima još od 2009. godine ili pitanja zadržavanja stanovništva, posebno u tipičnim emigracijskim regijama Hrvatske, gotovo su zanemarena.

Osnovni problem buduće migracijske politike predstavljat će visoke emigracijske stope iz Hrvatske jer je svako dodatno iseljavanje veliki gubitak ljudskog kapitala i temelj još intenzivnijeg praznjenja prostora te čimbenik koji u pitanje dovodi održivo funkcioniranje osnovnih sustava Republike Hrvatske. Potpuno zaustavljanje procesa iseljavanja nije moguće, međutim od izričite je potrebe strategija koja će poticati ostanak posebno onog obrazovanog i stručnog stanovništva čija će zanimanja u skorijoj budućnosti biti deficitarna. Pored toga, krajnji bi cilj migracijske politike, osim zadržavanja stanovništva, trebao biti zadržavanje stanovništva u mjestu prebivališta u funkciji ravnomjernog regionalnog razvoja zemlje. Naravno, naročitu je pažnju potrebno usmjeriti na povratak hrvatskih iseljenika i useljavanje stanovništva hrvatskog identiteta kroz poticajni program remigracije i imigracije. Također u funkciji ukupnog razvoja i sigurnosti Hrvatske.

Migracijska bi politika, kao uostalom i šira demografska, trebala biti u temelju gospodarskog i svakog drugog razvoja Hrvatske i podignuta na nacionalnu stratešku i sigurnosnu razinu.

POPIS LITERATURE I IZVORA PODATAKA

1. Akrap, A., Strmota, M., Ivanda, K., 2016: Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice, u: *Hrvatska izvan domovine II. Zbornik radova predstavljenih na Drugom hrvatskom iseljeničkom kongresu* (ur. Spota, M i dr.), 01.-03.07.2016., Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva; Centar za kulturu i informacije Maksimir, Zagreb, 543-551.
2. Aleshkovski, I., Iontsev, V., 2006: Mathematical Models of Migration, u: *Systems Analysis and Modeling of Integrated World Systems* (ur. Livchits, V. N., Tokarev, V. V.), Encyclopedia of Life Support Systems, Ontario, 285-213.
3. Barbić, B., 2014: Useljeničke politike republike Hrvatske u njezinim zakonima i državnim tijelima do 1991. do danas, u: *Zbornik radova Hrvatsko iseljeničtvo i domovina: razvojne perspektive sa međunarodnog godišnjeg znanstveno-stručnog skupa Annales Pilar* (ur. Hornstein Tomić, C., i dr.), 26.-28.05.2011., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 235-247.
4. Bejaković, P., 2014: Obrazovanje, tržište rada i mobilnost radne snage u Hrvatskoj, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur. Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 93-117.
5. Bjelajac, S., 2007: Hrvatski »Brain-Drain«, *Informatologija* 40 (4), 314-316.
6. Božić, S., 2014: Hrvatska migracijska politika: od skice prema strategiji, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur. Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 285-299.
7. Božić, S., Burić, I., 2005: Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti, *Migracijske i etničke teme* 21 (1-2), 9-33.
8. Brettel, C. B., Hollifield, J. F., 2008: Migration Theory: Talking Across Disciplines, u: *Migration Theory: Talking Across Disciplines* (ur. Brettel, C.B., Hollifield, J. F.), Routledge, New York, London, 1-30.
9. Castles, S. i Miller, P. M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.
10. Čavrak, V., 2014: Utjecaj migracija visokoobrazovanih stručnjaka na razvoj Hrvatske, u: *Migracije i razvoj*

- Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur: Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 117-131.
11. Čizmić, I., Živić, D., 2005: Vanjske migracije stanovništva Hrvatske – kritički osvrt, u: *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive* (ur. Živić, D. i dr.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 55-70.
 12. DEASP (Department of Employment Affairs and Social Protection, Ireland)
 13. <http://www.welfare.ie/en/Pages/Personal-Public-Service-Number-Statistics-on-Numbers-Issued.aspx>, 15. 10. 2018.
 14. Družić, I., Beg, M., Raguž Krištić, I., 2016: Starenje stanovništva, migracije i mirovinski sustav, u: *Gospodarstvo Hrvatske* (ur. Obadić, A, Tica, J.), Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 165-201.
 15. Friganović, M., 1989: Migracije kao konstanta geoprostora, *Acta Geographica Croatica* 24 (1), 19-29.
 16. Greenwood, M. J., 2005: Modeling Migration, *Encyclopedia of Social Measurement* 2, 725-734.
 17. Hristoski, I., Sotiroski, K., 2012: Conceptual Data Modelling of Modern Human Migration, *Management Information Systems* 7 (4), 3-12.
 18. King, R., 2012: Geography and Migration Studies: Retrospect and Prospect, *Population, space and place* 18, 134-153.
 19. Klempić Bogadi, S., Lajić, I., 2014: Suvremena migracijska obilježja statističkih jedinica Republike Hrvatske, *Migracijske i etničke teme* 3, 437-477.
 20. Lajić, I., 2002: Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća, *Migracijske i etničke teme* 18 (2-3), 135-149.
 21. Lajić, I., 2004: Novi razvoj stanovništva Hrvatske – regularno i neregularno kretanje stanovništva, *Migracijske i etničke teme* 2-3, 171-186.
 22. Lajić, I., 2007: Mehaničko kretanje stanovništva i regionalni razvoj, *Migracijske i etničke teme* 23 (3), 209-223.
 23. Lee, E. S., 1966: A Theory of Migration, *Demography* 3 (1), 47-57.
 24. Massey, D. S. i dr., 1993: Theories of International Migration: A Review and Appraisal, *Population and Development Review* 19 (3), 431-466.
 25. Mesarić Žabčić, R., 2007: Temeljne značajke iseljavanja hrvatskog stanovništva s posebnim naglaskom na iseljavanje u proteklih petnaestak godina, u: *stručni skup (seminar) »Učenje o migracijama i interkulturno obrazovanje«*: predavanje, Zagreb, 23. studenog 2006., Agencija za odgoj i obrazovanje/ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta/ Institut za migracije i narodnosti.
 26. Mesić, M., 2002: Globalizacija migracija, *Migracijske i etničke teme* 18 (1), 7-22.
 27. Mesić, M., 2014: Međunarodne migracije – teorijski pristupi, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur: Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 157-175.
 28. Mežnarić, S., 2003: Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja, *Migracijske i etničke teme* 19 (4), 323-341.
 29. Mežnarić, S., 2014: Novi analitički elementi u promišljanju migracija, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur: Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 175-197.
 30. Migracija stanovništva RH u 2008., Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, https://www.dzs.hr/Hrv/Publication/2009/7-1-2_1h2009.htm, 22. 9. 2018.
 31. Migracija stanovništva RH u 2012., Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, https://www.dzs.hr/hrv_eng/publication/2013/07-01-02_01_2013.htm, 23. 9. 2018.
 32. Migracija stanovništva RH u 2013., Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/07-01-02_01_2014.htm, 23. 9. 2018.
 33. Migracija stanovništva RH u 2014., Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/07-01-02_01_2015.htm, 23. 9. 2018.
 34. Migracija stanovništva RH u 2017., Državni zavod za statistiku republike Hrvatske, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-02_01_2018.htm, 22. 9. 2018.
 35. Migracijska politika Republike Hrvatske za 2007./2008. godinu, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_08_83_2613.html, 29. 10. 2018.
 36. Mišetić, R., 2008: Aktualno demografsko stanje i projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2050. godine, u: *Zbornik radova s međunarodne konferencije »Useljenička politika u funkciji razvoja hrvatskoga gospodarstva«*, 19.-20.06.2008., Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 75-85.
 37. Mrđen, S., 2004: Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?, *Migracijske i etničke teme* 20 (1), 63-78

38. Nejašmić, I., 2014: Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, *Migracijske i etničke teme* 30 (3), 405-435.
39. Nestić, D., 2008: Starenje stanovništva i financiranje mirovina u Hrvatskoj, u: *Zbornik radova s međunarodne konferencije »Usljenička politika u funkciji razvoja hrvatskoga gospodarstva«*, 19.-20.06.2008., Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 85-97.
40. Osnovne škole, kraj šk. g. 2006./2007. i početak šk. g. 2007./2008., Statističko priopćenje, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, 21. 10. 2018.
41. Osnovne škole, kraj šk. g. 2016./2017. i početak šk. g. 2017./2018., Statističko priopćenje, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, 21. 10. 2018.
42. Penava, M., 2011: Utjecaj migracija na europsko tržište rada, *Ekonomika misao i praksa* 2, 335-362.
43. Peračković, K., Rihtar, S., 2016: Materijalizam kao društvena vrijednost i poticaj namjerama iseljavanja iz Hrvatske, *Migracijske i etničke teme* 32 (3), 295-317.
44. Pokos, N., 2017: Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske, *Političke analize* 7 (31), 16-23.
45. Prijedlog migracijske politike Republike Hrvatske za razdoblje 2013. do 2015. godine, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_03_27_456.html, 29. 10. 2018.
46. Procjene stanovništva Republike Hrvatske 2017. godine, Procjena ukupnog stanovništva Republike Hrvatske po županijama sredinom godine od 2013. do 2017., Statističko priopćenje, Državni zavod za statistiku, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-03_01_2018.htm, 27. 10. 2018.
47. Sagynbekova, L., 2016: Theoretical Perspectives on International Migration and Livelihoods, u: *The Impact of International Migration: Process and Contemporary Trends in Kyrgyzstan*, Springer International Publishing, Basel, 9-25.
48. Skupnjak Kapić, S., 2014: Migracije radne snage – globalni i europski trendovi s osvrtom na Hrvatsku, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur: Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 217-251.
49. Statistik Austria
50. https://www.statistik.at/wcm/idc/idcplg?IdcService=GET_NATIVE_FILE&RevisionSelectionMethod=LatestReleased&dDocName=076742, 15. 10. 2018.
51. Statistisches Bundesamt, https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung2010200177004.pdf?__blob=publicationFile, 15. 10. 2018.
52. Šakaja, L., Mesarić, R., 2001: Neke kognitivne pretpostavke migracija iz Hrvatske u druge europske zemlje, *Hrvatski geografski glasnik* 63 (1), 43-64.
53. Šimičević, V., Gogala, M., 2005: Demometrijski migracijski modeli, *Migracijske i etničke teme* 21 (4), 365-378.
54. Šterc, S., Komušanac, M., 2012: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 21 (3), 693-713.
55. Šterc, S., Brekalo, M., 2017: Imigracija stanovništva – utopijska (sigurnosna) varijanta demografske revitalizacije Europe, *Europa u mijeni, progon i egzodus kao univerzalni problem* (ur. Šarac, I.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 27-57.
56. Tica, J., Đukec, D., 2008: Doprinos ljudskog kapitala ekonomskom rastu u Hrvatskoj, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu* 6 (1), 289-301.
57. Wanner, P., Duchêne, J., 2002: Demographic models, u: *Human Resource System Challenge: Population* (ur. Vishnevsky, A. G.), Eolss Publishers, Oxford, 128-162.
58. Wertheimer-Baletić, A., 1999: *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Zagreb.
59. Župarić-Ilić, D., 2016: Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju, *Friedrich Ebert Stiftung*, Zagreb.
60. Župarić-Ilić, D., Bara, M., 2014: Unutrašnje i vanjske migracije u Hrvatskoj: povijesni i suvremeni kontekst, u: *Migracije i razvoj Hrvatske: Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju* (ur: Puljiz, V. i dr.), Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 197-213.

SUMMARY

Demographic problem area of contemporary Croatia considering increased intensity of negative parameters and trends is to a large extent becoming a key issue of development of Croatian society and space. Besides long lasting natural decrease of population, in recent years Croatian soil was marked by increased emigration, increased negative external migration balance and loss of development demographic potential. Scope and spatial allocation of the origin of Croatian migration, negative migration rate with foreign countries and demographic structures of migration contingent are indicators which impose the question of short-term and long-term implications on the overall, and especially socio-economic development of the country. Emigration of young, educated and potentially reproductive population endangers almost all basic systems in the country, necessitating the importance of discussing basic principles related to emigration. Furthermore, intensified exodus from Croatia in conditions of migration crisis and movement of a large number of population from North Africa and the Near East towards Europe expectedly imposes the necessity to discuss migrations from the aspect of safety as well.

ROMI U PITOMAČI: IZMEĐU ETNOMIMIKRIJE I OČUVANJA ROMSKOG IDENTITETA

ROMA IN PITOMAČA: BETWEEN ETHNOMIMICRY AND PRESERVATION OF ROMA IDENTITY

Dragutin BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti
Trg S. Radića 3, Zagreb

Filip ŠKILJAN

Institut za migracije i narodnosti
Trg S. Radića 3, Zagreb

Primljeno / Received: 25. 3. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 323.15(=214.58)(497.525.1Pitomača)“20”
39(=214.58)(497.525.1Pitomača)“20”

SAŽETAK

U ovom radu se analiziraju intervjui, provedeni u Pitomači sa pripadnicima romske etničke zajednice. Specifičnost Roma u Pitomači svakako je njihovo značajno smanjenje u proteklih nekoliko desetljeća. I dok u ostalim destinacijama u Hrvatskoj naseljenima romskom populacijom dolazi do porasta pripadnika ove etničke zajednice, posebno u posljednjem popisu stanovništva 2011., to u Pitomači nije slučaj. Razlog ovom povećanju Roma u Hrvatskoj treba tražiti u iznadprosječnom natalitetu i slobodnijem etničkom izjašnjavanju s vremenskim odmakom od ratnih sukoba. Zašto je situacija u Pitomači drugačija, koliko je u dužem razdoblju prisutna etnomimikrija te kako se u ovom naselju Virovitičko-podravске županije čuva romski identitet, putem intervjua smo htjeli saznati od samih pripadnika romske populacije. U tu svrhu intervjuirali smo pet (5) pripadnika romske etničke manjine a intervjui su trajali oko četrdeset minuta. Romi u Pitomači su pripadnici dvije skupine, Kolompari i Šijaki, a među njima je prisutan određeni animozitet, koji se manifestira u socijalnoj konstrukciji unutarromskih stereotipa i predrasuda. Romi u Pitomači imaju za ovu etničku zajednicu iznadprosječni standard, što između ostalih razloga pridonosi bijegu dijela ove populacije od romskog identiteta. Iako su smješteni u vlastitim kućama, zadržali su nomadski način života, što je u korelaciji sa njihovim zanimanjima (trgovina, skupljanje sekundarnih sirovina). Neki od pripadnika ove populacije ulaze u javni život u gradu i u županiji, sa svim poteškoćama koje inače prate nacionalnomanjinsku a posebno romsku populaciju. Intervjuirani ističu probleme koji proizlaze iz stereotipa i predrasuda o njima, koji rezultiraju stigmatizacijom pa i diskriminacijom pripadnika ove etničke zajednice. Integracija Roma u hrvatsko društvo, posebno posredstvom ulaska u sferu obrazovanja i rada, nameće se kao dugotrajnija i dosta zahtjevnija akcija za sve aktere, od hrvatske države i društva na svim razinama do samih Roma, a u Pitomači je ovaj proces odmakao nešto dalje u odnosu na druge romske destinacije u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Romi; Pitomača; etnomimikrija; identitet; Podravina

Key words: Roma; Pitomača; ethnomimicry; identity; Podravina

1. UVOD

Romi su marginalna etnička zajednica, čiji pripadnici u društvima/državama u kojima obitavaju i žive, imaju minornu društvenu moć a njezini pripadnici su u tim društvima uglavnom segregirani a ponegdje i getoizirani u odnosu na ostale pripadnike tih društava. Ratovi i socijalne kataklizme su posebno opasni i traumatični za ovu bezdržavnu etničku zajednicu, koja je često u prošlosti bila izložena

teškim progonima i genocidu. Posebno je paradigmatičan primjer Drugog svjetskog rata, u kojemu je pobijen veliki broj Roma, u Trećem Reichu i njegovim satelitima, kvinslinškim državama, među kojima je NDH zauzimala 'značajno' mjesto. Romi u Europu dolaze najviše u razdoblju od 10. do 14. stoljeća, a u Hrvatskoj se spominju 1362. u Dubrovniku. U Republici Hrvatskoj (Popisi 1991., 2001., 2011.)¹, broj Roma se kretao od 6.695 (1991.), 9.463 (2001.) do 16.975 (2011.), a značajno povećanje njihovog broja od popisa do popisa, osim u visokom natalitetu, treba tražiti u etnomimikriji i to u neposredno predratnom razdoblju kao i za vrijeme ratnih sukoba, što je značajka romske populacije u takvim događanjima, upravo uslijed tragičnih i teških povijesnih iskustava, kako u Europi tako i na prostoru Hrvatske. Nakon završetka ratnih sukoba i prestanka neposredne opasnosti po život, uz povećanje životnog standarda, Romi se slobodnije etnički izjašnjavaju, što doprinosi statističkom povećanju pripadnika ove etničke zajednice. U *Virovitičko-podravskoj županiji*, u čijem sastavu se nalazi naselje *Pitomača*, Romi su u navedena tri posljednja popisa stanovništva vrlo malo zastupljeni. Tako ih je u ovoj županiji 1991. g. bilo 86, zatim 2001., svega 4, da bi se broj Roma u posljednjem popisu povećao na 14. Roma je ovdje u nedavnoj prošlosti bilo znatno više, ali se nakon Drugog svjetskog rata u velikoj većini ne izjašnjavaju kao Romi. U njihovom ponašanju i izjašnjavanju prisutna je etnomimikrija, što je, uz probleme identiteta, predrasuda, stigmatizacije i segregacije, jedna od tema analize u ovom radu, kako na teorijskoj tako i na empirijskoj razini. Sociokulturni ambijent u kojem se socijaliziraju Romi, posebno u sferi primarne socijalizacije, umnogome nije povoljan za pripadnike ove etničke zajednice. Te okolnosti i akteri kao nosioci socijalizacijskih procesa, u dužem razdoblju perpetuiraju ovu nepovoljnu situaciju, čineći od nje uhodani obrazac. Na primjeru Pitomače može se vidjeti da se promjenom tih okolnosti (značajno poboljšanje materijalne infrastrukture) događaju i promjene u sustavu vrijednosti kao i u mentalitetu romskog stanovništva. U Pitomači je u nedavnoj prošlosti bilo dosta stanovnika koji su se u popisima stanovništva izjašnjavali kao Romi. Situacija se s vremenom mijenja, pa je se tako u posljednjem popisu iz 2011. g. samo 6 stanovnika tako izjasnilo. Koji su tome razlozi i kako sami pripadnici ove etničke zajednice objašnjavaju primijećene promjene, to je sukus ovog rada. Etnomimikrija je vezana najčešće za one situacije kada pripadnici pojedinih etničkih/nacionalnih zajednica spašavaju 'goli' život a pripadaju označenim (stigmatiziranim) skupinama u društvu. Puno je takvih situacija u svjetskoj povijesti, a u Hrvatskoj su svakako relevantni Drugi svjetski rat i Domovinski rat devedesetih godina dvadesetog stoljeća, u procesu raspada bivše Jugoslavije. No slučaj Roma u Pitomači ima drugačije uzroke i konotacije. U tu svrhu provedeni su u Pitomači polustrukturirani intervjui na romskoj populaciji sa pitanjima fokusiranim upravo na promjene u toj populaciji, kao i probleme s kojima se susreću u ovom naselju i šire, od predrasuda, stereotipa, stigmi, diskriminacije i getoizacije, kao različitih socijalnih obrazaca romskog i ne-romskog stanovništva, te odnosa Roma prema državnim institucijama i države na svim razinama prema Romima.

2. ROMI U PROŠLOSTI PITOMAČE I AKTUALNA SOCIODEMOGRAFSKA 'SLIKA'

Prema pisanju *N. Hrvatića*, poznavatelju romske problematike u Pitomači, na područje Pitomače Romi su doselili u prvoj polovini 19. stoljeća.² Čini se da se Romi naseljavaju za stalno u Pitomači sredinom 19. stoljeća kada se Romi upisuju u matične knjige rođenih. Romi su upisivani već od dvadesetih godina 19. stoljeća u knjige rođenih. Tako je upisana Barbara Horvath, krštena 2. prosinca 1827. g., kći Joanisa Horvatha i Mariae Radelics. Pokraj njih je upisano da su Zingari i stoji da žive u Pitomači. Sasvim sigurno je Romkinja bila i Catharina Kalanyosh krštena 19. studenog 1830. g. od oca Joannisa Kalanyosha i majke Helene Bogdan. Međutim, veći broj krštenih Roma nalazimo tek od 1840. godine. Te godine su krštene istog dana (25. rujna) Catharina Kalyanos i Georgius Balogh. U knjigu rođenih je kao Rom upisan i Joannes Kišpalko, kršten 11. ožujka 1846., oca Georgiusa Kišpalka i majke Barbare Uršoš. Pokraj njih stoji da su Zingari, a kao mjesto prebivanja stoji Gradec, dakle očito Stari

¹ *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881.* Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.; *Popis stanovništva 2001.,* Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.; *Popis stanovništva 2011.* vidi na www.dzs.hr.

² O Romima u Pitomači Hrvatić je objavio rad u Podravskom zborniku 1984. Neven HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, *Podravski zbornik '84*, (1984), str. 159-167.

Gradac. Oni su pak bili kumovi 19. travnja 1846. malome Georgiusu Bogdanu, sinu Georgiusa Bogdana i Elisabethe Uršoš. Za ove Rome se navodi da su oni nastanjeni u Gradecu na lokaciji Pustoš. To bi sasvim sigurno značilo da su bili nastanjeni izvan mjesta Stari Gradac.

Pojedina romska prezimena su se do danas izgubila u Pitomači. Tako je upisan Georgius Ignaservi (vrlo vjerojatno bi to danas bilo prezime Ignac) kršten 7. travnja 1846., sin Emerika Ignaservi i Barbare Ivanović. I kumovi novorođenčadi su redovito bili Romi (Radelići u ovom slučaju).³ Prema pisanju N. Hrvatića, Romi se u Pitomači tada bave kotlarskim i kovačkim poslovima, a dio njih je izrađivao i korita te drvene predmete. Žene su uglavnom prosjačile i bavile se gatanjem, a malu djecu koja još nisu prohodala nosile su u koritima. Čini se da su i u vrijeme Austro-Ugarske Romi već upisivali svoju djecu u lokalnu školu. Ipak, valja reći da su upisi djece bili pojedinačni te da djeca nisu uspijevala završiti više od tri razreda osnovne škole. Iz popisa stanovništva koji su provedeni između 1880. i 1910. godine vidljivo je da je na području kotara Đurđevac, pod kojeg je potpadalo i područje Pitomače rastao broj Roma. Tako ih je 1880. bilo svega 5, 1890. 34, 1900. 263, a 1910. godine 424.⁴ Najveći broj njih živio je u Pitomači. Romi se u Pitomači u vrijeme Kraljevine Jugoslavije dijele u tri skupine. Najsiromašniji Romi su bili koritari (današnji Bajaši) koji su stanovali na kraju Dravske ulice, na rubu šume Banov brod u bajtama i zemunicama od pruća. Muškarci su izrađivali korita, zdjele, kuhače i drvene žlice te korita za napajanje stoke, a žene su prosjačile. Bogatiji su bili čergari koji su stanovali u šatorima prema selu Kladare. Oni su izrađivali kotlove, žarače i sitniju metalnu robu. Žene su se bavile gatanjem. Njihova je osobina bila da se sele. Ni koritari ni čergari nisu svoju djecu slali u školu. Kao treća skupina javljaju se piščokari. Oni su se bavili otkupom peradi (zato su se tako i zvali jer piščoki znači pilići) i preprodajom konja te skupljanjem konjskih struna i starih krpa. Oni su za razliku od koritara i čergara imali zidane kućice u ulici prema Kladarama. Uglavnom su posjedovali konje i vlastita kola te su se razlikovali od čergara i koritara odijevanjem, govorom i načinom života.⁵

Zanimljiv je podatak da je 1921. godine na području županije Bjelovarsko-križevačke, unutar koje se nalazilo i područje kotara Đurđevac, bilo 985 govornika ciganskog kao materinjeg jezika, odnosno 715 Roma kojima je materinji jezik bio hrvatsko-srpski, što je značilo da je na području čitave županije (županija je obuhvaćala kotareve Bjelovar, Grubišno Polje, Đurđevac, Koprivnica, Križevci, Garešnica i Čazma) bilo 1700 Roma.⁶ Na području kotara Đurđevac je 1921. godine živjelo 204 Roma.⁷ Prema popisu stanovništva iz 1931. g., broj Roma na području kotara Đurđevac iznosio je 507 od kojih se 473 izjašnjavalo nacionalno kao pripadnici jugoslavenske narodnosti, 33 kao pripadnici ciganske te jedan kao pripadnik mađarske narodnosti.⁸ Očito je da su Romi iz Pitomače bili u to vrijeme uglavnom nepismeni. Kako navodi D. Vojak u svojoj knjizi *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. g. – 1941. g.* na Prosvjetnom saboru Seljačke sloge u prvoj polovici prosinca 1939. godine, Luka Koledić iz Pitomače je istaknuo da u Pitomači ima 16% nepismenih i da taj postotak čine pitomački Cigani. U govoru je spomenuo i činjenicu da »ako ih budemo učili čitati i pisati, bume imali školovane štetočine«. To ukazuje na odnos mještana Pitomače prema domaćim Romima.⁹

Činjenica je da je već tada, sasvim sigurno, jedan dio Roma krio svoju nacionalnost, te da su se u Pitomači iskazivali kao Hrvati. Kazivačica iz Pitomače se prisjeća da su njezini djed i baka doselili iz Bušetine u Pitomaču. »Djed je bio iz nacionalno mješovitog braka, a baka je bila pumađarica. Imali su u Pitomači malu kućicu i sedmero djece. Bili su Kolompari« (žena, 1969. g., Pitomača). Za pitomačke Rome su stigla teška vremena kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska čije su vlasti imale

³ Matične knjige rođenih iz rimokatoličke župe Pitomača dostupne su na internetu u razdoblju od 1783. godine do 1940. godine. Pregledavanjem tih knjiga došli smo do ovih podataka. Vidi podatke na www.familysearch.org

⁴ Danijel, VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941., *Podravina*, vol. 4, br. 7 (2005), str. 107-124.

⁵ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 159-167.

⁶ D. VOJAK, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2013., str. 70.

⁷ D. VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941., str. 113.

⁸ D. VOJAK, Romi u Podravini 1880.-1941., str. 119.

⁹ D. VOJAK, *U predvečerje rata*, str. 137.

u planu likvidirati sve Rome. Već krajem travnja 1941. g. donesen je niz zakonskih odredbi koje su trebale otežati život Srbima, Židovima i Romima. U Zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti u četvrtoj točki navedena je rasna kvalifikacija Roma, a ovaj je zakon zapravo bio kopija njemačkih Nürnberških zakona iz tridesetih godina.¹⁰ U novinama su također počeli izlaziti brojni članci u kojima su Romi okvalificirani kao kradljivci domaćega blaga, poljskih plodina, otimači novaca, palikuće i silovatelji, a rješenje je ponuđeno kao operacija kojom će se odstraniti čir (Romi, op.a.).¹¹

Nakon ozakonjenja stavljanja u podređeni položaj Roma i nakon hajke koja je stvorena u dnevnom tisku protiv Roma na red je došlo popisivanje svih Roma u NDH. U 'uputama' koje su donesene 3. srpnja 1941. određeno je da se popišu svi Romi koji žive na području NDH¹², a oni Romi koji su došli na područje NDH nakon 10. travnja 1941. trebali su biti protjerani. Čini se da je dio Roma u Pitomači ipak izbjegao tu strašnu sudbinu zahvaljujući činjenici da su pomagali ustaše u vrijeme kada su djelovali u *Janka Pusti* u Mađarskoj te da su sudjelovali u njihovu prebacivanju iz Hrvatske u tamošnji logor i obrnuto. Iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da je u Pitomači 1941. g. živjelo oko 70 obitelji Roma kojima su ustaške vlasti uskraćivale građanska prava, odnosno nisu im dali da putuju, globili su ih, ucjenjivali i slično. U dopisu koji potpisuje *Ivan Ivanović* vidljivo je da se ti Romi smatraju Hrvatima i da su »vazda hrvatski reagirali, što je znak da u nama ne teče ciganska krv, nego hrvatska«. On ističe u svojem dopisu upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH u kolovozu 1941. godine kako pitomački Romi ulaze »u brakove sa seljačkim djevojkama i kako stanuju u zidanim kućama te da imaju seljačke posjede«. Također spominje i činjenicu da u Pitomači žive Cigani čergari, ali da su oni uglavnom pravoslavni i da žive u šatorima te da je tek koja djevojka iz njihove skupine (iz skupine piščokara) 'zgriježila' s mladićem iz čergarske skupine. Stoga su tražili komisiju koja bi ustanovila rasne prilike piščokara. Međutim, u odgovoru koji je Općinsko poglavarstvo u Pitomači poslalo Kotarskoj oblasti u Đurđevcu na dopis *Ivana Ivanovića* stoji da su mješoviti brakovi između Hrvata i Roma vrlo rijetki, da su spomenute globe izdane zbog nedozvoljenog odlaska Roma na sajam u Viroviticu te da su dozvole za putovanja izdane Romima, ali da su ih Romi trebali platiti, što uglavnom nisu željeli, pa su se stoga bunili.

Također spominje i činjenicu da su Romi putovali po bilogorskim selima i da su ondje plašili pravoslavno stanovništvo da će im ustaše sve oduzeti na što su Srbi prodavali svoje predmete i imovinu za mali novac (očito Romima). Na kraju načelnik ističe da je upravo *Ivan Ivanović* iz Pitomače tražio potvrdu da se može izjasniti kao Rom zato da ne bi morao služiti hrvatsku vojsku, a da te potvrde traže i dobivaju i drugi Romi. Općinski načelnik je kritizirao i njihov način života te je istaknuo da su preci današnjih Roma u Pitomači uglavnom bili sitni kovači, ali da su sadašnji Romi orijentirani na kućarenje od sela do sela baveći se prodajom starih krpa i skupljanjem željeza te da provode veći dio godine upravo u takvoj aktivnosti i da ono što zarade zapiju.¹³

Čini se da piščokari ipak nisu bili likvidirani tijekom Drugog svjetskog rata te da su se spasili od Jasenovca. Ipak, nisu se spasili svi pitomački Romi. Skupina koritara je odvedena u koncentracijske logore i ondje su pobijeni, kako piše *N. Hrvatić*. Hrvatić navodi da su i ostali Romi 1944. godine skoro stradali, ali da su nakon intervencije mještana Pitomače, koji su tvrdili da su oni starosjedilačko stanovništvo, a ne Romi, bili pušteni.¹⁴ Nažalost, o tome nemamo sačuvanih dokumenata. Ostali Romi iz okolice Virovitice i Slatine su stradali u ustaškim logorima 1942. godine, a veliki broj žrtava do danas nisu poimenično zabilježeni iz razloga što su pobijeni svi Romi tih naselja, pa nakon rata nije imao tko davati obavijesti o tome tko je sve stradao.¹⁵ Takva je situacija i sa stradalim koritarima iz Pitomače koji

¹⁰ *Narodne novine*, 30. travnja 1941.

¹¹ Tri socijalno-politička problema, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 3. svibnja 1941., str. 1.

¹² D. VOJAK, Bibijana PAPO, Alen TAHIRI, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Romsko nacionalno vijeće 2015., str. 87.

¹³ Oba ova dokumenta vidi u: Narcisa LENGEL KRIZMAN, *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac 2003., str. 70-73. U knjizi se nalaze faksimili dokumenata.

¹⁴ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 161.

¹⁵ Samo s područja kotara Virovitice tijekom Drugog svjetskog rata odvedeno je najmanje 929 Roma u koncen-

nisu zabilježeni u popisima. Tako su pitomački Romi preživjeli rat, ali su se nakon njega prestali iskazivati kao Romi te su se u potpunosti, barem nominalno, asimilirali, odnosno počeli su se iskazivati kao Hrvati. Vidljivo je da i nakon Drugog svjetskog rata Romi ne pohađaju školu. Učiteljica Đurđa Husinec koja je u vrijeme neposredno nakon Drugog svjetskog rata radila u Pitomači je rekla: »Romi su se voljeli isticati i tući se, uvijek su kod sebe imali nož 'škljocu'. U školu su dolazili obučeni kao i druga djeca – šarene suknjice, svileni 'frtuni', domaće veste. Nisu bili lošiji u učenju od druge djece, ali zbog izostajanja, jer nastupom proljeća odlaze s roditeljima na 'teren', ostaju neocijenjeni i slabo napreduju. Obiteljski odgoj je slab i nedovoljan, a stečene radne navike su male«. ¹⁶

Nakon Drugog svjetskog rata je čak organiziran tečaj za opismenjavanje odraslih Roma do 45 godina, ali je mali broj Roma završio taj tečaj. Nakon rata je osnovano i samostalno romsko odjeljenje, ali zbog slabe efikasnosti takvog načina obrazovanja (izoliranost od druge djece i učenje po prilagođenom programu) 1956. godine se odustalo od takvog oblika nastave. U Pitomači su nakon 1945. ostale dvije vrste Roma: Kolompari, nastali transformacijom nekadašnjih Čergara i Šijaci (nakupci, preprodavači) nastali transformacijom nekadašnjih piščokara. ¹⁷ Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća pitomački Romi su se obogatili te su uz prometnicu koja iz Pitomače vodi prema zapadu (prema Đurđevcu) podignuli niz novih velikih kuća. Obogatili su se preprodajom odjeće i obuće i tako su od nekadašnjih siromašnih nomada koji stanuju u potleušicama postali relativno dobrostojeći stanovnici Pitomače. Kako kazuje jedna Romkinja »Romi se bave preprodajom stvari: od čarapa do velikih stvari. To nam je glavni izvor prihoda (žena, 1969. g., Pitomača). N. Hrvatić navodi da za razliku od nekadašnjih vremena, djeca više ne putuju stalno sa svojim roditeljima. Tijekom školske godine ostaju na čuvanju kod starijih rođaka, a vrlo često majke ostaju sa svojom djecom kod kuće dok očevi obitelji putuju i privređuju za život. ¹⁸

3. ETNIČKI IDENTITET: ETNOMIMIKRIJA I PROMJENE IDENTITETA

Nacionalni i etnički identitet u aktualnom vremenu zadobiva posebno značenje, nasuprot modernističkim teorijama koje su pretpostavljale smanjivanje njegovog značenja protokom vremena i sa stalnim tehnološkim napretkom u svijetu. Globalizacija ujednačava i homogenizira različite kulture sa svojim vrijednostima i obrascima, ali se to događa kao nametanje 'zapadne paradigme', što kod mnogih aktera, a posebno onih koji nemaju veću moć dovodi do otpora. Identitetska pitanja, pa i kolektivni identiteti kakvi su etnički/nacionalni, figuriraju kao svojevrsni otpor (pored svojih tradicionalnih uloga), globalizaciji i ujednačavanju ovih različitosti. ¹⁹ Pojam identiteta, pa onda i nacionalnih i/ili etničkih identiteta predmet su rasprave u sociologiji i u drugim društvenim znanostima a jedan mogući pristup nalazimo kod J. Assmana, koji o tome piše: »Identitet je stvar svijesti, odnosno dovođenja jedne nesvjesne slike o sebi na razinu refleksivnog. To vrijedi kako u individualnom, tako i u kolektivnom životu. Osoba sam samo u onoj mjeri u kojoj sebe znadem kao osobu, a isto tako je neka grupa pleme, narod ili nacija samo u onoj mjeri u kojoj ona sebe predložuje i predstavlja«. ²⁰

Romi sebe prepoznaju između svih različitih nacionalnih i etničkih zajednica, pa ih se može tretirati kao etničku zajednicu, koja ima sjećanje na porijeklo, specifičan način privređivanja, patrijarhalnu strukturu porodice, nomadski način življenja i još neke značajke, različite od većine stanovništva u njihovom okruženju. Identitetska pitanja, pa i kolektivni identiteti kakvi su etnički/nacionalni, pored svojih tradicionalnih uloga, pružaju svojevrsno uporište njihovim pripadnicima u izrazito fragmentira-

tracijski logor Jasenovac. U članku Filip ŠKILJAN, Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine, *Scrinia slavonska*, sv. 10 (2010.), str. 346-347 i knjizi Luka ŠTEKOVIC, *Romi u virovitičkom kraju*, Beograd: Radnička štampa 1998., str. 47-49 vidi više o stradanju Roma u okolici Virovitice.

¹⁶ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162.

¹⁷ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162.

¹⁸ N. HRVATIĆ, Romi na području općine Đurđevac, str. 162-163.

¹⁹ Manuel CASTELLS, *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing 2002.

²⁰ Jan ASSMAN, *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme, 2005, str. 153.

nom svijetu, koji je ujedno pod pritiskom globalizacije. Pritom, romski identitet koji se ovdje analizira nema gotovo nikakvu društvenu moć, neovisno od društava/država u kojima Romi egzistiraju, uključujući Hrvatsku. Romski identitet je u posljednjih nekoliko desetljeća u procijepu između prihvaćanja vrijednosti (post)modernih društava, čiji važan segment čine obrazovanje i profesionalni etos, što je u izravnoj suprotnosti sa romskom tradicijom, koja se temelji na subkulturnom načinu življenja, izrazito različitom u odnosu na dominantne kulture u društvima u kojima obitavaju Romi. Integracija u hrvatsko društvo za Rome je važna, a u tim procesima su prisutni afirmativni i inhibitorni činioci.

Što su eventualni olakšavajući činioci u procesu integracije Roma? Romi su prilagodljivi situaciji, skloni konformističkom ponašanju i imaju tendenciju prema integraciji. I dok većina drugih nacionalnih/etničkih manjina u obrazovanju prakticiraju i posebne programe, Romi se ne žele izdvajati. Njihova sklonost da pohađaju razrede sa ostalim učenicima uključujući hrvatsku etničku većinu, čini afirmativni činilac integracije. Sve ovo ima i naličje, teško praćenje redovnih programa od strane učenika Roma, pa ih relativno mali broj završi osnovnu školu a gotovo zanemariv broj srednju ili fakultet. I pored teških ratnih stradanja u Drugom svjetskom ratu, Romi su nakon toga u socijalizmu pa i u Republici Hrvatskoj, ostvarili elementarne pretpostavke za suživot sa drugima, uglavnom na razini elementarne tolerancije. Državna politika Republike Hrvatske, u suglasju sa politikom Europske Unije, promiče program uključivanja Roma u hrvatsko društvo (*Desetljeće za uključivanje Roma 2005.-2015.*), a tu se mogu ubrojiti i financiranje udruga civilnog društva, ulaganje u socijalnu pomoć i obrazovanje. Institucionalna rješenja nacionalnomanjinske problematike u Hrvatskoj (Ustav RH, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina i drugi) također su doprinos uključivanju Roma u hrvatsko društvo. Od inhibitornih činilaca, treba spomenuti nekoliko: vrlo slabo obrazovanje romske populacije, nedostatak resursa za proizvodnju, neracionalni odnos prema ekonomskoj sferi, predrasude prema Romima kao etničkoj grupi, slaba politička i kulturna uključenost Roma u hrvatsko društvo.²¹

Iako je problem višedimenzionalan, obrazovanje ima presudan značaj za romsku inkluziju u društvo. Hrvatska ima razvijen sustav multikulturnog obrazovanja, sa tri modela (A, B, C) koji daju različite mogućnosti obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Prema interpretaciji W. Feinberga, multikulturno obrazovanje ima tri cilja, informaciju učenicima o kulturnoj raznolikosti, poštovanje drugih, posebno manjinskih grupa i afirmaciju manjinskih identiteta.²² U hrvatskom školskom sustavu neophodna je edukacija o ljudskim, građanskim i manjinskim pravima i izlazak iz etnocentrizma koji je još uvijek dominantan obrazac u polju međunacionalnih odnosa, što se negativno reflektira na pripadnike nacionalnih i etničkih manjina, posebno onih koji su tradicionalno stigmatizirani a među njima su i Romi. Pored toga, za nacionalnomanjinsko obrazovanje, kako navodi V. Bedeković, važna je sukonstrukcija interkulturalnog kurikulumu, odnosno uključenost pripadnika samih manjina u izradu školskih programa i kurikulumu.²³

Nadalje, važna je informacija o utjecaju drugih kultura na hrvatsku kulturu, koja nije isključivo etnički hrvatska, već je rezultanta kreativnosti pripadnika različitih nacionalnih/etničkih zajednica, uključujući i Rome. Na tu temu M. Brust Nemet i D. Kostić pišu: »U integracijskom procesu Roma, njihova kultura, tradicija, ples, pjesma, književnost, jezik, životni stil, trebaju imati utjecaj na domicilnu kulturu kako bi došlo do obogaćivanja i prihvaćanja različitosti.«²⁴ Afirmacija nacionalnomanjinskih identiteta, destigmatizacija tamo gdje postoji, uključivanje svih aktera u hrvatsko društvo, doprinijet će jačanju demokracije i socijalne kohezije, što su temeljne pretpostavke održivosti (post)modernih društava i njihovog razvoja. Romi su marginalna skupina u društvu, što utječe i na njihov etnički identitet,

²¹ Dragutin BABIĆ, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva*. Zagreb: Plejada, 2015.

²² Walter FEINBERG, *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga 2012.

²³ Vesna BEDEKOVIĆ, Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica MLINAREVIĆ, Maja BRUST NEMET, Jozef BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2015, str. 15-28.

²⁴ Maja BRUST NEMET, Duško KOSTIĆ, Povezanost tradicije romskih obitelji s uključivanjem u život i rad odgojno-obrazovnih ustanova, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. V. MLINAREVIĆ, M. BRUST NEMET, J. BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera 2015., str. 199.

pa se tu pored ponosa što su Romi, često javlja i etnomimikrija, skrivanje i bijeg od identiteta. O korelaciji socioekonomske pozicije u društvu i identitetske prezentacije J. C. Kaufmann piše: »Pozicija koju se zauzima u društvu i s njome povezani resursi (ili nedostatak resursa) bitno određuju načine na koje se identitet izražava. Osoba ne biva sobom na jednaki način ako je beskućnik ili generalni direktor«.²⁵

Zašto je uopće u međunacionalnim odnosima i u javnom životu prisutno skrivanje identiteta i posebno zašto to čine Romi? Koji su uzroci i posljedice etnomimikrije u romskoj populaciji? U odgovoru na to pitanje poći ćemo od zapažanja R. Rizmana, koji ističe dva moguća oslonca nacionalnih/etničkih identiteta i piše: »Nacionalni ili bolje rečeno etnički identiteti mogu se osloniti na dvije sociološke poluge: s jedne strane na nacionalnu državu i s druge na autonomnu moć, s kojom raspolaže njihov kulturni kompleks«.²⁶ I u jednom i u drugom tipu oslonca, Romi su izrazito inferiorni. Iako hrvatska država ima razrađen sustav političke artikulacije nacionalnomanjinskih pitanja i zakonsku regulativu u tom području, Romi su daleko od države i njezinih resursa. Njihov kulturni kompleks, uslijed historijskih okolnosti i specifičnog načina egzistencije, nema resurse niti društvenu moć koja bi Romima značajnije pomogla u afirmaciji njihovog kolektivnog identiteta, pa su i to, pored ostalih razloga (česta egzistencijalna i životna ugroženost), oni činioci koji utječu na etnomimikriju kod ove etničke zajednice. I na kraju, Romi nemaju državu nigdje u svijetu, koja bi im mogla biti oslonac u čuvanju i daljnjoj izgradnji njihovog etničkog identiteta.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE (INTERVJUI)

U Pitomači su u prosincu 2018. godine provedeni polustrukturirani intervjui sa pripadnicima romske etničke zajednice. Intervjui su sadržavali petnaest pitanja na koja su kazivači odgovarali u prosjeku oko četrdeset minuta. Ukupno je intervjuirano pet pripadnika romske populacije, od toga četiri žene i jedan muškarac. Ulazak u romsku zajednicu omogućila nam je mlađa Romkinja koja je aktivna u javnom životu zajednice (mediji), što nam je olakšalo pristup drugim članovima te zajednice. I pored nastojanja da uključimo više pripadnika romske populacije u intervjuiranje, u tome nismo u potpunosti uspjeli, upravo uslijed etnomimikrije koja je ovdje dosta prisutna. Pitanja u intervjuima su se odnosila na porijeklo pripadnika ove zajednice i komunikacijsko sjećanje na dolazak predaka u Pitomaču. Po dolasku a i u aktualnom vremenu pitanja/problemi multietničke koegzistencije, posebno sa hrvatskom etničkom većinom, bili su i jesu značajni za Rome u Pitomači, pa su zastupljeni i u intervjuima. Najteži period za Rome u Hrvatskoj je svakako Drugi svjetski rat i genocidna politika ustaškog režima, što je također tretirano posredstvom pitanja u intervjuima.

Nadalje, romski zanati su specifičnost njihove egzistencije i načina života, pa nas je zanimalo što je ostalo od tih zanata i ako su nestali, koja su aktualna zanimanja kojima Romi dolaze do prihoda neophodnih za vlastitu egzistenciju. Gastronomija je sastavni segment etnonacionalnih identiteta, što je bilo također jedno od pitanja postavljenih Romima u Pitomači. Sociopsihološki obrasci percepcije i komunikacije između i unutar etničkih/nacionalnih zajednica, s posebnim osvrtom na odnose većinske populacije i manjina, prezentirani su posredstvom pitanja u intervjuima, od toga jesu li Romi ovdje izolirani, zašto se njihov broj u Pitomači smanjuje, kao i pitanje jesu li imali neugodnosti kao Romi na ovom prostoru ili drugdje u Hrvatskoj. U pitanjima su još obuhvaćeni romski jezik, njihovo školovanje i odnos prema romskom porijeklu, što sve čini značajne segmente njihovog etničkog identiteta. Nalazi empirijskog istraživanja supsumirani su u dvije tematske podcjeline i to: *Predrasude, stigme, diskriminacija* i *Etnomimikrija, identitet*. Kao oznake za kazivače koriste se *spol, godina rođenja i naselje u kojem žive*, za što su kazivači dali svoj pristanak.

4.1. Predrasude, stigme, diskriminacija

Kompleksnost društva i njegovih podsustava, mrežnih struktura i isprepletenosti pojedinačnog, posebnog i općeg, nije moguće ni približno spoznati i u cjelini interpretirati. Pa i onaj manji segment spoznatoga uključuje pored činjenica i vrijednosni aspekt, sa spletom stereotipa i predrasuda koje sami

²⁵ Jean-Claude KAUFMANN, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus, 2006.

²⁶ Rudi RIZMAN, *Globalizacija i autonomija. Doprinosi sociologiji globalizacije*. Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta. Zagreb: Politička kultura, 2014., str. 105.

istraživači unose u naracije o društvu i društvenoj zbilji. Ili kako to zapaža S. Sand: »Svaki je od nas asimilirao mnoštvo narativa oblikovanih prošlim ideološkim borbama. Povijesna predavanja, društveno i državno uređenje, obrazovni sustav, nacionalni blagdani, spomendani, obljetnice, državne ceremonije, različite sfere pamćenja stapaju se u zamišljeni svemir predstavljajući prošlost, i to se stapa dobro na prije negoli je osoba stekla oruđa za kritičko promišljanje o tome.«²⁷

Vrijedi to za sve članove društva i predrasude o drugima nije moguće izbjeći, a istraživači društva se od ostalih razlikuju (ili bi trebali) po većoj osviještenosti ovog epistemološkog problema i kritičkoj opservaciji stereotipa, predrasuda, stigmi, segregacije i diskriminacije pojedinih segmenata društva, posebno onih sa minornom ili nikakvom društvenom moći, kakve su neke marginalne skupine koje vrlo često uključuju etničke i nacionalne manjine i njihove pripadnike ponaosob. A te slike o drugom i drugima, to su pojednostavljenja u kojima je taj pretpostavljeni drugi, kako to rezimira J. C. Kaufmann »... onaj smiješan tip koji vaš identitet koji vi 'zamišljate' kao bezdanu riznicu, ali koji je u stvari možda samo slika-uvijek i s pravom, svodi na jednostavnu sliku. Svodi vas na dva ili tri kriterija, i hoće vas zauvijek fiksirati: vi ste ovakvi ili onakvi.«²⁸ Kako li je tek s etničkim predrasudama i stereotipima, od viceva do povijesnih čitanki u kojima je narativ o, Nama' uglavnom obazriv, afirmativan i pun razumijevanja, dok su 'Oni' uglavnom svedeni na agresivne, prijeteće i kao takvi ne zaslužuju našu empatiju. Što su događaji vremenski bliži a akteri prostorno uže povezani, to su takvi sociopsihološki obrasci 'življi' i perpetuiraju se u svakodnevici s dužim trajanjem. U literaturi, predrasude se samo donekle različito definiraju, ali imaju jednu središnju sadržajnu jezgru koja uključuje pojednostavljeno opserviranje drugih, te anti(sim)patiju, pristrano vrednovanje drugih sa dinamikom njihovog uključivanja/isključivanja.²⁹

U *Leksikonu migracijskoga i etničkoga nazivlja*, za predrasudu se navodi da označava skup nekritički preuzetih vjerovanja i vrijednosti o nekom pojedincu ili skupini.³⁰ U drugom rječniku (*Rječnik sociologije*) navodi se da se ovaj pojam koristi u literaturi koja obrađuje rasne odnose, a označava stavove antipatije ili neprijateljstva prema drugima.³¹ Stigma je društveni biljeg kojim se označi a onda i diskreditira pojedinca ili skupinu, a vrlo često je to uvod u fizičku agresiju na pojedinca ili skupinu.³² Povijesno, to su sve one akcije usmjerene prema neprihvatljivima, označenima i onima koje treba istrijebiti, da bi društvo postalo ugodno mjesto i svojevrsni vrt iz kojega se odstranjuje korov. Knjiga E. Goffmana pod istim nazivom teorijski objašnjava stigmatu, koja je procijep između aktualnog i virtualnog socijalnog identiteta.³³ Analizirajući stigmatu u hrvatskom društvu, S. Vrcan će istaknuti tri oblika u kojima se stigma manifestira u društvenom životu³⁴.

U svim tim oblicima, stigma je odstupanje od individualne ili kolektivne 'normalnosti', a kako on piše, prvi oblik je stigmatizacija pojedinaca zbog njegovih/njezinih osobina koje su i tim osobama hendikep (npr. ćoro za slabovidne, kopile za izvanbračno dijete i sl.). Drugi oblik se odnosi na kolektivnu stigmatizaciju onih društvenih skupina koje su drugačije (npr. Cigani, crnci, gay osobe, i sl.), te treći oblik, politička stigmatizacija, koja se kreira 'odozgo' iz sfere vlasti (npr. Židovi u Trećem Reichu, Informbirovci u jugoslavenskom socijalizmu, 'prolječari' i 'matičari' u SR Hrvatskoj sedamdesetih, 'ustaše', 'četnici', 'balije', u ratnim sukobima devedesetih). Još teži oblik odnosa prema nacionalnim manjinama je diskriminacija, koja ih isključuje iz različitih sfera javnog života, od političke, kulturne

²⁷ Shalomo SAND, *Kada i kako je izmišljen židovski narod?* Zagreb: MISL, 2012, str. 25.

²⁸ J. C. KAUFMANN, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus, 2006, str. 52.

²⁹ Rudi SUPEK, *Društvene predrasude i nacionalizam*. Zagreb: Globus, 1992.

³⁰ Emil HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.

³¹ Nicholas ABERCROMBIE, Stephen HILL, Bryan S. TURNER, *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008, str. 282.

³² N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER, *Rječnik sociologije*.

³³ Erving GOFFMAN, *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmondsworth: Penguin Books, 1968.

³⁴ Srđan VRCAN, O političkim inscenacijama stigmatizacije: od folklornih do državno-političkih inscenacija stigmatizacije, Velinka GROZDANIĆ (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, (2003), str. 719-733.

do gospodarske. Diskriminacija je nepravedno i arbitrarno činjenje razlike između ljudi zbog njihove pripadnosti određenim grupama ili zajednicama, a najčešće se odnosi na boju kože, podrijetlo, nacionalnu i etničku pripadnost, vjersko ili drugo svjetonazorsko opredjeljenje i slično.³⁵ Pored negativne diskriminacije, radi poboljšanja statusa hendikepiranih skupina moguća je i pozitivna diskriminacija koja iznadprosječno preferira određene društvene skupine.

Diskriminacija je moguća na razini pravne regulative društvenih odnosa ali i u neformalnim obrascima, koji su uohodani, uobičajeni, gotovo banalni,³⁶ pa se smatraju manjeviše 'normalnim'. Odnosi se to na pristup resursima u društvu, koji se raspodjeljuju uglavnom u suglasju sa odnosima moći, pa nacionalne i etničke manjine (i druge), sa minornim kapacitetom u društvu često ostanu uskraćene. Kako intervjuirani Romi u Pitomači percipiraju vlastitu poziciju kao etničke zajednice u ovom kraju u dužem razdoblju? Koliko su, prema njihovim ocjenama, u Pitomači i okolici prisutne predrasude i stigme prema njima i njihovim sunarodnjacima? U intervjuu sa Romkinjom saznajemo: »*Mi smo se ovdje doselili prije 25 godina, u ovaj kraj gdje su Hrvati, nisu nas baš ekstra prihvatili u prvih mjesec dana. U čudu su nas gledali, mislili su da smo neradnici, nečisti, da pijemo i svađamo se, ključali su se, mislili su da ćemo ih pokrasti. Ovdje se traži da budete Hrvat*« (žena, 1969. g., Pitomača). U intervjuu je prikazan čitav set uobičajenih stereotipa i predrasuda o Romima. Odmah se nameće pitanje, jesu li to samo predrasude ili su to zapažanja 'izvana', koja u dosta slučajeva korespondiraju sa romskom zbiljom?

Odgovor bi mogao biti i jedno i drugo. Romi su etnička zajednica čiji su pripadnici u velikoj većini izrazito drugačiji od ostatka populacije na datom prostoru. Razlozi su povijesni i to u dužem razdoblju, u kojoj je egzistencijalna zbilja Roma u opreci spram modernog društva u čijem vrijednosnom sustavu dominiraju svrhovitost, materijalizam, profesionalnost, tržišni uspjeh i druge slične vrednote. Iako Hrvatska u tim segmentima nije na razini razvijenijih država zapadnoeuropske civilizacije, takav sociopsihološki i gospodarski obrazac ipak čini važan segment u ukupnom setu vrijednosti u Hrvatskoj. S druge strane i u romskoj populaciji ima primjera pokušaja pa i 'izlazaka' iz uobičajenog načina života ove etničke zajednice, pa se utoliko može govoriti o stereotipnom prikazivanju 'Roma kao takvih'. Tu je na sceni fenomen 'samoispunjavajućeg proročanstva', čiji efekt je vrlo negativan za Rome, posebno kada se nastoje integrirati u hrvatsko društvo. I pored napora koji se pritom ulažu od strane pripadnika i čitavih segmenata ove etničke zajednice, u očima većine oni su ipak samo 'Cigani'. Problem je nakon devedesetih godina prošlog stoljeća i izrazitog etnocentrizma i etnonacionalne homogenizacije u procesima raspada bivše države još veći, pa ova Romkinja pogađa u srž problema kada kaže da se ovdje traži da budete Hrvat.

U narednom intervjuu saznajemo više o zanimanjima Roma. Intervjuirana Romkinja o tome kaže: »*Moji su tu uvijek bili ... baka i djed ... ja se ne sjećam čime su se bavili. Moji se bave trgovinom. Hrvati i Romi imaju dobar odnos, dobro se slažu*« (žena, 1988, Pitomača). I dalje, o statusnoj poziciji svojih predaka i o podjeli na dvije skupine unutar romske zajednice u Pitomači, saznajemo u narednim intervjuima. »*Mi smo Kolompari ... Baka i djed nisu iz Pitomače. S mamine strane su iz Kloštra i iz Garešnice ... Odnos Hrvata i Roma ... ne vole siromašne, tata seljak, mama Ciganka, ja sam polutan-ka*« (žena, 1982, Pitomača).

Putovanje je i u aktualnom vremenu važna sastavnica romske egzistencije: »*Moj djed i baka su se bavili poljoprivredom. Kalderaši su putovali i kad su putovali imali su sjedište u Pitomači. I danas ti ljudi putuju, nema ih po mjesec dva u kući, djecu ostave na čuvanje i plate ženama koje ih čuvaju*« (žena, 1987, Pitomača). Mješoviti brakovi su prisutni i u romskoj zajednici, a nomadski način života je još uvijek važan segment egzistencije Roma u Pitomači, ali ipak sve se više kombiniraju sedentarnost i nomadstvo. Unutar romske etničke zajednice prisutne su rodovske i plemenske podjele, u ovom slučaju su to Kolompari i Šijaki. Predrasude su prisutne i u odnosu između ovih dviju skupina, što rezultira i određenim animozitetom među njima. Evo primjera za navedeno u intervjuu: »*Šijaki ne znaju govoriti romski, Kolompari još uvijek znaju romski. Šijaki misle da smo mi Kolompari nešto gori, nešto niže zato što još uvijek govorimo romski. Mi opet za Šijake mislimo da su izdali romsku tradiciju. Kolompara,*

³⁵ E. HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*.

³⁶ Michael BILLING, *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa, 2009.

ovih naših ima oko 150, Šijaka ima 700-800. U Starom Gracu su Romima palili kuće, to su Pitomački Romi, bili su na udaru. Šijaki ne idu u školu, Kolompari ... dosta djece ide u školu» (žena, 1969, Pitomača). Komunikacija je, prema intervjuiranim Romima, moguća i između Roma u različitim, u ovom slučaju susjednim i bližim državama, a i pored lingvističkih razlika, Romi u tim zemljama se međusobno razumiju. Evo što o tome kaže intervjuirana Romkinja: »Postoje dvije vrste Roma, Romi Šijaki i Romi Kalderaši, po jeziku se razumijemo. Sa Talijanima, Rumunjima, Mađarima, odnosno sa Romima u tim zemljama se razumijemo. Mi zapravo nemamo s njima kontakt ali se možemo sporazumjeti. Oni se od nas razlikuju u oblačenju« (žena, 1987, Pitomača). Mlađa Romkinja na tu temu iznosi sljedeće: »Ja studiram ekonomiju. Šijaki su lakše prihvaćeni od Hrvata. Kolompari bolje pričaju hrvatski književni jezik. Šijaki danas svi rade svašta, oni kopaju po kantama, prose ali glume gospodu. Mi ćemo radije nekog prevariti, posuditi novaca a ne vratiti. Mi čuvamo svoj ponos! Neke žene Šijaka bi za novac sve napravile ... Šijaki imaju po 5-6 brakova. U Bjelovaru jedan ima 3 žene.

Prije su se dogovarali brakovi. Kod Cigana muslimana (7-8 kuća u Pitomači), oni su došli iz Bosne, bave se trgovinom« (žena, 1987, Pitomača). Suživot sa većinskim Hrvatima djelomično funkcionira, neki Rome prihvaćaju a neki s njima ne žele popiti kavu a vjerojatno ni komunicirati: »Tokom godina su nas prihvatili. Ja susjedima Hrvatima nešto odnesem, a oni meni daju poljoprivredne proizvode. Imamo primjera da pijemo kavu s Hrvatima u kući, ali i onima koji to neće« (žena, 1969, Pitomača). Obrazovanje u romskoj zajednici postaje pitanje od važnosti za mlade Rome, ali i težak zadatak, s obzirom na okolnosti u kojima žive. Trgovina je u sadašnjem vremenu najvažnija gospodarska aktivnost i zamjena je za uglavnom izumrle zanate iz romske tradicije, o čemu u ovom intervjuu saznajemo: »Unazad deset godina su prisiljeni da idu u školu. Ja i dan danas kupujem na crno i prodajem na bijelo ... Romi ovdje iznajmljuju apartmane, kuće a idu u Slavoniju, Istru, Dalmaciju, Bosnu, Srbiju, prodaju tekstil, sitnu robu također prodaju ... Baka je iz Virja, sve je to kod mađarske granice, mi ne znamo mađarski. Mi se sa Romima iz Mađarske razumijemo. Moj djed je imao 40-50 konja« (žena, 1987, Pitomača).

O predrasudama prema Romima, eventualnim neugodnostima i poslovima kojima se bave Romkinje, saznajemo u naredna dva intervjuja. »Nisam imala neugodnosti kao Romkinja. Ja nisam išla u školu. Roditelji su me vodili do Splita, Rijeke, Slavonije. Moji su prodavali tekstil. Dobro su se ponašali, ja sam jedino dijete u porodici« (žena, 1987, Pitomača). I u sljedećem: »Prave razliku ... stavili su 14 učenika od kojih neki nisu znali nijedno slovo. Nižu klasu su stavili u poseban razred. Djeca nisu išla u vrtić. Nemamo kontakta sa drugim Romima. Ja i kćer smo išli u težake ... paprika, duhan, 20 kuna po satu, čistila sam po kućama. Dva mjeseca smo radili u Okrugljači, Sedlarici, muški također idu raditi ... Prosjek je dvoje djece, ja imam sedmero djece. Romi u kuhinji koriste začine, hrana je ljuta. Djeca također vole ljuto« (žena, 1982, Pitomača).

Romi u Pitomači se srame svoje romske pripadnosti, a etnomimikrija je u Pitomači više prisutna nego u drugim romskim naseljima i destinacijama u kojima obitavaju: »Moja djeca znaju romski, ali pričamo i romski i hrvatski. Srame se izjašnjavati kao Romi, skoro cijela Pitomača su Romi ali se srame to priznati. Ja sam sa deset godina naučila romski. Kad se mama udala ja sam u Italiji bila među Romima i morala sam naučiti romski. Jedno moje dijete ide u školu, oni drugi su napustili školu, jedna je išla do 5 razreda, druga do 6 razreda. Sin će ići u večernju školu kad navrš 18 godina. Sin bi mogao biti majstor« (žena, 1982, Pitomača). O etnički mješovitim brakovima i romskom jeziku saznajemo: »Brakovi između različitih ... poluHrvat, poluRom ... Sreli smo se navečer prije 15 godina ... ja sam pobjegla dalje od roditelja i udala se ... Muž je bio oženjen pa moji to nisu voljeli ... Jedni su se od roditelja skrivali 6 mjeseci ... Romski jezik. . slabo, mama bolje, tata ne ... Mi u kući pričamo hrvatski, ne romski ... Kod jednih ima sedmero djece i niko ne ide u školu. Udana sam, dijete će ići u školu« (žena, 1988, Pitomača).

I još o odnosu sa etnički većinskim Hrvatima: »U popisima stanovništva se izjašnjavam kao Rom, Gordana isto tako. Romi su izolirani, svega par ljudi komuniciraju, malo ljudi komunicira. Sa Hrvatima pozdrav, malo se i s njima komunicira, ne može se popiti kavu« (muškarac, 1949, Pitomača). Među Romima postoje i oni koji imaju ambicije u javnosti, od poduzetništva do medija i obrazovanja. Na kakve to komentare nailazi, kako unutar romske zajednice, tako i izvan nje, u široj javnosti. U intervjuima o tome saznajemo: »Promjena se desila kad je kćer upisala fakultet, pa je to ljubomora. Kćer je

otvorila radio, dobila je poticaj od 30.000 kuna, ali je sama nešto uložila. Počela je netrpeljivost jer je kćer uspjela, a onda kažu, eno Ciganka je uspjela. Na ručku je bilo 156 ljudi, ali samo Romi. Šijaki su najviše zavidni. Županiji je stalo više do toga nego općini» (žena, 1969, Pitomača). Slijedi usporedba sa drugim nacionalnim manjinama, te sjećanje na stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu: »Ciganima se ne vjeruje. Većinski narod je uvijek u pravu. Kao manjine najbolje se osjećaju Mađari, Česi, Nijemci, Austrijanci. Romi su ovdje bolje prošli u Drugom svjetskom ratu. Romi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji su se više isticali, dok u Pitomači ne. Ljudi su otišli izvan Pitomače» (žena, 1969, Pitomača). O prijenosu nekih obrazaca u trgovini i komunikaciji s drugima u mikrookruženju, saznajemo u slijedećem intervjuu: »Ja sam Hrvaticu naučila švercati, otkrila sam joj izvor gdje se može kupiti. Dala sam joj 500 kuna za robu. Na dan važan za moju kćer nije došla. U školi je osvanuo natpis Cigane pod zid« (žena, 1969, Pitomača).

Romi imaju specifičnu gastronomiju koja se razlikuje od okolnih kulinarskih običaja. O tome jedna Romkinja u intervjuu kaže: »Kako izgleda romska kuhinja? Ciganska sarma, potekla od trgovine, pile-tina, svinjetina, ljuto, slano, da bi se moglo popiti. Ciganska pogača, kod nas sve mora biti crveno sa ljutom paprikom. Kiselo zelje, sve ljuto i crveno, meso ... dosta ljuto. Dizano tijesto, kolači, zlevanka kolači. Božićni običaji ... novac i zlato su važni, pogača ... ljuta i crvena« (žena, 1969, Pitomača). Kako školsko obrazovanje percipira mlada Romkinja i može li bolje obrazovanje Roma smanjiti stereotipe i predrasude o njima i pospješiti integraciju u hrvatsko društvo, te kakva su radna iskustva dotične Romkinje: »Ja sam se u školi trebala tri puta više potruditi za ocjenu, maturirala sam sa odličnim. Jedan dečko me u razredu nije prihvatio i rekao je da je pročitao 'Mein Kampf' i da Cigane treba pred zid. Dvadesetpet zamolbi sam poslala, dvadesetčetiri odbijenice ... Na 'Pitomom radiju' šef mi je rekao, ti si manjina i na tebi mogu zaraditi keš. Ili, danas ne možemo to odraditi, to će odraditi mala cigančica ... nisam imala slobodnog dana, godišnjeg, u prva 2-3 mjeseca sam to sa suzama radila u grču, a 3 dana prije isteka ugovora šef je rekao nećeš više raditi. Radila sam na drugom radiju, Gradski radio Virovitica, oni su bili super. I na faksu sam doživjela svega od profesora« (žena, 1987, Pitomača).

O Romima prema vjeroispovijesti u Pitomači, saznajemo iz slijedećeg intervjua: »Ja znam i razumijem romski, ali je problem u izgovoru. Ja i moj brat Goran pričamo romski. Prilikom blagdana najviše se govori romski. Šijaki ... romski su izbacili, oni to razumiju ali ne žele govoriti. Pitomača ... prema vjeroispovijesti su katolici i muslimani Romi, pravoslavni, Otrovanec, jedina kuća« (žena, 1987, Pitomača). Školsko obrazovanje, kako navode intervjuirani Romi, značajno je za njihovo uključivanje u društvo, ali tu je i puno prepreka. Kako navodi jedan autor, za romsko obrazovanje važno je uključiti djecu Roma u vrtiće i predškolski odgoj, nadalje potrebno je uključiti u nastavne procese romske asistente, a ponajprije roditelje iz romske populacije.³⁷

4. 2. Etnomimikrija, identitet, segregacija

Pitanja romskog identiteta u (post)modernim društvima su raznolika i višedimenzionalna, ali se svode na važnu dilemu, mogu li Romi biti integrirani u ta društva, uključujući hrvatsko, a da očuvaju svoju etničku posebnost, koja se manifestira u životu onkraj pa i izvan takvih društava? Što je identitet i u čemu se razlikuju individualni i kolektivni identitet? Identitet je istovjetnost sa sobom, skup svojstava koji pojedince, skupine ili institucije čine međusobno različitim i jedinstvenim među sličnim takvim entitetima. O identitetu će G. Devereux napisati da je »...identitet – apsolutna jedinstvenost pojedinca A: njegova neistovjetnost bilo s kojim drugim pojedincem B, C itd. utvrđena najmanje jednom vrlo preciznom operacijom koja pokazuje da je A jedini član neke klase«.³⁸ No pojedinac nije monolitan i jednoznačan, a njegove različite pripadnosti (subidentiteti), dovode ga u poziciju da bira između različitih ciljeva i vrijednosti, što uzrokuje konflikte unutar i između pojedinaca, grupa sve do etničkih i nacionalnih zajednica. Slično je kod Roma, koji su etnička grupa, nemaju pretenzije za nacionalnom državom i nisu artikulirana nacionalna zajednica. Naprotiv, njihova inferiorna društvena pozicija, minoran kapacitet u širem multina-

³⁷ Josip IVANOVIĆ, Mogućnosti poboljšanja položaja Roma u odgoju i obrazovanju, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. V. MLINAREVIĆ, M BRUST NEMET, J. BUSHATI). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2015., str. 63-76.

³⁸ George DEVEREUX, *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec, 1990, str. 192.

cionalnom diverzitetu kao što je hrvatski,³⁹ otežava i afirmaciju njihovog identiteta, posebno u teškim i traumatičnim vremenima (ratovi, revolucije, pobune i sl.), što u toj etničkoj zajednici generira etnomimikriju, odnosno bijeg od vlastitog kolektivnog identiteta i njegovo skrivanje.

Segregacija ili izdvajanje iz grupe, od rasne do vjerske ili etničke, odnosi se najčešće na prostorno odvajanje takvih skupina, koji žive u posebnim naseljima ili dijelovima grada. Može biti institucionalizirana, kao što je bio *apartheid* u južnoafričkoj Republici, no najčešće je neformalna, temeljena na dugotrajnim negativnim stereotipima i predrasudama prema pripadnicima takvih 'označenih' skupina, iz čega se generira diskriminacija a često i fizičko nasilje prema pripadnicima, sve do etničkog čišćenja i genocida. Romi su i pored demokratskih institucionalnih rješenja, odvojeni od ostalih aktera u hrvatskom društvu ili barem slabo integrirani.

U aktualnom vremenu, prema istraživanju *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo*, u Pitomači živi oko 1315 Roma u 325 kućanstava. Od toga je 875 osoba bilo starije od 16 godina.⁴⁰ Ta brojka je realna s obzirom da je 1984. g. N. Hrvatić iznio podatak da u Pitomači živi 915 Roma (15,7% stanovništva Pitomače).⁴¹ O brojnosti Roma u Pitomači govori i iskaz jedne Romkinje koja kaže: »*Cigan do Cigana – Pitomača*« (žena, 1969. g., Pitomača). Od 1948. do 1991. godine nitko se u Pitomači nije izjašnjavao kao Rom.⁴² Godine 1991. bilo ih je svega 16.⁴³ U popisu iz 2001. na području Pitomače se ponovno nitko nije izjasnio kao Rom, a u narednom popisu iz 2011. godine svega njih 6 izjasnili su se kao Romi.⁴⁴ Etnomimikrija sasvim izvjesno ima svoje uzroke u povijesnim okolnostima. Naime, pitomački Romi su bili jedna od rijetkih zajednica hrvatskih Roma koji su, barem djelomično, preživjeli Drugi svjetski rat. Sasvim je sigurno da su nakon Drugog svjetskog rata, ne znajući na koji im način može štetiti činjenica što su Romi i u poratnom periodu, odlučili da se masovno iskazuju kao pripadnici većinskog hrvatskog naroda.

Romska skupina Šijaka je u potpunosti izgubila i jezični identitet te međusobno govore kajkavskim podravskim dijalektom hrvatskog jezika. Prema riječima jedne kazivačice, oni su znatno bolje prihvaćeni od većinskog naroda, nego što su prihvaćeni Kalderaši. Kalderaši (Kolompari), koji ipak još u nešto većem broju slučajeva poznaju romski jezik, ali vrlo rijetko međusobno govore tim romskim dijalektom. Činjenica je da su Šijaki bogatiji Romi i da su dosta brojniji od Kalderaša. Naime, Šijaka u Pitomači ima najmanje oko 1000, dok je Kalderaša svega do 300. Kazivačica iz Pitomače (žena, 1969.g., Pitomača) govori kako »*Šijaki smatraju Kalderaše Ciganima, nižom klasom, a oni (Šijaki) su gospoda*«. Etnomimikrija je vrlo vjerojatno prisutna i iz razloga što su u pojedinim dijelovima Pitomače romske kuće izmiješane s hrvatskim kućama. Kazivačica (žena, 1969.g., Pitomača) je u Pitomaču doselila krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća. Doselila se iz Kapele kod Bjelovara iz porodice Đurđevića, iz skupine Roma Lovara koji su zahvaljujući bogatstvu preživjeli Drugi svjetski rat. Činjenica je da se ona doselila u pitomačku ulicu u kojoj do tada nisu živjeli Romi. »*Nisu nas baš prihvatili. Imali su predrasude da pijemo, da se svađamo i da ćemo ih pokrasti te smo zbog toga bili pod povećalom. Bilo im je također bitno da ne slavimo srpski Božić, odnosno da nismo pravoslavne vjeroispovijesti. Ipak, bojali smo se i znali smo da ćemo za susjede uvijek biti Cigani*« (žena, 1969.g., Pitomača).

Činjenica je da tradicionalno nepovjerenje prema Romima i danas, nakon dvije stotine godina bivanja Roma u Pitomači, vlada među lokalnim hrvatskim stanovništvom. Usprkos tome što su Romi uglavnom postigli zavidan životni standard, način života kojim većina Roma i danas živi, domaće stanovništvo ne odobrava. Prema iskazu kazivačice iz Pitomače (žena, 1988. g., Pitomača) muškarci Romi iz Pitomače provode i po devet mjeseci na terenu baveći se prodajom i skupljanjem željeza. Pojedini Romi su napustili Pitomaču želeći se naseliti u nekom susjedom mjestu. Tako je bilo s Romima koji su preselili u Stari

³⁹ Eugen PUSIĆ, Identitet-Diverzitet-Kapacitet, *Erazmus-Journal for Culture of Democracy* 11 (1995), str. 2-10.

⁴⁰ Suzana KUNAC, Ksenija KLASNIĆ, Sara LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, Zagreb: Centar za mirovne studije 2018., str. 67-68.

⁴¹ N. Hrvatić, Romi na području općine Đurđevac, str. 160.

⁴² O broju Roma u popisima između 1921. i 1991. na području općine Đurđevac vidjeti u: F. ŠKILJAN, D. BABIĆ, Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui), *Podravina*, vol. 13, br. 25, (2014.), str. 146.

⁴³ *Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Zagreb 1992.

⁴⁴ Podatak je dobiven iz Državnog zavoda za statistiku gdje se nalaze i popisi po nacionalnosti po naseljima.

Gradac, gdje do tada nije bilo Roma. Prema riječima kazivačice iz Pitomače »*Romi su morali napustiti Stari Gradac jer su im mještani razbili kuću*« (žena, 1969. g., Pitomača). Prema pisanju lokalnih portala mještani Dubravko Tudić je iznajmio Romima sa četvero djece kuću koju nije uspio prodati. Romi su u toj kući živjeli pet mjeseci, a onda su u kuću jedne noći upali vandali, porazbijali sve i istjerali uplašene Rome.⁴⁵ I na Fakultetu kojeg je ova kazivačica upisala suočila se s diskriminacijom. »*Jedna profesorica mi je rekla: Dok sam ja na katedri ti nećeš diplomirati*« (žena, 1987. g., Pitomača). Ovakav negativan nastup moguć je iz različitih pozicija, od ocjene nerada i slabog znanja studenta pa do stigme na temelju kolektivnoidentitetske pripadnosti. Jasno je da su se i zbog toga i takvih komentara i reakcija, Romi u okolini Pitomače i u samoj Pitomači rijetko izjašnjavali kao pripadnici romske nacionalnosti.

Moguće je usporediti etnomimikriju pitomačkih Roma s etnomimikrijom Roma u Kloštru Podravskom (najbližem romskom centru Pitomači), Karlovcu i Roma u Omišlju. Naime, Romi u Kloštru Podravskom, gdje ih živi oko 365⁴⁶, uopće se ne izjašnjavaju kao Romi, a prema popisu iz 2011. godine na području čitave općine nema niti jednog Roma.⁴⁷ U Karlovcu Romi žive na području prigradskog naselja Orlovac (njih 240)⁴⁸, a gotovo se uopće ne izjašnjavaju kao Romi (svega njih 11), a u Omišlju, u ulici Homutno, gdje također živi dosta Roma, svega ih se četvero izjašnjavaju kao Romi. Slična je situacija i u manjim naseljima u Gorskom kotaru (kao što su Donja Dobra i Brod na Kupi) gdje se nitko ne izjašnjava kao Rom. Ipak, velika je razlika između jednih i drugih Roma. Romi iz Omišlja, Orlovca (Karlovca) i gorskokotarskih naselja su siromašni Romi relativno kratko prisutni u naseljima (40-50 godina najviše), dok su Romi u Pitomači bogatiji Romi koji su integrirani u naselje te su prisutni u naselju već oko 200 godina.

Romi u okolici Pitomače također se ne izjašnjavaju kao Romi. Prema riječima kazivačice iz Pitomače, Romi žive i u Koriji, predgrađu Virovitice, i u Suhopolju u Virovitičko-podravskoj županiji. Geografski najbliža veća skupina Roma koja živi u blizini Pitomače su đurđevački Romi koji žive u romskom naselju Stiska dislociranom od urbane zone Đurđevca. Međutim, đurđevački Romi su Bajaši koji su jednim djelom podrijetlom iz Međimurja te žive mnogo nižim standardom od Roma u Pitomači (žena, 1987. g., Pitomača). Za razliku od pitomačkih Roma, ovi se Romi (barem djelomično) izjašnjavaju kao Romi (prema popisu iz 2011. godine od oko 700 Roma u Stisci, njih 309 su se izjasnili kao Romi).⁴⁹

Tome je razlog sasvim sigurno činjenica što su ovi Romi mnogo kraće prisutni na đurđevačkom području kao i činjenica što ne žive integrirani u naselje. Treba svakako kazati da su se i u Pitomači pomalo promijenile okolnosti u vezi očuvanja nacionalnog identiteta Roma. Iako ni u popisu koji će biti proveden 2021. godine ne možemo očekivati drastičan porast broja Roma u Pitomači, ipak postoje pojedinci kojima je stalo do očuvanja romskog nacionalnog identiteta. Romkinja, kazivačica s ponosom ističe: »*Moja kći prizna da je Ciganka*« (žena, 1969. g., Pitomača). Osim toga, njezina kćerka je pokrenula *Vedri radio*, radio za nacionalne manjine koji emitira na području Pitomače, a radila je i *Festival nacionalnih manjina u Pitomači* te na taj način gradi romski identitet u Pitomači. Otpor koji doživljava i kod domaćih Roma i kod Hrvata objašnjen je time da želi promijeniti povijest Pitomače. Prema riječima kazivačica, u Pitomači je prisutna i segregacija, a jedna od njih govori o tome da su u školsku godinu 2018./2019. u Pitomači željeli formirati razred u kojem bi bila siromašnija djeca hrvatske nacionalnosti i Romi. Na kraju se odustalo od toga pokušaja. Za integraciju drugih/drugačijih, primjenjivo na Rome u Pitomači, važna je interkulturalna osjetljivost, koja se može interpretirati kao prepoznavanje različitih pogleda na situaciju i priznavanje vrijednosti kulturno i na druge načine drugačijih osoba.⁵⁰

⁴⁵ Dinko BOROZAN (2016, 3. veljače), Stari Gradac: Usred noći provalili u kuću, porazbijali je letvom i otjerali romsku obitelj sa šestoro djece. Dostupno na <https://www.virovitica.net/stari-gradac-usred-noci-provalili-u-kucu-porazbijali-je-letvom-i-otjerali-romsku-obitelj-sa-sestero-djece/26419/>.

⁴⁶ S. KUNAC, K. KLASNIĆ, S. LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, str. 67.

⁴⁷ www.dzs.hr.

⁴⁸ S. KUNAC, K. KLASNIĆ, S. LALIĆ, *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, str. 67.

⁴⁹ O Stisci vidi više u: F. ŠKILJAN, D. BABIĆ, Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo, str. 141-159.

⁵⁰ V. MLINAREVIĆ, Ana KURTOVIĆ, Nikolina SVALINA, Stavovi učitelja o Romima u odgoju i obrazovanju, *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju* (ur. V. MLINAREVIĆ, M. BRUST

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: ŠTO JE OSTALO OD ROMSKOG IDENTITETA U PITOMAČI?

Romi su na području Pitomače prisutni od prve polovice 19. stoljeća. O tome svjedoče zapisi u matičnim knjigama rođenih. Romi su se dijelili u tri grupe: piščokare, čergare i koritare. Vidljivo je da su ove tri skupine bile podijeljene i po imovinskom stanju. Naime, piščokari su očito bili najbogatiji i najbolje prihvaćeni od strane starosjedilaca, čergari su živjeli u šatorima i dijelili su se od ostalih i prema vjeroispovijesti, a koritari su bili najsiromašniji i živjeli su prije Drugog svjetskog rata u zemunicama. Ove se skupine također nisu međusobno miješale. U Drugom svjetskom ratu od ove tri skupine piščokari su prošli bez stradanja u ratu. Iz dopisa iz kolovoza 1941. vidljivo je da su vlasti NDH već 1941. počele ograničavati ljudska i građanska prava Roma u Pitomači. Budući da su Romi piščokari bili dugo vremena integrirani u pitomačku sredinu tražili su da ih se izuzme od rasnih zakona kojima su bili izloženi drugi Romi u NDH. Zanimljivo je da su lokalne kotarske vlasti u Đurđevcu, usprkos tome što su Romi bili dobro integrirani i dugo prisutni na pitomačkom prostoru, bile protiv toga da se prema njima odnosi s posebnim obzirom. Usprkos tome, skupine piščokara i čergara su uspjele preživjeti u Pitomači tijekom čitavog rata. Najsiromašniji, koritari, su najvećim dijelom bili odvedeni u Jasenovac i ondje likvidirani.

Upravo kao što je bilo i prije Drugog svjetskog rata, tako se i nakon Drugog svjetskog rata pitomačko romsko stanovništvo izjašnjavalo kao hrvatsko stanovništvo. Vidljivo je da su se nekadašnji piščokari transformirali u Šijake, a nekadašnji Čergari u Kolompare. Te dvije skupine, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti su bile međusobno suprotstavljene. Šijaci, bogatiji, imućniji Romi, Kolompare, koji su siromašniji, smatraju drugorazrednim Romima. Broj Roma u Pitomači u konstantnom je porastu. Točan broj prije Drugog svjetskog rata nije nam poznat, ali je vidljivo da je samo piščokara bilo oko 70 obitelji. *N. Hrvatić* je naveo da u Pitomači 1984. g. živi 915 Roma, a prema posljednjim podacima do kojih su došli istraživači koji su proučavali uključenost Roma u hrvatsko društvo, u Pitomači u aktualnom vremenu živi 1.315 Roma. Onako kako su nekada putovali svojim konjima od Varaždina do Osijeka uz Dravu prodajući svoje proizvode i sakupljajući krpe, sada putuju automobilima prikupljajući sekundarne sirovine ili prodajući razne odjevne predmete. To im nimalo ne pomaže da budu bolje integrirani u hrvatsko društvo, odnosno u pitomačku lokalnu sredinu.

Usprkos činjenici da su se obogatili i da financijski bolje stoje od većine Hrvata Pitomače, njihov način života Hrvati Pitomače ne odobravaju. Posebno im zamjeraju činjenicu što ne šalju svoju djecu u školu, odnosno što romska djeca rijetko kada završe osnovnu školu. Broj onih koji se iskazuju kao Romi je zanemariv u odnosu na ukupan broj Roma koji žive u Pitomači. A zašto je tome tako, zašto Romi skrivaju svoju nacionalnu pripadnost? Čini se da je razlog tome u povijesnim zbivanjima. Naime, iskustva netrpeljivosti lokalne sredine prije Drugog svjetskog rata, iskustva Drugog svjetskog rata, iskustvo romskog bogaćenja nakon Drugog svjetskog rata (a usprkos tome daljnjeg neprihvatanja kao jednakopravnih u lokalnoj zajednici i nemogućnosti participacije u organima lokalne uprave usprkos činjenici da čine gotovo 16% stanovništva) i u konačnici iskustvo ratnih sukoba devedesetih, sasvim su sigurno pospješili da se Romi u Pitomači ne žele osjećati kao Romi, jer se kao pripadnici romske nacionalne manjine još uvijek osjećaju frustrirano, diskriminirano i drugorazredno.

Analiza empirijskog istraživanja (intervjui) potvrđuje polazne pretpostavke u istraživanju, a to je egzistiranje predrasuda, stereotipa i stigmi u romskoj populaciji u Pitomači. Iako su stereotipi i predrasude u značajnom obimu tradicionalni, jačanje etnonacionalizma devedesetih godina prošlog stoljeća samo je pojačalo njihov intenzitet, sve do izrazitog etnocentrizma, sažetog u zapažanju intervjuirane Romkinje, kako se ovdje traži da budete Hrvat. To je sociopsihološki obrazac čija socijalna konstrukcija datira iz vremena ratnih sukoba i neposredno uoči njih, a u nešto smanjenom obimu se nastavlja sve do vremena ovog istraživanja. U društvima s etničkim oblikom nacije kakvo je i hrvatsko, to je posljedica diskrepance između većinske nacije i države, a mogućnost njihove identifikacije u zbiljskoj ravni generira pojačani etnonacionalni sindrom u sferi kolektivnog imaginarija nacionalne većine.

Na razini političkog uređenja društva ovo se manifestira kao etnodemokracija u kojoj su nacionalne/etničke manjine u inferiornom položaju u odnosu na nacionalnu većinu. Istraživanje nadalje pokazuje i animozitete unutar romske populacije (Šijaki-Kalderaši) sa sličnim sociopsihološkim obrascem koji nji-

hove međudnose svodi na pitanje: tko je 'pravi' ili 'bolji' Rom. Romi su djelomično prihvaćeni od strane ostalih pa i većinskih Hrvata, ali to je ipak više na razini toleriranja a malo ili nedovoljno na razini obuhvatnijeg uključivanja u mikrosocijalnu sferu, koju čini susjedstvo, prijateljstvo, generacijske, bračne i druge veze pripadnika različitih etničkih/nacionalnih zajednica. Segregacija u odnosu na Rome i Roma u odnosu na ostale u Pitomači je dominantnija od suživota. Radna iskustva mlade Romkinje su različita, od onoga u kojem je romski identitet resurs koji treba poslodavcu omogućiti stjecanje novca i materijalne probitke do iskustva drugog radnog mjesta u kojem je prihvaćena na ravnopravnoj razini sa ostalim zaposlenicima. Etnomimikrija u Pitomači je izrazito prisutna, a od romskog naselja prije nekoliko desetljeća, Pitomača je postala naselje u kojemu su Hrvati većina, ali sa značajnim brojem onih čije je etničko porijeklo romsko.

LITERATURA

Knjige i časopisi

1. ABERCROMBIE, Nicholas; HILL, Stephen; TURNER, Bryan S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. ASSMAN, Jan (2005). *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica. Vrijeme.
3. BABIĆ, Dragutin (2015). *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva*. Zagreb: Plejada.
4. BEDEKOVIĆ, Vesna (2015). »Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine«, U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 15-28.
5. BILLIG, Michael (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka xx vek; Beograd: Čigoja štampa.
6. BRUST, NEMET, Maja, KOSTIĆ, Duško (2015). »Povezanost tradicije romskih obitelji s uključivanjem u život i rad odgojno-obrazovnih ustanova«, U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 197-214.
7. CASTELLS, Manuel (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
8. DEVEREUX, Georges (1990). *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec.
9. FEINBERG, Walter (2012). *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga.
10. GOFFMAN, Erwing (1968). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmonds-worth: Penguin Books.
11. HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
12. HRVATIĆ, Neven (1984). »Romi na području općine Đurđevac«. *Podravski zbornik '84*, str.159-167.
13. IVANOVIĆ, Josip (2015). »Mogućnosti poboljšanja položaja Roma u odgoju i obrazovanju« U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 63-76.
14. KAUFMANN, Jean-Claude (2006). *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*. Zagreb: Antibarbarus.
15. KUNAC Suzana, KLASNIĆ, Ksenija, LALIĆ, Sara (2018). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, Zagreb: Centar za mirovne studije.
16. LENGEL KRIZMAN, Narcisa (2003). *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, Jasenovac-Zagreb: Spomen-područje Jasenovac.
17. MLINAREVIĆ, Vesnica, KURTOVIĆ, Ana, SVALINA, Nikolina (2015). »Stavovi učitelja o Romima u odgoju i obrazovanju« U: *Obrazovanje za interkulturalizam. Položaj Roma u odgoju i obrazovanju*. (ur. Vesnica Mlinarević, Maja Brust Nemet, Jozef Bushati). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, str. 233-253..
18. PUSIĆ, Eugen (1995). Identitet-Diverzitet-Kapacitet. *Erasmus-Journal for Culture of Democracy* 11, 2-10.
19. RIZMAN, Rudi (2014). Globalizacija i autonomija. Doprinosi sociologiji globalizacije. Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta. Zagreb: Politička kultura.
20. SAND, Shlomo (2012). *Kada i kako je izmišljen židovski narod?* Zagreb: MISL.
21. SUPEK, Rudi (1992). *Društvene predrasude i nacionalizam*. Zagreb: Globus.
22. ŠKILJAN, Filip (2010). Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine. *Scrinia slavonica*, sv. 10, 341-365.
23. ŠKILJAN, Filip, BABIĆ, Dragutin (2014). Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui). *Podravina*, vol. 13, br. 25, 141-159.

24. ŠTEKOVIĆ, Luka (1998). *Romi u virovitičkom kraju*, Beograd: Radnička štampa.
25. VOJAK, Danijel (2005). Romi u Podravini 1880.-1941. *Podravina*, vol. 4, br. 7, 107-124.
26. VOJAK, Danijel (2013). *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb: Romsko nacionalno vijeće-Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj.
27. VOJAK, Danijel, PAPO, Bibijana, TAHIRI, Alen (2015). *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Romsko nacionalno vijeće.
28. VRCAN, Srđan (2003). O političkim iscenacijama stigmatizacije: od folklornih do državno-političkih inscenacija stigmatizacije. U: Grozdanić, Velinka (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, str. 719-733.

Izvori

1. Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.
2. Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 889. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.
3. Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.
4. Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.

Tiskovine

1. Hrvatsko jedinstvo
2. Narodne novine

Internetski izvori

1. Borozan D (2016, 3. veljače), Stari Gradac: Usred noći provalili u kuću, porazbijali je letvom i otjerali romsku obitelj sa šestoro djece. Dostupno na <https://www.virovitica.net/stari-gradac-usred-noci-provalili-u-kucu-porazbijali-je-letvom-i-otjerali-romsku-obljetelj-sa-sestero-djece/26419/>.
2. www.dzs.hr.
3. www.familysearch.org.

SUMMARY

This paper presents analysis of the interviews carried out in Pitomača with the members of the Roma ethnic community. Specificity of Roma in Pitomača is primarily their significant reduction in number in the last couple of decades. Whilst other destinations in Croatia inhabited by Roma population mark the increase of this ethnic community, especially according to the last census from 2011, this is not the case in Pitomača. The reason for the increase of Roma in Croatia lies in the above-average birth rate and increased freedom of declaration of ethnic belonging with the elapsed time since the war confrontations. The objective of the interviews was to find out from the members of the Roma population themselves why the situation in Pitomača is different, to which extent is ethnomimicry present in the longer time period and how Roma identity is preserved in this settlement of Virovitica-Podravina County. For that purpose we interviewed five (5) members of the Roma ethnic minorities and the interviews lasted some forty minutes. Roma in Pitomača are members of the two groups called Kolompari and Šijaki, and there is a certain level of animosity between them manifested in the social construction of inner Roma stereotypes and prejudice. Life standard of Roma in Pitomača can be considered well above average for this particular ethnic group, which among other reasons contributes to flight of this population from their Roma identity. Although accommodated in their own houses, they have kept the nomadic life style, which corresponds with their occupation (trade, collection of secondary raw material). Some of the members of this population enter public life in the town and county, along with all the difficulties that usually accompany members of national minorities, and especially the members of Roma national minority. The interviews emphasize the problems that emerge from the stereotypes and prejudice about them, resulting in stigmatisation, as well as discrimination of members of this ethnic community. Integration of Roma to Croatian society, especially by means of entering the sphere of education and work, imposes itself as a long-lasting and considerably demanding action for all stakeholders, from the Croatian state and all levels of society to the Roma people themselves, and in Pitomača this process made a greater level of progress in comparison with other Roma destinations in Croatia.

WEISS-MERHAUT-VOŠICKI ILI POGLED U KOPRIVNIČKO IZDAVAŠTVO U PRVIM DESETLJEĆIMA 20. STOLJEĆA

WEISS-MERHAUT-VOŠICKI OR PERSPECTIVES OF PUBLISHING TRADE IN KOPRIVNICA IN THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY

Marko GREGUR

Klub za starije osobe Mariška
Koprivnica
gregur.marko@gmail.com

Primljeno / Received: 5. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 655.41:930.85(497.525.1Koprivnica)
"190/194"(091)

929Weiss, L.

929Merhaut, J.

929Vošicki, V.

SAŽETAK

Koprivničko nakladništvo obilježio je češki doseljenik Vinko Vošicki koji je posao preuzeo od Jaroslava Merhauta. Iako se dosad uglavnom pisalo kako su njih dvojica u Koprivnicu stigla zajedno, ovaj rad pokazuje da je Merhaut stigao prvi, iz Bjelovara, a Vošicki kasnije, iz Češke. Rad se bavi utjecajima i poveznicama između bjelovarskog nakladnika Lavoslava Weissa, Merhauta i Vošickog. Donosi Merhautovo djelovanje u Hrvatskoj i dolazak u Koprivnicu, kao i ulogu te suradnju Pavla Rakoša s trojicom spomenutih tiskara. Godinama je poznata korespondencija između Vošickog i Krleže, kao i ona između Vošickog i Cesarca, ali osim toga nije bilo poznato mnogo dokumentacije koja bi rasvijetljavala Vošickijev dolazak i djelovanje. Stoga je upravo novopronađena dokumentacija temelj rada. U prvom redu riječ je o korespondenciji Weissa i Merhauta s prevoditeljem i piscem Rakošem, pronadna u Državnom arhivu u Osijeku¹, kao i dokumentacija o Merhautu iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Time je pojašnjen Merhautov dolazak u Koprivnicu, teškoće koje su imali u poslovanju, poput čestog nedostatka i visoke cijene papira, a pojavljuje se i novo ime koje (barem) neizravno utječe na koprivničko nakladništvo, ono Lavoslava Weissa.

Ključne riječi: nakladništvo, Koprivnica, Merhaut, Vošicki, Weiss

Key words: publishing trade, Koprivnica, Merhaut, Vošicki, Weiss

UVOD

Podravsko, a samim time i koprivničko nakladništvo 20. stoljeća, nesumnjivo je obilježio češki doseljenik Vinko Vošicki, koji je u Koprivnici samostalno djelovao od 1911. do 1947. godine kad mu komunističke vlasti (iako je tijekom rata tiskao partizanski propagandni materijal) oduzimaju tiskaru i izbacuju ga iz kuće.

Iako je iza njega ostalo mnogo sačuvanih naslova koje je neumorno objavljivao u nizu biblioteka kao što su *Zbirka znamenitih djela* ili *Svjetska biblioteka*, kao i popularne nakladničke nizove za djecu Tako vam je bilo nekoć i Petar Juranić, o njegovu se privatnom životu i razlozima dolaska zasad ne zna mnogo. Osim sačuvane korespondencije s Krležom i Cesarcom koja je obrađena i dan na uvid javnosti

¹ Autor se zahvaljuje dr. Draženu Kušenu, ravnatelju Državnog arhiva u Osijeku i Ziti Jukić, voditeljici Odjela za sređivanje i obradu arhivskog gradiva društvenih službi, osobnih i obiteljskih fondova i zbirke matičnih knjiga, na pomoći i ustupanju materijala.

praktički nikakva privatna korespondencija koja bi osvjetlila njegovo djelovanje nije bila pronađena i obrađena. Kao osoba koja je značajnije surađivala s Vošickim u dosadašnjoj se literaturi još spominje koprivnički akademski slikar Stjepan Kukec, no bilo je i drugih, a kao najvažniji pojavljuje se osječki književnik i prevoditelj Pavao Rakoš².

U ovom ću radu pokušati odgovoriti koja je poveznica između Merhauta i Vošickog, za koje se najčešće pisalo da su u Koprivnicu došli zajedno, ulogu Pavla Rakoša u djelovanju obojice tiskara i napose o utjecaju koju je u prvom redu na Merhauta, a posljedično i na Vošickog, imao bjelovarski nakladnik Lavoslav Weiss.

U tome ću se u prvom redu služiti pismima koja su sačuvana u ostavštini Pavla Rakoša, a riječ je o korespondenciji koja sadržava pisma sve trojice spomenutih tiskara.

WEISS-MERHAUT-VOŠICKI

Iz autobiografskog, činovničkog teksta *Moj životopis* koji je Vošicki napisao u posljednjim godinama života, vjerojatno za nekakve administrativne potrebe, dok je radio kao poslovođa u nacionaliziranoj tiskari, saznajemo da je pučku školu završio u mjestu rođenja, kao i trogodišnju građansku školu, nakon čega je stupio u naukovanje u jednu knjižaru i papirnicu u Kolínu, gdje je istodobno polazio dva razreda trgovačke škole. Nakon završetka naukovanja radio je kao knjižarski knjigovođa u Příbramu te Mladoj Boleslavi, nakon čega je 1906. otišao na odsluženje vojnog roka, a o svom odlasku piše: »Iza svršenog vojničkog roka god. 1909. došao sam u Koprivnicu, gdje sam u zajednici sa knjižarom Jaroslavom Merhautom otvorio knjižaru i papirnicu, a nakon šest mjeseci već sam osnovao malu tiskaru.«³

Dr. Leander Brozović, osnivač i prvi ravnatelj koprivničkog muzeja te jedan od najboljih Vošickijevih prijatelja u svojoj je knjizi *Grada za povijest Koprivnice* također zapisao da je Vošicki te 1909. godine zajedno s Jaroslavom Merhautom otvorio knjižaru i papirnicu (Brozović 1978: 126). Izgledno je međutim da je Vošicki ovdje malo uljepšavao stvari, a dr. Brozović ponovio ono što mu je prijatelj rekao. Tome ću se vratiti nešto kasnije, u poglavlju koje će se baviti njegovim počecima.

Zahvaljujući sačuvanoj korespondenciji književnika i prevoditelja Pavla Rakoša s Vošickim, ali jednako tako i Merhautom te Lavoslavom Weissom, možemo promatrati rad i djelovanje Vošickog u, na neki način, povezanoj liniji Weiss-Merhaut-Vošicki, gdje je Rakoš točka koja povezuje, i tako si

Slika 1. Vošicki u atelieru Milan Savić

² Pavao Rakoš, prevoditelj, književnik (najpoznatiji pseudonim mu je Selim Rakošev), činovnik gradskog redarstva u Osijeku, rodio se u Srijemskim Karlovcima 9. siječnja 1877. godine u seljačkoj obitelji Matije i Julke Rakoš. Pučku školu i gimnaziju završava u rodnom mjestu. Nakon gimnazije završio je učiteljski tečaj u Đakovu i višu gospodarsku školu u Križevcima. Nakon školovanja neko vrijeme bio je učitelj u selu Neštinu (kotar Ilok), odakle je prešao u službu činovnika gradskog redarstva pri gradskom poglavarstvu u Osijeku, 1923. godine bio je čak predsjednik gradske policije. Od mladosti se bavi književnošću. Ljubav prema »piskaranju« – kako je njegov rad nazivao otac Matija – zahvaljuje prije svega intelektualnoj sredini svog djetinjstva i školovanja u Karlovcima, a ljubav prema slobodi (kako tvrdi: Radićevac i opozicionist) naslijedio je, po vlastitom priznanju, od oca. Prvi njegov prijevod Čehovljevog Nedela objavljen je 1897. godine u Brankovom kolu u Srijemskim Karlovcima, ali je aktivno surađivao gotovo u svim značajnim hrvatskim novinama i časopisima (Hrvatski dnevnik, Sarajevo; Pobratim, Zagreb; Dom i svijet, Zagreb; Prosvjeta, Zagreb; Danica, Zagreb; Jadranska vila, Omiš; Književni prilog, Osijek, itd.). Pisao je pjesme, pripovjetke, »crtice«, ali i novinske članke o aktualnim društvenim i književnim pitanjima. Najpoznatiji su mu ipak prijevodi (prema njegovom podatku objavio ih je oko 1 700), s kojima je stekao velike zasluge u promoviranju i upoznavanju domaćeg čitateljstva s ruskom, poljskom, češkom i slovačkom književnošću. Za svoj prevodilački rad primio je i nagradu čeških vlasti. (http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14665, 30. travnja 2018. 18:50)

³ Životopis Vinka Vošickog od 14. prosinca 1952. Izvor: Muzej grada Koprivnice.

između ostaloga predložiti uvjete u kojima Vošicki započine svoje poslovanje te djeluje tijekom i neposredno nakon 1. Svjetskog rata. Stoga ću u ovom radu koristiti i njihova pisma, koja nam daju nove podatke o djelovanju svakoga ponaosob, ali ukazuju i na opće društvene uvjete i trendove koji tih godina utječu na njihove živote i poslovanje.

JAROSLAV MERHAUT

Kad se govori o Vošickom nemoguće je ne govoriti i o Jaroslavu Merhautu kao njegovu prethodniku i prijatelju, moguće i čovjeku na čiji je poziv došao u Koprivnicu.

Jaroslav Merhaut rođen je 3. kolovoza 1883. godine u češkom mjestu Poděbrady, pedesetak kilometara udaljenom od Praga, gdje je i kršten deset dana kasnije.⁴ Bio je dakle oko godinu i pol stariji od Vošickog (r. 24.2. 1885.) i moguće je da su se poznavali iz škole (Merhautovo rodno mjesto dvadesetak je kilometara udaljeno od Kolína) ili knjižarskih krugova i da je Vošicki došao na njegov poziv. Merhaut je međutim, došao barem četiri godine ranije. Prema *Svjedočbi čudorednosti*, broj 57 iz 1907. koju je potpisao bjelovarski gradski načelnik, Merhaut je od 1905. do 1907. radio kao knjižarski pomoćnik u Bjelovaru.⁵ Tek nakon Bjelovara dolazi u Koprivnicu gdje dobiva obrtnu iskaznicu i počinje s poslom, i to ne sam, već u partnerstvu s Lavoslavom Weissom! Iskaznica je izdana 19. ožujka 1907. pod rednim brojem 1899. za »tjeranje trgovine, kolportaža knjiga, trgovina muzikalija, papira, knjiga, pisaćeg i pisarničkog materijala i na tu trgovinu odnoseće stvari, u gradu Koprivnici« što se vidi u dopisu gradonačelnika Vargovića.⁶ Ovdje su zanimljive dvije stvari, a prva je da je u opis aktivnosti poduzeća uvrštena kolportaža knjiga, što je zapravo ekspresna reakcija tiskarskoga dvojca. »Naime, nakon pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na izborima (u svibnju 1906.), njezina je vlada u rujnu stavila izvan snage Khuenov Zakon o tisku (iz g. 1903.), a Hrvatski je sabor 15. 3. 1907. donio novi, znatno liberalniji zakon o štampi. Njime je ponovno uvedena porota u novinskim sporovima, ukinuta je kaucija za pokretanje listova i uspostavljena kolportaža, čime je dan znatan zamah informativnom novinstvu.« (Lipovčan, 2010: 927). To je bilo od velikog značaja za novine i prilična liberalizacija u odnosu na prijašnji zakon, jer kod prodaje na ulici od kolportera policija nije mogla pratiti tko kupuje novine, dok se ranije prodaja vršila putem pretplate pa bi u slučaju da se u listu pojavi neki neugodni članak za državu policija lako mogla identificirati čitatelje i po potrebi ih okriviti da financiraju protudržavnu djelatnost. (Stipčević, 2008: 185). Drugo, mnogo zanimljivije, je da u samoj obrtnoj iskaznici, izdanoj istoga dana, stoji da su »Jaroslav Merhaut i Lavoslav Weis stanovnici u Koprivnici (kurziv M. G.) prijavili [su] propisno da u području grada Koprivnice namjeravaju tjerati trgovinu...«⁷ O čemu se ovdje točno radi trebat će još istražiti, ali Weis te 1907. nije bio stanovnik Koprivnice već Bjelovara. Ime Lavoslava Weissa ne nalazi se u koprivničkim matičnim knjigama u razdoblju u kojemu je trebao biti rođen, o čemu ću govoriti kasnije. Moguće je da je Weiss kasnije došao i dio života boravio u Koprivnici, ali to će još trebati istražiti. Osim u spomenutim dokumentima nema nikakvih do sada pronađenih zapisa o ovom partner-

Slika 2. Vošicki sa sinom Borisom (oko 1935.)

⁴ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Dalje: HDA), HR-HDA-786-Razne obitelji. Krsni list Jaroslava Merhauta.

⁵ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Svjedočba čudorednosti za Jaroslava Merhauta od 21. veljače 1907.

⁶ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Dopis gradonačelnika Vargovića o izdavanju obrtne iskaznice za Jaroslava Merhauta i Lavoslava Weisa izdana od koprivničkog gradonačelnika Vargovića.

⁷ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Obrtna iskaznica Jaroslava Merhauta i Lavoslava Weisa.

Slika 3. Vošicki sa suprugom Marijom (rođenom Pavleковиć)

zvalo »J. Merhaut hrvatska knjižara, trgovina muzikalija i papirnica«, a imao je bogato skladište razglednica, molitvenika, pisaćeg papira i potrepština za sve urede, trgovačkih knjiga, spomenara, pomodnih listova, lijepih knjiga, zabavnih i poučnih, kao i romana i kalendara, zatim školske knjige i sav školski pisači i risači materijal, a nabavljao je i sve vrste štambilja i pečata.¹²

Gradsko poglavarstvo Koprivnice 1915. godine izdaje Merhautu potvrdu u kojoj piše da je u gradu od 1906. do 1911. godine vodio trgovinu papira i viktualija i kroz to vrijeme plaćao porez¹³, također ne spominjući nikakve partnere. Uglavnom, nakon Bjelovara i Koprivnice, Merhaut odlazi u Zagreb, u kojemu boravi od 14. veljače 1911.¹⁴ Tamo je bio aktivan u društvenom životu češke manjine, odnosno uključio se u aktivnosti oko izgradnje Čehoslovačke narodne kuće. Čehoslovačka *obec* napravila je fond za izgradnju kuće, za koju su se sredstva počela skupljati nakon završetka 1. Svjetskog rata, u što je bilo uključeno i drugo češko društvo, Češka *beseda*, a fondom za izgradnju kuće upravljao je Merhaut. (Špalková 2016: 21). Godine 1920. pokretala se češka škola, a đaci su se mogli u nju upisivati u Merhautovoj knjižari u Marovskoj 23. (Špalková 2016: 28).

Merhaut je očito bio karakter koji se je znao dopasti i istaknuti, što potvrđuje činjenica da su mu dali upravljati fondom i novčanim sredstvima, a izgleda da je inače bio spretan u financijama, za razliku od Vošickog – tako primjerice za vrijeme rata, 1917. godine, u Pragu potpisuje ugovor o kupnji kuće u Čelakovicama¹⁵, 30-ak kilometara sjeveroistočno od Praga, za iznos od 18 500 kruna.

stvu, baš kao ni o partnerstvu Merhauta i Vošickog. Činjenica je samo da Vošicki preuzima knjižaru od Merhauta koji odlazi u Zagreb. Tamo dogovara preuzimanje tiskare od Lavoslava Kleina, o čemu svjedoči Kleinovo pismo⁸ naslovljeno na Jaroslava Merhauta u Zagrebu, u kojemu piše: »Pozivajući se na naš osobni razgovor o preuzimanju moje knjižare i papirnice dajem Vam slijedeće na znanje. Knjižara i papirnica nalaze se u Jurišićevoj ulici broj 3. plaća K 2 650- godišnje najamnine.« Nisam našao podatak je li Merhaut preuzeo tu knjižaru, ali zna se da je u srpnju 1914. imao knjižaru u Marovskoj ulici na broju 23 (današnja Masarykova)⁹, i da je prije toga poslovao u Frankopanskoj ulici na broju 6¹⁰, a jedno je vrijeme knjižaru imao i na Savskoj cesti broj 5.¹¹ Poduzeće se

⁸ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Pismo Lavoslava Kleina Jaroslavu Merhautu od 22. veljače 1911.

⁹ Državni arhiv u Osijeku (Dalje:DAOS), HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 10. srpnja 1914.,

¹⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 23. travnja 1917.

¹¹ Ta je adresa navedena u knjizi *Češko-hrvatski rječnik* koji je sastavio Merhaut. Knjiga je vjerojatno objavljena 20-ih godina 20. stoljeća, a u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici sačuvano je i Merhautovo izdanje iz 1941. Rječnik je u novije vrijeme reizdala Naklada Nediljko Dominović (1998. i 2001.)

¹² DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 10. srpnja 1917.

¹³ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Svjedodžba Gradskog poglavarstva u Koprivnici Jaroslavu Merhautu o vođenju trgovine papirom i viktualija od 27. studenog 1915.

¹⁴ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Uredovna svjedočba Kr. Redarstvenog povjereništva za grad Zagreb, br. 984-1915. Jaroslavu Merhautu

¹⁵ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Kupoprodajni ugovor između Anne Horove i Jaroslava Merhauta, sklopljen u Pragu 28. srpnja 1917.

Zanimljivo je da kod ove kupoprodaje Anna Horová izjavljuje da je papir potpisao Merhaut, koji se identificirao putovnicom izdanom u Zagrebu 20. srpnja 1917., a čiji je identitet potvrdio i čovjek kojeg osobno poznaje, koji je rekao da je on knjižar u Zagrebu i Pragu. Je li on doista poslovao i u Pragu, ili je to omaška, nešto je što bi svakako trebalo istražiti, a čime se nisam bavio u okviru ovog rada.

Nekoliko godina kasnije, 1924., u vrijeme teške gospodarske situacije, Merhaut opet investira – za 200 000 dinara kupuje kuću koja se sastoji od 4 stana na adresi Pantovčak br. 6, s time da prodavatelj ima obavezu urediti stan u prizemlju do 1. studenoga 1924., kako bi se kupac Merhaut mogao useliti, a preostala tri stana još pune tri godine ostaju na raspolaganju prodavatelju, koji ih za to vrijeme može iznajmljivati.¹⁶ Stanove je iznajmljivao i Merhaut. Sačuvana su dva ugovora – prvi iz 1937.¹⁷ (koji je vrijedio još i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj) te drugi iz 1941.¹⁸

Očito se već u nekoliko godina boravka u Zagrebu uključio u umjetničke krugove pa tako 1916. izdaje knjižicu Koste Strajnića¹⁹ *Umjetnost i žena* (posvećenu koprivničanki Ivki barunici Ožegović) koju je ilustrirao velikan hrvatske likovne umjetnosti Ljubo Babić²⁰, a dvanaest godina kasnije, 9. kolovoza 1928., dan nakon što Stjepan Radić umre od posljedica atentata u beogradskoj Narodnoj skupštini, šalje dopisnicu njegovoj supruzi Mariji, izražavajući joj sućut.²¹ Dopisnica, koja na prednjoj strani ima samo njegovo ime i prezime, te u sljedećem redu riječ *knjižar* zanimljiva je i stoga što je prekrivena adresa Pantovčak 6 i napisana adresa Mesnička ul. 9. Moguće je da je na toj adresi imao knjižaru. Druga zanimljivost je činjenica da se nije potpisao već je umjesto toga, ispod riječi *odani* stavio određeni znak što govori o njegovu oprezu u tim teškim političkim vremenima u kojima se lako završavalo u zatvoru.²² Merhaut je imao razloga za oprez jer je već imao zatvorsko iskustvo iz vremena Austro-Ugarske, kad je bio pritvoren zbog, kako piše, denuncijacije.²³

¹⁶ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Kupoprodajni ugovor između Nikole Zubića i Jaroslava Merhauta od 10. listopada 1924.

¹⁷ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Ugovor o zakupu između Margarete Matasić i Jaroslava Merhauta od 28. kolovoza 1937.

¹⁸ HDA, HR-HDA-786-Razne obitelji. Ugovor o najmu stana-lokala između Dragutina Cingulina i Jaroslava Merhauta od 1. veljače 1941.

¹⁹ »Strajnić, Kosta, hrvatski slikar i likovni kritičar (Križevci, 29. V. 1887 – Dubrovnik, 23. VII. 1977). Slikarstvo studirao u Zagrebu, Beču i Münchenu, a povijest umjetnosti u Beču i Parizu. U Dubrovniku radio kao konzervator starina (1928–45) i ravnatelj Umjetničke galerije (1945–48), kojoj je bio utemeljitelj i donator. U tom je gradu oko sebe okupio mlade slikare (A. Masle, Đ. Pulitika, I. Dulčić i dr.) podučavajući ih ekspresionističko-kolorističkomu slikarstvu.« (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58305>, pristupljeno 4. kolovoza 2018. 13:18).

²⁰ »Slikar, scenograf i kostimograf, grafičar, likovni pedagog i kritičar, povjesničar umjetnosti, muzealac, književnik, urednik Ljubo Babić bio je između dva rata i sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća jedna od središnjih i najutjecajnijih osobnosti hrvatske likovne scene. Babićevi su stavovi, zahvaljujući širokom spektru djelovanja i velikoj osobnoj angažiranosti, često presudno utjecali na obilježja nacionalne umjetnosti toga vremena. Uviđajući nužnost uključivanja hrvatske umjetnosti u suvremeni europski kontekst i mogućnost stvaranja specifičnog likovnog izraza kao hrvatskog doprinosa europskoj umjetnosti, Babić je nedvojbeno bio međašni promotor nacionalnog likovnog izraza i epohalna pojava hrvatske kulture i umjetnosti 20. stoljeća. Interdisciplinarno obrazovan i višestruko nadaren Ljubo Babić postaje u trećem i četvrtom desetljeću 20. stoljeća slikarski autoritet par excellence i značajni sukreator zlatnih godina zagrebačkog kazališnog života. Kao likovni pisac i kritičar te predavač i muzealac bio je agilni »kulturtreger«, vrsni »popularizator« i tumač umjetnosti te u muzejskim ili izložbenim postavima najpouzdaniji interpretator hrvatske likovne baštine. Brojni su Babićevi plakati, ilustracije i grafike imali inovatorsko značenje, a osobito je uspješan bio u opremi knjiga. Sudjelovao je u osnivanju Hrvatskog proljetnog salona (1916), Nezavisne grupe hrvatskih umjetnika (1923), Grupe četvorice (1928), Grupe trojice (1929), Grupe hrvatskih umjetnika (1936) i Hrvatskih umjetnika (1939).« (<http://www.moderna-galerija.hr/ljubo-babic/>, pristupljeno 4. kolovoza 2018. 13:25).

²¹ Dopisnica Jaroslava Merhauta Mariji Radić od 9. kolovoza 1928. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-815-2, Marija Radić supruga, 2.4. Korespondencija.

²² Isto.

²³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Merhaut piše Rakošu: »Na cj. Vašu današnju dopisnicu javljam Vam, da sam imao do jučer knjižaru zatvorenu a sam se nalazio u istražnom zatvoru radi jedne denuncijacije.« Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 12. rujna 1914.

Merhaut je bio sposoban čovjek koji je za razliku od Vošickog vodio puno više brige o materijalnom statusu. Odakle mu novac za kupnje kuća kad znamo koliko su ostali tiskari bili u teškoj financijskoj situaciji, ostaje pod upitnikom. Otac mu je bio kožarski pomoćnik²⁴ pa teško da je mogao imati neko veliko nasljedstvo, a osim toga pitanje je bi li dolazio u Bjelovar i Koprivnicu da je bio bogataški sin. K tome, u tih prvih nekoliko godina Merhaut nije imao razvijenu izdavačku djelatnost pa tako na dopisnici iz prosinca 1914., kad je već četiri godine djelovao u Zagrebu, kao izdanja svoje knjižare navodi tek šest knjiga²⁵, a nije djelovao ni kao tiskar, za razliku od Vošickog ili Weissa. Bio je »samo« knjižar i izdavač, a knjige su se tiskale u drugim tiskarama što se vidi na njegovim izdanjima.²⁶ Ipak, u naredne dvije godine, do početka 1917., pojačao je izdavačku djelatnost pa tako na popisu knjiga objavljenom u siječnju 1917.²⁷ navodi 16 knjiga (među njima su sad i autori poput Andrejeva, Vrhlickog, Jiráseka i Čecha Svatopluka, ali i Donadinija i Ogrizovića, kao i priručnici *Zdravlje i moral* Orlića te *Poznavanje reklame* Arhanića, a uz knjigu za učenje njemačkog na popisu je i *Za mjesec dana ruski* Choma-Dowskog) ratni zemljovid *Dardanela* i 10 sveščića kojima nema navedenog autora, ali po naslovima se vidi da je riječ o pustolovnim zgodama koje se uglavnom tiču Divljeg zapada (*Golubovo pero*, *kćerka poglavice Sioux-Indijanaca*, Čarobnica ili bijela djevojka *Menuitari-Indijanaca*, *Crnčeva osveća*), a jedna je o Inkama (*U ruševinama Inkine palače*), odnosno tematski su podudarne s pustolovnim romanima Karla Maya, kojeg je Merhaut objavio još 1911., a za koga je prava kasnije imao Vošicki. Merhaut je osim toga sastavio i češko-hrvatski rječnik koji je na 600-tinjak stranica otisnuo na finom, tankom papiru. Također, važan Merhautov doprinos hrvatsko-češkim vezama je i *Češko-hrvatski rječnik* koji je sam sastavio i objavio, a u kojemu možemo pronaći i njegovu sliku.²⁸

Iz svega je jasno da je Merhaut sam, odnosno možda s Weissom, ali svakako bez Vošickog otvorio koprivnički knjižaru te mu je 1911. prepustio, a sam otišao u Zagreb. Njih su dvojica i dalje ostala u kontaktu.

PISMA JAROSLAVA MERHAUTA PAVLU RAKOŠU

Korespondencija između Rakoša i Merhauta, odnosno, pisma potonjeg prevoditelju Rakošu sastoji se od 17 pisama i dopisnica, koje datiraju iz razdoblja od 11. studenog 1913. do 14. travnja 1923. Riječ je o suradnji između izdavača i prevoditelja u rasponu dužem od desetljeća, s time da nema sačuvanih pisama nakon siječnja 1917. pa sve do pisma od 25. listopada 1922. Iz pisama se mogu iščitati problemi s kojima su se tih godina izdavači susretali i pratiti vrijeme objavljivanja pojedinih knjiga, a za ovaj rad posebno su zanimljivi podaci iz kojih se može vidjeti mogući utjecaj Merhauta na Vošickog (i obrnuto), njihova moguća povezanost u godinama nakon Merhautovog odlaska iz Koprivnice²⁹ i neke druge stvari, koje se tiču samog poslovanja, a iz kojih se, komparacijom s pismima Vošickog i Weissa Rakošu iz istog razdoblja, mogu razjasniti neke stvari, poput nabave klišēja.

²⁴ HDA, Fond HR-HDA-786-Razne obitelji. Krsni list Jaroslava Merhauta.

²⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. To su knjige: *Vinnetou ili crveni gentleman* K. Maya, *Ljubakanje* R. Mandl, *Spolne bolesti* P. Krištofa, *U tudjim službama*. Iz češke anabaze A. Jiráseka, *Lažni barun*. *Lakrdija u 2 čina za diletantska društva*, Devidea i *Za 50 sati njemački*, H. Brankovića. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 14. prosinca 1914.

²⁶ Tako je primjerice roman *Bakica* češke autorice Božene Němcove tiskala *Kraljevska zemaljska tiskara*, *U tudjim službama* Aloisa Jiráseka Hrvatska tiskara d.d., Češko-hrvatski rječnik Jaroslava Merhauta Štamparija Grafika, a ilustrirane romane Julesa Vernea *Zvijezda juga* i *Crna Indija* tiskara *Merkantile*. Arhiv autora.

²⁷ Popis se nalazi na koricama romana *Bakica* Božene Němcove. Pogovor, odnosno biografija autorica koju je napisao Merhaut, datirana je s 1. siječnja 1917., a u noti koju je Merhaut poslao Rakošu 16. siječnja 1917. piše mu da mu šalje 20 primjeraka tog romana.

²⁸ Arhiva autora.

²⁹ Boris Vošicki rekao mi je da su njih dvojica bili prijatelji i da je po završetku II. svjetskog rata, kad mu je trebao šestar koji je bilo teško nabaviti, otac poslao u Merhautovu knjižaru. (Telefonski razgovor s Borisom Vošickim, 9. rujna 2018.)

Prva dopisnica datira iz studenog 1913.³⁰, ali po tonu pisma vidi se da korespondencija traje već neko vrijeme. Nema nekih uobičajenih izraza poštovanja, upoznavanja s onim s čime se bavi, koji su planovi i moguće suradnje. Upravo suprotno – Merhaut ga pita nije li možda već završio prijevod romana *U tuđim službama* Aloisa Jiráseka (koji će objaviti 1914. godine) i može li mu iz ilustriranog izdanja pribaviti slike od vlasnika i posuditi jer ih ne može dobiti od nakladnika. Piše i da će časopis *Hrvat* također tiskati njegov rukopis u novoj godini.

U drugoj dopisnici³¹, Merhaut piše da je sve dogovoreno s tiskarom, samo treba naručiti papir, odrediti veličinu i pisati za klišeje. Rukopis je objavljen u *Hrvatu*, ali Merhaut ga opet moli da mu posudi ilustrirano izdanje kako bi mogao odrediti veličinu slika jer ga ne može dobiti od češkog izdavača (u prvom pismu piše da je rasprodano tako da je možda to razlog, ili mu ga izdavač ipak ne želi ustupiti) jer mu se ne sviđa širina retka u *Hrvatu*.

U sljedećoj, trećoj dopisnici³², napisanoj četiri dana kasnije, Merhaut piše da je primio poslanu knjigu i da će odmah pisati Šimačeku da mu posudi klišeje, a otprilike dva tjedna kasnije piše mu da je njihova stvar već skoro uređena i da će u tisak u ponedjeljak, a uspio je dobiti i slike od Šimačka: »Izdanje će imati jedno 10 slika, jer neće Šimaček više za badava posuditi, a i za ove morao sam mu poslati jamčevinu od K 150.- u gotovom, da ih točno vratim.«³³

Peti list, ovaj put pismo, Merhaut šalje nakon više od dva mjeseca, 10. srpnja 1914.³⁴ U međuvremenu, nadvojvoda Frano Ferdinand ubijen je u Sarajevu 28. lipnja i Austro-Ugarska sprema ultimatum Kraljevini Srbiji. Merhaut se ničega od toga ne dotiče, kao da se ništa nije dogodilo. Piše samo da knjiga još nije gotova – preostalo je otisnuti još dva arka. Traži Rakoša Jirásekovu fotografiju koju će staviti u izlog koji će »samo njegovim djelom aranžirati«.³⁵ Dalje kaže da će jedan primjerak dati posebno uvezati i poslati autoru pa piše da će uzeti još neke Rakoševe prijevode, ali prvo želi vidjeti kako će proći Jirásek. Ovaj mu je nudio Zeyera, kojeg Vošicki žudi izdati, ali ga Merhaut hladnokrvo, iz posve poslovnih razloga odbija: »Zeyera držim da je malo težak za publiku i onda za sada veliki roman, jer volim izdati nešto primjerenije srednjem staležu, pa znam da i Vam je stalo do toga da se knjiga dade što više razširiti.«³⁶ Piše da za tisak sprema Vernea i desetak manjih pripovijesti za mladež. Na kraju piše da mora nastaviti s objavljivanjem Vinnetoua od kojeg fale još dvije knjige i da će uzeti neki Rakošev prijevod, »i to od nekog češkog pisca«.³⁷

U kolovozu knjiga još nije gotova. Merhaut piše da je prije više od tjedan dana poslao na reviziju zadnji arak, ali ništa nije dobio nazad. »Molim da mi ju s [?] platom vratite.«³⁸ Ton je ove dopisnice nervozan, sasvim drugačiji od prethodne, uobičajene korespondencije, i očito je da je Merhaut u nekom problemu. To je vrijeme u kojemu je započeo Prvi svjetski rat, objavom rata Austro-Ugarske Srbiji 28. srpnja 1914., vrijeme je političke i svake druge napetosti i vrijeme u kojemu Merhaut, niti dva mjeseca kasnije, nakratko završi u zatvoru. U sljedećoj dopisnici sam piše Rakošu: »Na cj. Vašu današnju dopisnicu javljam Vam, da sam imao do jučer knjižaru zatvorenu a sam se nalazio i istražnom zatvoru radi

³⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 11. studenoga 1913.

³¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 23. travnja 1914.

³² DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 27. travnja 1914.

³³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 7. svibnja 1914.

³⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 10. srpnja 1914.,

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 7. kolovoza 1914.,

jedne denuncijacije.«³⁹ Nažalost ne odaje koliko je dugo bio u zatvoru te bi to trebalo dodatno istražiti u okviru nekog drugog rada. Ipak, da stvari nisu sasvim benigne odaje i to što kaže da će Jirásekov roman uskoro biti gotov, ali da prije svršetka rata neće ići u distribuciju. Prema tome vidimo dvije stvari – da je i Merhaut podlegao općem uvjerenju da će rat završiti u veoma kratkom roku, i što je za ovaj slučaj važnije, da se ozbiljno uplašio. Naime, ironije radi, i na samoj dopisnici koju je poslao, kao jedna od knjiga koje je izdala njegova knjižara naveden je i Jirásekov roman *U tudjim službama*.⁴⁰ Mora se reći da je Merhaut inače bio prilično smion. Tako je u spomenutom pogovoru romanu *Bakica*, kad je rat bio tek na vremenskoj polovici, 1. siječnja 1917. o autorici napisao: »Svoje je prve pjesme, pisane njemački, spalila. Kasnije, u Pragu, ojačala se njezina narodna svijest.« (Němcova 1917: 218-219). Jirásekov roman ipak je uskoro dao u distribuciju, a prethodni reci bili su izgleda samo posljedica pojačanog straha. Na kraju dopisnice žali se kako s tom knjigom ima »kvara« preko 3 000 kruna, koje će bogzna kad uspjeti nadoknaditi. Brzo, moglo bi se zaključiti prema nekretninama koje će kupiti.

Merhaut se, prema sačuvanoj korespondenciji, opet javlja u prosincu iste godine.⁴¹ Piše: »Na cj. vašu dopisnicu javljam Vam da na žalost novinstvo vrlo neprijazno stvar primilo. Ne znam zašto!?«⁴² Nezadovoljan je tiskarom koja ga je »izravno ogulila«, a ne zna pošteno ni slike tiskati, te kaže kako s njima više neće raditi, ali tako neće moći ni preuzimati odnosno pretiskivati tekstove iz Hrvata, sve dok će se tiskati u toj tiskari. Piše kako zbog male naklade i finijeg papira cijena nije mogla biti niža i kako mu neće moći poslati obećanih 10 primjeraka. Za kraj piše: »Hvala Bogu nisam uzet u vojništo te ću malo više nove knjige izdati. Poslovi idu sada vrlo slabo.«⁴³

U sljedećoj sačuvanoj dopisnici, od 12. lipnja 1915. odgovara kako neće ništa tiskati dok traje rat jer su papir i tisak skupi. Međutim, pita Rakoša je li spreman napisati češku vježbenicu za Hrvate.⁴⁴ Ovaj će to očito odbiti, ali će Merhaut vježbenicu objaviti. Pod naslovom *Lahko i brzo češki*, sastavit će je J. Matić (Verne 19??: 211). Do početka 1917. objavit će još i priručnike za učenje njemačkog, španjolskog i ruskog (Němcova 1917: 222), a nešto kasnije i sam će sastaviti i objaviti Češko-hrvatski rječnik.

Gotovo godinu dana kasnije, 20. svibnja 1916. Merhaut se opet žali na skupoću papira i kako ne može objaviti »ništa većeg«. Moli ga da mu prevede Sienkiewiczovo djelo i kaže da bi volio »vidjeti« *Bakicu*.⁴⁵

Novu dopisnicu Merhaut piše 20.(?) srpnja 1916.⁴⁶ Primio je šest Rakoševih rukopisa što znači da intenzivno surađuju. Šalje mu jedan »Ruski« na dar⁴⁷ i, što je važno, Jirásekovu knjigu *Filosofská historie*. Rakoš je knjigu preveo, ali Merhaut je izgleda nije objavio, odnosno nema sačuvanog primjerka, niti je vidljiva na popisima u drugim njegovim izdanjima, ali zato ju je nekoliko godina kasnije, 1921., objavio Vošicki! U nakladničkom nizu *Svjetska biblioteka* izašla je kao svezak broj 43-44. (Arcybašev 1922: 157) Također, iste godine knjigu objavljuje Središnjica češko-jugoslavenske naklade J. Herejk. Možda je Merhaut imao veze s ovim izdanjem, ali ostaje činjenica da se u sve upleo Vošicki. Je li on preuzeo tekst uslijed kasnijeg Merhautovog odustajanja ili su se njih dvojica nešto dogovarala, ne može

³⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 12. rujna 1914.,

⁴⁰ Isto.

⁴¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 14. prosinca 1914.

⁴² Isto.

⁴³ Isto

⁴⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 12. lipnja 1915.

⁴⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 20. svibnja 1916.

⁴⁶ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 20. srpnja 1916.

⁴⁷ Vjerojatno knjiga za *Mjesec dana ruski*, čiji je autor Vasilij Choma-Dowski.

se reći, međutim vidljivo je da u sljedeće četiri dopisnice poslane u kratkom razdoblju (tri do kraja kolovoza, a četvrta 30. listopada 1916) Merhaut mijenja ton i da prigovara Rakošu, nakon čega korespondencija prestaje (ili nije sačuvana), te nakon toga postoje još po jedna dopisnica iz 1922. i 1923. godine. U obje se žali da njegove prijevode još ima na zalihi (opet *Bakica* i *U tudjim službama*), kao i knjige od Dujaka (za kojeg je Rakoš također prevodio) te mu kaže da bi »mogao trebati rukopis knjižar V. Vošicki u Koprivnici za 'Svjetsku biblioteku'«.⁴⁸ Izgleda da se Merhaut ljutio na Rakoša, vjerojatno osjećao i prevarenim te htio pokazati da zna što je ovaj radio. Njihova suradnja te 1916. doživljava krah i upravo tada kreće intenzivnija suradnja i prepiska između Rakoša i Vošickog.

U spomenutim dopisnicama Merhaut tako piše kako je naručio prijevod Sienkiewicza, ali nije dobio ni prijevod ni odgovora. Kaže kako voli sam birati prijevode, »jer nije svaka stvar za svako vrijeme«. Također piše da »mora ostati stvar tako dugo tajna dok nije izašla ispod tiska. Ne da bi odmah drugi dan moguće svaki znao što ću izdavati«.⁴⁹ U dopisnici od 31. kolovoza 1916. kaže kako je pročitao *Baku* i kako je odmah daje u tisak, čim je do kraja pročitao. Piše mu da *Filozofsku hitoriju* svakako prevede, kad bude imao vremena, jer nije za nju sila.⁵⁰ Sljedeća dopisnica datirana je s 30. listopada 1916. U njoj piše kako *Baka* još leži kod njega jer mu je tiskara vratila knjigu koju mora ispravljati, što je problem jer mu je korektor kao vojnik nekamo premješten. To ga je očito razljutilo jer piše: »Sve ostale rukopise vraćam Vam jer bi ih morao isto tako ispravljati, te volim radje što drugo šampati, nego voditi takvu brigu kao sada. Zeyera sam prema originalu sravnjivao, morao bi se isto ispravljati. Prevodite što tražim i [jedna riječ nečitko] onda uzmem, za ovakove prevode ne mogu se zagrijati, niti opet ovakovu brigu imati. Ili dobar prevod ili ništa. Kada će biti [B]aka šampana neznam sam do sada, a rado bi već htio imati mira s tim pritužbama tiskare.«⁵¹ Tu je došlo do razmimoilaženja i upravo iz tog vremena, 23. listopada 1916. datira prvo Vošickijevo pismo Rakošu, u kojemu piše kako bi Zeyerove stvari *Andrija Černišev* i *Jan Marija Plojhar* odmah preuzeo, a ostalo početkom iduće godine⁵². U siječnju 1917. Merhaut piše da mu šalje ostatak honorara i 20 komada *Bakice* čime je potpuno udovoljio njihovoj pogodbi⁵³, što je i čitav sadržaj. Ni slova o tome kako je knjiga konačno gotova, neka naznaka zadovoljstva ili veselja.

Nakon prekida od preko pet godina, zagrebački nakladnik odgovara Rakošu: »Odgovarajuć na cj. Vašu dopisnicu saopćujem Vam, da imadem za sada silesiju rukopisa za štampu priredjenih i još nekoje u radnji tako da mi nije moguće od ponudjenih isto upotriebiti. Bakice i U tudjim službama imadem još uvijek mnogo na skladištu, kao i knjige od Dujaka. Moguće bi mogao trebati rukopis knjižar V. Vošicki u Koprivnici za 'Svjetsku biblioteku'«.⁵⁴

Konačno, u posljednjoj sačuvanoj dopisnici, Merhaut opet odbija njegovu ponudu u jednoj rečenici, pišući da za sada ne treba novih rukopisa, i ne kaže da će ga tražiti da mu pošalje kad dođe na red.⁵⁵

⁴⁸ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 25. listopada 1922.

⁴⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 17. kolovoza 1916.

⁵⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 31. kolovoza 1916.

⁵¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 30. listopada 1916.

⁵² DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Vinka Vošickog Pavlu Rakošu od 23. listopada 1916.

⁵³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 16. siječnja 1917.

⁵⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 25. listopada 1922.

⁵⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 14. travnja 1923.

LAVOSLAV WEISS

U *koprivničkim* dokumentima prezime je pisano s jednim slovom »s« na kraju, međutim ispravno je Weiss, što se može vidjeti na više mjesta, između ostalog i na memorandumima pisama koja je uputio Rakošu ili na pečatu tvrtke, kao i na vlastoručnom potpisu na tim pismima.⁵⁶ Tiskar Jakob Fleischmann umro je u listopadu 1902., a godinu dana nakon njegove smrti tvrtka je opet protokolirana, pod nazivom »J. Fleischmann nasljed. Lav. Weiss, knjižarski, knjigotiskarski i knjigovežki posao u Belovaru« (Medar 2007: 164-165). Weiss dakle od 1903. godine do 7. lipnja 1918. godine kad piše pismo Rakošu⁵⁷, posjeduje tiskaru u Bjelovaru. Budući da je Merhaut u Koprivnicu došao iz Bjelovara, za pretpostaviti je da su radili zajedno i da su iz nekog razloga zajedno otvorili tiskaru u Koprivnici, ali Weiss je živio i radio u Bjelovaru. Štoviše, bio je izuzetno aktivan tiskar pun novih ideja, koje su morale utjecati na Merhauta, a posljedično i na Vošickog.

Weiss je rođen negdje 1870. godine⁵⁸, što znači da je tiskaru preuzeo s 33 godine, nešto više nego što će imati Merhaut i Vošicki, kad pokrenu vlastite tiskare i knjižare. Bez sumnje je bio agilan i sposoban poduzetnik. Na najranijem sačuvanom pismu koje je poslao Rakošu u srpnju 1914. godine vidimo da iza njegovog imena stoje nakladna knjižara, prodaja školskih knjiga i pisanki, tiskara, knjižara, papirnica, otpremna kuća, knjigovežnica kao i da je izdavač i vlasnik novina *Nezavisnost*, ali i da se bavio prodajom božićnog nakita (kao jedina trgovina te struke u zemlji), da je bio otpremna kuća za novosti, električnih i vatrometnih predmeta, merkur-registratora, šarolograf, proizvođač slavenskih kalendara i fotograf. Čak je na memorandumu imao tri fotografije svoje radnje, koja je izgledala prilično impresivno i za pojmove današnjih knjižara.⁵⁹ »[...] knjižara Lavoslava Weissa, potpuno nalikuje knjižarama zapadnog razvijenog svijeta onoga vremena. Weiss širi djelatnost knjižare, što možemo zaključiti iz oglasa u kojima se navode usluge knjižare i donose bogati popisi knjiga različitih izdavača. [...] Knjižara se reklamira kao 'velegradska', u njoj se mogu naći knjige iz engleske, talijanske, francuske i njemačke književnosti. Uz knjige, nude se i časopisi, note, glazbeni instrumenti, pisači strojevi, karte, papiri i dr.« (Renić i Gatalica, 2016: 247).

Također, na memorandumu je imao istaknuto »previšnje odlikovanje Njeg. Veličanstva Franje Josipa I.«, zbog čega je vjerojatno i uspio biti k. u. k., odnosno carski i kraljevski vojni dobavljač⁶⁰, iako je dakako moguće i obrnuto, da je odlikovanje dobio kao dobavljač.

Weiss je svakako mogao služiti kao uzor Vošickom jer je podizao standarde, pratio književnu produkciju i razlikovao tržišne segmente, odnosno čitateljsku populaciju, čemu je i sam bio posvećen. Renić i Gatalica pišu: »Među prvim bjelovarskim tiskarima Weiss se ističe i kvantitetom i kvalitetom korištenih ilustracija i fotografija te višebojnim tiskom. Svoja tiskarska umijeća pokazao je na brojnim izložbama. Znamo da je 1910. Sudjelovao na *Prvoj izložbi tiskanica i novina* u Zagrebačkom zboru, organiziranoj u povodu 40 godina Hrvatskoga tipografskog društva. Njegov je rad cijenjen, pa se u stručnim glasilima navodi njegovo tiskarsko umijeće kao uzor drugim tiskarima. Mnoga djela objavljena u Weissovoj tiskari obilježena su lijepo oblikovanim znakom tiskare – monogramom. Iako većina

⁵⁶ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pisma Lavoslava Weissa upućena Pavlu Rakošu dio su Rakoševa legata Državnom arhivu u Osijeku. Riječ je o ukupno 14 pisama napisanih u razdoblju od 3. srpnja 1914. do 7. lipnja 1918. Njima su u fondu pridodani pismo i dopisnica Miroslava Svobode, napisana u razdoblju od 16. ožujka 1919. do 26. travnja 1919., kao i sedam pisama i/ili dopisnica koja je Rakošu poslao Filip Lipšić, napisana u razdoblju od 9. svibnja 1920. do 3. siječnja 1924. Rakoš je ta pisma držao skupa jer su oni bili nasljednici Weissove tiskare, s kojima je nastavio surađivati.

⁵⁷ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 7. lipnja 1918.

⁵⁸ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. U pismu upućenom Rakošu 1. srpnja 1915. piše kako bi unatoč svojih 45 godina mogao biti pozvan u vojsku.

⁵⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 3. srpnja 1914.,

⁶⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Miroslava Svobode Pavlu Rakošu od 26. travnja 1919.

knjiga ima mekani uvez, Weiss pažnju kupaca privlači ilustriranim ovitcima i brojnim secesijskim, uglavnom florističkim motivima i viticama.» (Renić i Gatalica 2016: 246).

Prema Zorki Renić i Tini Gatalica, Weiss je najplodnije razdoblje imao tijekom Prvog svjetskog rata, nakon kojeg mu se gubi trag. Djela koja objavljuje često se bave ratnom tematikom, kako poezija i proza, a objavljuje i zbirku ratnih izvješća, novinskih članaka, pisama s bojišta i sjećanja vojnika pod nazivom *Hrvati u ratu za slobodu 1914./1915.* Objavljuje i prijevodnu književnost, autore kao što su Gogolj, Strindberg, Tolstoj, Turgenjev ali i Knut Hamsun te Selma Lagerlöf. (Renić i Gatalica 2016: 249). Također, počinje objavljivati trivijalnu književnost, a već početkom stoljeća objavljivao je slikovnice po čemu je bio među pionirima, jer je do početka 20. stoljeća u Hrvatskoj objavljeno svega dvadesetak slikovnica. Dakako da je objavljivao i knjige za djecu i mlade – štoviše zasebnu nakladničku cjelinu za djecu i mlade *Knjižnica za mladež i puk* pokrenuo je već 1905. godine., a velik broj knjiga za djecu i mlade objavio je tijekom Prvog svjetskog rata. (Renić i Gatalica 2016: 249-251).

Posebno široko odabirao je naslove stručno-znanstvenog tipa, često priručnike i udžbenike. Prva stručna knjiga koju je tiskao je *Alkohol – otrov*, dakle iz područja medicine ili javnog zdravstva, a objavio ju je 1904. godine. Objavljivao je knjige iz povijesti, povijesne biografije (knjiga za *Kralja i dom* objavljena 1908. donosi životopise 230 hrvatskih generala), već spomenute medicine i zdravstva, kemije, kao i priručnike za obrazovanje odraslih (s čime je počeo 1905.). Također je 1917. godine objavio knjigu *Počelnica njemačkoga jezika za odrasle*, a zanimljivi su i Weissovi priručnici za poljoprivredu. On naime pokreće nakladničku cjelinu *Knjižnica za zimske gospodarske škole* u okviru koje objavljuje, primjerice, *Predavanja iz ratarstva, bilinogojstva i livadarstva* (1909.) i *Predavanja iz stočarstva* (1910.). Tu je nakladničku cjelinu pokrenuo za potrebe Kraljevskog gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima, koje pak održava zimske gospodarske škole, kakva je 1910. godine održana i u Koprivnici. Uz to, Weiss je bio prvi koji je objavio knjigu o upravnom pravu na hrvatskom jeziku (*Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav*), 1911. godine.

Financijski najisplativiji poslovi bili su tiskanje kalendara i godišnjih izvješća škola i Županije. Prva takva publikacija bila je godišnje izvješće Kraljevske realne gimnazije, 1903. godine, s čime je nastavio sve do 1918. godine, otisnuvši ukupno njih šesnaest, a u gotovo istom razdoblju, od 1903. do 1917. godine otisnuo je trinaest županijskih izvješća. Uz to, sva su društva imala zakonsku obavezu tiskati vlastita pravila, što je također bio Weissov posao, a najviše takvih publikacija vezano je uz nekoliko društava, među kojima je i *Hrvatski sokol*. (Renić i Gatalica 2016: 252-256). Kao i danas, izdavaštvo je najsigurnije prihode imalo u poslovanju s državnim ili regionalnim jedinicama vlasti i njihovim institucijama i ustanovama te pučkoj literaturi, koja je jedan od nosivih dijelova kalendara, čemu se mogu dodati razglednice koje je također tiskao.

Weiss je bio i novinski nakladnik i urednik. U petnaest godina djelovanja u njegovoj je tiskari izlazilo šest novina, a on sam pokrenuo je dvoje: *Bjelovarski Vjesnik*, koji je izlazio od 1904. do 1906. godine i *Nezavisnost: bjelovarsko-križevački vjesnik*, tjednik koji se održao veoma dugo, od 1906. pa sve do 1935. godine. Tijekom Prvog svjetskog rata također je svakodnevno objavljivao letak *Vijesti sa ratišta*. (Renić i Gatalica 2016: 256).

Prave vizionarske projekte Weiss je realizirao kad je riječ o stručnim časopisima. Godine 1913. Pokreće *Kinematografski vjesnik*, prvi filmski, i kinematografski stručni časopis u Hrvatskoj. [...] Nadalje, godine 1913. u Weissovoj tiskari izlazi i prvi stručni časopis koji se bavi turističkom promidžbom i razvojem turizma, tada zvanom industrija stranaca u Hrvatskoj. Riječ je o *Glasilu za promet stranaca u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji*. Weiss je bio urednik, nakladnik i tiskar tog važnog izdanja. Časopis se dijelio besplatno diljem Austro-Ugarske, Švicarske, Njemačke i Balkana, a naklada je bila nevjerojatnih 10 000 primjeraka.» (Renić i Gatalica 2016: 257). Uz sve to, Weiss je kao i ostali tiskari, tiskao plakate, letke i pozivnice, a tiskao je i prvi turistički plan Bjelovara, 1912. godine. (Renić i Gatalica 2016: 258).

PISMA LAVOSLAVA WEISSA PAVLU RAKOŠU

Korespondencija Lavoslava Weissa i Pavla Rakoša sastoji se od 11 dopisnica i 3 pisma koja je Weiss uputio Rakošu u razdoblju od 3. srpnja 1914. do 7. lipnja 1918. Izgleda da je to početak korespondencije i suradnje, jer Weiss piše: »U posjedu cij. Vaše dopisnice od jučer šaljem Vam istom poštom željenu knjigu, te Vas ujedno izvješćujem, da u načelu nisam protiv toga, da preuzmem Vaše rukopise u koliko je nade, da ćemo se glede honorara pogoditi«⁶¹. Weiss piše da je *prođu* naše literature minimalna da je čudo da se uopće neki nakladnici još time bave, te dodaje da bi, što se rukopisa tiče, najradije uzeo omladinski sadržaj odnosno onakav »koji je prikladan za djecu do 10 i 12. godine, a naravi da je poučno pripovijedalačke odnosno priče.«⁶² Iz ovog se vidi da je Weiss već tada razlikovao publiku i veoma dobro znao što želi, kao što će nekoliko godina kasnije znati i Vošicki. Drugo pismo je zanimljivo jer se opet pojavljuje Zeyer – Rakoš mu je naime između ostalih djela ponudio i ona Arcybaševa i Zeyera.⁶³ Weiss mu 16. srpnja 1914. piše da mu pošalje Arcybaševa i Zeyera, nakon što je 10. srpnja Merhaut napisao dopisnicu kako smatra da je Zeyer pretežak. S obzirom da je razlika tek nekoliko dana moguće je da je Rakoš prijevođe istodobno nudio većem broju nakladnika. Weiss, kao što je vidljivo i kod Merhauta, u sljedećim dopisnicama pokušava ostaviti dojam kao da prijevođe uzima iz prijateljstva, praktički kao uslugu. Tako u sljedećoj dopisnici piše: »Molim samo jeftine cijene, jer pravo rekuć, ne imam osobite volje, već hoću da Vam susrećem.«⁶⁴ Čini se kao da kao poslovni čovjek pokušava dobiti povoljniju cijenu, što još jače dolazi do izražaja u sljedećem odgovoru. U podužem pismu od 1. srpnja 1915., Weiss se žali kako u nezgodan trenutak raspolaže s malim brojem radnika jer je baš trebao početi raditi županijsko izvješće. To je bio posao od kojega je, uz tiskanje kalendara, imao najveću financijsku dobit, a od 1903. tiskao je sva gimnazijska izvješća i trinaest županijskih (Renić i Gatalica 2016: 255), a prema njegovim riječima za njega mu je trebalo 5-6 tjedana.⁶⁵ Dalje piše kako s time kasni i kako neće skoro izdavati knjige te nastavlja: »Ja dakle taj rukopis zasad nemogu trebati, kad će to biti, nije mi danas poznato, jer u kolovozu imadem otpremu vanjskih škola materijalom, a u rujnu se i [dvije riječi nečitko] da ću unatoč svoji 45 godina, kao [i]služeni čovjek, u vojništvo. Da Vam međutim Vaše stanje olakšam, pripravan sam ipak, ne stvari radi, već radi Vas, da uzmem svih pet rukopisa«.⁶⁶ Ispada da mu čini uslugu, ali u sljedećim recima vidi se razlika između Vošickog i Weissa, koji ima izraženiju poslovnu stranu. Nastavljajući rečenicu piše: »...nu kako iz daleka ne mogu prosuditi kad ću ih moći štampati, odlučio sam radi gubitka kamata dati za njih 3 x 30 = 90, 1 x 20 = 20, 1 x 40 = 40, ukupno K 150.- te Vam taj iznos, ako ste sporazuman, odmah isplatiti, uz to po 50 primj. poslati. Ne mojte misliti, da mi je svrha cijenkanje, da pače, meni bi bilo milije, ako ne pristajete, jer mi je novac sada potreban za škol. knjige. Pristajete li ipak, tad će mi novac mrtav ležati.«⁶⁷ Za kraj pisma, *post scriptum*, piše: »Naravski da nisam rukopise ni pregledao, već se posve uzdam u čestito Vaše ime.«⁶⁸ Weiss se ovdje pokazuje kao izraziti poslovni čovjek, koji gleda kako za što niži iznos dobiti prijevođe, ali činjenica je da su vremena teška i da je raditi gotovo nemoguće, što se vidjelo i iz Merhautovih, a vidjet će se iz Vošickijevih pisama. Tako u dopisnici od 10. studenog 1915. bjelovarski nakladnik piše da njegov rukopis još stoji jer ne može dobiti dosta ljudi i da mu, iz susretljivosti, čak i vojnici pomažu raditi⁶⁹, a situacija

⁶¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 3. srpnja 1914.

⁶² Isto.

⁶³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 16. srpnja 1914.

⁶⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 20. lipnja 1915.

⁶⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 1. srpnja 1915.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 10.

nije bolja ni u srpnju iduće godine. 14. srpnja 1917. piše Rakošu: »Sve što mi preveste, poznato mi je, nu koja korist, kad ne mogu dobiti slagare, pa mi tako zapinje i trgov. posao, ne samo izdavački; žao mi je i kamata za novac od rukopisa, ali si pomoći ne mogu ni sebi, ni drugomu.«⁷⁰ Rukopisi koje je platio stajali su mu dakle godinu dana neiskorišteni, a koliki je nedostatak radne snage vidi se i po njegovu pitanju na kraju dopisnice kad ga pita nema li kojim slučajem u Osijeku ili okolici koji slagar?⁷¹ Ujesen iste godine, rukopisi su još stajali. Weiss je sada imao posla, ali knjige nije tiskao. U dopisnici od 4. listopada 1916. piše: »Budite uvjereni, kad bi mi bilo moguće, da bih se i sam rad riješio svojih rukopisa, kojih imam za 7 knjiga, već u vlastitom interesu radi prodje, ali što ću, kad neide te neide; uvijek drugi prešni poslovi vojnički, mlinski, aprovizacije⁷², itd. što ne smije zaostati. Čim će mi biti moguće, vjerujte, da ću se smjesta primiti posla, a da će to biti još ove godine, za to jamčim.«⁷³ Međutim, krajem prosinca stvar se još nije pomaknula. 20. prosinca 1916. izdavač prevoditelju piše kako mu je u interesu što prije izdati njegove prijevode, ali da to ide teško zbog nedostatka osoblja i da čim jednog nadoknadi, već drugi mora ići u vojsku.⁷⁴ Konačno, u dopisnici od 28. veljače 1917. obavješćuje ga da će njegov prijevod *Mladost* idućeg tjedna biti dotisnut i da će mu poslati primjerke, međutim, više se ne radi o 50 primjeraka, kako mu je ranije ponudio, već svega 20.⁷⁵ Moguće je da se smanjila planirana naklada pa time i broj autorskih (prevoditeljskih) primjeraka. Nadalje piše kako toliko puta spomenutu *Bakicu* ima na prodaji što znači da je upoznat s onime što radi Merhaut, i kako mu se nijedan slagar nije javio, a prijeko mu je potreban.⁷⁶ Uz ove »opravdane« poteškoće koji otežavaju svaku suradnju, u narednim mjesecima nemaju sreće ni s književnom kritikom, zbog čega je Weiss ljut. Naime, 6. lipnja 1917. u dopisnici piše kako mu šalje 5 već adresiranih primjeraka djela *Mladost*, i moli da ih prosljedi na recenziju, tako da izgleda kao da ih šalje on sam.⁷⁷ Stvar nije prošla dobro pa Weiss piše: »Nijesam ni ja nigdje čitao dotičnu recenziju, a to me i ogorčuje te uopće neću više ništa kupovati, jer provinc[ijski]. pisci, ni prov[incijski]. nakladnici ne valjaju. Do konca ovoga mjeseca sam za poslom, početkom srpnja počet ću, a valjda i nastaviti Vaše stvari, da se toga posla jednoč riješim, pa onda 'šlus'! Nek se zagrebčani tove, oni to mogu trebati, jer im nije nikad dosta.«⁷⁸ Ova dopisnica je važna jer ukazuje na rizik koji su imali izdavači, okrenuti isključivo tržištu (uz suradnju s državom i njenim institucijama) i pokazuje na izraženi odnos centar-provincija, odnosno činjenicu da je iz provincije bilo znatno teže voditi poslovanje, te je stoga sve ono što su napravili Weiss i Vošicki, još značajnije. U kolovozu iste godine Weiss piše Rakošu da se izvoli strpiti i da će njegove stvari izaći čim dođu

studenog 1915.

⁷⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 14. srpnja 1916.

⁷¹ Isto.

⁷² Aprovizacija (a2⁻ + lat. *provisio*: skrb), djelatnost države koja u kriznim razdobljima građanima osigurava minimum prehrambenih i drugih potrepština; također i ustanova koja se bavi opskrbom. Aprovizacija se redovito primjenjuje u ratnim prilikama, pri čemu se provodi racioniranje namirnica i drugih potrepština (cigareta, tekstila) da bi se zadovoljile minimalne životne potrebe svih građana. Postupak je iznimno skup (kartice, točkice i dr.), izložen mogućnostima velikih malverzacija pa se rijetko primjenjuje. Na području Hrvatske aprovizacija se u tijeku XX. st. primjenjivala 1915–19. i 1940–52. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3412>, pristupljeno 3. listopada 2018. 21:07)

⁷³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 4. listopada 1916.

⁷⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 20. prosinca 1916.

⁷⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 28. veljače 1917.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 6. svibnja 1917.

⁷⁸ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 9. lipnja 1917.

na red, jer je zaposlen vojničkim poslovima te ne stigne ništa tiskati⁷⁹, a u prosincu je otisnuta Zeyerova *Darja*. Tim povodom piše kako mu je prije 8 do 10 dana poslao 50 primjeraka spomenutog naslova i moli ga da »po mogućnosti u zagreb[ačkim]. listovima pravi[te] reklamu«.⁸⁰ U lipnju iduće, 1918. godine Weiss piše posljednju sačuvanu dopisnicu: »Na žalost ni ja ne mogu u drugi rog puhati, nego svi drugi. Nema papira! Ova je sablast naša dnevna pratilica. Što ćemo. Imam rukopisa sijaset, osim Vaših, što sam ih preuzeo, da olakšam bijedu dotičnima, pa neka leže, doći će na red kasnije. Nema druge, već strpiti se, žalosno doduše, ali gola istina.«⁸¹ Kao što znamo, nikada nisu došli na red, barem ne kod Weissa, jer mu se 1918. godine gubi svaki trag (Renić i Gatalica 2016: 259). Je li Weiss skončao tragično ili je jednostavno negdje otišao prema Renić i Gatalici još je uvijek nepoznato, ali opet zahvaljujući Rakošu i njegovu legatu Državnom arhivu u Osijeku, možemo vidjeti da su njegovi nasljednici Miroslav Svoboda (još jedan Čeh) i drugi pisali kako su primili njegovu dopisnicu naslovljenu na Weissa i kako su slobodni priopćiti mu da se on povukao u mirovinu i da su posve preuzeli posao.⁸² Nešto više od mjesec dana kasnije Svoboda šalje pismo u kojem piše da je Arcibašev ugledao svjetlo dana, kojeg su napola gotovog preuzeli od Weissa i dodaje kako na dosadašnje dopisnice nije mogao dobiti redovan odgovor jer su pregovori s Weissom dugo trajali, prema čemu Weiss nije iz Bjelovara otišao preko noći. Dalje, Svoboda piše kako će mu dati 75 primjeraka knjige *Mihaljova savjest* kad se rukopis objavi, ali kaže da će knjiga malo pričekati »dok se osvjedočimo što kane zagrebački izdavači učiniti pogledno na preveliku sadašnju skupoc[en]u u tiskarskom obrtu, jer ste svakako čitali, kako su tipografi sa pla[ć]om poskočili, te ni[j]smo ni mi ostali od toga sačuvani. Nadalje je sada vrlo teško za papir, kojeg se veoma teško i onda samo uz horentne cijene dobiti može što sve skupa izdavačima mnogo brige zadaje, te usljed toga predbježno niti novih rukopisa preuzeti ne možemo, nu smo rado pripralni, čim se samo u malo okolnosti poprave, da počimamo [s] daljnjem izdavanjem.«⁸³

Zaključno s Weissom i njegovom tiskarom, možemo reći da ni Svoboda nije dugo izdržao, već su 1920. posao preuzeli Filip Lipšić i drug. Lipšić u svibnju 1920. piše Rakošu kako su uzrok tomu da ga je njihova tvrtka u posljednje vrijeme zanemarila »redovite staleške promjene«⁸⁴, s kojima je sada gotovo i da su spremni preuzeti njegove nove rukopise. Također piše da je djelo u tisku (»Mihaljova Savjest«, op.a.) i da će biti gotova krajem mjeseca lipnja, nakon čega će mu poslati njegovih 75 primjeraka. Ipak, tek posljednjeg dana mjeseca studenog 1920. Lipšić šalje novo pismo pišući kako su sami radili korekturu knjige »Mihaljova Savjest« stoga jer je poštanski promet još uvijek nepouzdan, a nisu htjeli gubiti vrijeme. Na kraju dodaje kako očekuju veliku količinu papira uz nadu da će biti jeftiniji i da će moći preuzeti neke njegove nove prijevode.⁸⁵ Kad se vidi koliko je vremena trebalo da bi se zgotovila jedna knjiga postaje jasno koliko je truda i upornosti, da ne kažem ludosti, bilo potrebno da se ustraje i opstane u poslu, napose u provincijskim gradićima kao što su bili Bjelovar i Koprivnica. Dobar primjer je to *nesretno* djelo »Mihaljova Savjest«, koje nikako nije uspijevalo biti dogotovljeno. Knjigu na kojoj je radio još Weiss⁸⁶, a Lipšić je prvo polovicom, a zatim i već pred kraj godine obećavao uskoro

⁷⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 21. kolovoza 1917.

⁸⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 27. prosinca 1917.

⁸¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 7. lipnja 1918.

⁸² DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Miroslava Svobode Pavlu Rakošu od 16. ožujka 1919.

⁸³ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Miroslava Svobode Pavlu Rakošu od 26. travnja 1919.

⁸⁴ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 9. svibnja 1920.

⁸⁵ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Pismo Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 30. studenoga 1920.,

⁸⁶ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. U dopisnici od 27. srpnja 1921. Lipšić piše: »Poradi prvo[g] naslovnog lista moramo Vam pravo dati, nu je to još grijeh g. Weissa, koji je dao ovaj prvi arak

poslati Rakošu, u travnju 1921. godine (dakle najmanje četiri godine od početka rada na njoj) piše mu kako »Savjest« ovih dana izlazi iz knjigovežnice i kako mu šalje 75 primjeraka, a dodaje i kako su za sada »prebolno opterećeni« raznim djelima i ne mogu uzeti nova djela.⁸⁷ No, ni ovo nikako da stigne do njega. U lipnju dobiva nakladnikovu dopisnicu kojom ga ovaj obavještuje da će mu početkom idućeg tjedan sigurno dostaviti knjige, opet spominjući nedostatak radne snage i nemogućnost prihvaćanja novih rukopisa⁸⁸, da bi 7. srpnja 1921. Lipšić napisao dopisnicu u kojoj Rakošu konačno priopćuje da su primjerci knjige poslani na njegovu adresu.⁸⁹ U sljedećoj dopisnici, od 27. srpnja 1921. kažu da će mu se »poradi ponuđenih rukopisa javiti drugi put, dok nam stigne na putu se nalazeći tiskovni papir«⁹⁰, i tu se korespondencija prekida (ili nema sačuvanih dokumenata) do 3. siječnja 1924. kad Lipšić piše posljednju sačuvanu dopisnicu da je primio pet primjeraka njegove (autorske) knjige pjesama Čeznja za proljećem za koje ga kaže da mu javi cijenu kako bi ih mogao staviti u prodaju.⁹¹

ZAKLJUČAK

Pisma koja je sačuvao Pavao Rakoš dragocjeni su dokumenti jednog vremena, posebno vrijedni iz očista razvoja koprivničkoga izdavaštva u prvim desetljećima 20. stoljeća. Ukazuju na povezanost Weissa i Merhauta te pomažu u rasvjetljavanju Merhautova dolaska u Koprivnicu. Weiss tako postaje makar neizravni pokretač koprivničkog nakladništva u prvim desetljećima 20. stoljeća jer i Merhaut, a posebice Vošicki, kopiraju njegov način poslovanja. Vošicki čak objavljuje iste autore kao i Weiss, kao što su Knut Hamsun i Selma Lagerlöf (što nije posebno čudno jer riječ je o dobitnicima Nobelove nagrade) te pokreće nakladničke nizove za djecu kao što su Petar Juranić ili Tako Vam je bilo nekoć. Iako se dosad smatralo da je Vošicki bio prvi u nekim stvarima u hrvatskom izdavaštvu⁹², kao što su nakladnički nizovi za djevojke, Weiss je to učinio prije njega, kao što je više od desetljeća ranije pokrenuo nakladničke nizove za djecu, poput onih po kojima će Vošicki (između ostalog) postati poznat.

Također, ova pisma izvrsno ilustriraju u kakvim se uvjetima nalaze izdavači, i dokazuju da je Vošicki bio nepopravljivi entuzijast koji je umjesto da očajava stalno tražio nova rješenja i izlaze, veseleći se vjerojatno životu nakon četiri godine rata. U vrijeme u kojemu je nedostatak papira pravilo, a ne izuzetak i u kojemu još nije kako treba uspostavljen poštanski promet, što znači da je distribucija i više nego upitna, a nedostatak radne snage generalni problem, on pokreće i tiska nakladnički niz dječje književnosti koji će steći veliku popularnost, jeftine sveščice na lošem papiru, pod naslovom *Tako vam je bilo nekoć*, a ozbiljno radi na još dvije biblioteke: *Svjetska biblioteka* i *Zbirka glasovitih djela* i polako postaje najvažniji koprivnički nakladnik prve polovice 20. stoljeća.

LITERATURA

1. Arcybašev, Mihail Petrovič. 1922.(?) *Smrt Ivana Landea*. Izdanje knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici. Koprivnica.
2. Brozović, Leander. 1978. *Građa za povijest Koprivnice*. Muzej grada Koprivnice. Koprivnica.
3. Dugački, Vlasta. 2011. Historiografija o Česima u Hrvatskoj. *Historijski zbornik* vol. 62, 1. 233-250.

štampati...« Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 27. srpnja 1921.

⁸⁷ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 29. travnja 1921.

⁸⁸ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 1. lipnja 1921.

⁸⁹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 7. srpnja 1921.

⁹⁰ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 27. srpnja 1921.

⁹¹ DAOS, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 3. siječnja 1921.

⁹² Vidi Majhut, B. (2011.) Djevojačkim srcima: nakladničke cjeline iz dvadesetih godina dvadesetog stoljeća. *Književna smotra*, 43, 161-162 (3-4), 89-103

4. Feletar, Dragutin. 1984. *Industrija Podravine*. Savez geografskih društava Hrvatske. Zagreb.
5. Feletar, Dragutin. 1978. *Iz povijesti koprivničkog tiskarstva*. Posebni otisak iz lista Podravka. Koprivnica.
6. Feletar, Dragutin. 1973. *Podravina. Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*. Podravka. Koprivnica.
7. Jirásek, Alois. 1917. *U tuđim službama*. Nakladna knjižara Jaroslava Merhauta. Zagreb.
8. Književni vijestnik izdavačke knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici. Sezona 1920., arhiv Muzeja Grada Koprivnice.
9. Književni vijestnik izdavačke knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici. Sezona 1922., arhiv Muzeja Grada Koprivnice.
10. Lipovac, Marijan i Vondraček, Franjo. 2009. Česi Zagrebu – Zagreb Česima. Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba. Zagreb.
11. Ljubo Babić – Antologija. <http://www.moderna-galerija.hr/ljubo-babic/> (pristupljeno 4. kolovoza 2018. 13:25).
12. Majhut, Berislav. 2011. Djevojačkim srcima: nakladničke cjeline iz dvadesetih godina dvadesetog stoljeća. *Književna smotra*, 43, 161-162 (3-4), 89-103.
13. Medar, Mladen. 2007. Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 1. 161-177.
14. Merhaut, Jaroslav. 19???. Češko-hrvatski rječnik. Merhaut. Zagreb.
15. Natuknica aprovizacija. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3412> (pristupljeno 3. listopada 2018. 21:07).
16. Němcová, Božena. 1917. *Bakica*. Naklada knjižare J. Merhaut. Zagreb.
17. Radić, Stjepan. 1910. Češki narod na početku XX. stoljeća. Tiskara Hrvatske stranke prava d.d. Zagreb.
18. Renić, Zorka i Gatalica Tina. 2016. Petnaest bjelovarskih godina Lavoslava Weissa. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 10. 243-262.
19. Stipčević, Aleksandar. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Školska knjiga. Zagreb.
20. Strajnić, Kosta. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58305> (pristupljeno 4. kolovoza 2018. 13:18).
21. Stvaratelj. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14665 (pristupljeno 30. travnja 2018. 17:57).
22. Špalková, Sabina. 2016. Češka dopunska škola u Zagrebu od 1922. do 1940. godine. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 21, 28.
23. Verne, Jules. 19???. *Crna Indija*. Hrvatska knjižara Jar. Merhauta. Zagreb. II. izdanje.
24. Verne, Jules. 19???. *Zvijezda juga*. Hrvatska knjižara Jar. Merhauta. Zagreb. II. izdanje.
25. Zeyer, Julije. 1917. *Andrija Černiše*. Tisak i naklada V. Vošicki-a. Koprivnica.

Grada

1. Dopis gradonačelnika Vargovića o izdavanju obrtne iskaznice za Jaroslava Merhauta i Lavoslava Weisa izdana od koprivničkog gradonačelnika Vargovića. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
2. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 9. svibnja 1920., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
3. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 29. travnja 1921., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
4. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 1. lipnja 1921., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
5. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 7. srpnja 1921., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
6. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 27. srpnja 1921., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
7. Dopisnica Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 3. siječnja 1921., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
8. Dopisnica Jaroslava Merhauta Mariji Radić od 9. kolovoza 1928. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-815-2, Marija Radić supruga, 2.4. Korespondencija.
9. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 11. studenoga 1913., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
10. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 23. travnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

11. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 27. travnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
12. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 7. svibnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
13. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 7. kolovoza 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
14. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 12. rujna 1914. Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
15. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 14. prosinca 1914. Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
16. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 12. lipnja 1915., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
17. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 20. svibnja 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
18. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 20. srpnja 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
19. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 17. kolovoza 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
20. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 31. kolovoza 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
21. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 30. listopada 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
22. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 16. siječnja 1917. Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
23. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 25. listopada 1922., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
24. Dopisnica Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 14. travnja 1923., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
25. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 20. lipnja 1915., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
26. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 10. studenog 1915., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
27. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 14. srpnja 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
28. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 4. listopada 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
29. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 20. prosinca 1916., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
30. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 28. veljače 1917., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
31. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 6. svibnja 1917., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
32. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 9. lipnja 1917., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
33. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 21. kolovoza 1917., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
34. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 27. prosinca 1917., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
35. Dopisnica Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 7. lipnja 1918., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
36. Dopisnica Miroslava Svobode Pavlu Rakošu od 16. ožujka 1919., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
37. Krsni list Jaroslava Merhauta. Hrvatski državni arhiv, fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
38. Kupoprodajni ugovor između Anne Horove i Jaroslava Merhauta, sklopljen u Pragu 28. srpnja 1917. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.

39. Kupoprodajni ugovor između Nikole Zubića i Jaroslava Merhauta od 10. listopada 1924. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
40. Obrtna iskaznica Jaroslava Merhauta i Lavoslava Weisa. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
41. Pismo Filipa Lipšića Pavlu Rakošu od 30. studenoga 1920., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
42. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 10. srpnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
43. Pismo Jaroslava Merhauta Pavlu Rakošu od 23. travnja 1917., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
44. Pismo Lavoslava Kleina Jaroslavu Merhautu od 22. veljače 1911. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
45. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 3. srpnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
46. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 16. srpnja 1914., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
47. Pismo Lavoslava Weissa Pavlu Rakošu od 1. srpnja 1915., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
48. Pismo Miroslava Svobode Pavlu Rakošu od 26. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku. HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
49. Rukopis autobiografije Pavla Rakoša, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 1.1. Osobna i obiteljska dokumentacija, kutija br. 1.
50. Svjedočba čudorednosti za Jaroslava Merhauta od 21. veljače 1907. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
51. Svjedodžba Gradskog poglavarstva u Koprivnici Jaroslavu Merhautu o vođenju trgovine papirom i viktualija od 27. studenog 1915. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
52. Ugovor o najmu stana-lokala između Dragutina Cingulina i Jaroslava Merhauta od 1. veljače 1941. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
53. Ugovor o zakupu između Margarete Matasić i Jaroslava Merhauta od 28. kolovoza 1937. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
54. Uredovna svjedočba Kr. Redarstvenog povjereništva za grad Zagreb, br. 984-1915. Jaroslavu Merhautu. Hrvatski državni arhiv. Fond HR-HDA-786-Razne obitelji.
55. Životopis Vinka Vošickog od 14. prosinca 1952. Muzej grada Koprivnice.

SUMMARY

Publishing trade in Koprivnica was marked by the Czech immigrant Vinko Vošicki, who took over the trade from Jaroslav Merhaut. Although previously published papers state that the two of them came to Koprivnica together, this paper indicates that Merhaut came first, from Bjelovar, and Vošicki later, from the Czech Republic. The paper deals with the influence and links between Lavoslav Weiss, publisher from Bjelovar, Merhaut and Vošicki. It displays Merhaut's activity in Croatia and his arrival to Koprivnica, as well as the cooperation of Pavao Rakoš with the three owners of printing houses mentioned above. The correspondence between Vošicki and Krleža has been known for years, as well as the one between Vošicki and Cesarec, but there was not much of the known documentation which could shed light on Vošicki's arrival and activity. This is the reason why the newly found documentation represents the foundation of this paper. It is primarily the correspondence of Weiss and Merhaut with the interpreter and author Rakoš, found in the state archives in Osijek, as well as documentation about Merhaut from the Croatian state archives in Zagreb. This provided additional explanation regarding Merhaut's arrival to Koprivnica, difficulties they encountered during their business activity, such as high prices of paper and frequent lack of it, along with the emergence of a new name that (at least) indirectly affected publishing trade in Koprivnica, the one of Lavoslav Weiss.

RUDNICI UGLJENA NA PODRUČJU MEĐIMURJA I KOPRIVNIČKE PODRAVINE NAKON 1945. GODINE

COAL MINES IN THE AREA OF MEĐIMURJE AND PODRAVINA REGION AROUND KOPRIVNICA AFTER 1945

Jasna POŽGAN

Državni arhiv za Međimurje
Štrigova 102, HR-40312 Štrigova
jasnapozgan77@gmail.com

Ivana POSEDI

Državni arhiv u Varaždinu
Arhivski sabirni centar Koprivnica
Trg bana Josipa Jelačića 6
HR-48000 Koprivnica
ivana.posed@gmail.com

Primljeno / Received: 8. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC: 622.012.2(497.524+497.525)“19”(091)
622.332(497.524+497.525)“19”

SAŽETAK

Rad se bavi razvojem eksploatacije ugljena na području Međimurja i koprivničke Podravine u razdoblju nakon 1945. godine uz osvrt na razdoblje između dva svjetska rata. Članak se uglavnom temelji na proučavanju arhivskoga gradiva koje se nalazi u Državnom arhivu za Međimurje i Arhivskom sabirnom centru Koprivnica, a da bi se nadopunili podatci koji nedostaju u fondovima navedenih arhiva korišteno je arhivsko gradivo Državnog arhiva u Varaždinu, Državnog arhiva u Bjelovaru, Državnog arhiva u Virovitici, te u manjoj mjeri članci koji se bave ugljenokopima Koprivničke Podravine uglavnom neposredno nakon 1945. i ugljenokopima 80-tih godina buduću da to gradivo nije sačuvano u fondovima ugljenokopa.

Ključne riječi: rudnici ugljena, Gornje Međimurje, Bilogora, lignit, rudar

Key words: coal mines, Upper Međimurje, Bilogora, lignite, coal miner

UVOD

Prilikom istraživanja izvora relevantnih za ovu tematiku autorice su se susrele s određenim nedostatkom literature. To se prije svega odnosi na područje Međimurja gdje je problematika rudarstva zastupljena u monografijama zavičajne povijesti autora Vladimira Kalšana.¹ Djelomično se tematikom rudarstva u Međimurju odnosno koprivničkoj Podravini bavi rad Siniše Lajnerta posvećen željezničkoj infrastrukturi rudarskih tvrtki na teritoriju Hrvatske.² Što se tiče koprivničke Podravine o navedenoj tematici postoji veći broj objavljenih radova, iako se isti pretežno odnose na razdoblje do Drugog svjet-

¹ KALŠAN, Vladimir, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000.; KALŠAN, Vladimir, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.

² LAJNERT Siniša, *Željeznička infrastruktura rudarskih poduzeća (1918-1941): izvori* Hrvatski državni arhiv, *Holon*, br. 3(2), Zagreb, 2013, 125–157 (Dalje: LAJNERT, 2013); LAJNERT Siniša, *Željeznička infrastruktura koprivničkih ugljenokopa, Koprivnički Bregi (1945–1952)*, *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja*, br. 22, Koprivnica, 2012, 26–40 (dalje LAJNERT, 2012).

skog rata, to su radovi Mire Kolar Dimitrijević³ i Dragutina Feletara.⁴ Tematikom rudarstva u koprivničkoj Podravini nakon Drugo svjetskog rata posredno bave i radovi autora Dragutina Feletara i Petra Feletara,⁵ a Hrvoje Petrića fokusiran na pregled razvoja historiografije posvećene području Podravine.

Kako se manji broj radova bavi ugljenokopima Međimurja i koprivničke Podravine nakon 1945. godine, radu se pristupilo s arhivističkog stajališta, odnosno opisana je upravna povijesti ugljenokopa korištenjem arhivske norme ISAAR(CPF)⁶ za opis stvaratelja arhivskog gradiva.⁷ Pri opisu upravne povijesti stvaratelja naglasak je bio na samom opisu stvaratelja, odnosno na utvrđivanju točnih naziva stvaratelja u odrađenom razdoblju, mjestu djelovanja, pravnom položaju, djelatnosti i zakonskim odredbama na temelju kojih su vršili svoju djelatnost s posebnim naglaskom na vezama s ostalim pravnim osobama.

RUDNICI UGLJENA NA PODRUČJU MEĐIMURJA

Iako je primarna intencija ovog poglavlja opisati eksploataciju ugljena u Međimurju nakon 1945. godine zbog činjenice da su Međimurski ugljenokopi Mursko Središće bili pravni slijednici dviju tvrtki koje su se bavile eksploatacijom ugljena u razdoblju između dva svjetska rata dio ovog poglavlja biti posvećen navedenim pravnim prednicima, Ugljeniku Peklenica Karla Vargazona i Rudniku Kraljić i Majhen Sveti Martin. Smatramo da je potrebno obraditi i same prednike Međimurskih ugljenokopa Mursko Središće budući da su oni vrlo slabo obrađeni u dosad objavljenim radovima. Podaci o navedenim pravnim prednicima crpljeni su iz fonda Međimurski ugljenokopi Mursko Središće koji obrađen i opisan prema standardima arhivske struke,⁸ što omogućuje lakšu obradu podataka.

Ugljenik Peklenica Karla Vargazona započeo je djelovati 1919. godine, a područje njegove eksploatacije ugljena nalazilo se istočno od ceste Čakovec–Lendava, iako je bilo zabilježeno pojedinačnih iskopavanja ugljena i ranije. Tvrtka je sukladno legislativi o trgovačkim društvima registrirana kao komanditno društvo.⁹ Prema sačuvanim zapisima eksploatacija se odvijala na površinskim iskopima u

³ KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, Rudnici ugljena u Glogovcu kraj Koprivnice do 1941, *Podravski zbornik* 77, Koprivnica, 1977, 30–38; KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, Prijeratno podravsko rudarstvo. Rudnici ugljena na području koprivničke i đurđevačke Podravine do Drugog svjetskog rata, *Podravski zbornik* 78, Koprivnica, 1978, 48–59; KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, Podravski rudnici za vrijeme Drugog svjetskog rata, *Podravski zbornik* 79, Koprivnica, 1979, 60–69 (dalje: KOLAR DIMITRIJEVIĆ, 1979).

⁴ FELETAR Dragutin, *Industrija Podravine*, Varaždin, 1984. (dalje: FELETAR D., 1984); FELETAR Dragutin, *Podravina – prinosi poznavanju gospodarskog razvoja Sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica 1973.; FELETAR Dragutin, *Podravina Općine Đurđevac*, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, knj. 1: *Povijesno-geografski pregled od paleolitika do 1945. godine*, Koprivnica 1988 (dalje: FELETAR D., 1988).

⁵ FELETAR Dragutin, Povijesni razvoj i suvremeno značenje vađenja ugljena na podravskoj Bilogori, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 1, Varaždin, 1986, 171–191 (dalje: FELETAR D., 1986); FELETAR D., 1984., FELETAR Petar, *Industrija Podravine – od manufakture do deindustrijalizacije* (Glavne etape i procesi), *Podravina*, br. 20, Koprivnica, 2011.

⁶ *ISAAR (CPF), Međunarodna norma arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*, drugo izdanje, Zagreb, 2006.

⁷ Opis stvaratelja arhivskoga gradiva spada u osnovne arhivističke poslove, a omogućava »povezivanje opisa stvaratelja arhivskog gradiva i obavijesti o kontekstu s opisima arhivskog gradiva istog stvaratelja koje se čuva u više arhiva i s opisima ostalih ustanova, kao što su knjižnice ili muzeji, koje čuvaju arhivsko gradivo istog stvaratelja. Kada više ustanova čuva arhivsko gradivo iz istog izvora, one mogu lakše dijeliti ili povezivati obavijesti o kontekstu toga izvora.« ISAAR(CPF): 9.

⁸ HR-DAM-193. Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1946.–1972) (dalje: HR-DAM-193). Navedeni fond je obrađen i opisan prema Međunarodnoj normi za opis arhivskog gradiva ISAD(G) te je izrađeno obavijesno pomagalo radi lakše dostupnosti. Dio podataka o navedenim prednicima može se saznati i iz fonda javne uprave, HR-DAM-15. Narodni odbor kotara Čakovec (1945.–1962) (dalje: HR-DAM-15).

⁹ Zbornik zakonah i naredbi Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zagreb, 1875., Zakonski članak XXXVII o trgovačkom zakonu. Navedeni zakon komanditnim društvom definira onu vrstu trgovačkog društva kod kojeg jedan ili više (vanjskih) članova jamči samo ugovorom određenim udjelom imovine dok jedan ili više (unutarnjih) članova snosi neograničenu i solidarnu odgovornost.

malom opsegu, te je nakon 1927. godine započeto istraživanje i iskopavanje u dubljim slojevima.¹⁰ Izbijanjem krize 1929. godine Ugljenik Peklenica, kao i mnoge tvrtke, počeo poslovati otežano, te je 18. srpnja 1930. godine odlukom Općinskog suda u Čakovcu u nazočnosti sudskog izvršitelja i predstavnika vjerovnika (Kraljevskog rudarskog satništva u Zagrebu) nad tvrtkom Ugljenik Peklenica uveden sekvestar koji je uključivao svu pokretnu imovinu (inventar, automobil Austro Daimler) kao i nekretnine (poslovni prostori, rudna polja Marija, Irma, Dragica, Mihajlo), a o provedbi sekvestra skrbio je imenovani sudski staratelj Mijo Kovač iz Čakovca.¹¹ Iako je nakon manje od godine dana, 1931. imenovan novi sudski staratelj/izvršitelj,¹² 15. srpnja 1931. godine proglasom Okružnog suda u Somboru (br. 8, 1631/1931) otvoren je stečaj nad cjelokupnom imovinom Ugljenika Peklenica Karlo Vargazon i Karla Vargazona, te je sazvan i prvi sastanak vjerovnika.¹³ Iz brojnih dokumenata kojima obiluje fond,¹⁴ iz bilance od 17. srpnja 1931. godine vidljivo je u iskazu prihoda i rashoda Ugljenika Peklenica, da je bilanca iznosila 15.561.849,11 dinara, a prihodi i rashodi 3.436.242,78 dinara.¹⁵ Već iduće godine uz dotadašnjeg stečajnog upravitelja ing. Vladimira Lipolda, koji će više obavljati poslove iz nadležnosti poslovnog upravitelja, vođenje stečaja nad tvrtkom preuzima pravnik dr. Bela Laszlo.

Vrijednost tvrtke Ugljenik Peklenica početkom 1930-ih u vrijeme gospodarske krize procijenjena je na oko 6 milijuna dinara. Iako u stečaju, Ugljenik (Rudnik) Peklenica nastavio je s djelatnošću nakon što su stečajni upravitelji ishodili povoljne zajmove koji su ulagani u opremanje i modernizaciju infrastrukture tvrtke. U razdoblju od 1932. do 1939. godine tvrtka je zapošljavala između 200 i 300 obitelji i ostvarila prihod od ukupno 19.872.453,31 dinara, te je u jesen 1939. godine prodana na javnoj dražbi Mestnoj hranilnici iz Maribora za iznos od 4.058.350,00 dinara, odnosno dvije trećine vrijednosti. Novi vlasnik Rudnika Peklenica uplatio je za tvrtku iznos od 421.749,00 dinara, dok je preostali iznos trebao biti isplaćen na temelju zadužbenice potvrđene 3. listopada 1939. koji će zbog izbijanja rata ostati nerealiziran.¹⁶ Tijekom stečajnog postupka protiv Rudnika Peklenica vođeno oko 150 većih odnosno 33 manja parnična postupka, oko 100 kaznenih postupaka vođeno je prvenstveno zbog krađa ugljena, a provedeno je i uređivanje gruntovnog vlasništva u zemljišno knjižnim evidencijama.¹⁷ Naravno Rudnik Peklenica je ostao u vlasništvu Mestne hranilnice iz Maribora do završetka Drugog svjetskog rata. Nakon rata u promijenjenim okolnostima Mestnoj hranilnici iz Maribora je ekspropriran Rudnik Peklenica i podržavljen odnosno nacionaliziran. Mestna hranilnica iz Maribora je uložila zahtjev za povratom Rudnika Peklenice, ali joj je prema izdanom rješenju nadležnog suda isti odbijen.¹⁸

¹⁰ HR-DAM-15. Akt 7320/57., Poziv na sjednicu Vijeća proizvođača Narodnog odbora kotara Čakovec u Mursko Središće za 24. kolovoza 1957., prilog Referat Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju

¹¹ HR-DAM-193. Rudnik Peklenica, Stečaj Rudnika Peklenica (objave, rješenja, zapisnici, korespondencije, računi, troškovnici) 1930.-1939., kut. 1, Akt 715/1930., Zapisnik sekvestra od 18. 7. 1930. nad Rudnikom Peklenica prema kojem je imenovan sudski staratelj o sekvestru

¹² HR-DAM-193. 285/1930, Zapisnik sekvestra od 31. 3. 1931. prema kojem je imenovan novi sudski staratelj ing. Makso Streiher iz Murskog Središća.

¹³ HR-DAM-193. Rudnik Peklenica, kut. 1, Akt br. 8 1631/1931., Proglas o otvaranju stečaja nad Ugljenikom Peklenica u kojem je naveden stečajni upravitelj ing. Vladimir Lipold a već 30.7.1931. sazvan je sastanak vjerovnika u prostoru Ekspoziture Okružnog suda Sombor u Čakovcu.

¹⁴ Tu se podrazumijeva gradivo u kutijama br. 1 i 2 koje se tiču Rudnika Peklenica.

¹⁵ HR-DAM-193. kutija br. 1, Isto. Zahtjev upućen od strane stečajnog upravitelja ing. Vladimira Lipolda kao mjerodavnom Okružnom sudu u Beloj Crkvi (Vojvodina) s priložima (račun prihoda, bilance) radi podmirenja troškova prilikom obavljanja poslova u stečaju.

¹⁶ HR-DAM-193. kutija br. 1, Isto, R 736/50, Dopis dr. B. Laszla u kojem traži od Kotarskog suda u Čakovcu isplatu naknade za troškove vođenja stečajnog postupka za navedeno razdoblje s priloženim troškovnikom.

¹⁷ Isto. U navedenom dopisu odnosno zamolbi dr. Laszla upućenog Kotarskom sudu u Čakovcu navedeni su podaci o brojnim sudskim sporovima koje je on, kao stečajni upravitelj, bio primoran provoditi radi raznih potraživanja kao i činjenice da je u pogledu gruntovnog vlasništva morao uvesti reda u evidencijama budući da je vlasnik Karlo Vargazon sklapao uglavnom usmene dogovore vezane uz najam zemljišnih čestica, a vrlo rijetko da su postojali kupoprodajni ugovori vezani uz kupnju zemljišta na kojima su bila rudna nalazišta.

¹⁸ HR-DAM-102. Općinski sud (Kotarski sud) u Čakovcu (1945.–1990.) (dalje: HR-DAM-102), Konfiskacije i nacionalizacije sv. 800–1000, R 892/1946., Mestna hranilnica Maribor.

Rudnik Kraljić i Majhen je utemeljen 1938. godine u Svetom Martinu na Muri kao trgovačko društvo. Osnivači su bili Josip Kraljić (krojač) i Josip Majhen (činovnik) iz Čakovca. U počecima djelovanja rudnik je funkcionirao na primitivnoj osnovi, a eksploatirao je ugljen na području zapadno od ceste Čakovec–Mursko Središće uz obalu Mure u pojasu oko 3 km širine. Već 1939. godine Rudnik je preseo sjedište tvrtke iz Svetog Martina na Muri u Mursko Središće.¹⁹ Tvrtka je kasnije u pogledu proizvodnje i tehničkih uvjeta postala uspješna kao i Rudnik Peklenica. Rudnik je poslovao i tijekom mađarske okupacije, a nakon završetka rata poduzeće je na temelju pravosudnog/upravnog rješenja konfiscirano vlasnicima te je provedeno brisanje vlasništva u trgovačkom registru nad Rudnikom kod mjerodavne pravosudne ustanove i uknjižba istog u državno vlasništvo.²⁰

Dakle, oba rudnika su 1946. godine postala državnim poduzećima prema Zakonu o nacionalizaciji, te su integrirana u novo poduzeće pod nazivom Međimurski rudnici Mursko Središće.²¹ Već iduće godine poduzeće je objavom Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske postalo republičkim poduzećem,²² a 1948. godine proglašeno je poduzećem od općedržavnog značenja.²³ Godine 1951. poduzeće mijenja naziv u Međimurske ugljenokope Mursko Središće, te postaje kotarskim poduzećem.²⁴

Novoutemeljeno poduzeće obavljalo je eksploataciju na suvremeniji način kroz investicije u istraživanja, nabavu mehanizacije te obavljanje iskopavanja na većim dubinama. Poduzeće je u poratnim godinama, 1950-ih godina, zapošljavalo čak 1298 djelatnika dok su ih njegovi prednici, kako je ranije napomenuto, zapošljavali između 200 i 300.²⁵ Zbog određenih faktora poput iscrpljivanja zaliha ugljena, potrebe za daljnjim dubinskim istraživanjima odnosno investiranjima, upitne rentabilnosti kao i promjene trendova što se tiče prelaska na nove izvore energije (nafta, zemni plin) Međimurski ugljenokopi su djelovali do 1971. godine kada je donijet Zakon o Republičkom fondu za supstituciju djelatnosti ugljenokopa prema kojem je bilo predviđeno korištenje sredstava iz fonda za participaciju u izgradnji objekata kojima se zamjenjuju djelatnosti rudarstva, kao i za pokrivanje istih u 1970. i tijekom likvidacije.²⁶ Međimurski ugljenokopi definitivno su prestali s radom 1972. godine odnosno promijenili su djelatnost.²⁷

Na području današnje općine Sveti Juraj na Bregu (do 1990-ih Lopatinec) zabilježena je eksploatacija ugljena od 1918. godine kada je osnovan rudnik ugljena u naselju Dragoslavec. Osnivač rudnika bio je Juraj Brlek. Navedeni rudnik mijenjao je vlasnike do 1948. godine kada je uključen u sastav poduzeća Čakovečki magazin. U sastavu istog bio je do 1952. godine kada postaje pogon u sastavu Poljoprivredne zadruge Lopatinec, a 1955. godine stječe status samostalne privredne jedinice. Rudnik je obavljao eksploataciju rude na primitivnoj bazi do 1952., te je opskrbljivao pretežno lokalno stanovništvo, a 1958. godine je bio u likvidaciji.²⁸

¹⁹ HR-DAM-15. Akt 7320/57., Poziv na sjednicu Vijeća proizvođača Narodnog odbora kotara Čakovec u M. Središće za 24. 8. 1957., Prilog Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju

²⁰ HR-DAM-102. Konfiskacije i nacionalizacije, sv. 401-600, R 584/1946., sv. 601-800, R 635/1946., Rješenje o konfiskaciji imovine Josipu Majhenu i supruzi Genovevi kao pripadnicima njemačke nacionalnosti te o uknjižbi vlasništva nad polovinom vlasništva nad poduzećem u korist države.

²¹ HR-DAM-15. Zapisnici sjednica narodnog odbora kotara Čakovec 1945.–1957., Akt 7320/57 od 14. 8. 1957., Poziv za sjednicu Vijeća proizvođača s prilogom, Referat Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju

²² Narodne novine, 11/1947, Objava Ministarstva financija NR Hrvatske prema kojoj je poduzeće ujedno bilo i registrirano.

²³ Službeni list FNRJ, 111/1948., Ukaz Prezidijuma Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

²⁴ Narodne novine, 31/1951., Objava iz registra privrednih organizacija o upisu promjene.

²⁵ HR-DAM-15. Zapisnici sjednica NOK-a Čakovec 1945.–1957., Poziv za sjednicu s prilogom, Referat. Broj zaposlenih naveden je u referatu za 1957. godinu dok je podatak o broju između 200 i 300 djelatnika naveden za Rudnik Peklenicu u razdoblju 1932.–1939. u molbi odvjetnika B. Laszla od 28. 5. 1951.

²⁶ Narodne novine, 18/1971., Zakon o republičkom fondu za supstituciju

²⁷ Narodne novine, 25/1972., Objava iz registra privrednih organizacija o promjeni odnosno proširenju poslovanja poput proizvodnje aluminijskih radiatora.

²⁸ HR-DAM-15. Zapisnici sjednica NOK-a Čakovec 1945.–1957., Poziv za sjednicu Vijeća proizvođača s pri-

Na području općine Štrigova eksploatacija ugljena započela je 1932. godine kada su u naseljima Gradišćak i Jurovčak otvorene po jedna jama, a u naselju Globoko otvoren je rudnik. Prvobitna eksploatacija ugljena bila je, kao i u slučaju prednika Međimurskih ugljenokopa te rudnika Dragoslavac, na primitivnoj osnovi i izvodila se na površinskim slojevima od 0,40–0,50 metara. Dana 16. kolovoza 1954. rješenjem Narodnog odbora kotara Čakovec osnovano je Ugljenokopno poduzeće Poljoprivredne zadruge Štrigova, te je 30. ožujka 1955. godine registrirano kod nadležne sudske ustanove.²⁹ Krajem 1956. godine poduzeće mijenja naziv iz Ugljenokopa Robadje – Poduzeće Poljoprivredne zadruge Štrigova u Rudnik mrkog ugljena Štrigova pod kojim je i registrirano 4. studenog 1957. kao samostalno poduzeće.³⁰ Poduzeće je promijenilo naziv zbog proširenja poslovanja izvan naselja Robadje, a djelovalo je do veljače 1960. godine.³¹ Razlog pokretanju likvidacije poduzeća proizlazio je iz činjenice da je poduzeće pretrpjelo poslovne gubitke u iznosu od 7 milijuna dinara koji su bili rezultat lošeg poslovanja, slabih odnosno oskudnih iskopa slojeva ugljena te nerentabilnosti. Zbog različitog stupnja sačuvanosti gradiva fondova Međimurski ugljenokopi Mursko Središće i Rudnik mrkog ugljena Štrigova utvrđivanje ustroja kao i djelovanja navedenih rudnika predstavljalo je određeni izazov. Gradivo fonda Međimurski ugljenokopi Mursko Središće sačuvano je u necjelovitom obliku odnosno sadrži većinu dokumentacijskih cjelina, ali one su sačuvane u necjelovitom ili čak fragmentarnom obliku. Gradivo fonda Rudnik mrkog ugljena Štrigova sačuvano je pretežno u cjelovitom obliku te sadrži dokumentaciju vezanu uz poslovanje, radne odnose, upravljačka tijela. Zbog navedenih razloga kod utvrđivanja organizacije navedenih poduzeća nametnula se potreba za istraživanjem činjenica u fondovima javne uprave te u službenim glasilima. Iz dostupnih zapisnika sjednica radničkog savjeta Rudnika mrkog ugljena Štrigova može se saznati da se poduzeće kroz nekoliko godina postojanja borilo raznim poteškoća poput nabave potrebnih sredstava za osiguranje uvjeta za rad i eksploataciju (jamsko drvo), nepostojanje dobre organizacije rada čitavog poduzeća (po pogonima), problem nediscipline kod zaposlenika (izostanci s posla, neizvršavanje radnih obveza), nerentabilnosti pojedinih pogona (Jalšovec i Ciganjšćak), loša kvaliteta ugljena, preniska produktivnost odnosno premala količina iskopanog ugljena s obzirom na planirano i slično dok se o samim istraživanjima odnosno unapređenju eksploatacije ugljena može saznati vrlo šture obavijesti poput primjerice korištenja pumpi, rasvjetnih tijela i slične informacije po radnim jedinicama (pogonima).

O djelovanju sva tri rudnika (Međimurski ugljenokopi, Rudnik Lopatinec, Rudnik mrkog ugljena Štrigova) može se više saznati iz referata Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju koji je bio prilog uz poziv na sjednicu Vijeća proizvođača od 14. kolovoza 1958. godine. U navedenom referatu je napomenuto da je Rudnik Robadje eksploatira prema karakteristikama mrki ugljen, Međimurski ugljenokopi polumrki ugljen, a Rudnik Lopatinec lignit, te da se u komercijalnom pogledu ugljen iz sva tri rudnika tretira kao mrki ugljen kojem je, zbog kvalitete i kalorijske vrijednosti, bila pojačana potražnja na tržištu, a posebno za potrebe fizičkih osoba i željeznice. Što se tiče istražnih radova odnosno bušenja na teritoriju eksploatacije Međimurskih ugljenokopa ona su bila vršena na slijedećim područjima:

1949. Križovec – Miklavec	17 bušotina
1950. Mursko Središće – Hlapičina	19 bušotina
1951. Mursko Središće – Hlapičina	12 bušotina

logom; sv. Elaborati, izvještaji, referati, rješenja, Izvještaj Zavoda za planiranje NOK-a Čakovec od 15. 11. 1958. pod naslovom Kretanje proizvodnje industrijskih i rudarskih poduzeća 1. 1.–30. 11. 1958.

²⁹ HR-DAM-194. Rudnik mrkog ugljena Štrigova (1955.–1959.) (dalje: HR-DAM-194), Pravila Rudnik mrkog ugljena Štrigova 1955.; Narodne novine, 15/1955., 30. 3. 1955. datum objave upisa u registru privrednih organizacija kod Okružnog privrednog suda u Zagrebu.

³⁰ HR-DAM-194. Zapisnici upravnog odbora Rudnika mrkog ugljena Štrigova, Zapisnik sjednice od 30. 12. 1956.; Narodne novine, 53/1957., 4. 11. 1957., objava iz registra privrednih organizacija.

³¹ Iz zapisnika sjednice Upravnog odbora od 30. 12. 1956. može se saznati da je razlog promjene naziva pokretanje iskopavanja i eksploatacije ugljena u naselju Jurovčak, Jalšovec i Ciganjšćak/Grabrovnik; HR-DAM-47. HR-DAM-47. Narodni odbor općine Štrigova (dalje: HR-DAM-47), Zapisnici sjednica Vijeća proizvođača 1959.–1960. na sjednici održanoj 2. 2. 1960. donijeto je rješenje o likvidaciji poduzeća sa danom 31. 12. 1959.; Narodne novine, 13/1960., 30. 3. 1960., objava iz registra privrednih organizacija.

1954. Vratišinec – Štrukovec	7 bušotina
1955. Hlapičina – Sv. Martin	8 bušotina
1955. Mursko Središće – Vratišinec	5 bušotina
1955. Peklenica – Križovec	7 bušotina
1956. Mursko Središće – Hlapičina	10 bušotina
1956. Hlapičina – Sv. Martin	2 bušotine
1956. Miklavec – Podturen	19 bušotina
1956. Mursko Središće – Peklenica	4 bušotine
1956. Vratišinec	11 bušotina

Bušenja su bila vršena u tri smjera s ciljevima:

1. pronalaska novih slojeva unutar poteza pogona, dok je na potezu Mursko Središće–Peklenica–Križovec–Miklavec bio pronađen takozvani »srednji sloj« gdje je bila otvorena jama, a sjeverno od Peklenice su bila pronađena još dva sloja te se nastavljalo daljnje bušenje;
2. ispitivanja odnosno provjeravanja postojanja slojeva izvan dotadašnjeg eksploatacijskog poteza prema zapadu gdje su bušenja polučila pozitivne rezultate i gdje je bila otvorena nova jama »Maj 4«, dok je bušenje na potezu sjever–jug između Hlapičine i Sv. Martina polučilo slabije rezultate tj. Bila su utvrđena svega dva sloja;
3. na području Vratišince i Štrukovca bušenja su otkrila dva sloja od 0,70 metara jačine te su bila potrebna daljnja bušenja.

Na teritoriju rudnika Lopatinec nisu bila vršena istraživanja, a dotadašnjim eksploatiranjem utvrđeno je postojanje dvaju slojeva ugljena, to su bili slojevi takozvani krovni i podinski. Područje eksploatacije se protezalo sjeverno odnosno sjeveroistočno od glavne ceste Lopatinec–Štrigova. Osim tog je bilo utvrđeno da su na području eksploatacije navedenog rudnika potrebna daljnja istraživanja. Na teritoriju Rudnika Robadje situacija je u pogledu eksploatacije bila slična onoj Rudnika Lopatinec odnosno bili su obuhvaćeni podinski i dvojni sloj ugljena. Dotadašnjim eksploatacijama i bušenjima utvrđeno je postojanje 5 slojeva koji su se pružali na potezu od cca. 6 kilometara. Na području Ciganjščaka bila su aktivna 3 rudarska pogona koji su bili sastavni dio Rudnika Robadje. Na navedenom području bilo je utvrđeno postojanje dva sloja ugljena (krovni i podinski), a jame nisu bile međusobno povezane. Rudnik u Jalšovcu bio je tek na početku eksploatacije, dok su rudnici u Jurovčaku i Ciganjščaku djelovali na podinskom sloju. U Rudnik Robadje se je iskopavao čisti mrki ugljen kao i njegovim pogonima u Jurovčaku i Ciganjščaku.

Radni uvjeti su bili vrlo povoljni za eksploataciju, a podrazumijevali su dobru krovinu i podinu, mali dotok vode i odsustvo pritiska. Dotadašnjim eksploatiranjem i bušenjima bile su utvrđene industrijske rezerve ugljena čija je eksploatacija bila rentabilna i to na području Međimurskih ugljenokopa 2.054.800 tona, na području Rudnika Robadje 592.300 tona, a na području Rudnika Lopatinec 352.000 tona, što je ukupno iznosilo 3.006.600 tona. Godišnja proizvodnja rudnika u 1958. godini, u vrijeme sastavljanja referata, iznosila je kod Međimurskih ugljenokopa Mursko Središće 190.000 tona, kod Rudnika Robadje 19.800 tona, a kod Rudnika Lopatinec 7.000 tona. Budući da je proizvodnja iznosila u prosjeku 200 tona godišnje utvrđeno je da bi takvim tempom industrijske zalihe bile iscrpljene za 14–15 godina te bi se nametnuo problem viška radne snage, naime kod Međimurskih ugljenokopa bilo je zaposleno 1298 radnika, kod Rudnika Robadje 280 radnika, a kod Rudnika Lopatinec 103 radnika. Kako se prema elaboratu izrađenom od strane stručnjaka predviđalo da su postojale tzv. bilansne rezerve ugljena koje su u Međimurju ukupno iznosile 9.181.100 tona (u koje su bile uključene i navedene industrijske rezerve).

Nadalje je utvrđeno da je postojanje bilansnih rezervi tek trebalo preispitati kroz bušenja na području sva tri rudnika i to u idućih pet godina. U slučaju potvrde postojanja navedenih rezervi produžio bi se rad rudnika na razdoblje od čak 45 godina umjesto tadašnjih 15. S obzirom na navedeno prema predloženom petogodišnjem planu istražnih radova na području svih triju rudnika bilo je predviđeno istraživanje ukupno 225 bušotina na prosječnoj dubini od 100 metara, ukupna dubina bi iznosila 27.700 metara, cijena po bušotini 4.500,00 dinara odnosno ukupna cijena bušenja 124.650.000 dinara. Istraži-

vanja su se trebala obaviti do 1962. godine. Uz navedeno je bilo predviđeno da Međimurski ugljenokopi Mursko Središće bi morali osigurati za potrebe istraživanja za narednih pet godina 30 milijuna dinara, a da bi Narodni odbor kotara Čakovec osigurao iz proračunskih i sredstava fondova cca. 5 milijuna dinara za istražne radove, dok bi se od Republičkih fondova zatražila sredstva za istražne radove u iznosu od 70 milijuna dinara, te da bi se s obzirom na kadrovske i financijske mogućnosti istraživanja povjerila Međimurskim ugljenokopima koji bi se spojili s rudnicima u Štrigovi i Lopatincu s početkom 1958. godine.³²

Dodatnih podataka koji bi se odnosili i bolje rasvijetlili djelovanje navedenih poduzeća iz njihova gradiva teško se može pronaći budući da je jedino gradivo Rudnika mrkog ugljena Štrigova sačuvano pretežno cjelovito, dok je kod Međimurskih ugljenokopa Mursko Središće gradivo koje se odnosi na poslovanje sačuvano necjelovito odnosno fragmentarno, stoga je bilo kakva rekonstrukcija bila znatno otežana, a posebno jer nema sačuvanih zapisnika sjednica upravljačkih tijela navedenog poduzeća (radnički savjet, upravni odbor) iz kojih bi bilo moguće saznati više o samom poduzeću.³³

RUDNICI UGLJENA NA PODRUČJU KOPRIVNIČKE PODRAVINE

Rudarstvo kao grana u koprivničkoj Podravini se razvija od sredine 19. stoljeća.³⁴ Budući da je ugljen bio jedan od glavnih izvora energije, ne čudi da je rudarstvo bilo vrlo bitna industrijska grana, te je kao takva i u literaturi dobro obrađena do Drugog svjetskog rata.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata situacija se u rudnicima znatno pogoršala. Tokom 1944. godine proizvodnje ugljena na području koprivničke Podravine, prema izvješćima Rudarskog glavarstva, ili nije bilo ili nije bila registrirana, a utvrđena su i oštećenja pojedinih rudnika.³⁵ S obzirom da je proizvodnja ugljena gotovo prestala, glavna energija 1945. godine postalo je drvo, stoga je dolazilo do sječe šuma da bi se nadoknadio manjak ugljena i benzina, a u osnovne privredne probleme tih godina mogla bi se ubrojiti i proizvodnja ugljena.³⁶

Nakon rata krenula je obnova zemlje. Kako je proizvodnja i opskrba bila vrlo bitna »država postaje glavnim organizatorom proizvodnje i opskrbe«.³⁷ S obzirom na važnost ugljena ubrzo nakon završetka rata bilo je važno krenuti s ponovnim pokretanjem proizvodnje ugljena. Uprava Koprivničkih rudnika započela je s poslovanjem 1. listopada 1945. godine, a u njen sastav su ušli rudnici Bregi, Glogovac, Javorovac, Petrovdol, Rasinja i istražni radovi Zorka u Subotici.³⁸ Vlada NR Hrvatske 16. rujna 1946. godine donosi Rješenje o osnivanju poduzeća »Koprivnički rudnici« sa sjedištem u Bregima. »Koprivnički rudnici« su nastali spajanjem rudnika u Bregima, Javorovcu, Glogovcu i Petrovdolu.³⁹ Rudnik

³² HR-DAM-15. Zapisnici sjednica NOK-a Čakovec 1945.–1957., Akt 7320/57 od 14. 8. 1957., Poziv za sjednicu Vijeća proizvođača s prilogom Referat Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju. Rudnik u Lopatincu bio je 1958. godine u likvidaciji, a Rudnik mrkog ugljena Štrigova također je zbog poteškoća u poslovanju bio likvidiran početkom 1960. godine. Navedeni podaci koji su crpljeni iz referata mogu se djelomično provjeriti u fondu Rudnik mrkog ugljena Štrigova barem što se tiče poslovanja budući da je gradivo uglavnom sačuvano u cjelovitom obliku. Što se tiče Rudnika Lopatinec isti na postoji kao arhivski fonda već se gradivo istog nalazi u sklopu fonda HR-DAM-169. Poljoprivredna zadruha Lopatinec u sklopu kojeg se čuvaju ugovori o kreditiranju rudnika sklopljeni s bankom kao i rješenja o jamstvima za bankovne kredite koje je rudnik morao podizati kako bi raspolagao sa sredstvima za poslovanje.

³³ Autorica ovog poglavlja sa poteškoćama utvrđivanja činjeničnog stanja kod navedenih fondova Rudnik mrkog ugljena Štrigova i Međimurski ugljenokopi Mursko Središće susrela se prilikom obrade navedenih fondova te je pritom morala provjeravati činjenice i u fondovima javne uprave i pravosuđa.

³⁴ FELETAR D., 1984, 33–38, 49–52.; FELETAR D., 1988, 166–191.

³⁵ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, 1979, 66.

³⁶ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, 1979, 68.

³⁷ HOLJEVAC TUKOVIĆ Ana, Društveno-gospodarske reforme 1950-1952. i njihov odraz na upravu Narodne Republike Hrvatske, *Arhivski vjesnik*, vol. 46, br. 1, 2003, str. 131-146. <https://hrcak.srce.hr/7376>. Citirano 17.01.2019.

³⁸ LAJNERT, 2012, 27.

³⁹ HR-DAVŽ-SCKC-424. »Koprivnički ugljenokopi« Bregi (1946–1972) (dalje: HR-DAVŽ-SCKC-424), Rješenje

Javorovac i Bregi su bili dio tvrtke Mirna d.d. koja je 26. ožujka 1946. godine konfiscirana, a Glogovec i Petrovdol su bili dio Državnog erara.⁴⁰ Predmet poslovanja Rudnika bilo je »istraživanje, eksploatacija i prerada ugljena, ruda te prodaja ugljena, ruda i njihovih prerađevina, kao i bavljenje svim industrijskim, trgovačkim i financijskim poslovanjima«, a poduzeće je pod rukovodstvom Zemaljske uprave za ugljen, Ministarstva industrije i rudarstva.⁴¹ Iako su u sastav »Koprivničkih rudnika« ušli i rudnici u Petrovdolu i Glogovcu, ta dva rudnika su u to doba bila zatvorena. Naime, 15. ožujka 1946. godine prestao je s radom Ugljenik Petrovdol, a 30. travnja 1946. prestao je s radom i Ugljenik Glogovac, te su njegovi inventari preneseni na Ugljenik Bregi.⁴²

Godine 1948. ugljenokopi su proglašeni poduzećem od općedržavnog značenja, te su se nalazili pod administrativno-operativnim rukovodstvom Generalne direkcije ugljena za NR Hrvatsku, Ministarstva rudarstva FNRJ u Zagrebu.⁴³ Prilikom primopredaje je bio načinjen Zapisnik o primopredaji kojim je utvrđeno da ne postoji dugoročni perspektivni plan, ali je postojao plan razvitka jama u 1949. godini. Prema planu razvitka 1949. godine u rudniku su postojale tri jame: Bregi Stara jama koja se razvijala prema zapadu u II. i III. sloju, sjeverno od Stare jame se otvarala Bregi Nova jama, te Javorovac koji se razvijao po sloju istočno i zapadno, a djelomično po nagibu sloja južno. Rezervne ugljene za Brege su iznosile 1.500.000, a za Javorovac 15.0000 tona što je ukupno 1.650.000 tona ugljena. Ugljen se je iz Stare jame do Željezničke stanice Bregi prevozio uskotračnom prugom dugom oko 4 km sa vagone-tima koje je vukla parna lokomotiva. U Javorovcu se je ugljen prevozio 8 km do Željezničke stanice Novigrad s 4 kamionima, koji su se često kvarili, a cesta nije bila predviđena za kamionski transport te je bila toliko uništena da su kamioni zapadali na nekim mjestima do osovine. Ugljen se vadio ručno jamskim kolicima ljudskom snagom, a bilo je utvrđeno da nedostaje oko 60 jamskih kolica, te oko 20 vagoneta za transport ugljena od Stare jame do Željezničke stanice Bregi.

Osim toga je bilo utvrđeno da je potrebno nabaviti tračnice za izmjenu tračnica na industrijskom kolosijeku Stara jama–Željeznička stanica Bregi. Ugljenokopi su imali radionice za redovno održavanje i manje popravke na strojevima, postrojenjima i alatu rudnika. Osim tih radionica u Bregima su postojale kovačka, bravarska i strojarska radionica, a u Javorovcu samo kovačka. Na dan 31. prosinac 1948. godine bilo je zaposleno 66 namještenika i 524 radnika. Namještenici su bili raspodijeljeni u nekoliko službi i to: Upravu sektora, Promet Bregi, Promet Javorovac, Službu radničkog snabdijevanja i Miliciju. U Bregima je radilo 340 radnika i to: 123 vozača ugljena u ugljenokopu, 78 kopača i 24 pomoćna kopača, 46 nadničara (od čega su bile 32 žene), 22 naučnika, 4 odstreljača, 2 nadglednika, 6 strojara, 3 stolara, 2 tesara, 6 bravara, 6 kovača, 1 tokar, 3 zidari, 2 šoferi i 9 pomoćnog osoblja. U Javorovcu su radila 184 radnika i to: 98 vozača ugljena u ugljenokopu, 31 kopač i 10 pomoćnih kopača, 29 nadničara (od čega je bilo 10 žena), 2 strojara, 1 ložlač, 1 električar, 1 stolar, 2 kovača, 1 zidar, 3 šoferi i 5 pomoćnog osoblja. Dio radnika bio je smješten u zgradama i kućama koje su bile izgrađene za smještaj radnika.⁴⁴

Prvi put se ugljenokopi u Mišulinovcu spominju 8. siječnja 1898. godine kad je osnovano dioničko društvo »Trojstvanski ugljenici d.d.« Bjelovar. Da bi se izbjegla konkurencija 1906. dolazi do spajanja te se otvaraju »Pitomačko-Črešnjevački ugljenici d.d.« s sjedištem u Bjelovaru, a vrše iskapanje ugljena

broj: 11075/1946.

⁴⁰ LAJNERT, 2012, 27.

⁴¹ »Narodne novine«, br. 110/47. Ministarstvo financija NRH objavljuje da su Koprivnički ugljenokopi registrirani u registru državnih privrednih poduzeća. HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje broj: 11075/1946.

⁴² LAJNERT, 2012, 27.

⁴³ »Službeni list FNRJ«, 111/1948. Ukaz Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ o određivanju poduzeća republičkog značaja za poduzeća općedržavnog značaja: Koprivnički rudnici – Bregi. HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje broj: 11269. Uz Koprivničke rudnike u državna privredna poduzeća su upisani i Konjšćinski rudnici – Konjšćina, Golubovečki rudnici – Novi Golubovec, Ivanečki rudnici – Ivanec, Međimurski rudnici – Mursko Središće, Sinjski rudnici – Sinj, Ivanopoljski rudnici – Ivanopolje, Ladanjski rudnici – Donje Ladanje, Rudnik mrkog ugljena Ratkovica – Ratkovica i Rudarski servis – Zagreb.

⁴⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Zapisnik s prilogima od 17. siječnja 1949. godine prilikom prijenosa Koprivničkih rudnika iz republičkog značenja u savezno značenje.

na području općine Pitomača i Veliko Trojstvo. Godine 1918. dolazi do seljenja sjedišta tvrtke u Zagreb. Između dva rata glavni dioničari tvrtke su braća Adolf i Lavoslav Singer stoga je tvrtka oduzeta u korist NDH 13. kolovoza 1941, imenovan je upravni povjerenik, a koristili su ih privatni vlasnici Heraković i Ivanović. Godine 1946. je ugljenokop nacionaliziran.⁴⁵

Generalna direkcija ugljena za NRH Ministarstva rudarstva FNRJ u Zagrebu 14. veljače 1949. godine mijenja naziv »Koprivničkih rudnika« u Bregima u Koprivnički ugljenokopi u Bregima.⁴⁶ Do sljedećih promjena dolazi već krajem 1949. godine, točnije 24. studenog 1949. kad Vlada FNRJ osniva Koprivničke ugljenokope Bregi koji su nastali fuzijom bivših Koprivničkih ugljenokopa i bivšeg rudnika Gradskog narodnog odbora Zagreb – Mišulinovac. Rješenjem Vlade FNRJ od 23. veljače 1950. poduzeće je predano na upravljanje Vladi NRH koja svojim Rješenjem od 19. lipnja 1950. određuje da AOR-om poduzeća bude Generalna direkcija ugljena,⁴⁷ te ono postaje poduzeće od republičkog značenja.⁴⁸ Poduzeće 1951. godine, kao poduzeće od republičkog značaja, ima pogone u Glogovcu,⁴⁹ Bregima i Mišulinovcu.⁵⁰

Godine 1952. Koprivnički ugljenokopi Rješenjem Vlade NRH od 19. prosinca 1952. godine prelaze u nadležnost NOK-a Koprivnica. Kako su Ugljenokopi djelovali na području dva kotara (NOK Bjelovar i NOK Koprivnica)⁵¹ NOK Koprivnica donosi rješenje 26. lipnja 1953. godine o davanju suglasnosti na odcjepljenje rudnika Mišulinovac, kao pogona, iz sastava »Koprivničkih ugljenokopa« Bregi,⁵² stoga Koprivnički ugljenokopi nakon odcjepljenja Mišulinovca imaju dva pogona, a to su: Bregi (Stara jama) i Glogovac (Nova jama) koja je radila od 1949. godine, a sa financijskog stajališta je bila pasivna.⁵³

Nakon odvajanja pogona Mišulinovac iz »Koprivničkih ugljenokopa« NOK Bjelovar osniva samostalno poduzeće pod nazivom »Bjelovarski ugljenokopi Mišulinovac«⁵⁴ Godine 1956. NOO Veliko Trojstvo je donio rješenje o pripajanju Rudnika lignita Šandorovac Bjelovarskim ugljenokopima Mišulinovac.⁵⁵ U narednim godinama Ugljenokopi su vršili iskapanja u više pogona pogonima (Ciglena, Kurovica, Kurovica II, Šandorovac, Manduševac). Ovi ugljenokopi su se borili s jednakim problemima kao i drugi rudnici, a to su istrošenost strojeva i uređaja, problemi s manjkom radne snage, no 1965. godine dolazi do sušenja eksploatacijskog područja na pogonima Manduševac i Šandorova, budući da je Nafroplin Zagreb na tim područjima vršio istražne radove, stoga je Republički rudarski inspektorat

⁴⁵ HR-DABJ-143. Bjelovarski ugljenokopi »Mišulinovac« Mišulinovac (1952.–1966.) (dalje: HR-DABJ-143). Sumarni inventar. Detaljnije o ugljenokopima u nastavku.

⁴⁶ LAJNERT, 2012, 28.

⁴⁷ Analiza proizvodnje za 1947.–1950. pokazuje da je rudnik Javorovac podbacio 10% učinak radi velikog poremećaja sloja iz kojeg se je pojavio pritisak na svim hodnicima i niskokopima, dodatan problem je pomanjkanje ispravnih kamiona tako da je on 1949. godine likvidiran.

⁴⁸ Promjene ovlasti dogodile su se zbog što je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ 21. siječnja 1950. godine donio Ukaz o ukidanju Ministarstva elektroprivrede i Ministarstva rudarstva i o osnivanju Komiteta za elektroprivredu, Komiteta za ugljen, Komiteta za nemetale Vlade FNRJ i Generalne direkcije za metalurgiju i Generalne direkcije za naftu (Službeni list 10/1950). Glavna svrha ove reorganizacije bila je decentralizacija uprave.

⁴⁹ »Nova jama« je dobila naziv Glogovac.

⁵⁰ HR-DAVŽ-SCKC-424. *Pravila o organizaciji i poslovanju poduzeća Koprivničkih ugljenokopa Bregi* iz 1951. koja potvrđuje Generalna direkcija uglja 22. veljače 1951. godine.

⁵¹ Početkom 1952. godine na snagu stupa novi Zakonom o podjeli Narodne Republike Hrvatske na kotare, gradove i općine kojim dolazi do reorganizacije kotareva, gradova i općina.

⁵² HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje NOK-a Koprivnica broj: Prs. 61/54, od 26. lipnja 1953. godine, Rješenje NOK-a Bjelovar broj: 8244/53, od 21. kolovoza 1953. godine. Dana 5. siječnja 1954. poduzeće je upisano u registar privrednih poduzeća NOK-a Koprivnica, a ugljenokopi prijavljuju NOK-u Koprivnica registraciju poduzeća u smislu akta Vlade NRH broj 15384/52 od 19. prosinca 1952. godine.

⁵³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1953.

⁵⁴ HR-DABJ-143. Rješenje NOK-a Bjelovar od 21. kolovoza 1953. o osnivanju ugljenokopa koji će vršiti iskop i prodaju ugljena te tražiti nove izvore ugljenokopa na području Mišulinovačkog bazena i otvarati novih okana za eksploataciju ugljena.

⁵⁵ HR-DABJ-143. Rješenje broj: 1398-II-1956. od 18. listopada 1956. godine.

obustavio radu u pogonu Mišulinovac, te je rad ugljenokopa ograničen na pet godina, a 7. srpnja 1966. Rudarski inspektorat SRH zabranio rad radi metanizacije, te se 1. kolovoza 1966. »Bjelovarski rudnici« Trojstvo pripajaju poduzeću ljevaonici i tvornici strojeva »Tomo Vinković« Bjelovar.⁵⁶

Godine 1951. NOK Koprivnica je osnovao Ugljenokop Lepavina. U sastavu Ugljenokopa su bila tri pogona: Požarica, Kamenik i Široki Jarak.⁵⁷ Od 1953. godine u sastav Ugljenokopa Lepavina ulaze pilana i mlin koji su bili izdvojeni iz Pilanskog poduzeća »Udarnik« Koprivnički Bregi.⁵⁸ Prijevoz ugljena sa pogona Požarnice i Kamenik vršio se uskotračnom prugom od pogona do utovarne rampe na Željezničkoj stanici Lepavina, a sa pogona Široki Jarak prevozilo se teglećom spregom privatnim prijevoznicima (kirijašima) kolskim putevima dužine 3 kilometra. Glavni problem smanjene proizvodnje u 1954. godini bio je u neredovitom dolasku radnika na posao za kišnih dana, jer im je dug put pješice do posla,⁵⁹ u ljetnim mjesecima radnici su izostajali s posla radi poljskih radova, a kapaciteti nisu bili pravilno korišteni te zbog nedostatka kvalificirane radne snage. U toku 1954. godine bila su zaposlena ukupno 194 zaposlenika, od tog 80 kvalificiranih, 38 polukvalificiranih i 68 nekvalificiranih radnika, dakle 186 radnika (od kojih je bila 1 žena), te 2 tehničara i 6 financijsko-administrativnih službenika od toga 2 žene. Pilana i mlin poslovali su s gubitkom, cijena piljenja se nije mogla povećati, jer je rad bio primitivan, osim tog to je bila uslužna pilana koja je rezala drva za potrebe okolnih sela, a u mlinu je za ušur žita bila određena prosječna cijena. U mlinu je radio jedan radnik koji je bio poslovođa oba pogona, a na pilani je radio 1 kvalificirani i 1 nekvalificirani radnik.⁶⁰

Rješenjem NOK-a Koprivnica od 21. prosinca 1954. godine bila je odobrena Odluka Radničkog savjeta rudnika Lepavina i Koprivnički ugljenokopi Bregi o fuziji ta dva ugljenokopa, te ugljenokop mijenja sjedište i naziv u »Koprivnički ugljenokopi« Koprivnica sa sjedištem u Koprivnici, te novonastalo poduzeće počinje s radom 1. siječnja 1955. godine.⁶¹ U 1955. godini iskapanja su se vršila u pet jama: Staroj jami, Novoj jami, Požarnica, Kamenik i Široki jarak. U Staroj jami je 1955. godine bilo problema s otkopima i radilo se je više na održavanju jame, očekivala se je likvidacija Nove jame, te se čekalo rješenje Rudarsko-tehničke inspekcije. U pogonu Lepavina je bilo problema s radnom snagom. Jama Požarnica se dobro razvijala i bili su stvoreni povoljni uvjeti za osiguravanje učinka, jedini problem je bila jamska radna snaga. Jama Kamenik je još uvijek bila u razvijanju te je isto tako problem bila radna snaga, a jama Široki Jarak je bila likvidiranja u rujnu 1955. godine. Osim primarne djelatnosti u sklopu Ugljenokopa su radile uz mehaničku i metalska, bravarska, tokarska, električarska, stolarska i tesararska radiona koje su vršile usluge i popravke postrojenja i uređaja jamskih i vanjskih pogona.

Osim radiona imali su elektranu koja je služila kao rezerva u slučaju prekida struje, željeznički promet u Lepavini i Bregima koji je vršio prijevoz ugljena, Kino »Rudar«, gumarsku radionu koja je vršila popravak gumene obuće radnika. Od ostalih poslova ugljenokopi su se bavili naplatom stanarine, te su imali radničko-službenički restoran. Mlin i pilana koji su djelovali u sklopu Ugljenokopa Lepavina su odlukom Radničkog savjeta Ugljenokopa Lepavina od 3. travanja 1955. godine predani na upravljanje Narodnom odboru općine Sokolovac, jer je bilo zaključeno da posluju s gubitkom.⁶² U 1956. godini otvara se uz pogone Bregi i Lepavina pogon Kozarevac u kojem su se do tada vršili istražni radovi. Bife i mesnica u Bregima su bili dani u najam, a u sklopu Ugljenokopa su radile menze u Bregima i Lepavini i pekara u Lepavini i Bregima, Kino »Rudar« je predano na upravljanje Sindikalnoj podružnici pogona

⁵⁶ HR-DABJ-143. Sumarni inventar.

⁵⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun Ugljenokopa Lepavina. Registracija Ugljenokopa je provedena kod NOK-a Koprivnica pod brojem 21/1951.

⁵⁸ HR-DAVŽ-SCKC-30. Narodni odbor kotara Koprivnica (1945–1962) (dalje: HR-DAVŽ-SCKC-30), Zapisnici sjednica NOK Koprivnica od 28. prosinca 1953. godine na kojoj se donosi Rješenje o odcjepljenju pogona pilana i mlin Lepavina iz sastava Pilanskog poduzeća »Udarnik« Koprivnički Bregi, i spajanje (fuziranje) sa Rudnikom Lepavina.

⁵⁹ Dva sata su pješaćili do posla.

⁶⁰ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1954. godinu.

⁶¹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje NOK-a Koprivnica broj: Prs. 240/54, od 21. prosinca 1954. godine. Rješenje NOG-a Koprivnica broj: 259-II-1955., od 21. siječnja 1955. godine.

⁶² HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1955. godinu.

Bregi.⁶³ Već sredinom 1956. godine dolazi do proširenja Koprivničkih ugljenokopa, kad u njihov sastav ulaze Ugljenokop Petrovdol i Rasinjski ugljenokopi.

Kao što je već rečeno Ugljenik Petrovdol prestao je s radom 15. ožujka 1946. godine. Ugljenokop ponovno započinje s radom 1949. godine. Naime ugljenokopi republičkog i saveznog značaja bili su zaduženi dobavljati ugljen prema republičkom odnosno saveznom planu, stoga se nije uspijevala osigurati uredna i pravovremena opskrba ustanova, poduzeća i stanovništva grada Koprivnice, a ostala poduzeća lokalnog značaja zbog neznatnog kapaciteta nisu mogla zadovoljiti sve potrebne količine ugljena, stoga je Zajednička uprava Koprivničkih komunalnih poduzeća u Koprivnici dana 15. svibnja 1949. godine da bi se povećala proizvodnja ugljena otvorila novi ugljenokop.⁶⁴ Ugljenokop je osnovao Gradski narodni odbor Koprivnica kao samostalno državno privredno poduzeće od lokalnog značaja, a nosio je naziv Gradski ugljenik Petrovdol u Koprivnici.⁶⁵ Ugljenik Petrovdol je nastavio s radom na mjestu starog zapuštenog ugljenokopa u Petrovdolu kojem je za vrijeme rata bio zatrpan ulaz, a prema ispitivanjima je rov ostao upotrebljiv. U rudniku nije bilo nikakvih naprava ni inventara, stoga je bilo potrebno nabaviti cjelokupni novi inventar. Bez obzira na početne poteškoće, u rudniku je krajem 1949. godine radilo 15 polukvalificiranih, 18 nekvalificiranih radnika i 3 službenika.⁶⁶ Iako je s brojem zaposlenih početkom 1950. godine bila planirana proizvodnja od 5000 tona ugljena, na kraju godine je utvrđeno da je prosječno radilo 27 zaposlenika od tog 25 radnika, a u 1950. godini su bile proizvedene 3112 tona ugljena.⁶⁷ U 1953. godini su bile proizvedene 4464 tone ugljena čime je bila premašena predviđena proizvodnja od 4000 tona, a pokazala se je i potreba za otvaranjem novih rovova, te su s 5. listopada 1953. godine započeti radovi u Jagnjedovcu, a rov je produktivno proradio 1 siječnja 1954. godine. Ugljenik je 1. listopada 1953. godine otvorio svoju prodavaonicu u Zagrebu, u Mankančevoj 8, ali pošto se je ugljen uglavnom prodavao na skladištu Konjščinskih ugljenokopa, nije bilo dovoljno ugljena za isporučiti iz skladišta poduzeća. Iskop ugljena se vršio na primitivan način, a u poduzeću je radio 21 radnik i 1 službenik.⁶⁸ Već 1954. godine u Ugljeniku je proizvedeno 12.240 tona ugljena što je bilo manje od planiranog za 19%, a taj manjak se pripisivao manjku kvalificirane radne snage. Tokom 1954. godine vršena je eksploatacija u Draganovcu, Petrovdolu, Petrovdolu – gradska Međa i Jagnjedovcu, ali je rov u Jagnjedovcu već krajem 1954. godine napušten, jer nije bilo dovoljno naslaga ugljena.⁶⁹ Pogon gradska »Međa« je bio otvoren u veljači 1955. godine,⁷⁰ a tokom 1956. godine Ugljenokop Petrovdol⁷¹ je imao dva pogona Međa i Draganovac. U 1956. u pogonu Međa se uglavnom radilo na pripremnim radovima, dok na pogonu Draganovac nije radilo u svim mjesecima zbog lošeg izvoznog puta koji je bio u jesenjim i proljetnim mjesecima neprohodan. Najveći problem u proizvodnji je bila upravo otprema ugljena koja se s pogona vršila najvećim djelom konjskom spregom privatnika, a manjim djelom traktorima i kamionima.⁷²

Već 1. listopada 1945. upravi Koprivničkih rudnika dani su na upravljanje rudnici Rasinja i istražni radovi Zorka, te su njima upravljali do 15. svibnja 1946. kada su vraćeni i predani u posjed i iskorišta-

⁶³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1956. godinu.

⁶⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun Gradskog ugljenika »Petrovdol« za 1949. godinu.

⁶⁵ HR-DAVŽ-SCKC-398. Gradska poduzeća u Koprivnici, Gradski ugljenik Petrovdol (dalje: HR-DAVŽ-SCKC-398). Prijava za registraciju. GNO Koprivnica na skupštini održanoj 18. svibnja 1949. godine donosi Rješenje broj 6181/1949. o osnivanju Gradskog ugljenika Petrovdol u Koprivnici.

⁶⁶ HR-DAVŽ-SCKC-398. Platni fond plaća i ostali pokazatelji kupovnog fonda za IV. kvartal 1949. godine

⁶⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Petrovdol« za 1956. godinu.

⁶⁸ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Petrovdol« za 1953. godinu.

⁶⁹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1954. godinu.

⁷⁰ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Petrovdol« za 1956. godinu.

⁷¹ Registracija Ugljenokopa »Petrovdol« izvršena je prema novim propisima kod Okružnog privrednog suda Bjelovar 24. srpnja 1956. godine, Rješenje broj: Fi: 674-56. Ugljenokop »Petrovdol« Koprivnica sa sjedištem u Koprivnici, a bavi se eksploatacija naslaga lignita u »Petrovdolu« i okolici kraj Koprivnice, kopanjem, sortiranjem, preradom, prometom i prodajom lignita.

⁷² HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Petrovdol« za 1956. godinu.

vanje suvlasnicima.⁷³ Do 31. ožujka 1947. godine Rudnik »Rasinja« u Podravskoj Subotici je djelovao kao privatno poduzeće Crnković i Seha iz Subotice, zatim je stavljeno pod upravu Okružnih rudnika u Varaždinu odnosno pod nadležnost Gradskog narodnog odbora Varaždin.⁷⁴ Okružni narodni odbor Varaždin predaje Rudnike pod administrativno-operativno rukovodstvo NOK-a Ludbreg,⁷⁵ stoga su rudnici od 1. srpnja 1947. godine bili u nadležnosti NOK-a Ludbreg.⁷⁶ NOK Ludbreg na V. redovnom zasjedanju 6. lipnja 1948. godine donosi Rješenje o osnivanju Ugljenokopa »Franjo Hladnić«.⁷⁷ Godine 1949. u rudniku radi 90 muškaraca, 2 žene i 2 učenika u privredi,⁷⁸ a već u I. polugodištu 1949. godine javili su se prvi problemi, jer je izvršenje bilo svega 27% te su ugljenokopi bili nerentabilni. Glavni problem takovom stanju bilo je nepostojanje mehanizacije za izvlačenje ugljena, nepostojanje pumpi za pumpanje vode, te je zaključeno da se ugljenokopima dodjeli kredit za nabavu nužnog postrojenja.⁷⁹ Broj radnika se smanjio 1951. godine na 63 radnika, 2 učenika u privredi, 3 administrativna djelatnika od kojih je 1 žena, 3 tehnička osoblja i 3 pomoćna osoblja.⁸⁰

Kako su se od samih početaka javljali razni problemi kao što su poplave, stalni troškovi izgradnje, koji su rezultirali nedovoljnom proizvodnjom stoga NOK Ludbreg donosi 24. studenog 1951. godine rješenje o likvidaciji i prestanku rada ugljenokopa.⁸¹ Iako je 1951. godine došlo do likvidacije rudnik nije prestao s radom, naime radnici su otvorili na dobrovoljnoj osnovi jedan potkop ugljena tj. sloj iznad sela te su taj rad nazvali poduzeće »Novi život«. Kako je rudnik i dalje radio NOK Ludbreg 4. kolovoza 1952. donosi rješenje o registraciji poduzeća pod imenom Općinsko privredno poduzeće »Jedinstvo« Rasinja.⁸² U Nalazu o pregledu Ugljenokopa Subotica i Rasinja iz 1952. godine, utvrđeno je, da je ugljenokop Rasinja udaljen oko 300 metara od glavne ceste, rov je bio izrađen dosta stručno i uglavnom je bio suh bez naviranja vode, te su se radovi mogli obavljati bez mehanizacije. U ugljenokopu su radila 23 radnika, od kojih je 10 kopača, 7 pomoćnih kopača, 5 vozača i 1 vanjski radnik. Ugljenokop Subotica je bio udaljen od glavne ceste oko 1500 metara, a do njega se je prilazilo vinogradskim putem. Rov je bio stručno izrađen, suh bez vode, a iz radilišta se ugljen vukao s 26 metara čeličnim užetima i vitlom na 10 metara dubine, te se odatle otpremao prugom van iz okna. U ugljenokopu Subotica su radila 32 radnika, od toga je 10 kopača, 2 pomoćna radnika, 16 vozača, 1 kovač, 1 motorist, 1 tesar i 1 tehnički rukovodilac.⁸³ Na sjednici NOK-a Ludbreg 29. prosinca 1953. godine je odlučeno je da se postavi prisilna uprava u rudniku »Jedinstvo« Rasinja zbog neurednog financijskog poslovanja.⁸⁴

Stanje se narednih godina u rudniku popravljalo, tako da se 1954. godine popravila cesta, koja je do tad za kišnih razdoblja bila neprohodna, te su bili nabavljeni traktori za prijevoz ugljena do željezničke stanice, budući da su do tad ugljen prevozili privatnici koji su ucjenama postizali veće cijene odvoza

⁷³ LAJNERT, 2012, 31.

⁷⁴ HR-DAVŽ-SCKC-1083. Ugljenokop »Franjo Hladnić« Rasinja (dalje: HR-DAVŽ-SCKC-1083). Zapisnik od 22. travnja 1948.

⁷⁵ Okružni narodni odbor Varaždin Odlukom broj 24359/47 predaje pod administrativno-operativno rukovodstvo NOK-a Ludbreg tri poduzeća: državna poduzeća Tvornicu žeste Veliki Bukovec i Rudnik Rasinja-Mala Subotica, te privatno poduzeće Ciglanu »Ludbrežanka« u Ludbregu. – Sumarni inventar Narodnog odbora kotara Ludbreg (dalje: NOK Ludbreg), str. 6.

⁷⁶ HRDAVŽ-SCKC-1083. Zapisnik od 22. travnja 1948.

⁷⁷ HR-DAVŽ-32 Narodni odbor kotara Ludbreg (1945–1955) (dalje: HR-DAVŽ-32), Zapisnik sjednice od 6.06.1948.

⁷⁸ HR-DAVŽ-SCKC-1083. Zapisnik od 26.08.1949.

⁷⁹ HR-DAVŽ-32. Zapisnici sjednica NOK-a Ludbreg od 27.07.1949. Popratni materijal Izvještaj o radu Povjereništva lokalne industrije i obrta u I. polugodištu 1949. godine

⁸⁰ HR-DAVŽ-SCKC-1083. Zapisnik od 22.02.1951.

⁸¹ HR-DAVŽ-SCKC-1083. Rješenje p prestanku rada Ugljenokopa »Franjo Hladnić« u Subotici.

⁸² HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1956. godinu.

⁸³ HR-DAVŽ-32. Dokumentacija o radu privrednih poduzeća, 1948.–1955. Nalazi o Pregledu ugljenokopa Subotica, Rasinja od 12. 07. 1952.

⁸⁴ HR-DAVŽ-32. Zapisnik sjednica NOK-a Ludbreg od 29. 12. 1953. godine.

ugljena.⁸⁵ Već 22. lipnja 1954. Ugljenokop »Jedinstvo« Rasinja mijenja naziv u »Ludbreški ugljenokopi« Rasinja.⁸⁶ Kod Okružnog privrednog suda Bjelovar je 19. travnja 1955. godine registrirani su »Ludbreški ugljenokopi« Rasinja u registru NOK-a Ludbreg.⁸⁷ Tokom srpnja 1955. godine sukladno Zakonu o području kotara i općina u NRH ukida se NOK Ludbreg, a Narodni odbor općine Rasinja potpada pod nadležnost NOK-a Koprivnica,⁸⁸ stoga i rudnici dolaze u nadležnost NOK-a Koprivnica. Već 1. siječnja 1956. rudnici se upisuju na Okružnom privrednom sudu u Bjelovaru u registar NOK-a Koprivnica, da bi 4. travnja 1956. godine bili preimenovani u »Rasinjske ugljenokope« Rasinja. »Rasinjski ugljenokopi« su u skladu s razvitkom ugljenokopa povećavali i broj zaposlenika, stoga je u 1954. godini bio u prosjeku 167 zaposlenika, od toga 161 radnik i 6 službenika, u 1955. godini broj zaposlenih raste te je bilo 190 zaposlenih od toga 181 radnik i 9 službenika, a u 1956. godini ukupno je bilo zaposleno 207 zaposlenika od toga 198 radnika i 9 službenika.⁸⁹

U drugoj polovici 1956. godine NOK Koprivnica je razmatrao financijsko stanje u »Rasinjskim ugljenokopima« i zaključio, da bi s obzirom na slabu financijsku situaciju bilo dobro da se Ugljenokopi pripoje Koprivničkim ugljenokopima,⁹⁰ osim tog zaključeno je da se s obzirom na dobro financijsko stanje Ugljenokopu »Petrovdol« predloži NOO-u Koprivnica da se i Petrovdol pripoji »Koprivničkim ugljenokopima«,⁹¹ stoga se 20. siječnja 1957. godine u registar privrednih organizacija upisuje pripajanje Ugljenokopa »Petrovdol« i »Rasinjskih ugljenokopa« »Koprivničkim ugljenokopima« Koprivnica.⁹² Tako »Koprivnički ugljenokopi« 1957. godine u sastavu imaju četiri pogona i to: Pogon Bregi koji ima Staru jamu, Novu jamu i Petrovdol, Pogon Lepavina s jamama Požarica i Kamenik, Pogon Rasinja koji je početkom godine imamo dvije jame u Rasinji i Subotici, da bi kasnije te iste godine likvidirali jamu u Rasinji, te se krajem 1957. godine u sastavu pogona Rasinja nalazi samo jama u Subotici i pogon Kozarevac u kojem su se do kraja 1957. godine vodili istražnim radovima. Ugljen se iz pogona u Bregima i Lepavini od jame do utovarne rampe prevezio industrijskom željeznicom dugom 4 km u Bregima i 2,5 km u Lepavini. U Kozarevcu se ugljen od jame do željezničke pruge prevezio industrijskom željeznicom dugom 14 km, od čega je 11 km pruge bilo u njihovom vlasništvu, a 3 km u vlasništvu rudnika Pitomača. S pogona Rasinja ugljen se i dalje prevozi kamionima i traktorima putem dugim 4 km. Pogon Rasinja proizvodio je mrki ugljen, dok su ostali proizvodili lignit.

Osim proizvodnje ugljena Ugljenokopi su imali Radničko-službenički restoran s menzom, te pekaru u Glogovcu i Lepavini, dok su mesnica i bife u Glogovcu dali u najam. U sklopu restorana je radila i gumarska radiona za popravaka obuće. Osim restorana Pogon Bregi je imao radionicu koja je u sastavu imala mehaničku, električarsku i stolarsku radionicu te kovačnicu, a u sklopu radionica su se nalazile električna centrala i vozni park u koji su ušla sredstva željezničkog i drumskog saobraćaja. Glavni organi upravljanja su Radnički savjet koji broji 35 članova i Upravni odbor koji broji 8 članova.⁹³ Dana 31. srpnja 1958. bila je likvidirana Nova jama Pogona Bregi, u kojoj su se vršila iskapanja 10 godina, te je do likvidacije izvađeno iz nje 171.479 tona ugljena, a pogon Kozarevac je bio likvidiran u travnju 1958. godine. Kao najveći problemi u proizvodnju ugljena u »Koprivničkim ugljenokopima« navodili

⁸⁵ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Rasinjski ugljenokopi« Rasinja za 1956. godinu.

⁸⁶ HR-DAVŽ-32. Dokumentacija o radu privrednih poduzeća, Dokumentacija »Ludbreških ugljenokopa« Rasinja. Rješenje NOK-a Ludbreg broj 4517/54, od 22.06.1954. godine.

⁸⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Rasinjski ugljenokopi« Rasinja za 1956. godinu.

⁸⁸ *Zakonu o području kotara i općina u NRH*, »Narodne novine«, br. 36/55. ostatak NOK-a Ludbreg potpadpod nadležnost NOK-a Varaždin

⁸⁹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun »Rasinjski ugljenokopi« Rasinja za 1956. godinu.

⁹⁰ HR-DAVŽ-SCKC-30. Zapisnici sjednica od 13. kolovoza 1956. i 30. kolovoza 1956. godine.

⁹¹ HR-DAVŽ-SCKC-30. Zapisnici sjednica od 24. listopada 1956. godine.

⁹² HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje Okružnog privrednog suda u Bjelovaru posl. broj: Fi.26/57-2 od 20. siječnja 1957. godine; Rješenje NOK-a Koprivnica broj: 9482-III/2-1956., od 11. siječnja 1957. godine. Ovom rješenju prethodio je Rješenje Okružnog privrednog suda Bjelovar posl. Broj: Fi.674/56-2 od 26. srpnja 1956. godine kojom se Ugljenokopi Petrovdol osnovani Rješenjem NOG-a Koprivnica 18. svibanja 1949. upisuju u registar privrednih organizacija.

⁹³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1957. godinu.

su se: prekidi električne energije, manjak radne snage, loša radna disciplina, kvarovi na postrojenju, problematika distribucije, pomanjkanje stručnog osoblja, te otprema ugljena na pogon Bregi i Subotica. U 1957. godini u Ugljenokopu je bilo 1189 zaposlenih, dok ih je u 1958. bilo 966.⁹⁴ U toku 1960. godine dolazi do likvidacije Požarice u pogonu Lepavina. Svi pogoni su bili samostalni u radu izuzev pojedinih funkcija koje je vršila direkcija poduzeća za sve pogone. Veliki problem u radu je i dalje predstavljao manjak radne snage. Kako bi se osposobili kadrovi bili su održani tečajevi, te su bila osposobljena 23 visokokvalificirana radnika, 52 kvalificirana i 16 polukvalificirana radnika.⁹⁵

U 1961. godini u sastavu »Koprivničkih ugljenokopa« djeluju pogon Bregi s Starom jamom i Petrovdol po nazivom Novi Petrovdol, osim jama pogon je imao u sastavu radničko-službenički restoran i pilanu koja je vršila usluge piljenja za potrebe poduzeća; pogon Lepavinu s jamom Kamenik i pogon Suboticu s jamom Subotica. Kao osnovni problemi u poslovanju i dalje se navodilo pomanjkanje produktivne radne snage, dok se neproduktivna pokazala kao višak, loša radna disciplina, velika fluktuacija radne snage, radovi na uvođenju mehanizacije i istražnih radova, te prodaja ugljena i novih instrumenata po pitanju obveza prema društvenoj zajednici, s obzirom da su ugljenokopi spadali u niskoakumulativna poduzeća. U 1961. godini bila je planirana proizvodnja od 150.000 tona, a izvršeno je 111.364 tona ili 74,2% plana. Od ukupne ostvarene proizvodnje sudjelovali su: pogon Bregi sa 66,8%, Lepavina sa 19,9% i Subotica sa 13,3%.⁹⁶ Da bi poboljšali financijsko poslovanje »Koprivnički ugljenokopi« su tokom 1961. godine proširili svoju djelatnost osnivanjem prodavaonice ugljena u Koprivnici.⁹⁷

»Križevačke ugljenokope« Vojakovački Kloštar osnovao je NOK Križevci 20. rujna 1947. godine.⁹⁸ Poduzeće se bavilo istraživanjem ugljenih nalazišta, eksploatacijom ugljenokopa i prodajom ugljena.⁹⁹ Poduzeće je do 1951. godine bilo smješteno uz željezničku prugu u mjestu Carevdar, a nakon tog u Vojakovačkom Kloštru, te se bavilo eksploatacijom lignita na cijelom križevačkom području. Do 1950. godine ugljenokopi su imali dvije prometne uprave u Carevdaru i Majurcu, te istražne radove u Vratnom, a postojali su i neproizvodni pogoni vozni park, mehanička radionica i pilana. Godine 1950. ukinute su prometne uprave, te su se osnovali pogoni u Vojakovačkom Kloštru, Carevdaru i Majurcu i istražni radovi u Žibrinovcu. Već iduće 1951. godine zbog nerentabilnosti su privremeno zatvoreni svi pogoni osim Vojakovačkog Kloštra, a 1957. godine preuzet je bio od Poljoprivredne zadruge Dedina pogon za proizvodnju lignita Dedina, no već su početkom ožujka 1957. godine privremeno obustavljeni radovi radi visokih troškova transporta.

Tokom 1959. otvara se novi pogon u Rajićima. Stoga 1961. godine u sklopu Ugljenokopa djeluju pogoni u Vojakovačkom Kloštru i Rajićima, te Centralna radionica koja je obuhvaćala željeznički promet, cestovni promet i građevinsku grupu. Kao i drugi ugljenokopi i ovaj ugljenokop je imao velikih problema s radnom snagom i to uglavnom velikom fluktuacijom radne snage, nedostatkom kvalificiranih radnika i veliki broj neproduktivne radne snage. Velika fluktuacija bila je više nego očita budući da je na primjer u 1960. godini kada su u ugljenokopu radila ukupno 372 radnika, od tog 332 u proizvodnji i 39 u administraciji, a tokom te godine je iz ugljenokopa otišlo 338 radnika, a došlo 336, dakle izmijenila se je gotovo cjelokupna struktura radne snage. Izuzev radne snage tokom istražnih radova u 1960. godini utvrđeno je da su iscrpljene jame u Dedini, Majurcu, Carevdaru i Vratnom, a pripremljeni su i završni radovi na otvaranju nove jame kapaciteta 300.000 tona lignita godišnje. Posebno je lošem stanju u ugljenokopima pridonijela iscrpljenost jame u Carevdaru u 1960. godini koja je dovela poduzeće do

⁹⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1958. godinu.

⁹⁵ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1960. godinu

⁹⁶ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1961. godinu

⁹⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Prodavaonica je osnovana Rješenje Okružnog privrednog suda u Bjelovaru posl. broj: Fi-388/1961-2 od 27. lipnja 1961., tome je prethodio Zaključak o osnivanju prodavaonice ugljena na malo u Koprivnici koji je donio Radnički savjet Ugljenokopa 17. lipnja 1961. (broj: 1651/61), te odobrenje NOO-a Koprivnica od 20. lipnja 1960 (broj: 04-5886/1-1961). Prodavaonica je bila smještena u ulici Ive Marinkovića 55 u Koprivnici, danas ulica Ante Starčevića, a započela je s radom 1 srpnja 1961. godine.

⁹⁸ Registriran je na Privrednom sudu u Bjelovaru pod brojem 615/54.

⁹⁹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun Križevačkih ugljenokopa Vojakovački Kloštar za 1962. godinu

velikih gubitaka budući da je proizvedeno svega 62.218 tona ugljena ili 77,77% planiranog. Ništa bolja situacija u ugljenokopu nije bila ni u 1961. godini kada je proizvedeno svega 37.393 tona ugljena ili 59% planirane proizvodnje, a gubitci se osim u problemima s radnom snagom mogu tražiti i u istrošenosti i pomanjkanju strojeva i uređaja.¹⁰⁰ U 1962. godini u poduzeću su radila dva pogona Vojakovački Kloštar i Rajići. Ništa bolja situacija u ugljenokopu nije bila ni u 1962. godini kada je bila predviđena proizvodnja od 50.037 tona, a proizvedeno je svega 32.316 tona odnosno 65% plana. Na neizvršenja plana utjecalo je pomanjkanje produktivne radne snage, slaba tehnološka opremljenost rudnika, teška tehnološka proizvodnja i izostanci s posla. Godinu 1962. također je okarakterizirala velika fluktuacija radne snage budući da je u poduzeće došlo 187 radnika, a otišlo 196, a razlozi odlaska u druga poduzeća bili su veća zarada i lakših uvjeta rada. Takvo stanje utjecalo je na lošu financijsku situaciju, koja bi rezultirala likvidacijom poduzeća stoga je bilo dogovoreno da se Ugljenokopi integriraju s Koprivničkim i Pitomačkim ugljenokopima.¹⁰¹

Ugljenokopi su u Pitomači osnovani 1897. godine pod nazivom Trojstvanski ugljenici dioničarsko društvo. Glavna skupština je 20. ožujka 1906. godine društvu promijenila naziv u Pitomačko-črešnjevačke ugljenike sa sjedištem u Bjelovaru, a bavili su se eksploatacijom ugljena i drugih ruda, te prodajom istih na veliko i malo.¹⁰² Sjedište poduzeća seli se u Zagreb 1918. godine, da bi se 15. siječnja 1946. rješenjem Ministarstva industrije i rudarstva NRH sjedište ugljenokopa vratilo u Pitomaču.¹⁰³ Ukazom Prezidijuma Sabora NRH od 26. listopada 1946. rudnici su bili nacionalizirani, ali nisu nikad postali poduzeće republikanskog značaja, već su bili u sklopu Koprivničkih rudnika pod AOR-om Glavne direkcije za ugalj Ministarstva industrije i rudarstva. Rad u rudnicima je bio obustavljen u kolovozu 1947. godine, a postrojenja su predana poduzećima kojima su bila potrebna. toga poduzeća predan je rudnicima, kojima su ta postrojenja bila nužna.¹⁰⁴ U ožujku 1948. godine Odlukom Ministarstva rudarstva ugljenokopi su predani na upravljanje NOK-u Đurđevac, stoga NOK Đurđevac 1. travnja 1948. godine osniva »Kotarske ugljenokope Pitomača«. Rudnik je bio preuzet s postrojenjima i inventarom, koji se je u to vrijeme nalazio na rudniku, po Kotarskom narodnom odboru u Đurđevcu i ponovo počeo s proizvodnjom.¹⁰⁵ U početku se ugljen vadio samo iz jame »Pljački jarki«, stoga su i ugljenokopi poslovali s gubitkom, te je ta jama krajem godine i bila likvidirana, a otvorile su se dvije nove jame »Babičanka« i »Kozarevac«. ¹⁰⁶ Godine 1948. poduzeće je zapošljavalo 151 radnika od toga 2 tehničara, 30 KV radnika, 44 PKV radnika, 63 NKV radnika, 3 učenika i 9 službenika.¹⁰⁷ Ugljenokopi su imali i strojobravarску i kovačku radionicu, a iskapanje se u rudniku vršilo se na primitivan način. Godine 1954. radnički savjet poduzeća donosi zaključak kojim poduzeće mijenja naziv u »Bilo« rudnici lignita Pitomača.¹⁰⁸ Narednih godina ugljen se vadio u više jama (Duga Kosa, Židovska jama, Oštra Kosa, Opaka jama, Podvis, Stara Kolona i druge). Za široku potrošnju ugljena 1961. godine otvara se prodavaonica u Pitomači,¹⁰⁹ a 1962. godine i prodavaonica u Đurđevcu.¹¹⁰ Broj radnika u poduzeću se je

¹⁰⁰ HR-DABJ-144. Križevački ugljenokopi Vojakovački Kloštar (1948-1970) (dalje: HR-DABJ-144), Sumarni inventar.

¹⁰¹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun Križevačkih ugljenokopa Vojakovački Kloštar za 1962. godinu

¹⁰² LAJNERT, 2013, 143–144. Sumarni inventar Bilo. Detaljnije o počecima rada ugljenokopa u Pitomači može se pronaći u radu LAJNERT, 2013, 143–144.

¹⁰³ HR-DAVT-61. Rudnici lignita »Bilo« Pitomača (1948-1970) (dalje: HR-DAVT-61), Sumarni inventar.

¹⁰⁴ LAJNERT, 2012, 33.

¹⁰⁵ HR-DAVT-61. Sumarni inventar.

¹⁰⁶ HR-DAVT-61. Završni račun 1948. godinu.

¹⁰⁷ HR-DAVT-61. Sumarni inventar.

¹⁰⁸ HR-DAVT-61. Završni račun 1954., Sumarni inventar

¹⁰⁹ Rješenjem broj 04-3184/1-1961 od 28. srpnja 1961. godine NOO Pitomača odobrava otvaranje prodavaonice u Pitomači, a registrirana je kod Okružnog privrednog suda u Bjelovaru pod brojem Fi. 451/61 2. srpnja 1961. godine.

¹¹⁰ Rješenjem broj 04-4579/1-62 od 30. kolovoza 1962. godine NOO Đurđevac odobrava otvaranje prodavaonice u Đurđevcu, a registrirana je kod Okružnog privrednog suda u Bjelovaru pod brojem Fi. 684/62-2 28. studenog 1962. godine. Prodavaonica u Đurđevcu je zatvorena 28. srpnja 1964. zbog neekonomičnosti.

postepeno povećavao stoga u 1962. godini u rudniku radi od 217 do 231 radnika, 14 službenika i 8 učenika u privredi.¹¹¹

Radnički savjeti »Koprivničkih ugljenokopa« Koprivnica, Križevačkih ugljenokopa Vojakovački Kloštar i poduzeća »Bilo« rudnika lignata Pitomača donijeli su odluku o fuziji ta tri ugljenokopa stoga i NOO-a Koprivnica donosi Rješenjem 26. prosinca 1962. godine kojim odobrava spajanje ta tri poduzeća u jedno poduzeće koje će djelovati pod nazivom »Bilogorski rudnici« Koprivnica sa sjedištem u Koprivnici.¹¹² Iako je doneseno Rješenje o fuziji ta tri poduzeća, NOO Đurđevac koji je prethodno dao odobrenje o pripajanju poduzeća »Bilo« rudnici lignita Đurđevac Koprivničkim ugljenokopima¹¹³ u međuvremenu je odustao od pripajanja poduzeća »Bilo« rudnik lignita Pitomača jer se NOO Đurđevac nije izjasnio o preuzimanju obveza za pokriće eventualnih gubitaka rudnika »Bilo«, a »Koprivnički ugljenokopi« i NOO Koprivnica nisu mogli preuzeti isto tako takvu obvezu,¹¹⁴ stoga je 12. ožujka 1963. godine na Okružnom privrednom sudu u Bjelovaru doneseno Rješenje da se u registar privrednih organizacija upišu »Bilogorski rudnici« Koprivnica sa sjedištem u Koprivnici koji su nastali spajanjem »Koprivničkih ugljenokopa« Koprivnica i »Križevačkih ugljenokopa« Vojakovački Kloštar.¹¹⁵

Odluka da se Rudnici lignita »Bilo« ne pripoje Koprivničkim ugljenokopima se pokazala pogrešnom budući da su se problemi u poslovanju javili već 1963. kad je stavljena, zbog lošeg poslovanja, prinudna uprava u ugljenokopima, da bi ona bila godinu dana nakon tog ukinuta.¹¹⁶ Novi problemi javljaju se već u 1967. godine kad Skupština općine Đurđevac u travnju ponovno donosi Rješenje o postavljanju prisilne uprave, zbog velikih gubitaka,¹¹⁷ da bi već u svibnju poduzeće stavljeno pod stečaj.¹¹⁸ Stoga se 15. lipnja 1967. godine radnici raspoređuju u druga poduzeća ili odlaze u mirovinu, a jame su zatvorene 6. studenog iste godine.¹¹⁹

U Izvještaju Komisije za ispitivanje uvjeta za početak rada poduzeća »Bilogorskih rudnika« u Koprivnici iz 1963. godine navodi se da »Bilogorski rudnici« imaju vlastitu zgradu u Koprivnici¹²⁰ u kojoj je smještena uprava, administracija i računovodstvo. U sklopu rudnika djeluju pogoni u Glogovcu, Subotici, Lepavini i Vojakovačkom Kloštru koji u sjedištu svakog pogona imaju potrebne uredske prostorije, dok radom pogona rukovode rudarski inženjeri ili rudarski tehničari.¹²¹ U 1964. godini došlo je do likvidacije jame »Kamenik« pogona Lepavina, a radovi na novoj jami »Danijel« su se trebali organizirati na istom pogonu, kako uvjeti za rad i otkopne prilike se nisu poboljšale došlo je osipanja radne snage, te dolazi do likvidacije pogona Lepavina. U 1965. godini osim prodavaonice u Koprivnici bila je otvorena i prodavaonica u Zagrebu,¹²² a godinu kasnije i u Križevcima. Tokom 1966. godine djeluju tri pogona: pogon Bregi u čijem sastavu se nalazi Centralna mehanička radiona koja radi za potrebe čitavog poduzeća, radničko-službenički restoran, pilana koja vrši usluge za potrebe poduzeća, pogon

¹¹¹ HR-DAVT-61. Završni račun 1962. godina

¹¹² HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje NOO-a Koprivnica broj: 04-16705/1-1962, od 26. prosinca 1962. godine.

¹¹³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje NOO-a Đurđevac broj: 04-8632/1-1962 od 17. prosinca 1962. godine na 4. sjednici Vijeća proizvođača i 4. sjednici Općinskog vijeća.

¹¹⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje NOO-a Koprivnica broj 05-815/1-1963. od 14. veljače 1963. godine na 5. sjednici Općinskog vijeća i 5. sjednici Vijeća proizvođača.

¹¹⁵ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje Okružnog privrednog suda u Bjelovaru Posl. broj: Fi-115/193-2 od 12. 03. 1963.

¹¹⁶ NOO Đurđevac donio je 15. ožujka 1963. Rješenje broj 01-420/1-1963 o stavljanju prinudne uprave nad poduzećem, koja je ukinuta 13. ožujka 1964. Rješenjem NOO-a Đurđevac broj 023-29/1964. od 1. ožujka 1964. godine.

¹¹⁷ Rješenje broj 311-2-1967. od 7. travnja 1967.

¹¹⁸ Rješenje je nadopunjeno 10. svibnja 1967. godine, a upisan je stečaj kod Okružnog privrednog suda u Bjelovaru 15. lipnja 1967. godine pod brojem L-6/67.

¹¹⁹ HR-DAVT-61. Sumarni inventar.

¹²⁰ Sjedište uprave bilo je u ulici Ive Marinkovića 55, danas ulica Ante Starčevića.

¹²¹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Izvještaj Komisije za ispitivanje uvjeta za početak rada poduzeća »Bilogorski rudnici« u Koprivnici od 25. ožujka 1963. godine podnesen NOO-u Koprivnica.

¹²² HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1965. godinu.

Subotica i pogon Vojakovački Kloštar koji u svom sastavu ima radničko-službenički restoran, pilanu za potrebe pogona i pogonsku radionicu.

I dalje je veliki problem predstavljala velika fluktuacija radne snage, sve veći broj izgubljenih nadnica zbog bolovanja, neplaćenih dopusta, plaćenih dopustu, neopravdani izostanci i godišnji odmori, a nedovoljna radna disciplina dovela je u pitanje isporuku i plasman ugljena. Tako je 1966. godine u pogonu Bregi bila planirana proizvodnja 70.000 tona ugljena, a ostvarena 52.408 tone dakle 74,8% planiranog. U Pogonu Vojakovački Kloštar planirana je bila proizvodnja od 36.313 tona ugljena, a proizvedeno je svega 20.725 tona što je 57,1% plana, dok je u pogonu Subotica bila planirana proizvodnja 15.000 tona ugljena, a proizvedeno je 13.370 tona ugljena što je 89,1% plana, dakle ukupno je planirana proizvodnja od 121.313 tona ugljena, a proizvedeno je 86.503 tone što je ukupno za cijelo poduzeće iznosilo 71,3% plana. Kad govorimo o radnoj snazi u Pogonu Bregi je početkom 1966. godine bilo 389 radnika, a na kraju godine 312 radnika, u Vojakovačkom Kloštru je bilo 229 radnika, a na kraju godine broj je svedena na svega 111 radnika, dok je u pogonu Subotica bilo 99 radnika, a na kraju godine 114 radnik, s tim da je dio radnika tokom godine s pogona Vojakovački Kloštar bio prebačen na pogon Subotica.¹²³ U 1966. godini unutar rudnika osnovana je Jedinica za gospodarenje stambenim zgradama Bilogorskih rudnika Koprivnica koja se bavila održavanjem stambenih zgrada u društvenom vlasništvu, koje su koristili Bilogorski rudnici, i izgradanja novih stanova.¹²⁴ U 1967. godini bilo je zaposleno ukupno 417 radnika i 31 službenik, dakle ukupno 448 zaposlenih od toga 21 VKV radnik, 182 KV radnika, 48 PKV i 166 NKV radnika, dok je bilo 5 VSS službenika, 11 SS i 15 NSS službenika. I dalje je velika fluktuacija radne snage bila jedan od osnovnih problema poduzeća, tako da je došlo 154 novih, a otišlo 221 radnik, osim toga problem je bio veliki broj izgubljenih nadnica zbog bolovanja, neplaćenog dopusta, neopravdanih izostanaka, ali i otežan plasman ugljena u prvih osam mjeseci zbog skupe proizvodnje i otežanih uvjeta privređivanja s obzirom na konkurentsku sposobnost visokoakumulativnih rudnika.¹²⁵

Godine 1967. Radnički savjet donosi odluku o odvajanju pogona Vojakovački Kloštar u samostalno poduzeće¹²⁶ i osnivaju »Križevačkih ugljenokopa« Vojakovački Kloštar.¹²⁷ No vrlo brzo nakon osnivanja ugljenokopa, već 1. studenog 1967. godine stavljeno je pod prinudnu upravu, a 26. ožujka 1968. godine je otvoren stečajni postupak.¹²⁸

Prema Informacijama o stanju te prijedlozima za rješavanje problematike Bilogorskih rudnika Koprivnica iz 1969. godine vidljivo je da se je broj radnika smanjio tako je s 15. kolovozom 1969. godine bilo zaposleno 185 radnika u pogonu Bregi, 54 u pogonu Subotica, 17 u voznom parku i prodavaonicama, 24 u centralnoj radioni, 20 u zajedničkoj upravi i bilo je 13 učenika u privredi. Kad se broj zaposlenih u ta dva pogona usporedio s prethodnim godinama kad je u 1965. godini bilo 527 zaposlenih, u 1966. 570, 1967. 508., 1968. 448, s 1. siječnjem 1969. 422, te s 15. kolovozom ukupno 313 vidi se da je broj zaposlenih bio konstantno u padu. Navedeno je da su rezerve ugljena krajem 1967. godine u pogonu Bregi iznosile 3.316.000 tona., dok pogon Subotica nije imao ispitane rezerve ugljena, a utvrđeno je bilo da će taj pogon iscrpiti svoje rezerve do kraja 1969. godine. Osim tog zaključeno je da je broj zaposlenika u stalnom padu, iako je pogon Bregi imao dovoljno stanova za svoje zaposlenike i to: 29 trosobnih stanova, 24 dvosobna i 58 jednosobnih stanova dakle ukupno 111 stanova, od čega je bilo 8 praznih stanova, 53 stana u kojima su stanovali radnici poduzeća i 50 stanova u kojima su stanovali radnici koji ne rade u ugljenokopima. U 1966. i 1967. godini poduzeće je poslovalo s gubitkom, stoga su 1966. gubitke podmirile općine Koprivnica i Križevci iz fondova zajedničkih rezervi privred-

¹²³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1966. godinu.

¹²⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje Okružnog privrednog suda Bjelovar broj: Fi-83/1966-2 od 21. travnja 1966.

¹²⁵ HR-DAVŽ-SCKC-424. Završni račun za 1967. godinu.

¹²⁶ HR-DAVŽ-SCKC-424. Izvod iz zapisnika sjednice Radničkog savjeta Bilogorskih rudnika od 31. ožujka 1967. godine.

¹²⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Rješenje Okružnog privrednog suda u Bjelovaru posl. broj: Fi-128/1967-2 od 10. travnja 1967. godine;

¹²⁸ HR-DABJ-144. Sumarni inventar.

nih organizacija, a kako je u 1967. godini odvojen ugljenokop Vojakovački Kloštar gubitke iz 1967. je podmirila općina Koprivnica iz zajedničkih rezervi privrednih organizacija, dok je u 1968. poslovanje bilo pozitivno.¹²⁹ Kao najveći problem za iskapanje ugljena nisu bile rezerve ugljena kojih je krajem 1967. bilo ukupno 3.316.000 tona u pogonu Bregi te je taj ugljen spadao u najbolje lignitske ugljene prosječne kalorijske moći 3200–3400 kg/cal i 80.000 tona mrkog ugljena u pogonu Subotica koji je bio prosječne ogrjevne moći od 3400–3800 kg/cal, već je najveći problem bio u metodi iskapanja ugljena stoga je zaključeno da bi trebalo provesti ekonomičniju metodu eksploatacije ugljena, budući da se rezerve sastoje od tankih slojeva ugljena koji se po kvaliteti ubrajaju u najkvalitetnije.¹³⁰ U 1969. godini bilo je problema s radnom snagom u pogonu Subotica, tako su svi radnici koji su se prevozili autobusom na posao bili premješteni na rad u Bregima, a u Subotici je ostalo svega 32 radnika te se razmišljalo o likvidaciji, a svi koji bi željeli mrki ugljen da će se snabdjeti iz rudnika Banovići, osim toga podbacila je proizvodnja stoga su odlučili da se likvidira pogona Subotica jer bi odgađanje likvidacije donosilo sve veće probleme.¹³¹ Tako je u Pogonu Subotica bila zatvorena jama »Takač«, a eksploatacijskom polju »Dobra Nada« kojem je bila odobrena eksploatacija 1963. godine¹³² te je određeno je brisanje obiju jama iz katastra eksploatacijskih polja.¹³³ S obzirom da smanjen je obim poslovanja ugljenokopa prostorno i geografski, budući da se je 1967. godine odvojio pogon Vojakovački Kloštar u samostalno poduzeće, a krajem 1969. godine je bio zatvoren pogon Subotica, te je ostao samo proizvodni pogon Bregi 1970. godine Radnički savjet Bilogorskih rudnika donosi odluku da poduzeće promijeni naziv u »Koprivnički ugljenokopi« Bregi sa sjedištem u Bregima.¹³⁴

Situacija ni nakon zatvaranja pogona Subotica nije bila bolja, stoga je sredinom 1970. prilikom obilaska inspektora rudarskog inspektorata SRH utvrđeno da je rudnik u I. polugodištu poslova s gubitkom, smanjivao se konstantno broj zaposlenih, tako da su na kraju veljače 1969. godine bila 384 zaposlena, a u tom isto vrijeme 1970. svega 213, stoga je i Skupština općine donijela odluku o otvaranju postupka redovne likvidacije.¹³⁵ Krajem 1970. godine krenulo se s trajnom obustavom radova u jami »Petrovdol« te zatvaranjem prokopa,¹³⁶ te zatvaranje Stare jame,¹³⁷ a Skupština općine Koprivnica je bila zainteresirana da zadrži dio opkopa.¹³⁸ Iako je Ugljenokop bio u likvidaciji 1971. bio je donijet Zakon o Republičkom fondu za supstituciju djelatnosti ugljenokopa prema kojem je bilo predviđeno korištenje sredstava iz fonda za sudjelovanje u izgradnji objekata kojima se zamjenjuju djelatnosti ugljenokopa,¹³⁹ stoga Likvidacijski odbor zaključuje da se »Koprivničkim ugljenokopima« u redovnoj

¹²⁹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Informacije o stanju te prijedlozima za rješenje problematike Bilogorskih rudnika Koprivnica od 19. kolovoza 1969.

¹³⁰ HR-DAVŽ-SCKC-424. Stanje i perspektiva »Bilogorskih rudnika« Koprivnica od 17. listopada 1968. godine

¹³¹ HR-DAVŽ-SCKC-424. Sjednica radničkog vijeća od 12. listopada 1969. godine, Referat uz prvu točku dnevnog reda.

¹³² Odobrenje je izdano 7. lipnja 1963. pod brojem 19-2004/1-1963, te zavedeno u knjizi br. I, na listu broj 57 katastra eksploatacijskih polja

¹³³ HR-DAVŽ-SCKC-424. Dopis Republičkom sekretarijatu za privredu s Uvjerenjem Općinskog sekretarijata za upravno-pravne i inspeksijske poslove od 15. rujna 1970. godine, broj: 3-310/2-1970. kojim se potvrđuje obustava eksploatacije ugljena u Subotici.

¹³⁴ HR-DAVŽ-SCKC-424. Odluka Radničkog savjeta »Bilogorskih ugljenokopa« broj: 129/70 od 30. siječnja 1970. godine; Rješenje Okružnog privrednog suda u Bjelovaru posl. broj: Fi-89/1970-2 od 28. veljače 1970. godine;

¹³⁵ HR-DAVŽ-SCKC-424. Zapisnik sastavljen 20. kolovoza 1970. godine kojem su prisustvovali inspektor rudarskog inspektorata SRH Kolin Marko i direktor i tehnički rukovodioc poduzeća Gerčer Branko te su potvrdili Odluku koju je Skupština općine Koprivnica donijela 24. srpnja 1970. godine da se otvori postupak redovne likvidacije.

¹³⁶ HR-DAVŽ-SCKC-424. dopis broj 1109/70. od 26. listopada 1970. godine kojim Koprivnički ugljenokopi Bregi u redovnoj likvidaciji upravitelja pogona Bregi obavještavaju o načinu zatvaranja jame »Petrovdol«.

¹³⁷ HR-DAVŽ-SCKC-424. Uputstvo o zatvaranju zračnih okana na području Stare jame i jame Petrovdol od 12. studenog 1970. godine.

¹³⁸ HR-DAVŽ-SCKC-424. Izvod iz zapisnika od 21. listopada 1970. godine.

¹³⁹ Zakon o Republičkom fondu za supstituciju »Narodne novine«, br. 18/71. U Zakonu je naveden podatak o

likvidaciji izda potvrda o dodjeljivanju sredstava Kombinat »Bilo Kalnik« Koprivnica koji će umjesto »Koprivničkih ugljenokopa« učestvovati u izgradnji objekata kojima se supstituiraju djelatnosti ugljenokopa.¹⁴⁰

Vrlo brzo nakon zatvaranja ugljenokopa, već 1974. godine, započinje svjetska energetska kriza, te se cijena nafte u narednih 10 godina povećala za osam puta. Da bi se stabilizirala ekonomska kriza Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske u travnju 1982. donosi zaključak, da se u okviru dugoročnog programa ekonomske stabilizacije razmotri mogućnost ponovnog otvaranja ugljenokopa na mjestima gdje postoji ekonomsko opravdanje, stoga je Izvršno vijeće Skupštine općine Koprivnica tokom 1982. godine odredilo SOUR »Bilokalnik« nosiocem revitalizacije ugljenokopa.¹⁴¹ Radnu organizaciju u osnivanju »Bilokalnik – Koprivnički ugljenokopi« osnovala Osnovna organizacija udruženog rada »Ciglane 7. novembar 1943.« Koprivnica 23. travnja 1983. godine.¹⁴² Radovi u Petrovdolu su započeli u svibnju 1983. godine krčenjem šume i izgradnjom pristupnih ceste, a u srpnju je započela izgradnja usjeka i izvođenje potkopa.¹⁴³ Rudnik je radio do 1989. godine kada je osnivač OOUR »Ciglane 7. novembar 1943.« 31. kolovoza 1989. godine donio odluku kojom se predlaže Skupštini općine Koprivnica da se pokrene postupak redovne likvidacije Radne organizacije »Bilokalnik – Koprivnički ugljenokopi« Koprivnica u osnivanju. Naime rezultati probnih radova su pokazali da klasičnom metodom otkopa nije moguće postići takvu produktivnost da se postigne rentabilnost poslovanja, osim tog neophodna bi bila ulaganja u opremu što nije bilo moguće uz pokrivanje tekućih troškova rada, a pad plasmana ugljena nije dozvoljavao rast cijena, pa ugljenokop ne bi mogao pozitivno poslovati bez subvencije od 40 do 50 posto, te od osnivanja ugljenokop iskazuje negativne poslovne rezultate koje SOUR »Bilokalnik« nije bio u mogućnosti pokrivati, stoga Vijeće udruženog rada Skupštine općine Koprivnica donosi 15. rujna 1998. godine Rješenje o otvaranju postupka redovne likvidacije RO »Bilokalnik – Koprivnički ugljenokopi« u osnivanju, budući da ne postoje ekonomski uvjeti za njihovo osnivanje.¹⁴⁴

ZAKLJUČAK

Arhivsko gradivo ugljenokopa nakon 1945. je za Međimurje nešto slabije, a za koprivničku Podravinu vrlo dobro sačuvano, s obzirom da su sačuvane sve serije gradiva. Iz sačuvanog gradiva se može vrlo dobro rekonstruirati rad ugljenokopa, a gdje to nije moguće mogu se podatci nadopuniti iz gradiva drugih fondova. Iz sačuvanog gradiva bilo bi moguće obraditi i druge teme vezane uz rad ugljenokopa koji su se pokazali kao vrlo bitna industrijska grana, čiji značaj je naročito dolazio do izražaja u vrijeme nedostatka energenata.

Eksploatacija ugljena kao industrijska grana bila je vrlo važna i nakon 1945. godine budući da je ugljen bio važan izvor energije kako na području bivše Jugoslavije tako i na području Hrvatske. Važnost eksploatacije ugljena pokazuje i činjenica da su važniji ugljenokopi u Hrvatskoj bili proglašeni poduzećima od državnog značaja, od republičkog značaja, a bilo su vrlo značajni i za jedinice lokalne samouprave koje su u slučaju nedostatka energenata otvarale ugljenokope. Važnost eksploatacije ugljena na području Međimurja i koprivničke Podravine pokazuje i postojanje većeg broja privatnih ugljenokopa prije 1945. godine, a nakon 1945. eksploatacija ugljena se vezala uz industriju, te je samim time i bila vrlo važna industrijska grana. U ovom samo radu obradili ugljenokope s jedan od aspekata s kojih bi se mogli obraditi rad, a s obzirom da je gradivo ugljenokopa arhivistički sređeno i u Državnom arhivu za Međimurje i u Arhivskom sabirnom centru Koprivnica, moguće ga obraditi i s drugih aspekata.

korištenju sredstava za učešće u izgradnji objekata kojima se zamjenjuju djelatnosti ugljenokopa.

¹⁴⁰ HR-DAVŽ-SCKC-424. Zaključak Likvidacijskog odbora Koprivničkih ugljenokopa Bregi broj: 7/72 od 18. siječnja 1972. godine.

¹⁴¹ FELETAR D, 1986, 187–188.

¹⁴² Službeni glasnik Općine Koprivnica, broj 10 iz 1989. godine.

¹⁴³ FELETAR D, 1986, 187–188.

¹⁴⁴ Službeni glasnik Općine Koprivnica, broj 10 iz 1989. godine.

LITERATURA I IZVORI

1. FELETAR Dragutin, *Industrija Podravine*, Varaždin, 1984.
2. FELETAR Dragutin, *Podravina – prinosi poznavanju gospodarskog razvoja Sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica 1973.
3. FELETAR Dragutin, *Podravina Općine Đurđevac*, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, knj. 1: *Povijesno-geografski pregled od paleolitika do 1945. godine*, Koprivnica 1988.
4. FELETAR Dragutin, *Povijesni razvoj i suvremeno značenje vađenja ugljena na podravskoj Bilogori*, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 1, Varaždin, 1986, 171-191.
5. FELETAR Petar, *Industrija Podravine – od manufaktura do deindustrijalizacije (Glavne etape i procesi)*, *Podravina*, br. 20, Koprivnica, 2011.
6. HOLJEVAC TUKOVIĆ Ana, *Društveno-gospodarske reforme 1950-1952. i njihov odraz na upravu Narodne Republike Hrvatske*, *Arhivski vjesnik*, vol. 46, br. 1, 2003, str. 131–146. <https://hrcak.srce.hr/7376> Citirano 17.01.2019.
7. HR-DABJ-143. Bjelovarski ugljenokopi »Mišulinovac« Mišulinovac (1952.–1966.)
8. HR-DABJ-144. Križevački ugljenokopi Vojakovački Kloštar (1947.–1968.)
9. HR-DAM-102. Općinski sud (Kotarski sud) u Čakovcu (1945.–1990.)
10. HR-DAM-15. Narodni odbor kotara Čakovec (1945.–1962.)
11. HR-DAM-193. Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1946.–1972.)
12. HR-DAM-194. Rudnik mrkog ugljena Štrigova (1955.–1959.)
13. HR-DAM-47. Narodni odbor općine Štrigova (1952.–1962.)
14. HR-DAVT-61. Rudnici lignita »Bilo« Pitomača (1948.–1970.)
15. HR-DAVŽ-32. Narodni odbor kotara Ludbreg (1945.–1955.)
16. HR-DAVŽ-SCKK-1083. Ugljenokop »Franjo Hladnić« Rasinja (1948.–1951.)
17. HR-DAVŽ-SCKK-30. Narodni odbor kotara Koprivnica (1945.–1962.)
18. HR-DAVŽ-SCKK-398. Gradska poduzeća u Koprivnici, Gradski ugljenik Petrovdol (1949.–1957.)
19. HR-DAVŽ-SCKK-424. »Koprivnički ugljenokopi« Bregi (1946.–1972.)
20. ISAAR (CPF), *Međunarodna norma arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*, drugo izdanje, Zagreb, 2006. http://www.arhiv.hr/Portals/0/ISAAR%28CPF%29_2_Izd_Hrv_1.pdf (21.3.2019.)
21. ISAD(G), *Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva*, drugo izdanje, Zagreb, 2001. http://www.arhiv.hr/Portals/0/ISAD_%28G%29_2_Izd_Hrv.pdf (21.3.2019.)
22. KALŠAN Vladimir, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000.
23. KALŠAN Vladimir, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.
24. KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, *Podravski rudnici za vrijeme Drugog svjetskog rata*, *Podravski zbornik* 79, Koprivnica, 1979, 60–69.
25. KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, *Prijeratno podravsko rudarstvo. Rudnici ugljena na području koprivničke i đurđevačke Podravine do Drugog svjetskog rata*, *Podravski zbornik* 78, Koprivnica, 1978, 48–59.
26. KOLAR DIMITRIJEVIĆ Mira, *Rudnici ugljena u Glogovcu kraj Koprivnice do 1941.*, *Podravski zbornik* 77, Koprivnica, 1977, 30–38.
27. LAJNERT Siniša, *Željeznička infrastruktura koprivničkih ugljenokopa*, *Koprivnički Bregi* (1945–1952), *Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja*, br. 22, Koprivnica, 2012, 26–40.
28. LAJNERT Siniša, *Željeznička infrastruktura rudarskih poduzeća (1918-1941): izvori* Hrvatski državni arhiv, *Holon*, br. 3(2), Zagreb, 2013, 125–157.
29. Narodne novine.
30. Službeni glasnik Općine Koprivnica.
31. Službeni list FNRJ.
32. Zbornik zakonah i naredbi Kraljevine Hrvatske i Slavoniji.

SUMMARY

The paper presents development of coal exploitation in the area of Međimurje and Podravina region around Koprivnica in the period after 1945 with reference to the time period between the two world wars. The paper is primarily founded on researching archive sources located in the State archives of Međimurje and the Archive collection centre in Koprivnica, whereas the missing data were supplemented through the archive sources of the State archives in Varaždin, State archives in Bjelovar, State archives in Virovitica, and to lesser extent with articles dealing with coal mine in Podravina region around Koprivnica immediately after 1945 and coal mines in the 1980s, since those sources were not preserved in the coal mine funds.

O KRANJCIMA U HRVATSKO-SLAVONSKOJ VOJNOJ KRAJINI OD KRAJA 16. DO POČETKA 18. STOLJEĆA. PRILOG POZNAVANJU SLOVENSKO-HRVATSKIH VEZA U RANOME NOVOM VIJEKU

ABOUT THE PEOPLE FROM CARNIOLA IN CROATIAN-SLAVONIAN MILITARY BORDER FROM THE END OF THE 16TH TO THE BEGINNING OF THE 18TH CENTURY. CONTRIBUTION TO KNOWLEDGE OF SLOVENE-CROATIAN RELATIONS IN THE EARLY MODERN PERIOD

Hrvoje PETRIĆ

Odsjek za povijest,
Filozofski fakultet Zagreb,
Sveučilište u Zagrebu, Ivana Lučića 3,
HR-10000 Zagreb
hrvoje.petric@ffzg.hr

Primljeno / Received: 13. 4. 2017.

Prihvaćeno / Accepted: 14. 6. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 323.15(214.58)497.525 Kranjec

SAŽETAK

Autor se osvrće na izvore u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini u kojima se relativno često javljao etnik Kranjec. U slučaju Kranjaca u Slavonskoj Vojnoj krajini postoji mogućnost kako su ovim etnikom možda bili obuhvaćeni doseljenicima iz raznih »krajina«. Valja podsjetiti i to da se zemlja Štajerska u svom kasnijem opsegu prostirala preko područja nekadašnjih triju krajina: Savinjske, Podravske i Karantanske. Kako su se od svih unutarnjoaustrijskih zemalja u Kraljevini Slavoniju najviše doseljavali stanovnici iz Štajerske možda su doseljenici poznati pod nazivom Kranjci u Slavonskoj Vojnoj krajini, barem djelomično, štajerskog podrijetla. Pri ovome razmatranju ne treba isključiti ni djelomičnu mogućnost da se pod nekim »Kranjcima« kriju »povratnici« odnosno potomci ranijih iseljenika s ovih prostora, iako je to gotovo nemoguće dokazati. U svakom slučaju rad predstavlja prilog za daljnje rasprave o slovensko-hrvatskim vezama u ranome novom vijeku.

Ključne riječi: Kranjci, rani novi vijek, Hrvatsko-slavonska vojna krajina, povijest migracija

Key words: »Kranjci« (people from Carniola), Early Modern Period, Croatian-Slavonian Military Border, history of immigrations

UVOD

Od sredine 16. do sredine 18. stoljeća u današnjoj sjeverozapadnoj i zapadnoj Hrvatskoj brojni su procesi koji djeluju konvergencijski u procesu rane hrvatske nacionalne integracije. Nisu samo staleški sabori u tome važni, tim više što njihovo djelovanje nije uvijek istosmjerno (npr., rascijep hrvatsko-slavonskog plemstva u slučaju zrinско-frankopanske urote imao je bar donekle i svoje regionalne vidove), a s druge strane, vojnokrajiske su vlasti te koje postupno stvaraju pojam »Hrvatske krajine« od Jadranskog mora do rijeke Drave nakon 1699. godine, odnosno, u 18. stoljeću itd.

Smatram da treba biti oprezan kod bilo kakvih pokušaja određivanja etničke pripadnosti stanovništva jer se kod određivanja naziva koji izgledaju kao etnički mora, ako je to moguće, za svaki slučaj raščlaniti širi kontekst u kojem se on javlja. Prije svega može se primijetiti da izvori ne sadrže takve podatke iz kojih bi se mogli sagledati objektivni kriteriji za određivanje jasnog etničkog karaktera i

etničke pripadnosti pojedinih grupa stanovništva na istraživanom prostoru. Hrvatska i slovenska historiografija su, u slučaju čitava ovog izazova, neovisno o svemu što je dosad učinjeno i čega zbilja ima vrlo mnogo, naročito s kulturološkog stajališta, još uvijek suočene s vrlo velikim nepoznanicama.

U obradi pojedinih skupina stanovništva na istraživanom vojnokrajiškom prostoru uopće ne treba biti opterećen potrebom jednoznačnog tumačenja pojmova kojim su atribuirane manje ili veće skupine ljudi u različitim prostorima i u različitim vremenima. Neka, primjerice, socijalno-statusna skupina u različitim situacijama ili, kad je riječ o izvorima, u različitim kontekstima može imati drugačija imena.

Čini mi se da je za istraživanje pojma Kranjci u Hrvatsko-slavonskoj krajini najbolje teorijski se referirati na povijest koncepata (Conceptual history, Begriffsgeschichte)¹, u ovom slučaju promjene pojma Kranjci kroz razna razdoblja i na različitim područjima.

Rad sam temeljio na objavljenim i neobjavljenim izvorima, ali sam u obzir uzimao relativno bogate rezultate historiografije koje sam ugradio u sadržaj ove pogranične problematike.² Korisne i lako dostupne preglede razvitka Hrvatsko-slavonske krajine, uz ostale, napisali su Fedor Moačanin i Karl Kaser.³ O Kranjcima u Lici pisali su Fedor Moačanin⁴ i autor ovoga rada koji se također bavio i etnikom Kranjec u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu.⁵ U novije je vrijeme objavljeno nekoliko knjiga i tekstova o hrvatsko-slovenskim vezama kroz povijest,⁶ ali i o slovenskoj nacionalnoj integraciji odnosno razdoblju koje joj je prethodilo.⁷ Više pojedinačnih članaka koji se odnose na istraživano razdoblje i problematiku objavljeno je u raznim znanstvenim časopisima. Na njih ću se pozivati u tekstu koji slijedi.

U Hrvatskoj enciklopediji o Kranjcima piše: »Kranjci, etnik koji se u pov. izvorima s kraja XVII. i poč. XVIII. st. koristi za dio stanovništva Like što se na to područje naselio potkraj XVII. st. Navodi se da su se oni sami nazivali Hrvatima, a da ih je Kranjcima zvalo ostalo stanovništvo. Pretpostavlja se da su Kranjci Hrvati koji su se u Liku doselili iz tadašnje vojvodine Kranjske, bilo izravno, bilo tako što su prije doseljenja neko vrijeme boravili drugdje u Hrvatskoj (vjerojatno u Gorskom kotaru).«⁸

Problematika vezana uz Kranjce i prostor hrvatskih zemalja je mnogo složenija od zapisa u Hrvatskoj enciklopediji. Jasna Andrić smatra da »pitanje oko etnika Kranjac nastaje kada se taj naziv tiče Hrvata, pojedinaca ili čitavih grupa, jer Kranjci su Slovenci iz Kranjske, po zapadnijoj Hrvatskoj kada u običnom govoru i Slovenci uopće. Ako se Hrvate naziva Kranjcima pomišlja se, i pomišljalo se,

¹ R. Koselleck, *Begriffsgeschichten*, Frankfurt am Main 2006; H-U. Gumbrecht: *Dimension und Grenzen der Begriffsgeschichte*, Paderborn 2006.

² O fenomenima granica i pograničnih prostora usp. D. Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800.*, Zagreb 2003.

³ F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonalnog uređenja 1787. godine*, u: D. Pavličević (ur.), *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija - rasprave*, Zagreb, 1984; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik.*, knj. 1 – *Rana krajiška društva (1545-1754.)*, Zagreb, 1997.

⁴ F. Moačanin, *Kranjci u Lici*, Etnološka tribina, 9, Zagreb 1986., str. 7-10; isti, *Radovi iz povijesti Vojne krajine*, priredila: N. Štefanec, *Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«*, Zagreb 2016, str. 304-309.

⁵ H. Petrić, *Tko su Kranjci u Lici i Krbavi krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, *Identitet Like - korijeni i razvitak*, Holjevac, Željko (ur.), Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar - Područni centar Gospić, 2009, str. 385-401; isti, *O Kranjcima i »Slovincima« ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća*, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, vol. XI, Križevci 2009., 30-47; isti, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, *Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju*, Meridijani, Sambor 2012, str. 233-245. Veći dio rezultata dobivenih u ovim istraživanjima prenosi se u ovom radu.

⁶ B. Golec, *Širenje hrvatskog etnonima i lingvonima na slovensko stanovništvo današnje istočne Slovenije između 16. i početka 19. stoljeća i njihovo iščeznuće*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 49, Zagreb 2017, str. 127-146; B. Golec, *Nedovršena kroatizacija dijelova istočne Slovenije između 16. i 19. stoljeća*, *Koprivnica 2018*; usp. i knjigu koja govori o kasnijem periodu : M. Zajc, *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje. Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, Zagreb 2008.

⁷ Npr. G. Makarovič, *Ke še nismo bili Slovenci in Slovenke*, Ljubljana 2008; J. Kosi, *Kako je nastala slovenska nacija : Počeci slovenskog nacionalnog pokreta u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zagreb 2019.

⁸ *Kranjci*, *Hrvatska enciklopedija (Kn-Mak)*, knj. 6, Zagreb 2004., str. 229.

na njihovo poznato ili predmnijevano podrijetlo iz Slovenije, što je u nizu primjera, dakako moguće. Isto je tako moguće da rješenje nije uvijek tako jednostavno. Ime se može ticati čitavih grupa Hrvata, napose po Lici, Baniji i Kordunu, a drugdje po Hrvatskoj češće se on tiče pojedinaca ili manjih grupa s posebnim zanimanjima. Od etnika Kranjac nastala su i brojna prezimena, a i tu se za njihove nositelje ne može isključiti stvarno podrijetlo predaka im iz slovenskih strana.⁹

U dosadašnjem pisanju o Kranjcima u hrvatskim zemljama iskristalizirale su se mogućnosti da se etnik Kranjac tiče onih Hrvata koji su se nakon ratova s Osmanlijama vratili iz Kranjske odnosno da je ovaj etnik korišten za Slovence iz Kranjske zapravo prenesen na Hrvate ili da je ime Kranjec/Kranjac nastalo na području Vojne krajine međusobnim utjecajem imenom Kranjac i imenice krajina. »Kraće rečeno: radi li se o prijenosu imena Kranjac na skupine Hrvata ili im je etnik izveden od etnika krajina (ili je na neki način nastao od obiju riječi), a zatim bi pitanje bilo kakav je uzrok i smisao takva nazivanja i s kakvim se osjećajem ono daje i prihvaća. Pomoć se može potražiti u razmatranju kazivanja o tom imenu (ili nadimku) koji i danas postoji. Povoljnije bi bilo kada bi odgovarajućih podataka bilo bar nešto više.«¹⁰ Pri tome valja biti oprezan za razdoblje ranoga novog vijeka jer je situacija u pojedinim regijama različita od slučaja do slučaja, a i stanje danas je glede etnika različito od ranonovovjekovnog.

KRANJCI U HRVATSKOJ KRAJINI (KARLOVAČKOM GENERALATU)

Iako je o Kranjcima u Lici i Krbavi pisano relativno dosta, izvori o njima su škrti. No, u novije vrijeme se o stanovništvu Like u 17. i 18. stoljeću razvio interes među publikom koja posjećuje interetske forume. Pri tome je dio interesa usmjeren i na Kranjce u Lici.¹¹

Na osnovu izvora bi trebalo preispitati hipotezu da se pod pojmom Kranjci kriju (samo) doseljenici iz Kranjske neovisno o tome da li se radi o hrvatskom ili kranjskom (slovenskom) etničkom stanovništvu. Također valja ispitati da li se pod pojmom Kranjci u Lici možda radi i o doseljenicima iz drugih »krajina«, raznolikog južnoslavenskog podrijetla.

Na putu traženja objašnjenja tko su ti Kranjci najbolje je početi s dosadašnjim razmišljanjima. Tko su bili Kranjci u Lici odnosno točnije rečeno u »Grofoviji Lici i Krbavi« (području koje je oslobođeno od Osmanlija krajem 17. stoljeću) u ranome novom vijeku je vrlo teško odgonetnuti ako se ovaj problem ne stavi u širi kontekst. Do sada je o ovom problemu najiscrpnije pisao Fedor Močanin, u velikom ali sadržajnom članku. Njegovo je mišljenje moguće sažeti u to da su se prema oskudnim pisanim i publiciranim izvorima Kranjci doselili u Liku krajem 17. stoljeća, a sami su sebe nazivali Hrvatima, dok su ih ostali Hrvati i Srbi zvali Kranjcima. Močanin smatra da se pod pojmom Kranjci u Lici razumijevaju hrvatski povratnici iz tadašnje vojvodine Kranjske.¹²

Radoslav Lopašić je 1888. godine, obrađujući doseljavanja u Liku krajem 17. stoljeća spomenuo i Kranjce. Pri doseljavanju u Mušaluku Lopašić piše da je doseljeno nekoliko kuća kmetova »tobožnjih Kranjaca iz priedjela današnje riječko-modruške županije.« Na drugom mjestu Lopašić nastavlja: »Nešto slabiji brojem bili su tako zvani Kranjci, koje su tim imenom prozvali ili po njihovom kajkavskom narječju ili obzirom na pogranični kraj, od kuda su došli; i oni su Hrvati. Njih dovede pop Marko Mesić i knez Jerko Rukavina od Delnica, Broda i Moravicâ, gdje su bili podanici sad komorske, prije zrinske gospoštine Brodske, pa ih nastaniše u Kalugjerovcu, Gornjem Kosinju, Mušaluku, Brušanih i po nešto još i po drugih mjestih.«¹³

⁹ J. Andrić, O Kranjcima, Folia onomastica Croatica, 10, Zagreb 2001., str. 1.

¹⁰ Isto, str. 4-5.

¹¹ Npr. <http://www.forum.hr/showthread.php?t=729671> ili <http://www.stajnica.com/forum/viewtopic.php?p=2017> – pristup ostvaren 27.04.2019.

¹² F. Močanin, Kranjci u Lici, Etnološka tribina, 9, Zagreb 1986., str. 7-10.

¹³ R. Lopašić, Dva hrvatska junaka (Marko Mesić i Luka Ibrišimović), Zagreb 1888., str. 58, 61. »Imena su im od prilike: Sudac, Lisac, Čop, Pleše, Abramović, Naglič, Krulac, Prše, Peret, Šneberger, a ovakovih imena ima i danas ponajviše oko Brodskih Moravica i Delnicâ. Oni sami sebe zovu vazda Hrvati. Ovi doseljenici kmetovali su i u Lici dotle, dok nije Krajina godine 1746. po princu Hildburgshausenu preustrojena. Tobožnjih

To su mišljenje u novije vrijeme preuzeli Karl Kaser, Hannes Grandits i Siegfried Gruber: »Kranjci/Cragnioli vjerojatno nisu bili nikakvi Kranjci ili Slovenci, već također Hrvati. Moguće je da su nazivani Kranjci/Cranioli jer su potjecali iz hrvatsko-kranjskog pograničnog područja, naime, iz područja Delnice-Brod-Moravice.«¹⁴ Možda bi Kranjce trebalo tražiti i sjeverozapadnije, u području Čabra i Prezida koje je u formalnopravnom smislu postalo dio Hrvatske tek krajem 18. stoljeća.¹⁵

Fedor Moačanin je odbacio Lopašićeve stavove o tome da su Kranjci ime dobili po kajkavskom narječju ili »obzirom na pogranični kraj, od kuda su došli«. Moačani smatra da »obje hipoteze nisu previše uvjerljive. Ako nitko drugi, a ono barem kosinjski Hrvati morali su znati da se kajkavski ne govori samo u Kranjskoj, nego i u Hrvatskoj. Ta došli su od Ogullina, najbližeg susjedstva i Kranjske i Gorskog Kotara. Pogranični krajevi Hrvatske teško su mogli biti smatrani Kranjskom. Pravi Kranjci su doduše katkad Hrvatsku krajin, odnosno, Karlovački generalat nazivali 'svojom krajinom' obzirom na to što su sudjelovali u njezinu financiranu, ali naši se 'Kranjci' zasigurno nisu doselili s krajiškog područja.«¹⁶

U opisu Like i Krbave¹⁷ iz 1696. godine, za koji Radoslav Lopašić smatra da ga je napisao biskup Sebastijan Glavinić,¹⁸ u Mušaluku (Mossaluk) se spominju gorštaci porijeklom iz kranjskih brda (»ex Carnicis montibus«) koji su sagradili deset koliba. Opisujući Kosinj spominje u okrugu tri sela od kojih je u gornjem bilo 40 domova stanovnika preseljenih iz kranjskih graničnih područja.¹⁹ Fedor Moačanin je upozorio da se Kranjci kao najmlađi naseljenici spominju 1696. kao »ugroženi od Vlaha« te da su oni ujedno »bili zavisni seljaci«.²⁰

Kapetan grof Antun Coronini je 1697. izvijestio unutarnjoaustrijsku komoru o primorskoj krajini, a napose o stanju Like i Krbave. Coronini spominje da u Lici ima 1000 domova, a među njima su se nalazili: Osmanlije koji su postali kršćani – 130 domova, Vlasi katolici koji su došli iz Krmpota i Sv. Jurja – oko 160 domova, Hrvati od Brinja i Otočca – 60 domova, Kranjci, većim dijelom podložnika gospostije Brod, koja pripada unutarnjoaustrijskoj komori – 140 domova (»Cragnollini sudditti la maggior parte della signoria di Brod, spetante a cotesta eccelsa camera, 140«) te »Vlasi šizmatici« koji

ovih Kranjaca bilo je god. 1697. u svem 140 kuća. Sva četiri spomenuta plemena: pokrštene Turke, Hrvate plemiće, Bunjevce i Hrvate Kranjce, nadmašivali su brojevno u Lici pravoslavni Vlasi.«

¹⁴ K. Kaser, H. Grandits, S. Gruber, Popis Like i Krbave 1712. godine. Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 2003., str. 21.

¹⁵ Kolega Boris Golec me upozorio da je Peter Kozler, autor zemljevida »slovenske dežele« (1853) smatrao »da na Hrvaškem tja do Delnic govorijo bolj kranjsko–slovensko kot Belokranjci in bi bilo etnično mejo treba potegniti južneje od deželne meje«. Kolega Golec mi je ustupio informaciju dobivenu od p. Lojzeta Kovačiča, rođenog Delničana, brata delničkoga župnika (2005.): »Delničane sosedje Mrkopaljci še vedno imenujejo Kranjci, oni pa njih Vlasi. V Delnicah je govor precej slovenski, veliko je tudi slovenskih priimkov (Janež).«

¹⁶ F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 9.

¹⁷ Detaljnije o Lici i Krbavi krajem 17. i početkom 18. stoljeća u: M. Sladović, Pověsti biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske, Trst 1856.; J. Burić, Biskupija Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću, Zagreb 2002.

¹⁸ Mišljenje da je opis iz 1696. godine Glavinićev preuzeo je i Fedor Moačanin, usp. F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 7. No, valja istaknuti da je Mile Bogović utvrdio da je senjski i krbavsko-modruški biskup Sebastijan Glavinić (1689.-1697.) u Liku i Krbavu, koje su mu dane na upravu 3. ožujka 1691. slao u ta područja »svećenike i misionare, ali osobno nije obišao Liku, što je sam pri koncu života izjavio, pa je neopravdano pripisivati njemu onaj opis Like i Krbave«. Usp. M. Bogović, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, Zagreb 2003., str. 65.

¹⁹ R. Lopašić, Spomenici Hrvatske krajine (dalje: SHKR), knj. 3, Zagreb 1889., str. 46-47, 51.

²⁰ Prema Fedoru Moačaninu »Vlasi shizmatici ugrožavaju katolike svojatajući njihovu zemlju. Pastir je i shizmaticima i katolicima Nikola Uzelac budući kako kaluđer ili srpski paroh (utpore kaluger seu Rascianus parochus) podložan vlaškom episkopu Isaiji Popoviću iz Marče. Uzelac je tražio da se ukloni »strani shizmatički episkop iz Metka (radi se o poznatom mitropolitu Atanasiju Ljubojeviću). Ako to bude učinjeno, on obećaje da će zajedno sa svojim Vlasima prijeći u Medak, '... spatiumque cessurum nostris Carniolis, ut securi et pacifici terras incolere valeant'. Očigledno su 'Kranjci', kao najmlađi naseljenici, ti katolici koji su ugroženi od Vlaha. Hrvati su na kosinjsko područje došli odmah iza oslobođenja Like, a njihove posjede i razgraničenje s Vlasima uredio je 1690. komesar Juraj Križanić po nalogu karlovačkog vicegenerala Rabatte. Budući da dolaze s krajiškog područja i njihove posjedovne odnose uređuje vojna vlast, jasno je da su i oni vojnici kao i 'Vlasi'. 'Kranjci' su naprotiv bili zavisni seljaci, kako ćemo još vidjeti. To nam također objašnjava zašto su upravo oni bili ugroženi u sukobima oko zemlje«. F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 8.

su dijelom došli iz Karlovačkog generalata, dijelom iz Banske krajine, a dijelom iz Dalmacije.²¹ Prema tome, Kranjci su u Lici predstavljali 16 posto stanovništva.

Senjski biskup Martin Brajković (1698.-1703.)²² u Lici spominje tzv. peterostruki puk (populus) – 1) plemiće koji su se počeli naseljavati s područja Gacke (Otočca i Brinja), 2) Bunjevce, odlične vojnike koji su bili tvrde glave, iako su bili katolici, jer nisu dozvoljavali da im svećenstvo i službenici nametnu bilo kakve novosti; 3) pokršteni Osmanlije koji su bili bolji od Bunjevaca i »s njima bi se komora vrlo dobro nagodila kad bi htjela razumno raditi.«; 4) »četvrti je onaj puk koji je došao iz bližih krajeva Kranjske, da bi se nastanio na nakim zemljištima u Lici, i zato ga drugi zovu Kranjcima. Oni pak sebe nazivaju Hrvatima, za razliku od svih drugih. Taj je puk naviknut na seljački jaram i sada se ne boji razumnih podavanja vlastelinstvu. Ti su ljudi veoma opasni kad se pobune, no takovg primjera ipak nije bilo u Lici; 5) Vlasi šizmatici koji su najbrojniji.²³

Fedor Moačanin je, na osnovu izvora s kraja 17. i početka 18. stoljeća, rezimirao da Kranjci u Lici nesumnjivo sebe nazivaju Hrvatima. »Nisu vojnici, nego seljaci-zemljoradnici. Došli su (ne svi, nego većina njih) s područja gosposltije Brod, koja je pod upravom Unutrašnjoaustrijske komore, kao što su u to vrijeme i Lika i Krbava. Drugi ih nazivaju Kranjcima, jer su došli iz bližih krajeva Kranjske. Ima ih u Lici 140 domova«. Moačanin napominje da originalni tekst dozvoljava dvostruku interpretaciju. Po njemu bi bilo točno i kada bi »ex partibus vicinioribus Carniolae« preveli sa »iz krajeva bližih Kranjskoj«, no ipak mu se čini vjerojatnija interpretacija da se radilo o bližim krajevima Kranjske.²⁴

Stjepan Pavičić smatra da su stanovnici Mušaluka »došli iz brdskih krajeva spram Kranjske«, odnosno on se zalaže za prijevod koji ima drugačije značenje od Moačaninovog stava.²⁵ Na drugom mjestu Pavičić piše da »su Gorani Hrvati od Čabra, Broda, Gerova i Moravica dobili nadimak Kranjci, jer su bili došli od međe kranjske ili od Kranjske« te time dopušta mogućnost da su ti doseljenici došli iz Kranjske.²⁶ Moačanin piše da mu je preostala »logična hipoteza da su lički 'Kranjci' Hrvati, povratnici iz tadašnje vojvodine Kranjske. Pri tome nje bitno jesu li oni neposredno došli u Liku iz Kranjske ili su usput neko vrijeme prije doseljenja boravili i u Hrvatskoj (...) Hipotezi da su lički 'Kranjci' doista došli iz Kranjske samo naoko proturječi Coroninijeva tvrdnja da je veći dio 'Kranjaca' došao s područja gosposltije Brod, koja je i danas i u 17. st. u Hrvatskoj. Prvo, Coroninijeva tvrdnja ne odnosi se na sve 'Kranjce', nego samo na njihov veći dio. Drugo, kako su u 17. st. zabilježena preseljavanja iz Kranjske u Gorski kotar, nije nemoguće da su i ti 'Kranjci' došli u Liku preko brodske gosposltije, ali da su prvotno bili Hrvati iz Kranjske.«.²⁷

Manojlo Grbić piše o nakon osmanskog povlačenja doseljenim Kranjcima: »I Srbli i Bunijevci zovu i danas rod ovaj 'Kranjcima', a i sami ih tako zovu i ma da su Bunijevci iste vjere s njima luče se i razlikuju od njih još vrlo jako. Trista podrugačica i danas ima Bunjevac za Kranjca«. Grbić je bio u

²¹ SHKR, knj. 3, str. 109.

²² A. Sekulić, Martin Brajković, Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Zagreb 1995., str. 377-381.; M. Bogović, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, str. 66-67.

²³ SHKR, knj. 3, str. 216.; F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 9.; Lika, Hrvatska enciklopedija, sv. 6 (Kn-Mak), Zagreb 2004., str. 569.

²⁴ F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 9., bilj. 8.

²⁵ S. Pavičić, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 41, Zagreb 1962., str. 190. Stjepan Pavičić inače Kranjce naziva Goranima, a o njihovom govoru na str. 291 piše: »Gorani su došli na ličko tlo s onim istim govorom što su ga već imali starosjedioci u Otočcu i Brinju koji je bio čakavski, ikavski s nešto ekavske zamjene i sa starom akcentuacijom. Oni između njih, koji su potjecali iz Gornjeg Pokuplja od Čabra, Broda, Gerova, naginjali su ponešto na kajkavsku akcentuaciju, jača im je bila ekavska zamjena, a neke su porodice mjesto ča govorile kaj (...)«.

²⁶ Isto, str. 256-257. Moačanin kritizira Pavičića riječima: »Pavičić opet previše slobodno interpretira Glavinijeve riječi da su Kranjci u Mušaluku došli 'ex Carnicis montibus (iz kranjskih brda)' kada ih prevodi 'iz brdskih krajeva spram Kranjske'«. Usp. F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 9

²⁷ F. Moačanin, Kranjci u Lici, str. 9-10.

nedoumici da li se pod pojmom Kranjci kriju doseljeni (etnički) Kranjci »ili su to ostanci od Hrvata starosjedilaca, koji su se sklonili ispred Turaka u Primorje i u Kranjsku«.²⁸

Za istraživanje Kranjaca je zanimljiv popis Like i Krbave iz 1712. godine.²⁹ Na osnovu iscrpne analize toga popisa napravljene Marko Šarić je utvrdio da su Kranjci u Lici i Krbavi živjeli u 258 kuća sa prosjekom 7 ukućana (oko 1692 stanovnika), a činili su 6 posto stanovništva područja popisanog 1712. godine. Prema Marku Šariću postoje dvije percepcije Kranjaca: a) Kranjci su doseljenici iz Kranjske i s vlastelinstava u hrvatskom dijelu gornjeg i srednjeg Pokuplja (kmetovi i bivši kmetovi); b) Kranjci su općenito katolici, stari habsburški podanici doseljeni iz Primorske i Hrvatske krajine i njihovog kranjskog zaleđa. To je izrazito agrarna populacija koja ima četiri podgrupe: a) »pravi« Kranjci (npr. Čop, Delač, Podnar, Žagar); b) »hrvatski« Kranjci (npr. Drašković, Grgurić, Jurković, Marinić); c) »njemački« Kranjci (uglavnom Kočevari, npr. Bolf, Kajfež, Rožman, Šneperger, Špehar, Štajduhar); d) »vlaško-uskočki« Kranjci (npr. Abramović, Aleksić, Busija, Butina, Crnković, Petranović, Pozderac, Skender). Prema istom istraživanju mnoga prezimena Kranjaca su bila izvedena iz obrtničkih zanimanja (20 od 107), pa Marko Šarić pretpostavlja da to možda ima veze s kajžarima u Kranjskoj.³⁰

Da su se među doseljenicima iz Kranjske mogli nalaziti i Hrvati govore podaci Jochanna Weicharda (Janeza Vajkarda) Valvasora iz druge polovice 17. stoljeća (objavljeni 1689. godine). Valvasor među narodima Kranjske spominje i Hrvate koji su živjeli u srednjoj Kranjskoj na Kupi i to između Metlike, Vinice, Podbrežja i Črnomelja³¹, a za okolicu potonjeg naselja kaže: »ta nisu samo odjeća i govor hrvatski, nego je to također i zrak« obrazlažući to time što je takav zrak štetan za zdravlje stranaca. Valvasor za Čatež piše da je to dvorac kraj kojega je veliko hrvatsko selo. Isti u Kostelu bilježi hrvatsku nošnju i jezik.³²

Kranjci u Lici se spominju i kasnije, na što je upozorila Jasna Andrić koja smatra da »po svemu sudeći pitanje imena Kranjac u Lici, na Baniji i na Kordunu nije jednostavno. Može se to ime ticati skupine stanovnika koji se kulturom i govorom razlikuju od susjeda koji su Hrvati kao i oni. Susjedi koji nisu Hrvati pojavu vide dvojako: Kranjcima zovu određene grupe Hrvata, zbog njihovih osobina, no Kranjcima zovu i sve Hrvate katolike u svojoj okolini. Pitanje je još kako sami kranjci to ime primaju. Po nekima oni i sami sebe tako zovu, po drugima ime je zazorno i podrugljivo. Zanimljivo je još da Kranjci nisu samo doseljenici (od Gorskog kotara, pa i iz Primorja), već i lički starosjedioci, bar ponegdje, a pitanje će biti još složenije tamo gdje se pojavljuju i pravi Kranjci, Slovenci«.³³

²⁸ M. Grbić, *Karlovačko vladništvo*, knj. 1, Karlovac 1891., str. 77.

²⁹ K. Kaser, H. Grandits, S. Gruber, *Popis Like i Krbave 1712. godine – Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2003.

³⁰ Kranjci su obnašali samo jednu vojnu časničku dužnost (kapetana) te obuhvaćali jednog pripadnika tradicionalne elite (kneza). Među kranjcima se u popisu iz 1712. spominju etnici Arbanas i Hrvatini te kmeti Krbavci. M. Šarić, *Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712/14. godine*, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knj. 1, Zagreb-Gospić 2009, str. 325-384. Boris Golec smatra da je prezime Šneperger koje Marko Šarić pripisuje kočevskim Njemcima samo oznaka za podložnika vlastelinstva Šneperk (Snežnik) pokraj Loža. Budući da taj dvorac, danas protokolarni objekt, tek zadnjih desetljeća nazivamo njegovim sloveniziranim imenom, a domaći ga znaju samo kao Šneperk, prezime ne mora biti njemačko i nije. Špehar, Rožman, Kajfež i Štajduhar također nisu (samo) kočevska prezimena. Neka od njih u Kočevskoj uopće na nalazimo, a druga su rasprostranjena po raznim slovenskim pokrajinama i podrijetlo im je etnički slovensko: Špehar dolazi od špeha/špeka, Rožman je oblik osobnog imena Erazem. Čop je u osnovi furlansko prezime loppi koje su u Gorenjsku donijeli željezari, a na područje Čabra i Prezida je zacijelo došlo sekundarnom kolonizacijom iz Gorenjske (npr. kao »fužinari« Zrinskih).

³¹ J. V. Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske* (izabrana poglavlja), Ljubljana 1994., str. 127. Valvasor donosi mnogo podataka o običajima Hrvata u Kranjskoj što može biti zanimljivo za etnografska istraživanja.

³² J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Rudolfswert 1877.-1879., knj. 3, str. 122-123, 216-221; F. Močanin, *Kranjci u Lici*, str. 9-10.

³³ J. Andrić, *O Kranjcima*, str. 6. »Primjer može biti Istra, gdje je stanje jednostavnije jer nema naseljene skupine koju bi susjedi zvali Kranjcima, a ipak u Istri Kranjci i Kranjci. Slovenci su po Istri prodavali glazirane posude, 'kranjice', kako su ih zvali Istrani, jer je narod sve slovenske proizvođače, koji su ovamo donosili robu na prodaju, nazivao Kranjcima. Izraz Kranjac nije imao pogrdno značenje ni u narodu ni u službenoj upotrebi. U narodu se nekada time neodređeno označava svaki stanovnik sa sjevera«.

Činjenica da su se Kranjcima nazivali i lički starosjedioci ukazuje na mogućnost da se kod pojma Kranjac možda radilo i o nazivu za stanovnika Krajine, što posredno otvara mogućnost kako su pojmom Kranjci bili obuhvaćeni i doseljenicima iz drugih »krajina«. Naravno, ovo razmišljanje je samo nadgradnja nad izvore koji jasno ukazuju i na druga tumačenja i predstavlja prilog odgovoru na pitanje koje je otvorio Fedor Moačanin kada se pitao »otkuda je došao onaj 'manji dio' ličkih 'Kranjaca', koji nije bio s brodske gosposltije«. ³⁴ Tražeći podrijetlo Kranjaca ne bi se kao njihovo potencijalno geografsko izvoriste zaobići Žumberak koji je također ispočetka dio Kranjske, da bi ga 1535. naselili Uskoci (Vlasi), a koji je s vremenom postao dio Vojne krajine. Starosjedilačko stanovništvo se iz Žumberka mahom raselilo, uglavnom na susjedno područje vlastelinstva Mehovo.

Jasna Andrić pokazuje da je pitanje Kranjaca još uvijek otvoreno: »Iz nekoliko podataka nije moguće dobiti potpuniju sliku o pojavi etnika Kranjac u Lici. Često je to ime za načinom života, govorom, odjećom i, nekad, društvenim položajem obilježene grupe Hrvata, a tako ih zovu i Srbi i Hrvati Bunjevci s kojima Kranjci imaju šaljiva (pa i ozbiljna) nadmetanja. Spominje se da to može biti i opći etnonim za Hrvate, Bunjevce i Kranjce zajedno. Dosta je česta pojava, no, čini se, ne svuda, da se taj naziv nerado prima. Činjenica je da nitko sebe izričito ne naziva Kranjcem.« ³⁵

Iz raščlambe proizlazi da pojam Kranjci u Lici i Krbavi krajem 17. i početkom 18. stoljeća obuhvaća doseljeno stanovništvo koje je djelomično bilo podrijetlom iz brdskih krajeva bližih Kranjskoj ili iz kranjskih brda. Najvjerojatnije su Kranjci zapravo etnički heterogeno, mješovito stanovništvo kako iz kranjskih brda tako iz brdskih krajeva bližih Kranjskoj, među koje možemo uvrstiti Čabranski kraj. Ne treba zaboraviti da je taj kraj koncem 17. stoljeća službeno sastavni dio Kranjske, premda pod upravom Dvorske komore. Analizom prezimena popisa iz 1712. godine moguće utvrditi da li se pod pojmom Kranjci u Lici i Krbavi radi o stanovništvu većinom raznolikog južnoslavenskog podrijetla (iako najvjerojatnije pretežito hrvatskog), a vjerojatno manjim dijelom i doseljenika »njemačkog« podrijetla. Ostaje otvoreno pitanje nisu li neki među Kranjcima bili i potomci prije iseljenog hrvatskog stanovništva iz Like i Krbave koji su se vratili u zavičaj svojih predaka. Tražeći podrijetlo Kranjaca ne bi se kao njihovo potencijalno geografsko izvoriste zaobići Žumberak koji je također ispočetka dio Kranjske, da bi ga 1535. naselili Uskoci (Vlasi), a koji je s vremenom postao dio Vojne krajine. Činjenica da su se Kranjcima nazivali i lički starosjedioci ukazuje na mogućnost da se kod pojma Kranjac možda radilo i o nazivu za stanovnika Krajine, što posredno otvara mogućnost kako su pojmom Kranjci bili obuhvaćeni i doseljenicima iz drugih »krajina«.

KRANJCI U SLAVONSKOJ KRAJINI (VARAŽDINSKOM GENERALATU) I KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

Iako se Kranjci javljaju i Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji treba preispitati koliko postoji sličnosti sa Kranjcima u Hrvatskoj krajini. Zbog toga se nužno osvrnuti na izvore na pograničnoj regiji koja obuhvaća Varaždinski generalat i Križevačku županiju gdje se relativno često javljao etnik Kranjec. Na prvi pogled učestala pojava prezimena/etnika Kranjec ukazuje da se radi o doseljenicima iz Kranjske. No, u slučaju Križevačke županije i Varaždinskog generalata u 17. stoljeću ne bi sa stopostotnom sigurnošću smjeli donositi zaključak da se pod pojmom Kranjci kriju (samo) doseljenici iz Kranjske.

Neven Budak je upozorio da su u hrvatskim zemljama pretke stanovnika iz današnje Slovenije nazivali »Kranjci«, ³⁶ no to samo po sebi precizno ne objašnjava tko su Kranjci koji se sreću u izvorima vezanim uz Varaždinski generalat i Križevačku županiju u 17. stoljeću.

Postoji mogućnost kako su etnikom Kranjci možda bili obuhvaćeni doseljenicima iz raznih »krajina« poput one »Slovenske krajine (Tótásag)« koje je tada, prema nekim mišljenjima bila identična s

³⁴ F. Moačanin, *Kranjci u Lici*, str. 10.

³⁵ J. Andrić, *O Kranjcima*, str. 9.

³⁶ N. Budak, *Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der Etnischen Selbstidentifikation im Raum des Mittelalterlichen Slawoniens*, str. 10.

većim dijelom današnjeg gornjeg Prekomurja³⁷, a prema drugima obuhvaćala cijelo današnje Prekomurje i Međimurje.³⁸ No, pri tome drugome mišljenju koje Međimurje stavlja u »Slovensku krajinu«, treba uzeti u obzir da su doseljenici iz Međimurja u Križevačku županiju i Slavonsku vojnu krajinu tijekom 17. stoljeća bili zapisivani kao »Međimurci«, što bi isključilo njihovo terminološko povezivanje s Kranjcima koji su istovremeno zasebno zapisivani pod (prez)imenom »Kranjec«³⁹.

Ukoliko bi se etnik⁴⁰ Kranjec u Križevačkoj županiji i Slavonskoj vojnoj krajinu tijekom 17. stoljeća odnosilo na doseljenike iz »Slovenske krajine« onda bi se svakako radilo o doseljenicima iz prostora koji se kasnije nazivao Prekomurje, odnosno preciznije iz današnjeg gornjeg Prekomurja.

Postoji i mogućnost da se pod pojedinim Kranjcima razumijevaju doseljenici. Kod zadruge Stepinac koja je postojala u Brezariću kraj Krašića predaja kaže da se u tu zadrugu navodno oko 1700. »priženio« jedan Kranjac. U tome kraju je nekada bio običaj svakog došljaka zvati Kranjcem, neovisno o tome da li je bio iz Kranjske ili ne. Sličan primjer imamo i kod srpske zadruge Grubića iz okolice Koprivnice, koju je prema predaji također osnovao došljak-Kranjac.⁴¹

Etnik Kranjec se u popisu kućedomaćina iz 1598. godine spominje vrlo često.⁴² On je najčešći na prostoru između Save i Drave s najvećom koncentracijom u dolini rijeke Drave. U prostoru između Kupe i Save je zabilježen svega tri puta. Etnik Kranjec se javlja na prostoru koji bi logično bio cilj

³⁷ Današnje gornje Prekomurje je većim dijelom obuhvaćalo prostor »Slovenske krajine (Tótásag)«, dok je njegov manji i najistočniji dio pripadao u tzv. »Stražnu krajinu (Őrség)«. Inače je »Slovensku krajinu (Tótásag)«, u 17. stoljeću, osim današnjeg gornjeg Prekomurja obuhvaćao i dio Porabla naseljen slovenskim stanovništvom, tj. dio prostora između rijeke Rabe i današnje slovensko-austrijske granice u Prekomurju. Usp. I. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, Murska Sobota 1996., str. 81.

³⁸ J. Rotar, *Toponimika in etnika v Trubarjevih predgovorih in posvetilih*, *Zgodovinski časopis*, god. 41, br. 3, Ljubljana 1987., str. 467, 470.

³⁹ Boris Golec drži da se nazivi/prezimana Kranjec, Međimurec i Prekmurec međusobno ne isključuju. Kajkavski susjedi su mogli zvati Kranjcima i Prekomurce, neovisno o Kranjcima iz njima zapadnih pokrajina, ne misleći pri tom istu skupinu. Sličan je slučaj sa Bezjacima/Bizjakima - nalazimo ih i na slovenskoj zapadnoj granici (Monfalcone/Tržič sjeverozapadno od Trsta, danas postoji čak i talijanski naziv »Bisiacaria« za tamošnje Talijane). Većina Bizjaka u Slovenskom Primorju dobila je prezime po tim Bizjacima, a ne po kajkavcima.

⁴⁰ Etnici su mogli biti i sekundarni tj. njihovi nositelji su ih mogli steći još u srednjem vijeku (sustav prezimena je kod seljačkog i gradskog stanovništva u Križevačkoj županiji bio relativno ustaljen već u drugoj polovini 15. stoljeća) i sa njima kasnije doći u područje koja se istražuju u ovom radu pa oni nužno ne moraju ukazivati na migracije.

⁴¹ T. Stepinac-Fabijanić, *Zadruga Stepinac. Brezarić kod Krašića, Seljačke obiteljske zadruge*. Izvorna građa za 19. i 20. stoljeće, knj. 2, Zagreb 1992., str. 40; J. Andrić, *O Kranjcima*, str. 13.

⁴² Prema J. Adamček, I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976., broj strane je označen uz svako naselje. Str. 375 vlastelinstvo Donja Stubica, selo Orosavlje 377 vlastelinstvo Donja Stubica, selo Pustodol 385, vlastelinstvo Susedgrad, selo Prigorje, 388, Šestine i Gračani 390, Slanovec kraj Zagreba 395, Ugra 405, vlastelinstvo Samobor, selo Goli Vrh 406, vlastelinstvo Samobor, selo Klokočevac 432, vlastelinstvo Zelina, selo Ertovec 434, vlastelinstvo Bisag, selo Zalowczy 438, vlastelinstvo Bistrica, selo Podvorčija 441 2x, Slanje 442, Ludbreg (inkvilin), Hrženica kraj Ludbrega 443, isto 445, Veliki Bukovec, Sveti Petar, Kutnjak 447, Đelekovec, Selnica, Zablatje 455, Selanec kraj Križevaca 459, Donji Tkalec 460 2x, Lovrečina 462 2x, vlastelinstvo Rakovec 474, vlastelinstvo Želin sučija Bukevje 480, vlastelinstvo Cesargrad, Peteloslavci 482, vlastelinstvo isto 486, Radakovo - Gorgowcze 490 2x, vlastelinstvo Veliki Tabor, kurija Horvatska i kurija Mali Tabor 491, isto vlastelinstvo, kurija Horvatska 493, Mali Tabor 494, purgarija grada Kostela 495, vlastelinstvo Kostel, Toztochyelo 498, vlastelinstvo Krapina 500, vlastelinstvo Kostel, selo Gorjakovo 501 (sela Ludbreg, Radovići i Retkovec u Zagorju) 502, (sela Orehovec i Boričevac u Zagorju) 504 4x, »Martince« kraj Zaboka 505, Zabok ili okolica 506, Puhakovec ili Ciglenica u Zagorju 510, Prigorje lepoglavskih pavlina 511, vlastelinstvo Lohor, sela Vokanci i Dolkovci 2x, 512 2x grad Lohor (1 građanin, 1 kmet), 522 2x posjed Soteska, 523 posjed Borkovec 7x, posjed Zlatar (ili Ladislavec), 524 vlastelinstvo Oštrc, 531 vlastelinstvo Vinica, sela Lovrečan i Vratno (tu i Kraniacz), 532 vlastelinstvo isto, selo Nova Ves, 535 vlastelinstvo isto, oppidum Vinica, 536 vlastelinstvo isto, selo Peterjanec, 537 vi isto selo Družbinci, 539 2x vlastelinstvo isto, sela Nova Ves i Opeka, 540 4x vlastelinstvo isto, sela Vinica, Čargovec, Čalinec, 541 3x vlastelinstvo Maruševac, 542 Marchan 3x, Druškovec i Beretinec 1x, 543 (grupa posjeda južno od Varaždina), 545 Nedejanec, 546 Beletinec, 547 3x predgrađe Varaždina, Gornji Kučan, Trnovec, 548 3x Varaždin (kmetovi), 549 2x (sela grada Varaždina), 550 3x isto, 551 Biškupec 2x, Zbelio 1x, 552 Štefanec 555 2x Leštakovec i 556 Šabac. Najsrdačnije zahvaljujem kolegi Ranku Pavlešu na pomoći.

doseljenika iz Štajerske s time da valja napomenuti da u 16. i 17. stoljeću nisam uspio pronaći etnik Štajerec. Zbog toga je pri određivanju podrijetla etnika Kranjec vrlo mala vjerojatnost da se pretežito radilo o doseljenicima iz Kranjske, barem u prostorima između rijeka Save i Drave.

Teritorijalna rasprostranjenost etnika Kranjec bi ukazivalo na to da su u krajem 16. stoljeća stanovnici Kraljevine Slavonije dio doseljenika iz njima zapadnih, a danas etničkih slovenskih prostora, nazvali Kranjci. Iz toga bi trebalo isključiti Prekomurje jer je primjerice već 1651. godine zabilježen etnik Prekmurec (Prekmurecz) u selu Črečan, župa Nedelišće u Donjem Međimurju.⁴³ I kasnije su popisani etnici koji ukazuju na doseljavanje iz Prekomurja. Npr. 1706. je zabilježen etnik Prikomorecz u selu Velika kraj Vrbovca (Križevačka županija),⁴⁴ a 1720. etnik Prekmurecz u Lopatincu (Gornje Međimurje).⁴⁵

Prezime Kranjec (Kranjecz) se 1598. na prostoru Križevačke županije spominje u trgovištima Ludbreg i Rakovec te u selima: Slanje, Hrzenica, Sveti Petar Ludbreški, Kutnjak, Selnica, Đelekovec, Veliki Bukovec, Zablatje, Selanec, Lovrečka Velika i Donji Tkalec.⁴⁶ Iz prostornog rasporeda naselja moguće je zaključiti veću koncentraciju Kranjaca u podravskom dijelu Križevačke županija gdje je zabilježeno 11 osoba s ovim prezimenom, dok je u prigorskom dijelu županije popisano 6 osoba koje su imale prezime Kranjec.

U župi Ivanić se 1649. prezime Kranjec spominje u selima Lepšić, Šemovci i Donji Šarampov, a iduće, 1650. u župi Dubrava se isto prezime spominje u selu Ladina.⁴⁷ Etnik Kranjec je zabilježen 1659. godine u naseljima: Virje, Imbriovec, Zablatje, Rasinja, Ludbreg, Seretinovec, Veliki Bukovec, Mali Bukovec, Petrovo selo (Sv. Petar), Cerinkovec, Botinovec, Struga, Hemuševci, Obrankovec i Slanje,⁴⁸ a 1673. u Botinovcu, Pustakovcu i Cenkovcu.⁴⁹

Prezime Kranjec je zapisano u slijedećim selima dubravske župe 1662. godine: Ladina, Radulec, Kostanj i u Graberskoj ulici.⁵⁰ Etnik Kranjec je 1668. godine popisao u selima Tučenik, Cugovec, Mali Brezovec, Veliki Brezovec, Kloštar Ivanić, Šemovci. Isti etnik je 1674. zabilježen u Tučeniku i Cugovcu.⁵¹ Prezime Krajniz je popisano među haramijama utvrde Sigetec 1678. godine.⁵² Kranjci se 1679. spominju u Ladini, Radulcu, Graberskoj, Kloštar Ivaniću, Cagovcu, Bregima (kraj Ivanića), Lepšiću i Šemovcima. Godine 1688. popisani su slijedećim naseljima: Tučenik, Ladina, Veliki Novaki, Dubrava, Graberci, Ivanska, Derkatica, Šušnjari, Bregi (kraj Ivanića), Sobočani i Šemovci.⁵³

Prezime Kranjec je danas na području nekadašnje Križevačke županije i Varaždinskog generalata, popisano u slijedećim naseljima: Bađinec, Bedenik, Bjelovar, Brdo Orehovečko, Celine, Čemernica Lonjska, Donji Šarampov, Dubrava, Đurđevac, Ferdinandovac, Graberje Ivaničko, Gušćerovec, Haganovac, Haganj, Hrzenica, Ivanska, Karane, Kloštar Podravski, Koprivnica, Križevci, Kuzminec, Ludbreg, Ljubeščica, Maglenča, Molve, Miličani, Nova Rača, Novigrad Podravski, Petrinja, Prekobrdo, Prugovac, Radulec, Repaš, Rovišće, Sigetec, Starigrad, Sveti Petar Čvrstec, Tvrda Reka, Trojstveni Markovac, Trema, Rasinjica, Veliki Bukovec, Veliko Trojstvo, Zrinski Topolovac, Zekovac, Zvonik i Žabnica.⁵⁴

⁴³ NAZ, KV, Prot. 6/VI, str. 45'.

⁴⁴ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 600.

⁴⁵ Monumenta Zrinyiana (dalje: MZ), knj. 2, Budapest 1991., str. 541.

⁴⁶ Popisi i obračuni poreza, str. 441-463.

⁴⁷ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 7, 8, 12, 24.

⁴⁸ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 71, 123, 124, 150, 174, 178, 186, 188, 190, 220, 223, 251, 252-254, 282. Iste se godine u selima Vrbanovec, Sv. Elizabeta (danas Jalžabet) i Donja Poljana u Varaždinskoj županiji (na granici sa Križevačkom) spominje etnik Kranjec NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 283, 312, 317.

⁴⁹ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 20, 20', 21.

⁵⁰ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 134, 135, 137, 168, 168', 170.

⁵¹ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 125, 126, 159', 160', 161, 184', 185'.

⁵² STLA, Militaria, Sch. 254.

⁵³ NAZ, KV, Prot. 105/I, str. 9, 30, 30', 31', 32', 145, 150', 151', 152, 164', 165, 168, 174, 177.

⁵⁴ F. Maletić, P. Šimunović, Hrvatski prezimenik, knj. 1, Zagreb 2008., str. 708.

Etnik Kranjec je zabilježen 1700. godine u naseljima: Struga, Obrankovec, Ludbreg, Hrastovsko, Kučan, Kuzminec, Koledinec, Rasinja, Veliki Otok, Komarnica (danas Novigrad Podravski), Mostić, Virje i Hampovica.⁵⁵ Kranjci su popisani 1701. godine u selima: Bregi (kraj Ivanića), Sebovec, Potok, Stružec, Ivanska, Grabersko (danas Grabrić), Zetkan, Veliki Novaki, Radulec i Tučenik,⁵⁶ 1706. godine u naseljima: Gaj, Gušćerovec, Ledina, oslovci, Donji Tkalec, Gostovci i Vrbovec⁵⁷, a 1716. godine u: Dubovici, Peterancu, Pitomači, Koprivničkom Ivancu, Kuzmincu, Grbaševcu, Rasinji, Cvetkovcu, Hrastovskom, Ludbregu i Apatiji.⁵⁸ U 17. stoljeću su doseljenici s etnikom Kranjec zabilježeni u više slučajeva na prostoru grada Koprivnice.⁵⁹ Isti etnik je zabilježen i na drugim gradskim područjima, npr. zagrebačkom gdje se 1664. Kranjci spominju u Novoj Vesi.⁶⁰

Krajem 16. stoljeća javlja se i prezime Korošec.⁶¹ Na prostoru Varaždinskog generalata prezime Korošec je zapisano u Drnju 1659. i 1700. godine te u istoj župi 1716. godine u selu Peteranec.⁶² Slični etnik »Korusich« zabilježen je u selu Ladina (župa Dubrava kraj Vrbovca).⁶³ Etnik »Korosech odnosno Korošecz« je 1698. zabilježen u međimurskim Mons Globoko i Mons Minor Leskovec, a 1720. u Mons Koncovčak.⁶⁴ To bi na prvi pogled moglo ukazivati na to da su stanovnici Kraljevine Slavonije razlikovali Kranjce i Korošce, tj. da se etnik Korošci odnosi na doseljenike s prostora unutarnjoaustrijske zemlje Koruške. No, da li je stvarno tako? Kod tvorbe prezimena Korošec postoji stanovita mogućnost da se ono razvilo od mađarske riječi »koros« koja označava vremesnog čovjeka (u godinama).⁶⁵

Prezime Korošec je danas prošireno područjem Križevačke županije i Varaždinskog generalata, te je ono 2001. popisano u slijedećim naseljima: Đelekovec, Gabajeva Greda, Imbriovec, Jarek Bisaški, Kuzminec, Koprivnica, Molve, Mali Otok, Pitomača, Pustakovec, Selnica Podravska, Sigetec, Velika Črešnjevica, Virje i Zablatje.⁶⁶

Postojanje etnika Korošec, pod uvjetom da bi prihvatili njegovu vezanost uz unutarnjoaustrijsku zemlju Korušku, bi nam moglo pomoći u ograničavanju etnika Kranjec na doseljenike s prostora današnje Štajerske i vjerojatno Kranjske, tim više što ni u 16. ni u 17. stoljeću nije, bar za sada, pronađen etnik Štajerec. No, i pri tome treba biti oprezan jer već početkom 18. stoljeća, točnije 1720. imamo zabilježen etnik »Stajerecz« u gornjomeđimurskom selu Bračovec (Mons Brachovcz).⁶⁷ Iako je prezime Štajerec postojalo na prostoru današnje Slovenije i zabilježeno je u više matičnih knjiga, ono se 1931. više nigdje na slovenskom prostoru ne spominje.⁶⁸

⁵⁵ NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 50, 52, 62, 65, 66, 94, 95, 98, 110, 193, 194, 204, 234. Iste se godine u selima Donje Selo (Villa Inferior) u župi Sv. Elizabeta (danas Jalžabet) i Poljana u Varaždinskoj županiji (na granici sa Križevačkom) spominje etnik Kranjec NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 12, 14

⁵⁶ NAZ, KV, Prot. 105/I, str. 243', 248', 264, 264', 287', 295', 296, 306.

⁵⁷ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 256, 359, 443, 456, 491, 600, 610.

⁵⁸ NAZ, KV, Prot. 178/II, str. 20, 44, 67, 147, 160, 161, 163, 175, 176, 177. Na str. 178 je jedan Kranjec popisao u Martijancu, u Varaždinskoj županiji, na samoj granici s Križevačkom županijom. U susjednoj župi Sveta Elizabeta – Jalžabet je Kranjec zabilježen u selu Kelemen.

⁵⁹ Usp. H. Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću – okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Koprivnica 2005.

⁶⁰ KAZ, ACA, fasc. 17, br. 92.

⁶¹ Oblik etnika Korossecz, usp. Popisi i obračuni poreza, str. 487 Radakovo, selo Gorgowcze, str. 493 Mali Tabor, str. 540 vlastelinstvo Vinica, selo Volinec. Oblik Korossych je na str. 526 popisao na vlastelinstvu Selnica (u današnjem Hrvatskom zagorju).

⁶² NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 101; Prot. 91/III, str. 120; Prot. 178/II., sr. 44.

⁶³ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 134.

⁶⁴ A. Frančić, Međimurska prezimena, Zagreb 2002., str. 329.

⁶⁵ L. Hadrovics, I. Nyomárkay, Mađarsko-hrvatski rječnik, Budapest 2003., str. 286.

⁶⁶ F. Maletić, P. Šimunović, Hrvatski prezimenik, knj. 1, Zagreb 2008., str. 685.

⁶⁷ MZ, knj. 2, str. 546.

⁶⁸ Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1974. Po drugoj strani Kranjc/Krajnc i sl. te Korošec su u Sloveniji dva prilično raširena prezimena.

Ako bi se prihvatilo ovo tumačenje, onda bi razmišljanja o tome da su u hrvatskim zemljama pretke najvećeg dijela današnjih Slovenaca nazivali »Kranjci« trebalo proširiti i na to da su ih nazivali i »Korošci« i »Štajerci«. No, to treba isključiti jer prezime Korošec ne označava doseljenika iz unutarnjoaustrijske pokrajine Koruške. Naime, kraj Križevaca je postojalo naselje Koruška pa bi (i) uz njega mogao biti vezano ovo prezime. Ako bi se prihvatila vezanost etnika Korošec uz naselje Koruška kraj Križevaca i nepostojanje etnika Štajerac u 17. stoljeću, onda bi tumačenje etnika Kranjec (krajem 16. i u 17. stoljeću), iz hrvatsko-slavonske perspektive, moglo biti prošireno na doseljenike iz čitavog slovenskog etničkog prostora koji se nalazio u sklopu unutarnjoaustrijskih zemalja. Od onih stanovnika koji su popisani pod etnikom Kranjec tijekom 17. stoljeća najvjerojatnije valja isključiti doseljenike iz Prekomurja. Time bi možda smjeli korigirati ranije iznijeti stav Nevena Budaka da su u hrvatskim zemljama pretke stanovnika današnje Slovenije nazivali »Kranjci«, na taj način da se isključe nekadašnji stanovnici Prekomurja, ako ne cijeloga onda barem donjega koje je do druge polovice 18. stoljeća spadalo u sastav Zagrebačke biskupije.

Kako su se od svih unutarnjoaustrijskih zemalja u Kraljevinu Slavoniju najviše doseljavali stanovnici iz zemlje Štajerske možda su doseljenici poznati pod nazivom Kranjci, barem djelomično, podrijetlom iz te zemlje. Tim više ako znamo da se na štajerskom području od druge polovice 16. stoljeća »odhajanje kmečkih sinov v tujino še povećalo«. ⁶⁹

Valja podsjetiti i to da se zemlja Štajerska u svom kasnijem opsegu prostirala preko područja nekadašnjih triju krajina: Savinjske, Podravske i Karantanske. ⁷⁰ Ne treba zaboraviti i to da je zemlja Kranjska isprva funkcionirala kao krajina. ⁷¹ Možda je upravo zbog tih krajina koje su graničile sa Kraljevinom Slavonijom kod stanovnika koji su živjeli u zemljama Štajerskoj i/ili Kranjskoj, odnosno doseljavali se iz njih, postao naziv Kranjci.

Ukoliko se ubuduće prihvati ovo razmišljanje, ostaje još uvijek nejasno kako se i u nekim donjoštajerskim matičnim knjigama javlja etnik Kranjec sredinom 17. stoljeća. Npr. u župi Juršinci ima dosta upisa s prezimenom Kranjec (Krainiz, Kraniez) ⁷², a varijanta prezimena Krainz se javlja primjerice u Ljutomeru 1654. godine. ⁷³ Da li je u njima moguće tražiti doseljenike iz neke druge »krajine« teško je reći. U Juršincima i Ljutomeru Kranjec možda može označavati Prekomurca, »Vogrina«, »Ogrina«, odnosno doseljenika s druge strane Mure. Valja istaknuti i to da se jedan dobar dio stanovništva Štajerske tijekom 17. i 18. stoljeća zvao Krajincima-Kranjcima. Oni su živjeli na širokom području između brda Boč i rijeke Save, koje graniči s današnjom Hrvatskom. ⁷⁴ To otvara mogućnost da je barem jedan dio stanovnika Križevačke županije i Varaždinskog generalata mogao etnik Kranjec dobiti i prije doseljavanja na ove prostore.

Pri ovome razmatranju ne treba isključiti ni djelomičnu mogućnost da se pod nekim »Kranjcima« kriju »povratnici« odnosno potomci ranijih iseljenika s ovih prostora, iako je to gotovo nemoguće dokazati. Kao analogiju je moguće uzeti razmišljanje o tome da se kod doseljenika u Liku koji su krajem 17. stoljeća zabilježeni kao Kranjci barem djelomično krije hrvatsko stanovništvo što je sam ranije izložio u stavovima Fedora Moačanina koji je smatrao kako se pod pojmom Kranjci u Lici se krajem 17. i početkom 18. stoljeća razumijevaju hrvatski povratnici iz tadašnje vojvodine Kranjske. ⁷⁵ Isto tako

⁶⁹ S. Vilfan, Kmečko prebivalstvo po osebnom položaju, u: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarni panog, II. zvezek – Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980., str. 340.

⁷⁰ P. Štih, V. Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb 2004., str. 103.

⁷¹ A. Komac, Od mejne grofije do dežele, Ljubljana 2006.

⁷² Škofijski arhiv Maribor (ŠAM), Matična knjiga vjenčanih, župa Sv. Lovrenc – Juršinci 1624-1662.

⁷³ ŠAM, Matična knjiga vjenčanih, župa Ljutomer (Sv. Ivan Krstitelj) 1653-1674.

⁷⁴ J. Rigler, Jezikovno-kulturna orijentacija Štajercev v starejših obdobjih, u: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 666. Boris Golec me upozorio na naselje Sv. Petar u Krajini (St. Peter in Crain) iz sredine 18. stoljeća tj. današnju Bistrica ob Sotli (nedaleko Kumrovcu).

⁷⁵ F. Moačanin, Kranjci u Lici, Etnološka tribina, 9, Zagreb 1986., str. 7-10.

valja naglasiti kako je pojam Kranjec imao savim druga značenja u 19. stoljeću u različitim regijama današnjeg prostora Republike Hrvatske.⁷⁶

Johan (Janez) Weichard (Vajkard) Valvasor⁷⁷ je, na što sam već upozorio, u svojem opisu Kranjske krajem 17. stoljeća uz ostale upotrebne jezike - kranjski, ilirski, hrvatski, dalmatinski, kočevski, istarski, talijanski, furlanski i njemački, zabilježio postojanje (i upotrebu) »slavonskog« jezika u Kranjskoj.⁷⁸ Ne ulazeći u složenu jezičnu situaciju na prostoru Kranjske krajem 17. stoljeća, najlogičnijim mi se čini da je Valvasorov »slavonski« jezika zapravo kajkavština. Ukoliko se budućim istraživanjima potkrijepi ovo razmišljanje još uvijek nije jasno da li oni stanovnici koji u Kranjskoj krajem 17. stoljeća govore »slavonskim« jezikom predstavljaju izbjeglice pred osmanskim prodorima iz prostora Kraljevine Slavonije.

Ako bi uzeli u obzir razmišljanja Fedora Moačanina vezana uz Kranjce u Lici, mogli bi, barem kod dijela doseljenika u Križevačku županiju i Varaždinski generalat koji su označeni etnikom Kranjec, ostaviti otvorenim pitanje nisu li neki među njima bili i potomci prije iseljenog stanovništva koji su se vratili u zavičaj svojih predaka. Moguće je kako su Kranjci i u Križevačkoj županiji i u Varaždinskom generalatu, što je i za Liku te Krbavu dokazao Marko Šarić, etnički vrlo heterogeno stanovništvo. S time da mi se najlogičnijim čini rješenje kako se pod etnikom Kranjec koji je relativno često zabilježen na prostoru Križevačke županije i Varaždinskog generalata tijekom 17. stoljeća kriju razni doseljenici sa, uvjetno rečeno, dijelova slovenskog etničkog prostora.

UMJESTO ZAKLJUČKA

U slučaju Kranjaca u Slavonskoj Vojnoj krajini (Varaždinskom generalatu) postoji mogućnost kako su ovim etnikom možda bili obuhvaćeni doseljenicima iz raznih »krajina«. Valja podsjetiti i to da se zemlja Štajerska u svom kasnijem opsegu prostirala preko područja nekadašnjih triju krajina: Savinjske, Podravske i Karantanske. Kako su se od svih unutarnjoaustrijskih zemalja u Kraljevinu Slavoniju najviše doseljavali stanovnici iz Štajerske možda su doseljenici poznati pod nazivom Kranjci u Slavonskoj Vojnoj krajini, barem djelomično, štajerskog podrijetla. Pri ovome razmatranju ne treba isključiti ni djelomičnu mogućnost da se pod nekim »Kranjcima« kriju »povratnici« odnosno potomci ranijih iseljenika s ovih prostora, iako je to gotovo nemoguće dokazati. Kao analogiju je moguće uzeti razmišljanje o tome da se kod doseljenika u Liku, u Hrvatskoj Vojnoj krajini, koji su krajem 17. stoljeća zabilježeni kao Kranjci barem djelomično krije hrvatsko stanovništvo. Ako bi uzeli u obzir razmišljanja Fedora Moačanina vezana uz Kranjce u Lici, mogli bi, barem kod dijela doseljenika u Križevačku županiju i Varaždinski generalat koji su označeni etnikom Kranjec, ostaviti otvorenim pitanje nisu li neki među njima bili i potomci prije iseljenog stanovništva koji su se vratili u zavičaj svojih predaka. Moguće je kako su Kranjci i u Križevačkoj županiji i u Varaždinskom generalatu, što je i za Liku te Krbavu dokazao Marko Šarić, etnički vrlo heterogeno stanovništvo. S time da mi se najlogičnijim čini rješenje kako se pod etnikom Kranjec koji je relativno često zabilježen na prostoru Križevačke županije i Varaždinskog generalata tijekom 17. stoljeća kriju razni doseljenici sa, uvjetno rečeno, raznih dijelova slovenskog etničkog prostora.

⁷⁶ J. Rotar piše: »Najbrž se je v 19. stoletju izoblikoval zagrebški sopomen leksema Kranjec (Kranjac), mogoče med tamkajšnjimi ilirci, v svojih maksimalnih političnih in kulturnih težnjah razočaranih spričo razhajanja s Slovenci; ta sopomen ima analgoni slabšalni prizvok kot »švabski«, a je danes že skoraj docela pozabljen. Toda izraz Kranjec, kranjski so prebivalci Like in Krbave ter Slavonije, torej štokavci, vse 19. in v začetku 20. stoletja uporabljali tudi za prebivalce Gorskega Kotarja in za druge kajkavce in Slovence, vendar le razločevalno do sebe in ne slabšalno.« Usp. J. Rotar Viri, Trubarjevog poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina, Zgodovinski časopis, letnik 42, št. 3, Ljubljana 1988., str. 343.

⁷⁷ O Valvasoru usp. B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983.

⁷⁸ J. V. Valvasor, Slava vojvodine Kranjske (izabrana poglavlja), Ljubljana 1994., str. 17.

SUMMARY

The author refers to sources in the Croatian-Slavonian Military Border in which the ethnic of the man from Carniola was relatively common. In case of the people from Carniola in the Slavonian Military Border, there is a possibility that this ethnic might have included the immigrants from various border-lands. It is important to note that the land of Styria in its later scope covered the area of the three former border-lands: Savinja, Podravina and Carantania. Since from all of the lands of inner Austria the Kingdom of Slavonia was primarily inhabited by inhabitants from Styria, it could be possible that the immigrants called »Kranjci« (the people from Carniola) could be, at least partly, of Styrian origin. In the context of this contemplation one should not exclude the possibility that some of the people called »Kranjci« are in fact »returnees« or descendants of former immigrants from these areas, although this is almost impossible to prove. In any case, the paper represents a contribution to further discussions about Croatian-Slovene relations in the Early Modern Period.

ANALIZA I POSTOJEĆE STANJE IZVORA GEOTERMALNIH VODA NA PODRUČJU VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

ANALYSIS AND EXISTING STATUS OF GEOTHERMAL WATER SOURCES IN THE VARAŽDIN COUNTY AREA

Melita SRPAK

Varaždinska županija
Zavod za prostorno uređenje
Mali Plac 1a
42 000 Varaždin
melita.srpak@gmail.com

Primljeno / Received: 7. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 553.7(497.523)“20”

[662.997:628.1.036] (497.523)

Silvija ZEMAN

Međimursko veleučilište u Čakovcu
Bana Josipa Jelačića 22a
40000 Čakovec
silvija.zeman@mev.hr

Goran SABOL

Međimursko veleučilište u Čakovcu
Bana Josipa Jelačića 22a
40000 Čakovec
gogo.sab@gmail.com

SAŽETAK

Mineralne i geotermalne vode Hrvatske predstavljaju izuzetno značajan prirodni resurs Republike Hrvatske kojem treba posvetiti bitno više pažnje i istraživanja a poglavito iznaći optimalne oblike korištenja prvenstveno u gospodarstvu, energetici, zdravstvu i turizmu.

Korištenje ovoga obnovljivog resursa treba kontinuirano pratiti s obzirom na očekivani gospodarski razvitak i učinke koji se time mogu postići uvažavajući podatak da su geotermalni gradijenti hrvatskog prostora znatno viši od europskog prosjeka.

S obzirom na sirovinski potencijal i zahtjeve za sve većim količinama mineralnih sirovina Varaždinska županija ima perspektivu razvoja na vlastitim resursima. Međutim, postojeće mineralne sirovine, iako nisu brojne, parcijalno su istražene, nepoznata im je količina, kvaliteta i kompletna primjena. Cilj ovog rada jest skrenuti pozornost na spektar primjene mineralnih sirovina geotermalnih voda koji bi mogao biti znatno širi, nego što je do sada utvrđeno, stoga bi trebalo izvršiti regionalna istraživanja mineralnih sirovina s ciljem izdvajanja perspektivnih područja s najkvalitetnijom sirovinom, te ispitivanja mogućnosti njihove primjene.

Ključne riječi: mineralne sirovine, geotermalni izvori, termalni izvori, geotermalna energija

Key words: mineral raw materials, geothermal sources, thermal springs, geothermal energy

UVOD

Vode su opće dobro i imaju osobitu zaštitu Republike Hrvatske. Upravljanje vodama i njihova zaštita u pravnom sustavu Republike Hrvatske je u nadležnosti više resora i materijalnih propisa. Pravni status voda, vodnog dobra i vodnih građevina te upravljanje kakvoćom i količinom voda, zaštita od štetnog djelovanja voda, melioracijske odvodnje i navodnjavanja, djelatnosti javne vodoopskrbe i javne odvodnje te druga pitanja vezana za vode i vodno dobro uređeni su strateškim dokumentima (Strategija upravljanja vodama, Plan upravljanja vodnim područjima, programi) i zakonima donesenim na temelju njih Zakon o vodama (NN 153/09, 130/11, 56/13 i 14/14) i Zakon o financiranju vodnoga gospodarstva (NN 153/09, 56/13 i 154/14).

Vodnim gospodarstvom, prema tim zakonima obuhvaćene su sve djelatnosti vezane za podzemne i površinske vode, uz iznimku mineralnih i termalnih voda u kontekstu njihove eksploatacije kao mineralnih sirovina. Mineralne i geotermalne vode koje se eksploatiraju kao mineralne sirovine gospodari se temeljem Zakona o rudarstvu (NN br. 56/13 i 14/14). Pобољшanje i usklađenje zakonske regulative uz odgovarajuće programe od osobite su važnosti da se ovaj resurs (mineralne, geotermalne vode) istodobno koristi u različite svrhe. Prvenstveno se to odnosi na Zakon o vodama, Zakon o rudarstvu, te na druge zakone i podzakonske akte koji reguliraju posebne aspekte koji se posredno/neposredno dotiču u korištenja ovog resursa.

Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske koja je donesena 2017. godini, navodi da se energetske potrebe u Republici Hrvatskoj podmiruju najvećim dijelom korištenjem energetskih mineralnih sirovina – ugljena, nafte, prirodnog plina i geotermalnih voda.

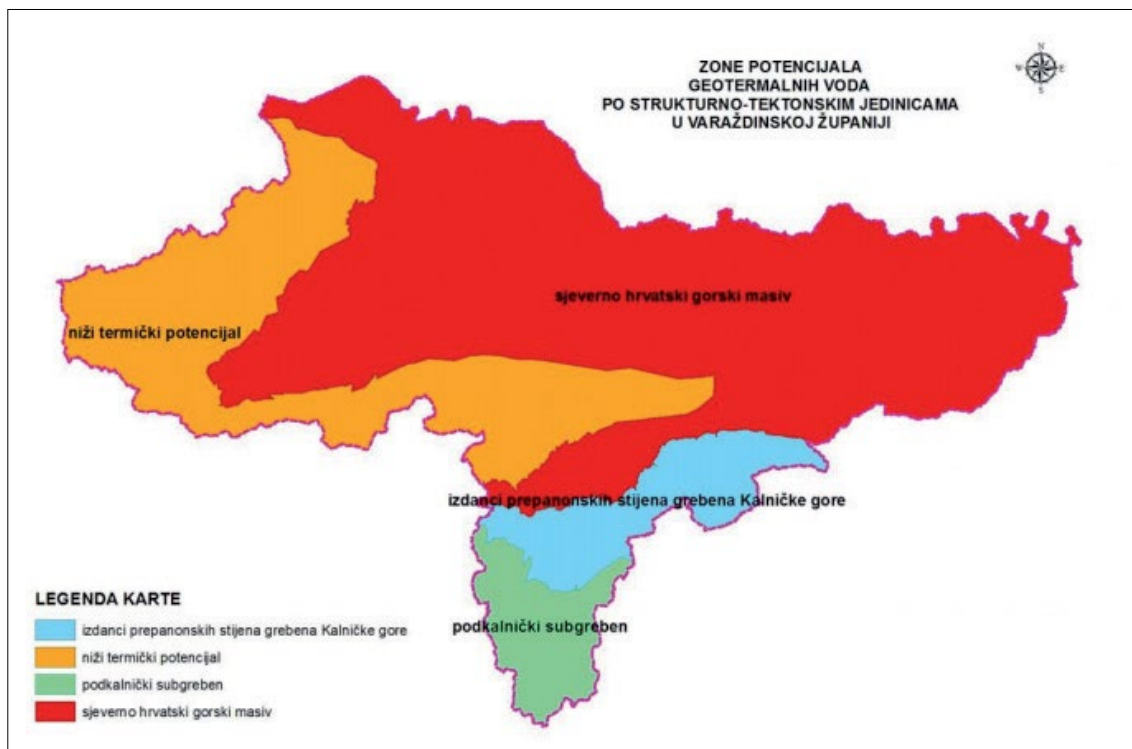
Međutim, eksploatacijske rezerve svih energetskih mineralnih sirovina su se smanjile u razdoblju od 1997. do 2012. godine, pri čemu je eksploatacija prirodnog plina porasla, eksploatacija geotermalne vode stagnirala, a eksploatacija kondenzata, nafte i ugljena se smanjila što je vidljivo iz Tablice 1. Stoga bi istraživanje i korištenje mineralnih i geotermalnih voda trebalo biti pod učinkovitom kontrolom Republike Hrvatske – nadležnih Ministarstva i uprava zbog mogućnosti nepovoljnog utjecaja na režime podzemnih voda i općenito zbog očuvanja čovjekovog okoliša. Kod takvog istraživanja i korištenja osobito je važno utvrditi realne veličine crpljenja pojedinih ležišta čime će se postići njihovo pravilno i dugotrajno korištenje.

Na području Varaždinske županije nalaze se posebni vodni resursi u koje se ubrajaju mineralno-termalna vrela i vode geotermalnog porijekla. Složena geološka građa s naglašenim utjecajem tektonike uzrok su pojave mineralno - termalnih vrela duž rasjednih linija, a razlikuju se s obzirom na mineralni sastav (sumporna, slana) i temperaturu vode (hladna, mlačna, topla). Najpoznatija vrela su: Varaždinske Toplice i Topličica. Vrelo Varaždinske Toplice koristi se u zdravstvene svrhe, a zapisi o postojanju i korištenju datiraju još iz rimskog doba (Aqua Iasae). Prevladavajući element ovog vrela je sumpor, a

Tablica 1. Bilanca stanja rezervi i godišnja količina eksploatacije energetskih mineralnih sirovina u RH
Table 1. Balance sheet of reserves and annual amount of exploitation of energy mineral raw materials in Croatia

		1997.	1998.	1999.	2000.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
geotermanla voda u l/s	rezerve										
	pridobiveno	405	0	410	420	312	297	398	390	418	386
kondenzat u 1.000 m ³	rezerve	4.099	4.474	4.183	3.468	2.555	2.368	2.020	2.354	2.235	2.100
	pridobiveno	393	265	326	328	214	187	180	169	147	137
nafta u 1.000 m ³	rezerve	11.666	10.183	9.002	8.008	8.917	8.454	8.460	9.199	9.295	11.370
	pridobiveno	1.310	1.252	1.098	1.003	653	619	563	528	511	499
prirodni plin u 1.000.000 m ³	rezerve	33.925	35.030	33.595	29.204	36.436	34.500	31.163	23.959	24.315	21.368
	pridobiveno	1.868	2.137	1.665	1.888	2.847	2.819	2.833	2.571	2.086	1.963
ugljen u 1.000 m ³	rezerve	39.779	2.917	2.917	0	5.062	4.601	5.062	5.062	5.062	0
	otkopano	48	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Izvor: Ministarstvo gospodarstva, uprava za rudarstvo, 2014. <https://www.mingo.hr/page/kategorija/rudarstvo>

Slika 1. Prikaz prostiranja strukturno-tektonskih jedinica s nosiocima geotermalne vode u Varaždinskoj županiji
Figure 1. An overview of the spread of structural-tectonic units with geothermal water holders in Varaždin County
Izvor: Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije (2016.)

temperatura vode iznosi 57,6°C. Tu je i izvor u Topličici koji je nedovoljno iskorišten. (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016.)

Prostorni plan Varaždinske županije (»Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 8/00., 29/06. i 16/09.) navodi da drugi specifični vodni resurs predstavljaju geotermalne vode iz dubljih dijelova podzemlja. Na njihovo postojanje ukazala su duboka istražna bušenja za naftu i plin (primjer bušotine Lunjkovec kraj Ludbrega).

POTENCIJALNOST GEOTERMALNE VODE VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

Potencijalnost geotermalne vode u Varaždinskoj županiji je vezana za strukturno tektonske jedinice koje su nosioci geotermalne vode. Geološki potencijal geotermalnih voda možemo proglasiti za prostor cijele županije, ali on nije svakako istog potencijala. (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016.)

Na slici 1. su prikazane strukturno-tektonske jedinice Sjeverno hrvatski gorski masiv (kao zona višeg reda potencijalnost geotermalne vode) za razliku od podkalničkog grebena i izdanka prepanonskih stijena grebena Kalničke gore (koji su nosioci nižeg potencijala geotermalne vode). U smislu korištenja voda razlikujemo dva osnovna tipa ležišta s visokom i niskom entalpijom vode. Ležišta s visokom entalpijom primjenom suvremenih tehnologija na ekonomičan način mogu se koristiti za proizvodnju električne struje. Karakteriziraju ga dotoci 100 l/s i temperature preko 120°C. U Hrvatskoj su danas u korištenju, ležišta niske entalpije s dotocima između 10-20 l/s i s temperaturama preko 60°C. Tako da u Varaždinskoj županiji imamo utvrđeno visoko entalpijsko hidro-geotermalno polje u dodatnom istraživanju »Lunjkovec – Kutnjak« u masivnom karbonatnom ležištu strukture Legradski prag. (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije »Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 29/16).

Uvidom i analizom navedene Studije možemo zaključiti da je ukupni geološki potencijal energetske mineralne sirovine hidro-geotermalnih ležišta, visoke i niske entalpije utvrđen na gotovo cijelom prostoru i kao takav u cijelosti interesantan za istraživanje i korištenje.

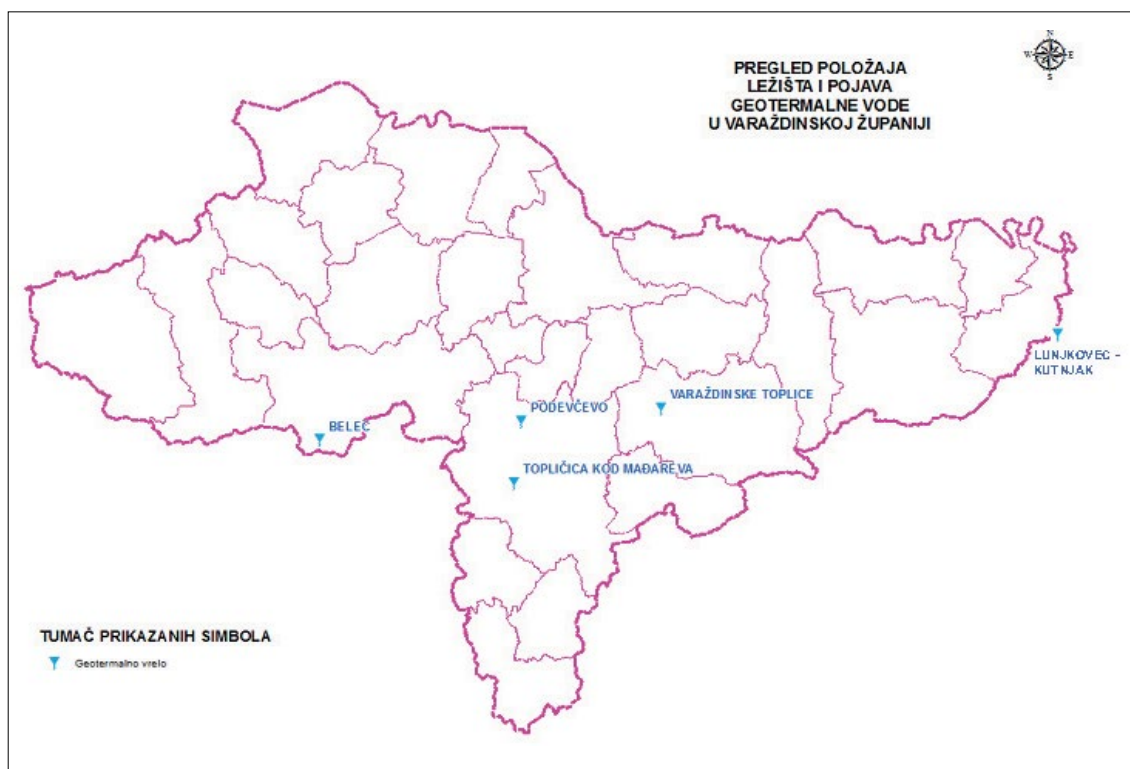
IZVORI GEOTERMALNE VODE VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

Geotermalne vode prikazuju se u dva osnovna oblika kao mineralne i geotermalne vode te kao geotermalna energija »suhe« stijene. Mineralnom sirovinom, prema Zakonu o rudarstvu, smatraju se samo mineralne i geotermalne vode, pogodne za pridobivanje energije ili nekih minerala, a energija suhe stijene ne. Značajka energije geotermalnih voda je obnovljivost, odnosno to su »obnovljivi« izvori energije. Geotermalna energija je, prema današnjim shvaćanjima, ekološki vrlo prihvatljiv izvor energije. Ne može se reći da je to alternativni izvor jer ti potencijali ne predstavljaju alternativu, ali su dobrodošli kao dopunski izvori na temelju kojih se mogu razviti različiti gospodarski sadržaji (Prostorni plan Varaždinske županije br. 8/00., 29/06. i 16/09.).

Na području Varaždinske županije postoji nekoliko izvora geotermalnih voda. Izvor u Varaždinskim Toplicama koristi se u terapijske svrhe i osnova je razvoja grada (lječilišno rekreativni turizam), što treba i dalje njegovati. Izvor u Topličici prirodni je resurs koji se već koristi u rekreacijske svrhe (napušteni bazeni i ugostiteljske građevine), ali može postati okosnicom razvoja lokalne sredine uz iznalaženje odgovarajućeg programa i sredstava.

Povoljni rezultati istraživanja geotermalne vode na lokaciji Lunjkovec (a i širem području Ludbrega) ukazuju na mogućnost da se dio razvoja tog kraja može zasnivati na tom resursu: proizvodnja električne i toplinske energije, razvoj lječilišno-rekreativnog turizma, širenje tercijarnog sektora, a samim time i razvoj drugih gospodarskih grana.

Na slici 2. prikazan je prostorni razmještaj geotermalne vode Varaždinske županije s vrstom mineralne sirovine, tipom pojavljivanja te općinom ili gradom (JLS) kojoj pripada ležište ili pojava.

Slika 2. Pregledna karta ležišta i pojave geotermalne vode na području Varaždinske županije

Figure 2. An overview map of reservoirs and geothermal waters in the Varaždin County area

Izvor: Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije (2016.)

Varaždinske Toplice

Varaždinske Toplice nalaze se oko 12 km jugoistočno od Varaždina. Termo mineralni izvor u Varaždinskim Toplicama nalazi se u naslagama donjeg miocena koje leže transgresivno na starijim sedimentima. Izvor termalne vode nalazi se u tjemenu antiklinale čiju jezgru čine trijaski dolomiti. Sabirno područje ovih voda predstavlja područje Ivanščice, otkud podzemnim putovima dolaze do Varaždinskih Toplica, gdje se zbog tlaka uzdižu prema površini. Termalna voda se ovdje koristila još u doba Rimljana, o čemu svjedoče otkriveni arheološki spomenici iz 1. st. n. e. Uz lječilišne, izgrađuju se i rekreacijski kapaciteti (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

Temperatura vode je oko 56°C, a prema hidrokemijskim značajkama voda je Ca-MgHCO₃SO₄ tipa. Ukupna mineralizacija je 1017 mg/l, te je voda određena kao hipertermalna i termomineralna. Kapacitet izvora (kaptaža) iznosi oko 35 l/sek, a u bušotini je bila izdašnost 100 l/sek. (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

Na temelju velikih količina istaložene sedre (30–40 m) te fosilnih ostataka nađenih u sedrenoj spilji pretpostavio se da izvori u Varaždinskim Toplicama spadaju među najstarija termalna vrela u panonskom dijelu Republike Hrvatske. (Šimunić, 1988).

Kasnije, na temelju izotopa ¹⁴C utvrđivana je starost termalne vode u Varaždinskim Toplicama. Usprkos brojnim analizama, u sedri i u termalnoj vodi nije pronađen izotop ¹⁴C. To bi se moglo tumačiti na različite načine, ali najvjerojatnije je da je termalna voda koja danas izvire u Varaždinskim Toplicama starija od 40 000 godina (Horvatinčići et al 1990).

Za rješavanje podrijetla termalne vode važna je i spoznaja navedenih autora da u staroj sedri ima puno više soli nego u današnjoj termalnoj vodi. Prema tome je i »starija« termalna voda morala imati više soli nego današnja. Znači da je prvo vrijeme na termalnim izvorima u Varaždinskim Toplicama prevladavala »fosilna voda« koja je »ušla« u podzemlje prilikom marinske transgresije u gornjem bade-nu ili je zaostala u sedimentima Panonskog mora. Prema tome, starost jednog dijela termalne vode može biti oko 14,5 milijuna godina. Nakon što su početkom pleistocena erozijom otvoreni dolomiti na padinama Kalnika i Ivanščice, stvoreni su uvjeti za akumulaciju oborinskih voda. Ona je mogla ući u cirkulaciju po »ukliještenom vodonosniku« tek kada je iz njega istekla starija voda (Šimunić, 1988).

Zbog toga je u Varaždinskim Toplicama prvo izvirala jako slana (»naftna voda«), a sada izvire miješana voda. Taj proces još uvijek nije potpuno završen jer termalni izvor u Varaždinskim Toplicama ima dvostruko veću mineralizaciju od svih toplica u Hrvatskom zagorju.

Prvi korisnici termalne vode u Varaždinskim Toplicama su shvatili važnost zaštite termalnih vrela od »kopanja i vrtanja« u okolici izvora, te su angažirali T. Kocha da odredi zaštitne zone. Na temelju proučavanja šire okolice termalnih izvora određene sljedeće zaštitne zone. Prva vanjska zona obuhvaćala je cijeli grad i bliža naselja, površine oko 5 km², dok je uža zona štitila krug promjera 300 m oko svakog termalnog izvora. U unutarnjim zonama bili su dozvoljeni iskopi do 3 m, a u vanjskoj do 12,5 m dubine. Prilikom usvajanja zaštitnih zona bilo je problema jer su vlasnici zemljišta teško prihvatili sve nametnute zabrane. U prvo vrijeme zone su striktno poštovane, što je vidljivo iz prepiske tadašnjih korisnika i Ministarstva rudarstva, u kojem se tražilo odobrenje za izgradnju zdenca za pitku vodu (Koch, 1891). Tom prilikom je Ministarstvo, za nadgledanje radova odredilo Gorjanović-Krambergera, tada sveučilišnog profesora u Zagrebu.

Tijekom 1962. godine, ponovno su određene zaštitne zone za sve toplice sjeverne Hrvatske. U granicama šire zone bilo je dopušteno: otvaranje kamenoloma i upotreba »uobičajenih eksploziva i slabijeg punjenja mina«; iskop i produljivanje zdenaca; sve vrste zemljanih radova manjih dubina u građevinske svrhe i dr. U užoj zoni, dužine 1500–2000 m i širine 200–350 m, zabranjeni su: svi iskopi dublji od statičkog nivoa termalnog izvora; otvaranje kamenoloma ili pozajmišta materijala; upotreba eksploziva, usporavanje protoka površinske i podzemne vode; isušivanje terena oko izvora drenažom; znatnija snižavanja razine termalne vode, a zabranjuju se i svi radovi koji bi mogli dovesti do neposrednih i posrednih zagađenja termalne vode (Bać i Herak, 1962).

Voda je bogata sumporom koji se u obliku sitnih blijedožutih družica luči na stjenkama dovodnih kanala iz terena bogate sumporovodikom. Sumpor nema neku praktičnu vrijednost, već je interesantan kao mineralna pojava. Termalnom sumporovitom vodom Varaždinskih Toplica liječe se brojne bolesti:

reuma, dermatoze, bolesti krvotoka, astmatične tegobe, vrši se postoperativna rehabilitacija i dr. Varaždinske Toplice predstavljaju vrhunsko lječilište sa neophodnim kapacitetima, od bolničkih pa do hotel-sko-ugostiteljskih i rekreacijskih sadržaja (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

U Izmjenama i dopunama Prostornog plana uređenja Grada Varaždinske Toplice (»Službeni vjesnik Varaždinske županije«, broj 5/10) eksploatacija mineralnih sirovina opisana je člankom 130, u kojem stoji: »U naselju Varaždinske Toplice eksploatira se termomineralna voda. Eksploatacija vode se vrši na prostoru rimskog foruma. Predlaže se istražiti i predložiti potencijalne nove lokacije za zdenac kako bi se postojeći zdenac premjestio izvan rimskog foruma. Za sanaciju bušotine unutar rimskog foruma, te potencijalne nove lokacije za zdenac potrebno je ishoditi prethodno odobrenje Konzervatorskog odjela u Varaždinu. Postojeći toplovod vodi od zdenca do sadašnjih korisnika termomineralne vode. Za nove korisnike novi toplovod će se planirati kroz prostorno-plansku dokumentaciju užih područja«.

Podevčevo

Izvor subtermalne vode nalazi se južno od Podečeva, na istočnoj strani ceste Remetinec Podevčevo. Termalni izvori u Podečevu prvi puta su spomenuti u Tumaču Osnovne geološke karte, lista Varaždin, gdje se navodi temperatura vode od 16,2°C (Šimunić et al., 1988).

Prva kemijska analiza termalne vode napravljena je 1996. godine, a ujedno je izmjerena temperatura koja je tada iznosila 19,0°C (Jurišić-Mitrović, 2001).

Bližu okolicu Podečeva izgrađuju: donjotrijaski klastiti, srednjotrijaski dolomiti s ulošcima klastita i vulkanita, gornjotrijaski dolomiti i vapnenci, donjomiocenski klastiti, gornjo badenske breče, vapnenci i lapori, sarmatski lapori i pijesci, obronačni nanos (deluvij) te nanos rijeke Bednje i njezinih pritoka. Na desnoj obali potoka u Podečevu postoji više izvora, među kojima su samo dva subtermalna. Jedan izvor je prekriven sedrom i kaptiran, a drugi izvire iz napuštenog kamenoloma. Temperature mjerene u različito godišnje doba pokazale su kolebanje od 16,3-18,3°C (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

Između Varaždinskih Toplica i Toplice kod Dobrne u Sloveniji proteže se »termalna linija« prozvana »Zona andezita i pršinaca«, odnosno »Niz Hum-Brda-Željeznica«. Uz tu termalnu vodu u navedenim toplicama zagrijevaju se vulkanski plinovi i pare. Da se znalo za termalne izvore u Podečevu, sigurno bi se dokazalo i njihovo postvulkansko podrijetlo, a vjerojatno bi to bio i dokaz o površinskom pružanju termalne linije (Gorjanović-Kramberger 1904. a i 1904. b).

Isto tako za izvore u Podečevu nije znao niti Miholić (1940 i 1959), kada je termalne izvore u Varaždinskim Toplicama i kod Dobrne u Sloveniji svrstavao u svoju prvu termalnu liniju i kemijskim analizama dokazivao vadozno podrijetlo njihovih voda.

Za rješavanje pojave subtermalnih vrela u Podečevu važno je naglasiti da voda izvire na sjecištu antiklinalnog prodora i poprečnog rasjeda, kao što je to slučaj u skoro svim toplicama Hrvatskog zagorja (Šimunić i Hećimović, 1999.). S obzirom na geološku građu šireg područja, antiklinalni prodor u Peškovcu predstavlja jedino mjesto gdje su se mogla pojaviti termalna vrela.

Prema geološkoj i strukturnoj građi terena može se uočiti velika sličnost Podečeva i obližnjih Varaždinskih Toplica, samo što su u Podečevu trijaski dolomiti izbili na površinu, dok su u Varaždinskim Toplicama prekriveni s egerskim klastitima (Šimunić, 1988).

Nakupljanje oborinske vode najvjerojatnije se odvija u navlaci Lubenjak koju izgrađuju zdrobljeni gornjotrijaski dolomiti. Po njima se voda spušta u dubinu i na navlačnoj plohi prelazi u srednjotrijaske dolomite koji čine dno južne sinklinale. U sinklinali je voda uklještena između donjotrijaskih i miocenskih klastita, te može izvirati samo u tjemenu antiklinalnog prodora gdje je nepropusna krovina erodirana. Zbog uklještenog vodonosnika kretanje vode u podzemlju odvija se po principu spojenih posuda, odnosno iz područja s višim u područje s nižim tlakom (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

Za usmjeravanje i zagrijavanje termalne vode značajna je južna sinklinala koja je dublja i ispunjena egerskim, gornjo badenskim i sarmatskim naslagama. Zbog toga ukupna debljina ovih nepropusnih naslaga, ispod kojih se mora probijati termalna voda, iznosi 500-800 m. Da bi se voda zagrijala na dvadesetak stupnjeva, ona se, uz geotermički stupanj 24,7-27,4 m, mora spustiti najmanje do 500 m

dubine. Ako se uzme u obzir da u uzlaznom kraku (putem prema izvorima) voda gubi dio temperature i da trijaski dolomiti u natiklinalnom prodoru (Peškovcu) također upijaju hladnu oborinsku vodu, onda je početna temperatura vode morala biti znatno viša, a s time i dubina spuštanja veća (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016).

Lunjkovec – Kutnjak

Geotermalno polje »Lunjkovec – Kutnjak« smješteno je na području Varaždinske i Koprivničko – Križevačke županije. Povoljni geotermalni parametri ovog područja omogućavaju pridobivanje geotermalne vode od oko 50 l/sek (4 500 m³/dan) s temperaturom višom od 140°C. S obzirom na kapacitet i kemijski sastav geotermalne vode, Geotermalno polje »Lunjkovec – Kutnjak« zanimljivo je za proizvodnju električne energije i za iskorištavanje vruće vode za proizvodnju električne energije, ali i za iskorištavanje vode za baletnološke i druge svrhe. Na polju »Lunjkovec – Kutnjak« geotermalno ležište je ispitano s dvije istražne (naftne) bušotine. Geotermalna voda sadrži 5 g/l otopljenih minerala i 3 m³/m³plina (85% CO₂, oko 15% ugljikovodika i tragove H₂S). Kamenac se počinje taložiti pri uvjetima tlaka nižeg od 10 bara (Miholić, 1952).

Kolektor je karbonatna breča s prosječnom poroznošću od 7,5%. Procijenjeni volumen pora je oko 109 m³, a površina ležišta je oko 100 km². Temperatura ležišta varira u ovisnosti o dubini vrha ležišta. U nepropusnim stijenama, između ležišta i površine, temperaturni gradijent je viši od 0.06°C/m. Preliminarni proračuni pokazali su da se s protokom od 80 kg/s i temperaturom od 125°C može proizvesti snaga od 1,5 MWe (Studija potencijala i osnove gospodarenja mineralnim sirovinama na području Varaždinske županije, 2008.).

U tablici 2. prikazana su postojeća ležišta sa geotermalnom vodom toplijom od 100°C u Republici Hrvatskoj i Varaždinskoj županiji.

Na temelju podataka geofizičkih mjerenja, s kojima je otkrivena struktura Kutnjak-Đelekovec, locirana je i izrađena 1968. godine prva duboka istražna bušotina Kutnjak-1 koja je bila negativna, jer ugljikovodici nisu otkriveni. S ciljem utvrđivanja Koprivničkih pješčenjaka (nositelja ugljikovodika) tijekom 1974. godine izrađeno je još sedam istraživih bušotina. Prilikom tih radova indiciran je geotermalni potencijal na tom prostoru. Na geotermalnu vodu ispitane su dvije bušotine Kutnjak-1 konačne dubine 2430 m te Lunjkovec-1 konačne dubine 2201 m (slika 3). Tijekom 2004. godine u bušotini

Tablica 2. Ležišta s geotermalnom vodom toplijom od 100°C u RH i Varaždinskoj županiji.

Table 2. Geothermal water beds warmer than 100° C in Croatia and Varaždin County.

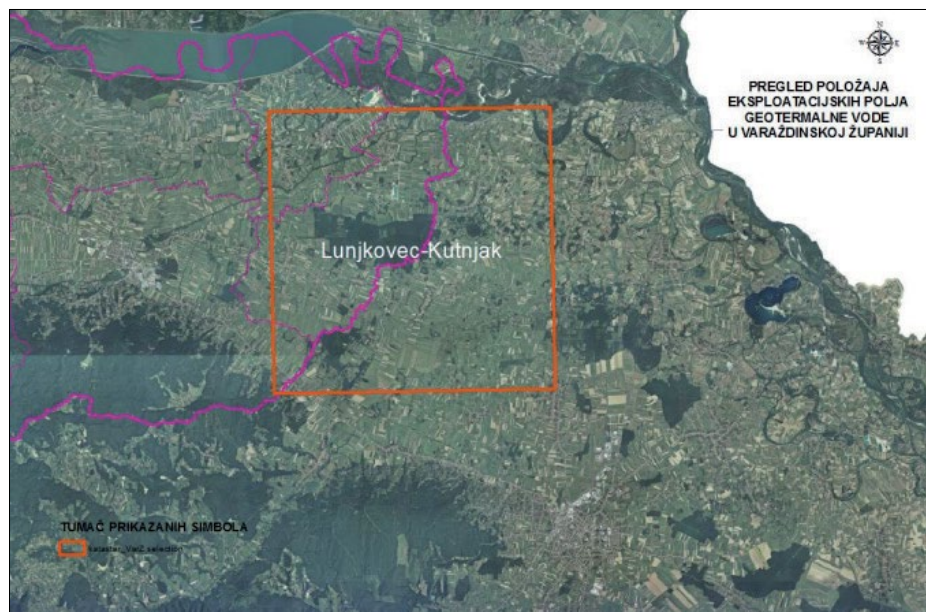
Područje	Bjelovar	Bjelovar	Ludbreg	Đurđevac	Karlovac	Županja
Lokacija (ležište)	Velika Ciglena	Velika Ciglena	Lunjkovec	Ferdinandovac	Rečica	Babina Greda
Kategorija rezervi	Dokazane	Vjerojatno Dokazane	Vjerojatne	Vjerojatne	Vjerojatne	Vjerojatne
Dubina bušotina / m	2800	2800	2500	2500	2500	2500
Način pridobivanje vode	samoizljev	samoizljev	samoizljev	samoizljev	crpka	samoizljev
Izdašnost elementa razrade m ³ /s	0.11566	0.347	0.156	0.1	0.1	0.2
Temperatura vode	170	170	125	125	120	125
Broj bušotina na elementu (proizvodne i utisne)	2 (1+1)	5 (3+2)	3 (2+1)	3 (2+1)	3 (2+1)	2 (1+1)
Mogući broj elementa razrade	1	1	10	1	1	1
Broj izrađenih aktivnih bušotina	2/0	2/0	3/0	1/0	1/0	1/0

Izvor: Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije (2016.)

Slika 3. Satelitska snimka radnih etaža u EP »Lunjkovec-Kutnjak«, površine 9997,33 ha

Figure 3 Satellite footage of the EP »Lunjkovec-Kutnjak« working platforms, covering 9997.33 ha

Izvor: Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije (2016.)

Kutnjak-1 su obavljeni dodatni radovi i ispitivanja. Pri tome je maksimalno davanje bušotine samo izljevom bilo 53 l/s. uz temperaturu na ušću od 130°C. Na temelju izrađenog Elaborata o rezervama 2005. godine, povjerenstvo za utvrđivanje rezervi izdalo je Rješenje o kakvoći i količini rezervi geotermalne vode u iznosu od 53,24 l/s (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016.).

Geotermalno ležište proteže se na 83 km² na području Kutnjak – Lunjkovec nalazi se na dubini 2000 – 2400 m s prosječnom debljinom sloja 117m. Ležište sadrži oko 700 milijuna m³geotermalne vode, a iskorištena geotermalna voda vraća se u ležište. Novijim istraživanjima temperatura geotermalne vode je 140°C. Izdašnost postojeće bušotine je 53 l/s eruptivno i 70 l/s s uronjenom pumpom, a projektirana izdašnost nove bušotine Kt1a 70 l/s eruptivno, a 100 l/s s uronjenom pumpom (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016.).

Temeljem izraženog interesa za gospodarskom uporabom geotermalne energije, INA-Industrija nafte d.d. (Naftaplin) je tokom 2004. izradila potrebnu dokumentaciju za utvrđivanje rezervi geotermalne vode u geotermalnom ležištu »Lunjkovec-Kutnjak« i ishodila 24. ožujka 2005. Rješenje o tim rezervama od strane Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva. Nadalje, INA-Industrija nafte d.d. (Naftaplin) također od Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva dobiva 6. travnja 2006. Rješenje o odobrenju eksploatacijskog polja geotermalne vode »Lunjkovec-Kutnjak«. Time je INA d.d. završila prvu fazu zakonskih obveza i praktički stekla koncesijska prava eksploatacije geotermalne vode na lokaciji »Lunjkovec-Kutnjak« (Strategija gospodarenja mineralnih sirovina Republike Hrvatske, 2009.).

Vlada Republike Hrvatske je prepoznala ulogu obnovljivih izvora energije u vrlo neizvjesnoj energetskej budućnosti, kako u svijetu tako i kod nas, te je svojim Zaključkom od 20. lipnja 2006. poduprla Program gospodarske uporabe geotermalne energije na lokaciji »Lunjkovec-Kutnjak«. Tom prilikom je zadužila Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva i Hrvatsku elektroprivredu da izrade studiju izvodljivosti tog projekta i redovito izvješćuju Vladu o napretku projekta. Po narudžbi HEP-a, Ekonomski fakultet Zagreb izradio je u toku 2006. materijal »Konceptija i izvodljivost programa gospodarske uporabe geotermalne energije na lokaciji Lunjkovec-Kutnjak« (Studija potencijala i osnove gospodarenja mineralnim sirovinama na području Varaždinske županije, 2008.).

Inicijativom Vlade Republike Hrvatske od 1. ožujka 2007. prišlo se osnivanju Koordinacijskog društva za pripremu realizacije programa gospodarske uporabe geotermalne energije na lokaciji »Lunjkovec-Kutnjak«. Imenovani su u Društvo predstavnici: Hrvatskog fonda za privatizaciju (ispred Vlade RH), Koprivničko-križevačke županije, INA-e, HEP-a, Podravke i općine Legrad.

Nažalost, dalje od izrađene studije i osnivanja koordinacijskog društva projekt nije napredovao.

Ministarstvo gospodarstva je po službenoj dužnosti dopisom od listopada 2013. godine (zbog neizvršavanja obaveza iz Rješenja o odobrenju Eksploatacijskog polja) obavilo brisanje trgovačkog društva Ina-industrija nafte d.d. Zagreb kao ovlaštenika eksploatacijskog polja geotermalne vode »Lunjkovec-Kutnjak« iz registra eksploatacijskih polja Ministarstva gospodarstva i kao ovlaštenika upisalo Republiku Hrvatsku. U studenom 2014. godine se raspisalo javno nadmetanje za odabir najpovoljnijeg ponuditelja za dodatno istraživanje geotermalne vode radi davanja koncesije za eksploataciju geotermalne vode ocjenjujući da postoji potreba utvrđivanja gospodarske iskoristivosti geotermalne vode u već odobrenom eksploatacijskom polju »Lunjkovec-Kutnjak« (Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije, 2016.).

Isto, Ministarstvo je 21. siječnja 2015. godine donijelo odluku o odabiru najpovoljnijeg ponuditelja za dodatno istraživanje geotermalne vode radi davanja koncesije za eksploataciju geotermalne vode na eksploatacijskom polju »Lunjkovec-Kutnjak«. Nakon provedeno javnog nadmetanja Ministarstvo gospodarstva je odabralo ponudu trgovačkog društva Mb Geothermal d.o.o. Zagreb, kao najpovoljnijeg ponuditelja.

U odluci o odabiru najpovoljnijeg ponuditelja definirane su obveze i rokovi izvršenja prema programu istražnih radova definiranih u natječajnoj dokumentaciji.

Topličica kod Mađareva

Izvor se nalazi oko 2 km jugozapadno od Mađareva, neposredno sjeverno od asfaltne ceste. Prvi pisani podatak o izvoru datira iz 1972. godine. Temperatura vode je 22°C. Po kemijskom sastavu voda je CaMg-HCO₃ tipa, ukupna mineralizacija je 507 mg/l, a koristi se u turističko-rekreacijske svrhe« (Studija potencijala i osnove gospodarenja mineralnim sirovinama na području Varaždinske županije, 2008.).

Isto tako treba skrenuti pozornost da Rudarsko geološka studija iz 2016. godine, spominje da je na istočnom dijelu prostora Županije (ludbreško područje) evidentirano postojanje geotermalnih resursa, o čemu je bilo posebno govora u »Studiji o istraživanju, eksploataciji, gospodarenju i zaštiti georesursa na području Općine Ludbreg« u kojoj se navodi da prema potencijalnim mogućnostima iskorištenja geotermalne energije, ludbreško područje prednjači pred ostalim područjima Republike Hrvatske

Stoga bi bilo potrebno u nastupajućem vremenu detaljnije istražiti i razraditi mogućnosti korištenja geotermalnih voda u ludbreškom području jer postojeća istraživanja ukazuju na interesantan potencijal termalnih izvora za koji se pretpostavlja mogućnost korištenja i u zdravstveno-rekreativne, ali i u gospodarske (elektrana i zagrijavanje) svrhe. U tu svrhu neophodno je nastaviti istraživanja za detaljnije definiranje vodonosnika geotermalne vode dodatnim geofizičkim mjerenjima, detaljnijom namjenskom interpolacijom satelitskih i aviosnimaka, te geokemijskim istraživanjima vode bušotina, koje nisu kompletirane (Horvatinčić, N et al.).

ZAKLJUČAK

Energetske mineralne sirovine na području Varaždinske županije o čijem potencijalu treba raspravljati su geotermalna voda i ugljikovodici. Treba naglasiti da je geološki potencijal geotermalnih voda odnosno područja potencijalnosti geotermalne energije s različitim stupnjevima entalpijskih karakteristika utvrđen na cijelom prostoru Županije.

Na prostoru županije, gradova, općina i njihovih mikrolokacija, treba nastaviti istražne radove i projekte, te na svaki mogući način pospješiti angažman investitora na istraživanju i proizvodnji električne struje i toplinarstva u kogeneraciji, na već izdvojenom eksploatacijskom polju »Lunjkovec-Kutnjak« a i na ostalim prostorima.

Isto tako, poznate su nam vrijednosti termo-mineralnih izvora Varaždinskih Toplica koje je potrebno osmisliti, prezentirati i iskoristiti u daleko većoj mjeri nego do sada, na što je ukazano i »Strateškim marketinškim planom turizma Varaždinske županije«. Nadalje tu je i lokalitet Topličice, koji je danas zapušten, također zaslužuje revitalizaciju.

Na kraju možemo zaključiti, da su Varaždinskoj županiji i Republici Hrvatskoj potrebni kvalitetni projekti i investitori koji su voljni uložiti u potencijal geotermalnih voda, a taj dragocjeni energent je spreman, danas-sutra, progurati naprijed čitavo hrvatsko gospodarstvo. Geotermalna energija vrlo vrijedan obnovljiv izvor jer je njezin potencijal doista vrlo velik, a o tome se danas jako malo govori. Geotermalna energija nije isplativa samo kao energent za proizvodnju električne energije, ona je puno više od toga. Geotermalna energija može dati vrlo snažan poticaj za razvoj domaće industrije, a uz to je i energent, odnosno, resurs koji ne moramo uvoziti i koji zbog toga može dati veliki prilog energetske samodostatnosti i neovisnosti Hrvatske (proizvodnja električne energije, centralizirani toplinski sustavi, zagrijavanje plastenika, staklenika, elektrane).

LITERATURA I IZVORI

1. Gorjanović-Kramberger, D.(1904a): Geologijska prijedlogna karta Hrvatske i Slavonije, Zlatar-Krapina. 1:75 000, Zona 21, Col. XIV., Naknada Kralj.zemalj.vlade, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb
2. Gorjanović-Kramberger, D.(1904b): Geologijska prijedlogna karta Hrvatske i Slavonije, 1:75 000, Tumač geologijske karte Zlatar_Krapina., Zona 21, Col. XIV., Naknada Kralj.zemalj.vlade, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb
3. Horvatinčić, N et al., (1990): Određivanje podrijetla geotermalnih voda na području Varaždinskih toplica. XII. Kongres geol.Jugosl.,4, 540-547, Ohrid.
4. Jurišić- Mitrović, V. (2001): Izvještaj o rezultatima kemijskih analiza uzoraka vode za zadatak »Monografija termalnih i mineralnih vrela RH«. Fond struč.dok., HGI, Zagreb.
5. Koch. T (1891): (rukopis) K ustanovljenju stitnog okoliša za mineralnu kupelj Krapinske toplice u Hrvatskoj. Fond struč.dok., HGI, Zagreb
6. Miholić,S. (1952):Kemijski sastav i svojstva mineralnih voda. Godišnjak Balneol.- klimat.institut NR Hrvatske 1, 7-18, Zagreb.
7. Program prostornog uređenja Republike Hrvatske (NN 50/99. i 84/13.)
8. Prostorni plan Varaždinske županije (»Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 8/00., 29/06. i 16/09.)
9. Rudarsko - geološka studija Varaždinske županije (»Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 29/16)
10. Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske (NN 76/13.)
11. Strategija gospodarenja mineralnih sirovina Republike Hrvatske (iz 2009. godine)
12. Studija potencijala i osnove gospodarenja mineralnim sirovinama na području Varaždinske županije (»Službeni vjesnik Varaždinske županije« br. 9/08)
13. Zakon o rudarstvu (NN 66/13. i 14/14.)
14. Zakon o vodama (NN 153/09, 130/11, 56/13 i 14/14)
15. Zakon o financiranju vodnoga gospodarstva (NN 153/09, 56/13 i 154/14)
16. Šimunić, Al. (1988):Sedimentno-petrografske analize uzoraka istražne bušotine St-3 u Stubičkim toplicama i s Nikolinog brda u Topuskom. Fond struč. dok., HGI, Zagreb.
17. Šimunić, A. & Hećimović, I. (1979): Tektonski odnosi sjeverozapadne Hrvatske (Ivanščica, Kalnik i Ravna gora). Zbornik radova Znan. savjeta za naftu Jugosl.akad.znan.umjet., Sekcija za primjenu geologije, geofizike i geokemije, IV god.znan.skup, 188-198, Zagreb

SUMMARY

Mineral and geothermal water of Croatia represents an extremely important natural resource of the Republic of Croatia, which needs to devote much more attention and research and especially to finding optimal forms of use primarily in the economy, energy, health and tourism.

The use of this renewable resource needs to be continuously monitored in view of the expected economic development and the effects that can be achieved by taking into account that the geothermal gradients of Croatian space are considerably higher than the European average.

Given the raw potentials and demands for higher amounts of mineral raw materials, Varaždin County has a prospect of development on its own resources. However, existing mineral resources, though not numerous, have been partially explored, their quantity, quality and complete application are unknown. The aim of this paper is to draw attention to the spectrum of mineral resource utilization of geothermal water, which could be considerably wider than it has been, so it is necessary to carry out regional exploration of mineral raw materials with the aim of extracting the best quality raw materials and examining the possibilities of their application.

VRIJEDNOSTI I ANALIZA TURIZMA TRIJU ZNAČAJNIH KUPALIŠNIH GRADOVA NA OBALI JEZERA BALATON U DESETLJEĆU I POL 21. STOLJEĆA

VALUE AND ANALYSIS OF TOURISM OF THE THREE SIGNIFICANT BATHING TOWNS AT THE COAST OF THE LAKE BALATON IN THE FIRST DECADE AND A HALF OF THE 21ST CENTURY

Lóránt BALI

Nóra HEGEDÚSNÉ BARANYAI

Pannon Egyetem Georgikon Kar

Keszthely, Mađarska

Primljeno / Received: 25. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: 338.485(439-285Balaton)"20"

338.482:316(439)

SAŽETAK

U našoj studiji istraživali smo nekoliko karakterističnih aspekata turizma triju središnjih naselja u istaknutoj turističkoj destinaciji naše zemlje, a to su Siófok, Keszthely i Balatonfüred. Možemo zaključiti, da je jedino u Siófoku porastao broj stanovništva, i to zahvaljujući njegovom pozitivnom migracijskom saldu. U sva ta tri naselja u većini su ona poduzetništva u turizmu koja imaju manje od 10 zaposlenih osoba. S obzirom na broj smještajnih kapaciteta, hotelskih smještaja i broja gostiju prednjači Siófok, njega slijedi Balatonfüred, a zatim Keszthely.

Ključne riječi: turizam, Balaton, gospodarski razvoj, usporedba

Key words: tourism, Balaton, economic development, comparison

UVOD

Balaton je s površinom od 596 km² najveće jezero srednje Europe, te nakon Budimpešte druga najveća turistička destinacija Mađarske. Jezero je s dužinom od 77 km i širinom od 1,5-14 km te prostiranjem jugozapadno-sjeveroistočnog smjera posebna formacija teritorijalnog ustroja države (Martonné Erdős K., 2011.).

Masovni turizam je ovdje započeo i dobio zamah nakon Trianonskih sporazuma. Najfrekventniji vodeni gradovi za odmor u Austro-ugarskoj monarhiji su Fiume (Rijeka), Abbázia (Opatija), te Dalmacija, koji su na Jadranskoj obali i koji su imali značajnu povezanost s mađarskim gospodarstvom i politikom. Nakon Prvog svjetskog rata je Mađarska potisnuta s Jadrana, te je Balaton preuzeo glavnu ulogu u mađarskom vodenom turizmu. Mađari od tog razdoblja zovu jezero »mađarskim morem«. Jezero i njegova aglomeracija/obala ima poseban zemljopisni položaj, te zahvaljujući tome i razvoju područja koje je trajalo gotovo 100 godina, nastala su tri značajna turistička središta koja imaju različitu turističku ponudu. Ta tri grada su Balatonfüred, Keszthely i Siófok, a svaki od njih kandidira se kao glavni grad Balatona¹. U razdoblju nakon demokratskih promjena u marketinšku strategiju naselja ugradio se slogan: »Ja sam glavni grad Balatona«. U ovoj studiji smo si zadali cilj da na temelju turističkih karakteristika ova tri grada pozicioniramo u turističkom životu Balatona (Krajko Gy. – Bokor L. – Marton G.- Szelesi T. 2011., Aubert A. 2011., Kőszegfalvi Gy. – Tóth J. 2011).

¹ U razvoju Balatona i njegovog okruženja značajnu ulogu ima turizam, unatoč tome, što pokazuje snažan sezonski karakter. Utjecaj turizma na razvoj gospodarstva može se osjetiti uzduž obale u tzv. obalnom pojasu od 1,5-3 km. Prema našem tumačenju u ovom slučaju prikazujemo samo tri središnja naselja koja se nalaze u ovom pojasu, uspoređujući ih na temelju analize njihovog međusobnog odnosa.

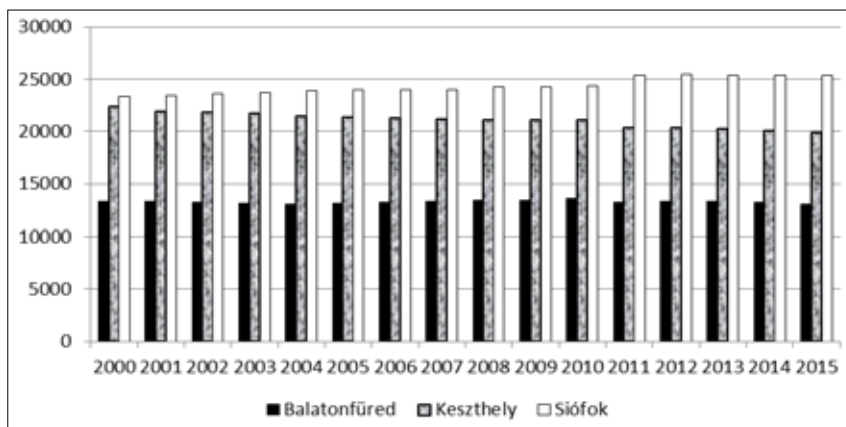
METODE ISTRAŽIVANJA

Tijekom našeg istraživanja oslanjali smo se na sekundarne izvore relevantne stručne literature, odnosno pomoću pokazatelja koje smo generirali na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku, te prikazujemo procese koji su se odvijali nakon kraja tisućljeća. Rezultate do kojih smo došli na takav način, stavljamo pred čitatelje u odnosu na aktualne područne, a u slučaju potrebe i dnevne javne politike toga razdoblja. Naš prvotni cilj je predstaviti temeljne društveno-gospodarstvene promjene koje su se događale u pojedinim naseljima, a koje su relevantne za našu temu. Nakon toga slijedi analiza na temelju usporedbe specifičnih pokazatelja turizma. Na temelju njihove agregacije smo stvorili sliku o današnjem odnosu sustava Balatonfüred – Keszthely - Siófok. Istražili smo razdoblje od desetljeća i pol nakon kraja tisućljeća.

NEKOLIKO ASPEKATA DRUŠTVENO-GOSPODARSTVENOG ODNOSA SUSTAVA BALATONFÜREDA – KESZTHELYA - SIÓFOKA

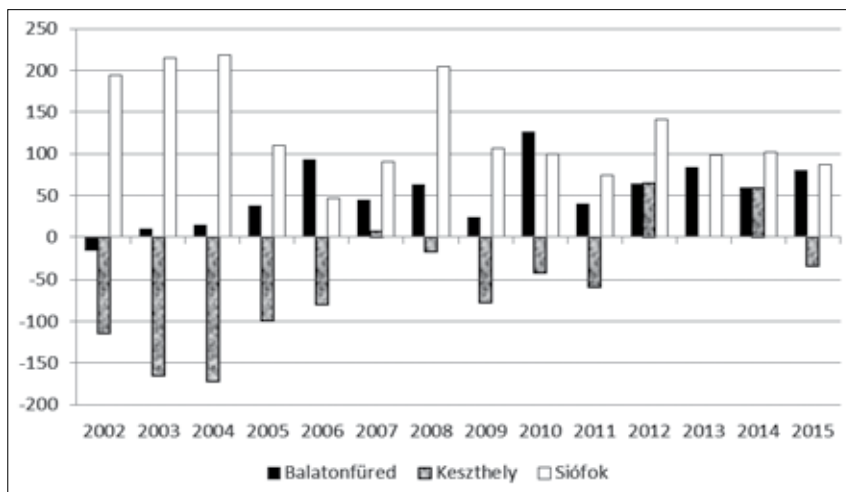
Značaj jednog grada u sustavu naselja uvelike određuje broj njegova stanovništva, odnosno njegova promjena kroz vrijeme. Tendencija i mjera promjene su jedan od neposrednih pokazatelja uspješnosti razvoja naselja.

Ta tri naselja na temelju broja stanovništva u odnosu na mađarske uvjete, pripadaju kategoriji srednjih gradova, odnosno, Balatonfüred se više smatra malim gradom. Prema tendenciji razdoblja nakon kraja tisućljeća, u slučaju Keszthelya pokazuje da se polagano smanjenje broja stanovništva, dok broj stanovništva Siófoka, iako u maloj mjeri, raste. U početku je broj stanovnika Siófoka i Keszthelya bio približno isti, razlika se potom sve više povećava. Füred ima pola od ukupnog broja stanovništva Siófoka.

Graf 1. Promjene broja stanovništva 2000.-2015.

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

Graf 2. Migracijski saldo

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

Migracijski saldo također pokazuje sličnu sliku odnosa triju gradova. Keszthely neprekidno gubi broj stanovnika, s negativnim saldom. Siófok i glavni grad Anna-bala u zadnjih pet godina stalno povećavanje.

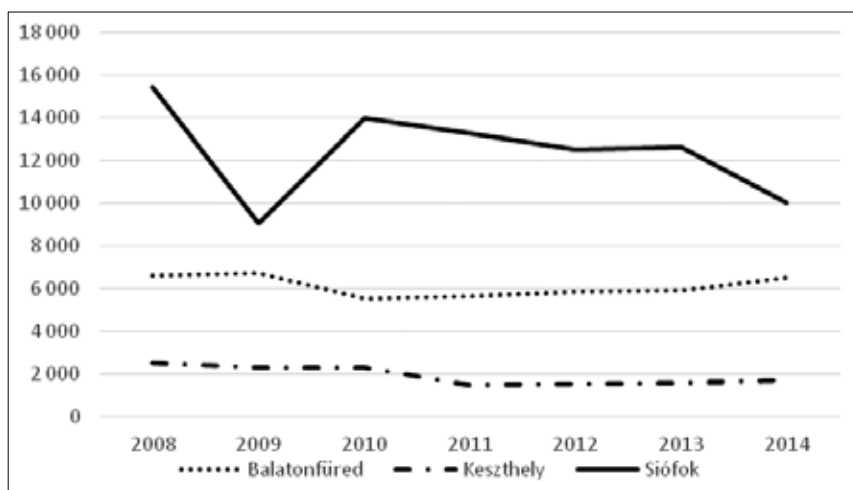
U sva tri grada broj poduzetnika u turizmu prije svega je velik u prvoj kategoriji. Broj onih koji zapošljavaju više od 50 osoba NA Balatonfüredu ima samo 3, ali i kategorija veća od 30 osoba je zane-mariva. Ni u jednom naselju nema više od 10 takvih tvrtki. To pokazuje da je sustav poduzetništva poprilično raspršen.

Što se tiče broja smještajnih kapaciteta, Siófok značajno prednjači u odnosu na ostala dva naselja koja istražujemo. U analizirano vrijeme broj smještajnih kapaciteta Siófoka u većini godina bio je dva

Tablica 1. Promjena broja poduzetnik u turizmu

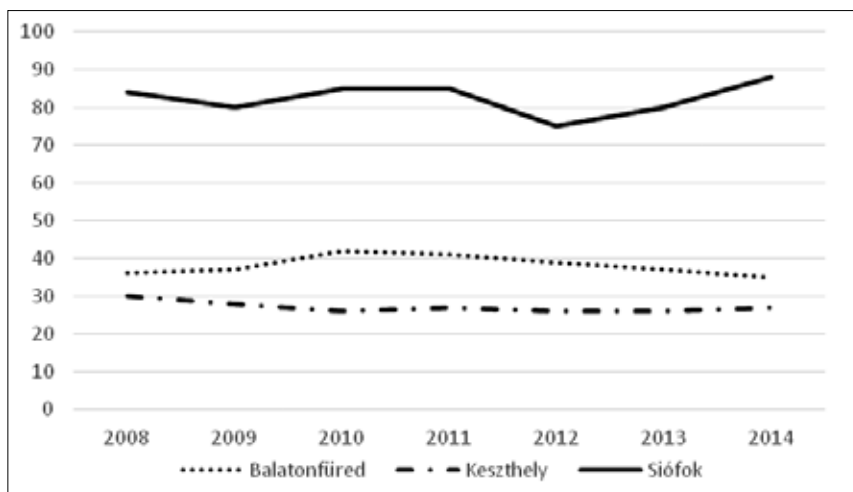
Naselje	Manje od 10 osoba	10–19 osoba	20–49 osoba	50–149 osoba	150–249 osoba	250 osoba, ili više od toga	Ukupan broj poduzetnika u turizmu	Ukupan broj zaposlenih u turizmu
Balatonfüred	224	7	3	3	–	–	237	935
Keszthely	237	9	5	–	–	–	251	699
Siófok	370	12	10	–	1	1	394	1705

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

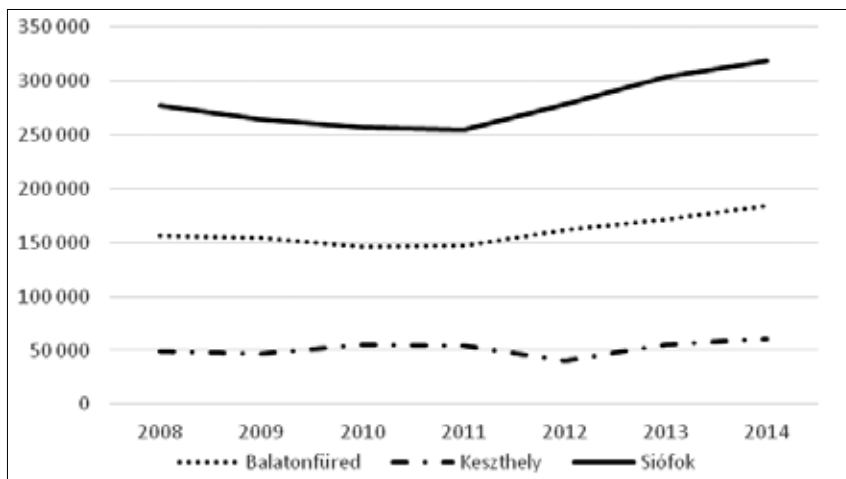
Graf. 3. Promjena broja smještajnih kapaciteta u ostalim smještajnim jedinicama između 2008. i 2014. godine

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

Graf. 4. Broj trgovačkih smještaja između 2008. i 2014. godine

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

Graf 5. Promjena broja gostiju u hotelskim smještajima između 2008. i 2014. godine

Izvor: vlastiti izračun na temelju podataka Središnjeg ureda za statistiku

puta veći od onih u Keszthelyu, i 5-6 puta veći od onih u Balatonfüredu. Ponuda zadnja dva naselja pokazuje stabilnu nepromjenjivost, dok je u Siófoku značajno osciliranje, ali unatoč tome cijelo vrijeme raspolaže sa značajnim viškom smještajnog kapaciteta.

Što se tiče broja hotelskih smještaja, ispred Keszthelya prednjači i Balatonfüred koji ima znatno manji broj stanovnika. A Siófok ima više od trostrukog kapaciteta u odnosu na glavni grad južnog Balatona. U slučaju Siófoka i Balatonfüred jednoznačno na njih utječe blizina glavnoga grada, jer Budimpeštanci ubrajaju Siófok među prve domaće turističke destinacije. Tradicionalno kulturno središte i središte vodenih sportova na sjevernoj obali je Balatonfüred.

Promjena broja gostiju znatno korelira s promjenom broja hotelskog smještaja u slučaju Siófok. U slučaju gradova Keszthely i Balatonfüred tendencija ne pokazuje značajno odstupanje.

KORIŠTENJA LITERATURA

1. Aubert A. 2011: Balaton a magyar idegenforgalomban. In. (szerk.) Bokor L. – Marton G. - Szelesi T. – Tóth J. Geográfusok a Balatonért. Geographia Pannonica Nova 11. PTE TTK FI FDI/Publikon Kiadó. Pécs, pp. 81-92.
2. Martonné Erdős K. 2011: Magyarország természetföldrajza. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 198 p.
3. Kőszegfalvi Gy. – Tóth J. 2011: A Balaton a magyar településrendszer átalakulási folyamatában. In. (szerk.) Bokor L. – Marton G. - Szelesi T. – Tóth J. Geográfusok a Balatonért. Geographia Pannonica Nova 11. PTE TTK FI FDI/Publikon Kiadó. Pécs, pp. 163-188.
4. Krajcók Gy. – Bokor L. – Marton G.- Szelesi T. 2011: Balaton helye Magyarország körzetbeosztásában. In. (szerk.) Bokor L. – Marton G. - Szelesi T. – Tóth J. Geográfusok a Balatonért. Geographia Pannonica Nova 11. PTE TTK FI FDI/Publikon Kiadó. Pécs, pp. 39-52.

SUMMARY

In our study we observed the touristic aspects of three central cities, Siófok, Keszthely and Balatonfüred in an emphasized touristic region of Hungary. We found that only the population of Siófok have increased thanks to its positive migration balance. Touristic enterprises under 10 employees are in majority in all three cities. Siófok has the greatest commercial accommodation capacity, which is followed by Balatonfüred and finally Keszthely.

GASTRONOMSKA PONUDA PODRAVINE U FUNKCIJI RURALNOG TURIZMA

GASTRONOMY OFFER OF PODRAVINA IN FUNCTION OF RURAL TOURISM

Sandra KANTAR

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
Milislava Demerca 1, Križevci
skantar@vguk.hr

Gordana PINTARIĆ

Koprivnička bb, Križevci
gordana.pintari@gmail.com

Kristina SVRŽNJAK

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
Milislava Demerca 1, Križevci
ksvrznjak@vguk.hr

Primljeno / Received: 15. 4. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC: 641:338.48(497.525)“20”

338.448-55(497.525-22)“20”

SAŽETAK

U radu se prikazuju potencijali gastronomske ponude Podravine za razvoj ruralnog turizma i gastroturizma. Gastronomska ponuda Podravine je vrlo raznolika i očuvana, te odražava kulturu življenja i rada minulih razdoblja. Provedbom intervjua sa stručnjacima koji su povezani sa istraživačkom temom dobivena su afirmativna mišljenja o prepoznatljivosti tradicionalnih podravskih jela od kojih se najveći naglasak stavlja na hajdinu i ječmenu kašu, jela od koprive, te Bregofsku pitu. Najveću ulogu u jačanju gastronomske ponude imaju turističke zajednice, udruge i osviješteni konzumenti podravskih jela, a gastronomska ponuda može se unaprijediti putem udruživanja seljačkih gospodarstava koja u svojoj ponudi imaju tradicionalna podavska jela po prihvatljivoj cijeni, ciljanim gastronomskim manifestacijama koje populariziraju podavska jela, te korištenjem namirnica koje su proizvedene na vlastitim poljoprivrednim gospodarstvima.

Ključne riječi: gastronomska ponuda, Podravina, ruralni turizam, intervju

Key words: gastronomic offer, Podravina, rural tourism, interview

UVOD

Turizam u Koprivničko-križevačkoj županiji spada u važnu gospodarsku granu i predstavlja jedan od prioriteta njezina dugoročnog razvoja. Podravina kao važna regija u Koprivničko-križevačkoj županiji potencijalno ima mogućnosti za razvoj ruralnog turizma koji se temelji na gastronomiji¹, baštini, očuvanju zdravlja i slično. Svrha rada je istražiti ulogu gastronomske ponude u funkciji ruralnog turizma u Podravini, a veliki poticaj za ovo istraživanje bila je želja da se upozna i predstavi barem jedan dio bogate gastronomske ponude ovog kraja. S druge strane, cilj je prikazati da li stručnjaci koji su direktno ili indirektno vezani za temu gastronomske ponude Podravine, imaju dovoljno spoznaja o

¹ Podlogu ovog rada čini završni rad Gordane Pintarić na temu: Gastronomska ponuda Podravine u funkciji ruralnog turizma.

gastronomskoj ponudi Podravine i imaju li ideja kako je tu ponudu moguće uklopiti u ruralnoturističku ponudu Koprivničko-križevačke županije. Aktualiziranje teme o boljoj iskoristivosti gastronomske ponude u Podravini može uvećati šanse i za zaštitu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda nekim od znakova kvalitete takvih proizvoda.

ZNAČAJ RURALNOG PROSTORA U KONTEKSTU RURALNOG RAZVOJA

Određivanje *ruralnog prostora* ili ruralne sredine se različito se definira u različitim zemljama. Ruralno područje već dugi niz godina nastoje definirati sociolozi, geografi planeri i ekonomisti. Prema dosadašnjim iskustvima za definiranje ruralnog područja koriste se sljedeća obilježja: mali broj stanovnika, dominantno korištenje zemlje i šuma za opstanak ljudi i društvena struktura, običaji i seoski identitet.

Na temelju istaknutih obilježja *ruralno područje ili sredina* može se definirati kao sredina s malom koncentracijom stanovnika, kojemu je osnovno zanimanje poljoprivreda, a koje karakteriziraju posebni običaji i seoski identitet.² Kao najčešći međunarodno priznati i korišteni kriterij za razlikovanje ruralnih i urbanih područja u službenim definicijama ruralnosti rabi se definicija OECD-a³ – koja se temelji na kriteriju gustoće naseljenosti stanovništva, a prag tog kriterija je 150 stanovnika na km². Primjenom OECD kriterija, kada je riječ o ruralnim područjima u Hrvatskoj, može se zaključiti sljedeće: 91,6% ukupnog područja Republike Hrvatske klasificira se kao ruralno područje, a 8,4% kao urbano područje, 88,7% naselja smješteno je u ruralnim područjima, a 11,3% u urbanim, s time da 35% stanovnika živi u 14 gradova s više od 30.000 stanovnika i 47,6% ukupnog stanovništva živi u ruralnim područjima, a njih 52,4% u urbanim. Prema Strategiji prostornog uređenja *RH ruralnim prostorom se smatra cjelokupni prostor izvan gradova, koji je predmet zanimanja u sociološkom i gospodarskom pogledu, kao prostor u kojem se rasprostiru mala ruralna društva ili ruralne zajednice, usko povezane životno i radno s pretežito prirodnim okolišem... njega otpada oko 93% kopnene površine Hrvatske, gdje živi oko 1/5 njenog stanovništva (1997.)*.⁴ Pojam *ruralnog razvoja* može se definirati na različite načine i sa različitih aspekata. Ukoliko bi smo na pojam »ruralno« gledali s povijesnog aspekta tada bi on označavao nešto što se nalazi »izvan gradskih zidina«, dok bi pak primjerice s ekonomskog aspekta pojam »ruralno« označavao teritorij koji se koristi za proizvodnju. S druge strane sociološki aspekt navodi kako je »ruralno« sredina koju karakterizira zaostalost u odnosu na razvoj koji je izražen u urbanoj sredini. U prošlosti su se za analiziranje ruralnog svijeta koristili različiti pokazatelji: *demografski* – sva su slabo naseljena područja ruralna, *pokazatelj prema osnovnoj djelatnosti* stanovnika tog teritorija – dakle, isključivo poljoprivreda, *pokazatelj prema prihodima* – ruralni su krajevi mjesta siromaštva, *prostorni pokazatelj* – prema kojem je ruralno neograničeni prostor s namjenom različitom od urbanog prostora.⁵ Nadalje, postoji i multifunkcionalna definicija pojma ruralnog razvoja preuzetog od Europske unije⁶ koja kaže da ruralni razvoju odnosu na društveni razvoj ima trostruku ulogu: *Ekonomsku* – ruralni razvoj bi trebao osigurati stanovništvu određene proizvodne zalihe prehrambenih proizvoda i obnovljivih primarnih sirovina, *ekološku* – ruralna područja su pogodna za očuvanje flore i faune odnosno, očuvanje prirode, *društvenu* – zbog broja stanovnika i djelatnosti koju oni obavljaju međusobni odnos stanovnika je puno drugačiji od onog u gradu zato što stanovnici ruralnog područja imaju više osjećaja za običaje i tradicije. Ruralni razvoj spominje se u Programu ruralnog razvoja. Ruralni razvoj provodi se kao politika razvoja na području cijele Hrvatske i operacionaliziran je u Programu ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014.-2020. Program mjera ruralnog razvoja usklađen je sa Uredbom ruralnog razvoja EU 1305/13 koja definira šest prioriteta:

1. Promicanje znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima

² Ružić, P. (2009) Ruralni turizam, Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, str.12

³ Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (prev.)

⁴ http://www.mgipu.hr/doc/StrategijaRH/Strategija_I_II_dio.pdf

⁵ Bilješke dostupne na: http://cerovlje.hr/hr/files/ruralni%20razvoj_txt.pdf

⁶ Ibid

2. Povećanje održivosti poljoprivrednih gospodarstva te konkurentnosti svih vrsta poljoprivrednih djelatnosti u svim regijama, promovirajući pri tome i inovacijske poljoprivredne tehnologije, kao i održivo upravljanje šumama
3. Promicanje organiziranje lanca prehrane, uključujući preradu i trženje poljoprivrednih proizvoda, dobiti životinja te upravljanje rizicima u poljoprivredi
4. Obnavljanje, očuvanje i poboljšanje ekosustava vezanih uz poljoprivredu i šumarstvo
5. Promicanje učinkovitosti resursa i pomaka prema klimatski elastičnom gospodarstvu s niskom razinom ugljika u poljoprivrednom, prehrambenom i šumarskom sektoru
6. Promicanje socijalne uključenosti, smanjenje siromaštva i gospodarski razvoj u ruralnim područjima.

Primjenjujući navedene indikatore na područje Podravine kao relativno rijetko naseljene regije sa izrazito tradicijskim, kulturološkim i obilježjima ukupnog življenja, može se zaključiti da je Podravina ruralna regija autentičnog identiteta.

Gastronomska ponuda Podravine u funkciji razvoja ruralnog turizma u kontekstu strateškog pristupa ruralnom razvoju, izravno se i neizravno naslanja na svaku od nabrojanih mjera Programa ruralnog razvoja. To konkretno znači da je gastronomska ponuda inovativna, utječe na povećanje održivosti poljoprivrednih gospodarstava koji su uključeni u ruralni turizam ili proizvode potrebne sastojke za podravska jela, promiče organiziranje lanca prehrane, uključujući preradu i trženje poljoprivrednih proizvoda, te čuva ekosustav i resurse putem tradicionalne proizvodnje i, ono što je najvažnije, pozitivno utječe na gospodarski razvoj u ruralnim područjima.

OSNOVNA OBILJEŽJA RURALNOG I GASTRONOMSKOG TURIZMA

Ruralni turizam, na razini Vijeća Europe (1986.) definiran je kao turizam koji obuhvaća sve aktivnosti u ruralnom području, a ne samo one koje bi se mogle odrediti kao farmerski ili agroturizam. On zadire u dva gospodarska sektora, turizam i poljoprivredu, koji zajedno oblikuju specifičnu turističku ponudu, koja se može ostvarivati unutar seljačkog gospodarstva ili u seoskoj sredini. Također, prema definiciji Vijeća Europe, ruralni turizam je turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na tom mjestu, a najvažnija obilježja takvog turizma su mirna sredina, odsutnost buke, očuvani okoliš, komunikacija s domaćinima, domaća hrana i upoznavanje sa seljačkim poslovima. (Demonja, Ružić, 2010.) Uobičajena asocijacija, kada govorimo o ruralnom turizmu, je turizam na seljačkom gospodarstvu. *Turističko seljačko gospodarstvo* je domaćinstvo čiji članovi imaju prebivalište na selu, a njihovo privređivanje proizlazi iz vlastite poljoprivredne proizvodnje. Ugostiteljsko-turističke usluge samo su dopunska djelatnost osnovnoj proizvodnji seljačkog obiteljskog turističkog gospodarstva i mogu se pružati iz pretežito vlastite proizvodnje. Seljačko domaćinstvo je poljoprivredno gospodarstvo upisano u Upisnik poljoprivrednika sukladno Zakonu o poljoprivredi. Ugostiteljske usluge na seljačkom domaćinstvu pružaju se sukladno Zakonu o ugostiteljskoj djelatnosti.⁷

Demonja i Ružić (2010.) ističu kako je ruralni turizam aktivnost, ili pak pokret, kojim čovjeka urbane sredine vraćamo prirodi. On pokreće niz gospodarskih i negospodarskih aktivnosti u ruralnoj sredini. Seoski ambijenti unutar ruralnog turizma nude visokovrijedne elemente za organizaciju raznovrsnih aktivnosti zahtijevanih potrebom aktivnog i kvalitetnog odmora. Statistike potvrđuju tendenciju sve većeg zanimanja gradskog stanovništva za boravak u ruralnim sredinama, koje privlače njihovi prekrasni prirodni krajolici, tradicija i kulturni sadržaji. Razvojem ruralnog turizma potiče se investiranje u poboljšanje kvalitete stanovanja na obiteljskim i poljoprivrednim gospodarstvima i poljoprivredne proizvodnje. Na taj način ruralni turizam dopunjava osnovnu djelatnost obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava koja povećanom ekonomskom aktivnosti posluje uspješnije i bolje. Kušen (2006.) navodi da razvoj ruralnog turizma donosi novi prosperitet u siromašna ruralna područja, ali istodobno može uništiti atraktivne značajke prostora koje su u njega privukle turiste. Također, sve veća prisutnost urbane

⁷ Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu »Narodne novine« broj 196/03.

populacije u ruralnom prostoru mijenja društveni karakter sela. Drastično povećanje broja automobila, kamp prikolica i autodomova (kampera) na vrhuncu sezone, uzrokuje prometne gužve na uskim seoskim cestama, što negativno utječe na uobičajeno kretanje domaćih životinja. Svjetska turistička organizacija (UNWTO)⁸ smatra da postoji veliko potencijalno tržište ruralnog turizma. Vrlo je malo istraživanja provedeno kojima bi se utvrdila veličina tog tržišta. Pretpostavlja se da je 3% svih međunarodnih turističkih putovanja zasnovano na ruralnom turizmu te se procjenjuje kako ruralni turizam raste po stopi od 6% posto godišnje, znatno brže od stope rasta cjelokupnog turizma.

Nadalje, što se tiče detaljnije analize ruralnog turizma, Demonja i Ružić (2010.) ističu podjelu turizma s gledišta lokacije, pa se razlikuju primorski i kontinentalni na kopnu, izvan priobalnog područja, a javlja se u tri oblika: gradski, ruralni i turizam turističkih centara. Ruralni turizam sadrži velik broj pojava oblika: seljački (agroturizam), rezidencijalni, zavičajni, sportsko-rekreacijski, zdravstveni, avanturistički, edukacijski, lovni, ribolovni, tranzitni, kamping, nautički kontinentalni turizam, kulturni, vjerski, vinski, gastronomski, prirodni bliski turizam, ekoturizam i drugi. Ruralni turizam ostvaruje se u različitim oblicima među kojima se posebno prepoznaje *seljački turizam* (agroturizam) na *seljačkim gospodarstvima*, te ostali oblici turizma koji se realiziraju na ruralnom prostoru izvan seljačkih gospodarstava. *Turizam na seljačkim gospodarstvima* definira se kao odsjedanje i dijelom sudjelovanje turista u radnim aktivnostima na farmama i rančevima. Turisti traže tu vrstu turizma i dijelom zbog toga što se odvija na otvorenom i koriste ga za različite aktivnosti na otvorenome. Drugi turisti žele iskusiti život na selu, koji je često dio kulturnog imidža regije ili kreću u nostalgичni bijeg »u dobra stara vremena«⁹.

Podravina kao regija ima mogućnosti razvoja različitih oblika ruralnog turizma i registracije različitih vrsta ruralno-turističkih objekata u kojima se može afirmirati specifična gastronomska ponuda.

U posljednjih nekoliko godina Agencija za informacijsku i komunikacijsku tehnologiju (ICTA)¹⁰ uočila je veliko povećanje broja destinacija koja se reklamiraju upravo putem gastronomskog turizma. Veliki broj ljudi tvrdi da je upravo jedno od zadovoljstava putovanja traženje i isprobavanje novih vrsta kuhinja. U Hrvatskoj, uz hotele koje nude boravak, u svim gradovima i turističkim mjestima nalaze se restorani, gostionice, taverne, konobe, pizzerije, no i za gurmane najzanimljiviji restorani i gostionice s autohtonom »hrvatskom kuhinjom«. Tako Hrvatska nudi neke od svojih najpopularnijih jela i specijaliteta – od hladnih jela tu su poznati dalmatinski ili istarski pršut, paški ili lički sir, slavonski kulen, samoborske ili zagorske češnjovke, svježi sir s vrhnjem.

U Dalmaciji, Primorju, na otocima i u Istri glavna jela su jela spravljena od ribe i plodova mora, a od mesa se ističu paštica ili kuhana janjetina. Poznate sorte hrvatskih vina na Jadranu i otocima su: teran, merlot, kabernet, plavac, dingač, malvazija, pinot, žlahtina, muškati, dok su to u kontinentalnom dijelu: rizling, graševina, traminac, a zastupljena su i žestoka pića i to rakije – šljivovica, travarica, lozovača. Istarska i Kvarnerska kuhinja predstavlja posebnu vrstu hrvatske kuhinje jer se radi o spoju kontinentalnog i mediteranskog. Kao primjer dobre prakse gastro turizma su *Dani otvorenih vrata agroturizma Istre* koji su organizirani od strane Agencije za ruralni razvoj Istre iz Pazina a u suradnji s agroturizmima Istarske županije. Održavaju se u studenom svake godine tijekom kojih se u većem broju

Slika 1. Zemljovid Podravine i Prigorja

Izvor: http://www.micgrafika.com/zemljovid_podravina.htm

⁸ World Tourism Organization

⁹ Kušen (2006).

¹⁰ Information and Communication Technology Agency

agroturizama, te nedjeljom u terminima od 13, 15 i 17 sati kada se nudi ručak ili večera od specijaliteta istarske kuhinje po promotivnim cijenama. Osim toga, u svim pobrojanim agroturizmima uključenima u ovu akciju priređene su i radionice namijenjene gostima (od izrade nakita, hrane i slično). Jedan od tipičnih menija koji se, primjerice nudi, izgleda ovako: pljukanci sa šugom, kuhanim kiselim kapuzom i slatkim njočićima te jedan od originalnih deserta. Cilj manifestacije *Otvorena vrata agroturizama Istre* je promovirati seoska domaćinstva i seoska imanja te Istarsku gastronomiju, a u cilju da nadrastu regionalni značaj i postanu međunarodne destinacije. Sve se više, osobito u marketinškom smislu, Istra i Baranja afirmiraju kao ruralne turističke i gastronomske destinacije. Riječ je o turističkim destinacijama višeg reda, koje obuhvaćaju ruralni prostor županije, odnosno ruralni prostor druge veće prostorne cje-line.¹¹ Tematska gastroputovanja su jedan od elemenata iz ponude što ih nude seljačka domaćinstva. Primjerice, gostima se nudi degustacija fiša budući da je regija Baranja iznimno poznata po istome. Ovdje, korisnici usluga, dobivaju potpuni izričaj i doživljaj domaćeg okruženja.¹² U tom smislu i Podravina sa širokom lepezom ponude različitih, bogatstvom okusa protkanih jela, može kreirati sličnu manifestaciju.

Na tom tragu, u Koprivnici se krajem lipnja i početkom srpnja svake godine organiziraju Podravski motivi kao jedan od najvećih kulturnih manifestacija na ovom području u kojem se isprepliću različiti sadržaji: sajam naivne umjetnosti, sajam starih obrta, folklor, sajam antikviteta i tradicionalna gastronomska ponuda podravskog kraja. Podravska jela pripremaju se prvenstveno od domaćih (organskih) namirnica a nastala sukao kreacija podravskih domaćica, pa se tako pripremaju: prge, čvarci, krvavice, kuhani buncek, gorički gulaš, pečena raca i slično. Na spomenutoj manifestaciji mnogi ugostitelji prezentiraju različite tradicionalne domaće delicije, pa se takva jela mogu, primjerice, kušati u Podravskoj pivnici »Kraluš«, »Podravskoj kleti« i »Podravskom štaglju«. Turistički djelatnici grada Koprivnice govore kako se i na području grada Koprivnice planira u narednim godinama proširiti gastronomska ponuda, slično kao na Danima otvorenih vrata agroturizama Istre, a unutar kojih bi pojedini restorani pripremali isključivo tradicionalna podravska jela po promotivnim cijenama.

POTENCIJALI PODRAVSKE GASTRONOMIJE U RURALNOM TURIZMU KOPRIVNIČKO KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

Podravina obuhvaća pretežno ruralni prostor koji se prostire na području Panonske nizine u Republici Hrvatskoj. Vrlo povoljna klima i pedološki sastav tla omogućili su stanovništvu na tom području uspješno bavljenje poljodjelstvom, vinogradarstvom, povrćarstvom, stočarstvom, ribolovom i svim onim aktivnostima koje mogu osigurati odlične resurse (inpute) za pripremu kvalitetnih i ukusnih jela.

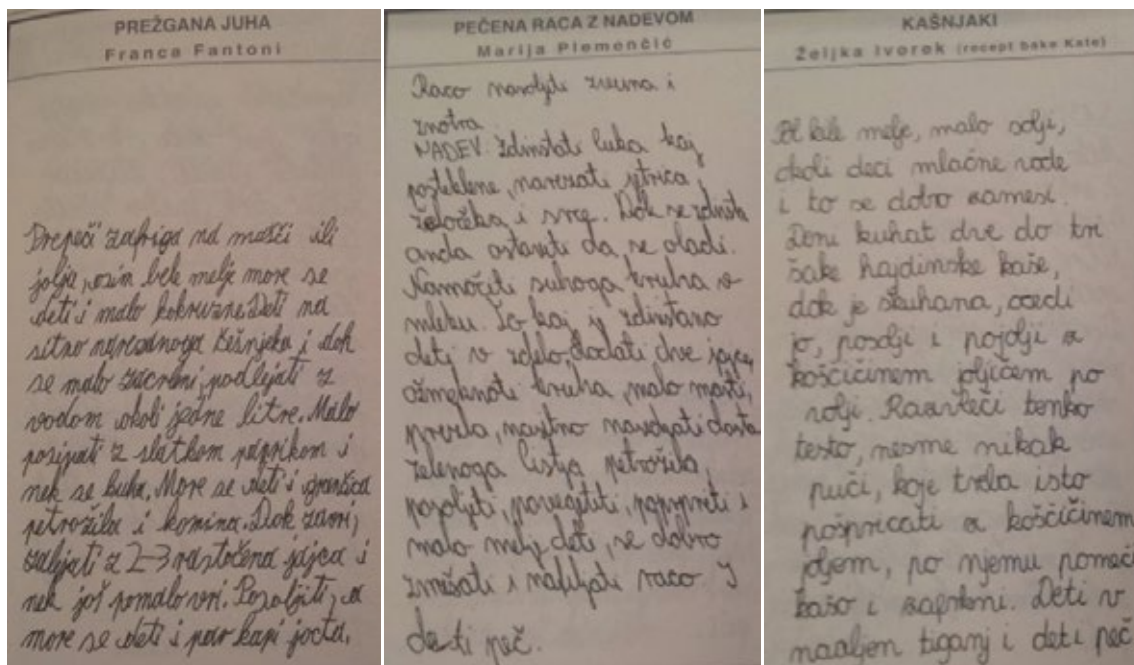
U Podravini (i Prigorju) je visoko razvijena kultura stola, ali postoji prije toga i kult rada koji se ogleda u poslovi: »*Koji ni za delo, nije nit za jelo*«. Jedno i drugo pripadaju zavičajnom duhu, životnoj filozofiji i pogledu na svijet, a zavičaj i čovjek u Podravini i Prigorju oduvijek su se prožimali. Danas, s gledišta modernog globaliziranog svijeta, Podravina i Prigorje iskazuju se kao regije visoke autentičnosti i prepoznatljivosti. Gastronomija Podravine obiluje posebno pripremljenim jelima, a koja su odraz kulture življenja i rada. Podravina je oduvijek poznata kao hrvatska regija u kojoj se ukusno i dobro jede.

Prve podatke o kulturi prehrane u Podravini, navodi povjesničar dr. Rudolf Horvat 1896. u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena. Autor daje sliku podravskih jela koja se blaguju u posebnim prigodama vezanim uz porod, pogreb i određene dane u godini, u vrijeme crkvenih blagdana¹³. Kultura prehrane u Podravini važan je element tradicijske kulture. Povrh toga, uz ostala etnografska obilježja, Podravina je razvila svoj vlastiti lokalno-regionalni identitet, pokazatelj bogatstva i raznovrsnosti kulturnih tradicija na malom geografskom prostoru. Osim jednostavnosti u uzgoju, odabiru i pripremi

¹¹ 1. Kongres ruralnog turizma Hvar 17. - 21. listopada 2007.

¹² 3. Kongres ruralnog turizma Osijek 23. - 26. svibnja 2012.

¹³ HORVAT, Rudolf. *Narodni život i običaji Južnih Slavena: Koprivnica (pretisak)* // Podravski zbornik 1997, (urednik Hrvoje Petrić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1997., str. 16.

Slika 2. Izvorni recepti za prežganu juhu, pečenu racu z nadevom i kašnjaki

Izvor: Recepti virovske sokačić

namirnica koje su bile proizvod podravskog poljodjelstva, glavne grane seoskog gospodarstva, kulturu prehrane u Podravini odlikuje otvorenost u prihvaćanju i pripremi namirnica koje su dolazile iz susjednih područja, a plod su ranijih faza različitih praslavenskih i pretkršćanskih, slavenskih, balkanskih, orijentalnih i srednjeeuropskih kulinarskih tradicija. Podravina je oduvijek bila predmet istraživanja etnologa koji su od kraja 19. stoljeća počeli pomnije istraživati prehranu hrvatskih regija. Njihov interes bio je usmjeren proučavanju kulturnih pojava unutar kulturne cjeline pa je tako u tom nastojanju i prehrana našla svoje mjesto. Proučavali su vrste namirnica, način njihove pripreme i blagovanja koji su bili dio seljačke tradicijske kulture. Uočili su i osobitosti u odabiru, pripremi i konzumaciji namirnica Podravine. Posebnost Podravine unutar središnje Hrvatske su proizvodi od kravljeg mlijeka i jela od tijesta. Ona su uvijek u prednosti kao i mesna jela, slatkododne ribe, raznovrsno svježe povrće, voće, žitarice i kaše. Ne treba posebno spominjati kako je hrana na ovim prostorima uvijek imala posebno značenje. Razlog tome leži u činjenici kako teški fizički poslovi zahtijevaju i kalorične obroke, a ne smijemo zaboraviti kako je i hrana često bila i znak prestiža.

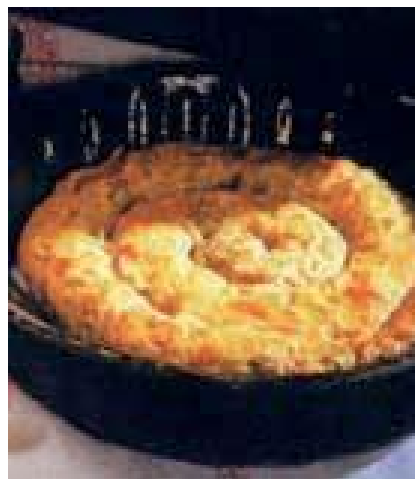
U ne tako davna vremena, primjerice, ugled neke obitelji na selu mjerio se brojem uzgojenih i zaklanih svinja. Nemojmo zaboraviti kako su upravo bake i starije domaćice sate i sate provodile za svojim štednjacima, želeći svojim ukućanima pružiti zdrav obrok koji se neizostavno blagovao na zajedničkoj trpezi. No, u ove krajeve su osim pozvanih gostiju pohodili i »nepozvani i nedobronamjerni gosti« koji su često pokušali izbrisati identitet lokalnog stanovništva, te ne uspijevajući u tome ipak ostavili dašak svoje prisutnosti kroz različite okuse i mirise u današnjim tradicijskim jelima. Upravo se u Podravini može prepoznati utjecaj Beča, Pešte, Praga, ali i Orijenta, dok se na domaćem terenu Podravska kuhinja znatno izmiješala primjerice sa zagorskom i slavonskom. Zbog toga su jela Podravskog kraja često pripravljena na svinjskoj masti, svinjskom mesu i peradi, a u manjoj mjeri od divljači i ribe. Jela su često začinjena ljutim okusima, a naglašena je i priprema povrća u obliku variva povezanog zaprškom.

Poseban ponos su i suhomesnati proizvodi, pa setako spominju čvarki, kobasice i suha šunka. Budući da u ovim krajevima žive i rade vrijedni ljudi kruha nikad nije nedostajalo, a pogače su vrlo često pripremane od različitih vrsta brašna. U kraju je razvijeno i govedarstvo; naglašena su jela i sa kravljim sirom, vrhnjem, kiselim mlijekom i slično. Podravci vole započeti ručak, bio on dnevni ili povodom svetkovine, s juhom spravljenom od povrća i ili mesa. O slatkim jelima ovog kraja mogle bi se ispričati

Slika 3. Bregovska pita

Izvor: Internet stranica portala za kulinarstvo Coolinarika.com, <https://www.coolinarika.com/recept/721623/kako-je-drugima-ispalo/>

Slika 4. Kašnjaki

Izvor: Internet stranica Gastronom, <https://www.gastronaut.hr/recepti/podravska-kuhinja/kasnjaki-slani/>

priče jer podravške gazdarice poznate su po kolačima od dizanog i vučenog tijesta, ali i onima najfinijima primjerice tortama s pravim domaćim kremama od puno jaja, maslaca i oraha. Kao primjere tipičnih podravskih predjela tako mogu navesti: prge, kosana mast, pogačice s čvarcima, salata od ječmene kaše s bučnim uljem, pinklec od šunke s hrenom, itd., dok se kao primjer tipičnih podravskih juha navode: kokošja juha s požirakima, kašena juha z gljivama, hlebinska juha, pretepena juha, prosena kaša s klukačima, prežgana juha. Kad se govori o glavnim jelima svakako se treba napomenuti: kolinjsko zelje s frišketicom, picek pod pekom, guska s hajdinom kašom, pečena raca z nadevom, pevec z slatkim repom, pečena raca s mlincima, koprivnički odojak, srneći medaljoni s kestenima, podravski fiš paprikaš, dravska riba u kuruznoj meli.

Kao tipični deserti navode se: griskoch, štrudli s jabukama, štrudli s višnjama, kašnjaki, bučnica, sitni kolači, bregovska pita, mazanica, mudlini, šćipanci - trganci, makoći, kukuruzna zlevanka, zlevanka s prosom, pogača, pogača z oresima.¹⁴

Slika 5. Podravski mudlini

Izvor: Internet stranica jutarnji.hr, <http://www.jutarnji.hr/podravski-mudlini/884203/>

Gastronomski turizam Podravine implicitno je sadržan i u strateškim dokumentima Koprivničko-križevačke županije u kojima se turizam pozicionira kao. ... »cjelogodišnja izletnička, sportsko-rekreacijska destinacija očuvane i raznolike prirode, te naglašenih tradicijskih vrijednosti oplemenjenih u suvremenom izrazu naivnog slikarstva, domaće kuhinje, manifestacija, folklor, gostoljubivosti i vjere«....¹⁵

Vrlo povoljan geoprometni položaj KKŽ svakako je jedna od prednosti daljnjeg razvoja turizma. Naime, blizina glavnog grada Zagreba ali i blizina EU (Mađarske, Slovenije i Italije) zasigurno mogu doprinijeti efikasnom iskorištavanju kapaciteta u daljnjem razvoju prilog svakako ima i niz biciklističkih staza uz rijeku Dravu, planinarski turizam na Kalniku ali i sve veći razvoj turizma na seoskim domaćinstvima koja nude autohtonu hranu, vino, te druge gastronomske sadržaje. Iz službenih glasila Koprivnič-

¹⁴ Preuzeto iz transkripta intervjua vođenog sa Vesnom Peršić Kovač za potrebe rada

¹⁵ Strateški marketinški plan turizma KKŽ, Institut za turizam Zagreb

ko-križevačke županije¹⁶ već je u samom uvodnom dijelu vidljivo kako će se Koprivničko-križevačka županija, između ostalog, orijentirati na korištenje prirodne kulturne baštine za razvoj kulture i turizma i to posebice ruralnog turizma. Slijedom toga je, primjerice, za ostvarivanje cilja »konkurentno gospodarstvo« kao prioritet navedena »potpora razvoju konkurentne primarne poljoprivrede i unapređenja proizvodnje« i to na način da se okrupnjavaju posjedi, udružuju poljoprivrednici, razvija integrirana i ekološka proizvodnja, cjeloživotno obrazuju poljoprivredni proizvođači, te unapređuje i razvija infrastruktura u ruralnim područjima.¹⁷

Dakle, gastronomski turizam je tradicijski i strateški prisutan u turističko i ruralno-turističkoj ponudi Podravine, a što o tome misle stručnjaci uključeni u područje gastronomije i turizma biti će navedeno u sljedećem poglavlju.

KVALITATIVNA ANALIZA STAVOVA O GASTRONOMSKOJ PONUDI PODRAVINE

Za potrebe istraživanja stavova i aspekata gastronomske ponude Podravine korištena je metoda intervjua kojom su dobiveni primarni podaci o istraživanoj temi. Prema Aniću i Goldsteinu (1999.)¹⁸ **intervju** je razgovor u okviru ankete, istraživanja javnog mišljenja ili znanstvenog istraživanja. **Intervjuirati** znači voditi razgovor u obliku pitanja u svrhu istraživanja ili upoznavanja intervjuirane osobe. Intervjui mogu imati više oblika, ovisno o tome kako su strukturirani. Potpuno strukturirani intervju je upitnik koji vodi ispitivač kojemu nije dopušteno da na bilo koji način odstupa od postavljenih pitanja. Na taj način je koncipiran intervju sa ciljem istraživanja gastronomske ponude Podravine. Uobičajeno je da se intervju snima (diktafonom ili videokamerom), a radi postizanja valjanosti podataka zapis je potrebno u što kraćem vremenu nakon obavljenog intervjua transkribirati (Verčić i sur.2011.). Intervju se sastojao od sljedećih pitanja upućenih odabranim ispitanicima:

1. Prema Vašem mišljenju, koliko ljudi općenito poznaju tradicijska Podravska jela?
2. Koja su tipična jela Podravine? Molim, nabrojite.
3. Koja je uloga gastronomske ponude u razvoju ruralnog turizma?
4. Tko ima najveću ulogu u promociji tradicijskih vrijednosti s naglaskom na tradicionalna jela?
5. U kojim objektima na području Podravine se služe tradicionalna jela?
6. Možete li izdvojiti tipičnu gastro ponudu Podravine?
7. Što mislite o ponudi jela koja se nude na manifestacijama?
8. Zna li koji su običaji i jela vezani za svetkovine u Podravini?
9. Smatrate li da postoji veza između tradicijskih jela i zdravlja? Molim pojasnite.
10. Što mislite o kvaliteti domaćih tradicijskih jela ovog kraja?
11. Koje su to autohtone namirnice? Jesu li one ekološki prihvatljive?
12. Može li se gastronomska ponuda Podravine poboljšati i kako?

Nakon pripreme pitanja, a proučavajući službene Internet stranice relevantnih institucija intervjuirani su ispitanici koji su najuže vezani uz istraživanu temu. Nakon odabira relevantnih ispitanika, upoznati su sa temom rada i zamoljeni za razgovor na kojeg su i pristali. Intervju je proveden »face – to face« metodom, putem maila ili telefonskim razgovorom, ovisno o mogućnostima i raspoloživom vremenu ispitanika. Na većinu pitanja ispitanici su davali odgovore, na neka pitanja nisu imali odgovor, ali je kvaliteta odgovora zadovoljavajuća za potrebe ovog rada. Predstavnik Turističke zajednice grada Koprivnice bio je prvi izbor. Nadalje, intervjuirana je i predstavnica PORE s dugogodišnjim iskustvom u području ruralnog turizma. S obzirom na dugogodišnje iskustvo u promociji kulinarstva kao i zbog promotorskog sudjelovanja u mnogim manifestacijama koje se održavaju na području Županije, u istraživanju je sudjelovao i promotor kulinarstva u prehrambenoj tvrtci »Podravka« d. d.. Nadalje, predstavnik Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u Koprivničko-križevačkoj županiji odabrana je kao vrlo stručna osoba za ovu temu jer se bavi istraživanjem tradicijskog

¹⁶ »Službeni glasnik Koprivničko-križevačke županije« broj 4/11. i 14/13.

¹⁷ vidi detaljnije <http://www.pora.com.hr> – Županijska razvojna strategija sažetak str.8-9.

¹⁸ Rječnik stranih riječi, 1999.

odijevanja, običaja, tradicijskih zanata, kulture jedenja, očuvanjem kulturne baštine i tradicije podravskog kraja, aktivno sudjelujući u radu mnogobrojnih udruga žena. Osim toga, ispitanica je autorica kuharice o tradicionalnim podravskim jelima, u kojoj se nalaze recepti bakine kuhinje spravljeni na moderan način. Ispitanica je ujedno i državna kuharska prvakinja i hrvatska predstavica na međunarodnim kulinarским natjecanjima.

Na pitanje »*Koliko ljudi općenito poznaju tradicijska Podravska jela?*« četvero od petero ispitanika smatra kako prosječan čovjek zna vrlo malo o tradicijskoj podravskoj hrani. Zanimljivu raspravu razvija djelatnik Turističke zajednice grada Koprivnice koji suprotno tim tvrdnjama spušta raspravu na raščlanjivanje »prosječnog čovjeka/stanovnika Hrvatske« od »prosječnog Podravca«, smatrajući kako Podravci znaju mnogo o autohtonim podravskim jelima. Promotor kulinarstva u prehranbenoj tvrtki jedini u intervjuu uvodi pojam brze hrane (fast food) kao razlog općenitog zapostavljanja kuhanja, a nastavno na to i spravljanja tradicijskih jela, smatrajući da je to razumljivo s obzirom na vrijeme koje zahtijeva priprema takvih jela, a današnji mladi ljudi »vremena nemaju«. Djelatnik Turističke zajednice grada Koprivnice i predstavica Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u Županiji slažu se kako se Podravska kuhinja često miješa sa susjednim kuhinjama (zagorskom i međimurskom), ali i onima i iz susjednih zemalja. Odgovori na pitanje »*Koja su tipična jela Podravine?*« su jedini odgovori na koja su svi sugovornici odgovorili gotovo identično, s time da su si neki poput predstavice Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u KKŽ zaista dali truda nabrajajući čitav niz jela, primjerice: »...*tzv. mršave juhe (prežgana juha, primjerice), različite vrste kaša (heljdina, prosena, ječmena), te pečenke od peradi (kokoš, guska, patka), svatovska kokošja juha s domaćim rezancima, kolači od vučenog i dizanog tijesta (kašnjaki, pogače, uskršni kruh »žbornjak«, orehnjača, makovnjača, kolači od prhkog tijesta - »prkači«), ukiseljeno povrće za zimnicu (cikla ili rona, krastavci - »vugorki«, paprika punjena rezanim zeljem)*...«

Ono što svi sugovornici navode je Bregofska pita, a što i ne čudi s obzirom na njeno uvrštavanje na popis nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Svi sugovornici ističu važnost hajdine i ječmene kaše, ali i koprive. Na slijedeće pitanje o *Ulozi gastronomske ponude u razvoju ruralnog turizma* svi ispitanici, osim promotora kulinarstva, smatraju da je uloga gastronomske ponude u razvoju ruralnog turizma vrlo velika. Međutim, iz konteksta preostalog dijela odgovora mišljenje je da je ispitanik pogrešno shvatio pitanje, te da se njegov odgovor odnosi na očitovanje o tome kolika je uloga gastronomije u ovom trenutku kod nas, na našem području. Naime, iz odgovora »*Mislim da je uloga vrlo mala jer se oni kod nas još nisu uključili u pravom smislu. Šteta je što nismo prepoznali kao Slovenija i Austrija...*« vidljivo je kako je ispitanik mislio na ulogu gastronomije na točno određenom teritorijalnom području, a ne na općenitu ulogu gastronomije u razvoju ruralnog turizma. Suprotno tome preostali ispitanici usko povezuju gastronomiju s razvojem ruralnog turizma jer smatraju da je upravo hrana ono po čemu gosti pamte određeno područje. Predstavica Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u KKŽ ide i korak dalje te predlaže da sva tradicijska jela moraju biti spremljena od namirnica uzgojenih na vlastitim seoskim domaćinstvima, te ističe da moraju biti »...*obrađene na tradicionalan način (primjerice, brašno samljeveno u mlinu na ručni ili vođeni pogon - svi tvrde da mu je okus drukčiji) bez dodataka industrijskog podrijetla*«. U okviru odgovora, ispitanica daje zanimljiv prijedlog da turisti sami prikupljaju namirnice i sami pripremaju hranu, a time se znatno utječe na dinamičnost i atraktivnost spremanja tradicijskih jela.

Ne može se ne povući poveznica s odgovorom promotora kulinarstva iz prvog pitanja ovog intervjua, koji upravo predlaže da tradicionalna jela budu isključivo pripremana od namirnica koje su proizvedene na vlastitom ili susjednom gospodarstvu, a ne da se pribavljaju u trgovačkim centrima, a potom prezentiraju kao vlastita (organska). Odgovarajući na pitanje »*Tko ima najveću ulogu u promociji tradicijskih vrijednosti s naglaskom na tradicionalna jela?*« ispitanici su imali različita viđenja o tome tko ima kakvu ulogu, pa su se tako djelatnik Turističke zajednice grada Koprivnice i predstavica PORE složili oko toga da tu ulogu imaju turističke zajednice i udruge, što je i razumljivo s obzirom na institucije u kojima rade. Najzanimljiviji odgovor daje promotor kulinarstva koji navodi sljedeće: »*Najveću ulogu imaju sami potrošači i konzumenti – jer dobar glas je upravo onaj koji najviše doprinosi razvoju tog područja. Svakako kulinarski promotori kakav sam i ja*«. Jasna je njegova želja da istakne važnost

kulinarskih promotora, budući da dolazi iz te branše, ali je isto tako i vrlo dobro uočio kako su upravo sami potrošači (gosti, turisti) ti koji najbolje promoviraju i prenose utiske o pojedinim kulturama, tradicijama, pa time i tradicijskim jelima. S druge pak strane predstavnicu Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u KKŽ, koja svakodnevno surađuje s udrugama, daje najveću važnost društvima žena i udrugama koje se bave očuvanjem kulturne baštine. Iz odgovora na ovo pitanje je vidljivo kako su ispitanici kao najveće uloge istaknuli upravo one osobe/institucije koje oni predstavljaju ili s njima usko surađuju. Ispitanici su se u većoj mjeri složili oko pitanja »U kojim objektima na području Podravine se služi tradicionalna hrana?« navodeći najčešće Pivnicu »Kraluš«, »Podravsku klet«, restoran »Klas« Koprivnica, »Močilska klet«. S druge pak strane predstavnicu PORE navodi kako »Nisam sigurna da u Podravini ima takvih specijaliziranih restorana koji bi služili »podravsku hranu« čemu se djelomično pridružuje i promotor kulinarstva navodeći kako mu se čini da »...tradicijske kuhinje na našem području u pravoj punoj mjeri i nema.«. Svi ispitanici su na pitanje »Možete li izdvojiti nešto što nudi gastro ponuda Podravine, a da je isključivo vezano uz ovaj kraj?« gotovo uglas izdvojili Bregofsku pitu. Ovaj izbor je vrlo jasan s obzirom na specifičnu prepoznatljivost i uvrštavanje Bregofske pite na poseban popis nematerijalne kulturne baštine. Osim Bregofske pite svakako je zanimljivo da su sugovornici (njih četvero od petero) odgovorili da su to jela od koprive, itekako poznata na ovom području, u čemu prednjači restoran »Klas« Koprivnica koji nekoliko menija bazira na ovoj specifičnoj (zdravoj) namirnici. Kroz odgovore se često provlači i Gorički gulaš koji je poseban specijalitet restorana »Podravska klet«. Bazira se na junećem mesu uz dodatak bučinog ulja uz lagano kuhanje. Ispitanici na pitanje »Što mislite o ponudi jela koja se nude kod organiziranja manifestacija u podravskom kraju?« daju različite odgovore, ali se u bitnome slažu da su manifestacije dobar instrument približavanja tradicijske kuhinje lokalnom stanovništvu i gostima. Stava su da je još potrebno razvijati manifestacije koje su direktno usmjerene na promociju gastro ponude, posebice onih manifestacija koje bi isključivo bile orijentirane na gastro ponudu. Troje od petero ispitanika kao najsvjetliji primjer takve manifestacije navode »Podravske motive«, dok predstavnicu PORE naglasak stavlja i na »Dane zelja« gdje se nude isključivo jela od zelja i bazirana na zelju, a predstavnicu Upravnog odjela za obrazovanje, znanost, sport i nacionalne manjine u KKŽ ističe važnost »Jagnjedovečkog kolinja« i njegovih specijaliteta kao što su: čurke, kobasice i nezaobilazno kolinjsko zelje. »Renesansni festival« u Koprivnici također je prepoznat kao manifestacija koja ima potencijala za povećanje ponude i pripremanja tradicijskih jela. Ono što zabrinjava u odgovorima ispitanika, a konkretno ovdje to navodi kuharica tradicionalnih podravskih jela, a u ranijim odgovorima spominje i promotor kulinarstva, je činjenica da je velika većina manifestacija nažalost bazirana na jeftinoj i brznoj hrani, odnosno kako to navodi kuharica tradicionalnih podravskih jela »junkfood i fastfood«. Na pitanje »Pojasnite mi običaje i jela vezane za svetkovine?« najzanimljiviji odgovor daje promotor kulinarstva i kuharica tradicionalnih podravskih jela jer oni smatraju da se u ovim krajevima uvijek posluživalo nešto posebno te za to nije trebalo čekati svetkovine. Predstavnicu Upravnog odjela za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine u KKŽ opet daje najprecizniji odgovor upoznajući nas s pravim tradicijskim jelima pri čemu navodi »Posebno su propisana jela: posna za Badnjak (suhi sad, grah bez masnoće, šaran, kašnjaki, široki rezanci s makom - makuči), Božić- božićni kolač ili kruh (u Koprivnici je to bio kuglof u čijoj je sredini crvena jabuka i ružmarin), božićna pečenka (pura!) i mlinci, prkači - božićni kolači, pečena guska za Martinje, uskrsna šunka (plus hren i jaja koji se u korpici nose na blagoslov jela), već ranije spomenuti zbornjak... Običaja ima puno... Recimo, vjeruje se da se sa božićnog stola moraju skupiti mrvice i baciti u voćnjak ili vrt jer on tada bolje rodi.«. Ovaj odgovor je zanimljiv obzirom na područja (običaji i vjerovanja) kojima se predstavnicu Upravnog odjela bavila tijekom svoga rada. U knjizi, između ostalog, detaljnije opisuje običaje kroz godinu pri čemu naglasak stavlja i na hranu koja se blaguje povodom određene svetkovine. Ostali ispitanici vrlo slično odgovaraju na ovo pitanje navodeći purice, patke, dravske šarane, guske, kuhane šunke i slično. Što se tiče pitanja »Smatrate li da postoji veza između tradicijskih jela i zdravlja?« ispitanici rade poveznicu između tradicijskih jela i zdravlja, smatrajući da ukoliko su ta jela pripremljena od prirodno uzgojenih namirnica, bilo biljnog ili životinjskog podrijetla, morala bi pozitivno utjecati na zdravlje. Predstavnik Turističke zajednice grada Koprivnice razvija zanimljivu tezu te navodi »Sad ću vam ja kao medicinski stručnjak reći da doktori

vele da nemojte jesti masno, nemojte jesti slano, nemojte jesti slatko, nemojte ništa jesti, u principu, ali uglavnom jela jesu ili slana ili slatka, ili kisela. Mislim da je dobro jesti domaća jela, čija sirovina je prirodna i koja su ekološki očuvana i, u svakom slučaju, tradicijska jela su važna za zdravu ishranu.»

Većina ispitanika se složila oko pitanja *»Što mislite o kvaliteti domaćih tradicijskih jela ovog kraja?«* navodeći, pomalo, lokal patriotski kako su tradicijska jela ovog kraja kvalitetna. S druge strane pomalo zabrinjava odgovor ispitanika promotora kulinarstva koji nažalost smatra da *»...Nismo još u svim segmentima dosegli kvalitetu...«*, a što je, međutim, i na tragu njegovih ranijih razmišljanja kako se gospodarstva koja se bave seoskim turizmom često okreću nabavi namirnica u trgovačkim centrima, a čemu je i sam često svjedočio, susrećući se s nekima od njih na tim lokacijama. Ispitanici potpuno različito nabrajaju odgovore na pitanje *»Koje su to autohtone namirnice; jesu li one uvijek i ekološki prihvatljive?«*. Tako imamo zajedničkih odgovora kuharice tradicionalnih podravske jela i predstavnika Turističke zajednice grada Koprivnice kako je to bućino ulje, dok predstavnica upravnog odjela i promotor kulinarstva u prehrambenoj tvrtci ističu veliku ulogu heljde, ali i ječma i prosa, predstavnica PORE navodi da bi to bila kopriva i zelje. Odgovori na ovo pitanje su očekivani jer radi se o potpuno subjektivnim preferencijama, te su očekivana i mimoilaženja u nabranjima, ali i slaganja.

Na posljednjem pitanju ovog intervjua *»Je li gastronomska ponuda Podravine zadovoljavajuća, može li se poboljšati i kako?«* ispitanici različito vide stanje i mogućnosti poboljšanja gastronomske ponude Podravine. Ono što je zajedničko svim odgovorima je prijedlog da se istraže, zapišu i objave stari recepti naših baka, a u svrhu prijenosa tradicije i očuvanja u pisanom obliku. Prijedlozi za poboljšanje gastronomske ponude su udruživanja ruralno-turističkih i seljačkih, te da se tradicijska jela u većoj mjeri uvrste u jelovnike restorana, te da se primjerice jušna jela ponude po povoljnijim cijenama, smatrajući kako je i cijena jedan od ključnih faktora, uz sljedeći zaključak: *»Sjajan primjer su jela od kopriva koja su novina i koja je jako dobro prihvaćena. Vjerujem da još ima prostora negdje da se nešto napravi i iz drugih sirovina, materijala kao što se napravilo od kopriva.«*

ZAKLJUČAK

Gastronomija je dio kulture, baštine, običaja i svakodnevnog života ljudi. Ona je kako kažu i najljepša turistička pozivnica i sve značajniji motiv za putovanje. Ponuda ovdašnjih tradicionalnih jela, na čije su oblikovanje u prošlosti značajan utjecaj imale austrijska i mađarska kuhinja, zadovoljit će i najzahtjevnijeg gurmana i sladokusca. Sa stajališta stručnjaka smatra se da podravsku gastronomsku ponudu treba dobro predstaviti jer je raznolika i zanimljiva, te da ju treba uklopiti u turističku ponudu sa ciljem upoznavanja Podravine hrvatske regije u kojoj se ukusno i dobro jede. Cilj je zadržati goste duže od jednog dana čemu svakako pogoduje razvoj infrastrukture. Bez obzira na to u kojem dijelu godine doputujete, umjetnost podravskog kulinarstva i gastronomije otkrivati će vam se jednako snažno, strastveno i intenzivno. Razna godišnja događanja uvijek nude nešto novo svojim gostima. Turistički djelatnici grada Koprivnice govore kako se i na području grada Koprivnice planira u narednim godinama proširiti ponuda, slično kao i na Danima otvorenih vrata agroturizma Istre, a unutar kojih bi pojedini restorani pripremali isključivo tradicionalna podravska jela po promotivnim cijenama npr. Dani Podravine.

Razvoj ruralnih područja usmjeren je prvenstveno na povećanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva, poboljšanje stanja okoliša i kvalitete življenja u ruralnom području. S obzirom na kvaliteta života u ruralnim područjima zaostaje za kvalitetom života u gradovima potrebno je razvijati aktivnosti koje bi doprinijele razvoju kvalitete življenja u ruralnim područjima kao što su: izravna prodaja na seoskim domaćinstvima, izgradnja pogona za korištenje obnovljivih izvora energije, razvoj nepoljoprivrednih usluga i slično. Najveći naglasak treba staviti na novinu koja je jako dobro prihvaćena a to je kopriva i jela od koprive. Dakle svi spomenuti dionici u ovom radu trebaju biti podupirani i umrežavani u svojim nastojanjima kako bi gastronomska ponuda Koprivničko-križevačke županije bila poluga razvitka ruralnog turizma i ukupnog ruralnog razvoja Županije.

LITERATURA

1. Anić V., Goldstein I.(1999.): Rječnik stranih riječi, Novi Liber d.o.o., Zagreb,
2. Baćac R.(2011.): Priručnik za bavljenje seoskim turizmom, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske
3. Baćac R.(2007.): Perspektive razvoja ruralnog turizma, Zbornik radova Prvog hrvatskog kongresa ruralnog turizma: Perspektive razvoja ruralnog turizma s međunarodnim sudjelovanjem / Baćac R. (ur.), Hrvatski farmer d.d., Klub članova Selo, Zagreb
4. Demonja D., Ružić P.(2010.): Ruralni turizam u Hrvatskoj, MERDIJANI, Zagreb
5. Haralambos M., Holborn M. (2002.): Sociologija, Teme i perspektive, Golden marketing Zagreb
6. Horvat R.(1997.),*Narodni život i običaji Južnih Slavena: Koprivnica (pretisak) // Podravski zbornik 1997*, (urednik Hrvoje Petrić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice,, str. 16.
7. Jerčinović S., Svržnjak K. (2007.): Strategija pozicioniranja ruralno turističke destinacije kroz građenje identiteta županije
8. Kušen E.(2006.): Ruralni turizam, Hrvatski turizam - plavo, bijelo, zeleno, Institut za turizam, Zagreb
9. Kušen E. (2002.): Turistička atrakcijska osnova, Institut za turizam, Zagreb
10. Popis stanovništva, kućanstva i stanova, prvi rezultati po naseljima, 2011., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb
11. Priručnik »Turistička kultura«/ Ivanišević N., Borčić A. (ur.) (2013.), Ured državne uprave u Splitsko-dalmatinskoj županiji, Split
12. Recepti Virovske Sokačice, (2014.), Osnovna škola prof. Franje Viktora Šignjara, Virje
13. Ružić P.(2009.): Ruralni turizam, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Pula
14. Svržnjak K., Kantar S., Jerčinović S., Gajdić D.(2014.): Mogućnosti razvoja ekoturizma u Koprivničko-križevačkoj županiji, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
15. Svržnjak K., Jerčinović S., Kantar S. (2007.): Razvoj seoskog turizma sjeverozapadne Hrvatske,, Zbornik radova Prvog hrvatskog kongresa ruralnog turizma: Perspektive razvoja ruralnog turizma s međunarodnim sudjelovanjem/ Baćac R. (ur.), Hrvatski farmer d.d., Klub članova Selo, Zagreb
16. Štetić S. (2007.): Posebni oblici turizma, izdanje autora, Beograd
17. Svržnjak K., Kantar S., Jerčinović S., Kamenjak D. (2014.): Ruralni turizam, Uvod u destinacijski menadžment,, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
18. Tkalcac Verčić A., Sinčić Čorić D., Pološki Vokić N. (2011.): Priručnik za metodologiju istraživačkog rada u društvenim istraživanjima, M.E.P. d.o.o., Zagreb
19. Vukonić B., Čavlek, N.: Rječnik turizma, MASMEDIA, Zagreb

Internet stranice

1. Koprivničko-križevačka županija, www.kckkz.hr (12. studenog 2014.)
2. PORA, Razvojna agencija Podravine i Prigorja <http://pora.com.hr/regionalni-razvoj/zrs> (24.ožujak 2018.)
3. PODRAVINA, Volumen 11, broj 21, str.129, Koprivnica, 2012., tekst Petar Feletar, »Demografske promjene u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1859. do 2011.godine«. http://www.micgrafika.com/zemljovid_podravina.htm

Zakoni

1. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu »Narodne novine« broj 196/03 (20. ožujak 2018.)

SUMMARY

This paper demonstrates the potential of Podravina's gastronomic offer for the development of rural tourism and gastro tourism. Gastronomic offer of Podravina is very diverse, well preserved, and it reflects the culture of working and living in the past. Conducting interviews with experts working and studying in this field of research, affirmative opinions were yielded considering the recognizability of traditional dishes from Podravina and with the emphasis on buckwheat and barley porridge, nettle dishes and Bregofska pita. When it comes to strengthening the gastronomic offer, tourist boards, associations, and conscious consumers of Podravina dishes have the highest role. Gastronomic offer can be improved by merging rural homesteads that offer traditional Podravina dishes at an affordable price, through targeted gastronomic events which popularize the local dishes, and by using ingredients grown on their own farms.

UTJECAJ POJEDINIH ČIMBENIKA INSTRUMENTA MARKETINGA NA USPJEŠNOST SUBJEKTA LOKALNOG TRŽIŠTA HRANE U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

THE EFFECTS OF CERTAIN MARKETING INSTRUMENT FACTORS ON PERFORMANCE OF LOCAL FOOD MARKET SUBJECTS IN KOPRIVNICA – KRIŽEVCI COUNTY

Silvije JERČINOVIĆ

Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
Milislava Demerca 1, HR-48260 Križevci
sjercinovic@vguk.hr

Primljeno / Received: 25. 3. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 31. 5. 2019.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK / UDC: [339.138+338.439] (497.525.1)“20”
338.439.02(497.525.1)“20”

SAŽETAK

Odgovarajućom kombinacija instrumenata marketinga ostvaruju se tržišno orijentirani ciljevi poduzeća. Njihova optimalna kombinacija uvjetovana je i karakterom tržišta na kojem se odvija pojedina poslovna aktivnost.

Uspostava konkurentnog poljoprivredno prehrambenog sektora, naročito u kontekstu nacionalnog razvoja poduzetništva u poljoprivredi, temelji se i na organizaciji lokalnih tržišta hrane.

Stoga je svrha ovog rada utvrditi pojedine određujuće čimbenike instrumenta marketinga u specifičnim uvjetima lokalne proizvodnje hrane kao prediktore uspješnosti malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj županiji.

Za potrebe rada provedeno je primarno istraživanje na uzorku malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj u čiju svrhu je korišten anketni upitnik kao instrument istraživanja. Cilj je bio ispitati kako i na koji način pojedini instrumenti marketinga utječu na poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane na lokalnoj razini.

U obradi rezultata koriste se metode univarijatne analize, bivarijatne analize, te multivarijatne metode.

Ključne riječi: instrumenti marketinga, lokalno tržište hrane, malih proizvođači hrane, Koprivničko križevačka županija

Key words: Marketing Tools, Local Food Market, Small Food Producers, Koprivnica-Križevci County

1. UVOD

Sve veći interes za opskrbom lokalnom hranom odražava želje potrošača za kvalitetom i sljedivošću, što se ujedno može staviti i u širi kontekst etičkog poimanja potrošnje hrane kao dijela društvene, ekonomske i ekološke održivosti. Stoga je i uloga lokalnih proizvođača hrane sve istaknutija. Tome ide u prilog i to što potrošači povezuju lokalne proizvode s višim standardima kvalitete (svježina, prehrambena vrijednost), zdravom prehranom, ekološki prihvatljivijim proizvodnim metodama i nižim ekološkim otiskom (Dovleac i Bălășesc, 2017.). Ovo je pak odraz ne samo suvremenih potrošačkih trendova, nego i osviještenosti potrošača koji možda i unatoč ograničenom raspoloživom ekonomskom dohotku sve se više odlučuju za prehrambene proizvode koji su proizvedeni lokalno, od poznatog proizvođača i na tradicionalan način. Potrošnja u ovakvim okolnostima je okarakterizirana socijalnom neposrednošću, odnosno potrošači zahtijevaju izravan kontakt i odnose povjerenja s proizvođačima (Tanasă, 2014.).

Za lokalne zajednice razvoj i poticanje lokalnog tržišta hranom može predstavljati priliku za razvoj i rast lokalnog ili regionalnog gospodarstva. Naime, kroz razvoj i multiplikaciju gospodarskih aktivnosti u okviru lokalnih prostora moguće je očekivati stvaranje novih radnih mjesta, kreiranje dodane vrijednosti nematerijalne imovine kroz brendiranje lokalnih područja, njihovih proizvoda ili destinacija. Također, ovakav način poticanja lokalnih ekonomija utječe na stvaranje preduvjeta otpornosti u doba krize ili pak na pozitivne demografske trendove koji su temeljni čimbenik zdravih društveno-ekonomskih sredina (O'Neill, 2014.).

Kvantitativna i kvalitativna procjena učinaka lokalnog tržišta poljoprivredno-prehrambenih sustava naglašava brojne ekonomske, društvene i okolišne koristi. Prema Kneafsey i suradnicima (2013.) povećavaju se mogućnosti zapošljavanja na lokalnoj razini koje zapravo osigurava veću stopu zaposlenosti u ruralnim područjima. Potiče se prijenos znanja, kapitala, podržavaju se lokalni dionici u procesu ekonomske razmjene, i što je najvažnije, dolazi do povećane apsorpcije novca na lokalnoj razini (Rossi i sur., 2017.).

Kao jednu od ključnih koristi predstavlja i sama podrška lokalnoj trgovini, odnosno razvoju i strukturiranju lokalnog tržišta (Coehlo i sur., 2018.). Spomenuti elementi ekonomskog razvoja u sinergiji s drugim regionalnim gospodarskim aktivnostima povećavaju zadovoljstvo svih dionika uključenih u spomenute, ali i ostale potporne ili komplementarne društveno-ekonomske procese.

Ništa nije manje važno i pitanje društvene interakcije koja kroz osiguravanje pristupa zdravoj hrani, odnosno predstavlja razumijevanje veze između hrane, okoliša i zdravlja (Aung i sur., 2014.). Ovaj uvjet je moguće ispuniti kroz poticanje malih proizvođača hrane na način da proizvode tradicionalnu hranu na moderan način.

2. PROIZVODNJA LOKALNE HRANE I ODRŽIVOST

Pojam lokalnih tržišta hrane veže se uz pojam lokalne hrane. Premda nije sasvim jasno usuglašen pojam lokalnog, činjenica je da se on odnosi na sužen zemljopisni prostor, udaljenosti mjesta proizvodnje hrane do točke razmjene može biti u radijusu od 20 pa do čak 100 kilometara (Europska Komisija, 2013.) Iako se pojam lokalne hrane može razlikovati od područja do područja i to zbog različitih klimatskih uvjeta, tipova tla i kultura koje se uzgajaju, ona zapravo predstavlja mogućnost značajnog smanjivanja udaljenosti između proizvodnje i potrošnje, posebno u odnosu na moderni konvencionalni prehrambeni sustav (Coelho i sur., 2018.).

Pojmovi lokalne proizvodnje i lokalne hrane vežu se i uz program ostvarivanja održivog razvoja. Naime, veliki broj koristi od proizvodnje lokalne hrane je u izravnoj vezi s temeljnim ciljevima održivog razvoja. Ove koristi obuhvaćaju sve tri dimenzije održivosti: ekološku, ekonomsku i socijalnu. Neke od prednosti proizvodnje lokalne hrane proizlaze iz činjenice fizičke blizine proizvođača i potrošača, a što je smanjuje količinu energije koja se koristi u transportu hrane, te pripadajuće emisije stakleničkih plinova. Zbog smanjenog vremena i puta transporta lokalno proizvedena hrana zadržava bolja organoleptička i nutritivna svojstva, unapređuje se ekonomska održivost lokalnih poljoprivrednih gospodarstava i njihovih zajednica (Engelseth i Hogset, 2016.). Uz to, osviještenost o značaju lokalne hrane povećava ukupnu javnu svijesti o pitanjima vezanim za prehranu čovjeka općenito i njezinih zdravstveno-preventivnih aspekta. S druge strane, proizvođači također postaju svjesniji i odgovorniji s upravljanjem zaštite okoliša (Canfora, 2016.). I na posljetku, moguće je uspostaviti veći javni nadzor nad sustavom prehrane.

Prema Peters i sur. (2008.) kroz decentralizaciju konvencionalne proizvodnje hrane smanjuju se rizici vezani za sigurnost hrane, odnosno sugerira se »lokaliziranje« proizvodnje kao važne komponente prelaska na održiviji i pravedniji način proizvodnje hrane.

3. NEKA TEMELJNA OBILJEŽJA ZA PROIZVODNJU LOKALNE HRANE U KOPRIVNIČKO KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJ

Lokalna tržišta hrane predstavljaju alternativne poljoprivredno-prehrambene sustave koji uključuju različite oblike distribucije gdje je svojstveno potpuno ili djelomično izuzeće posrednika između potro-

šača i proizvođača. Također, oni se u prvom redu odnose na sustave malih proizvođača hrane. Kao temeljni proizvodno-organizacijski subjekt proizvodnje hrane u Republici Hrvatskoj je obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo koje zapravo manifestira najzastupljeniji oblik poljoprivrednog poduzetništva. Uz ovaj oblik, mali proizvođači hrane organizirani su i u vidu nekih drugih društva osoba ili kapitala, ali ono što je zajedničko svim malima proizvođačima jest kvantitativno ograničena proizvodnja i podčinjenost u jednakopravnom pristupu generalnom tržištu hrane u Republici Hrvatskoj. Primjerice, u Koprivničko-križevačkoj županiji od ukupnog broja registriranih (poljoprivrednih) poslovnih subjekata dominiraju obiteljska poljoprivredna gospodarstva s 10.528 predstavnika što čini udio od 98,02%. Ostali subjekti koji se javljaju su obrti, njih 85 (0,79%), trgovačka društva 105 (0,98%), zadruge 10 (0,09%), te ostali s po 13 zastupnika što je samo 0,12% zastupljenosti po pojedinom obliku (Svržnjak i sur., 2017.). Najveći broj poljoprivrednih gospodarstava i dalje raspolaže poljoprivrednom površinom manjom od 3 hektara, a od toga je količina obrađenih poljoprivrednih površina oko 70 tisuća hektara (HPA, 2018.) što Koprivničko-križevačku županiju svrstava u red onih županija s ozbiljnijim poljoprivredno-razvojnim potencijalom.

Koprivničko-križevačka županija pripada u ozbiljnije proizvođače mlijeka. Kao jedan od problema koji se veže uz ovaj vid proizvodnje jest vezanost za otkupljivače mlijeka koji značajno smanjuje izgleda za veće zarade. Izuzetno povoljni pašni i klimatski uvjeti omogućili su razvoj pčelarstva pa broj pčelinjih zajednica i proizvodnja meda iz godine u godine raste. Uz klasičnu ratarsku proizvodnju koja je najrašireniji oblik proizvodnje sve više raste proizvodnje povrća, industrijskog bilja, ljekovitog bilja, ali i ljekovitog bilja. Uz konvencionalnu poljoprivrednu proizvodnju zamjetan je i porast potražnje za ekološkim proizvodima što prati porast ekoloških proizvođača kao i površina s nasadima ekoloških kultura. Iz navedenih statističkih podataka može se razabrati tržišna inferiornost ili nemoć da veliki broj malih poljoprivredno-prehrambenih proizvođača konkurira na uhodanom i organiziranom tržištu hrane koje se odvija unutar konvencionalnih distribucijskih lanaca i tržišta koje funkcionira sukladno ekonomiji obujma. Nisu samo problem granični troškovi proizvodnje ili nedostatne profitne marže, već i nemogućnost osiguranja količina, kontinuitet isporuke proizvoda, standard kvalitete, uvjeti skladištenja, itd.

4. MOGUĆE STRATEGIJE POTICANJA POTROŠNJE LOKALNE HRANE

Za poljoprivredno-prehrambeni sektor organizacija lokalnog tržišta hranom predstavlja priliku za male proizvođačke subjekte. Prilike koje se nude proizvođačima hrane temelje se na proizvodnoj diverzifikaciji, odnosno stvaranju dodane vrijednosti za potrošače, ali i stvaranja preduvjeta za stabilnije prihode. Mogućnost diverzifikacije postojeće proizvodne baze moguće je ostvariti i kroz lokalnu preradu, što znači dodatno upošljavanje lokalnih radno-tehnoloških resursa što predstavlja dodatni učinak za lokalnu zajednicu kroz dodatne kapacitete zapošljavanja radne snage (Vincek i Ernoić, 2016.).

Tržišne specifičnosti lokalnog tržišta hranom proizlaze iz činjenice da izbjegavajući posrednike u lancu, proizvođači postaju izravni dionici na tržištu koji ostvaruju kontakt s potrošačima (Nost, 2014.). To znači da osim proizvodnje, ključni čimbenik uspjeha postaje zapravo umješnost upravljanja odlukama o marketingu. Naime, procjene potrošača koje prethode procesu kupnje, uključuju razmatranja o podrijetlu proizvoda, identifikaciji lokaliteta proizvodnje, obilježja kvalitete hrane, sastojke, organoleptičke značajke, isporučene vrijednosti i pitanja poput bioraznolikosti, tradicije, sezonalnosti, očuvanja krajolika itd.

Mali proizvođači hrane u Koprivničko-križevačkoj županiji, kao izravno uključeni dionici u procesu razmjene u okviru kratkih lanaca opskrbe hranom organizirani su na tradicionalan način, koristeći poduzetničke alate koji im ne dozvoljavaju da u većoj mjeri eksploatiraju svoje stvarne proizvodno tržišne potencijale stoga se zahtjeva zaokret u strateškom razmišljanju, i to poglavito u području marketinškog upravljanja.

Mnogi, naročito mali proizvođači hrane redovito nailaze na poteškoće u provedbi marketing strategija ili pak pojedinih partikularnih marketinških operativnih aktivnosti. To može biti zbog nekoliko čimbenika: izostanak vlastite marke, neadekvatnih standarda kvalitete vizualne komunikacije, nedostataka tržišne orijentacije, nedostatne poslovne organizacije ili pak nekonzistentnosti u proizvodnji (Con-

ceição Aguiar i sur., 2018.). Također, jedan od problema je i izostanak formalnog marketinškog znanja ili praktičnih vještina vezanih za marketing. Svakako da uz nedostatke organizacije marketinga unutar poduzeća jedan od problema može biti i primjerice međusobna organizacija ili umreženost lokalnih proizvođača u smislu uspostave zajedničkih otkupno distributivnih centara.

Lokalna hrana može se kupiti putem posredovanih marketinških kanala, kao što su prodavaonice prehrambenih namirnica, ali i izravno poput primjerice na kućnom pragu proizvođača. Ono što je važno za istaknuti je da su potrošači spremni platiti više za lokalnu hranu diferenciranu kao premiju domaći proizvod (Printezis i Grebitus, 2018.). Stoga i ovaj rad u svojem empirijskom dijelu nastoji ustanoviti optimalnu kombinaciju instrumenta marketinga u funkciji motivacije potrošača za kupnju lokalnih proizvoda.

5. MATERIJALI I METODE

Istraživanje o utjecaju pojedinih čimbenika instrumenta marketinga na uspješnost poslovnih subjekata lokalnog tržišta hrane provedeno je ispitivanjem predstavnika primarnih proizvođača hrane u Koprivničko-križevačkoj županiji s popisa Agencije za plaćanja u poljoprivredi. Podaci koji su selektirani iz navedene baze podataka odnose se na broj poljoprivrednih poduzeća. Podaci Agencije za plaćanje smatraju se relevantnima zato što predstavljaju sve registrirane poljoprivredne poslovne subjekte koji sudjeluju u poljoprivrednoj proizvodnji. Prosječna starost proizvođača hrane u navedenom razdoblju je prema Svržnjak i suradnicima (2018.) iznosila je 53 godine. Isti izvor navodi da sukladno obrazovnoj strukturi 10% primarnih proizvođača hrane ima završeno samo osnovnu školu, završenu srednju školu 58%, dok završenu višu školu, odnosno fakultet ima 19%. Prema tipu gospodarstva u Koprivničko-križevačkoj županiji prevladavaju mješovita gospodarstva, odnosno članovi pojedinih gospodarstva zaposleni su i okviru drugih sustava.

Za prikupljanje podataka korištena je metoda ispitivanja jer je to, u smislu ekonomičnosti i praktičnosti provedbe cjelokupnog istraživanja. Za potrebe istraživanja korišten je visoko strukturiran upitnik. U sadržaju strukturiranog upitnika uvršteno bilo je uvršteno 34 pitanja uglavnom zatvorenog tipa. Za mjerenje konstrukta izabrana je Likertova skala od pet stupnjeva.

razlog za odabir skale od pet stupnjeva je i to što su ljudi na ovim prostorima navikli na sustav ocjenjivanja od jedan do pet pa im je intuitivno jasno što koji od tih brojeva znači. U konačnici je prikupljeno 113 potpuno ispunjenih upitnika Statistička obrada podataka rađena je u programskom paketu SPSS 22.

6. INSTRUMENTI UPRAVLJANJA PROIZVODOM I NJIHOV UTJECAJ NA REALIZACIJU POJEDINIH ELEMENATA POSLOVNE USPJEŠNOSTI MALIH PROIZVOĐAČA HRANE

Mali proizvođači hrane moraju uvažavati temeljna načela upravljanja proizvodom kao strategije s kojom je moguće ostvarivati kratkoročne i dugoročne organizacijske ciljeve, u koje se u prvom redu misli na postizanja marketinške diferencijacije kao temeljne premise načelne poslovne uspješnosti. Istraživanje je provedeno 2017. i 2018. godine. U istraživanju je sudjelovalo 113 ispitanika.

6.1. Pojedini važni čimbenici instrumenta marketinga

Polazeći od osnovnog marketinškog konstrukta koja počiva na upravljanju s četiri osnovna instrumenta, proizvodom, cijenom, promocijom i distribucijom, moguće je očekivati ispunjavanje uvjeta za postizanje konkurentnosti. Odnosno, pitanja koja se vežu za definiranja kriterija karakteristika i kvalitete proizvoda, porijekla i načina proizvodnje ili pak izgrađenosti marke, omogućavaju malim proizvođačima hrane da se u okviru lokalnih tržišta pozicioniraju kao primarni isporučitelji hrane.

U tom smislu ispitivana su stajališta predstavnika malih lokalnih proizvođača hrane koja su se odnosila na one aspekte upravljanja proizvodom, odnosno one elemente marketinškog miksa koji su prema njima najrelevantniji činitelji odluka o kupnji koje donose potrošači. Istraživanje je pokazalo da se oni elementi čiji je značaj najrelevantniji u ovom procesu, odnose na odlike i izgrađenost marke proizvoda, tj. poduzeća (Tablica 1).

Varijable	N	Prosjeck	SD	Varijanca
Odlike proizvoda	113	4,0973	0,92548	0,857
Marka	113	3,2124	1,13744	1,294

Tablica 1. Deskriptivna statistika za varijable pojedinih čimbenika instrumenta marketinga**Izvor:** rezultati istraživanja

Analiza deskriptivnih rezultata potvrđuje kako varijable odlike proizvoda i marke za ispitanike predstavljaju značajnu odrednicu u definiranju politike upravljanja proizvodom. Najviša prosječna ocjena dodijeljena je varijabli »cijena«, dok ostale varijable s ocjenjene s prosječnim ocjenama.

6.2. Mjerna ljestvica konstrukta poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane

U svrhu definiranja poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane provedeno je istraživanje s ciljem mjerenja pojedinih elemenata poslovne uspješnosti malih poduzeća. U tu svrhu razvijen je valjani mjer- ni instrument Na temelju teoretskog konstrukta i uvažavajući preporuke za sastavljanje mjerne ljestvice sastavljena je mjerna ljestvica poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane s kojom će se utvrditi temeljne odrednice poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane u Koprivničko-križevačkoj županiji (Tablica 2).

U daljnjem dijelu istraživanja upotrebljena je eksplorativna faktorska analiza mjerne ljestvice. Ova analiza se provodi s ciljem redukcije većeg broja varijabli kako bi se lakše istražila osnovna struktura proučavanog fenomena i zbog provjeren njezine dimenzionalnosti. Prethodno eksplorativnoj faktorskoj analizi izračunat je Kaiser-Meyer-Olkinovog koeficijent, odnosno Bartlettov test sferičnosti, a prikazani rezultati su potvrdili pogodnost korelacijske matrice za daljnu faktorizaciju. (Tablica 3).

Tablica 2. Mjerna ljestvica poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane

Čestice	
PU1	Uspješnost poslovanja temelji se na kontinuiranom usavršavanju i kroz procese učenja.
PU2	Kontinuirano radimo na unapređenju postojećih proizvoda i uspostavi novih.
PU3	Proizvođači iz naše blizine nisu nam konkurencija već prilika za suradnju.
PU4	Kroz suradnju s ostalim proizvođačima ojačavamo našu tržišnu poziciju.
PU5	Suradnja s ostalim proizvođačima nam ojačava postojeću tržišnu strukturu.
PU6	Suradnjom s ostalim proizvođačima moguće je racionalizirati postojeće troškove poslovanja.
PU7	Kontinuirano ulažemo na razvoj kvalitete naših proizvoda.
PU8	Kontinuirano radimo na izgradnji na identitetu proizvoda ili poduzeća.
PU9	Kontinuirano radimo na osiguranju kvalitete naših proizvoda.
PU10	Nastojimo kroz tehnološko-proizvodne procese primjenjivati ekološke standarde.
PU11	Uvijek komuniciramo i naglašavamo porijeklo naših proizvoda.
PU12	Kroz ponudu naših proizvoda nastojimo djelovati i edukativno.
PU13	Okolišno smo odgovorni.
PU14	Izravno doprinosimo očuvanju biološke raznolikosti.
PU15	Redovito komuniciramo potrošače o važnosti lokalne proizvodnje/potrošnje hrane.
PU16	Naše proizvode pozicioniramo cjenovno više.
PU17	Izravno sudjelujemo u kreiranju novih radnih mjesta.
PU18	Naš način proizvodnje/prodaje omogućuje nam neke druge/alternativne načine financiranja.

Izvor: autor rada

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,848
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1.413,909
	df	153,000
	Sig.	0,000

Tablica 3. KMO i Bartlettov test nakon provedene komponentne analize**Izvor:** rezultati istraživanja

Tablica 4. Objašnjena varijanca varijabli mjerne ljestvica poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane

Komponente	Početne svojstvene vrijednosti			Sume ekstrakcije kvadratnih opterećenja		
	Ukupno	% varijance	Kumulativ%	Ukupno	% varijance	Kumulativ%
1	8,744	48,580	48,580	8,744	48,580	48,580
2	1,524	8,464	57,044	1,524	8,464	57,044
3	1,377	7,652	64,696	1,377	7,652	64,696
4	1,096	6,090	70,787	1,096	6,090	70,787
5	0,763	4,240	75,027			
6	0,714	3,965	78,992			
7	0,587	3,260	82,252			
8	0,561	3,118	85,370			
9	0,492	2,735	88,105			
10	0,449	2,492	90,597			
11	0,364	2,022	92,619			
12	0,342	1,901	94,520			
13	0,241	1,336	95,856			
14	0,193	1,073	96,930			
15	0,191	1,059	97,989			
16	0,155	0,862	98,851			
17	0,112	0,622	99,473			
18	0,095	0,527	100,000			

Izvor: rezultati istraživanja

U Tablici 4. prikazana je ukupna ekstrahirana varijanca i kumulativno ona iznosi 70,787%, a za četiri faktora vrijednost je >1 koji predstavljaju četiri glavne odrednice poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane u Koprivničko-križevačkoj županiji.

Pregledom matrice obrasca nakon analize glavnih komponenti mjerne ljestvice poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane, ustanovljeno je kako na prvoj komponenti nazvanoj »kvaliteta« ima pet čestica. On je ujedno i visoko zasićena kao i druga komponenta »ekonomske koristi«, koja ima četiri čestice, dok su na trećoj komponenti »društvena korist« okupljene pet čestica, a na četvrtoj komponenti nazvanoj »konkurentnost« se nalazi četiri čestica (Tablica 5).

Faktorizacijom, odnosno iterizacijom koju ona predmnijeva, dobivena su četiri faktora, a na osnovi teoretskog konstrukta koji je razvijan u tu svrhu, imenovane su sljedeće varijable: »kvaliteta«, »ekonomske koristi«, »društvena korist« i »konkurentnost«. Za konačnu potvrdu faktora sljedeće razine istraživanja bilo je potrebno utvrditi pouzdanost ljestvica uz pomoć *Chronbach alpha* koeficijenta. Za prvi faktor koeficijent je bio $\alpha = 0,892$, drugi faktor $\alpha = 0,857$, za treći faktor $\alpha = 0,838$ i za četvrti faktor koeficijent je bio $\alpha = 0,831$ (Tablica 6).

Tablica 5. Rotirana matrica komponenti

	Komponente			
	1	2	3	4
PU7	0,817			
PU13	0,768			
PU10	0,758			
PU9	0,718			
PU14	0,700			0,409
PU18		0,825		
PU16	0,456	0,724		
PU6		0,700		
PU15	0,446	0,560		
PU12			0,801	
PU11			0,706	
PU1			0,626	0,425
PU8		0,447	0,606	
PU17		0,468	0,501	
PU5				0,764
PU4				0,721
PU2		0,447		0,693
PU3				0,659

Izvor: rezultati istraživanja

Podljestvica	α	N
Sigurnost i kvaliteta	0,892	5
Ekonomske koristi	0,857	4
Društvena koristi	0,838	5
Konkurentnost	0,831	4

Tablica 6. Koeficijent pouzdanosti Cronbach α
Izvor: rezultati istraživanja

6.3. Utvrđivanje utjecaja pojedinih čimbenika instrumenta marketinga na poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj županiji

Za utvrđivanje utjecaja pojedinih čimbenika instrumenta marketinga na poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj županiji provedena je korelacijska analiza u kojima su zavisne varijable predstavljale »kvaliteta«, »ekonomske koristi«, »društvena korist« i »konkurentnost«. Nezavisne varijable predstavljale su »odlike proizvoda« i »marka«. (Tablica 7).

Korelacijska analiza pokazuje kako postoji statistički značajna korelacija između varijabli »odlike proizvoda« i »kvaliteta« ($r_s = 0,417$, $p = 0,001$), slabija korelacija između iste varijable i varijable »ekonomske koristi« ($r_s = 0,313$, $p = 0,005$) i dosta slaba između varijable »društvena korist« ($r_s = 0,215$, $p = 0,001$), dok između varijable »odlike proizvoda« i varijable »kompetitivnost« je umjereno jaka ($r_s = 0,397$, $p = 0,001$).

Između varijable »marka« i »ekonomske koristi«, kao i »kvaliteta« postoji statistički značajna korelacija ($r_s = 0,554$, $p = 0,000$; $r_s = 0,460$, $p = 0,000$), dok je za varijablu »društvena korist« slaba ($r_s = 0,241$, $p = 0,000$), dok za varijablu »kompetitivnost« korelacija je nešto manja, ali još uvijek razmjerno jaka ($r_s = 0,395$, $p = 0,000$).

Provedena korelacijska analiza pokazala je stvarni značaj odlika proizvoda hrane koje proizvode lokalni proizvođači. Naime, može se zaključiti da se njihovi proizvodi prvenstveno povezuju s pojmom kvalitete koju oni isporučuju. Odnosno, kvaliteta kao dimenzija isporuke vrijednosti koju traže potrošači definitivno predstavlja potencijal koji se mora jasno komunicirati, odnosno planirati u svim fazama marketinškog planiranja. Iako ekonomski benefiti jesu neizravna posljedica plana i provedbe marketinških aktivnosti, očito je da ulaganje u razvoj proizvoda definitivno predstavlja prilike za povećanje prihoda, mogućnosti za različite alternativne oblike financiranja, a na kraju krajeva i prilika za nova radna mjesta, odnosno poboljšanje ukupne ekonomske klime i konkurentnosti poduzeća. Iako su rezultati korelacijske analize pokazali da razvoj proizvoda i njegove opće tržišne karakteristike nisu u jačoj korelaciji s postizanjem socijalne interakcije na tržištu, ipak valja napomenuti da ponuda lokalnih proizvoda ima utjecaj na kvalitetu života unutar lokalnog područja kao i na društvenu prepoznatljivost lokalnih ekonomskih inicijativa.

U empirijskoj interpretaciji konstrukta marketinga hrane vrlo važnu ulogu ima razvoj marke proizvoda. Provedena korelacijska analiza potvrđuje značaj marke, odnosno koliko je važno razvijati i graditi vlastitu marku u slučaju lokalnih proizvođača hrane. Naime, njezin značaj se izravno povezuje

Tablica 7. Korelacijska analiza varijabli pojedinih čimbenika instrumenta marketinga i poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane

Varijable	ODLIKE PROIZVODA	MARKA	KVALITETA	EK. KORISTI	DRUŠ. KORIST	KOM.
ODLIKE PROIZVODA	1					
MARKA	0,201*					
KVALITETA	0,417*	0,460	1			
EKONOMSKE KORISTI	0,313**	0,554	0,458**	1		
DRUŠTVENA KORIST	0,215*	0,241	0,366**	0,550**	1	
KOMPETITIVNOST	0,397**	0,395	0,673**	0,620**	0,615**	1

** $p=0,001$, * $P=0,005$, Spearman's rho, $N=112$ Izvor: rezultati istraživanja

s pitanjem interpretacije kvalitete proizvoda, kao i ekonomskih koristi za lokalne proizvođače hrane koje mogu očekivati s razvojem vlastite marke. Isti korelacijski značaj se povezuje i s pitanjem opće konkurentnosti malih proizvođača hrane. Zanimljivo je da utjecaj izgradnje marke prema provedenom istraživanju ima nešto manje očekivan utjecaj na postizanje efekta društvene koristi.

7. ZAKLJUČAK

Zasićenje potrošnje konvencionalno proizvedenom i distribuiranom hranom u doba povećane svjesnosti i odgovornosti pojedinca za svoje zdravlje i pitanja koja se tiču okolišne ili ekonomske održivosti nisu više trend koji odgovara razvijenim ili bogatim tržištima. Iste ili slične stavove sve više razvijaju i domaći potrošači koji tvore nove ciljne skupine ili tržišne segmente za proizvođače hrane. S obzirom da konvencionalna proizvodnja i distribucija hrane ponekad nije dovoljno elastična u dinamičkoj prilagodbi, novi trendovi u potražnji hrane predstavljaju proizvodne i tržišne prilike, naročito za male proizvođače koji su u inferiornom položaju kada su u pitanju postojeći odnosi na nacionalnom i lokalnim tržištima hrane. Glavni izazov koji se predstavlja pred male proizvođače hrane jest u prvom redu upravljanje marketingom. Tehnologija proizvodnje je savladana i usavršena, te realno ne predstavlja problem u proizvodnji kvalitetne hrane, no problem je kako upravljati s proizvodom, tržištem i potrošačima. Prilike se nalaze u lokalnom tržištu koje nužno ne ovisi od brojka koje proizlaze iz ekonomije obujma, već su u biti čimbenici poput kvalitete ili pouzdanosti proizvoda. Način na koji ove elementi će se interpretirati kroz upravljanje pojedinim instrumentima marketinga mogu predstavljati prilike za poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane.

Kroz ovaj rad se je htjelo pokazati na primjeru poduzeća malih proizvođača hrane iz Koprivničko križevačke županije koji specifični elementi marketinga miksa mogu imati pozitivan utjecaj na poslovnu uspješnost i time podržati koncept lokalnog tržišta hrane. Naime, bez uspješne infrastrukture, u ovom slučaju uspješnih poduzeća koje sačinjavaju srž ponude na lokalno razini, nije moguće razvijati model ovakvog tržišta. S druge strane pak, važnost lokalnog tržišta hrane ne odnosi se samo na poduzeća ili pak potrošače, nego ima širi multiplikativni učinak na razvoj lokalne ekonomije ali i šire društvene perspektive, koja se pak naročito odnosi na ekonomsko demografsku revitalizaciju ruralnog prostora.

U tom smislu ispitivana su stajališta predstavnika malih lokanih proizvođača hrane o za njih najrelevantnijim instrumentima marketinga. Istraživanje je pokazalo da se oni elementi čiji je značaj najrelevantniji u ovom procesu, odnose na osobine i izgrađenost marke proizvoda, tj. poduzeća. Nasuprot instrumentima marketinga ispitivan je i konstrukt poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane. U tu svrhu provedena je eksplorativna faktorska analiza s kojom su ustanovljena četiri glavna faktora poslovne uspješnosti: kvaliteta, ekonomske koristi, društvena korist i konkurentnost. Za konačno utvrđivanje utjecaja pojedinih čimbenika instrumenta marketinga na poslovnu uspješnost malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj županiji provedena je korelacijska analiza u kojima su zavisne varijable predstavljale kvaliteta, ekonomske koristi, društvena korist i konkurentnost. Nezavisne varijable predstavljale su odlike proizvoda i marka. Provedena analiza opravdala je pretpostavke značenja odlike proizvoda i marke za postizanje poslovne uspješnosti malih proizvođača hrane u Koprivničko križevačkoj županiji. Kvaliteta kroz ulaganje u razvoj proizvoda definitivno predstavlja prilike za povećanje prihoda, mogućnosti za različite alternativne oblike financiranja, a na kraju krajeva i prilika za nova radna mjesta, odnosno poboljšanje ukupne ekonomske klime i konkurentnosti poduzeća. Iako su rezultati korelacijske analize pokazali da razvoj proizvoda i njegove opće tržišne karakteristike nisu u jačoj korelaciji s postizanjem socijalne interakcije na tržištu, ponuda lokalnih proizvoda ipak ima i utjecaj na kvalitetu života. Istraživanje je pokazalo da i izgradnja marke ima vrlo značajan utjecaj na postizanje poslovne uspješnosti.

LITEARTURA

1. Aung, M.M., Chang, Y.S., (2014): Traceability in a food supply chain: Safety and quality perspectives, *Food Control*, Vol. 39, str. 172–184.
2. Canfora, I. (2016): Is the short food supply chain an efficient solution for sustainability in food market?, *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, Vol. 8, str. 402 – 407.
3. Coelho, F.C., Coelho, E.M., Egerer, M. (2018): Local food: benefits and failings due to modern agriculture, *Scientia Agricola*, Vol. 75, No.1, str. 84-94.
4. Conceição Aguiar, L., DelGrossi, M. E., Marini Thomé, K. (2018): Short food supply chain: characteristics of a family farm, *Ciência Rural*, Vol. 48, No. 5, str. 1 – 8.
5. Dovleac, L., Bălăşesc, M. (2017), Barriers to the development of the short supply chain for local food producers in Romania, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V, Economic Sciences*, Vol. 10, No. 1, str. 35 – 44.
6. Engelseth, P., Hogset, H. (2016): Adapting supply chain management for local foods logistics. *International Journal on Food System Dynamics*, Vol. 7, No. 3, str. 143–160.
7. Europska komisija (2013): Izvješće Komisije Europskom parlamentu i Vijeću o opravdanosti uvođenja sustava označivanja za lokalnu poljoprivredu i izravnu prodaju, dostupno na: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52013DC0866>, pristupljeno 12. 04. 2019.
8. Hrvatska poljoprivredna agencija-Odjel za tržište i marketing poljoprivrednih proizvoda, dostupno na: <http://www.hpa.hr/trzisteimarketing/>, pristupljeno 29.04.2019.
9. Kneafsey, M., Venn, L., Schmutz, U., Bálint, B., Trenchard, L., Eyden-Woods, T., Bos, E., Sutton, G., Blackett, M. (2013), *Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU, A State of Play of their Socio-Economic Characteristics*, Joint Research Center, Institute for Prospective Technological Studies, dostupno na: <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id=6279>, pristupljeno: 22.04.2019.
10. Nost, E. (2014): Scaling-up local foods: Commodity practice in community supported agriculture (CSA), *Journal of Rural Studies*, Vol. 34, str. 152–160.
11. O'Neill, K. (2014): Situating the 'alternative' within the 'conventional' – local food experiences from the East Riding of Yorkshire, UK. *Journal of Rural Studies*, Vol. 35, str. 112–122.
12. Peters, C.J., Bills, N.L., Wilkins, J.L., Fick, G.W. (2008): Foodshed Analysis and Its Relevance to Sustainability. *Renewable Agriculture and Food Systems*, Vol. 24, str. 1-7.
13. Printezis, I., Grebitus, C. (2018): Marketing Channels for Local Food. *Ecological Economics*, Vol. 152, str. 161-171.
14. Rossi, J., Woods, T.A., Allen, J. E. (2017): Impacts of a Community Supported Agriculture (CSA) Voucher Program on Food Lifestyle Behaviors: Evidence from an Employer-Sponsored Pilot Program, *Sustainability*, Vol. 9, No. 1543, str. 1 – 21.
15. Svržnjak, K., Kantar, S., Gajdić, D., Jerčinović, S. (2017): Analiza stanja u poljoprivredno-prehrambenom sektoru Koprivničko-križevačke i Međimurske županije u cilju osnivanja kratkih lanaca opskrbe, studija, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, Križevci
16. Tanasă, L. (2014): Benefits of short food supply chains for the development of rural tourism in Romania as emergent country during crisis, *Agricultural Economics and Rural Development*, Vol. 11, No. 2, str. 181–193.
17. Vincek, D., Ernoić, M. (2016): Značaj lokalne proizvodnje hrane, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, Vol. 27, str. 387-394., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/171601>, pristupljeno 23.04.2019.

SUMMARY

Achieving market-oriented business goals is result of an appropriate combination of marketing tools. Their optimal combination is conditioned by the character of the market where a particular business activity is taking place.

The establishment of a competitive agri-food sector, particularly in the context of national entrepreneurial development in agriculture, is based on the organization of local food markets as well.

Therefore, the purpose of this paper is to determine the specific determinants of the marketing instrument in the specific conditions of local food production as predictors of the business performance of small food producers in Koprivnica Križevci County.

Primary research on a sample of small food producers in Koprivnica Križevci was carried out. As a research instrument a survey questionnaire was used. The aim was to examine how certain marketing tools affect the business performance of small food producers at the local level.

Univariate analysis, bivariate analysis, and multivariate methods were used in the analysis of results.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

DRAGUTIN FELETAR, IVAN PEKLIĆ: »RADNIK« D.D. KRIŽEVCI, 70 GODINA DJELOVANJA (1948. – 2018.), »RADNIK« D.D. KRIŽEVCI, KRIŽEVCI 2018., STR. 200

Vrlo rijetko srećemo u povijesnim znanstvenim časopisima prikaze knjiga, koje su vezane uz razvoj tvrtki. Obično su to monografije koje se izdaju u prigodničarskim godinama, a vezane su uz neke okrugle obljetnice. Takva je i monografija akademika Dragutina Feletara i dr. Ivana Peklića, a napravljena je za 70. obljetnicu djelovanja tvrtke »Radnik« d.d. iz Križevaca. Monografija broji 200 stranica. Sastoji se od predgovora, pet poglavlja, popisa vrela i literature.

Predgovor je napisao predsjednik Uprave »Radnika« d.d. Mirko Habijanec, koji je dao kratki povijesni osvrt od osnivanja tvrtke 1948. do današnjih dana. Navodi da »osnovica 'Radnikova' razvoja uvijek su prvenstveno bili njegovi djelatnici i suradnici«, kojima se zahvaljuje i odaje priznanje. Monografija ima zadaću da prikaže sve što su radnici radili proteklih 70 godina, kako ne bi otišlo u zaborav. Zbog čitateljstva u Njemačkoj, predgovor, zaključci poglavlja i opisi referentnih fotografija prevedeni su na njemački jezik.

Prvo poglavlje nosi naslov *U gradu duge graditeljske tradicije*. Na 25 stranica teksta dan je prikaz graditeljstva u križevačkom kraju i Križevcima od prapovijesti do kraja Drugog svjetskog rata. Autor je posebno istaknuo i prikazao graditeljstvo u XVIII. stoljeću, XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća. Tekst je popraćen fotografijama i nacrtima zgrada te tablicom popisa graditeljskih zanimanja na prijelazu XIX. u XX. stoljeće u Križevcima i Križevačkom kotaru.

U drugom poglavlju *Sedam »Radnikovih« graditeljskih desetljeća* dan je na 48 stranica kronološkim redoslijedom povijesni razvoj tvrtke. Poglavlje je podijeljeno na podcjeline: Osnivanje i prvih dvadeset godina (1948. – 1970.), Razvoj prema građevinskoj industriji (1970. – 1980.), Širenje poslova u Hrvatskoj i inozemstvu (1980. – 1992.), Dioničko društvo u usponu (1993. – 2008.), Uspješno »Radnikovo« zadnje desetljeće (2008. – 2018.) i Ljudski potencijali su osnovica razvoja. Odgovorni odnos prema društvenoj zajednici i okolišu. »Radnik« je nastao kao građevinsko zanatsko poduzeće 1947. pod nazivom *Kotarsko građevinsko poduzeće* (KOTGRAPOD). Od 1951. nastavlja djelovanje kao *Zidarsko-tesarska zadruga »Udarnik«*. Godine 1959. osniva se *Građevinsko poduzeće »Radnik«*, kojemu se pridružuje i zanatsko poduzeće »Udarnik«. Ono sljedećih godina nadrasta raniju zanatsku proizvodnju i zapošljava sve veći broj radnika. Sredinom 1960-ih godina zapošljava oko 250 radnika s tendencijom povećanja. Od 1967. »Radnik« širi poslovanje i započinje prodajom građevinskog materijala, eksploatacijom kamena, prvo iz kamenoloma u Vratnom, a od 1971. iz Vojnovca. Godine 1968. registrira se za vanjsko-trgovinsko poslovanje, 1969. uvodi u svoj sastav projektni biro, od 1970. registrira se za postavljanje plinske mreže i distribucije plina. Dobar poslovni pothvat je izlazak na njemačko tržište 1969. gdje ostaje do danas. Izlazak na inozemno tržište nosio je »Radniku« trećinu prihoda. Svih ovih godina značio mu je stabilnost u poslovanju i zaposlenosti. Posebno je to došlo do izražaja u vrijeme recesije 2009. godine i kasnije u Republici Hrvatskoj. Od 1970. tvrtka se širi na proizvodnju građevinskog materijala, na razvoj trgovine i ugostiteljstva te proizvodnju polimramora. Godine 1971. u Vojačkom Klostu gradi tvornicu za proizvodnju polimramora, 1974. počinje s radom kupljena suvremena betonara, 1975. u tvrtku je integrirana Križevačka ciglana, a od 1978. razvija vlastiti projektni biro da bi 1994. kupio Ugostiteljsko- turističko poduzeće »Kalnik« Križevci i ušao u sektor ugostiteljstva. S promjenama koje su nastupile u Republici Hrvatskoj prelaskom iz socijalističkog planskog gospodarstva u tržišno, »Radnik« se 1992. transformira u dioničko društvo. Kao dioničko društvo djeluje i danas. Od kraja 1995. do danas tvrtka nosi naziv »Radnik«- građevinarstvo i građevinska industrija d.d. Križevci. Na čelu tvrtke je od 1997. Mirko Habijanec. Danas tvrtku vodi Uprava, a proizvod-

nja se organizira preko sektora, a posebna briga se posvećuje boljoj kvalifikacijskoj - školskoj strukturi zaposlenih.

U trećem poglavlju, autori predstavljaju uži izbor građevinskih objekata koje je izgradio ili gradi »Radnik« u novijem razdoblju (zadnjih tridesetak godina). Izabrali su 100 fotografija, koje su većim dijelom snimili profesionalni fotografi. Sve fotografije su u koloru i u monografiji su predstavljene na 71 stranici. Zanimljivo je da je »Radnik« u 70 godina postojanja izgradio ili sudjelovao u izgradnji 1500 objekata, dok je u Njemačkoj sagradio 445, što je pozamašan broj.

Četvrto poglavlje vezano je uz intervju koji je uoči izdavanja monografije potkraj 2018. vodio akademik Feletar s predsjednikom Uprave »Radnika« d.d. dip. ing. Mirkom Habijancem. U intervjuu je Habijanec podastro razvoj tvrtke od njezinih početaka do današnjih dana, ali i viđenje tvrtke u sadašnjosti (kronični nedostatak radne snage) i budućnosti (ulaganje u nove tehnologije, obrazovanje i zapošljavanje sve školovanijih i visokoeduciranih ljudi). Intervju je dan na pet stranica.

Peto poglavlje donosi na 16 stranica Popis izgrađenih objekata od 1948. do 2017. godine. Građevine su prikazane kronološki u dva dijela u zemlji i inozemstvu. Za svaku građevinu naveden je naziv građevine, mjesto i godina izgradnje. U popisu značajnih građevina u zemlji od 1948. do 2017. dan je popis 408 građevina. Popis građevina u inozemstvu (radove izveli kao specijalizirani podizvođači): a) građevine visokogradnje (354) od 1972. do danas, b) građevine niskogradnje, metalogradnje i bio-pročistači (91) od 1969. do danas.

Na kraju autori donose vrela i literaturu kojom su se služili. Vrijednost ove monografije nije samo u predstavljanju tvrtke »Radnik« d.d., nego i šire. Posebno dobro će doći svima onima koji proučavaju povijest građevinarstva i građevinskih tvrtki druge polovice XX. i početka XXI. stoljeća.

Duro ŠKVORC

CRIS. ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, GOD. XX., BROJ 1. /2018. KRIŽEVCI, 2018., 1-148.

Dvadeseti broj časopisa »Cris« Povijesnog društva Križevci nije tako obiman kao prethodni broj, ali ovaj ima nešto što niti jedan drugi nije imao, a to je bibliografiju i pregled svih dvadeset brojeva koji su prezentirani na najbolji mogući način od dra. Davoru Balića.

Ovaj broj Crisa sadrži svega šest radova od kojih su tri rada izvorni znanstveni članci, jedan pregledni i jedan prethodno priopćenje doneseni u prvom dijelu časopisa, te Bibliografija Crisa od 1999. do 2019, u drugom dijelu. Časopis je promoviran u Križevcima 15. ožujka 2019. godine. Nisam htjela remetiti red koji je ustanovilo Uredništvo pa prikazujem radove kako su oni tiskani.

Moj rad o pogibiji vođe HSS-a u Narodnoj skupštini 1928. godine je pisan kao podsjetnik na ono što se zbilo hrvatskim poslanicima pred 90 godina u Narodnoj skupštini. Iako su taj dan obilježili i predstavnici HSS-a i vlada u Saboru te su položeni vijenci na grobove vođa HSS-a, mislim da se nikada ne smiju zaboraviti pucnjevi Puniše Račića u beogradskom parlamentu, koji je za dugo vremena poremetio odnose Hrvata i Srba a to utječe i danas na političke odnose Srba i Hrvata. Stjepan Radić je naime bio dobar duh hrvatskog i srpskog naroda. On je na sve moguće načine pokušavao da pomogne seljačkom puku težeći da se Hrvatska izgradi kao bogata zemlja seljaka - srednjaka. To me je fasciniralo od mladosti i pokušala sam shvatiti što se je dogodilo i zašto se nije mogao naći zajednički jezik za sve ljude u tako dugo godina osmišljavanoj jugoslavenskoj državi koju su priželjkivali i Ilirci i Strossmayer pa i dio pravaša, i zašto se je to pretvorilo u krvavu dramu, raskid i netrpeljivost. Za vrijeme socijalizma, osobito prvih godina poslije 1945. govorilo se o Stjepanu Radiću kao političkom prevrtljivcu, a osobito se loše pisalo o Vladku Mačeku koji je proglašen izdajicom. No meni su se sve te izjave iz brošura Agitpropa činile neuvjerljivima, a osobito nisam mogla razumjeti kako je onda stvorena Brigada braće Radić tijekom narodno oslobodilačkog rata u čijim redovima su se borili uglavnom hrvatski seljaci sjeverozapadne Hrvatske, i kako su Pavle Gaži i Tomo Čiković kao lijevo krilo HSS-a zauzeli prvih godina visoke položaje u vladi Socijaldemokratske Jugoslavije, da bi onda postepeno i nestali iz politike ne mogavši se nositi sa metodama novih vlastodržaca - komunista u tim prvim danima t.zv. Demokratske Jugoslavije. Mučilo me je to mnogo godina i kada sam god mogla uvijek sam ispisivala iz literature

i izvora sve što sam našla o HSS-u i Radiću. Radićev život je jako kompliciran i usprkos brojnih pokušaja da obradi život Stjepana Radića još uvijek imamo mnogo nepoznanica i nemamo leksikon kakav imamo za Krležu iako su o Radiću pisali mnogi i na razne načine. Najodvažniji je bio najstariji povjesničar HSS-e Zvonimir Kulundžić, koji je prvi 1971. objavio u Hrvatskoj Radićev Ustav Republike iz 1921. kojim je Stjepan Radić tražio konfederativno uređenje jugoslavenske države. Zbog suzdržanosti autora ili zbog nekog drugog razloga ni znanstveni skup o povijesti HSS-a i koji je održan u Križevcima povodom 110 godišnjice osnutka stranke nije dao sve odgovore iako je dr. Škvorc odvažno povezo prošlost i Domovinski rat pa nema u Zborniku ni rada o atentatu. Stjepan Radić nije bio samo političar uobičajenog kova. On se bavio demografijom, gospodarstvom, školstvom, prosvjetom, socijalom i etnologijom, društvenim životom i ova kompleksnost onemogućava specijaliziranim povjesničarima da povežu sve ove niti. Ovaj moj rad želi ubaciti samo malu traku svijetla u to zamršeno klupko u očekivanju da se Stjepan Radić doista obradi kompleksno, bez zatajivanja i iskrivljavanja onog što je napisao ili rekao, i da se jednog razriješi taj gordijski čvor hrvatske povijesti, koji i danas predstavlja nepoznanicu za većinu naroda u Hrvatskoj.

Na pisanje ovog rada potaknulo me je 90 godina od smrti Stjepana Radića. Mučilo me zašto su srpski radikali bili tako bijesni na Radića, da su se odlučili da ga ubiju. Detaljnim istraživanjem došla sam do zaključka da je ubojstvo imalo više uzroka, među kojima je prijateljstvo Svetozara Pribićevića s Radićem i stvaranje zajedničke Seljačko-demokratske koalicije od Hrvata i Srba u Hrvatskoj bio glavni uzrok atentata, ali je bilo i drugih razloga koje je Radić pokušavao riješiti kao ministar prosvjete, i onda parlamentarac u Narodnoj skupštini, a koji problemi su mučili i hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj. Srpski seljaci u Hrvatskoj bili su pogođeni i razmjenom krune u dinar u omjeru 4:1 kao i hrvatski seljaci, a nisu imali ni neke posebne privilegije ako nisu bili solunski dobrovoljci. Ceste su bile loše, riječni putovi nepročišćeni, zemlja u neredu, a činovnici korumpirani, povratnici iz rata koji su bili u vojsci Austro-Ugarske maltretirani a kao invalidi bačeni u strašnu bijedu. Međutim stvari su se sve više komplicirale. Kada je trebalo slati žito u pasivne krajeve jugoslavenske države otkupljivao se kukuruz i žito iz Vojvodine i uže Srbije po visokim cijenama, a seljaci u Hrvatskoj morali su uzgojiti kukuruz, hraniti svinje i onda prodajom tih svinja inozemnim trgovcima ostvariti izvjesnu zaradu. Porezi u Hrvatskoj bili su veći nego u uжоj Srbiji. Bilo je i drugih nevolja koje su mučile seljaštvo u Hrvatskoj. Zapušteni riječni tokovi bili su uzrok velikih poplava 1926., a željeznički putovi i loše ceste otežavaju i usporavaju promet. Za razliku od uže Srbije gdje se grade željezničke pruge i forsira plovdba Dunavom Hrvatska je jedinu prugu do 1928. dobila 1925. kada su spojeni Zagreb sa Splitom kroz Liku. Rijeka kao glavna luka Hrvatske potpala je 1924. pod Italiju, pa je i trgovački put morem prema svijetu bio silno otežan, a da ne govorimo o odnosu prema Mađarskoj i Austriji, gdje se je otežavao međugranični promet i kontakti.

Sve je to kulminiralo oko 1928. kada se je Stjepan Radić nadao da će preko samoupravnih oblasti pomoći narodu, ali je bio duboko razočaran kada je vidio kako beogradska radikalna vlada sprečava svaki pokušaj ublažavanja teškog položaja seljaštva u Hrvatskoj. Nisam u pisanju ovog članka - zbog ograničenog obima - obradila vrijeme prije ni vrijeme poslije Atentata, već sam dala detalje o samom atentatu s minucioznim prikazom onoga što se desilo, ne mijenjajući izraze ni riječi kojima su se častili zastupnici, apostrofirajući da su Križevci bili jedno snažno žarište Radićevskog pokreta, o čemu sam pisala već ranije opisujući djelatnost mojeg profesora povijesti dr. Ante Neimarevića, čija je supruga bila kći jednog križevačkog obrtnika.

Požalila sam u radu i što se je nakon atentata srbijanska vlast okomila i na Radićevce i na Pribićevce te se tako razbio savez pametnih Hrvata i Srba u Hrvatskoj i nikada više nije stvorena takva prilika koja je našoj izmučenoj zemlji mogla donijeti dugotrajni mir i očekivano blagostanje. Nakon atentata ništa više nije bilo kao prije i trpljenje naroda u Hrvatskoj bilo je toliko da se prilike nikako nisu mogle smiriti, što su iskoristili komunisti koji su uspjeli pola stoljeća vladali Hrvatskom.

Drugi članak je posve drugačiji od prvog. Naš najbolji istraživač povijesti željeznica dr Siniša Lajnert obradio je na temelju detaljne arhivske dokumentaciju u Državnom arhivu u Zagrebu rad »Dioničarsko društvo vicinalne željeznice Križevci - Bjelovar - Virovitica - Barcs u vremenu od 1893. odnosno od 10. rujna 1894. kada je puštena u promet pruga Križevci - Bjelovar, pa do 1933. godine kada je

ovo društvo likvidirano a pruga podržavljena. Željeznička problematika izgradnje pruga u Hrvatskoj uvijek je intrigantna tema, a u ovom radu otkrivaju nam se pojedinosti koje nisu prezentirane javnosti. Spomenuto dioničarsko društvo osnovano je u Budimpešti 1893. te je gradilo privatnim kapitalom i kapitalom općina pruge na ovom području čija je svrha bila gospodarska a ne politička a to potvrđuje što su otvorene i željezničke stanice Bjelovar paromlin, te Đurđevac - mlin preko kojih se vršio izvoz u Austriju i Njemačku.

Iz ovog rada vidimo kako je velike poteškoće trebalo prebroditi da se izgradi ova pruga. Ugarski Vicinalni zakon izdan 13. lipnja 1880. omogućio je izgradnju pruga privatnim kapitalom, što je omogućilo zainteresiranim privrednicima da pokrenu izgradnju privatnih pruga na temelju vladinih koncesija. Do 1918. podignuto je u Hrvatskoj i Slavoniji 2.390 km pruga od čega je bilo 1.410 km vicinalnih, i autor navodi sve vicinalne pruge koje su nastajale radom dvadesetak dioničkih društava. Izgradnji pruga kroz Križevce Lajnert je dao veću pažnju spomenuvši i moj članak u Crisu iz 2011., koji sam napisala sa Elizabetom Wagner. Početkom 1870. kroz Križevce je prošao prvi vlak ugarskih kraljevskih željeznica koja je pruga 1873. dosegla i Rijeku, čime je potaknut privredni razvoj Križevaca koji je 30 godina prije Bjelovara bio spojen željezničkom prugom s Rijekom i Budimpeštom što je izvanredno potaknulo njegov razvoj.

Prema Spomenici Bjelovarsko-križevačke županije Bjelovarska pruga trebala je imati priključak na glavnu prugu u Vrbovcu odnosno Gradecu a ne u Križevcima, tj. trebala je biti najkraća veza Zagreba kao središta Zemaljske vlade s bjelovarskim županijskim središtem. No Željeznički odbor Ugarske preporučio je da se priključak izvrši u Križevcima a ne u Gradecu, te je tako i izgrađeno. Sredstva za gradnju prikupljala su se s velikim poteškoćama od kraljevskog komornika Julija Jelačića i Nikole Cernkovića, u dva navrata podbana u Zemaljskoj vladi u vremenu banovanja Rauchovih. U odboru je sudjelovala i briselska tvrtka A. Casse i B. Liekens čiji su stručnjaci i gradili prugu. Troškovi gradnje procijenjeni su na 1.150.000 forinti. a za izgradnju pruge Križevačko-bjelovarska županija dala je 100.000 forinti, grad Bjelovar 20.000 forinti a barun Ljudevit Ožegović uplatio je kao delegirani od grada Križevaca 15.000 forinti. U ravnateljstvo za gradnju izabran je Cernkovicz kao predsjednik a zapisničar na osnivačkoj skupštini bio je dr. Milan Rojc, otac slikarice Naste Rojc, koji je ušao i u Nadzorni odbor. Nakon otvorenja ove pruge 1893. dalji priključci na ovu prugu išli su usporeno i teško, ali su ipak ostvareni i do 1916. čitavo je područje Bjelovarsko-križevačke županije bilo umreženo i međusobno prometno jako dobro povezano, jer je 1894. zaključena i potreba priključka ove pruge na pruge Virovitičke županije, a na poticaj grof Aladara Jankovića i grofa Gejze Szeshenia koji su i dobili koncesiju za gradnju pruge od Virovitice do Koprivnice. Ta je veza ostvarena tek 1912. uz mnogo muke i nakon dugih pregovora. Imovna općina, gradovi i općine, privrednici - osobito Židovi - financirali su najvećim dijelom ove pruge. Izgrađena je i pruga do Garešnice i Grubišnog polja, a trebalo je već tada sagrađiti i prugu od Koprivnice do Varaždina pri čemu bi u Ludbregu bio izgrađen odvojak do Varaždinskih toplica ali to nikada nije ostvareno. G. 1937. sagrađena je pruga od Koprivnice do Varaždina kao bi se poljoprivredni proizvodi i stoka iz Slavonije laganije otpremali u Austriju. Pred Prvi svjetski rat sjedište društva bilo je u Budimpešti, a dionička glavica iznosila je preko 25 milijuna kruna. Godine 1912. i 1914. posebnim zakonskim člankom sjedinjene su sve vicinalne pruge pod kontrolom Ministarstva trgovine u Budimpešti a uporabna dozvola trebala je važiti do 1995. godine. Međutim upravljanje prometom povjereno je Ravnateljstvu Kr. ug. državnih željeznica, pa je i mađarski jezik bio na toj pruži službeni. Tijekom Prvog svjetskog rata ove pruge dobile su na važnosti. U Križevcima je glavara stanice bio Rudolf Majsch a Lajnert je naveo i sve činovnike - uglavnom Mađare. Članovi dioničkog društva su 31. prosinca 1918. pokušali u Zagrebu protokolirati novo društvo slijedeći preporuke Narodnog vijeća Države SHS, čije je trajanje trebalo trajati 90 godina. Društvo se obavezalo i na izgradnju industrijskih odvojaka pruge do tvornica, ali u upravnom odboru nije bilo niti jednog Križevčanina a iz Bjelovara je bilo tek nekoliko osoba. Izvanredna glavna skupština održana je 20. lipnja 1923. u Zagrebu. Uočljivo je da se znatno promijenio sastav dioničara te tu pored Lavoslava Singera nalazimo kao nove dr. Vladimira Mišulina, dr. Teodora Bošnjaka, Vladimira Polića i druge. Određeno je da dvije trećine osoba u ravnateljstvu moraju biti državljani Kraljevine SHS, a vlada Kraljevine imala je i pravo kontrole. Do 1929. izašli su iz uprave svi Mađari, a pruge su bile u eksploataciji Jugoslavenskih držav-

nih željeznica, dakle izvršena je faktički nacionalizacija. San žermenskim i Trianonskim ugovorom Jugoslavija je bila obavezna regulirati sve probleme na principu poštovanja privatnog vlasništva. Zaredale su dugotrajne tužbe pri čemu se jugoslavenska vlada pozivala da su ratom znatno izmijenjeni odnosi a društvo je podnijelo tužbu na sud u Den Haagu te je konačno 71. veljače 1931. postignut sporazum kojim vlada otkupljuje vicinalne željeznice koje su bile u rukama Mađara. Vlada je morala platiti odštetu za upotrebu pruga od siječnja 1919. do kraja 1930., ali su dionice procijenjene vrlo nisko sa 245, 399. 758 dinara plativih u 16 rata i to većinom u bonovima, da bi 30. lipnja 1933. isplata zbog velike svjetske krize bila obustavljena sve do 1939. godine kada je u isplatu uključena i oštetna mađarskim optantima. No iz iskaza dioničara na izvanrednoj glavnoj skupštini D.d. vicinalne željeznice Križevci - Bjelovaru u palači »Pruge« u Karadžićevoj 1 u Zagrebu 20. svibnja 1931. položeno je svega 86.000 dionica, a njihovi donosioci bili su tada već uglavnom službenici Ministarstva financija i Ministarstva saobraćaja iz Beograda, pri čemu je aktiva društva iskazana sa svega 25,416.800 dinara a pasiva isto toliko. Već 11. svibnja 1932. zaključena je likvidacija. U registru Okružnog suda u Zagrebu kao trgovačkog suda 11. travnja 1933. ubilježeno je brisanje d.d. vicinalne željeznice Križevci - Bjelovar - Virovitica - Barcs. Nekretnine su ubilježene u gruntovnici željeznica u Okružnom sudu u Novom Sadu. Iz navedenog vidimo da je hrvatska željeznička mreža svoj najveći razvoj i uspon dostigla u vremenu izgradnje vicinalnih željeznica, odnosno aktiviranja privatnog kapitala u željeznice jer u međuratnom razdoblju sagrađena je osim pruge Zagreb - Split još samo pruga Koprivnica - Varaždin što je bilo neusporedivo malo u odnosu na druge krajeve Jugoslavije. Dakako sve su pruge postale u tom vremenu državne tj. jugoslavenske.

Rezenzirala sam više radova dr. Lajnerta na temu željeznica i mogu ustvrditi da su njegovi radovi najminuciozniji radovi koji nastaju na našem području, gdje je svaki podatak konkretiziran arhivskim izvorom ili ispisom iz tiska, osobito izvještaja Bjelovarsko-križevačke županije što mu je i olakšano slobodnim pristupom materijalu u Hrvatskom državnom arhivu gdje radi. Jedina moja primjedba njegovom radu je izostanak literature o željeznicama poslije 1945., pa tako ispada da se posije Gorničića - Brdovečkog koji je 1952. u izdanju JAZU objavio knjigu *Razvoj željeznica u Hrvatskoj do 1918. godine* nitko nije bavio željeznicama, a ima više autora koji su pisali o ovoj važnoj prometnoj temi. No u svakom slučaju Lajntertov rad je najbolji i njegovo objavljivanje s prikazom nastanka, djelovanja i smrti ovog važnog dioničkog društva zaslužuje punu pažnju.

Izvrstan stručnjak za crkvene objekte na našem području dr. Zorislav Horvat objavio je svoja istraživanja ostataka nekadašnjeg grkokatoličkog a onda i pravoslavnog samostana u Marči koji se je nalazio između Kloštar Ivanića i Dubrave. U procesu osposobljavanja obližnjeg domaćinstva na turizam potpuno su nestali tragovi nekadašnjeg samostana. Autor je podržao mišljenje poznate naše povjesničarke umjetnosti Ljelje Dobronić da se na tom lokalitetu nalazio i samostan kanonika Svetog groba jeruzalemskog koja se spominje u ispravi kralja Andrije II. Dr. Horvat navodi svu literaturu i izvore gdje se spominje taj lokalitet. U popisu župa Zagrebačke biskupije arhiđakona Ivana Goričkog iz 1334. spominje se u Marči župna crkva Svih svetih. Paroh Stanislav Bulić iz sela Lipovljani ispunjava 1850. anketni list za Kukuljevićev *Arhiv* te piše da je u nekoj staroj knjizi lepavinskog samostana pronašao da se je u ruševne prostore samostana u Marči oko 1560. doselilo 70 kaluđera. Oko 1611 unijati na čelu s vladikom Simeonom prebjegnu s osmanlijskog teritorija te se nastanjuju u Marči kod Čazme na rječici Glogovnici. Vjerojatno je to naš lokalitet jer se spominje crkva sv. Mihajla Arhandela. Marča je znamenita po dogovoru prihvaćanja jedinstva unijata s katoličkom crkvom postavši time prethodnica današnje Križevačke eparhije. Papa Pavle V je 1611. podigao marčanski manastir u rang arhimandrije, priznavši vladiku Simeona Vratanju pravim episkopom Rašana grčkog obreda u granicama Mađarske, Hrvatske, Slavonije i Kranjske. Međutim kasnije dolazi do borbe između nasljednika Simeona Vratanje i zagrebačkog nadbiskupa za uskoke naseljene na tom području što je rezultiralo ujedinjavanjem uskoka pri čemu vladika Pavo Zoričić (1671. – 1685.) uspješno brani svoj položaj. On je 1780. osnovao eparhijsko sjemenište u Zagrebu. Naime privilegijom cara Leopolda Arseniju Crnojeviću, koji je 1690. došao s brojnim srpskim izbjeglicama na ovo područje, obnavlja se sukob između pravoslavnog i unijatskog stanovništva. Unijati kao malobrojniji nestaju ne samo na Marči već i u Banovini i između Kupe i mora. Kada je presudom utvrđeno da je Marča unijatska pravoslavni kaluđeri spaljuju manastir 26. lipnja

1739. godine. Grkokatolički biskup Gabrijel Palković odlazi iz Marče i nastanjuje se na Žumberku u Pribiću, a 1777. je osnovan Križevačka grkokatolička biskupija i napuštena ona u Marči.

Prema jednoj veduti manastira iz 18. stoljeća samostan u Marči bio je oveci i okružen zidom i kulama. Konceptija manastira s klaustrom odgovara katoličkom samostanu, no crkva slijedi pravoslavne bolje reći bizantinske uzore. Horvat ostavlja otvorenim pitanje zašto je to tako i da li ova veduta odgovara stvarnosti. Naime carica Marija Terezija smjestila je sjedište Varaždinskog generalata u Bjelovar, pa je poslala dva redovnika pijarista u ruševni grkokatolički manastir u Marči. No oni već 1761. napuštaju Marču gdje i nije bilo katolika i sele u Bjelovar gdje započinju svoj rad na obrazovanju djece. Dr. Horvat na temelju jednog starijeg nacrt iz 1768. zaključuje da se je u to vrijeme još mogao nazrijeti tlocrt crkve kanonika božjeg Groba tj. Reda svetoga groba jeruzalemskoga. No prema 2003. objavljenim zemljovidima Križevačke pukovnije iz kraja 18. stoljeća vidi se da je objekt već napušten i navodi se kao dobro pijarista. Tijekom 19. stoljeća samostan je napušten i pomalo razgrađivan, da bi 1925. na toj lokaciji bila sagrađena pravoslavna kapela sv. Mihajla Arhanđela koja i danas obnovljena tamo stoji. Projekt poznatog arhitekta S. Podhorskog iz 1942. o izgradnji velike grkokatoličke kapele sa župnim stanom u Marči nije nikada ni započet. Dr. Horvat ukazuje na sličnost tlocrta manastirske crkve u Marči iz 1768. sa crkvom sv. Marije Magdalene u Čazmi te zaključuje da podsjećanje tlocrta na tlocrte bizantinskih crkava što ima izvorište u crkvama Božjeg groba što je možda i uzrokovalo veliki interes pravoslavnog stanovništva a osobito Arsenija Crnojevića za zaposjedanje Marče. Sve u svemu izvrstan rad koji nam u potpunosti rješava zagonetnu povijest Marče ali i činjenicu da danas gotovo da i nema grkokatoličkog stanovništva na tom području koje je nekoć bilo njihovo glavno središte u Hrvatskoj.

Dr. Danijel Vojak iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i doktorant Neven Kovačev istražili su odnos Sigismunda Luksemburškog i Roma na početku 15. stoljeća. To je vrijeme kada prodiru s područja Balkana u srednju i zapadnu Europu predstavljajući se kao hodočasnici, preobraćenici s islama te su vrlo dobro primani od domicilnog stanovništva, a vladari su im davali preporuke za slobodu kretanja na svojim područjima. Autori prvo daju kratak pregled povijesti naseljavanja Roma u Europu i naglašavaju još uvijek vrlo veliku neistraženost te teme. Migracije iz Indije su započele u 5. stoljeću i odvijale su se u više valova jačajući uvijek u vrijeme velikih osvajачkih ratova. No tek oko 1400. krenula je velika skupina Roma prema zapadu, slijedeći trgovačke putove i zadržavajući se na pojedinim područjima ovisno o mogućnostima života i suživotu s autohtonim stanovništvom. Često navode da su kršćansko-vjerske izbjeglice iz Osmanlijskog carstva, ali su navodili i razne krajeve i razno svoje porijeklo i stalno kretanje. Nakon ovog dijela rađenog na svjetskoj literaturi autori ukratko pišu o naseljavanju Roma na hrvatska područja od 14. stoljeća, gdje se prvi puta nalaze u Dubrovniku kao »Egipćani« koji dolaze iz Grčke. U Zagrebu ih prvi puta nalazimo 1378. godine a bavili su se raznim poslovima. Autori navode da su bili dobro prihvaćeni i u Dubrovniku i u Zagrebu i da se je tek pojavom selilačkih grupa Roma sredinom 15. stoljeća pojavio negativan stav domicilnog stanovništva a oni postali marginalna društvena skupina. Poslije toga autori objašnjavaju preporuke koje su davali pojedini vladari Romima. Nazivali su ih litterae promotorie odnosno njemački Schutzbriefe. Preporuke su se obično izdavale romskom vojvodi i osiguravale su slobodu kretanja. Kako bi im ove isprave važile na većem prostoru težili su da ih izdaju vladari ili pape s navodom da vrše pokajanje i da će nakon toga dobiti dobru zemlju za stalno naseljavanje. Propusnice su izdavane i pojedinim Židovima ali nikada grupama kao Romima. Svakako je zanimljiva propusnica Romima izdana 1417. u Augsburgu u kojoj se kaže da Romi mogu krasti od onih koji su im odbili dati milostinju. I najzad dolazimo do Sigismunda Luksemburškog koji je izdao Romima više preporuka kao putnicima iz dalekog Egipta. Sigismund je 1417. i sudjelovao na velikom koncilu Katoličke crkve u Konstanci. Podatke o Sigismundovoj preporuci donosi Sebastian Münster u svojem djelu *Cosmographia universalis 1550. godine* kojemu su Romi pokazali ispravu koji im je omogućavao ulazak u Njemačku. Romi su iskoristili propusnicu i proputovali kroz sjevernu Njemačku i bogate trgovačke hanzeatske gradove te su ih svi vladari a i gradovi i crkvene vlasti lijepo primali premda su Romi dolazili uvijek u većim skupinama. Godine 1419. spominje se grupa Roma na konjima u Bernu a 1420. je jedna grupa došla i na teritorij današnje Nizozemske. Sigismund je i 1423. bio pokrovitelj Roma izdajući u gradu Spišu povelju kojom je romskog vojvodu Ladislava i njegove Rome stavio pod svoju osobitu zaštitu. Naš povjesničar Emilije Laszowsky navodi da su Romi u Sigi-

smundu našli zaštitnika. U Regensburgu su Romi predvođeni romskim vojvodom Ladislavom dobili hranu i prenočište na osnovu tog dokumenta koji je u cijelosti objavio svećenik Andrija iz Regensburga. Autori ukazuju na osobitost da se romski vojvoda naziva Ladislav. Prema bolonjskoj kronici spominju se Romi pod vodstvom grofa Andrije koji su u Bolonji 1422. prešli s islama na katoličanstvo u prisutnosti češkog vladara Sigismunda Luksemburškog te da je preuzeo obavezu da će sa svojih 7.000 Roma otići u Rim na pokoru te da će mu se tada vratiti njegove zemlje u Ugarskoj, te da ga stanovništvo zemalja kroz koje prolazi mora obavezno hraniti. Istu skupinu Roma spominje i kronika grada Forlija nešto kasnije. Najvjerojatnije se ta skupina poslije posjeta Rimu našla 1427. u blizini Pariza tvrdeći da su od pape dobili propusnicu uz obavezu da još sedam godina lutaju na putu prema Parizu. Romi su se dakle izvanredno dobro snašli na svojim lutanjima po Europi, prilagodivši se običajima srednjovjekovnog društva. No nekoliko desetljeća nakon Sigismunda odnos u Europi prema Romima se mijenja i počinju zabrane i protjerivanja Roma iz pojedinih krajeva i gradova. Počelo ih se optuživati za vraćanje i čarobnjaštvo, otmicu djece i špijuniranje u korist Osmanlija.

Križevčanin Krunoslav Puškar, magistar anglistike, objavio je zanimljiv rad o osobnim nadimcima potkalničkog Prigorja. U ovom radu koji je rađen na temelju terenskih istraživanja autor je obradio 288 osoba s nadimcima analizirajući posebno muške a posebno ženske nadimke. Ovaj rad ne može se prepričati kao priča. On donosi činjenice iz kojih su vidljivi mnogobrojni izvanjezični uzroci koji su djelovali na stvaranje nadimaka od Amerikanca do Židova. Ovaj rad je najvjerojatnije studija rađena po narudžbi Fakulteta kao dio većeg projekta, i sadrži sve elemente solidnog magistarskog rada razrađenog minuciozno u detalje. Takva su istraživanja rijetka i zahtijevaju veliki napor istraživača i do sada su rađena na našem području samo u općini Đurđevac od prof. Vladimira Miholeka i objavljeni u časopisu Podravina 2014. godine. Za potkalničko Prigorje ovaj rad je pionirski i vrlo zanimljiv jer govori o utjecajima koji su utjecali na stvaranje nadimka. Od proljeća do zime 2017. autor je prikupio podatke za 13 potkalničkih mjesta uključivši i grad Križevce, prikupivši 245 muških i 43 ženska osobna nadimka. Autor navodi da su ispitanici, većinom stariji ljudi, odgovarali po svojoj savjesti i sjećanju, te da nisu prešućivali ni pogrdna imena. Nadimci su zanimljivi i s jezičnog i sa sadržajnog gledišta, i govore o inventivnosti onih koji su izmišljali nadimke. Neki su nastali kao anglizmi a drugi kao germanizmi. Često su osobe bile poznatije po nadimcima nego po pravim prezimena. Autor je analizirao i tvorbenu strukturu i motivaciju nastanka osobnih nadimaka koji često upućuju na stav zajednice prema dotičnoj osobi, nerijetko ističući karakteristika ili ponašanja koja se u zajednici neće tolerirati a Pitt Rivers je ukazao da su pogrdni nadimci najefikasniji mehanizam zajednice za održavanje društvene kontrole. Iz nadimaka se štošta može iščitati. Za dosta nadimaka nije autor pronašao izvornu motivaciju, jer se ona s vremenom vjerojatno izgubila, pa misli da takvu vrst istraživanja treba pravovremeno istraživati. Iz popisa nadimaka po mjestima, ali i iz opširne literature koju je autor koristio vidimo ogroman napor da se ta tema istraži kao relevantna tema hrvatskog jezikoslovlja.

Bibliografija dr. Davora Balića na 55 stranica omogućava brzi uvid z svih 20 brojeva CRIS-a. Omogućen je uvid i sadržaj po godištima, podijeljen po potrebi u posebne sadržajne dijelove, a onda je dano kazalo autora, kazalo ključnih riječi, te kazalo radova prema kategorijama i vrstama t.j. navođenje autora izvornih znanstvenih članaka, prethodnih priopćenja, preglednih članaka, stručnih članaka, neregiziranih i nekategoriziranih radova. prijevoda, prijepisa, izlaganja na znanstvenim skupovima, osvrt, prikaza, obavijesti, pjesama i uvodnika. Nisam nikada vidjela tako razrađenu i tako detaljnu bibliografiju koja doista zaslužuje hvalu jer je u njenu izradu uložena velika trud.

Ovogodišnje izvješće o radu Povijesnog društva Križevci u 2018. godini napisao predsjednik društva Dr. Ivan Peklić. Održavanje godišnje skupštine, promocija Crisa i znanstveni skup pod nazivom Osmansko carstvo i Križevci: sukobi, utjecaji i posljedice u proljeće 2018., te znanstveni skup Križevci i Križevčani u vrijeme Prvog svjetskog rata 20. listopada 2018. bili su sadržaj rada Društva u prošloj godini. Mnogo s obzirom na mali broj članova društva i oskudnost financijskih sredstava. Na oba skupa bili su prisutni i učenici gimnazije Ivana Zakardija Dijankovečkoga što je nešto što bi trebalo podržavati jer Križevci s obzirom na svoju povijest zaslužuju povijesno društvo koje će pisati o bogatoj povijesti ovog starog grada i županijskog središta a to neće moći ako se mladi ne uključe u buduća istraživanja.

Svakako Časopis CRIS je u ovih dvadeset godina zahvaljujući uredništvima postao ugledni povijesni časopis koji financira pored Županije i grada Križevaca i Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Tome je mnogo doprinijela i požrtvovna urednica dr. Tatjana Tkalčec koja je izvršno obavljala svoj posao urednice kroz više brojeva. Časopis je izašao iz uskog okvira lokalnog časopisa, a članci su dobro prezentirani uz korištenje moderne povijesne metodologije. Zadržao je tradicionalnu naslovnicu objavivši i u ovom broju prekrasni crtež pokojnog Ivana Nemeta pod naslovom Domovina a mene taj crtež podsjeća na muke samohrane majke koja se muči da u svojem malenom domu podigne svoje dijete u ljubavi za domovinu i poštenju. Trebalo bi tako nastaviti ako je ikako moguće jer Nemetova naslovnica je na jedan način logos-simbol časopisa.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

IVAN ZVONAR, DVIJE DONJODUBRAVSKE RUKOPISNE PJESMARICE MATIJE FELETARA, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, DONJA DUBRAVA, 2019., 351 STR.

Iako se može doimati da je tijekom hrvatske književnosti sasvim razjašnjen, posla za istraživače još ima, što dokazuju i dvije donjodubravске rukopisne pjesmarice Matije Feletara nastale krajem 19. stoljeća, a objavljene ove godine. Zbirke su srećom sačuvane do danas te se nalaze u vlasništvu akademika Dragutina Feletara, unuka Matije Feletara, koji je sa svojom obitelji zaslužan što su nam one danas dostupne kao jedinstvena knjiga. Za stručnu je obradu rukopisne građe i njezinu kontekstualizaciju zaslužan Ivan Zvonar, vrsni poznavatelj kajkavske usmene književnosti.

Zvonar uvodnu studiju započinje iznošenjem činjenica o političkim i društvenim okolnostima u Međimurju s posebnim naglaskom na razdoblje 19. stoljeća. Vrijedan izvor za proučavanje utjecaja mađarske uprave nad Međimurjem predstavlja monografija *Međimurje i narod* (*Muraköz és népe*, 1895.) mađarskog učitelja Ferencza Gönczija koja se dotiče, između ostalog, književnost u Međimurju. S obzirom na to da se Međimurcima u to vrijeme nametao mađarski jezik, ne čudi da književnost na hrvatskom jeziku u Međimurju gotovo da nije postojala. Stoga su rukopisne pjesmarice s kraja 19. stoljeća posebno važne jer su, kako tvrdi Zvonar, predstavljale otpor mađarizaciji.

Tu su ulogu imale i dvije pjesmarice koje je dobrostojeći poljoprivrednik Matija Feletar (1866. – 1948.) iz Donje Dubrave sastavio zapisujući Gajevim pravopisom na lokalnoj verziji kajkavštine pjesme od kojih su neke varijacije ranije zapisanih pjesama dok su neke sada prvi put tiskane. U zbirkama su sakupljene duhovne pjesme na kajkavskom koje, kako ističe Zvonar, predstavljaju poveznicu Međimurja s drugim hrvatskim krajevima i to zahvaljujući činjenici da je ono, iako pod mađarskom upravom, ostalo dio Zagrebačke biskupije. Iako je nemoguće do kraja razjasniti kako je Feletar došao do pojedinih pjesama, Zvonar u studiji upućuje na njihova moguća ishodišta i put kojim su došle do Donje Dubrave. Uz to, nakon pjesama, uz redni broj koji označava njihovo mjesto u zbirci, donose se i napomene o njihovim ranijim i kasnijim varijantama što svakako može koristiti budućim istraživačima.

Zvonar je sedamdeset osam pjesama iz prve zbirke odlučio skupiti u cjeline po motivsko-tematskom ključu pa tako razlikuje marijanske, romarske, korizmene i svetačke (hagiografske) pjesme. Najbrojnije su među njima marijanske pjesme što Zvonar objašnjava dugim postojanjem marijanskog kulta u Međimurju i njegovim mogućim vezama s protureformacijom. Marijanske pjesme Zvonar dodatno dijeli na one vezane uz Marijine blagdane i pobožnosti. Mariji je posvećeno i petnaest romarskih pjesama kroz koje se može rekonstruirati tijekom šestodnevni hodočašća Donjomeđimuraca u Mariju Bistricu. Tako nakon pjesama koje su se pjevale na putu do Marije Bistrice slijede pjesme na cilju putovanja - pred kipom Marije Bistričke, a na kraju su pjesme pjevane kada se kretalo kući i pjesme pri dolasku kući. Treba istaknuti da se jedino kod romarskih pjesama pamte i napjevi.

Među korizmenim se pjesmama iz prve Feletarove zbirke kvalitetom ističe dosad neobjavljen Marijin plač *Pesma na v. petek* te *Pesma od muke Kristušove* koju Zvonar dovodi u vezu s pjesmama koje je u bilježnicu Ane Katarine Frankopan Zrinski zapisao Baltazar Patačić početkom 18. stoljeća. Posljednju skupinu prve zbirke čine svetačke pjesme koje se temelje na apokrifima, praslavenskoj mitologiji i alegorijskim pričama. Među njima se izdvajaju lik Mlade Nedjelje i alegorija o Nebeskom pastiru koji traži ovcu iz verzije poeme Gregura Kapucina iz 1795. godine. Već ovih nekoliko primjera svjedoči da

su ove pjesme kroz stoljeća kolale u narodu uvelike zahvaljujući nama znanim i neznanim zapisivačima.

Druga pjesmarica okuplja šesnaest sadržajno različitih pjesama među kojima brojem prednjače molitve, a mogu se pronaći i didaktične pjesme, panegirik sv. Stjepanu kralju, hagiografska pjesma o Mariji Lurdskoj, ali i verzija himne *Te Deum* pod naslovom *Čin zahvalnosti*. Dodatnu, sedamnaestu pjesmu zapisala je olovkom nepoznata osoba što nam može poslužiti kao dokaz da su Feletarove pjesmarice kroz povijest imale svoje čitatelje, a Feletar svoje nastavljače.

Tekstove iz pjesmarica Zvonar je vjerno prepisao, a u nekim su primjerima reproducirani i izvorni inicijali ili početni reci ispisani urednim rukopisom. Osim toga o izgledu pjesmarica svjedoče reprodukcije pojedinih listova, pogotovo ona u boji na stražnjoj korici knjige gdje se vidi kako je Feletar koristio crnu i crvenu tintu. Knjiga je opremljena i fotografijama, ilustracijama i preslikama koje svjedoče o životu u Donjoj Dubravi ili vezama pjesama iz ovih dvaju pjesmarica s drugim tekstovima. Upravo je Zvonarov pokušaj pozicioniranja Feletarovih pjesmarica u starijoj kajkavskoj književnosti glavni doprinos koji ova knjiga daje hrvatskoj znanosti o književnosti, a zanimljiv može biti svakom čitatelju.

Mihaela CIK

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP »POVIJEST OKOLIŠA RIJEKE DRAVE«, KOPRIVNICA, 24. – 25. SVIBNJA 2019. GODINE

Rijeka Drava već dugo snažno privlači pažnju povjesničara i geografa koji sustavno proučavaju njezinu povijest i obilježja želeći što bolje objasniti kako je izgledala u prošlosti i kako su promjene iz prijašnjih vremena utjecale na sadašnje stanje. Tu prednjače oni istraživači koji žive i stvaraju u krajevima uz Dravu, prvenstveno u Sloveniji, Hrvatskoj i Mađarskoj. Tako se upravo grad Koprivnica polako, ali sigurno profilira kao prepoznatljivo mjesto gdje se intenzivno istražuje i govori o povijesti rijeke Drave. Nakon znanstvenog skupa o Dravi kao poveznici među regijama održanog 2016. godine, ove je godine u središtu interesa istraživača koji su se okupili na međunarodnom znanstvenom skupu u Koprivnici bila povijest okoliša rijeke Drave. Tako je to svojevrsna promocija ekohistorijskog pristupa proučavanju prošlosti koji je u hrvatskoj historiografiji dobro ukorijenjen zahvaljujući naporima nekoliko znanstvenika, radu na projektima, a odnedavno i radu Ekohistorijskog laboratorija Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Stoga je izbor tema i sudionika ovog skupa bio takav da pokriva sve glavne aspekte ekohistorije, a ujedno i da bude obrađeno kronološki dugo razdoblje. Dakle, glavni je naglasak bio na Dravi i njenom okolišu kao takvom, međusobnom utjecaju okoliša i ljudi te mentalnoj i simboličkoj percepciji okoliša.

Dvodnevni međunarodni znanstveni skup posvećen povijesti okoliša rijeke Drave održan je pod pokroviteljstvom Saveza Alpe-Adria i Koprivničko-križevačke županije uz organizacijsku podršku Hrvatske gospodarske komore Koprivničko-križevačke županije i Izdavačke kuće Meridijani te medijsko pokroviteljstvo Udruge Drava-Info i Radio Drave. Organizatori skupa su Povijesno društvo Koprivnica, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju i Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U programu skupa bilo je 15 izlaganja i cjelodnevna stručna ekskurzija uz rijeku Dravu.

Csilla Zatykó održala je referat o utvrdama i naseljima iz srednjovjekovnog i osmanskog razdoblja u dolini Drave koji su zajedno s njom pripremili Gyöngy Kovács i Márton Rózsás. Predstavljani su zanimljivi novi podaci i prikazane slikovne projekcije istraživanja provedenih novim metodama na raspoloživim povijesnim izvorima, ali i na terenu (arheološka istraživanja) na utvrdama u gradovima Berzence, Barcs i Szigetvár. Znanstvenik iz Slovenije Žiga Zwitter održao je zanimljivo izlaganje o odabranim primjerima suočavanja s opasnostima od poplava i suša u 16. i 17. stoljeću u slivu rijeke Drave u Karavankama, Jauntal/Podjuni i Lavanttalu. U pisanim povijesnim izvorima pronašao je primjere dobre prakse, odnosno načine na koje su ljudi znali postupiti u slučaju viška vode (poplave), a s druge strane osmisлити i koristiti načine poboljšavanja pašnjaka (navodnjavanje). Matija Zorn s Geografskog instituta Antona Melika iz Ljubljane predstavio je rezultate istraživanja koje provodi skupina znanstvenika koju čine Rok Ciglič, Mateja Ferk, Jennifer Deriaz Esaip, Dénes Loczy, Jure Tičar, Mauro

Hrvatini, Blaž Komac i sam Zorn o promjenama u korištenju zemljišta u slovenskom vinogorju u porječju rijeke Drave. Cilj je analize prepoznati promjene u korištenju zemljišta u posljednja dva stoljeća s prepoznavanjem utjecaja na hidrološke značajke sliva rijeke Drave. Analiza je izrađena na temelju najstarijih katastarskih planova i suvremenih podataka o korištenju zemljišta. Autor je naglasio potrebu opsežne digitalizacije povijesnih zemljovida i osmišljavanja metoda usporedbe sa suvremenim podacima. Glavni je zaključak da su se šumske površine povećale, a vinograda i polja je sve manje. Uz to, uočena je promjena u slučaju vinograda koji su »pomaknuti« sa strmih položaja na blaže padine.

O upravljanju i zaštiti grada Ptuja u razdoblju od 1800. do 1914. godine s naglaskom na utjecaj Drave na grad koji je smješten na samoj obali rijeke govorila je Nataša Kolar. Blizina rijeke zadavala je probleme žiteljima Ptuja jer je u nju ispuštana kanalizacija i druge otpadne vode, a poplave i požari prisili su gradsku upravu da organizira zaštitu grada od prirodnih nepogoda. Zato su porušeni fortifikacijski objekti, utvrđena dravska obala, uređene ulice, park i odvodnja, a drvena šindra na javnim zgradama zamijenjena je crijepom. Bio je to kraj srednjovjekovnog Ptuja, ali početka novog, pogotovo kada je uređen promet gradom. O regulacijskim radovima u donjem toku Drave kao temelju nesmetanog prometovanja u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća izlagale su Zlata Živaković-Kerže i Marija Benić Penava. Želja za povećavanjem plovnosti rijeka u Hrvatskoj utjecala je na radove oko njihove sustavne regulacije s ciljem unapređivanja parobrodarskog prometa. Naime, prirodna obilježja Drave nisu omogućavale njezino maksimalno iskorištavanje već je bilo potrebno mnogo ulaganja za što najčešće nije bilo niti sredstava niti prave volje. Lóránt Bali sa Sveučilišta u Pečuhu govorio je o nekoliko aspekata regulacije Drave do Prvog svjetskog rata od strane mađarske države u kojoj je Drava bila među najvećim i najvažnijim rijekama pa su nastojali iskorištavati ju u gospodarskom smislu tako što je regulirana te je u njeno korito usmjeravan višak vode kako bi što veća područja bila iskorištavana za poljoprivrednu proizvodnju. Nikola Cik govorio je o rijeci Dravi kao mjestu smrti, odnosno slučajevima utapanja zabilježenim u pisanim povijesnim izvorima na području Đurđevečke graničarske pukovnije u 18. i 19. stoljeću. Pri tome je utvrdio nekoliko različitih uzroka utapanja od kojih treba istaknuti stradanja pri prelasku rijeke Drave pomoću ili bez plovila, nesreće ljudi koji su boravili na rijeci zbog obavljanja različitih poslova (mlinari, ribari, brodari), namjerna utapanja (samoubojstva) te nesreće pri kupanju i utapanja djece. Tema je prikazana kao negativan primjer suživota ljudi u Podravini s rijekom Dravom. Ladislav Heka govorio je o položaju Drave u kontekstu međunarodnog prava uspoređujući Dravu s nekim drugim graničnim rijekama u svijetu i poznatim pravnim sporovima oko mjesta gdje međunarodnu granicu predstavljaju velike rijeke. Akademik Dragutin Feletar i Petar Feletar govorili su o Dravi kao prirodnoj prometnici. Predstavili su prirodnogeografske značajke Drave kao osnovicu za odvijanje prometa te uočili što je sve utjecalo na plovnost rijeke s naglaskom na zahvate čovjeka u okolišu rijeke Drave. Dali su pregled korištenja Drave kao prometnice: brodarstvo, šajkaštvo, splavarstvo, parobrodarstvo, promet čamcima i drugim jednostavnim prijevoznim sredstvima.

Povjesničar Andrej Hozjan s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani pripremio je izlaganje u kojem je problematizirao upotrebu zemljišta s obje strane rijeke Drave na području Štajerske sredinom 18. stoljeća kada je Marija Terezija naredila izradu popisa domaćinstava i vlasnika kuća u svojim zemljama. Na temelju tih izvora Andrej Hozjan napravio je detaljnu analizu velikog broja podataka i dao primjer kako se može gledati na problematiku okoliša Drave u spomenutom razdoblju. Ivica Šute s Odsjeka za povijest zagrebačkog Filozofskog fakulteta pozabavio se pitanjem rijeke Drave u vodoprivrednim odnosima SFRJ i Republike Austrije krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina. Proučio je djelovanje posebne vodoprivredne komisije za rijeku Dravu gdje je SR Hrvatska gledala svoj interes u organizaciji obrane od poplava i zagađivanja vode te iskorištavanju vodene energije za navodnjavanje, vodoopskrbu, plovidbu i drugo. Iz toga je proizašao i sukob na zasjedanjima Jugoslavensko-austrijske konferencije za rijeku Dravu u vezi stavova hrvatske strane glede odgovornosti austrijskih hidroenergetskih objekata za česte poplave i štete na hrvatskom i mađarskom teritoriju.

Predsjednik Organizacijskog odbora skupa i domaćin, povjesničar Hrvoje Petrić obradio je novu i aktualnu temu o izgradnji hidroelektrane na području Đurđevca i tako progovorio o zaštiti rijeke Drave u razdoblju od 1984. do 1990. godine. Opisao je pokret organiziran oko borbe protiv izgradnje hidroelektrane na Dravi u đurđevčkom dijelu Podravine sredinom 1980-ih godina u kontekstu nastanka

takvih akcija i društava na području Jugoslavije. Ova hidroelektrana trebala je biti zajednička jugoslavensko-mađarska investicija i do tada najveća na Dravi. Pokret na području Đurđevca ispunio je svoju svrhu i prerastao u prepoznatljiv ekološki pokret u lokalnoj zajednici. Zatim je Matija Zorn održao izlaganje o nekim značajkama poplava rijeke Drave u Sloveniji pri čemu je obradio razdoblje posljednjih nekoliko desetljeća posebno istaknuvši štete od poplava i pogrešno gospodarenje rijekom. Hrvoje Pavić i Monika Pavić iz Čepina pripremili su izlaganje o Aljmaškom ritu i rijeci Dravi u dugom trajanju od 18. do 21. stoljeća. Pri tome je to područje u najstarije doba bilo izvor hrane za lokalno stanovništvo, u 20. stoljeću je napušten suživot s ritom, a 21. stoljeće donosi nove mogućnosti iskorištavanja u turističke svrhe i mogućnost očuvanja biološke raznolikosti. Davor Ilić obradio je »dravske teme« u varaždinskim novinama koje su izlazile između dva svjetska rata, a u kojima su objavljeni podaci koji omogućavaju analizu utjecaja rijeke Drave na život u Varaždinu i varaždinskom kraju od sloma Austro-Ugarske Monarhije do početka Prvog svjetskog rata.

Osim tema o povijesti okoliša rijeke Drave bile su zastupljene i teme iz gospodarske (ekonomske) i političke povijesti (primjerice rijeka kao granica). U više referata zastupljene su teme o regulaciji rijeke kao i o zaštiti okoliša Drave u smislu suvremenih oblika iskorištavanja snage vode. Drava je opisana kao prirodna prometnica koja, osim toga, predstavlja preduvjet mnogih gospodarskih djelatnosti (splavarstvo, zlatarstvo, mlinarstvo, parobrodarski prijevoz i drugo), ali i potencijalnu opasnost za ljudske živote što je uglavnom opisano na primjerima s hrvatskog područja. Posebni su doprinos skupu dali znanstvenici iz Slovenije svojim temama o različitim načinima iskorištavanja okoliša rijeke Drave u prošlosti.

Drugoga dana skupa održana je stručna ekskurzija uz rijeku Dravu na području đurđevačke Podravine. Osim sudionika skupa (referenti) na ekskurziji su bili mnogobrojni članovi Povijesnog društva iz Koprivnice i zaljubljenici u rijeku Dravu. Voditelji ekskurzije i autori plana puta bili su Hrvoje Petrić i Nikola Cik. Nakon polaska autobusima iz Koprivnice u ranim jutarnjim satima vrlo brzo smo stigli do naselja koja su nastala u neposrednoj blizini nekadašnjeg toka rijeke Drave, redom: Peteranec, Drnje, Sigetec i Hlebine. Preko Gabajeve Grede i Gornje Šume stigli smo u Molve gdje smo posjetili župnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije na Nebo. Ondje nas je dočeka molvarski župnik fra Zdravko Tuba, inače domaći sin, koji nas je ukratko upoznao s poviješću mjesta i svetišta u Molvama te štovanjem Majke Božje Molvarske. Primivši Božji blagoslov kao Marijini hodočasnici i nakon razgleda užeg središta Molvi i replike dravske vodenice u središtu mjesta, uputili smo se prema samoj rijeci Dravi. Kod Repaškog mosta potpuno smo se približi Dravi i vidjeli moć i snagu rijeke kojoj je posvećen ovaj skup. Dakako da je na tome mjestu bila najbolja prilika za fotografiranje rijeke i sudionika ekskurzije. Slijedila je vožnja uz desnu obalu rijeke Drave gdje su razasuti nekadašnji konaki koji čine općinu Novo Virje. Kroz naselja Molve Grede, Medvedička, Širine i Drenovica (nekadašnji virovski konaki, a danas ulice Novog Virja) stigli smo do župne crkve svetog Josipa Radnika u središtu Novog Virja gdje nas je dočeka mjesni župnik vlč. Nikola Markušić. On je opisao nastanak župe u Novom Virju, gradnju župne crkve i drugih sakralnih objekata, prisjetio se djelovanja prvog novovirovskog župnika vlč. Stjepana Čadoića i općenito govorio o funkcioniranju župe danas. Posebno je istaknuo primjer sela Bukevje koje je bilo u sastavu ove župe, ali ga više nema jer su ga njegovi stanovnici napustili uslijed velikih dravskih poplava prije oko pola stoljeća. Osim toga, razgledali smo župnu crkvu, pogotovo slike i vitraje poznatog slikara Marijan Jakubina. Preko konačarskih naselja Crnec i Pavlanci došli smo u središte Ferdinandovca kao bismo razgledali župnu crkvu posvećenu svetome kralju Ferdinandu. Ondje smo se prisjetili događaja iz sredine 19. stoljeća kada je ovo naselje osnovano kako bi se ovdje naselili žitelji Broda na Dravi. U tome preseljenju značajnu je ulogu imao prvi ferdinandovečki župnik Ivan Južak čija se bista nalazi pred župnom crkvom, a prepoznali smo i neke tragove štovanja svetog biskupa Nikole kao zaštitnika svih onih koju su životom vezani uz vodu.

Prošavši Ferdinandovcem i cestom koja po starome nasipu prati tok rijeke Drave stigli smo u mjesto Brodić gdje se nalazi uređeno imanje Etno kuće obitelji Karlovčan. Ondje je osim ukusnog jela bilo moguće razgledati vrlo bogatu etnografsku zbirku s mnogim predmetima koji svjedoče o nekadašnjem životu ljudi uz Dravu. Osim toga, nedaleko imanja je brod (skela) kojim se prelazi preko rijeke Drave pa smo iskusili vožnju tim plovilom. U poslijepodnevnim smo satima posjetili novouređeno izletište Karaula u Podravskim Sesvetama gdje su bogat program priredili članovi Hrvatskog pjevačkog društva

»Sesvečice«. Odmičući od prostora rijeke Drave stigli smo na područje Đurđevečkih peski i obišli nekadašnju pjeskaru nedaleko sela Draganci. Posljednji dio ekskurzije bio je previđen na obilazak Galerije Ivana Lackovića Croate u Batinskama. Naime, u Croatinom rodnom selu nalaze se neka od njegovih najvrednijih i najboljih djela te skulpture Mateja Lackovića i poznate kiparice Ljubice Matulec. Poslije obilaska galerije uslijedio je povratak prema Koprivnici u večernjim satima.

Tijekom stručne ekskurzije organizirane uz rijeku Dravu naglasak je stavljen na upoznavanje okoliša rijeke Drave i proučavanje suživota ljudi s rijekom Dravom kako u prošlosti, tako i danas. Cilj je bio neke od fenomena opisanih u izlaganjima održanima prvoga dana skupa vidjeti na autentičnim lokacijama te doznati ponešto o načinu života ljudi u naseljima blizu Drave u đurđevečkoj Podravini.

Nikola CIK

DRAŽEN PODRAVEC, MOJ ZELENİ ZAVIČAJ, O EKOLOGIJI I EKOLOŠKOM ODGOJU I OBRAZOVANJU U VIRJU, OPĆINA VIRJE, VIRJE, 2019., 336 STR.

Virovski učitelj, prosvjetar, magistar biologije i istaknuti kulturni i društveni djelatnik, Dražen Podravec, napisao je još jednu izvrsnu knjigu. Kao dugogodišnji ravnatelj virovske Osnovne škole, Podravec je već 1970-tih godina razvio uspješan sustav odgoja učenika u ekologiji i zaštiti čovjekova okoliša. Bila je to jedna od prvih ekoloških grupa u Hrvatskoj. Školski vrt u Virju proglašen je najljepšim u Hrvatskoj, a učenici su poduzimali niz ekoloških radionica, pisali članke, snimali dokumentarne filmove i organizirali izložbe s ekološkom tematikom. Iz škole u Virju izlazili su ekološki osvješćeni ljudi.

Sada je ta svoja dugogodišnja iskustva u ekološkom odgoju, Dražen Podravec sažeo u ovu vrijednu knjigu (koju je posvetio svojem profesoru s Učiteljskog fakulteta u Zagrebu – Ivi de Zanu). Ova knjiga oda prirodi i životu – kako to u svojoj recenziji ističe akademik Dragutin Feletar. On nastavlja: »Ovu izuzetnu knjigu Dražena Podravca doživio sam emotivno i s poštovanjem. Vjerujem da će je tako doživjeti i većina čitatelja. Svi smo mi djeca prirode i njezina snaga je ugrađena u naše duše. Dražen Podravec je desetljećima ugrađivao zakone prirode u svijest svojih učenika. Upravo je po toj misiji virovska škola bila poznata i cijenjena u našoj domovini. Sva ta nastojanja sabrana su u ovu knjigu, koja je napisana i uređena znalački i s mjerom. Uz to autor daje vrlo poticajne priloge o važnosti očuvanja okoliša, analizirajući naše ponašanje i odnos prema prirodi. Ovo je knjiga koja će zasigurno mnoge preobratiti u odane i odlučne čuvare naših prirodnih vrijednosti«.

Ili kako ističe drugi recenzent, prof. dr. sc. Hrvoje Petrić: »Autor knjige, mr. sc. Dražen Podravec, nam kao pokretač zbivanja, svjedok vremena, ali i kao kroničar koji donosi vrijednu građu te na najbolji mogući način »insajderski« pruža pogled na razvoj jednog malog, ali važnog pothvata u vezi kreiranja primjera dobre pakse obrazovanja i odgoja za savez između ljudi i okoliša«. Zapravo, tu važnu obrazovnu komponentu ovoga djela osobito je istaknuo i prof. dr. sc. Vladimir Strugar, član suradnik HAZU, na predstavljanju knjige u Virju – ovu knjigu bi trebali imati barem svi nastavnici biologije u svim hrvatskim školama, jer iz nje mogu iščitati kako u praksi i obrazovanju provoditi uspješan program ekološkog odgoja.

Kroz knjigu je objavljeno i nekoliko mudrih misli o ekologiji i prirodi, a njihov meritum je izražen u jednoj izjavi pape Ivana Pavla II. iz 1990. godine: »Danas je ekološko pitanje doseglo takve razmjere da uključuje odgovornost svih. Ekološka kriza moralni je problem. I ljudi koji nemaju osobita religiozna uvjerenja, priznaju također obvezu da pridonose ozdravljenju okoliša. S još više razloga, oni koji vjeruju u Boga Stvoritelja moraju se osjećati pozvanima da se založe za ovaj problem«.

U prvom dijelu knjige, Dražen Podravec razlaže osnove ekologije, te donosi najvažnije podatke o prirodnim vrijednostima Hrvatske i Podravine. Jasno govori o naraslim suvremenim problemima našeg odnosa prema prirodnoj ravnoteži i potrebi efikasnije zaštite čovjekova okoliša. U tom procesu od posebne je važnosti ekološki odgoj i obrazovanje u našim školama. Kako je ekološki odgoj uspješno realiziran u školi, Podravec analizira kroz razradbu djelovanja nastavnika i ekoloških grupa na Osnovnoj školi Franjo Viktor Šignjer u Virju. Pogotovo temeljito razrađuje djelovanje ogranka Mladih čuvara

prirode u Virju, koji je uzeo ime »Lastavica«. Dio knjige odnosi se na literarne radove članova »Lastavice« na ekološke teme, kao i (dirljiva) sjećanja učenika na njihov ekološki odgoj u virovskoj školi kroz nekoliko desetljeća. Knjiga je opremljena izvrsnim fotografijama prirode, koje su snimili Sanja Grčić, Đuro Grčić, Dragica Kramarić, Božica Radinović, Darko Kekelja, Zvonimir Ištvan i Darko Herbai.

Petra SOMEK

JOSIP BEDEKOVIĆ, DRAGUTIN FELETAR, MATIJA BERLJAK, LEONARD LOGOŽAR: PRINOSI ZA POVIJEST ŠTRIGOVE. ŠTRIGOVA – RODNO MJESTO SV. JERONIMA, MERIDIJANI, ŠTRIGOVA, 2019., 160 STR.

Otkako je (konačno!) prevedena obimna knjiga »Natale solum...« učenog pavlina Josipa Bedekovića (iz 1852.), te tiskana u izdanju »Meridijana«, zanimanje za povijest Štrigove i gornjeg Međimurja je sve veće. Sada je urednik Bedekovićeva prijevoda, akademik Dragutin Feletar, priredio knjižicu »Prinosi za povijest Štrigove«. Ovdje se radi uglavnom o kompilaciji tekstova iz spomenutoga Bedekovićeva prijevoda, uz dodatak novih saznanja i obrade, te uz brojnije ilustracije. Ta knjižica, koja se može kupiti uz pristupačnu cijenu, očito je namijenjena širokom čitateljstvu, a posebice stanovnicima gornjeg Međimurja.

U svojem prosluvu, Stanislav Rebernik, načelnik općine Štrigova, ističe da je »Sv. Jeronim jedan od najvećih svetaca rimske Crkve, koji je među ostalim, prvi preveo Bibliju na latinski jezik. Stoga nije čudno što je u Štrigovi ili antičkom Stridonu, već u srednjem vijeku izgrađena crkva posvećena Sv. Jeronimu, koja je nekoliko puta obnavljana. Nakon romaničke crkve izgrađene već u 12. stoljeću, novu gotičku crkvu posvećenu tomu velikom svecu izgradili su grofovi Celjski u 15. stoljeću. Današnju baroknu crkvu izgradili su pavlini polovicom 18. stoljeća, predvođeni gvardijanom Josipom Bedekovićem. U toj štrigovskoj sakralnoj »ljepotici«, u njezinom svetištu, znameniti hrvatski barokni slikar, Ivan Ranger, ostavio je svoje najbolje djelo«.

Dr. sc. Kristijan Kuhar, štrigovski župnik, u svojem prosluvu pak ističe da »od davne 1448. godine, kada je grof Fridrih Celjski sagradio novu gotičku crkvu posvećenu naučitelju Crkve, svetomu Jeronimu, pa preko ponovne izgradnje 1749. godine, štrigovskim bregima odjekuje pjesma u hvalu i čast Presvetomu Trojstvu i svetomu Jeronimu. Hrvatski pavlin i jedan od prvih hrvatskih historiografa, Josip Bedeković, u svojoj je knjizi »Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi«, punoj brojnih citata iz djela antičkih, srednjovjekovnih i novovjekovnih historiografa, pokušao dokazati da je upravo Štrigova onaj antički Stridon, kojega spominje sv. Jeronim u djelu »De viris illustribus« kao svoje rodno mjesto na granici Panonije i Dalmacije«.

Bedeković u svojoj knjizi donosi i malu geografsko-povijesnu studiju o Međimurju, a posebno o Štrigovi. Stoga prvi dio ove knjižice donosi tri poglavlja (od 60. do 62.) iz Bedekovićeve knjige, u kojima Bedeković opisuje štrigovsku župu i trgovište Štrigovu. To su prvi znanstveni opisi toga kraja, koji imaju posebnu historiografsku vrijednost. Bedeković posebno detaljno obrađuje crkvu sv. Jeronima, kao i štovanje toga sveca.

Drugo poglavlje ove knjižice donosi tekst akademika Dragutina Feletara o dvojama o lokaciji Stridona, mjesta rođenja sv. Jeronima. U tekstu se ističe da je Josip Bedeković nedvojbeno dokazao da je Stridon današnja Štrigova i da je tu rođen sv. Jeronim. Tome u prilog govore brojni dokazi iz djela najeminentnijih europskih historiografa – od antičkih do novovjekovnih. Kao »krunski« dokaz toj tvrdnji valja spomenuti navode velikih historiografa i polihistora, kao što su bili Stjepan Brodarić, Franjo Glavinić, Pyrrhus Ligorio, Melchior Inchofer, Ludovik Schönleben, J. W. Valvasor i brojni drugi. U svojoj buli iz 1447., papa Nikola V., izrijeком tvrdi da je Štrigova rodno mjesto Sv. Jeronima, a to na svojim kartama naznačuju i brojni kartografi s kraja srednjega vijeka i u ranom novom vijeku (Lazarus, Zündt, Vischer, Lotter i drugi).

Treći dio knjižice donosi studiju prof. dr. sc. Matije Berljaka, profesora na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu, te msgr. Leonarda Logožara, dugogodišnjeg štrigovskog župnika i obnovitelja sakralnih spomenika, o štovanju svetoga Jeronima u Štrigovi, s posebnim osvrtom na djelovanje redovnika Pavlina. Ovo poglavlje donosi vrijednu dokumentaciju o štovanju sv. Jeronima u Štrigovi do 15. stoljeća,

potom osobito od tada do ukidanja pavlinskoga reda 1786. godine, te na kraju o kasnijem štovanju toga velikoga sveca. U članku se posebno ističe važnost i sadržaj bule pape Nikole V. iz 1447. godine, te izgradnja više crkvice posvećenih sv. Jeronimu na istoj lokaciji. Govori se i o važnosti štovanja »svete vode sv. Jeronima« u izvoru podno crkve Sv. Jeronima u Štrigovi.

Knjižica je izdana s namjerom da se još jednom upozori na sakralnu povijest Štrigove, na ponovno jačanje potrebe štovanja Sv. Jeronima, te na »brendiranje« Štrigove kao hodočasničke destinacije. Na kraju spomenimo da su sunakladnici ovoga izdanja bili Općina Štrigova, Župa sv. Marije Magdalene u Štrigovi i Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu.

Petar FELETAR

RADOVI, BROJ 12/2018., ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD HAZU U BJELOVARU, 2018., UREDNIK VLADIMIR STRUGAR, 334 STR.

Agilan Akademijin Zavod u Bjelovaru, pod vodstvom upravitelja prof. dr. sc. Vladimira Strugara, člana suradnika HAZU, tiskao je već 12. broj svojega znanstvenog časopisa »Radovi«. Ovaj broj sadrži 12 znanstvenih radova, koji su referirani na znanstvenom skupu »Prilozi za povijest gradova Bjelovarsko-bilogorske županije«, održanog 28. rujna 2018. godine u Bjelovaru.

Prof. dr. sc. Mira Kolar Dimitrijević donosi članak o obrtnicima kao temelju gospodarskog i društvenog razvoja gradova u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Razmatra razdoblje od ukidanja cehova pa do 1941. godine. U razdoblju od 1871. do 1941. upravo obrt, koji se dijelom razvio i u veće radionice pa i industrijske pogone, je dao osnovni smjer i ton ekonomskom razvoju gradova ovoga područja, posebice u Bjelovaru i Daruvaru. Članak donosi i popis obrtnika grada Bjelovara od 1889. do 1945. godine, te za sve gradove županije u 1890. godini. Prof. dr. sc. Vladimir Strugar u svojem radu analizira kretanje broja učenika u osnovnim školama u Županiji od 1989. do 2019. godine. I ova analiza potvrđuje nepovoljna demografska kretanja na ovom području, koja su prešla u općedruštveni problem, te će imati i vrlo negativne posljedice u budućem razvoju školstva, pogotovo u ruralnim sredinama.

Dr. sc. Danijel Vojak piše o stradanjima romskog stanovništva na širem bjelovarsko-bilogorskom prostoru u vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Članak donosi i kratku povjesnicu Roma na bjelovarskom području, te detaljno o stradanjima Roma na području Velike župe Bilogora od 1941. do 1945. godine. Dragutin Babić donosi rad o identitetu, integraciji i asimilaciji Albanaca na području Županije. Broj Albanaca na ovom području je u stagnaciji – 1991. popis je zabilježio 608 Albanaca, 2001. godine 755 a u 2011. godini 743. Najviše ih živi u gradu Bjelovaru – 236 Albanaca, te potom u Novoj Rači – 138, što je oko 4 posto tamošnjeg stanovništva.

Dr. sc. Filip Katanić obradio je jednu užu ali vrlo zanimljivu temu: Bjelovarčani i žitelji ovoga kraja kao vojnici u 16. (Varaždinskoj) pješачkoj pukovnici na Balkanskom bojištu 1914. godine. Posebno su obrađene bitke oko Drine: kod Kozjaka, na Ceru, forsiranje Drine, napad na Valjevo, Kolubarska bitka, do povlačenja prema Srijemu. Dan je i popis vojnika iz bjelovarskog područja. Dr. sc. Vlatka Dugački i dr. sc. Krešimir Regan u svojem se radu bave starijom povijesti bjelovarskoga kraja – razrađuju povijest roda Talovaca (Talovečkih). Razrađena je povijest toga roda, te njihove utvrde i posjedi na bjelovarskom području.

Dr. sc. Đuro Škvorc bavi se životopisom prvoga župana novosnovane Bjelovarsko-bilogorske županije, Tihomira Trnskog. Prikazan je njegov životni put, političko djelovanje, te prebrzi odlazak. Goran Jakovljević u svojem se radu bavi poviješću antičkog (rinskog) Daruvara i to u svjetlu novijih arheoloških istraživanja. U tom kontekstu osobito je vrijedna pronađena i arheološki obrađena rimska arhitektura na lokaciji Stari Slavik.

Daruvarski povjesničar i prosvjetitelj, Vjenceslav Herout, opisuje razvoj školstva u gradu Daruvaru do 1992. godine. Analizirani su osnovni elementi razvoja školstva, s posebnim osvrtom na prinose čeških škola. I Marija Rotim bavi se Daruvarom – ona je prikazala djelovanje župe Presvetoga Trojstva, a na temelju korespondencije Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu i daruvarskog župnika Mije Ettingera između 1918. i 1929. godine. Dr. sc. Željko Karaula, najplodniji suvremeni bjelovarski povjesničar, u svojem radu razrađuje političku povijest Grubišnog Polja u razdoblju između dvaju svjetskih

ratova. Posebno je razradio prilike u seljačkim nemirima 1920. godine, kao i djelovanje Hrvatske seljačke stranke i komunističkog pokreta. Zadnji članak u ovom broju odnosi se na pregled povijesti školstva u Grubišnom Polju, a autorica je Monika Vojvodić Andričević. Na kraju časopisa objavljeno je i nekoliko prikaza knjiga i događaja.

Dragutin FELETAR

SCIENTIA PODRAVIANA, BROJ 33, UREDNIK MIRKO LUKAVSKI, POVIJESNO DRUŠTVO, KOPRIVNICA, 2019., STR. 52

Obilježavanje 35. godišnjice Povijesnog društva u Koprivnici i 30. godišnjice izlaženja »Scientie Podraviane«, popraćeno je s održavanjem međunarodnog znanstvenog skupa na temu »Povijest okoliša rijeke Drave«, uz sudjelovanje 27 autora iz Hrvatske, Slovenije, Mađarske i Francuske. Valja spomenuti da su za kontinuirano izlaženje časopisa za popularizaciju znanosti, »Scientia Podraviana«, uz brojne suradnike, najzaslužniji inicijator akademik Dragutin Feletar, dugogodišnji suradnik prof. dr. sc. Hrvoje Petrić, predsjednica Ružica Špoljar, koja je tu dužnost obavljala od 1986. do 2018., te dakako urednik, novinar Mirko Lukavski.

Broj 33. »Scientie Podraviane« započinje člankom sadašnje predsjednice Povijesnog društva Koprivnica, prof. Lidije Vranar, o djelovanju toga agilnog Društva tijekom 2018. i početkom 2019. godine. U članku su pobrojana sva održana predavanja i susreti, zatim znanstveni skup, stručna putovanja u Hrvatskoj i inozemstvu, predstavljanje kulturne i povijesne baštine općine Donja Dubrava u Koprivnici i td. Tom izvješću je Ružica Špoljar dodala članak »Povijesno društvo Koprivnica pokretač je znanstvenih istraživanja povijesti«. Uz 35. godišnjicu Društva, slijedi članak akademika Dragutina Feletara, koji se prisjeća početaka rada ranih 1980-tih godina.

Urednik Mirko Lukavski objavio je poticajni razgovor s novom predsjednicom Povijesnog društva, prof. Lidijom Vranar, koprivničkom profesoricom povijesti i istaknutom pedagoškom djelatnicom. Moto razgovora sažet je već u naslovu članka: »Povijesno će društvo i nadalje biti čuvar kulturno-povijesne baštine Koprivnice i Podravine, te pridonositi razvoju hrvatske i svjetske historiografije«.

U 35. broju časopisa objavljeno je nekoliko članaka o kulturnoj i povijesnoj baštini Donje Dubrave, kao što je to i ranije bio slučaj kod predstavljanja drugih općina. Prof. dr. sc. Hrvoje Petrić, inače jedan od autora obimne monografije »Općina i župa Donja Dubrava«, piše o starijoj povijesti ovog naselja u istočnom kutu Međimurja. U blizini tadašnje važne utvrde i trgovišta Legrada, naselje Dobrava spominje se izrijekom u 15. stoljeću, točnije 1446. kao i »castellum Wydombo in districtu Mwrakwz«. U članku se iznose glavni podaci i zbivanja o Donjoj Dubravi od tada pa sve do sredine 19. stoljeća, odnosno oslobođenja od mađarske vlasti 1848. u vrijeme bana Jelačića.

Slaven Ujlaki donosi članak o životu i djelovanju članova uspješnih dobravskih gospodarstvenika iz obitelji Hirschler-Zalan. Oni su 1828. osnovali tvrtku »Ujlaki-Hirschler i sin«, koja se gotovo do Drugog svjetskog rata vrlo uspješno bavila trgovinom drva i plovila. Ta je tvrtka imala i više od 400 zaposlenih, velike komplekse šuma u Sloveniji, Mađarskoj i drugdje, a najveći dio trgovine drvom odvijao se na rijeci Dravi (i Dunavu) – bili su to znameniti splavari ili fljojsari. Akademik Dragutin Feletar, podrijetlom iz Donje Dubrave, objavio je članak o obrtničkom i cehovskom razvoju ovoga mjesta. Koliko je dosad poznato, Dobrava je imala 5 cehova, a u nekim razdobljima i više od 200 obrtnika. Neka cehovska pravila potpisala je i carica Marija Terezija. Osobito su bila atraktivna stara dravska zanimanja, poput ispiranja zlata, fljojsarstva, mlinarstva, brodarstva, šajkaštva i drugih. Temu o Donjoj Dubravi zaključuje etnologinja Janja Kovač (koja je i odlično vodila cijelo predstavljanje). Pod naslovom »Dobravsko cvetje« ona piše o starim dobravskim (međimurskim) navadama i običajima. Iz »cvetnjaka Horvatske«, Janja Kovač osobito ističe međimursku popijevku (s rodonačelnicom Elizabetom Toplek – tetom Lizom iz Donje Dubrave), koja je uvrštena u popis svjetske nematerijalne baštine. Opisuje i doprinos dobravskog Ogranka Seljačke sloge očuvanju popijevke, narodnih kola i običaja. Od ostalih tradicijskih vrijednosti sela, etnologinja Kovač ističe znamenite dobravske »crne pisanice«, koje su se izrađivale za Vuzem.

Od ostalih članaka uvrštenih u 33. broju *Scientie Podraviane*, spominjemo rad Katarine Vranešić i Stjepana Lakušića o povijesnom razvoju željezničke infrastrukture u Hrvatskoj, s naglaskom na smjer Zagreb-Koprivnica-Botovo. Članak donosi i aktualno stanje radova na hrvatskim željeznicama, poput rekonstrukcije i izgradnje drugog kolosjeka na pruzi Dugo Selo-Botovo, zatim o izgradnji novog smjera pruge od Svetog Ivana Žabnog do Gradeca, te o prugama kod Vukovara, u Hrvatskom Zagorju i oko Rijeke. Ranko Pavleš, jedan od najboljih poznavatelja srednjovjekovne povijesti sjeverozapadne Hrvatske, piše o saznanjima i dokumentima iz povijesti rječice Koprivnice. Donosi zanimljiva saznanja koja sežu u 13. i ranija stoljeća. Dr. sc. Petar Feletar donosi članak o 100. obljetnici prijenosa posmrtnih ostataka Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana iz Bečkog Novigrada u zagrebačku prvostolnicu.

Matej Perkov napisao je članak o povijesti koprivničkog rock'n'rola. To je temeljita studija o razvoju rocka u Koprivnici i Podravini, uz navođenje većeg broja izvora. Marijan Špoljar, bivši ravnatelj koprivničkog gradskog muzeja, piše o nizu »zaboravljenih« podravnih umjetnika, pogotovo iz područja slikarstva i kiparstva. Na kraju ovoga broja, predsjednica prof. Lidija Vranar piše o vrijednostima stručnog izleta članova Povijesnog društva na otok Vis, a prof. dr. sc. Hrvoje Petrić donosi kratki ekološki članak o poplavama rijeke Drave, s posebnim osvrtom na Donju Dubravu. Valja istaći da je sastavni dio časopisa ovaj put i opširni program međunarodnog znanstvenog skupa »Povijest okoliša rijeke Drave«, sa sažecima svih referata.

Petar FELETAR

BRANKO BEGOVIĆ, OPĆINA VELIKI GRĐEVAC, MONOGRAFIJA, VELIKI GRĐEVAC, 2019., 418 STR.

Pitomački istraživač povijesti (koji živi u Otrovancu), Branko Begović, uspješno nastavlja s objavljivanjem serije velikih monografija općina i naselja u istočnoj Podravini i bjelovarskoj Bilogori. To je sada slučaj i s monografijom općine Veliki Grđevac. Zapravo, ova područja dosad gotovo nisu imala nikakvih većih studija a kamo li knjiga o svojim geografskim i povijesnim značajkama, pa je stoga ovaj dugogodišnji rad Branka Begovića od posebna značenja. To je ujedno i primjer koliko povjesničari-amateri, dakle bez formalnog školskog obrazovanja iz te struke, mogu doprinijeti razvoju hrvatske historiografije.

Knjiga je sadržajno logično koncipirana, jer poštuje uobičajenu kronološku metodu, ali donosi i niz geografskih, demografskih, etnoloških i drugih poveznica, a uz to donosi i obilnu izvornu povijesnu građu, te posebno velik broj fotografija i ilustracija. Nakon uvodnih prologa i općih podataka o općini, temeljito se razrađuju glavni nalazi s brojnih arheoloških lokaliteta ovoga područja, s naglaskom na antiku. I povijest ranoga srednjega vijeka uglavnom se temelji na arheološkim nalazima, a potom slijedi prikaz kasnosrednjovjekovnih utvrda, posjeda i prilika, a završava s turskom okupacijom u ranom novom vijeku.

Za čitatelja je posebno zanimljiva razradba povijesti naselja općine Veliki Grđevac u doba Vojne krajine, uz temeljiti prikaz načina života, kartografskih prikaza i slično. Ovaj dio knjige završava razradbom povijesti ovoga kraja u 19. stoljeću, odnosno do kraja Prvoga svjetskoga rata. Autor se potrudio da sabere i vjerodostojne podatke o životu u ovom kraju u međuraću, osobito tijekom Drugoga svjetskoga rata, te pogotovo o povijesti i ulozi rimokatoličke župe Duha Svetoga u Velikom Grđevcu.

Povijesni pregled završava s prikazom razvoja najnovijeg razdoblja – od Domovinskog rata do danas. Uz politički život i djelovanje Općine, razrađen je i demografski razvoj, gospodarstvo, a posebno detaljno društveni život (s prikazom rada svih društvenih i sportskih udruga i klubova). Posebna vrijednost knjige leži u razradbi povijesti svih naselja u općini – Brzaje, Cremušine, Donje Kovačice, Dražice, Gornje Kovačice, Male Pisanice, Malog Grđevca, Pavlovca, Sibenika, Topolovca, Velikog Grđevca i Zrinske. Ovaj dio knjige završava s vrlo osjetljivim poglavljem – obrađeno je više od 30 osoba. Monografija završava s objavljivanjem sadržaja većeg broja izvornih dokumenata – od 13. stoljeća do Domovinskog rata.

Dragutin FELETAR

DOMINIK KOLARIĆ, ČETIRI KNJIGE: SVATOVSKI OBIČAJI, SJEĆANJE NA PROŠLOST, CRNI DOSJE BR. 780/45, HRAŠĆANSKI ZAPISI, TKANICA, ZAGREB, 2019., I.-IV., 448 STR.

Vrstan hrvatski povjesničar i profesor zagrebačkog Bogoslovnog fakulteta, prof. dr. sc. mons. Juraj Kolarić, priredio je u četiri knjige rukopisne zapise svojega oca, Dominika Kolarića, iz međimurskog sela Donji Hrašćan. Ti su zapisi vrijedni za više znanstvenih struka – prvenstveno za povjesničare, ali i za etnologe, jezičare, geografe, sociologe i druge. Knjige je opremio s velikim brojem originalnih povijesnih fotografija (uglavnom iz obiteljskog albuma) i drugih ilustracija. Tako je nastao komplet od četiri knjižice koji će zacijelo pobuditi veliko zanimanje u hrvatskoj znanstvenoj javnosti, a pogotovo u Kolarićevom Međimurju.

Dominik Kolarić je bio načitaniji čovjek u selu, pa je u većem broju svadbi imao ulogu kapitana – voditelja svati. To je bila važna uloga u životu seljana, a Kolarić je i zapisao sve što treba znati o svadbenim običajima, a osobito o kapitanstvu i svatovskim pričavanjima. U tim je zapisima točno opisao tijek svadbenih običaja a i citate pojedinih govoranija. Evo glavnih odjeljaka: Vu jutro pri dečku, Kad za tablu dođu, Zatim malo sesti i taki gori stati, Kad se z doma gibaju, Pri zaručnici v jutro, Kada zaručnicu dobi, Kada za tablu dođeju, Kada se k meši otpravljaју, Kada dimo dođu od meše, Zelje, Za tablom, Kada zelje dođe, Kada se pečenje dobi, Zatim malo sesti i tako gori stati, Kad zaručnicom dođu dimo k dečku, Kad za tablo dođu i Kak je spravlja spat. Na kraju prve knjige prof. Kolarić objavio je životopis oca, Dominika Kolarića.

Druga knjiga, koja nosi naslov Sjećanje na prošlost, donosi autobiografske crtice iz života Dominika Kolarića (brojne primjedbe napisao je prof. Kolarić). Dominik Kolarić opisuje obiteljsko gnijezdo, djetinjstvo i učenje za tkalca, vojništvo u Prvom svjetskom ratu, put od Trsta do Innsbrucka, jedan susret u Hrvatskom zagorju, propast Austro-Ugarske i »međimursku revoluciju«, svoje djelovanje u Hrvatskoj seljačkoj stranci, okupaciju Međimurja u vrijeme Drugog svjetskog rata, o nekim stanovnicima sela Donji Hrašćan itd., a tu su zabilježene i neke pjesme, pa i plemstvo obitelji Kolarić.

Tekst knjige o »Crnom dosjeu« br. 780/45., prof. Kolarić je već ranije objavio, a sada se kompletiran objavljuje kao posebna knjižica. Radi se o odnosima Dominika Kolarića i OZNE od 1945. do 1948. godine. Donose se i brojni dokumenti, koji govore o hapšenju i suđenju Dominiku Kolariću 1945. i 1946. godine, te o njegovoj molbi i oslobađanju. To su za njega bili najteži trenuci u životu, a mnogo govore o jednom hudom vremenu jugoslavenskog poraća.

Konačno, četvrta knjiga odnosi se na kroniku sela Donji Hrašćan – onoliko koliko je znao Dominik Kolarić. Tu Dominik Kolarić daje detaljan opis izgleda i funkcija hrašćanskog grunta, potom govori o plemićima Barićima, o marofu kao sjedištu zemaljskog gospodara, donosi i povijest školstva u svojem selu, o kapeli Svete Obitelji, o rodbini i običajima i slično. U četvrtoj knjizi objavljena je i opsežna studija iz pera Lucije Kolarić o literarnim elementima u Hrašćanskim zapisima Dominika Kolarića.

Petar FELETAR

PERIVOJ HRVATSKIH VELIKANA – RONDEL UČENIKA GIMNAZIJA U OSIJEKU, UREDNICI ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ I ANTUN TUCAK, ZAVOD ZA ZNANSTVENI I UMJETNIČKI RAD HAZU U OSIJEKU, 2018., 252 STR.

Postavljanjem poprsja znamenitom hrvatskom prirodoslovcu, prof. dr. sc. Miji Kišpatiću, praktički 2018. je završen spomenički kompleks Rondela učenika gimnazija u Osijeku, u okviru parka osječke Tvrđe. Formiranje Perivoja hrvatskih velikana u Osijeku započelo je još 2005. godine, a u povodu stote godišnjice osnivanja Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, koja je bila i glavni nositelj projekta (uz potporu Grada Osijeka, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i drugih čimbenika). Rondel učenika gimnazija u Osijeku bez sumnje je kulturni »cimer« barokne osječke Tvrđe, ali i Osijeka i Hrvatske. U okrilju spomeničkog i ugodnog hortikulturnog kompleksa u parku pored znamenite stare osječke Gimnazije ostvaren je jedinstven spomenik četvorici hrvatskih velikana – đakovačkom biskupu i dobrotvoru Josipu Jurju Strossmayeru, hrvatskim nobelovcima Vladimiru Prelogu i Lavoslavu Leopoldu Ružički, te prirodoslovcu Miji Kišpatiću. Jedinstven je primjer u svijetu da su dva nobelovca, te veći broj akade-

mika i znamenitih znanstvenika i crkvenih velikodostojanstvenika, polazila istu gimnaziju, kakav je slučaj s ovom starom osječkom Gimnazijom. Taj povijesni primjer, a pogotovo njegove sudionike, valjalo je i dostojno obilježiti. Prema projektu akademika Andrije Mutnjakovića to je u osječkoj Tvrdi i uspješno ostvareno.

U povodu završetka toga velebnog projekta, osječki Zavod HAZU je objavio i primjerenu monografiju, koju potpisuju urednici akademik Andrija Mutnjaković i dopisni član HAZU prof. emeritus Antun Tucak, pročelnik Zmajskog stola u Osijeku, koji je bio i glavni organizator i provoditelj projekta. Prolegomenu monografije napisao je Andrija Mutnjaković, a svoje proslave objavili su i akademik Zvonko Kusić, predsjednik HAZU, prof. dr. sc. Nevio Šetić, veliki meštar Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, prof. dr. sc. Vlado Guberac, rektor Sveučilišta u Osijeku, Ivan Anušić, župan Osječko-baranjske županije i Ivan Vrkić, gradonačelnik Osijeka.

Pod naslovom »Mursa seterna«, akademik Mutnjaković donosi na početku knjige pregled spomenika kulture i povijesti Osijeka. Potom je predstavljen projekt Perivoja hrvatskih velikana. O koncepciji i kulturnoj važnosti projekta uvršten je napis prof. dr. sc. Dragana Primorca, tadašnjeg ministra znanosti, obrazovanja i športa Hrvatske, a o umjetničkom i arhitektonskom oblikovanju piše akademik Andrija Mutnjaković, autor projekta. Potom je predstavljen životopis i djelo biskupa Josipa Jurja Strossmayera, o kojem znalački pišu mons. Andrija Šuljak, dr. sc. Antun Čečetka i (na engleskom) akademik Milan Moguš, tadašnji predsjednik HAZU.

Slijedi poglavlje o nobelovcu Leopoldu Ružički o kojem nadahnuto pišu akademik Nenad Trinajstić, prof. dr. sc. Dražen Aničić i akademik Milan Moguš. Poglavlje o nobelovcu Vladimiru Prelogu posebno je dokumentirano, a autori napisali su dr. sc. Miljeko Dumić, prof. dr. sc. Gordana Kralik i prof. Marko Turina. Život i djelo prirodoslovca Mije Kišpatića opisali su akademik Vladimir Bermanec i akademik Ferdo Bašić.

U ovoj monografiji opisano je i stvaranje još jednog važnog spomenika – Spomenički prostor i bista nobelovca Lavoslava Leopolda Ružičke pred Veleučilištem u Vukovaru, a nosilac projekta i ovdje je bila Družba Braća Hrvatskoga Zmaja. Ovaj spomenik, kao i projekt spomen-sobe nobelovcima u Vukovaru, predstavio je akademik Andrija Mutnjaković, a kratko je predstavljena i spomen-ploča znamenitim članovima, academicima, nastavnicima i učenicima ustarioj osječkoj Gimnaziji u Tvrdi. Monografija završava temom o djelovanju Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, s posebnim osvrtom na Osijek i Slavoniju, a o tomu pišu prof. dr. sc. Đuro Deželić, Zmaj Klokočki V. i bivši Veliki meštar, prof. emeritus Antun Tucak, Zmaj Sovićki i drugi. Ova knjiga je nastavak posebno vrijednih monografija, koje u zadnjih desetak godina izdaje osječki Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Osijeku.

Dragutin FELETAR

VLADIMIR LEGAC, KRUNOSLAV MIKULAN, 100 GODINA NASTAVE NA HRVATSKOM JEZIKU I 140 GODINA OD OSNUTKA UČITELJSKE ŠKOLE U ČAKOVCU, UČITELJSKI FAKULTET U ZAGREBU, ODSJEK U ČAKOVCU, 2019., 288 STR.

Učiteljska škola u Čakovcu odigrala je kroz gotovo stoljeće i pol ključnu ulogu u očuvanju hrvatskog identiteta Međimurja. Doduše, Učiteljska škola (Preparandija) osnovana je u čakovečkom Starom gradu još 1888. godine, dakle u vrijeme mađarske vlasti i u doba mađarizacije. Međutim, u toj su se školi školovali većinom domaći, međimurski učitelji, koji su u praksi govorili i hrvatskim jezikom. Dio njih priklonio se i mađarizaciji. Međutim, odmah nakon oslobođenja Međimurja, za Badnjak 1918., u Učiteljsku školu se uvodi u cijelosti hrvatski kao nastavni jezik, a novi (pa i stari) učitelji postaju stup širenja narodnoga hrvatskog duha i vrijednosti.

U povodu 100-te obljetnice uvođenja hrvatskog jezika u Učiteljskoj školi u Čakovcu, čakovečki Odsjek Učiteljskog fakulteta iz Zagreba izdao je poseban zbornik u kojem su objavljeni radovi na tu temu, te o suvremenom razvoju ove visokoškolske ustanove. Zbornik su uredili profesori Odsjeka dr. sc. Vladimir Legac i dr. Krunoslav Mikulan, a uz predgovor prodekanice Odsjeka dr. sc. Blaženke Filipan Žignić. I većina suradnika u zborniku su bivši ili sadašnji profesori Odsjeka u Čakovcu.

Stjepan Ovčar je na početku dao kratki pregled povijesti izobrazbe učitelja u Čakovcu, dok Magdalena Vrbanc piše o ideološkim okvirima djelovanja Učiteljske škole u Čakovcu od 1919. do 1939. godine. Goran Lapat piše o zvanju i poslanju učitelja jučer, danas, sutra, a povjesničar Vladimir Kapun problematizira što bi to značilo za Međimurje, Čakovec i Hrvatsku da nije bilo »preparandije«!? Povjesničar Vladimir Kalšan piše o ekonomskom, društvenom i urbanističkom stanju Čakovca u vrijeme osnivanja čakovečke Učiteljske škole krajem 19. stoljeća.

Đuro Blažeka donosi zanimljivo razmišljanje o ozračju i povijesnom kontekstu uvođenja Modula hrvatskog jezika – inačice s kajkavskim govorom, u čemu je preteča bio profesor Učiteljskog fakulteta, prof. dr. sc. Zvonimir Bartolić. Vladimir Legac piše o nekim sjećanjima na studij za učitelje engleskog jezika u Čakovcu, a Adrijana Višnjih Jeftić o doprinosima obrazovanja odgojitelja razvoju odgojiteljske profesije. O filozofiji i sociologiji odgojitelja i učitelja u Čakovcu piše Draženko Tomić, a Darinka Novak o razvoju nastave prirodepisa iz 1879. do prirodoslovlja u 2019. godini. Tedo Vrbanc i Predrag Oreški pišu o posve suvremenoj temi i zadacima nastave – o razvoju IT infrastrukture i nastave informatike do stvaranja Odsjeka u Čakovcu.

Tamara Turza Bogdan piše o aktualnoj temi u obrazovanju odgojitelja i učitelja – o pogledima iz konteksta višejezičnosti i multikulturalnosti. Na kraju urednik Krunoslav Mikulan daje pregled nakladničke djelatnosti Učiteljske škole u Čakovcu u dugom razdoblju od 1919. do 2019. godine. Na kraju su uvrštene i brojne fotografije, kao svojevrsni vremeplov Učiteljske škole u Čakovcu od 1819. do 2019. godine.

Petar FELETAR

DRAGUTIN FELETAR, HRVOJE PETRIĆ, NEVIO ŠETIĆ: ZRINSKI I FRANKOPANI, 100 GODINA OD POVRATKA U DOMOVINU, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, ZAGREB, 2019., 360 STR.

U godini kada se na svečan način obilježava stota obljetnica povratka kostiju hrvatskih mučenika Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u Hrvatsku, objavljena je impresivna monografija koja nosi naslov Zrinski i Frankopani - 100 godina od povratka u domovinu. Namjera autora da izrade monografiju u kojoj će biti predstavljeni svi relevantni podaci o povijesti obitelji Zrinski i Frankopan i pogotovo o mučeničkoj smrti njihovih posljednjih potomaka te opisano njihovo štovanje i briga oko posmrtnih ostataka doista je urodila plodom jer je pred nama knjiga koja s pravom pobuđuje interes, kako akademske zajednice, tako i šire publike, odnosno svih zainteresiranih za hrvatsku povijest (pogotovo razdoblje ranog novog vijeka), povijest velikaških rodova i prošlost hrvatskog naroda općenito. Možemo reći da je ova knjiga poslastica za ljubitelje povijesti s obzirom na samo neke od karakteristika: količina prikupljenih podataka, detaljni i jasni opisi, korištenje raznovrsnih povijesnih izvora, suvremeni pristupi i pouzdane interpretacije, sistematičnost i drugo. Možda ne bi bilo pretjerano ustvrditi da je ovo na neki način povijest Hrvatske ispričana kroz priču o rodovima Zrinskih i Frankopana.

Autori tekstova objavljenih u knjizi su akademik Dragutin Feletar, povjesničar s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu profesor Hrvoje Petrić i povjesničar, političar i publicist, profesor na Odsjeku za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli Nevio Šetić, ujedno veliki meštar Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja. Autore međusobno povezuje upravo angažman u Družbi Braća Hrvatskoga Zmaja koja od svojeg osnutka 1905. godine njeguje kult Zrinskih i Frankopana. Osim toga, svatko tko barem donekle poznaje autore ove vrijedne knjige i prati njihov rad može samo s radošću prihvatiti ovo djelo koje je zasigurno kruna njihovog dosadašnjeg rada u proučavanju povijesti obitelji Zrinski i Frankopan. Naime, svi oni koji čitaju časopis Meridijani ili poznaju rad istoimene izdavačke kuće i znanstvene interese članova obitelji Feletar, zatim oni koji su imali u rukama udžbenike i druge knjige čiji su autori ujedno izradili ovu knjigu, kao i svi oni koji prepoznaju nastojanja Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja oko njegovanja kulta Zrinskih i Frankopana znat će koliku strast prema ovim temama imaju Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić i Nevio Šetić. S obzirom na to koliko su oni truda do sada uložili u istraživanja ova dva stara i značajna velikaška roda (pogotovo u posljednje vrijeme Zrinskih) u kontekstu hrvatske i europske povijesti shvatit će da je ovakva knjiga jedina očekivana posljedica njihovog

predanog rada i ispunjenje plemenite želje da široj javnosti pruže usustavljeni pregled relevantnih spoznaja o temama iz povijesti obitelji Zrinskih i Frankopana. Kao što nagoviješta podnaslov i prema riječima autora proslova „središnja tema knjige je povijest seljenja zemaljskih ostataka Zrinskog i Frankopana četiri puta u Bečkom Novigradu, dok nisu 1919. konačno našli svoj spokoj u kripti zagrebačke prvostolnice“.

Sadržaj knjige podijeljen je na sedam velikih poglavlja uz koja je i prikladni proslov (koji potpisuje veliki meštar Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja Nevio Šetić) te popis vrela i literature, sažeci na engleskom i mađarskom jeziku, kazalo geografskih i vlastitih imena koje je priredio urednik knjige akademik Dragutin Feletar. Treba istaknuti vrijednost koju predstavlja popis vrela i literature jer to nije samo popis onoga što je korišteno pri izradi ove knjige već pravi bibliografski popis (sadrži 729 jedinica) relevantnih radova o Zrinskim i Frankopanima. Hrvoje Petrić napisao je pregled povijesti obitelji Zrinski i Frankopan otkako se spominju kao kneževi Bribirski (Šubići), odnosno Krčki. Isti je autor biografskih crtica o Petru Zrinskome, Franu Krsti Frankopanu i posljednjim Zrinskim nakon čega slijedi i poglavlje o zrinsko-frankopanskoj zavjeri. Dragutin Feletar autor je poglavlja u kojem je opisan martirij u Bečkom Novigradu, odnosno mučko smaknuće Zrinskog i Frankopana 1671. godine. U posebnom poglavlju opisan je prijenos zemaljskih ostataka hrvatskih mučenika u domovinu 1919. godine autor kojeg je također Dragutin Feletar. Posebno je opisao grobove u Bečkom Novigradu, a zatim prijenos kostiju u zagrebačku prvostolnicu uz što su po prvi puta objavljene zapisane uspomene Emilija Laszowskog vezane uz prijenos kostiju 1919. godine. Nevio Šetić autor je sadržajnog poglavlja o štovanju Zrinskih i Frankopana u suvremeno doba. Tu je i historijat pronalaska i prijenosa posmrtnih ostataka hrvatskih knezova Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana iz Bečkog Novigrada u Zagreb i tekstovi prijedloga za njihovu amnestiju i rehabilitaciju upućenih Hrvatskom saboru, Hrvatskoj zemaljskoj vladi i Družbi Braća Hrvatskoga Zmaja u razdoblju od 1883. do 2019. godine.

Luksuzno opremljeno izdanje na 360 stranica veliki je izdavački pothvat koji je iznijela Izdavačka kuća Meridijani uz pomoć nekoliko suizdavača: Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Hrvatski državni arhiv, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu i Zrinska garda iz Čakovca. Uz autore, svoj doprinos knjizi dalo je i nekoliko suradnika: Ladislav Dobrica, Juraj Kolarić, Milovan Petković i Đuro Deželić. U knjizi je objavljeno oko četiri stotine fotografija, desetak karata i nekoliko rodoslovnih tabli s osnovnim biografskim podacima o svim poznatim članovima obitelji Zrinski i Frankopan. Tu su mnogobrojne vedute starih gradova i utvrda (pogotovo onih koji su bili u posjedu Zrinskih i Frankopana), isječki povijesnih zemljovida, suvremene fotografije materijalnih povijesnih izvora (utvrde, predmeti, oružje, spomenici i drugo), te preslike dokumenata i crteža. Za očekivati je da će ova vrijedna knjiga biti zanimljiva i korisna ne samo profesionalnim povjesničarima, stručnjacima i istraživačima već i svima koje zanima hrvatska povijest. Posebnu će korist u knjizi pronaći oni koji njeguju kult Zrinskog i Frankopana i štuju hrvatske mučenike kojih se rado spominjemo i pod znamenitim geslom Navik on živi ki zgine pošteno.

Nikola CIK

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are categorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (*.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3,
HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail
meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

- a) paper title
- b) author name(s)
- c) institution name/address the author is employed with
- d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
- e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.